

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

BİZANS ANADOLUSU'NDA ASKERÎ VE İDARÎ BİR SİSTEM:
THEMA SİSTEMİ

(VII. YÜZYILDAN XI. YÜZYILA KADAR)

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
CÜNEYT GÜNEŞ

DANIŞMAN
Doç. Dr. MURAT KEÇİŞ

ARALIK 2018
MUĞLA

**T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**BİZANS ANADOLUSU'NDA ASKERİ VE İDARİ BİR SİSTEM:
THEMA SİSTEMİ**

(VII. YÜZYILDAN XI. YÜZYILA KADAR)

DOKTORA TEZİ

**HAZIRLAYAN
CÜNEYT GÜNEŞ**

**DANIŞMAN
Doç. Dr. MURAT KEÇİŞ**

**ARALIK 2018
MUĞLA**

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

BİZANS ANADOLUSU'NDA ASKERİ VE İDARİ BİR SİSTEM:
THEMA SİSTEMİ

CÜNEYT GÜNEŞ

Sosyal Bilimler Enstitüsünce
Doktora
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin/~~Projenin~~ Enstitüye Verildiği Tarih : 16.01.2019
Tezin/~~Projenin~~ Sözlü Savunma Tarihi : 21.12.2018

Tez Danışmanı : Doç. Dr. MURAT KEÇİŞ
Jüri Üyesi : Prof. Dr. ADNAN ÇEVİK
Jüri Üyesi : Prof. Dr. YUSUF AYÖNÜ
Jüri Üyesi : Prof. Dr. CASİM AVCI
Jüri Üyesi : Prof. Dr. MUZAFFER DEMİR

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. TUNCAY ÖĞÜN

ARALIK 2018
MUĞLA

TUTANAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün ...14/11/2018 tarih ve 803/1 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 39. maddesine göre,TARİH.....Anabilim Dalı **Doktora Programı** öğrencisi **CÜNEYT GÜNEŞ**'in "**Bizans Anadolu'sunda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi (VII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla Kadar)**" adlı tezini incelemiş ve aday 24/12/2018 tarihinde saat 10:00 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 120... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin **kabul** edildiğine **oy birliği**... ile karar verildi.

Mr. Keleş

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Murat KEÇİŞ

Adnan Çevik
Üye
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK

Y. Ayönü
Üye

Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ

Üye
Prof. Dr. Casim AVCI

Muzaffer Demir
Üye
Prof. Dr. Muzaffer DEMİR

Casim Avci

YEMİN

Doktora tezi olarak sunduğum ‘‘Bizans Anadolu’sunda Askeri ve İdarî Bir Sistem: *Thema* Sistemi (VII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla Kadar)’’ adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

MUĞLA

Cüneyt GÜNEş

21/12/2018

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

Soyadı : GÜNEŞ

Adı : CÜNEYT

Referans No: 10230215

TEZİN ADI

Türkçe : BIZANS ANADOLUSU'NDA ASKERÎ VE İDARÎ BİR SİSTEM: *THEMA* SİSTEMİ (VII YÜZYILDAN XI. YÜZYILA KADAR)

Y. Dil : AN ADMINISTRATIVE AND MILITARY SYSTEM IN BYZANTINE ANATOLIA: THEME SYSTEM (From VIIth Century to XIth Century)

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

X

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Fakülte : Edebiyat Fakültesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar:

Tarih : 21.12.2018

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : KEÇİŞ, Murat

Ünvanı : Doç. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : TÜRKÇE

TEZİN SAYFA SAYISI: 491

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. Bizans İmparatorluğu
2. *Themalar*
3. Anadolu
4. Coğrafya
5. Araplar

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER:

1. Bizans
2. Anadolu
3. *Thema*
4. İdarî ve Askerî Yönetim
5. Coğrafya
6. Araplar

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER:

1. Byzantium
2. Anatolia
3. Theme
4. Administrative and Military Administration
5. Geography
6. Arabs

1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum

X

2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir

O

3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir

O

Yazarın İmzası :

Tarih : 21/12/2018

**BİZANS ANADOLUSU'NDA ASKERÎ VE İDARÎ BİR SİSTEM:
THEMA SİSTEMİ (VII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla Kadar)**

ÖZET

VII. ve VIII. yüzyıllarda Bizans İmparatorluğu, önce Sasanilerin ardından İslam'ın ortaya çıkmasıyla beraber de Müslüman Arapların ciddi saldırılarıyla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu çerçevede İmparatorluk, Müslüman Arap saldırılarının olumsuz etkilerini en az indirmek ve bu saldırılara karşı koymak için ilk uygulama alanı Anadolu'da toprağa dayalı idarî, askerî ve sosyo-iktisadî bir sistem kurmuştur. Tarihî kaynaklarda “*thema*” olarak adlandırılan bu sistemin VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulduğu görülmektedir. Geç Roma döneminde başlayan eyaletlerdeki “*askerileşmenin*” bir devamı olarak görülen ve kaynaklarda “*thema*” olarak adlandırılan bu sistem, imparatorluğun varlığını devam ettirmesinin en önemli unsurudur. Bu sistemin temelleri, VII. yüzyılda atılmış olup XI. yüzyılın ortalarında sistem, dönem imparatorlarının uygulamış olduğu yanlış idarî, askerî ve ekonomik politikalardan dolayı bozulmuştur. Kaynaklardan anlaşılan, VII. yüzyılın ortalarından VIII. yüzyılın ortalarına kadar Anadolu'da beş büyük *thema* kurulmuştur ve VIII. yüzyılın ortalarından X. yüzyılın sonuna kadar bu büyük *themaların* bölünmesiyle de *thema* sayısı on altıya ulaşmıştır. Bu çalışmanın amacı, bu *thema* bölgelerinin tarihi, idarî, askerî yönetimi ve coğrafyalarını, Bizans ve Arap kaynakları ışığında incelemektir.

Anahtar kelimeler: Bizans, Anadolu, *Thema*, İdarî ve Askerî Yönetim, Coğrafya, Araplar.

AN ADMINISTRATIVE AND MILITARY SYSTEM IN BYZANTINE ANATOLIA: THEME SYSTEM (From VIIth Century to XIth Century)

ABSTRACT

The Byzantine empire had to deal first with the Sasanian attacks, and then with the rise of new religion of Islam with the attacks of Muslim Arabs in the 6th and 7th centuries. In this respect the empire established a new administrative, military and socio-economic system based on land distribution. This was a unique system which was first put into practice in Anatolia. The system is named “theme” in our sources and it is seen that the “*theme*” regions were mostly founded in the second half of the 7th century. This system seen as a continuation of militarization in the states that started in the Late Roman period is named “theme” in our sources and it is seen that the “theme” regions were mostly founded in the second half of the VII. century. First five large themes were established in Anatolia from the middle of the 7th century to the middle of the 8th century, and this number reached sixteen divided by these themes from the middle of the 8th century to the end of the 10th century. This system began to deteriorate because of the improper practices of administration, military and economic in the Empire. As a result of this deterioration, remained vulnerable eastern border of the Empire The purpose of this study is to examine the historical, administrative, military management and geography of these themes in the light of the contemporary Byzantine and Arabic sources.

Keywords: Byzantium, Anatolia, Administrative and Military Administration, Theme, Geography, Arabs.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR	XII
YAZAR VE ESER KISALTMALARI	XIV
ŞEKİLLER DİZİNİ	XVII
TABLOLAR DİZİNİ	XIX
I. EL KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	XX
I) I. EL KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	XX
1. Grekçe Kaynaklar	XX
2. Arapça Kaynaklar	XXXV
3. Farsça Kaynaklar	XLIV
4. Süryanice Kaynaklar	XLIV
5. Ermenice Kaynaklar	XLV
II) ARAŞTIRMA ESERLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	XLVI

GİRİŞ

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN İDARİ VE ASKERİ YÖNETİMİNE KISA BİR BAKIŞ

1. Eyalet Yönetimi	1
2. Magister Militum Yönetimi	11
3. Eksarhlık Sistemi	14
4. Geç Roma Sınır Hattı: <i>Limes</i> Yönetimi	15

BİRİNCİ BÖLÜM

THEMA SİSTEMİ'NİN MAHİYETİ

1. <i>Thema</i> Terimi Hakkında	21
2. <i>Thema</i> Sistemi'nin Ortaya Çıkışı ve Tarihlendirilmesine Dair Tartışmalar	29
3. İlk <i>Themaların</i> Kurulması ve Gelişimi	35
3.1. İmparatorluk Doğu Sınırı'nın Değişimi	39

4. Bizans Toprak Sistemi Dâhilinde <i>Themalar</i>	44
4.1. Toprak ve Toprağın Tasarrufu Hakkında	46
4.2. <i>Thema</i> Askerî Arazileri: <i>Stratitotika Ktemata</i>	50
4.3. <i>Thema</i> Çiftçi-Askerleri: <i>Stratitotesler</i>	56
4.3.1. Sistem Dâhilinde Alınan Vergiler	71
5. <i>Themaların</i> İdarî ve Askerî Yöneticisi: <i>Strategos</i>	76
5.1. <i>Strategos</i> 'un Hususiyetleri	79
5.2. <i>Strategos</i> 'un Maiyeti ve Yıllık Maaşları	85
6. <i>Themaların</i> Sınır Hattı Olarak <i>Kleisouralar</i> : <i>Bizans-İslâm Hududu</i>	92

İKİNCİ BÖLÜM

VII. YÜZYILDAN VIII. YÜZYILIN ORTALARINA KADAR BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN İLK *THEMALARI*

2.1. Armeniakon <i>Theması</i>	112
2.1.1. Tarihi	112
2.1.2. İdarî ve Askerî Yönetimi	123
2.1.3. Coğrafyası ve Sınırları	131
2.2. Anatolikon <i>Theması</i>	142
2.2.1. Tarihi	142
2.2.2. İdarî ve Askerî Yönetimi	153
2.2.3. Coğrafyası ve Sınırları	162
2.3. Opsikion <i>Theması</i>	169
2.3.1. Tarihi	169
2.3.2. İdarî ve Askerî Yönetimi	181
2.3.3. Coğrafyası ve Sınırları	184
2.4. Thrakesion <i>Theması</i>	192
2.4.1. Tarihi	192
2.4.2. İdarî ve Askerî Yönetimi	196
2.4.3. Coğrafyası ve Sınırları	205
2.5. Kibyrraioton <i>Theması</i>	212
2.5.1. Tarihi	212
2.5.1.1. Kibyrraioton <i>Theması</i> ve Mardaitler	216

2.5.2. İdarî ve Askerî Yönetimi	221
2.5.3. Coğrafyası ve Sınırları	224

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VIII. YÜZYILIN ORTALARINDAN XI. YÜZYILA KADAR

THEMALARDAKİ DEĞİŞİM

3.1. Optimaton <i>Theması</i>	233
3.1.1. Tarihi	233
3.1.2. İdarî ve Askerî Yönetimi	235
3.1.3. Coğrafyası ve Sınırları	237
3.2. Boukellarion <i>Theması</i>	242
3.2.1. Tarihi	242
3.2.2. İdarî ve Askerî Yönetimi	243
3.2.3. Coğrafyası ve Sınırları	246
3.3. Paphlagonia <i>Theması</i>	256
3.3.1. Tarihi	256
3.3.2. İdarî ve Askerî Yönetimi	257
3.3.3. Coğrafyası ve Sınırları	259
3.4. Kappadokia <i>Theması</i>	265
3.4.1. Tarihi	265
3.4.2. İdarî ve Askerî Yönetimi	269
3.4.3. Coğrafyası ve Sınırları	273
3.5. Khaldia <i>Theması</i>	286
3.5.1. Tarihi	286
3.5.2. İdarî ve Askerî Yönetimi	287
3.5.3. Coğrafyası ve Sınırları	293
3.6. Koloneia <i>Theması</i>	300
3.6.1. Tarihi	300
3.6.2. İdarî ve Askerî Yönetimi	306
3.6.3. Coğrafyası ve Sınırları	310
3.7. Kharsianon <i>Theması</i>	317
3.7.1. Tarihi	317

3.7.2. İdarî ve Askerî Yönetimi	318
3.7.3. Coğrafyası ve Sınırları	320
3.8. Sebasteia <i>Theması</i>	328
3.8.1. Tarihi	328
3.8.2. İdarî ve Askerî Yönetimi	330
3.8.3. Coğrafyası ve Sınırları	331
3.9. Mesopotamia <i>Theması</i>	334
3.9.1. Tarihi	334
3.9.2. İdarî ve Askerî Yönetimi	337
3.9.3. Coğrafyası ve Sınırları	339
3.10. Seleukeia <i>Theması</i>	343
3.10.1. Tarihi	343
3.10.2. İdarî ve Askerî Yönetimi	345
3.10.3. Coğrafyası ve Sınırları	347
3.11. Lykandos <i>Theması</i>	353
3.11.1. Tarihi	353
3.11.2. İdarî ve Askerî Yönetimi	361
3.11.3. Coğrafyası ve Sınırları	364
4. <i>Thema</i> Sistemi'nin Zayıflaması ve Çöküşü	369
SONUÇ	378
EKLER	384
I. Konstantinos'tan I. Aleksios Komnenos'a Kadar Bizans İmparatorları Listesi ..	392
KAYNAKÇA	395
ÖZGEÇMİŞ	431

ÖNSÖZ

Bu çalışma, hem Sâsâniler hem de Müslüman Arap saldırıları sonucu, Bizans İmparatorluğu'nun elinde kalan en önemli coğrafyası Anadolu'da kurulan *Bizans Anadolusu'nda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi (VII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla Kadar)*'ni bölümler halinde konu edinmektedir. Batı bilim dünyasında konuyla ilgili çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da konuyu tüm yönleriyle ele alan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Ntekim batılı araştırmacılar tarafından “*Bizans'ın Karanlık Dönemi*” olarak tanımlanan bu dönem, “*Thema Sistemi*” adı verilen bir “*kurum*” tarihi çerçevesinde, dönem kaynaklarının vermiş olduğu bilgiler ve günümüze kadar yapılmış olan araştırmalarla ayrıntısıyla ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Girişte, “*Roma İmparatorluğu'nun İdarî ve Askerî Yönetimine Kısa Bir Bakış*” adıyla ele alınmıştır. Bu bölüm, Anadolu'nun idarî, askerî ve ekonomik olarak yönetiminin kolaylaştırılması adımını ilk kez atan ve Anadolu'yu *satraplıklara* bölerek yöneten Akhaemenid/Pers İmparatorluğu'yla (MÖ 550-MÖ 330) başlamaktadır ve MÖ 133 yılında Pergamon Krallığı'nın son kralı III. Attalos (MÖ 138-133)'un mirasıyla Anadolu'nun batısında, MÖ 129-126 yılları arasında “*Asia Eyaletini*” kuran ve bir müddet sonra Anadolu'da hâkim olduğu bölgelerde “*eyalet*”lerini yaygınlaştıran ve bunu bir sisteme oturtan Roma İmparatorluğu ile devam etmektedir. Dolayısıyla Giriş'te, Roma İmparatorluğu'nun, idarî ve askerî yönetimine dair genel bir tablo çizilmiştir.

Birinci Bölümde, “*thema*” kelimesinin anlamı, bu kelimenin bir “*sistemi*” ifade edip etmediği, imparatorluğun Yakındoğu'daki hâkimiyeti için bir kırılma noktası olan ve Müslüman Araplarla 636'da yapılan Yermük Savaşı yenilgisinden sonra doğu sınırında yaşanan gelişmeler, ilk *thema* bölgelerinin ortaya çıkışı ve günümüze kadar devam eden tartışmalar ele alınmıştır. Ayrıca *themaların* toprak sistemi ve toprağın tasarrufu, askerî araziler olan *stratitika ktematalar*, *thema* çiftçi-askerleri olan *stratitotesler* ve sistem dâhilinde toprak üzerinde yaşayanlardan alınan vergiler; *themaların* idarî ve askerî yöneticisi olan *strategosun* hususiyetleri, idarî ve askerî görevleri gibi konular ele alınmıştır.

İkinci Bölümde, kaynaklarda en erken bahsedilen ilk beş büyük *themadan* başlayarak *themaların* tarihî, idarî ve askerî yönetimi ve coğrafyası ele alınmıştır. Bu bölüm,

VII. yüzyıldan başlayarak ilk büyük *themalardan* Opsikion *themasının* bölündüğü VIII. yüzyılın ortalarına kadar olan dönemi kapsamaktadır.

Üçüncü Bölümde, VIII. yüzyılın ortalarından başlayarak X. yüzyılın sonlarına kadar hem büyük hem de küçük *themaların* bölünmesi sonucu ortaya çıkan onbir *thema*, tarihi, idarî, askerî yönetimi ve coğrafyası; ayrıca *thema* sisteminin zayıflaması ve ortadan kalkış sürecini ele almaktadır.

Çalışma, VII. ve XI. yüzyıllar arasındaki dönemi kapsamaktadır. Çalışmanın başlangıcının VII. yüzyıl olarak alınması, bu sisteme dair kaynaklardaki ilk atıfların bu yüzyılda başlaması; bitişinin XI. yüzyıl olarak alınması ise, dönem imparatorlarının, uygulamış olduğu yanlış siyasî, idarî, askerî ve malî politikalardan dolayı *thema* sisteminin, Anadolu'daki varlığının büyük ölçüde son bulmasındandır.

Her *thema* bölümünün sonunda, dönem kaynaklarının, tarihî haritaların ve günümüz araştırma eserlerinin vermiş olduğu bilgiler çerçevesinde hazırlanan, *themaların* muhtemel idarî ve askerî coğrafyasını gösteren haritalar ve esas bölümün sonunda da yine muhtemel genel sınırların değişimini gösteren haritalar verilmiştir. Belirtilmelidir ki, *thema* haritaları muhtemel haritalar olup çizgisel sınırlarda muhtemel çizgilerdir. Dolayısıyla çizilen sınırların, günümüzde devletlerarasındaki siyasî haritalarda gösterilen sınırlar gibi olmadığı, bir *themanın* en uç noktasındaki bir *kleisoura*'nın, garnizonun ya da doğal sınırların [dağ ve nehir gibi], hem dönem *themaları* hem de Bizans ve İslâm devleti arasında sınır oluşturduğu ve muhtemel sınırlar belirlenirken bunların dikkate alındığı ifade edilmelidir.

Çalışmada, Batılıların kendi literatürlerine uygun olarak kullanmış oldukları kaynak yazar adlarının yazımı, okumayı kolaylaştırmak için metin içinde aslına uygun olarak verilmiştir.¹ Klasik kaynakların özellikle Grekçe olanlarının dipnotlarında, eğer varsa hem yazarlarının hem de eserlerinin kısaltılmış halleri ayrıca bilginin geçtiği bölüm/kitap, paragraf ve satırlar şeklinde verilmiştir.² Bunun için kaynak yazarlarının ve eserlerinin hem açıklama hem de kısaltmasının yer aldığı, “*Yazar ve Eser Kısaltmaları Tablosu*” hazırlanmıştır. Bunların yanı sıra metin içerisinde bir coğrafi yer, hem kaynaklarda geçtiği hem de günümüzde kullanıldığı şekliyle

¹ Örneğin Procopios değil Prokopios şeklinde verilmiştir.

² Örneğin Prokopios'un *de aedificiis* adlı eseri, Prokop. *Aedi*. III. 4.15-20 şeklinde verilmiştir.

verilmiştir.³ Bir yerle ilgili bir belirsizlik veya okumayla ilgili bir tereddüt olması durumunda ise [?] işareti kullanılmıştır.⁴

Çalışma sırasında zorlanılan kısım, *themaların* coğrafi alanlarının ve *themalara* ait olan garnizonların tespit edilmesi kısmıdır. Burada coğrafyayı belirlerken, İmparator Mavrikios döneminde, doğu sınırında 591 yılında yapılan idarî ve askerî düzenlemenin dikkate alındığı belirtilmelidir.

İslâm Devleti'nin ortaya çıkışı ve hızlı bir şekilde imparatorluk sınırlarına ulaşması sonucu, Müslüman Arapların imparatorluk arazilerine ve garnizonlarına sürekli saldırması ve bir müddet sonra imparatorluk kuvvetlerinin yeniden o yerleri alması, sınırlarda idarî ve askerî anlık değişimlere, dolayısıyla belirsizliklere neden olmuştur. Bundan dolayı *thema* bölgelerinin muhtemel haritaları oluşturulurken, iki devlet arasında sınır oluşturan Toros Dağları'ndan kuzeye yani Doğu Karadeniz'e doğru devam eden dağlık coğrafya sabit olarak alınmış ve bu dağların batısında ve kuzeyinde kalan garnizonlar, bütünlük arz etmesi için bölgede kurulan *themaya* dâhil edilmiştir. Nitekim bu haritaların hazırlanmasında *ArcGIS* harita programı, *Adobe Photoshop* ve *Paint* programlarından faydalanılmıştır.

Bizans kaynaklarında geçen *thema* bölgelerinin tablosu, yüzyıllara göre değişen *thema* bölgelerinin asker sayısı tabloları, Arapça kaynaklarda geçen *thema* adları ve *thema* asker sayıları tablosu, *strategoslara* yapılan yıllık maaş ödemeleri, *themalardaki* askerî ve idarî yönetici tabloları ve Bizans İmparatorları'nın kronolojisi çalışmanın ekler bölümünde verilmiştir.

Bizans Anadolu'sunun idarî, askerî ve sosyo-ekonomik tarihine dair mütevazı bir katkı yapmayı amaç edindiğimiz bu çalışmamızda, konumuzun tespitinden tamamlanmasına kadar geçen her aşamasında ve bilim insanı olarak yetişmemizde büyük gayretler sarfeden danışman hocam Doç. Dr. Murat KEÇİŞ'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca bu çalışma, bazı kurumların ve kişilerin yardımları olmadan kesinlikle ortaya konulamazdı ve onlara teşekkür etmek bir vefa borcudur. Çalışmamızın yaklaşık dört senesi boyunca Türk Tarih Kurumu Doktora Burs Araştırmacısı olarak şahsımı maddî ve manevî olarak destekleyen ve ülkemizin tarih

³ Örneğin Melitene [Malatya] şeklinde.

⁴ Örneğin Gazala?; Dazimon [Dazmana/Dadasa?/Akçatarla?] şeklinde.

alanındaki en saygın kurumu olan “Türk Tarih Kurumu Başkanlığı” ve çalışanlarına çok teşekkür ederim. Aynı zamanda yoğun bir şekilde kütüphanesinde çalışma fırsatı bulduğumuz ve imkânlarından en üst düzeyde faydalandığımız Alman Arkeoloji Enstitüsü Müdürlüğü’ne ve kıymetli çalışanlarına, özellikle araştırmayla ilgili Arapça kaynakların temin edilmesinde yardımcı olan Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Başkanlığı’na ve kıymetli çalışanlarına, İngiltere’nin Birmingham Üniversitesi’nde düzenlenen Bizans Yunancası yaz kurslarına katılmamızı ve Grekçemizin gelişmesini sağlayan Dr. Anthony Hirst’e, Nancy Stavrou’ya ve Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Arkeoloji Bölümü’nde, Grekçe derslerine devam etmemize imkân sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Güray Ünver’e çok teşekkür ederim. Kendisinden araştırma projesi için davetiye aldığımız ancak birlikte çalışma imkânı bulamadığımız, buna rağmen araştırmayla ilgili aklımıza takılan her soruya cevap veren ve önerilerde bulunan Saint Louis Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Warren Treadgold’a, “*thema*”ların çalışılması konusunda şahsımı cesaretlendiren, yönlendirmelerde bulunan ve çeşitli kaynakların ve makalelerinin temin edilmesinde yardımlarını esirgemeyen Princeton Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. John Haldon’a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca her türlü destekleri için Prof. Dr. Adnan Çevik, Prof. Dr. Casim Avcı, Prof. Dr. Yusuf Ayönü, Prof. Dr. Muzaffer Demir, Prof. Dr. Tuncay Ögün, Doç. Dr. Mustafa Gökçe, Dr. Öğr. Üyesi Yunus İnce ve Zafer Duygu; Dr. Öğr. Gör. Talat Koçak, Dr. Müjdat Karagülmez, Dr. Esra Bulut’a, yurtdışından bazı çalışmaların temin edilmesinde yardımcı olan Arş. Gör. İlhami Tekin Cinemre, Dr. Öğr. Üyesi Ali Mıynat, Dr. Öğr. Üyesi Kutlu Akalın, Arapça metinlerin kontrol edilip okunmasında yardımlarını esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Selim Kaya, Farsça metinlerin okunmasında yardımlarını gördüğüm Arş. Gör. İbrahim Yetiş, araştırma boyunca hem fikir alışverişinde bulunduğumuz hem de bir yol arkadaşlığı yaptığımız değerli oda çalışma arkadaşlarım Arş. Gör. Alican Doğan ve Arş. Gör. Mehmet Sait Benek’e, her daim desteklerini yanımda hissettiğim bölüm çalışma arkadaşlarımdan Araştırma Görevlileri Tevfik Orkun Develi ve Mehmet Sait Sütçü, şahsımı her anlamda destekleyen ve adlarını burada zikretmediğim bölümümüzün bütün öğretim üyelerine teşekkürü bir borç bilirim. Eğitimim konusunda her daim desteklerini gördüğüm

sevgili ailem ve çalışmalarımnda büyük sabır ve vefakârlık desteği ile yanımda olan sevgili eşim Meryem Güneş'e şükranlarımı sunarım.

KISALTMALAR

Kısaltmalar	Açıklama
AÜTAD	Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi.
AS	Anatolian Studies.
BASOR	Bulletin of the American Schools of Oriental Research.
BCH	Bulletin de Correspondance Hellénique.
Bk	Bak.
Bkz.	Bakınız.
BF	Byzantinische Forschungen.
BZ	Byzantinische Zeitschrift.
C.	Cilt.
CAH	Cambridge Ancient History.
CAHIJ	Cappadocia Journal of History Social Sciences.
Çev.	Çeviren.
DGRA	Dictionary of Greek and Roman Antiquities.
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
DO	Dumbarton Oaks.
DOP	Dumbarton Oaks Papers.
Ed.	Editör.
EHR	The English Historical Review.
EI ²	Encyclopaedia of Islam (New Edition).
EJST	European Journal of Science and Theology.
GOTR	Greek Orthodox Theological Review.
GRBS	Greek Roman Byzantine Studies.
HUS	Harvard Ukrainian Studies.

HSCP	Harvard Studies in Classical Philology.
İA	İslâm Ansiklopedisi.
İLTED	İlahiyat Tetkikleri Dergisi.
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
JHS	The Journal of Hellenic Studies.
JÖB	Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik.
JRAS	Journal of the Royal Asiatic Society.
JRS	The Journal of Roman Studies.
KAED	Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi.
KİD	Karadeniz İncelemeleri Dergisi.
OCD	The Oxford Classical Dictionary.
ODB	Oxford Dictionary of Byzantium.
OHDB	Oxford Handbook of Byzantine Studies.
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi.
PmbZ	Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit.
s.	Sayfa.
S.	Sayı.
SDÜ	Süleyman Demirel Üniversitesi.
SOAS	School of Oriental and African Studies.
TAD	Tarih Araştırmaları Dergisi.
TIB	Tabula Imperii Byzantini.
TİD	Tarih İncelemeleri Dergisi.
TKİD	Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi.
TOD	Tarih Okulu Dergisi.
UÜİFD	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

YAZAR VE ESER KISALTMALARI

Kisaltmalar	Açıklama
Akrop.	Georgios Akropolites.
Amm. Marc.	Ammianus Marcellinus.
Anna Kom.	Anna Komnena.
App. Civ.	Appianus, <i>Bella Civilia</i> .
<i>Mith.</i>	<i>Mithridateios</i> .
Cic. de Imp.	Cicero, <i>Oratio de Imperio Cn. Pompei</i> .
Diod. Hist.	Diodorus Siculus, <i>Bibliotheke Historike</i> .
DV	De Velitatione.
EB	Eparkion Biblion.
el-İdrisî	Eş-Şerif el-İdrisî.
Eutr. Bre.	Eutropius, <i>Brevarium ab urbe condita</i> .
Gai. Inst.	Gaius, <i>Institutionum Juris Civilis</i> .
Georg. Kedr.	George Cedrenos, <i>Compendium Historiarum</i> .
Georg. Pisid.	George of Pisidia.
<i>Exp. Pers.</i>	<i>De Expeditione Persica</i> .
Genesios	Genesios.
Greg. Nyssa	Nyssalı Gregorios.
İbn Hayyât	Halife b. Hayyât
Hierok. Synek.	Hierokles, <i>Synekdemos</i> .
Hdt.	Herodotos.
Ioan. Lydos	Ioannes Lydos.
Iust. Epit.	Marcus Iustinus, <i>M. Iuliani Iustini Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi</i> .

Iust. <i>Dig.</i>	I. Iustinianus, <i>Digest.</i>
Konst. Porph.	VII. Konstantinos Porphyrogennitos.
<i>de them.</i>	<i>de thematibus et De administrando imperio.</i>
<i>de Adm. Imp.</i>	<i>de Administrando Imperio.</i>
<i>de caer.</i>	<i>de Cerimoniis Aulae Byzantinae.</i>
Ksen.	Ksenophon.
Lak. <i>DMP</i>	Lactantius, <i>De Mortibus Persecutorum.</i>
Leo. <i>Corres.</i>	Leo Correspondence.
Leo Diak.	Leon Deaconus.
Livy. <i>Per.</i>	Livius, <i>Ab urbe condita librorum periochae.</i>
Malalas	Ioannis Malalas.
Mikh. Attal.	Mikhael Attaleiates.
Nikep. <i>Brev. Hist.</i>	Nikephoros Patriarch of Constantinople, <i>Brevia Historia.</i>
Nikep. Our. <i>Takt.</i>	Nikephoros Ouranos, <i>Taktika.</i>
Niket. Khon. <i>Hist.</i>	Niketas Khoniates, <i>Historia.</i>
<i>Notit. Dign.</i>	<i>Notitia Dignitatum Accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et Laterculi Prouinciarum.</i>
<i>Notit.</i>	<i>Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae.</i>
Pakhy.	Georgii Pachymeres.
Phil. <i>Bios.</i>	Philaretos, <i>Bios kai Politeia.</i>
Phil. <i>Klet.</i>	Philotheos, <i>Kletorologion.</i>
Philostr.	Philostratus.
Plin. <i>nat.</i>	G. Plinus Secundus “Yaşlı”, <i>Naturalis Historia.</i>
Plin. <i>Ep.</i>	G. Plinus Caecilius Secundus “Genç”, <i>Naturalis Epistulae.</i>
Plut. <i>Sull.</i>	Plutarkhos, <i>Sulla.</i>

<i>Tib. Gracch.</i>	Tiberius Gracchus.
<i>Pomp.</i>	Pompeius.
<i>PM</i>	<i>Praecepta Militaria.</i>
Prokop. <i>anec.</i>	Procopius, <i>Anecdota.</i>
<i>Aedi.</i>	<i>de aedificiis.</i>
<i>de Bellis</i>	<i>de Bellis.</i>
<i>Khronog.</i>	<i>Khronographia.</i>
Süry. Mikh.	Süryani Mikhail.
Steph. Byz.	Stephani Byzantii.
Strab.	Strabon.
Syn. <i>Eccl. Const.</i>	<i>Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae.</i>
<i>Takt. Beneš.</i>	<i>Taktikon Beneševič.</i>
<i>Takt. de l'Esc.</i>	<i>Le Taktikon de l'Escorial.</i>
<i>Takt. Usp.</i>	<i>Taktikon Uspensky.</i>
Theop. Kons.	Theophanes Continuatus.
Theop.	Theophanis Confessor.
Theop. Sim.	Theophylacti Simocattae.
Vell.	Vallesius Paterculus.
Zonar. <i>Epit.</i>	Zonaras, <i>Epitome Historiarum.</i>
VI. Leo <i>Takt.</i>	VI. Leo, <i>Taktika.</i>

ŞEKİLLER DİZİNİ

Harita-1: 636 Yermük Savaşı'ndan Önce Doğuda Mücadele Eden İmparatorluk <i>Magister Militum</i> ları	13
Harita-2: 636 Yermük Savaşı'ndan Sonra İmparatorluk Birlikleri.....	38
Harita-3: Bizans ve İslâm Kuvvetlerinin İlk Karşılaşma Alanları	108
Harita-4: VII. Yüzyılın Ortalarından VIII. Yüzyılın Ortalarına Kadar Bizans <i>Themaları</i>	111
Harita-5: VII. Yüzyılın Ortalarından IX. Yüzyılın Başlarına Kadar Armeniakon <i>Theması</i>	141
Harita-6: VII. Yüzyılın Ortalarından X. Yüzyılın Başlarına Kadar Anatolikon <i>Theması</i>	168
Harita-7: VII. Yüzyılın Ortalarından VIII. Yüzyılın Ortalarına Kadar Opsikion <i>Theması</i>	191
Harita-8: VIII. Yüzyılın Başlarından IX. Yüzyılın Başlarına Kadar Thrakesion <i>Theması</i>	210
Harita-9: IX. Yüzyıl Samos <i>Theması</i>	210
Harita-10: VII. Yüzyılın Ortalarından Bölününceye Kadar Kibyrraioton [Doğu Bölümü] <i>Theması</i>	229
Harita-11: VII. Yüzyılın Ortalarından Bölününceye Kadar Kibyrraioton [Batı Bölümü] <i>Theması</i>	230
Harita-12: VIII. Yüzyılın Ortalarından X. Yüzyıla Kadar Optimaton <i>Theması</i>	241
Harita-13: VIII. Yüzyılın Ortalarından 886 Yılına Kadar Boukellarion <i>Theması</i> ..	254
Harita-14: VIII. Yüzyılın Ortalarından IX. Yüzyılın Başlarına Kadar <i>Themalar</i>	255
Harita-15: IX. Yüzyılda Paphlagonia <i>Theması</i>	264
Harita-16: IX. Yüzyılın Başlarından İmparator VI. Leo Dönemine Kadar Kappadokia <i>Theması</i>	284
Harita-17: İmparator VI. Leo Döneminde Kappadokia <i>Theması</i>	285
Harita-18: IX. Yüzyılda Khaldia <i>Theması</i>	299
Harita-19: IX. Yüzyılda Koloneia <i>Theması</i>	315
Harita-20: VIII. Yüzyılın Ortalarından 873 Yılına Kadar Anadolu <i>Themaları</i>	316
Harita-21: 873 Yılından X. Yüzyılın Başlarına Kadar Kharsianon <i>Theması</i>	326
Harita-22: 873 Yılından X. Yüzyılın Başlarına Kadar Anadolu <i>Themaları</i>	327

Harita-23: X. Yüzyılda Sebasteia <i>Theması</i>	333
Harita-24: X. Yüzyılda Mesopotamia <i>Theması</i>	342
Harita-25: X. Yüzyılda Seleukeia <i>Theması</i>	352
Harita-26: X. Yüzyılda Lykandos <i>Theması</i>	367
Harita-27: X. Yüzyılda Anadolu <i>Themaları</i>	368

TABLolar DİZİNİ

Tablo-1: <i>Strategosun</i> Maiyeti	86
Tablo-2: <i>Strategosun</i> Emrindeki Yöneticiler ve Sayıları.....	87
Tablo-3: Thrakesion <i>Strategosu</i> 'nun Maiyeti	89
Tablo-4: Anadolu'daki <i>Thema</i> Yöneticileri ve Aldıkları Yıllık Maaşlar	90
Tablo-5: Armeniakon <i>Thema</i> Yönetimi ve Asker Sayısı.....	130
Tablo-6: Anadolikon <i>Thema</i> Yönetimi ve Asker Sayısı.....	161
Tablo-7: Opsikion <i>Thema</i> Yönetimi ve Asker Sayısı	183
Tablo-8: 949 Girit Seferine Katılan Thrakesion <i>Theması</i> Görevlileri	201
Tablo-9: 949 Girit Seferine Katılan Thrakesion <i>Strategosu</i> 'nun Maiyeti	202
Tablo-10: Optimaton <i>Domestikosluğu</i> 'na Bağlı Yöneticiler ve Asker Sayısı	237
Tablo-11: Boukellarion <i>Strategosluğu</i> 'na Bağlı Yöneticiler ve Asker Sayısı	246

I. EL KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

D) I. EL KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRMESİ

Araştırma, VII. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar olan geniş bir dönemi kapsadığı için bu dönem arasında kaleme alınan kaynaklar, yazıldıkları diller açısından çeşitlidir ve bunlar, Grekçe, Arapça, Süryanice, Ermenice ve Farsça olarak kaleme alınmışlardır. Nitekim çok az olmakla beraber bu dönem de Latince kaynaklara da rastlanılmakla beraber imparatorluğun resmî dili Grekçe olduğu için resmî kayıtların yanı sıra imparatorluk merkezinde genellikle din adamlarının kaleme aldıkları eserler, Grekçedir. İmparatorluk topraklarında yaşayan Süryaniler ve Ermeniler de kendi dillerinde imparatorluk hakkında bilgi veren eserler kaleme almışlardır. Bunun yanı sıra VII. yüzyıldan itibaren İslâm Devleti'nin de ortaya çıkışıyla bu dil çeşitliliğine ayrıca Arapça da eklenmiştir. Bu kaynaklar, imparatorluğun siyasî tarihinin yanı sıra idarî ve askerî yönetimi ve coğrafyası hakkında önemli bilgiler vermektedirler. Farklı dillerde yazılmış kaynak çeşitliliğinin olması, kaynaklar bazında verilen bilgilerin kıyaslanması anlamında da oldukça önemlidir.

1. Grekçe Kaynaklar

Araştırmada kullanılan Grekçe kaynaklar, üç kategoride incelenmiştir. I. kategori, imparatorluğun tarihî coğrafyası hakkında bilgiler veren coğrafi kaynakları; II. kategori, VI. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar imparatorluğun siyasî, idarî, askerî ve sosyo-ekonomik tarihi hakkında bilgiler veren yazılı kaynakları ve III. kategori de "Askerî El Kitapları" olarak tanımlanan "*Taktikonları*" içermektedir. Nitekim Taktikonlar da kendi içerisinde doğrudan imparatorluğun askerî yapısı, taktikler, kuşatmalar ve düşmanlar hakkında bilgiler veren "*Taktikonlar*" ve imparatorluğun hem merkezî hem de yereldeki siyasî, idarî ve askerî hiyerarşisinin sıralandığı "*Taktikonlar*" olmak üzere iki kategoride incelenmiştir. Bu kaynaklar, araştırmanın temel kaynaklarını oluşturmuştur.

IV. - VI. yüzyıllar arasında imparatorluğun yönetim coğrafyası hakkında bilgi veren Bizans coğrafyacısı azımsanmayacak kadar çoktur.⁵ Araştırma için özellikle VI.

⁵ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. V. Manimanis-E. Theodosiou-M. S. Dimitrijevic, "The Geographers of the Early Byzantine Empire", *EJST*, Vol. 8, No. 4, 2012, s. 23-40.

yüzyıl coğrafi kaynakları, *thema* coğrafyalarının tespit edilmesinde ayrı bir önem taşımaktadır. Bu noktada, Hierokles'in *Synekdemos* ve Hierokles'in çağdaşı olan Stephanos Byzantinos'un *Ethnika* gibi Bizans coğrafyası hakkında bilgiler veren kaynaklar önemlidir.

Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamakla beraber Hierokles (482-565)⁶, VI. yüzyıl Bizans coğrafyacılarının en önemlilerindedir. Onun yazmış olduğu ve muhtemelen 527 yılına tarihlendirilen *Synekdemos* adlı eseri, döneminin en önemli coğrafya eserleri arasında yer almaktadır. Önemi nedeniyle bu eser, İmparator VII. Konstantinos'un *de thematibus* adlı eserinde kaynak olarak kullanılmıştır. Bu coğrafya eserinde Hierokles'in, imparatorluk coğrafyasını 64 *eparkhia*'ya yani eyalete böldüğü ve bu *eparkhia*'ya bağlı kentlerin belli bir yöntem dâhilinde verildiği görülmektedir. Örneğin, Geç Roma İmparatorluğu'nun en önemli eyaletlerinden birisi olan Asia eyaleti dâhilinde kaynakta, 43 kent verilmiştir. Bu kent sayısının, eserde verilen bilgiler çerçevesinde eyaletten eyalete değiştiği görülmektedir. Bu noktada Hierokles'in, eyaletlere gitmese bile imparatorluk tarafından kentlerin kaydedildiği kayıtları takip ettiği aşikârdır. Bu kayıtlar, daha önceden konsillere katılan kentlerin de listelendiği "*Kilise Kayıtları*"dır. Bu kayıtlar, *Synekdemos*'un temelini oluşturmakla beraber *Synekdemos*'ta verilen bazı kentlerin tespit edilmesinde bir takım zorluklarla karşılaşmıştır. Bu zorluklardan birisi Hierokles'in, bazı eyaletlere bağlı kentlerin yazımlarında yanlışlıklar yapması ve bu yanlışlıkların, kentlerin tespit edilmesini zorlaştırmasıdır. Dolayısıyla eyaletler bazında Hierokles'in eserinin dikkatli bir şekilde incelenmesi ve diğer coğrafya kaynaklarıyla kıyaslanması gerektiği ortadadır. Her ne kadar Hierokles'in bu eserinin, araştırma için bazı zorlukları olsa da eser, imparatorluğun Sâsâni ve Müslüman Arap saldırıları öncesinde nasıl bir yönetim coğrafyasına hâkim olduğunu ve bu coğrafyanın devamlılığının olup olmadığının tespit edilebilmesi açısından oldukça önemlidir. Araştırmada Hierokles'in *Synekdemos* adlı bu önemli coğrafya eserinin, 1840 yılında Bonn'da Petrus Wessling tarafından yapılan Grekçe metni kullanılmıştır.⁷

⁶ S. Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-647*, Çev. Turhan Kaçar, Ankara 2016, s. 67.

⁷ Hierokles, *Synekdemos*, Comm. Petrus Wessling, Bonn 1840.

VI. yüzyılın önemli Bizans coğrafyacılarından bir diğeri de hayatı hakkında ayrıntılı bilgi olmayan ancak İmparator I. Iustinos (518-527) döneminin önemli coğrafyacıların birisi olarak görülen Stephanos Byzantinos'tur.⁸ *Ethnika* adında kıymetli bir coğrafya sözlüğü kaleme alan Stephanos Byzantinos, bu eserinde imparatorluğun hâkimiyetinde bulunan şehirlerin ve halklarının isim etimolojileri, kökenlerinin ne anlama geldiği, şehir adlarının değişimi ve şehirlerin coğrafi konumları gibi konular hakkında kıymetli bilgiler vermektedir. Hierokles'e göre daha geniş ve kapsamlı bir coğrafya kaynağı kaleme alan Stephanos, bu eserini kendi döneminden önceki önemli tarihî ve coğrafi kaynakları dikkate alarak Grekçe harf sırasına göre hazırlamıştır. Araştırmada bu kaynak, özellikle Hierokles'in *Synekdemos* adlı coğrafya eseri kıyaslanarak incelenmiş olup kaynak, hem VI. yüzyıl öncesinde hem de VI. yüzyıldaki imparatorluk coğrafyasının tespit edilmesinde oldukça kıymetlidir. Nitekim araştırmada, bu kaynağın 1849 yılında A. Meineke tarafından yapılan Grekçe metni kullanılmıştır.⁹

İmparator Herakleios ile çağdaş olan ve birçok şiir kaleme alan Şair Pisidialı Georgios'un, *De Expeditione Persica* [Pers Seferi] adlı eseri araştırma açısından kıymetlidir. Bu eserinde Pisidialı Georgios, İmparator Herakleios'un 622 yılında Sâsâniler üzerinde yapmış olduğu seferi hakkında kısa bilgiler vermektedir. İmparator Herakleios dönemine ait kaynakların yetersizliği bilinmekle birlikte Georgios'un eserini, İmparator Herakleios'un seferini ihtişamlı göstermek amacıyla kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Bu eserde, Herakleios'un Sâsâniler üzerine yapacağı seferin hazırlıkları, Konstantinopolis'teki durum, İmparatorun Konstantinopolis'ten sefere çıkışı ve birlikleriyle Pylai [Çiftlikköy] limanına çıkışı gösterişli bir şekilde anlatılmaktadır. Bu anlatım doğrudan araştırmamızın konusu olmamakla birlikte şiirinin devamında Georgios, İmparator'un *themalarla* bağlantılı olarak Anadolu'nun hangi bölgesine geldiğine veya Anadolu'da idarî veya askerî bir düzenleme yapıp yapmadığına dair ayrıntılı bilgi vermemektedir. Dolayısıyla aslında Herakleios'la çağdaş olan Pisidyalı Georgios, *thema* bölgeleriyle ilgili bilgi vermemekle birlikte Herakleios'un bu seferinin diğer kaynaklarla kıyaslanması anlamında kıymetli

⁸ Manimanis-Theodosiou-Dimitrijevic, "The Geographers of the Early Byzantine Empire", s. 33

⁹ Stephani Byzantii, *Ethnicorum Quae Supersunt*, Ed. A. Meineke, Berlin 1849.

görülmektedir. Araştırmada Pisidyalı Georgios'un, I. Bekker tarafından 1836'da Bonn'da yapılan *De Expeditione Persica* [Pers Seferi] Grekçe metni kullanılmıştır.¹⁰ Bizans İmparatorluğu'nda Rahip Theophanes (ö. 818) tarafından 810-814 yılları arasında kaleme alınan *Khronographia*, Bizans tarihinin en önemli kroniklerindedir. Aslında bir dünya kroniği mahiyetini taşıyan bu eser, İmparator Diokletianus (284-305) zamanından başlayarak İmparator V. Leo'nun 813 yılında tahta çıkışından kısa bir süre öncesine kadar olan süreci kapsamaktadır. Dolayısıyla eser, 284 yılından başlayarak 813 yılına kadarki siyasî, idarî, askerî ve sosyo-iktisadî vb. konuları kapsayan ayrıntılı bir imparatorluk tarihi içermektedir. Aslında ikonakırıcı dönemde¹¹ ikonasever bir rahip olan Theophanes, bu eserinde zaman zaman konuları yüzeysel geçmekle birlikte ikonasever olmasından dolayı özellikle ikonakırıcı imparatorların yönetimlerine karşı objektif olamamıştır. Theophanes'in kendisinden önceki kaynaklara dayalı olarak kroniğini kaleme alması, kaynak bakımından yetersiz olan VII. ve VIII. yüzyıllar için oldukça önemlidir ki dolayısıyla *Khronographia* bu dönemlerin kaynağı mahiyetindedir. Theophanes, kroniğinde olayları anlatırken yıllara göre tanzim etmiş olup tarihlendirmede hilkat takvimini ve yılını kullanmıştır. Bu takvimde, dünyanın yaratılışından itibaren Hz. İsa'nın doğumuna kadar 5492 yıl geçtiği kabul edilmektedir ve kronikteki yıllar, bu takvime göre tanzim edilmiştir. Ancak, 6207-6218 hilkat yılı (m. 714/15-725/26) arasındaki dönem hariç Theophanes'in kroniğinde vermiş olduğu yıllar, Hilkat takvimine göre bir yıl geride kalmaktadır. Dolayısıyla 6102-6265 hilkat yıllarına (609/10-772/73) bir yıl ilave yapılması gerekmektedir.¹²

Sadece Bizans tarihi için değil çağdaş devletlerin ve halkların tarihi için de oldukça önemli olan Theophanes'in bu kroniği, araştırma açısından oldukça kıymetlidir. Nitekim *themaların* isimleri, hiyerarşisi, coğrafyaları ve garnizonları, merkezi yönetimle ve Müslüman Araplarla ilişkileri hakkındaki ilk bilgiler, kaynağı takip edilemese de bu kronikte geçmektedir. Kronikte, ilk *themalardan* tarih vererek bahsedilmesi, bu *themaların* kuruluş tarihi hakkında çeşitli fikirler ileri sürülmesini

¹⁰ George of Pisidia, *De Expeditione Persica*, Ed. I. Bekker, Bonn 1836.

¹¹ Bizans İmparatorluğu'nda, 726-843 yıllarını kapsayan dönemde dinî resimlerin kutsallığına ve onlara ibadete karşı çıkan hareket veya mücadeledir. İkonaseverler, kutsal tasvirlerle tazim ve ibadeti uygun görürken; ikonakırıcılar, bu şekilde bir ibadeti aynı zamanda bâtil inanç, kandil yakma ve tütsüleme gibi ritüelleri de kabul etmemek beraber ikonaseverlere cephe alanlardır. Bk. Casim Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003, s. 151.

¹² Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 2011, s. 81-82.

kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla kronikte, *themaların* ne zaman kurulduğuna dair net bir tarih verilmediği vurgulanmalıdır. Bunun yanı sıra verilen bazı bilgilerin anakronik olduğu da görülmektedir. İslâm fetihlerine dair çok sayıda rivayet veren Theophanes, bu fetihler sırasında Müslüman Araplara karşı mücadele eden *thema* birlikleri, komutanları, asker sayısı, İslâm devleti ile yapılan ikili görüşmeler ve anlaşmalar hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Kronik, özellikle Bizans İmparatorluğu tarafından bu mücadelelerin yansımaları ve Arap kaynaklarının eksik bırakmış olduğu bilgileri tamamlaması bakımından oldukça kıymetlidir.¹³ Çalışma açısından değeri yadsınamayacak bir düzeyde olan bu kroniğe sıkça atıf yapılmıştır. Araştırma esnasında, Ioannis Classeni tarafından 1839 yılında yayımlanan *Khronographia*'nın orijinal Grekçe metni¹⁴ ve bu metnin, C. Mango ve R. Scott tarafından 284-813 yıllarını yani eserin tamamını kapsayan ve ayrıntılı notlar ilave edilerek yapılan İngilizce çevirisi karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.¹⁵

Bizans İmparatorluğu'nda 806-815 yılları arasında Konstantinopolis patrikliği yapmış olan Nikephoros'un *Historia Syntomos* [Kısa Tarih] adlı eseri araştırma açısından kıymetlidir. Bu eser, 602 yılında Phokas'ın imparator oluşundan başlayarak 769 yılı olaylarını anlatarak sona ermektedir. Theophanes'in kroniğiyle karşılaştırıldığında Nikephoros'un bu kısa tarihinin, imparatorluk tarihinin kısa bir dönemini ele aldığı ve Theophanes'in *Khronographia*'sı kadar ayrıntılı olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak Nikephoros'un bu şekilde bir kısa tarih yazması, aslında çağdaş olan iki kaynağın vermiş olduğu bilgilerin kıyaslanması ve uyuşması bakımından oldukça önemlidir. Bu çerçevede kısa olmasına rağmen Nikephoros'un tarihinin, Theophanes'e göre daha objektif olduğu da belirtilmelidir.¹⁶ Araştırma için eser, *themaların* adlandırılması, *thema* yöneticileri, hiyerarşisi ve yöneticilerin ilişkileri, coğrafyalarının tespit edilmesi ve imparatorluğun Müslüman Araplarla ilişkileri açısından oldukça kıymetlidir. Araştırmada C. de Boor tarafından Leipzig'de 1880 yılında neşredilen metniyle¹⁷ birlikte Cyril Mango tarafından *Short*

¹³ Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 8.

¹⁴ Theophanes, *Khronographia*, Ed. Ioannis Classeni, Bonnae 1839.

¹⁵ Theophanes, *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History*, Trans. C. Mango-R. Scott, Oxford 1997.

¹⁶ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 82; Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 8-9.

¹⁷ Nikephoros Patriarkhos Konstantinoupoleos, *Historia Syntomos*, Ed. C. de Boor, Leipzig 1880.

History [Kısa Tarih] adıyla notlar ilave edilerek yapılan İngilizce çevirisi kullanılmıştır.¹⁸

Mayıs 905'te İmparator VI. Leo'nun oğlu olarak dünyaya gelen ve 913-920/944-959 yılları arasında imparator olan VII. Konstantinos Porphyrogennetos'un eserleri, araştırma için önemlidir. VII. Konstantinos, İmparatorluğa ait Büyük Saray'ın "Porphyra/Mor Odasında" dünyaya geldiği için "*Mor Odada Doğan*" anlamında "*Porphyrogennetos*" unvanıyla anılmıştır. VII. Konstantinos, babası VI. Leo tarafından iki buçuk yaşında "ortak"; babasının 912 yılında ölümünden sonra da yedi yaşında imparator ilan edilmiştir.¹⁹ Nitekim onun tahtta olmadığı, I. Romanos Lakapenos (920-944) döneminde VII. Konstantinos, babası VI. Leo'dan miras almış olduğu ilmî çalışma geleneğini devam ettirmiştir. Bu çerçevede özellikle Antik Çağ'dan kalma tarihî ve coğrafi eserleri yeniden derlemiş ve bunların kopyalarını hazırlamıştır. İmparatorluğun her anlamda güçlendiği bir dönemde VII. Konstantinos, bilimsel merakı ve geleceğe özellikle oğlu II. Romanos Porphyrogennetos'a bir şeyler bırakma isteğiyle başşehir Konstantinopolis'te üç eser kaleme almış ya da aldirtmiştir. Bunlar orijinal adı *Peri Thematōn* [Lat. *de thematibus/Themalar Hakkında*], 948-52 yılları arasında yazıldığı düşünülen ve orijinal adı *pros ton İdion huion Romanon* [Oğlum Romanos İçin/Lat. *de Administrando Imperio/İmparatorluk Yönetimi*] ve orijinal adı *Ekthesis tes Basileiou Takseos* [Saray Teşrifatının Açıklanması/Lat. *de Ceremoniis*] olarak adlandırılan eserlerdir.

Bu kaynaklardan, *Peri Thematōn* doğrudan hem Anadolu'da hem de Balkanlar'da kurulan *themalarla* ilgilidir ve araştırmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu kaynağın geniş bir kısmı, kendisinden önceki coğrafi eserler dikkate alınarak hazırlanmıştır. Kaynak, ilk büyük *themalardan* başlayarak Samos *theması* da dâhil kendi dönemine kadar ortaya çıkan on beş *themanın*, isim kökenleri, idarî ve askerî yönetimi ve özellikle de coğrafyaları hakkında bilgiler vermektedir. Kaynakta, ilk beş büyük *themaya* dair ayrıntılı bilgiler verilirken bu *themaların* bölünmesiyle

¹⁸ Nikephoros Patriarch of Constantinople, *Short History*, Ed. C. Mango, Dumbarton Oaks 1990.

¹⁹ Hem "ortak" imparatorluk hem de "imparatorluk" döneminde VII. Konstantinos, özellikle Annesi İmparatoriçe Zoe ve yüksek rütbeli imparatorluk görevlilerinin etkisi altında kalmıştır. Bunlardan ikisi Konstantinopolis Patriği I. Nikolas Mystikos ve 920'de İmparator olacak olan kayınbabası Romanos Lakapenos'tur.

ortaya çıkan küçük *themalar* hakkındaki bilgiler ise kısıtlıdır. Bunun yanı sıra kaynakta verilen bazı bilgilerin, kendisinden önceki coğrafi eserler dikkate alınarak verildiği, dolayısıyla X. yüzyıldaki bilgilerle uyuşmadığı yani anakronik olduğu tespit edilebilmektedir. Burada *Peri Thematōn*'un doğrudan imparatorluk *themalarının* coğrafyaları hakkında bilgi veren bir kaynak olmasına rağmen ileride de bahsedileceği üzere aynı imparatorun *de Administrando Imperio* adlı eserinin, *Peri Thematōn*'a göre daha kapsamlı bir tarihî coğrafya eseri olduğu tespit edilmektedir ve bu tespit, iki eserin birbiriyle kıyaslanması anlamında oldukça önemlidir. Araştırma açısından önemli olan ancak dikkatli bir şekilde incelenmesi gereken bu kaynak, doğrudan *themalar* yani Anadolu'nun idarî, askerî ve tarihî coğrafyasıyla ilgili bilgiler vermesinden dolayı oldukça önemlidir. Bu kaynağın eksiklikleri ve yanlışlıkları da araştırmanın diğer kaynakları ve günümüz araştırma eserleriyle karşılaştırılarak giderilmeye çalışılmıştır. Araştırmada bu kaynağın, 1840 yılında I. Bekker tarafından basımı yapılan Grekçesi²⁰ ve eserin, İtalyanca geniş yorumuyla birlikte A. Pertusi tarafından 1952 yılında orijinal Grekçesinin de verildiği basımı kullanılmıştır.²¹

Konst. Porph.'un araştırma için diğer önemli eseri ise, günümüzde Latincesi *de Administrando Imperio* [İmparatorluk Yönetimi] adıyla bilinen eseridir. İmparator VII. Konstantinos Porphyrogenetos'a atfedilen ve 54 bölümden oluşan bu kaynak, Bizans İmparatorluğu'nun en önemli tarihî ve coğrafi kaynakları arasındadır. Nitekim bu kaynakta, kendi döneminden önceki konuların yanı sıra imparatorun kendi dönemiyle ilgili olarak Balkan, Kuzey, Güney, Doğu milletleri ve Türkler özellikle Peçenek Türkleri hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Dolayısıyla kaynak, batıdaki İber'den başlayarak doğuda İberya'ya kadar çok geniş bir coğrafyanın tarihî, siyasî, idarî, askerî, sosyo-iktisadî ve coğrafyası hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Araştırma için kaynaktaki en önemli bölüm, aslında Peloponnesos [Mora Yarımadası]'taki Slavların anlatıldığı 50. bölümdür. Bu bölümün 50.1-82. satırları doğrudan Slavları anlatırken 83. satırdan itibaren "imparatorluk *themaları*" anlatılmıştır. Konu bütünlüğü olmamasına rağmen bu bölümde, imparatorluk *themalarının* idarî ve askerî bölünmeleri, ortaya çıkan yeni

²⁰ Konstantinus Porphyrogenitus, *De thematibus et De administrando imperio*, Ed. I. Bekker, Bonn 1840.

²¹ Constantino Porfirogenito, *De Thematibus*, Comm. A. Pertusi, Vaticana 1952.

themaların daha önceden hangi *themaya* bağlı oldukları, *themaların* idarî ve askerî üst-ast yönetimleri verilmektedir. Kaynakta, ayrıca İmparator VI. Leo döneminde yapılan *themalardaki* idarî ve askerî yönetim coğrafyalarındaki değişiklikler ve *themalardaki* yöneticilerin hem merkezî hem de İslam Devleti'yle olan siyasî, idarî ve askerî ilişkilerinin yanı sıra imparatorluğun tarihî, idarî-askerî ve coğrafyası hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Bu bölüm, araştırma açısından *themalara* ait idarî ve askerî yönetimleri tespit edip *thema* yönetimlerinin idarî sınırlarının değişimini haritalandırmamıza yardımcı olan en önemli bölümdür. Araştırmada, 1967 yılında Gy. Moravcsik ve R. Jenkins tarafından yapılan İngilizce tercümesiyle beraber orijinal Grekçesinin de bulunduğu neşri karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.²²

Konst. Porph.'un araştırma açısından diğer önemli ve en kapsamlı eseri, günümüzde Latincesi *de Ceremoniis* olarak bilinen eseridir.²³ 56 bölümden oluşan bu eserde, hem önceki hem de kendi dönemindeki imparatorluk büyük sarayı, saraydaki görevliler, saray teşrifatları, törenleri ve kostümleri ve Hipodrom gibi imparatorluğun saray teşkilatı hakkında oldukça ayrıntılı ve önemli bilgiler verilmektedir. Eser sadece imparatorluk merkezî yönetimiyle ilgili değil aynı zamanda yerelde idarî ve askerî yönetim hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Bu doğrultuda kaynakta, ödemeler bölümünde *themalardaki* üst ve ast idarecilerin almış oldukları yıllık [roga] maaşların tespit edilmesi bölümü çalışma için çok önemlidir. Aynı kaynağın Bölüm 44'te, 911 yılında ve bölüm 45'te, 949 yılında Müslüman Arapların elinde bulunan Girit'e karşı yapılan ve başarısız olan seferlerin hazırlık aşamaları, seferlere hangi *themaların* katıldığı ve lojistikteki katkılarının yanı sıra *themaların* askerî nitelikleri, bu seferlerin hazırlık üssü olarak görülen Thrakesion *themasının* idarî ve askerî yapısı ve bir *strategos*'un yakın çevresinin tespit edilmesi gibi araştırma için oldukça önemli olan konular hakkında ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Araştırmada bu kaynağa sıkça atıf yapılarak *themaların* idarî ve askerî özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kaynak, J. J. Reiske tarafından Bonn'da 1829-30 yıllarında iki cilt ve

²² Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, Ed. G. Moravcsik and trans. R. J. H. Jenkins, Dumbarton Oaks 1967.

²³ Hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. A. Kazhdan, "De Ceremoniis", *ODB*, I, s. 595-98.

Grekçe olarak basılmıştır.²⁴ Nitekim araştırmada bu basımın yanı sıra J. Haldon tarafından *Travaux et Mémoires*'te yayımlanan aynı kaynağın, bölüm 44 ve 45'i kapsayan ve Grekçesiyle beraber İngilizce çevirisinin de yapıldığı neşri karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.²⁵ Bunun yanı sıra Grekçesiyle beraber J. Haldon tarafından yapılan İngilizce çevirisinin de bulunduğu aynı kaynaktaki, İmparator VII. Konstantinos'un, kendisinden sonra imparator olacak olan oğlu II. Romanos'a yazdığı belirtilen ve özellikle sefere çıkarken ordunun toplandığı *aplektonlar*, sefere başlarken, sefer sırasında ve sonrasında bir imparatorun yapması ve dikkat etmesi gerekenleri yazdığı üç bölümden oluşan bölümü de araştırmada kullanılmıştır.²⁶

Araştırma için diğer önemli bir kaynak, imparatorluğa ait metropolitlik, başpiskoposluk ve piskoposluklar hakkında önemli bilgiler edindiğimiz ve başşehir Konstantinopolis'te kaydedilen ve *Notitiae Episcopatum/Notitia* olarak adlandırılan “*Kilise Kayıtları*”dır. Bu kayıtların, imparatorluk coğrafyasında yer alan metropolitlik, başpiskoposluk ve piskoposlukların tespit edilebilmesi için tutulduğu düşünülebilir. VII. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar olan dönemi kapsayan bu kayıtlar, 18 *Notitia*'dan oluşmakla beraber genel itibarıyla ilk başta imparatorluk dinî yapısına uygun olarak üstten alta doğru metropolitlik, başpiskoposluk ve piskoposluk şeklinde sıralamaya sahiptir. Bu kayıtlarda imparatorluğa ait yönetim bölgelerinin, Geç Roma Eyalet yönetimindeki adlandırmalarla ancak eyaleti tanımlamak için “*eparkhia*” tabiriyle tanımlandığı görülmektedir. Örneğin “*Asia Eparkhia=Asia Eyaleti/Yönetimi*” ve “*Metropolitliği Ephesos*” gibi. Dolayısıyla kayıtlarda, *themaların* özel adlarına dair bir atıf bulunmamakla beraber araştırmada, ilk önce bu “*eparkhia*” yönetim coğrafyalarının hangi *themalara* denk geldiği tespit edilmiştir. Bu tespiti kolaylaştıran en önemli husus, kayıtlarda metropolitliklerin arkasından başpiskoposluk ve piskoposluk merkezlerinin verilmesidir. Bu kayıtlar, diğer kaynaklarımızda *themalar* bağlamında geçen coğrafi bölgelerle veya garnizonlarla kıyaslanarak birbiriyle uyuşması ya da farklılaşmasının tespit edilmesini kolaylaştırmıştır. Diğer kaynaklarla karşılaştırılabilirliği kolay olmasının yanı sıra

²⁴ Constantini Porphyrogeniti, *De Cerimoniis Aulae Byzantinae*, Ed. J. J. Reiske, Vol. I-II, Bonn 1829-30.

²⁵ John F. Haldon, “Theory and Practice in Tenth-Century Military Administration: Chapters II, 44 and 45 of the Book of Ceremonies”, *Travaux et Mémoires*, 13, Paris 2000, s. 201-352.

²⁶ Constantine Porphyrogenitus, *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, Ed. John F. Haldon, Wien 1990.

kayıtların, kendi içerisinde tutarsızlıkları ve zorlukları da söz konusudur ki araştırmada, kayıtlar bağlamında en çok dikkat edilen nokta burası olmuştur. Örneğin VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kaydedildiği düşünülen *Notit.* 1’de kaydedilen bir piskoposluğun, *Notit.* 2’de veya *Notit.* 7’de kaydedilmediği sonrasında *Notit.* 10 veya *Notit.* 13’te kaydedildiği yani bir istikrarsızlığın olduğu tespit edilebilmektedir. Bu istikrarsızlık hakkında çeşitli yorumlar yapılabilmekle beraber bunun en önemli sebebi, Anadolu’ya ulaşan Müslüman Arap saldırılarının bölgedeki etkisi ve bu etkiye bağlı olarak piskoposlukların kaydedilmemesidir. Kayıtlarda karşılaşılan diğer bir zorluk ise, örneğin *Notit.* 1’de kaydedilen bir piskoposluğun diğer *Notit.* lerde aynı adla kaydedilmediği sonrasında tekrar eski adı ile kaydedildiğidir. Bu tarz kayıtlar hakkında da farklı yorumlar yapılabilmekle beraber bunların tespit edilmesi, başlı başına bir problemi teşkil etmektedir. Araştırma için oldukça önemli olan bu *Notit.* ler, ilk başta kendi içerisinde karşılaştırmalı olarak incelenmiş sonrasında ise diğer kaynaklarımızdaki bilgilerle karşılaştırılarak *themaların* muhtemel coğrafi sınırları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu noktada, kayıtlar her ne kadar imparatorluk coğrafyasında bulunan dinî bölgelerin tespit edilmesi adına değerli olsa da aynı zamanda her bir dinî kurumun bulunduğu bölge, araştırma bağlamında idarî ve askerî bir garnizon statüsünde olduğu da düşünülmelidir. Dolayısıyla araştırma için oldukça önemli olan bu kayıtlara sıkça atıf yapılmıştır. *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae* olarak adlandırılan bu kayıtların J. Darrouzès tarafından geniş bir giriş ve tanıtım bölümünün verildiği ve onun tarafından düzenlenen Grekçesi kullanılmıştır.²⁷

Araştırma için diğer önemli bir kaynak, hayatı hakkında ayrıntılı bilgi bulunmayan ancak kendisinin “*Thrakesios*” unvanını kullanmasından dolayı “*Thrakesion*” coğrafyasından olduğu anlaşılan ve *Synopsis Historion* [Özet Tarih] adında önemli bir eser kaleme alan Ioannes Skylitzes’tir. 1090-92 yılları arasına tarihlendirilen imparatorluğun adlî belgelerinde, Konstantinopolis’te kıdemli bir adli görevli olduğu tahmin edilen Skylitzes²⁸, 811-1057 yıllarını kapsayan eserinde imparatorluğun siyasî, idarî, askerî ve sosyo-iktisadî tarihine dair bilgiler vermektedir. Eserde, *thema* yönetimleri ve *themaların* İslam devleti ile olan ilişkileri, Müslüman Arapların

²⁷ *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Ed. Jean Darrouzès, Paris 1981.

²⁸ John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, Trans. John Wortley, Cambridge 2010, s. IX.

Anadolu'ya yapmış olduğu akınlar, imparatorlukta yaşıyan halklar özellikle Paulikianlar ve faaliyetleri, *themaların* tarihî coğrafyaları ve *themalara* ait olan garnizonlar, Türklerin Anadolu'ya gelişı ve en önemlisi de imparatorluğun uygulamış olduğu yanlış politikalar sonucunda doğu sınırının çöküşü hakkında kıymetli bilgiler verilmektedir. Bu bilgilerin yanı sıra Skylitzes, dönem itibariyle bazı *themalarda* meydana gelen doğa olayları [deprem, çekirge istilası ve kuyruklu yıldız kayması gibi] ve etkileri hakkında da bilgiler vermektedir. Bu bilgiler, eserin salt bir siyasi ve askerî tarih eseri olmadığını toplumsal bir yönünün de olduğunu göstermektedir. Araştırmada bu eserin, 2010 yılında John Worthley tarafından yapılan İngilizce çevirisi kullanılmıştır.²⁹

Roma İmparatorluğu'ndan almış olduğu “*Taktikon/Askerî El Kitabı*” yazım geleneği sonucunda Bizans İmparatorluğu'nda da VI. yüzyıldan başlayarak XI. yüzyıla kadar çok sayıda *Taktikon* kaleme alınmıştır. Çalışma çerçevesinde bu *taktikonları*, iki çeşide ayırmak mümkündür. Birincisi, doğrudan kelimenin Grekçe anlamına uygun olarak, imparatorluk ordusunun yapısı, süvari ve piyadelerinin durumu ve hiyerarşisi, sefer öncesi hazırlıklar, sefer esnasındaki düzen, düşmanla nasıl mücadele edilmesi gerektiği, pusular, baskınlar, askerî stratejiler-taktikler ve düşman hakkındaki bilgilerin edinilmesi gibi çok çeşitli askerî bilgileri içeren *Taktikonlardır*. İkincisi ise başşehir Konstantinopolis'te, imparatorluk tarafından görevlendirilen yüksek rütbeli bir memur tarafından imparatorlukta görevli olan idarî, askerî ve adlî görevlilerin listelendiği ve bu listelemeler sonucunda belli bir üst-ast hiyerarşisinin listelendiği *Taktikonlardır*. İkinci tür *taktikonların* ilk sırasında *Konstantinopolis Patriği* ikinci sırasında *Kaesar* listelenir ve bu liste, imparatorlukta görevli en alt rütbeliye kadar devam eden bir hiyerarşiyi belirler.

Araştırma için birinci tür *Taktikonlardan*, İmparator Mavrikios (582-602)'a atfedilen ve orijinali 11 kitaptan oluşan *Strategikon* [Strateji El Kitabı], özellikle İmparatorluğun maruz kaldığı düşman saldırıları sonucunda İmparator Mavrikios'un, orduda yapmış olduğu düzenlemeleri kapsamaktadır. Bu *Taktikon*, strateji, talim, taktik, diziliş, pusu ve kuşatmalar gibi askerî konulara dair çeşitli kapsamlı bilgiler içermektedir.³⁰ Bu *taktikon*'un değeri, VI. yüzyıl sonrası ile VII. yüzyılın başlarında

²⁹ John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, Trans. John Wortley, Cambridge 2010.

³⁰ *Strategikon*, Haz. George T. Dennis, Çev. Volkan Atmaca, İstanbul 2010, s. 17-21.

imparatorluk ordusunda yapılan askerî düzenlemelerin, imparatorluğun diğer dönemlerinde özellikle X. yüzyılda İmparator VI. Leo'ya atfedilen *Taktika*'da kısmen değişiklikler yapılarak devam etmesidir. Dolayısıyla *Strategikon*, araştırma açısından askerî düzenlemelerin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu düzenlemelerden özellikle imparatorluk ordusundaki hiyerarşi, VI. Leo'nun *Taktika*'sından anlaşılan *thema* askerî hiyerarşisine uyarlanmıştır. Bunun yanı sıra VI. Leo'nun *Taktika*'sında örneğin, askerî bir rütbede veya bu rütbeyle bağlı görevde, ya kısmen değişiklik yapılmış ya bu rütbeyle başka bir anlam yüklenmiş ya da döneminin koşullarına göre bu rütbe kullanılmamış ve ortadan kalkmıştır. Bu örnekler çoğaltılabilmekle beraber genel olarak *Strategikon*'dan başlayarak X. yüzyıl *Taktikon*ları da dâhil Bizans askerî literatüründe ve düzenlemelerinde bir devamlılığın olduğu aşikârdır. Araştırmada, bu eserin G. Dennis tarafından İngilizce hazırlanan ve Volkan Atmaca tarafından çevrilen Türkçesi kullanılmıştır.³¹

Bizans *Taktikon*larının sayısının arttığı en önemli yüzyıl, X. yüzyıldır. Bu dönemin özelliği, imparatorluğun iç problemlerini çözerek Müslüman Araplara karşı doğuda başarılı sonuçlar elde etmesi, güçlü askerî komutanların imparator olması ve aynı şekilde güçlü komutanların birlikleri yönetmesidir. Bu dönemde, İmparator VI. Leo (886-912) dönemi oldukça önemlidir ki *Strategikon*'dan sonra en önemli *Taktikon*, onun döneminde kaleme *Taktika* adı ile kaleme alınmıştır. Nitekim bu döneme kadar geçen süreçte imparatorluk askerî literatüründe, birinci tür *taktikon*lar tespit edilememekle birlikte bu eksiklik ikinci tür *taktikon*larla giderilmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere *Strategikon*'un bir devamı olarak görülen VI. Leo'nun *Taktikası*, döneminin askerî niteliklerine göre *Strategikon*'un, daha özgün bir metin haline getirilmiş şekli olarak tespit edilebilmektedir. Yirmi kitaptan oluşan VI. Leo'nun *Taktikası*, hem bu eserin kaleme alındığı tarih öncesinde ve esnasında hem de imparatorluğun idarî, askerî, sosyo-ekonomik tarihi ve coğrafyasına dair kapsamlı bilgiler içermektedir. Dolayısıyla eser, salt bir askerî taktik kitabından çok daha fazlasıdır. Karşılaşılan düşmanın askerî niteliklerinin yanında fiziksel özellikleri hakkında da bilgi verilmesi buna bir örnek oluşturabilir. Bu çerçevede araştırma için VI. Leo'nun *Taktikası*, tam anlamıyla bir başvuru eseridir. Nitekim *Taktika*, *thema* sisteminin toprak düzeninden başlayarak idarî ve askerî teşkilatlanma, hiyerarşi,

³¹ *Strategikon*, Haz. George T. Dennis, Çev. Volkan Atmaca, İstanbul 2010.

themaların asker sayıları, *themalara* bağlı idarî ve askerî bölgeler ve bu bölgelerde düşmanlara karşı nasıl mücadele edilmesi gerektiği ve mücadelelerin vuku bulduğu coğrafyanın tespit edilmesi gibi birçok konuda araştırma için kapsamlı bilgiler içermektedir. Dolayısıyla araştırmada, *Taktika*'nın değeri yadsınamayacak bir konumdadır. Araştırmada, G. Dennis tarafından 2010 yılında yapılan ve *Taktika*'nın orijinal Grekçesinin de bulunduğu İngilizceye çevrilen neşri³²; aynı zamanda *Taktika*'nın, J. Haldon tarafından yapılan ve oldukça geniş bir yorum ihtiva eden eseri karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.³³

Araştırma için önemli olan ve X. yüzyılda kaleme alınan diğer *Taktikonlar*, İmparator II. Nikephoros Phokas (963-969)'a atfedilen *Praecepta Militaria* adındaki sahra talimnâmesi ve Bizans ordusunda *Strategos*³⁴ ve bir bürokrat olan Nikephoros Ouranos (980-1010) tarafından kaleme alınan *Taktika*dır. Bu *Taktikonlar*, askerî taktiklerin yanı sıra özellikle Müslüman Araplarla doğudaki *kleisoura* hattında yapılan mücadelelere dair ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu hattın stratejik öneminden dolayı özellikle X. yüzyıl Bizans *Taktikonları*, bu *kleisouralarda* Müslüman Arap akınlarına karşı nasıl mücadele edilmesi ve bu saldırıların nasıl engellenmesi gerektiğine dair özellikle *themaların* yöneticileri olan *strategoslara* ciddi askerî tavsiyeler vermektedir. Araştırmada bu iki kaynağın, Eric McGeer tarafından 1995 yılında Grekçesinin de bulunduğu İngilizce çevirisiyle birlikte yapılan neşri kullanılmıştır.³⁵

İmparator II. Nikephoros Phokas dönemiyle ilişkilendirilen ancak yazarları bilinmediği için “Anonim” olarak da anılan Grekçesi *Peri Paradromes* [Savaş/Çarpışma Hakkında]; Latincesi *De Velitatione Bellica* olarak da geçen *Taktikon* ve *Anonim De Re Militari taktikonu*, araştırma için oldukça kıymetlidir. Anonim olmalarına rağmen verilen bilgilere bakıldığında bu *taktikonlardan*, 25 bölümden oluşan *De Velitatione Bellica*'nın, Müslüman Araplara karşı aktif bir şekilde mücadele eden üst düzey askerî yönetici veya yöneticiler tarafından yazıldığı

³² VI. Leo, *The Taktika of Leo VI*, Trans. George Dennis, Dumbarton Oaks 2010.

³³ John F. Haldon, *A Critical Commentary on the Taktika of Leo VI*, Dumbarton Oaks 2014.

³⁴ *Thema* bölgelerinde merkezî yönetim tarafından atanan ve olağanüstü idarî ve askerî yetkilere sahip yönetici. Bk. A. Kazhdan, “Strategos”, *ODB*, Vol. III, s. 1964.

³⁵ Nikephoros II Phokas, *Praecepta Militaria*, in *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*, Texts, Trans. by Eric, McGEER, Dumbarton Oaks 1995, s. 12-59; Nikephoros Ouranos, *Taktika*, in *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*, Texts, Trans. by Eric McGEER, Dumbarton Oaks 1995, s. 88-163.

düşünülmektedir. Nitekim *themaların* idarî ve askerî yönetimlerinin yanı sıra özellikle Hamdanilere karşı yapılan mücadeleler ve askerî stratejiler hakkında bu *taktikonda* ayrıntılı bilgiler vardır. Nitekim araştırmada G. T. Dennis tarafından 1985 yılında yapılan orijinal Grekçesinin de bulunduğu İngilizceye çevrilen neşri kullanılmıştır.³⁶ 32 kitaptan oluşan *Anonim De Re Militari* ise imparatorluğun, batıda özellikle Bulgarlara karşı yapmış olduğu mücadelelerin stratejik nitelikleri, sefer esnasında kamp kurma, ordunun ilerlemesi, askerî kayıtlar/yoklamalar, *thema* ve tagmaların durumu, süvarilerin ve piyadelerin durumu gibi özellikle sefer organizasyonları hakkında kıymetli bilgiler vermektedir.³⁷ *Anonim De Re Militari* adlı bu kaynağın, araştırmada G. T. Dennis tarafından 1985 yılında yapılan orijinal Grekçesinin de bulunduğu İngilizceye çevrilen neşri kullanılmıştır.³⁸ Bu iki *Anonim taktikon*, Tuğçe Müge Sakarya Bozalioğlu tarafından doktora tezi yapılarak Türkçeye çevrilmiştir.³⁹

Çalışmada kullanılan ikinci tür *taktikonlar* ise, daha öncede bahsedildiği üzere başşehir Konstantinopolis'te, imparatorluk tarafından görevlendirilen yüksek rütbeli bir memur tarafından imparatorlukta idarî, askerî, dinî, saray ve adlî görevlilerinin listelendiği ve bu listelemeler sonucunda belli bir üst-ast hiyerarşisinin ortaya çıkarıldığı *taktikonlardır*. Bu tür *taktikonların*, özellikle IX. ve X. yüzyılda dört örneği vardır ki çalışma açısından en erken tarihlisi, ilk defa ünlü Rus Bizans tarihçisi F. I. Uspensky tarafından edisyonu yapıldığı için Batı literatüründe *Taktikon Uspensky* olarak adlandırılan ve 842-43 yılına tarihlendirilen *taktikondur*. İmparatorluk tahtında III. Manuel ve Annesi naip Theodora'nın bulunduğu dönemde (842-856) kaleme alındığı görülen bu *taktikon*, özellikle IX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Anadolu'da hangi *themaların* bulunduğu, bu *themaların* ast-üst yöneticileri ve idarî ve askerî alt bölümlerinin tespit edilmesi dair bilgiler vermektedir. Theophanes'in ilk *themalar* hakkında vermiş olduğu bilgilerin, bu *taktikon* ile teyit edilmesi ve özellikle IX. yüzyıldan itibaren yoğunlaşan büyük *themaların* bölünmesi ve bu bölünme sonucunda ortaya çıkan *themaların*, bu *taktikonda* verilen bilgiler

³⁶ Anonim, *De Velitatione*, Trans. George T. Dennis, Dumbarton Oaks 1985, s. 144-239.

³⁷ Hakkında bilgi almak için bkz. Eric McGeer, "De Re Militari", *ODB*, I, s. 612.

³⁸ Anonim, *De Re Militari*, Trans. George T. Dennis, Dumbarton Oaks 1985, s. 246-328.

³⁹ Tuğçe M. Sakarya Bozalioğlu, *İki Anonim Bizans Kaynağına Göre X. Yüzyılda Bizans Ordusu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, s. 95-225.

çerçevesinde tarihlendirilmesi ve fikir yürütülmesi oldukça önemlidir. Dolayısıyla çalışma açısından bu *taktikonun*, diğer *taktikonlarda* verilen bilgilerle kıyaslanabilmesi önemlidir. Araştırmada *Taktikon Uspensky*'nin, N. Oikonomidés tarafından 1972 yılında ayrıntılı dipnotlarla verilen ve *taktikonun* Grekçesinin de bulunduğu Fransızca çevirisiyle yapılan neşri kullanılmıştır.⁴⁰

İkinci tür *taktikonlar* arasında imparatorluğun en uzun ve en önemli *taktikonu*, İmparator VI. Leo (886-912) dönemine tarihlendirilen ve bu dönemde önemli bir imparatorluk saray görevlisi olan Philotheos tarafından yazılan *Kletorologion*'dur. VII. Konstantinos'un *de ceremoniis* adlı eserinin 52-53. bölümünde de tam metnini vermiş olduğu bu *taktikon*, 899 yılına tarihlendirilmekle birlikte *Taktikon Uspensky*'e göre daha detaylıdır ve dört bölümden oluşmaktadır. Bu *taktikonda*, *Taktikon Uspensky*'de olduğu gibi 899 yılı itibariyle imparatorlukta görevli olan idarî, askerî, dinî, adlî ve saray görevlileri ve özellikle *themaların* üst-ast görevlileri listelenmektedir. Bu *taktikonun* en önemli özelliği, 842-43 yılından 899 yılına kadar ortaya çıkan *themalar* ve bu *themalardaki* idarî ve askerî hiyerarşinin tespit edilmesine yardımcı olmasıdır. Araştırmada, Philotheos *Kletorologionu*'nun, N. Oikonomidés tarafından 1972 yılında *Taktikon*'un Grekçesinin de bulunduğu Fransızcaya da çevrilen neşri kullanılmıştır.⁴¹ Bu neşrin yanı sıra bu *taktikonu* ilk defa yayınlayan ve özellikle *taktikonda* geçen önemli imparatorluk görevlilerinin tanımlanması ve onların görevleri aracılığıyla imparatorluk idarî sistemini ortaya koymaya çalışan J. Bury'nin, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century* adlı eseri de kullanılmıştır.⁴²

Çalışmayla ilgili diğer *taktikon*, yazarı bilinmeyen ancak Bizanist V. Benešević tarafından ilk kez yayınlanan *Taktikon Benešević* olarak da bilinen *Benešević Taktikonudur*. İmparator I. Romanos Lakapenos (920-944) döneminde kaleme alınan bu *taktikon*, 934-944 yılına tarihlendirilmekle birlikte diğer ikinci tür *taktikonlarla* aynı mahiyettedir ve onlara göre daha kısadır. Araştırmada, *Benešević*

⁴⁰ N. Oikonomidés, *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siècles*, Paris 1972, s. 41-63.

⁴¹ N. Oikonomidés, *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siècles*, Paris 1972, s. 65-235.

⁴² J. Bury'un *The Imperial Administrative System in the Ninth Century with a revised text of the Kletorologion of Philotheos*, London 1911.

Taktikonu'nun, N. Oikonomidés tarafından 1972 yılında *taktikonun* Grekçesinin de bulunduğu Fransızcaya da çevrilen neşri kullanılmıştır.⁴³

İkinci tür *taktikon*ların sonuncusu, 971-75 yıllarına tarihlendirilen ve Fransızca *Taktikon de l'Escurial* olarak geçen *taktikon*dur. Bu *taktikon*, N. Oikonomidés tarafından keşfedilmekle birlikte yine onun tarafından 971-75 yılları arasında yani İmparator I. Ioannes Tzimiskes (969-976) dönemine tarihlendirilmiştir.⁴⁴ Bu *taktikon* da diğer ikinci tür *taktikon*larla aynı mahiyette olup en önemli özelliği, X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren imparatorluğun doğu sınırında, özellikle Ermeni aristokralara verilen ayrıcalıklarla idarî ve askerî bölünmelerin ve toprakların parçalanmasının tespit edilebilmesidir. Dolayısıyla bu *taktikon*da, özellikle doğudaki *themaların*, parçalanma süreci, *themaların* artık eskisi kadar idarî ve askerî yönetim coğrafyası açısından büyük olmadığı, imparatorluğun buradaki yönetimi büyük ölçüde yerel yöneticilere bıraktığı ve bunlara ait çok az sayıda askerî varlığın olduğunu düşündürmektedir. Araştırmada, *Taktikon de l'Escurial*'in, N. Oikonomidés tarafından 1972 yılında *taktikonun* Grekçesinin de bulunduğu Fransızcaya da çevrilen neşri kullanılmıştır.⁴⁵

Bu *taktikon*lar, IX. yüzyılın başlarından X. yüzyılının sonlarına kadar birbirinin devamı niteliğinde olup dönem itibariyle özellikle bölünmeler sonucu Anadolu'da ortaya çıkmaya başlayan yeni *themaların* tespit edilmesi, birbiriyle karşılaştırılması ve en önemlisi de özellikle *taktikon*lardan anlaşılan imparatorluğun doğu sınırındaki idarî ve askerî bölünmelerinin tespit edilebilmesi açısından önemlidir.

2. Arapça Kaynaklar

Grekçe kaynakların yanında Arap kaynaklarında da *thema* idarî ve askerî yöneticileri, asker sayıları ve coğrafyalarına dair açıklayıcı ve kapsamlı bilgiler yer almaktadır. Arap kaynaklarında verilen bilgilerin, Grek kaynaklarında verilen bilgilerle kıyaslanabilmesi çalışma açısından önemlidir. Arap kaynaklarında Bizans idarî ve askerî bölgelerinin, “*bend*”, “*âmil* ve çoğ. *A'mâl*” olarak geçtiği belirtilmelidir.

⁴³ N. Oikonomidés, *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siècles*, Paris 1972, s. 237-253.

⁴⁴ N. Oikonomidés, *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siècles*, Paris 1972, s. 259-261.

⁴⁵ N. Oikonomidés, *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siècles*, Paris 1972, s. 255-277.

İslam coğrafyacılarının ilk ve en önemli temsilcilerinden birisi İbn Hurdâzbih'dir. İbn Hurdâzbih, muhtemelen Horasan'da doğup Bağdat'ta büyüdü ve eğitim gördü. Çok iyi eğitim gören İbn Hurdâzbih, Abbasi Halifeliğinde Cibal eyaletinin posta ve istihbarat müdürlüğüne, daha sonra aynı teşkilatın Bağdat ve Samerra'daki başkanlığına getirildi. Nitekim kendisi, Bağdat eşrafı ve Halife Mu'temid-Alellah'ın (870-892) yakın dostları arasında yer almaktaydı. İbn Hurdâzbih'in kaynak olarak Sâsâni döneminden kalma kayıtları kullandığı bilinmekle birlikte posta ve haberleşme yöneticiliği yapması, onun devlet kayıtlarına kolayca ulaşmasına ve eserini güvenilir kaynakların ışığında kaleme almasına neden olmuştur. Bu doğrultuda ilk Arap coğrafyacılarından İbn Hurdâzbih'in (ö.913) kendisinin ifadesiyle, “*Müslim b. Ebû Müslim el-Cermî'den nakille...*” vermiş olduğu ilk bilgiler, çalışma açısından önemlidir. Onun vermiş olduğu bilgiler, kendisinden sonraki Arap coğrafyacıları tarafından da genellikle tekrar edilmiştir. İbn Hurdâzbih, sadece ilk Müslüman Arap coğrafyacılarından değil aynı zamanda İslam âleminde kendinden sonra gelen meslektaşlarına yol gösteren tarifli ve tasvirli bir coğrafya eseri ortaya koymuş ilk müellif ve ekol sahibidir. Temsil ettiği Irak ekolünün diğer önemli simaları Yakûbî, Mesûdî, İbnü'l-Fakih, İbn Rüsteh ve Kudâme b. Ca'fer gibi coğrafyacılarıdır. Nitekim *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik* adlı coğrafya eseri, onun “*İslâm Coğrafyacılarının Babası*” unvanını almasına vesile olmuştur.⁴⁶

Bu eserinde İbn Hurdâzbih'in, özellikle Muhammed b. Musâ, Sellâmet-Tercümân ve Müslim b. Ebî Müslim el-Cermî gibi daha öncekilerin seyahatlerinden metinler sunması eserin değerini daha da arttırmıştır. İbn Hurdâzbih, özellikle Bizans *themaları* hakkındaki bilgileri verirken bunları, *Müslim el-Cermî*'den aldığını belirtmektedir.⁴⁷ 846-47 yılında eserini yazmış olduğu düşünülen İbn Hurdâzbih, peyderpey bu eserine eklemeler yapmış ve böylece ikinci bir nüsha oluşturmuştur.⁴⁸

Çalışma açısından eser, Anadolu'nun tarihî coğrafyasının yanı sıra Bizans *themalarının* adları, dönemi itibariyle bu *themalara* ait garnizonlar ve özellikle de *themaların* idarî ve askerî teşkilatlanmasına dair oldukça kıymetli bilgiler vermektedir. Dolayısıyla verilen bilgiler, tarihî ve coğrafî açıdan kıymetlidir.

⁴⁶ Sayyid Maqbul Ahmad, “İbn Hurdazbih”, *DİA*, C. XX, s. 78-79.

⁴⁷ İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, Leiden 1889, 105.

⁴⁸ C. van Arendonk, “İbn Hurdazbih”, *İA*, C. 5/2, s. 755.

[Anonim] *Hududü'l Alem*'in yazarı ve Muhammed b. Ahmed el-Ceyhanî gibi coğrafyacılar başta olmak üzere birçok âlim tarafından kaynak olarak da kullanılan eserin⁴⁹ günümüze ulaşan ve *themalar* hakkında da bilgiler edindiğimiz Kudâme b. Ca'fer'in *Kitâbü'l-Harâcı ve Sinaatil-Kitâbe*'nin bir bölümü ile birlikte Leiden'de 1889'da yapılan Arapçası⁵⁰; aynı eserin 1889 yılında M. J. Goeje tarafından Fransızca yapılan çevirisi⁵¹; karşılaştırmalı olarak Hüseyin Karaçanlu'nun Farsça çevirisi⁵² ve *Yollar ve Ülkeler Kitabı* adıyla Murat Ağarı tarafından Türkçe çevirisi⁵³ karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.

Ölüm tarihi net olmamakla beraber IX. yüzyılın başlarında Bağdat'ta doğan ve ilk Müslüman coğrafyacılarından olan Ya'kubî, babası ve dedesinin Abbasi yönetimindeki istihbarat ve posta teşkilatlarındaki görevlerinden dolayı siyasî ve idarî hayatı yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Hindistan, Çin ve İran'ın yanı sıra Kuzey Afrika, Endülüs ve Suriye gibi birçok Arap ülkesine seyahatlerde bulundu. Ya'kubî'nin, 905 yılında Tolunoğulları dönemindeki bayram merasimlerinden bahsetmesi, bu tarihten sonra vefat ettiğini düşündürmektedir. Ya'kubî, İbn Hurdâzbih'ten sonra Irak coğrafya okulunun ikinci önemli temsilcisi sayılmaktadır. 891 yılında *Kitâbü'l-Büldân* adlı coğrafya eserini, yapmış olduğu seyahatler ve bu seyahatler nedeniyle toplamış olduğu notlar vasıtasıyla kaleme almıştır. Eserinde birçok ülkeden bahseden Ya'kubî⁵⁴, bu bahislerinde ayrıca bir "Rum" bölgesini ifade eden bir başlık kullanmamıştır. Ya'kubî, özellikle Abbasi yönetimindeki, kuzey bölgelerinin cündlerinden bahsederken Hıms ve Dimaşk Cüндleri bölümünde, Harşene [Kharsianon] ve Selevkiye [Seleukeia] bölgelerinin ve toplam imparatorluk birlik sayıları hakkında çok kısa bilgi vermektedir. Nitekim Erken Arap coğrafyacılarından olmasına rağmen Ya'kubî'nin, Rum bölgesi hakkında çok kısa bilgi vermesi oldukça ilginçtir. Çalışmada eserin, T. G. J. Juynboll tarafından 1860 yılında Leiden'de yapılan Arapçası kullanılmıştır.⁵⁵

⁴⁹ Ahmad, "İbn Hurdazbih", s. 79.

⁵⁰ İbn Khordâdbeh, *Kitâb al-masâlik wa'l-mamâlik*, Ed. M. J. Goeje, Leiden 1889;

⁵¹ İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, Leiden 1889.

⁵² İbn Hurdazbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, Ed. Hüseyin Karaçanlu, Tahran 1370.

⁵³ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev. Murat Ağarı, İstanbul 2008.

⁵⁴ Murat Ağarı, "Ya'kubî", *DİA*, C. 43, s. 287.

⁵⁵ Ya'kubî, *Kitâbü'l-Büldân*, Neşr. W. T. Juynboll Leiden 1860.

Doğum yeri ve tarihi bilinmeyen Ahmet b. Yahya el-Belâzurî (ö. 892), IX. yüzyılda yaşamış en önemli tarihçi, ensâb âlimi, edîb ve şairdir. Hayatı hakkında kaynaklarda pek bilgi bulunmamakla birlikte kısmen verilen bilgilerde onun IX. yüzyılın ortalarından itibaren Abbasi halifeleri ve vezirleriyle ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu yüzyıl, Abbasilerin ilmî ve medeni sahalarda en verimli olduğu çağdır ve bu çağda Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân* [Ülkelerin Fetihleri] adlı eserini kaleme almıştır. Bu eser, İslâm fetihleri hakkında yazılmış olan ve zamanımıza ulaşabilen eserlerin en eskilerinden birisidir. Dolayısıyla eser, Belâzurî'nin vefatından sonra Arap tarihçileri ve coğrafyacıları tarafından sıkça kullanılmıştır. Nitekim Belâzurî'de kendisinden önce İslâm devleti ve fetihleri hakkında bilgi veren tarihçilerin eserlerine sıkça başvurmuştur.⁵⁶ Belâzurî, eserinin girişinde, “*Hadis, Siyer ve ülkelerin fetihleriyle uğraşan bilginlerden bir topluluk bana haber verdi; ben de onların sözlerini bazen aynen naklettim veya kısalttım; bazen de bir kısmını diğeriyle karşılaştırarak bütünlemeye çalıştım*”⁵⁷ diyerek sıkça atıf yapmıştır.⁵⁸ Eserine, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretiyle başlayan Belâzurî, Hz. Peygamber'in zamanındaki İslâm fetihleri ve sonrasında Dört Halife dönemiyle devam eden Arabistan Yarımadası dışındaki fetihleri, çeşitli kabile ve milletlerle özellikle kuzeyde bulunan Bizans İmparatorluğu ile ilgili ilişkiler hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu eser, salt bir siyasî eser olmamakla birlikte hem İslâm devletinin siyasî, idarî, askerî, sosyo-ekonomik yapısı ve hâkim olduğu coğrafya hem de ilişki kurulan diğer milletler hakkında ayrıntılı bilgiler edinebildiğimiz geniş kapsamlı tarih ve coğrafya eseri olarak görülmelidir. Çalışmada, Belâzurî'nin bu eserinden sıkça istifade edilmiştir. Bunların başlıcaları, İslâm devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki ilk münasebetlerden başlayarak iki devlet arasında yapılan en önemli savaş olan Yermük Savaşı (636) sonrasındaki siyasî, idarî ve askerî gelişmeler, İslâm devletinin ilk başta Suriye-Filistin'deki Cünd ve bir müddet sonra Müslüman Arap fetihlerinin Anadolu'ya ulaşması ve Torosların hemen doğusunda Sugûr hattı ve Avasım⁵⁹ gibi idarî ve askerî bölgelerin oluşturulması ve özellikle askerî ilişkiler çerçevesinde Anadolu'nun tarihî coğrafyası hakkında verilen

⁵⁶ Ahmet b. Yahyâ el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, Terc. Mustafa Fayda, İstanbul 2013, s. IX-XIX.

⁵⁷ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 1.

⁵⁸ Emine Sonnur Özcan, *İslâm Tarih Yazımında Gerçeklik ve El-Mes'ûdî*, İstanbul 2014, s. 87-88.

⁵⁹ Avasım hakkında bkz. Hakkı Dursun Yıldız, “Avâsım”, *DİA*, C. IV, s. 111-112.

bilgilerdir. Çalışmada, Mustafa Fayda tarafından yapılan Türkçe çeviri kullanılmıştır.⁶⁰

Önemli İslâm coğrafyacılarından bir diğeri de *Muhtasaru Kitâbi'l-Büldân* adlı eseriyle tanınan İbnü'l-Fakih'tir. İbnü'l-Fakih'in hayatı hakkında neredeyse hiç bilgi yoktur. Eserinde en son 903 yılındaki olaylardan bahsetmesi, eserin bu tarihte yazıldığını düşündürmektedir. Günümüze eksik haliyle ulaşan *Kitâbi'l-Büldân*'ında İbnü'l-Fakih, Arap Yarımadası, Mısır, Mağrib, Filistin, Anadolu; Türkler ve Türklerin yoğunlukta yaşadığı bölgeler hakkında bilgiler vermektedir. Eserini kaleme alırken İbnü'l-Fakih'in, döneminin güvenilir coğrafi kaynaklarına atıf yapması, eserinin değerini artırmaktadır. *Rum diyarı* hakkında bilgiler verdiği bölümde İbnü'l-Fakih, aslında *themalar* hakkında bilgi vermemektedir. Vermiş olduğu bilgiler, daha çok merkezî teşkilatla ilgilidir.⁶¹ *Themalar* hakkındaki bilgileri, ondan nakille coğrafyacı Yâkût vermektedir. Eserinde Yâkût, imparatorluk idarî ve askerî yönetimi hakkındaki bilgileri, “*Ahmed bin Muhammed el-Hemezânî*”den naklettiğini⁶² dolayısıyla İbnü'l-Fâkih'ten aldığını ifade etmektedir. 1885'te Leiden'de, M. J. Goeje tarafından yapılan eserin Arapçasında, Yâkût'un vermiş olduğu bilgiler yoktur ve bundan dolayı eser, “*muhtasar/özet*” olarak geçmektedir. Bu durum, Yâkût'un günümüze ulaşmayan nüshalara ulaştığını ve onun güvenilir bir coğrafyacı olarak bilinmesi ve kendisinden önceki tarihçilere ve coğrafyalara sıkça atıf yapması, bu bilgilerin İbnü'l-Fâkih'in eserinde olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla İbnü'l-Fakih, *thema* isimlerinin yanı sıra asker sayıları hakkında da bilgi veren önemli Arap coğrafyacılarından birisidir. Dolayısıyla eser, hem Grek hem de diğer Arap kaynaklarıyla kıyaslama yapmamıza ve bir *themanın* kaç askerden oluştuğuna dair tahminler yürütmemize yardımcı olmaktadır. Çalışma açısından oldukça önemli olan bu eserin, 1885'te Leiden'de M. J. Goeje tarafından yapılan Arapçası⁶³ ve ilerleyen

⁶⁰ Ahmet b. Yahyâ el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, Terc. Mustafa Fayda, İstanbul 2013.

⁶¹ İbnü'l-Fakih, *Muhtasar Kitâbü'l-Büldân*, Neşr. M. J. Goeje, Leiden 1885 s. 136-151; Nitekim bu eserin sözlük ve indeks olmak üzere 2014'te Leiden'de tıpkıbasımı yapılmıştır. Bk. Ibn al-Faqih al-Hamadani, *Mukhtasar Kitab al-Buldan*, Leiden 2014.

⁶² Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, Neşr. Ferîd Abdülazîz el-Cündî, Beyrut 1410, s. 111.

⁶³ İbnü'l-Fakih, *Muhtasar Kitâbü'l-Büldân*, Neşr. M. J. Goeje, Leiden 1885.

bölümde de bahsedildiği üzere Yâkût'a ait bir coğrafya eseri olan *Mu'cemü'l-Büldân* kullanılmıştır.⁶⁴

Çalışma için önemli olan diğer bir Arap kaynağı, 839 yılında Taberistan'ın merkezi Âmül'de doğan Ebû Ca'fer et-Taberî'dir. Taberî, İslâm dünyasının yetiştirmiş olduğu en önemli tarihçilerden birisidir. İlk tahsilini Âmül'de tamamladıktan sonra ilim tahsili için Rey, Basra, Kûfe, Medine, Suriye ve Mısır gibi şehirleri dolaşp en son hilafetin merkezi olan Bağdat'a yerleşmiştir. Zamanın hâdis, fıkıh, kıraat, tarih ve edebiyat sahalarında meşhur olan birçok âlimden ders almış ve yetiştikten sonra bütün bu ilimlerde eserler vermiştir. Bu eserlerinden tarih için en önemlisi hiç şüphesiz ki günümüze de ulaşan *Târîhu'r-Rusül ve'l-Mülûk* [Milletler ve Hükümdarlar Tarihi] adlı eseridir⁶⁵ ve eser, İslâmiyet öncesi ve sonrası olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

Kâinatın yaratılışından 915 yılına kadar umumî dünya tarihi mahiyetinde olan bu eser, İslâm tarihi çalışmalarında en fazla üzerinde durulan kaynaklardan birisidir. Taberî, bu eserini kendi zamanına kadar olan olayları farklı râvîler kanalıyla; yaşadığı dönemi ise bizzat kendi gözlemleri ve olaylara bizzat şahit olmuş kimselerin ifadelerine dayanarak yazmıştır. Bu anlamda güvenilirliği açısından Taberî ve eserleri, kendisinden sonra gelen tarihçilere kaynaklık etmesi bakımından oldukça önemlidir. Ancak *Târîhu'r-Rusül ve'l-Mülûk* adlı eserinde Taberî, kaynaklarını olduğu gibi alıntılıdirmiş; şu yahut bu rivâyeti mukayese ederek hangisine itimat edilebileceği üzerinde durmamış, yorum yapmamış ve kararı okuyucuya bırakmıştır.⁶⁶ Taberî'nin kendi görüş ve düşüncelerinden uzak durması hem eseri hem de tarih için oldukça dikkat çekici bir yaklaşımdır.

Çalışma açısından ikinci bölüm önemlidir. Bu bölümde Taberî, Hz. Peygamber'in hayatı, savaşları, Hulefâyi Râşidîn [632-661] dönemi ve 915 yılının ortalarına kadar İslâm tarihinin diğer önemli olaylarını anlatmaktadır. Taberî eserinde, *themalar* hakkında bilgi vermemekle birlikte eserin çalışma açısından önemi, özellikle Anadolu'nun tarihi, coğrafyası ve Bizans-İslâm siyasî ve askerî ilişkileri hakkındaki bilgileri içermesidir. Taberî, *themalara* ait yönetici ve asker sayısı hakkında bilgi

⁶⁴ Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, Neşr. Ferîd Abdülazîz el-Cündî, Beyrut 1410.

⁶⁵ Mustafa Fayda, "Taberî", *DİA*, C. 39, s. 314-316.

⁶⁶ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi I*, Çev. Z. Kadiri Ugan-Ahmet Temir, İstanbul 1991, s. I-VI.

vermemekle beraber *thema* adını, coğrafyayı ifade etmek için kullanmıştır. Örneğin, Abbasi Halifesi el-Mu'tasım-Billâh (833-842) döneminde, 838'de Amorion'a yapılan saldırı öncesinde, Abbasi devletinin önemli Türk komutanlarından birisi olan Afşin'in Armenyak [Armeniakon] bölgesine saldırdığı bilgisini verir.⁶⁷ Belirtildiği üzere Taberî, Armeniakon *themasına* ait yönetici ve asker sayısına dair bilgi vermemekle birlikte aslında Afşin'in bu bölgeye ulaşarak Ankyra üzerinden Amorion'a ulaştığını ifade etmektedir. Dolayısıyla Taberî'nin bu eserine Bizans-İslâm ilişkileri açısından sıkça atıf yapılmıştır. Çalışmada eserin, son cildi indeks olmak üzere 40 cilt olarak 1989-1998 yılları arasında yayınlanan *The History of al-Tabarî* (Tarikh al-rusul wal-muluk) İngilizce çevirisi kullanılmıştır.

Çalışma için önemli olan diğer bir Arap kaynağı, 874 yılı civarında muhtemelen Bağdat'ta doğduğu düşünülen Ebü'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer (ö. 939 veya 948)'dir. Kudâme b. Ca'fer, Abbasi Halifeliğinde idarî görevlerde bulunmuştur. Bu görevlerinden en önemlisi de Abbasi Halifesi Mehdî b. Mansûr (775-785) tarafından kurulan *Divanü'z-Zimâm* [Zimâm Divanı]⁶⁸ adlı divanda görev yapmasıdır. Bu görevi sırasında Kudâme b. Ca'fer, devletin özellikle malî yapısıyla ilgili birçok bilgi edinmiş ve bu bilgileriyle *Kitâbü'l-Harâc ve Sinâ'ati'l-Kitâbe* adında oldukça malî teknik ayrıntılar içeren bir eser kaleme almıştır. Bu eserden Kudâme'nin tarih, coğrafya, edebiyat, matematik gibi birçok alanda bilgi birikimine sahip olduğu ve Grek, Fars ve Hint kültürlerini tanıdığı anlaşılmaktadır. Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc* adlı eserini 932 yılında Abbasi Veziri Ali b. İsa'ya sunmuştur.⁶⁹ Bu eserde Kudâme, Bizans *themaların* adları ve asker sayıları ve kısmen coğrafya hakkında bilgiler vermektedir. Ancak onun vermiş olduğu bu bilgilerin, İbnü'l-Fakih'in vermiş olduğu bilgilerle kısmen uyuşmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla çalışmamızda bu iki eseri kıyaslama imkânı da bulunmuştur. Bu çalışmada, İbn Hurdâzbih'in

⁶⁷ Taberî, *The History of al-Tabari*, Vol. XXXIII, Trans. C. E. Bosworth, State University of New York Press 1991, s. 102, 105.

⁶⁸ Halifelik yönetiminde bütün malî işlerin divanda yapılması gittikçe güçleşince, günlük gelir ve giderlerin hesabı gibi ayrıntılı işleri, muhasebe hizmetlerini icra edecek bir kuruma ihtiyaç duyuldu. Bu ihtiyacın karşılanması anlamında *Zimâm Divanı* kuruldu. Meslekî olarak, “*her divanda bulunan sicilleri toplayıp kontrol eden, başında bu görevi yürüten bir görevlinin bulunduğu divan*” demektir. Hesap bürolarına dair yazışmaları denetlemesi, kayıtlı kişinin istikrarlı bir şekilde kontrolünü sağlaması yani “denetim” mekanizması olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Ahmet Güzel, *Abbasi Halifesi Mehdî b. Mansûr*, Konya 2012, s. 91-92.

⁶⁹ Cengiz Kallek, “Kudâme b. Ca'fer”, *DİA*, XXVI, s. 311-12.

Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik adlı eseriyle birlikte Leiden 1889'da yapılan Arapça⁷⁰ ve bu eserin, beşinci ve altıncı kısımlarından seçilen bazı bölümlerini M. J. Goeje tarafından 1889'da Fransızcaya çevrilen neşirleri kullanılmıştır⁷¹ ve bu eser, aynı zamanda Ramazan Şeşen tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.⁷²

893 yılında Bağdat'ta doğduğu tahmin edilen (ö. 956) ve en önemli İslâm tarihçileri ve coğrafyacılara arasında yer alan Ebû'l-Hasan el-Mesûdî'nin, Anadolu'nun idarî ve askerî tarihi hakkında bilgiler veren *Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf*⁷³ adlı eseri oldukça önemlidir. Bilgisini ve görgüsünü artırmak için 913 yılından itibaren uzun seyahatlere başlayan Mesûdî, bu seyahatleri sonucunda bu eserini, 956 yılına yani Abbasi Halifesi Mutî (946-974) devrine kadar getirerek tamamlamıştır. Bu eserinde sadece İslâm devri ve İslâm dünyası ile sınırlı kalmayan Mesûdî, eski İranlıların, Aramilerin, Hindlilerin, Türklerin, Yunanlıların ve Romalıların tarihiyle özellikle ilgilenmiştir.⁷⁴

Araştırma açısından bu eserin önemi, Mesûdî'nin İbn Hurdâzbih'in yapmış olduğu gibi "*Bizans thema bölgelerinden*" isimleriyle beraber sıralayarak bahsetmesidir. Bu eserinde Mesûdî, Bizans *themalarının* dokuzundan örneğin, "*Bend-üs Sâmin* [Sekizinci]: *Bend'ül-Armenyak/Sekizinci Bend: Armenyak Bendi*"; *Bûklar bölgesinin sağındadır. A'mâli*⁷⁵ *Harşene a'mâlliği*" şeklinde bahsederek Bizans *themalarının* idarî ve coğrafi konumlarına dair kısa ancak kıymetli bilgiler vermiştir.⁷⁶ Anadolu *themalarının* yanı sıra Mesûdî, Halic'in batısında kalan beş *themadan* daha bahsetmiştir.⁷⁷ "...yeni gelen ilim adamlarının eski otoritelerin hatalarını, eksikliklerini düzelterceğini, ilmin yavaş da olsa devamlı ilerlediğini belirten"⁷⁸ Mesûdî, bu eserinde özellikle "*themalar*" hakkında vermiş olduğu tarihî ve coğrafi bilgiler de kısmen yanlışlıklar yapmıştır. Nitekim bu bilgiler, ilerleyen bölümlerde tenkit edilmiştir. Ancak yapılan bu yanlışlıkların, hem Mesûdî'nin kendisinin hem de

⁷⁰ Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc ve Sınâ'ati'l-Kitâbe*, Leiden 1889, s. 184-266.

⁷¹ Kodâma İbn Dja'far, *Kitâb al-Kharâdj*, Ed. M. J. Goeje, Brill 1889, s. 138-208.

⁷² Kudâme İbn Cafer, *Kitâbü'l-Harac*, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2018.

⁷³ Casim Avcı, "Mesudi", *DİA*, C. XXIX, s. 353-54; Özcan, *İslâm Tarih Yazımında Gerçeklik ve El-Mes'ûdî*, s. 132-135.

⁷⁴ Mesûdî, *Kitâbü't- Tenbih ve'l-ışraf*, Terc. Ramazan Şeşen, İstanbul 2018, s. 9-10.

⁷⁵ *A'mâl* ile kastedilen muhtemelen idarî ve askerî bölgelerdir.

⁷⁶ Mesûdî, *et-Tenbih ve'l-ışraf*, Neşr. Abdullah İsmail es-Sâvî, Kahire 1938, s. 152.

⁷⁷ Mesûdî, *et-Tenbih ve'l-ışraf*, s. 152-53.

⁷⁸ Mesûdî, *Kitâbü't- Tenbih ve'l-ışraf*, s. 10; Avcı, "Mesudi", 353.

eserinin değerini dūřurmedięi aşikârdır. Çünkü *themalar* hakkında İbn Hurdâzbih'ten sonra en ayrıntılı bilgi veren Arap müellifi, Mesûdî'dir. Dolayısıyla Mesûdî'nin vermiş olduğu bilgileri, İbn Hurdâzbih'in vermiş olduğu bilgilerle karşılaştırabilmekteyiz. Çalışmamızda Mesûdî'nin *et-Tenbih ve'l-İşraf* adlı eserinin, 1938 Kahire baskılı Abdullah İsmail es-Sâvî'nin neşri; B. Carra de Vaux tarafından 1896 yılında Fransızcaya çevrilen *Le Livre de L'Avertissement* ve Ramazan Őeřen tarafından 2018 yılında günümüz Türkçesine çevrilen tercümesi karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.

Çalışma için önemli olan diğer bir Arap kaynağı, 1178 veya 1179 yılında doğan Yâkût el-Hamevî'dir. Yâkût, beş altı yaşlarında iken esir alınarak Bağdat'a getirildi. Müslüman olarak efendisi Hamevî'nin yanında yetişen Yâkût, onunla birlikte ticaretle uğraştı. Ticarete ve kitaplara oldukça ilgili olan Yâkût, döneminin meşhur âlimlerinden dersler aldı. Ticaret dolayısıyla seyahatler yaptı. 1218 yılında Merv'de bulunduğu sırada hocasıyla yaşadığı bir tartışma sonucunda yer adlarıyla ilgili bir eser yazmaya karar vererek 1228 yılında *Mu'cemü'l-Büldân* adlı eserini yazdı. Yâkût bu eserini yazarken daha önce kaleme alınmış tarih, coğrafya, edebiyat ve biyografi kaynaklarına başvurduğu gibi seyahatleri sırasında görüştüğü kimselerden aldığı bilgilerden, kendi gözlem ve tecrübelerinden de yararlanmıştır. İbn Hurdâzbih, Ya'kubî, Ceyhânî, İbnü'l-Fakih, İstahrî ve İbn Havkal gibi birçok coğrafyacı ve tarihçi onun eserinin kaynaklarını oluşturmuştur. Yâkut'un günümüze ulaşmayan birçok kitaptan alıntılar yapmış olması eserinin değerini arttırmaktadır. İslâm âlimleri tarafından kaleme alınıp günümüze ulaşan en büyük coğrafya ansiklopedisi olan eserde bölge, Şehir, kasaba, köy, mevki, deniz, nehir, ada, çöl, dağ, vadi, ova, ribat, manastırlar vb. coğrafî unsurlar alfabetik olarak düzenlenmiştir. Bu eserinde çeşitli vesilelerle Bizanslılar, Türkler, Hazarlar, Bulgarlar, Sakâlibe, Ruslar, Zencler, Çinliler, Haçlılar ve Moğollar gibi Müslümanların ilişki kurdukları toplumlar hakkında önemli bilgiler verir.⁷⁹ Bu maddelerden birisi de "*er-Rûm*" maddesidir. Her ne kadar kendisi XIII. yüzyıl müellifi olsa da bu maddede Yâkût, sadece coğrafî bilgi vermekle kalmamış aynı zamanda *thema* sistemi dâhilinde *thema* isimleri, *thema* asker sayıları ve *themaların* idarî ve askerî yapılanması ve coğrafyaları hakkında da oldukça detaylı ve kıymetli bilgiler vermiştir. Verilen bilgiye göre Yâkut bu bilgileri,

⁷⁹ Casim Avcı, "Yâkût el-Hamevî", *DİA*, C. 43, s. 288-89.

yukarıda belirtildiği gibi “*Ahmed bin Muhammed el-Hemezâni*”den yani İbnü'l-Fakîh'ten nakletmiştir.⁸⁰ Yâkût'un bu eseri, 1410 (1990)'da Beyrut'ta Ferîd Abdülazîz el-Cündî tarafından son ikisi indeks toplam yedi cilt halinde Arapça olarak neşredilmiştir. Çalışmada bu neşrin üçüncü cildi kullanılmıştır.⁸¹

3. Farsça Kaynaklar

Yazarı bilinmeyen ve 982-3 yılında kaleme alındığı düşünülen *Hudûdü'l-Âlem* adlı coğrafi eser de çalışma açısından kıymetlidir. Farsça olan bu eserde, *Rum ülkesi ve şehirleri* adlı bölümde Rum ülkesinin hangi bölgeleri kapsadığı, coğrafyası ve nitelikleri, iktisadî yapısı ve imparatorluğun *thema* bölgelerinin adları hakkında oldukça kısa bilgi verilmektedir. Kendisinden önceki Arap coğrafyacılarında da olduğu gibi bu eserde de imparatorluk *thema* sayısının 14 olduğu bilgisi verilmektedir. Nitekim eserin, Anadolu *themalarından* 11'in adını vermesi, diğer kaynaklarımızla bu eseri karşılaştırabilmemiz açısından önemlidir. Bu eserin V. Minorsky tarafından yapılan İngilizce çevirisi⁸² ve bu çeviri dikkate alınarak “Anonim” adıyla Abdullah Duman-Murat Ağarı tarafından Türkçeye kazandırılan⁸³ çevirileri de bulunmaktadır. Bununla birlikte çalışmada Minuçihr Sotudeh tarafından 1983'de Tahran'da yapılan Farsça neşri de kullanılmıştır.⁸⁴

4. Süryanice Kaynaklar

Çalışma açısından Bizans ve Arap kaynaklarının yanı sıra Süryanice kaynaklarının vermiş olduğu bilgiler de oldukça kıymetlidir. Bu bakımdan böyle bir kaynak kaleme alanların başında Melitene [Malatya] Süryani Patriği olan Süryani Mikhael (ö. 1199) gelmektedir. Melitene'de doğan Mikhael, 1166-1199 yılları arasında Süryani Ortodoks patrikliği yapmıştır. Süryanice yazılmış en tafsilatlı *Dünya Tarihi*'ni kaleme almıştır. Bu eser, Yaradılış'tan başlayıp Mikhael'in kendi zamanına kadar

⁸⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, Neşr. Ferîd Abdülazîz el-Cündî, Beyrut 1410, s. 111.

⁸¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, Neşr. Ferîd Abdülazîz el-Cündî, Beyrut 1410.

⁸² *Hudûd al-Âlam/The Regions of the World*, Trans. V. Minorsky, London 1937.

⁸³ Anonim, *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib*, Haz. V. Minorsky, Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı, İstanbul 2008.

⁸⁴ Anonim, *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, Neşr. Minuçihr Sotudeh, Tahran 1983.

geçen olayları anlatır. Eserde, başka kaynaklarda bulunmayan birçok bilgi bulunmaktadır ve VII. ve VIII. yüzyılın başlangıcı için seleflerinden Tel Mahreli Dionysios'un (818-845) kayıp *Kilise Tarihi*'nden oldukça faydalanılmıştır.⁸⁵ Bu eser, doğrudan *themalarla* ilgili bilgi vermemekle birlikte Müslüman Arapların, VII. yüzyıldan itibaren başlayan Anadolu Seferleri ve Anadolu coğrafyası hakkında bilgiler içermektedir. Bu bilgilerin, hem Bizans hem de İslâm kaynaklarında kıyaslanabilir olması çalışma için oldukça önemlidir. Bu kaynağın, üç cilt halinde hazırlanan ve J. B. Chabot tarafından Fransızca'ya yapılan çevirisi kullanılmıştır.⁸⁶

Diğer önemli Süryanice kaynak, Meliteneli Gregory Abû'l-Farac (1225/26-1286)'ın kaleme almış olduğu ve orijinal adı *Makhtebhanuth Zabhne* olan kaynaktır. Bu kaynak "kronik" olarak değerlendirilmekle birlikte dünyanın yaratılışından 1286 yılına kadar dünyanın kronolojik ve politik tarihini içermektedir ve İslâm-Bizans ilişkileri açısından önemlidir. Çalışmamızda Abû'l-Farac kroniğinin, Ömer Rıza Doğrul tarafından Türkçeye tercümesi kullanılmıştır.⁸⁷

5. Ermenice Kaynaklar

Dönem itibariyle Bizans kaynaklarının ve verilen bilgilerin azlığı, doğulu özellikle Ermeni yazarlarının vermiş olduğu bilgilerle de kısmen giderilmektedir. Bunların başında, VII. yüzyılın ortalarında İmparator Herakleios'un tarihini kaleme alan Ermeni tarihçi Sebeos gelmektedir. Orijinal adı *Badmutyun Sebeosi* [Sebeos Tarihi] olan eserde, İmparator Herakleios ve onun rakibi II. Hüsrev'in tarihi, eserin ağırlık merkezini teşkil etmekle birlikte İslam Devleti'nde Emevilerin başa geçmesine kadarki süreci anlatmaktadır. Ancak bu eser, Herakleios dönemini konu almasına rağmen dönem hakkında ayrıntılı bilgi vermez. Çalışmamızda, *themalarla* ilgili olmayıp İmparator Herakleios'un, Sâsâniler üzerine yapmış olduğu 622 seferine dair bilgilere atıf yapılmıştır. Sebeos'un bu sefere dair vermiş olduğu bilgilerin, diğer

⁸⁵ Sebastian P. Brock, "Süryanî Literatürü Çalışmaları-Kısa Bir Çerçeve", *Süryanî Literatürü*, Ed. Kutlu Akalın-Zafer Duygu, Mardin 2017, s. 158.

⁸⁶ *Chronique de Michel le Syrien Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)*, Vol. I-III, Ed. and Trans. J. B. Chabot, Paris 1899, 1901, 1905.

⁸⁷ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999.

kaynaklarla kıyaslanması araştırma açısından kıymetlidir. Araştırmada bu eserin, R. W. Thomson tarafından yapılan İngilizce tercümesi kullanılmıştır.⁸⁸

II) ARAŞTIRMA ESERLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Themaları ilk kez bir sistem olarak ortaya koyan ve bu doğrultuda ilk çalışmayı yapan kişi, Alman Bizans tarihçisi H. Gelzer olup Gelzer, *themalar* hakkındaki fikirlerini 1899 yılında yayınlamış olduğu “*Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*” adlı eserde ortaya koymuştur.⁸⁹ Bu eserinde Gelzer, “*thema*” terimi ve kökeni hakkında bir fikir ileri sürmemekle beraber *themaları*, ilk kez Bizans ve Arap kaynaklarıyla kıyaslayarak incelemiştir. Ona göre *themalar*, İmparator Diokletianus döneminde başlayıp İmparator I. Iustinianos (525-565) dönemiyle devam eden ve İmparator Mavrikios dönemindeki “*Eksarhlık*” sistemiyle de kökleşen bir idarî ve askerî yönetim düzeninin sonucunu ifade etmektedir.⁹⁰ Bunun yanı sıra araştırmada, *themaların* coğrafyaları hakkında bilgi verilmemesi bir eksiklik olarak görülmektedir. Ancak eser, doğrudan *themalar* üzerine yapılan ilk çalışma olması bakımından oldukça önemlidir. Gelzer’in *themaları* bir sistem olarak ifade etmesi, esasında araştırmamızın yapılabilmesinin temel dayanak noktasını oluşturmuştur.

Gelzer’den sonra E. W. Brooks, 1901 yılında Arap kaynaklarındaki *themalar* hakkındaki bilgileri, *The Journal of Hellenistic Studies* dergisinde “*Arabic Lists of the Byzantine Themes*” adıyla bir makale olarak yayımladı.⁹¹ Nitekim bu makale, Arap kaynaklarını dikkate alan ilk makale çalışması olması bakımından kıymetlidir ve çalışmasında Brooks, ilk defa bu kaynaklara göre *themaların* listesini vermiştir. İslâm tarihi konusunda birçok önemli çalışması olan Brooks’un bu çalışmasında, Arap tarihçi ve coğrafyacıların vermiş olduğu hem coğrafi hem de *thema* sistemi dâhilindeki teknik bilgilerin çevirisinde ve bu teknik bilgilerin anlamlandırılmasında bir takım yanlışlıklar yaptığı görülmektedir. Her ne kadar bu çalışmanın, *themalar*

⁸⁸ Sebeos, *The Armenian History Attributed to Sebeos*, Part. I, Trans. and notes R. W. Thomson, Liverpool University Press 1999.

⁸⁹ Heinrich Gelzer, *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*, Leipzig 1899.

⁹⁰ Gelzer, *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*, s. 5-8.

⁹¹ E. W. Brooks, “Arabic Lists of the Byzantine Themes”, *JHS*, Vol. XXI, 1901, s. 67-77.

çerçevesinde bir takım eksiklikleri olsa da araştırmanın en başında başvuru ve araştırmaya yol gösteren bir çalışma olması bakımından oldukça önemlidir.

İmparatorluğun doğu sınırının, 363-1071 yılları arasındaki siyasî, idarî, askerî tarihî ve coğrafyasını ele alan en ayrıntılı çalışmalardan birisi, Ernst Honigmann'ın günümüz Türkçesine *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* olarak çevrilen eseridir.⁹² Bu eser, 363'ten 603'e kadar İmparatorluk ile Sâsâniler arasında sürekli vuku bulan doğu sınırı mücadeleleri ve yönetim coğrafyalarının değişimi ile başlar; VII. yüzyıldan 959 yılına kadar İmparatorluk ile İslam devleti arasındaki mücadeleler sonucu ortaya çıkmaya başlayan *themalar*, bu *themalardaki* sınır mücadeleleri ve idarî ve askerî yönetim coğrafyalarının değişimiyle devam eder ve 960'tan 1071 yılına kadar yani Malazgirt Savaşı'ndan önceki Suriye, Edessa ve Armenia'nın yönetimi hakkında verilen bilgilerle sona erer. Nitekim Honigmann, bu üç değişim evresinin anlaşılmasıyla imparatorluğun doğu sınırının tam olarak ortaya çıkarılabileceğine ve bunun sonucunda imparatorluğa ait topografik bir atlas yapılabileceğine inanmaktaydı.⁹³ İlk defa 1935 yılında yayınlanan Honigmann'ın bu eseri, belirtilen tarihler arasında imparatorluğun doğu sınırındaki idarî ve askerî değişimini en ayrıntılı şekilde anlatan eserdir. Bu eserde, araştırma sırasında karşılaşılan bir takım problemler söz konusudur. Bu problemlerden bazıları, eserde tarihî bilgi eksikliklerin yanı sıra özellikle *themaların* idarî ve askerî yönetimleri ve coğrafyaları bağlamında da güncellenmesi gereken bilgilerin olmasıdır. Nitekim 1935 yılında yayınlanan ve Türkçe'ye 1970 yılında çevrilen bir eserde, bilgi güncellemelerinin olabileceği olağan karşılanmakla beraber bu güncellemeler, eserin kıymetini düşürmemektedir. Bu düşünceyle, diğer kaynaklarımızla kıyaslayarak araştırmada bu esere sıkça başvurulmuştur.

1940 yılında yayınlamış olduğu "*Geschichte de byzantinischen Staates* (Bizans Devleti Tarihi)" kitabıyla G. Ostrogorsky, teknik bilgilerle beraber *themaları* farklı boyutlarıyla özellikle imparatorluğun toprak sistemiyle beraber inceleyen ve *themaların* coğrafi haritalarını veren ilk araştırmacı olmuştur. Nitekim verilen bilgiler, önceki çalışmalara göre daha detaylıdır. Ostrogorsky'nin *themalar* hakkındaki farklı bakış açıları, kendisinden sonra araştırma yapacaklar olanlara bir

⁹² Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Terc. Fikret Işıltan, İstanbul 1970.

⁹³ Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. XIII.

yol gösterici ve aynı zamanda bir müddet sonra başlayacak olan tartışmalar için de başlangıç noktası oluşturmuştur. Ostrogorsky'nin bu eseri, İlk defa 1956 yılında İngilizceye; 1981 yılında da Fikret Işıltan tarafından Türkçeye çevrilmiştir.⁹⁴ Bu eser, derli toplu bir Bizans tarihi anlatımı sunduğu için Türk araştırmacılar tarafından günümüzde en sık başvurulanan araştırma eser konumundadır. Araştırma sırasında bu esere, sıkça başvurulmuş olsa da *themalar* hakkında verilen bilgilerin ve haritaların güncellenmesi gerektiği ortadadır.

Ostrogorsky'den sonra Bizans *themaları* hakkında en dikkat çekici yayınları yapan İtalyan Bizantolog A. Pertusi olmuştur. Nitekim Pertusi, araştırmanın esasını oluşturan ve İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos'a ait olan *Peri ton Thematōn* adlı kaynağı, 1952 yılında orijinal Grekçesini de vererek *de thematibus* adıyla geniş bir İtalyanca yorumuyla beraber yayınlamıştır. Bu yayınıyla beraber Pertusi, Bizans *themalarına* yönelik çalışmalarına devam ederek ilk defa “*Nuova ipotesi sull'origine dei «Temi» bizantini*”⁹⁵ adlı çalışmasını kaleme alarak Bizans *themalarının* kökenlerini incelemiştir. Bundan sonra Pertusi yine ilk defa Uluslararası XI. Bizans Kongresinde “*La Formation des Themes Byzantins*” adlı bildirisinde ilk defa Bizans *themalarının* dönüşümü hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir.⁹⁶

Günümüzde Bizans İmparatorluğu'nun siyasî, idarî, askerî ve sosyo-iktisadî yapısı hakkında kaynak çevirileri de dâhil çok sayıda önemli çalışma yapan araştırmacılardan birisi de John F. Haldon'dur. Yapmış olduğu çalışmaların hepsinden burada bahsetmek zor olmakla beraber, VI. yüzyılın ortalarından X. yüzyılın ortalarına kadar *thema* sisteminin temelini oluşturan *stratōtika ktemata* arazilerinin ortaya çıkışını, imparatorluk ordusuna asker alımını ve askerlik konusunu ayrıntısıyla incelediği ve 1979 yılında yayınladığı *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950: A Study on the Origins of the Stratōtika Ktemata* adlı eseri⁹⁷ ve aslında kurumsal bir tarih olan ve VI. yüzyılın sonlarından X. yüzyıla kadar imparatorluğun özellikle idarî ve askerî yapısındaki değişiklikleri ayrıntısıyla incelediği *Byzantine Praetorians* adlı eseri araştırma için

⁹⁴ G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 2011.

⁹⁵ A. Pertusi, “Nuova ipotesi sull'origine dei «Temi» bizantini”, *Aeum*, 28, 1954, s. 126-150.

⁹⁶ A. Pertusi, “La Formation des Thèmes Byzantins”, in *Berichte zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongreß*, München 1958, s. 1-40.

⁹⁷ John Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950: A Study on the Origins of the Stratōtika Ktemata*, Wien 1979.

önemlidir.⁹⁸ Nitekim bu iki eser, niteliklerinden dolayı araştırma için ayrı bir öneme sahiptir.

Haldon gibi imparatorluğun siyasî, sosyo-iktisadî yapısı ve özellikle de askerî tarihî hakkında önemli çalışmalar yapan ve bu çalışmalarına devam eden araştırmacılardan bir diğeri de Warren Treadgold'dur. Nitekim Treadgold, 1980 yılında IX. yüzyıldaki Bizans ordusunun organizasyonu ve sayısına dair bilgiler verdiği, “*Notes on the Numbers and Organization of the Ninth-Century Byzantine Army*”⁹⁹ ve Haldon'un 1979 yılında hazırlamış olduğu çalışmasının ardından 1983 yılında imparatorluğun “askerî arazileri” ve “imparatorluk mülkleri” hakkında önemli bilgiler verdiği, “*The Military Lands and the Imperial Estates in the Middle Byzantine Empire*” adlı makalesini hazırlamıştır.¹⁰⁰ Makale çalışmalarının yanı sıra İmparatorluğun askerî yapısını doğrudan ele alan bir çalışmanın olmamasından dolayı Treadgold, 1995 yılında 284-1081 yılları arasında İmparatorluğun askerî yapısını, değişimini, sayılarını, ordu ödemelerini ve askerî arazilerini vd. ele alan kapsamlı bir araştırma eser hazırlamıştır.¹⁰¹ Nitekim bu eserde yer alan özellikle *themalar*ın ordu sayıları ve ödemeleri hakkındaki tablolar ve hesaplamalar, araştırma için bir yol gösterici olmuştur.

Themalar hakkındaki en derli toplu çalışma, 1998 yılında Atina'da yapılan ve Türkçeye “*Küçük Asya ve Themaları: Küçük Asya Bizans Themalarının Prosopografi ve Coğrafya Çalışmaları (7. ve 11. yüzyıllar)*” olarak çevrilebilecek çalışmadır.¹⁰² Çalışmada *themalar*, kitap bölümleri şeklinde çeşitli araştırmacılar tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmanın bazı eksiklikleri olmakla beraber en önemli özelliği, çalışmanın en sonunda *themalarda* görev yapan yöneticilerin, en erken ve en geç tespit edilebilenlerin prosopografi listelerinin verilmesidir. Bu listeler sayesinde kaynaklarda geçen ve sistem ortadan kalkıncaya kadar görevini sürdüren görevlilerin kim oldukları, görev süreleri ve sayıları tespit edilebilmektedir. Bu eserlerin yanı sıra

⁹⁸ John Haldon, *Byzantine Praetorians*, Bonn 1984.

⁹⁹ Warren Treadgold, “Notes on the Numbers and Organization of the Ninth-Century Byzantine Army”, *GRBS*, Vol. XXI, 1980, s. 269-288.

¹⁰⁰ Warren Treadgold, “The Military Lands and the Imperial Estates in the Middle Byzantine Empire”, *HUS*, Vol. VII, 1983, s. 619-631.

¹⁰¹ Warren Treadgold, *Byzantium and Its Army 284-1081*, Stanford University Press 1995.

¹⁰² *Η Μικρά Ασία των θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.)*, Atina 1998.

İmparatorluğa ait sikke ve mühürlerin yer aldığı ve özellikle *thema* bölgelerinin ve bölgelerde bulunan imparatorluk yetkililerin tespit edildiği araştırmalarda oldukça önemlidir. Bunların en önemlileri, G. Schlumberger tarafından 1884 yılında yayınlanan “*Sigillographie de l’Empire Byzantin*”¹⁰³, Dumbarton Oaks da yayınlanan “*Catalogue of Byzantine Seals*” serisinden özellikle “*Doğu*” bölümü¹⁰⁴ ve G. Zacos-A. Veglery’i tarafından hazırlanan “*Byzantine Lead Seals*”¹⁰⁵ adlı çalışmalardır. Ülkemizde sadece bir araştırmacı, “*Timar-Thema Teriminin Ortaya Çıkması, Bizans Uygulaması ve Osmanlı ile Mukayesesi*” adında bir makale kaleme alarak¹⁰⁶ *thema* ve timarın ortaya çıkışları ve bu terimlerin benzer yönlerini vurgulamaya çalışmıştır.

Araştırmanın bir yönü, *themaların* idarî ve askerî yönetim coğrafyalarını içermektedir. Bu çerçevede *themaların* kuruluşundan bölünmelerine kadar hangi garnizonlara sahip oldukları, *themaları* birbirinden ayıran dağ ve nehir gibi muhtemel belirgin coğrafi hatlar ve bu hatlardaki *themaya* ait aynı zamanda coğrafyayı ifade eden bir *bandon*, *kleisoura* ve *tourma* gibi hem idarî ve askerî yönetim birimlerinin tespiti önemlidir. İmparatorluk ile İslam devleti arasında sınır oluşturan Toros ve Anti-Toros Dağları sırası ve “*insansız bölgeyi*” tanımlayan coğrafyanın çalışma için tanımlanması, kaynak coğrafya eserlerin, yüzey ve arkeolojik araştırmaların yanı sıra günümüzde hazırlanmış haritalar ile yapılması elzemdir. Bu çerçevede çalışma için kaynaklar ve güncel araştırmalar vasıtasıyla, hem *thema* yönetimlerinin hâkim olduğu muhtemel sınır bölgeleri hem de Bizans ile İslam devleti arasında oluşan sınır hattı ortaya çıkarılması önemlidir. Verilen bilgiler çerçevesinde *themaların* muhtemel idarî ve askerî yönetim coğrafyalarını gösteren haritalar hazırlanmıştır.

Araştırmada kullanılan en önemli çalışmaların başında, Alman haritacı Heinrich Kiepert’in Anadolu’nun batısı için hazırlanmış olduğu ve 14 paftadan oluşan “*Spezialkarte von Westlichen Kleinasien*” adındaki haritası gelmektedir.¹⁰⁷ 1818 yılında Berlin’de doğan ünlü Alman haritacı Kiepert, bu çalışmasından önce 1843-45 yıllarında, XIX. yüzyılın başlarında çeşitli Batılı seyyahların Anadolu topografyasına

¹⁰³ G. Schlumberger, *Sigillographie de l’Empire Byzantin*, Paris 1884.

¹⁰⁴ *Catalogue Of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, Vol. IV: The East, Ed. Eric McGeer-J. Nesbitt-N. Oikonomides, Dumbarton Oaks 2001.

¹⁰⁵ G. Zacos-A. Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I, Part: 1,2,3, Basel 1972.

¹⁰⁶ Yücel Öztürk, “Timar-Thema Teriminin Ortaya Çıkması, Bizans Uygulaması ve Osmanlı İle Mukayesesi”, *OTAM*, 31, 2012, s. 157-208.

¹⁰⁷ Heinrich Kiepert, *Spezialkarte von Westlichen Kleinasien*, Berlin 1890.

ait topladıkları malzemeyi Anadolu'ya yaptığı seyahatleriyle elde ettiği malzeme ile birleştirerek “*Karte von Kleinasien*” adındaki meşhur haritasını yapmıştır. Bu haritadan sonra da Kiepert, haritasını geliştirerek Anadolu'ya ait başka haritalarda yapmıştır ki bu haritalardan birisi de “*Spezialkarte von Westlichen Kleinasien*” adındaki haritasıdır. Nitekim Kiepert'in hazırlamış olduğu bu haritalar, Türk coğrafyacıları tarafından kaynak olarak kullanılmıştır.¹⁰⁸

Heinrich Kiepert'in yanında 1846 yılında doğan oğlu Richard Kiepert'in yapmış olduğu, bazı lokalizasyonlara ihtiyatla yaklaşılmakla beraber, Anadolu'nun tamamını ve Kuzey Suriye'yi de kapsayan ve 24 paftadan oluşan “*Karte von Kleinasien*” adındaki haritası da çalışma için oldukça önemlidir. Bir kaynak mahiyetinde değerlendirilebilecek olan Kiepert'in bu haritası, 1902-1906 yılları arasında bölüm bölüm hazırlanmıştır.¹⁰⁹ Araştırma için bu haritanın önemi, tıpkı babasının hazırlamış olduğu haritada olduğu gibi Anadolu'daki yerleşim yerlerinin günümüz isimlerinin yanında antik isimlerinin verilmesi ve varsa kalıntılarının buldukları yerlerin de tespit edilmiş olmasıdır. Dolayısıyla araştırmada sıkça başvuru alan haritalardan birisi olmuştur.

Araştırmada sıkça başvuru alan diğer bir eser, ilk defa 1892 yılında Londra'da basılan ve bir yüzey araştırması da olan W. M. Ramsay'in “*Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*” adlı eseridir.¹¹⁰ Bu eser, Anadolu'nun yanı sıra Bizans İmparatorluğu'nun tarihi coğrafyası hakkında da en ayrıntılı bilgileri veren eserdir. Nitekim Ramsay, Bizans coğrafyacıları ve tarihçilerinden kilise kayıtlarına epigrafik belgelerden mil taşlarına kadar geniş bir kaynak araştırması ve kendi seyahatleri sırasındaki gözlemleri ve keşifleri sonucunda oldukça tafsilatlı bir tarihi coğrafya eseri kaleme almıştır. Eserini, H. Kiepert tarafından hazırlanan Anadolu Haritası hariç döneminin başka hiçbir araştırma eserini dikkate almayarak hazırlayan Ramsay, eserine Yunanlılık-Şarklılık ile başlar, Roma döneminde kullanılan yolların güzergâhı, şehirleri ve önemleri ve aynı şekilde Bizans yollarıyla devam eder ve Geç Roma eyalet adlandırmalarıyla kısım kısım Roma döneminden başlayarak Bizans dönemi de dâhil

¹⁰⁸ DİA, “Kiepert”, *DİA*, C. 25, s. 563-64.

¹⁰⁹ Bk. Richard Kiepert, *Karte von Kleinasien*, Berlin 1902-1906; Ayrıca bilgi almak için bkz. Metin Tuncel, “Türkiye Haritacılığında Dönüm Noktası: Kiepert Haritaları”, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul 2008, s. 735-736.

¹¹⁰ W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul 1960.

şehirlerin, piskoposlukların, doğudaki sınır hatları ve geçiş bölgelerinin hem tarihi hem de coğrafyaları hakkında ayrıntılı bilgiler vererek sona erer. Eserinde Ramsay, *themaların* idarî ve askerî yönetim coğrafyalarının tespit edilmesinin, döneminin bilgileriyle oldukça zor ve meşakkatli bir iş olduğunu ve eserinin, buna önyak olacağını ifade etmiştir. Dolayısıyla Ramsay, *themalara* ve bu *themaların* coğrafyalarına sık sık atıf yapmıştır ki araştırma için bu eserin kıymeti de buradan gelmektedir. Her ne kadar Ramsay’ın bu eseri, *themalar* hakkında kıymetli bilgiler verse de *themalar* bağlamında vermiş olduğu coğrafi, idarî ve askerî vd. bilgilerinin, günümüzde yapılan araştırmalar çerçevesinde yüzyıllara göre güncellenmesi gerektiği de ortadadır.

Günümüzde yapılan en önemli tarihî coğrafya atlası, kronolojik bir şekilde Eski Yunan’dan başlayarak Geç Roma İmparatorluğu’na kadar tarihî kaynaklar ve güncel arkeolojik veriler dikkate alınarak Richard Talbert başkanlığında hazırlanan “*Barrington Atlası*”dır. Bu atlas, Britanya Adalarından başlayarak Hint yarımadasını Afrika’dan Anadolu’ya kadar Yunan ve Roma medeniyetlerinin hâkim olduğu geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Bu haritada yapılan lokalizasyonlar, özellikle Roma İmparatorluğu’ndan *thema* coğrafyalarına hangi yerleşim yerlerinin kaldığını ve bunların tarihî ve coğrafi devamlılıklarının olup olmadığının tespit edilebilmesi açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla bu atlas, *themaların* coğrafyalarında geçen yerleşim yerlerinin tespit edilmesinde ve diğer tarihî ve coğrafi kaynaklarla kıyaslanması anlamında sıkça başvurulan kaynaktır.¹¹¹ Bunların haricinde kullanılan diğer haritalar, Konrad Miller’e ait kısa adları *Itineraria Romana*¹¹² ve *Mappae Arabicae*¹¹³ olan haritalardır.

Hem imparatorluğun hâkim olduğu bölgelerin hem de araştırma bağlamında *thema* coğrafyalarının muhtemel tespitine dair, yazılı kaynaklara, arkeolojik verilere ve yüzey araştırmalarına dayanan ve *Tabula Imperii Byzantini* olarak adlandırılan çalışma önemlidir. Günümüzde de devam eden bir proje olan bu çalışma, 1966

¹¹¹ *Barrington Atlası*, Ed. Richard J. A. Talbert, Princeton University 2000.

¹¹² Konrad Miller, *Itineraria Romana: Romische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Stuttgart 1916.

¹¹³ Konrad Miller, *Mappae Arabicae: Arabische Welt-und Länderkarten des 9.-13. Jahrhunderts in Arabischer Urschrift, Lateinischer Transkription und Übertragung in Neuzeitliche Kartenskizzen*, Stuttgart 1927.

yılında başlamıştır ve ilk yayını, 1976'da "*Hellas und Thessalia*"¹¹⁴ adıyla yapılmıştır. 2014 yılına kadar bu projeden, her biri farklı imparatorluk coğrafyasını ele alan 12 cilt yayınlanmıştır. Bu ciltlerden altı tanesi, "*Kappadokien (Kappadokia, Kharsianon, Sebasteia und Lykandos)*"¹¹⁵, "*Galatien und Lykaonien*"¹¹⁶, "*Kilikien und Isaurien*"¹¹⁷, "*Phrygien und Pisidien*"¹¹⁸, "*Lykien und Pamphylien*"¹¹⁹, "*Paphlagonien und Honorias*"¹²⁰ adıyla yayınlanmış olup doğrudan Bizans'ın Anadolu coğrafyasıyla ilgilidir. Dolayısıyla imparatorluk coğrafyası hakkında yapılan en kapsamlı araştırmaları ve bilgileri içeren bu eserler, araştırma için oldukça önemlidir. Dolayısıyla bu eserler, *themaların* coğrafyalarının tespit edilmesinde sık sık başvurulan eserler olmuştur.

Araştırmada özellikle yerleşim yerlerinin lokalizasyonuna dair başvurulan en önemli eserlerden birisi, aslında bir dil ve sözlük bilimcisi olan Ladislav Zgusta'nın *Kleinasiatische Ortsnamen* adındaki eseridir.¹²¹ Antikçağ'dan başlayarak bazı Bizans kaynakları da dikkate alınarak hazırlanan bu eserde, Anadolu'daki yerleşim yerlerinin, arkeolojik veriler de kullanılarak lokalizasyonları yapılmış ve her bir yerleşim yerinin haritaları verilmiştir. Geniş kapsamlı bir lokalizasyon eseri olmasından dolayı bu esere, araştırma sırasında sıkça başvuru yapılmıştır.

Buraya kadar genel hatlarıyla bahsettiğimiz araştırma eserlerin, özellikle *thema* ile ilgili olanlarının, genellikle toprak sistemini, *themaların* ortaya çıkış sebepleri ve hala tartışmalı olan ortaya çıkış tarihlerini ele alarak irdeledikleri görülmektedir. Dolayısıyla bu araştırmalar, Anadolu coğrafyası bağlamında *themaları* ve bu *themaları*, bir sistem dâhilinde ele alan çalışmalar olarak görülmemektedir.

¹¹⁴ J. Koder-F. Hild, *Hellas und Thessalia*, *TIB*, Vol. I, Wien 1976.

¹¹⁵ F. Hild-M. Restle, *Kappadokien (Kappadokia, Kharsianon, Sebasteia und Lykandos)*, *TIB*, Vol. 2, Wien 1981.

¹¹⁶ K. Belke-M. Restle, *Galatien und Lykaonien*, *TIB*, Vol. 4, Wien 1984.

¹¹⁷ H. Hellenkemper-F. Hild, *Kilikien und Isaurien*, *TIB*, Vol. 5, Wien 1990.

¹¹⁸ K. Belke-N. Mersich, *Phrygien und Pisidien*, *TIB*, Vol. 7, Wien 1990.

¹¹⁹ H. Hellenkemper-F. Hild, *Lykien und Pamphylien*, *TIB*, Vol. 8, Wien 2004.

¹²⁰ K. Belke, *Paphlagonien und Honorias*, *TIB*, Vol. 9, Wien 1996.

¹²¹ Ladislav Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, Heidelberg 1984.

GİRİŞ

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN İDARİ VE ASKERİ YÖNETİMİNE KISA BİR BAKIŞ

Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını birbirine bağlayan ve bu noktada en önemli coğrafyalardan birisi olan Anadolu, ilk çağlardan itibaren birçok kavmin ve milletin hem geçiş hem de durak noktası olmuştur. Anadolu'yu durak noktası olarak belirleyen milletler, bu coğrafyada hem kendi hem de bu coğrafyaya uygun idarî ve askerî yapıda devletler kurmuşlardır. Kurulan bu devletler, Anadolu'nun yönetimini kolaylaştırmak ve hâkimiyetlerini sağlamlaştırmak için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Nitekim bu devletlerden en önemlilerinden ikisi Akhaemenid [Pers] ve Roma İmparatorluklarıdır. Ancak Roma İmparatorluğu, Akhaemenid İmparatorluğu'na göre Anadolu'yu daha uzun yüzyıllar idare etmiştir.

1. Eyalet Yönetimi

Anadolu'nun idarî ve askerî yönetimini kolaylaştırmak ve bu coğrafyadan düzenli vergi geliri sağlamak için Roma İmparatorluğu'ndan önce Akhaemenid/Pers İmparatorluğu'nun (MÖ 550-MÖ 330), Anadolu'da hâkimiyet kurduğu ve *xšaçapvān*=satraplık adı verilen eyalet yönetimi tesis ettiği¹²²; bu satraplığı, hem sivil hem de askerî görevleri bulunan ve merkezî yönetim tarafından güvenilir görülen yerel yöneticiler ve özellikle imparatorluk ailesinden veya Pers soylularından olan merkezden atanan *satrap* tarafından idare edildiği bilinmektedir.¹²³ Akhaemenid İmparatorluğu için vergi bölgeleri olarak da görülen bu *satraplıklar* hakkında Herodotos, “[Darius] *Bu anıtı kurdurdu, sonra ülkeyi kendilerinin satraplık dedikleri yirmi hükümete ayırdığı, hepsinin başına birisini koyduğu, uyruğunda bulunanları ırklarına göre bölüp ayırarak her birine vergiler saldı, bu ayrımı yaparken kimi zaman komşu olanları birleştirdiği gibi, kimi zaman da sınır komşusunu atlayıp daha*

¹²² T. Cuyler Young, “The Consolidation of the Empire and its Limits of Growth under Darius and Xerxes”, *CAH*, IV, s. 87; Elspeth R. M. Dusinberre, *Aspect of Empire in Achaemenid Sardis*, Cambridge University Press, 2003, s. 7; Muzaffer Duran, “Satraplık Sisteminin Pers Yönetim Teşkilatındaki Yeri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, Nisan 2015, s. 66.

¹²³ Oliver Casabonne, “Akamenid İmparatorluğu Büyük Kral ve Persler”, *Son Tunç Çağı'ndan Helenistik Döneme: Anadolu'nun Arkeoloji Atlası 2*, Ed. Necmi Karul, 2012, s. 190.

uzakta kalan bir ulusu şu ya da bu ırka bağladığı oluyordu...” bilgisini vermektedir.¹²⁴ Herodotos’un diğer bölümlerde vermiş olduğu bilgilerden özellikle satraplığa verilen vergiler dikkate alındığında bu bölgelerin, ticarî¹²⁵ ve askerî¹²⁶ açıdan oldukça stratejik aynı zamanda Pers yönetim anlayışı çerçevesinde imparatorluk *ideolojik* fikrinin de uygulanabileceği bölgeler olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim *satrap*’ın çeşitli görevlerinin yanı sıra *satraplıklar* dâhilinde bölgeyi koruyacak belli miktarda imparatorluk komutanları ve ordusu, vergilerin düzenli toplanması için gerekli *satraplık* memurları ve *satrap*’a yönetim esnasında yardımcı olabilecek danışmanlarının bulunduğu görülmektedir.¹²⁷ Ayrıca *satraplık* merkezlerinin gelişi güzel kurulmadığı, işleyiş bakımından oldukça organize ve şehirlerin güneybatı İran’da bulunan imparatorluk başkenti Babil ile iletişimi daha kolay sağlayan ticarî anayollar ile bağlantılı olduğu görülmektedir.¹²⁸ Bu çerçevede uzun bir süre Akhaemenid İmparatorluğu, *satraplık* adı altında Anadolu’yu idarî, askerî ve vergi bölgeleri dâhilinde Kappadokia, Hellespontos ve Karia gibi bölgelere ayırarak stratejik anlamda yöneten ilk imparatorluk olmuştur.¹²⁹

Akhaemenid İmparatorluğu’ndan sonra Roma İmparatorluğu, Anadolu’daki ilk idarî ve askerî eyaletini, bir süreç dâhilinde MÖ 129-126 yılları arasında, içinde bulunmuş olduğu kıtaya uygun olarak *Asia Eyaleti* (=Provincia Asia) adıyla kurmuştur.¹³⁰ Bu

¹²⁴ Hdt. III.89.

¹²⁵ Hdt. III.90-96.

¹²⁶ “... Kilikalılardan günde bir taneden üç yüz altmış beyaz at ve beş yüz talant gümüş; bunun yüz kırk talantı Kilikia’daki atlı birlikler garnizonuna ayrılmıştı.” Bk. Hdt. III.90.

¹²⁷ Young, “The Consolidation of the Empire and its Limits of Growth under Darius and Xerxes”, s. 90-91.

¹²⁸ Dusingberre, *Aspect of Empire in Achaemenid Sardis*, s. 3.

¹²⁹ Satraplık sistemi hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Sevgi Sarıkaya, “Anadolu’da Pers Satraplık Sistemi”, *Cedrus*, Vol. IV, 2016, s. 75-90.

¹³⁰ Pergamon Kralı III. Attalos’un ölümünden sonra Smyrna [İzmir]’da Aristonikos adında biri, kral ailesinden ve saygı duyulması gereken bir kişi olduğunu belirterek Pergamon krallığında hak iddia etmiş ve krallığı ele geçirmek için ayaklanmıştır. Yapılan mücadeleler sonucunda isyancı Aristonikos, MÖ 129’da mağlup edilmiştir. Bk. Strab. 14.1.38; Eutr. IV.20; MÖ 133 yılında bir köle ayaklanması olarak başlayan ve Roma İmparatorluğunu ciddi anlamda uğraştıran Aristonikos isyanı hakkında geniş bilgi için bkz. Livy. *Peri*. 59.3; Vell. 2.4.1; Iust. 36.4.6; Diod. 34.2.26; Thomas R. S. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic*, Vol. I (509 B.C.-100 B.C.), New York 1951, s. 504; Hasan Malay, “Batı Anadolu’da Aristonikos Ayaklanması (İ.Ö. 133-129)”, *TİD*, S. III, 1987, s. 13-48; Murat Arslan, *Mithradates VI Eupator Roma’nın Büyük Düşmanı*, İstanbul 2007, s. 69; Murat Arslan, “Sulla’nın Küçük Asya Politikası”, *Arkeoloji ve Sanat*, S. 94, (Ocak-Şubat) 2000, s. 32; Murat Tozan, *Roma’nın Anadolu’daki Egemenlik Politikası: Kentler ve Bağımlı Krallıklar (İ.Ö. 133-İ.Ö. 89)*, İstanbul 2017, s. 68-74.

eyaletin kurulması, Roma İmparatorluğu tarafından izlenen bir fetih politikası sonucunda olmamış; MÖ 133 yılında Pergamon Krallığının¹³¹ son kralı olan ve varisi olmadan ölen Kral III. Attalos (MÖ 138-133)'un mirasıyla gerçekleşmiştir.¹³² Asia eyaletinin kuruluşunun ilk adımı olarak görülen bu mirasa göre Attalos, krallığının merkezi olan Pergamon [Bergama] haricindeki toprakları Roma İmparatorluğuna bırakmıştır. Böylece Arslan'ın ifadesiyle “*Hellenistik dünyanın en sağlam temellere sahip olan krallıklarından biri, kralının vasiyetiyle tarih sahnesinden silinmiştir.*”¹³³ Vasiyetin gerçekleşmesiyle beraber Roma İmparatorluğu, bölgeyi idarî, askerî ve sosyo-ekonomik olarak daha rahat yönetebilmek için *provincia* yani eyalet olarak ilan etmiştir.¹³⁴

Pergamon Krallığının Roma'ya ilhakı ve sonrasında *Asia* eyaletinin kurulması, Roma İmparatorluğu'nun doğuyla olan ilişkilerini şekillendirmekle kalmamış aynı zamanda imparatorluğa, Doğu Akdeniz ve Batı Denizi'nin zenginliklerini elde etme imkânı da tanımıştır.¹³⁵ Kilikia Eyaleti valisi olarak görev yapan ve aynı zamanda hatip ve bilgin olan Cicero (MÖ 106-MÖ 43), meşhur söylevlerinin birisinde bunu ifade etmiştir. Cicero, “*Asia toprağının verimliliğinin yanı sıra oldukça zengin, ürünlerinin ve meyvelerinin çeşitliliği, otlaklarının genişliği ve ihracatının diğer bütün şehirler kıyaslandığında bu şehirlerden üstün olduğunu*”¹³⁶ vurgulamıştır. Anlaşılabacağı üzere Roma idarecileri, genelde Akdeniz dünyası özelde de Anadolu'da ne kadar stratejik ve zengin bir bölgeyi kontrol altına aldıklarının farkındadırlar.

¹³¹ Batı Anadolu'da başkent Pergamon [Bergama] olmak üzere kurulmuş olan Hellen krallıklarından birisidir. Bk. David Magie, *Anadolu'da Romalılar I Attalos'un Vasiyeti*, Çev. Nezih Başgelen-Ömer Çapar, İstanbul 2001, s. 1-2.

¹³² Strab. 13.4.2; Liv. *Per.* 58; Plin. *Nat.* 33.53; Plut. *Tib. Gracch* 14.1; App. *Mith.* 12.9.62; App. *Civ.* 5.1.4; Vell. 2.4.1; Iust. 38.7.8; Mehmet Ali Kaya, “Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi”, *TİD*, 35, 2005, s. 14; Muzaffer Demir, “Antik Kaynaklar Işığında III. Attalos'un Vasiyeti”, *Uluslararası Bergama Sempozyumu Bildiriler*, C. I, İzmir 2011, s. 181; Gürkan Ergin, *Anadolu'da Roma Hakimiyeti Direniş ve Düzen*, İstanbul 2013, s. 55; Neil Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, Çev. Çağdaş Sümer, İstanbul 2015, s. 142.

¹³³ Arslan, *Mithradates VI Eupator*, s. 69.

¹³⁴ Strab. XIII.4.2; Tozan, *Roma'nın Anadolu'daki Egemenlik Politikası*, s. 76.

¹³⁵ Andrew Lintott, “The Roman Empire and Its Problems in the Late Second Century”, *CAH*, IX, s. 33-36; Roma Cumhuriyeti, MÖ 149-146 yılları arasında Kartaca'yı ve MÖ 30'da son Hellenistik krallık olan Ptolemaiosları tasfiye ettikten sonra Akdeniz dünyasında bir siyasî birlik kurmayı başarmış ve başarılarının sonucunda da Akdeniz'den *mare nostrum* = bizim deniz olarak bahsetmiştir. Bk. Turhan Kaçar, “Eskiçağ Akdeniz Dünyasında Siyasal Birliğin Sonu: Romalılar ve Kuzey Komşuları”, *Doğu-Batı -Akdeniz*, S. 34, 2005, s. 203.

¹³⁶ Cic. *de Imp.* 6.14.

İmparatorluğun, MÖ 241’de kurmuş olduğu ancak uzak bölgedeki idarî egemenliğini tam olarak sağlayamadığı ilk eyalet olan Sicilya’yla beraber¹³⁷ Anadolu, özede de Asia eyaleti ve şehirleri, yüzyıllardan beri devam eden şehir geleneği ve gelişmiş toplumsal kurumlara dolayısıyla siyasî, idarî ve askerî olarak işleyen bir sisteme sahipti. Bu doğrultuda Roma İmparatorluğu, Asia eyaletinde sadece bazı değişiklikler dışında Hellenistik dönemden kalma siyasî ve idarî yapıyı temelden değiştirme gereği duymamıştır.¹³⁸

İmparatorluk, Anadolu’daki hâkimiyetini genişletmek için Asia eyaletinden sonra Anadolu’nun diğer bölgelerinde de eyaletler kurmuştur.¹³⁹ MS II. yüzyılın Grek asıllı geç bir Roma tarihçisi olan Appianus (MS 95-165), Roma İmparatorluğu’nun ele geçirmiş olduğu kentleri, bir koloni şehri olarak görmesinin yanı sıra uzak bölgelerde askerî işlevleri bulunan birer garnizon olarak da varlıklarını sürdürdüklerini ve kentlerin bu çerçevede büyüdüklerini belirtmektedir.¹⁴⁰

Eyaletleştirme ya da Romalılaştırma¹⁴¹ olarak da tanımlayabileceğimiz bu sistem, Roma İmparatorluğu’nun sadece askerî anlamda sınırlarını korumasını değil aynı zamanda mevcut iktisadî yapısının da güçlenmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda imparatorluğun eyaletleştirme stratejisinin, mevcut coğrafi ve iktisadî yapıyı ciddi bir şekilde dikkate aldığını, bu yapının geliştirilmesine ve malî kaynaklarının merkeze doğrudan aktarılmasına yönelik olduğu belirtilmelidir.

Bunun yanı sıra Roma İmparatorluğu’nun, özellikle Doğu sınırlarını Euphrates [Fırat] Nehrine kadar uzatarak bütün Anadolu’yu hâkimiyeti altına alma eğilimi, ilk

¹³⁷ Fernand Braudel, *Akdeniz: Mekân, Tarih, İnsanlar ve Miras*, Çev. Necati Erkut-Aykut Derman, İstanbul 2013, s. 168.

¹³⁸ Ergin, *Anadolu’da Roma Hakimiyeti Direniş ve Düzen*, s. 450; Roma İmparatorluğu’nun, MÖ 241’de Sicilya’da kurmuş olduğu ilk *provincia*’da da bu uygulamayı görmekteyiz. Nitekim İmparatorluğun kendi sınırlarının dışında kalan bölgeler üzerindeki egemenliği, henüz kendine özgü yönetim biçimini kabul ettirecek ölçüde güçlenmemiştir.

¹³⁹ Bithynia daha sonra Pontos eyaleti ile birleşerek Bithynia-Pontos Eyaleti, Kilikia Trakheia (Dağlık Kilikya) ve Kilikia Pedias (Ovalık) dâhilinde Kilikia, Galatia, Kappadokia, Lykia-Pamphylia, Tres Eparkhia ve Phrygia-Karia eyaletleri kuruldu. Bk. Kaya, “Anadolu’da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi”, s. 14-22.

¹⁴⁰ App. *Civ.* 1.1.7.

¹⁴¹ Bu konu hakkında bkz. Filiz Dönmez-Öztürk, “Likya Örneğinde Romalılaştırma ve Romalılaştırma”, *Doğu-Batı Romalılar I*, S. 49, 2009, s. 277-285.

kez M. 92 yılında ortaya çıkmıştır.¹⁴² Romalı tarihçi Velleius Paterculus (MÖ 19-MS 31)'un vermiş olduğu bilgiye göre, “*Sulla, denizin [Euphrates Irmağı] karşı kıyısına yerleşmiş, burada Part elçisi ile görüşmüş ve bu kişi Partlar tarafından Romalıları onurlandıran ilk kişi*” olmuştur.¹⁴³

Anadolu'nun diğer bölgelerinde hâkimiyet sağlamaya başlamasıyla Roma İmparatorluğu'nun¹⁴⁴ doğu ile ilişkilerindeki siyasî sınırının, tabîi *Euphrates* Nehri olacağı aşîkârdır. Nitekim bu duruma tarihî açıdan farklı yorumlar getirmek mümkündür. Kilikia Prokonsülü Sulla (MÖ 138-MÖ 78)'nin Orobazes ile anlaşmasından sonra yüzyıllarca Doğu ile Batı arasında *Euphrates*, sadece siyasî bir sınır değil aynı zamanda Roma İmparatorluğu için askerî garnizonların da bulunduğu stratejik bir bölge olmuştur. Bu doğrultuda doğu sınırının belirlenmesinin, imparatorluk açısından idare edilecek olan coğrafyanın siyasî, idarî ve askerî bakımdan daha net bir şekilde görülebilmesine de yardımcı olmuştur. Çünkü her iki imparatorluk içinde sunî sınırların belirlenmesi, öngörülemez bir biçimde, her zaman tehdit unsuru oluşturabilir ve bu durum siyasî ilişkilerin yanı sıra gelecekte uygulanacak olan idarî ve askerî stratejinin kısa zamanda sonlanmasına da sebebiyet verebilirdi. Bu doğrultuda *Euphrates*'in sınır olarak belirlenmesi, doğu sınırının daha kolay idare edilmesini, barış dönemlerinde çok sayıda *lejyon* birliğinin konuşlanmamasına ve dolayısıyla imparatorluğun askerî ve iktisadî kaybının olmamasına imkân tanımıştır.

Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'daki lejyon bölgelerine değinmekte yerinde olacaktır. Nitekim erken imparatorluk döneminde Roma ordusu, Roma vatandaşı askerler olan *lejyonlar* (=legio; çoğ. legiones), vatandaşlık hakkına sahip olmayan mütteliklerden kurulmuş olan yardımcı birlikler *auxilia*, merkezî Roma veya

¹⁴² M. Ali Kaya, “Anadolu'da Roma Egemenliği ve Pompeius'un Siyasal Düzenlemeleri”, *TİD*, XIII, 1998, s. 163; Warwick Ball, *Rome in the East The Transformation of an Empire*, London 2001, s. 13.

¹⁴³ Vell. 2.24.3; Plutarkhos'un bu ilk Roma-Part görüşmesi çerçevesinde vermiş olduğu bilgide ise, elçi olarak görevlendirilen kişinin Part kralı Arsakes'in elçisi Orobazes (Orobazus) olduğu anlaşılmaktadır. Bu görüşme, iki farklı dünyayı temsil eden doğu ve batı güçlerinin bu zamana kadar ki ilk görüşmeleri ve karşılaşmalarıdır. Bk. Plut. *Sull.* 5.4.

¹⁴⁴ Bu görüşme yapıncaya kadar Roma İmparatorluğu'nun *Asia* eyaleti dışında Küçük Asya'nın diğer bölgelerinde henüz hâkimiyet sağlayamadığı görülmektedir. Nitekim Vallesius, bu dönemde çeşitli bölgelerin Mithradates tarafından işgal edildiği ve Mithradates'in ortadan kaldırılmasından sonra Roma İmparatorluğu'nun diğer bölgelerde hâkimiyet sağlamaya başladığının bilgisini vermektedir. Bk. Vell. 2.39.1; 2.40.1

yakınlarına yerleştirilmiş olan birlikler olmak üzere üç gruptan oluşmaktaydı. *Lejyon* ve *auxilia* birlikleri merkezden uzak eyaletlerde görevlendirilmişlerdir. Bu birliklerden *lejyonlar*, İmparator Augustus (MÖ 27-MS 17)'tan itibaren genellikle *castris* (çoğ. *castra*); *auxilia* birlikleri ise *castellum* (çoğ. *castella*) denilen daimî askerî garnizonlarda bulunmaktaydılar.¹⁴⁵ Roma İmparatorluğu, çatışmaların her zaman görüldüğü Anadolu'daki güvenliğini sağlamak için *lejyon* garnizonları kurmasının yanı sıra korsanlara karşı koyabilmek için dağlık, alçak kesimlerde, nehir boylarında ve düzlük bölgelerde askerî koloniler ve kaleler de inşa etmiş ve bu bölgelerde yardımcı birlikler de bulundurmıştır.¹⁴⁶ Dolayısıyla kuruluşundan itibaren belli dönemlerde sayıları artırılan veya azaltılan *lejyon* karargâhlarının ciddi sayıda askerî nüfusu barındırdığı tahmin edilebilir.

Bu doğrultuda Birleşik Galatia-Kappadokia Eyaleti üzerinde özellikle Doğu bölgesindeki Perslerden gelebilecek olan saldırılara karşı Kilikia ve Kappadokia arasındaki yollar için oldukça stratejik bir konumda bulunan Kataonia¹⁴⁷ ve Euphrates arasında bulunan Melitene [Malatya]¹⁴⁸, Samosata [Samsat], Zeugma [Belkıs] ve Bizans döneminde Kamakha olarak geçen Kemah'ın kuzeydoğusunda

¹⁴⁵ Mehmet Ali Kaya, "Roma Lejyonerleri ve Anadolu", *TİD*, XXII/36, 2005, s. 88

¹⁴⁶ Nitekim Genç Plinius'un vermiş olduğu bilgiden, Pontus kıyılarının korunmasından sorumlu olan Pontus Praefectusu'nun emrinde, yaya ve atlı birliklerden oluşan ve *cohortes equitatae* adı verilen bir birliğin var olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Plin. *Ep.* 10.21.

¹⁴⁷ Kappadokia'nın güneydoğusunda Amanos ve Anti-Toros Dağları'yla çevrilmiş geniş, çukur ve tarıma oldukça elverişli bir ova; Strabon'un vermiş olduğu bilgiye göre, Kappadokia'nın onda biri yani on valiliğinden birisidir. Bk. Strab. XII. 1.2; Esra Bulut, *Eski Çağ'da Kappadokia Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2018, s. 14.

¹⁴⁸ Prokopios'un vermiş olduğu bilgiye göre, Aşağı Armenia bölgesinde, Euphrates'ten çok da uzakta olmayan ve Roma birliklerinin konuşlandıkları antik bir şehir vardı. Bu şehir, Melitene'ydi ve burada bir "*lejyon*" bulunmaktaydı. Bu yerde, eskiden Romalılar "*kare*" şeklinde zeminde bir kale inşa ettiler. Burası askerler için kışla olarak hizmet etti... İmparator Trajan'ın kararıyla bir "şehir" payesi aldı ve eyaletin metropolisi oldu. Zaman geçtikçe Melitene şehri büyüdü ve kalabalıklaştı. İnsanlar, artık kalelerin içinde yaşayamaz oldu ve yandaki ovaya yerleştiler. Tapınaklarını, magistrateslerinin konutlarını, pazar yerlerini, ihtiyaçlarını aldıkları diğer bütün yerleri, bütün caddeleri, stoalarını, hamamlarını ve şehrin tiyatrolarını ve büyük bir şehrin güzelleşmesine katkıda bulunan hemen her şeyi inşa ettiler. Melitene'nin büyük bir kısmı duvarsızdı. İmparator Anastasios, bir duvar ile tamamını çevirme işine girişti, yaşamı boyunca bu amacını gerçekleştirmek için çabaladı. Fakat İmparator Iustinianos, çok güçlü bir sur ile şehrin etrafını inşa etti ve Melitene'yi Ermeniler için hoş ve güzel şeyler ve çok güçlü bir kale yaptı. Bk. Prokop. *Aedi.* III. 4.15-20.

bulunan Satala [Sadak]¹⁴⁹ da dört stratejik Roma *lejyon* garnizonu kurulmuştur.¹⁵⁰ Bu doğrultuda S. Mitchell'in *lejyonlar* hakkında vermiş olduğu bilgiyi dikkate alırsak, kurulan bu *lejyonların*, ihtiyaç ve Roma askerî yol sistemi dâhilinde kalıcı birlikler olarak kuruldukları anlaşılmaktadır.¹⁵¹ Bundan da anlaşılacağı üzere özellikle coğrafi olarak Euphrates nehrinin batı kıyısı veya yakınına¹⁵² *lejyon* karargâhlarının kurulması, bölgesel olarak savunmanın yanı sıra imparatorluğun sınır bölgelerinde dış politikaya daha stratejik bir açıdan yaklaştığını da kanıtlamaktadır.¹⁵³

Roma İmparatorluğu'nun doğudaki idarî ve askerî yönetimi hakkında önemli bilgiler edindiğimiz ve IV. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen *Notitia Dignitatum*'dan anlaşıldığına göre bu hat, sadece Roma ile Persler arasındaki bir sınır hattı değil aynı zamanda Melitene'den Satala'ya buradan da Pontus lejyonuna dolayısıyla güneyden kuzeye doğru seyreden bir askerî yol güzergâhı olarak görünmektedir.¹⁵⁴

İmparator Septemius Severus (MS 193-211)'un, II. yüzyılın sonunda, doğuya doğru başlayan sınırlarını genişletme çabaları başarıyla devam etmiştir. Bu genişlemeye

¹⁴⁹ Roma İmparatorluğu'nun en doğudaki lejyon karargâhını Satala oluşturmaktadır. Bk. David Winfield, "The Northern Routes across Anatolia", *AS*, Vol. 27, 1997, s. 160; Ayrıca bkz. A. H. M. Jones, *Cities of The Eastern Roman Provinces*, Oxford University Press 1998, s. 172; Prokopios'un Satala hakkında vermiş olduğu bilgiye göre, "Satala, Antikçağlarda istikrarsız bir şehirdir. Yerleşimi düşman topraklarına çok uzak değildir, deniz seviyesine yakın bir ovada uzanır ve etrafında kuleler olan birçok tepe tarafından korunur... Savunmaları riskli bir durumdaydı... Fakat İmparator Iustinianos, bütün duvarları yıktı ve yeni bir yuvarlak sur inşa etti... İmparator, Osroene olarak adlandırılan bölgeden çok da uzak olmayan Satala'da çok güçlü bir kale de inşa etti." Bk. Prokop. *Aedi*. III. 4.1-5.

¹⁵⁰ Michael P. Speidel, "The Roman Army in Asia Minor: Recent Epigraphical Discoveries and Researches", *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*, Ed. Stephen Mitchell, Oxford 1983, s. 10.

¹⁵¹ Stephen Mitchell, "The Balkans, Anatolia, and Roman Armies across Asia Minor", *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*, Ed. Stephen Mitchell, Oxford 1983, s. 133.

¹⁵² Bizans İmparatoru I. Iustinianos döneminde Fırat Nehri'nin batı kıyısını takip eden sınır hattına paralel olarak, yolun doğusunda da bir savunma hattı inşasının başladığı belirtilmektedir. Bk. Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s. 17.

¹⁵³ Birliklerin, imparatorluğa ve buldukları bölgeye farklı bir etkisi de sosyo-ekonomiktir. Nitekim Anadolu'daki *Euphrates* ve Balkanlar'daki *Tuna* garnizon bölgelerindeki Roma *lejyonları*, düzenli bir pazar imkânı sunmanın yanı sıra *lejyonların*, kendi birlikleri de dâhil buldukları bölgelerde, yeni bir ticarî ve sosyal hayatın temelini attıkları ve bu hayatın bir parçası oldukları aşikârdır. Bk. Mitchell, "The Balkans, Anatolia, and Roman Armies across Asia Minor", s. 133-134; Bu konu hakkında ayrıca bilgi için bkz. Ramsay MacMullen, "The Legion as a Society", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Vol. 33, No. 4, 1984, s. 440-456; Victor, D. Hanson, "Roma Tarzı Savaş (MÖ 250-300)", *Cambridge Savaş Bridge*, Ed. Geoffrey Parker, İstanbul 2014, s. 62-63.

¹⁵⁴ *Notit. Dign. Or. XXXVIII (Dux Armeniae)*; Ayrıca bk. Stephen Mitchell, *Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor*, Vol. I, Oxford 1993, s. 124.

paralel olarak doğudaki *limes*lerin sınırları da doğal olarak değişiklik göstermiştir. Roma'nın, II. yüzyılın sonundan itibaren Septemius Severus döneminde başlayan genişlemesi, sonraki dönemlerde, özellikle III. yüzyılda, geri çekilme ile devam etmiş ve VII. yüzyılda Müslüman Arapların Yakın Doğu topraklarını ele geçirmesiyle had safhaya ulaşmıştır.¹⁵⁵ Bu bilgiden de yola çıkarak Müslüman orduları, aslında uzun bir süreden beri gevşeyen ve bu coğrafyada hâkimiyeti zayıflayan ve *Limes Orientis* [Doğu Limesleri] olarak adlandırılan sınır savunmasına darbe vurmuştur.

III. yüzyılın sonuna doğru Diokletianus (MS 284-305)'un saltanatı, Roma İmparatorluğu için yeni bir dönemin başlangıcıdır.¹⁵⁶ Çünkü Augustus'tan sonra imparatorluktaki en ciddi idarî ve askerî değişikliğini, İmparator Diokletianus yapmış ve onun döneminde, özellikle iç savaşın sonlandırılmasından sonra özellikle sınırlarda yapılan idarî ve askerî reformlar sayesinde imparatorluk bir yüzyıl daha güçlü bir şekilde ayakta kalmayı başarmıştır.¹⁵⁷ Dönemin kaynağı Laktantius, bu çerçevede Diokletianus'un yönetimi paylaşmak için üç kişi daha seçtiği, böylece imparatorluk arazilerinin paylaştırıldığı, asker mevcudiyetinin artırıldığı ve her bir dört idarecinin de geçmişte tek bir imparatorun yaptığından daha fazla askerî güç ile ilgilendiği bilgisini vermektedir. Laktantius, imparatorun ayrıca bu gücün

¹⁵⁵ Ball, *Rome in the East The Transformation of an Empire*, s. 21.

¹⁵⁶ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-647*, s. 74; İmparator Diokletianus'a kadar olan dönem, "İmparatorluk Krizi" veya "III. yüzyıl krizi" olarak adlandırılmaktadır. Aynı zamanda İmparatorluk, yaklaşık yarım yüzyıldır ciddi bir şekilde devam eden sivil savaş ile de karşı karşıya kalmıştır. İç savaşın yanı sıra göçebe halklar tehlikesi, doğuda ve batıda toprak kaybedilmesi ve iktisadî çöküş, bu krizin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bk. Erkan İznik, "Pagan Bir İmparatorluğun Hıristiyan İmparatorluğa Dönüşümü: Geç Antikçağ'da Roma İmparatorluğu", *Doğu-Batı Romalılar I*, S. 49, 2009, s. 42-44; "III. yüzyıl krizi" hakkında geniş bilgi bkz. A. H. M. Jones, *Constantine and the Conversion of Europe*, London 1965, s. 1-16; John Drinkwater, "Maximinus to Diocletian and the 'crisis'", *CAH*, XII, s. 28-66.

¹⁵⁷ Ordunun önemi, Diokletianus dönemi ve sonraki dönemlerde özellikle arttı. Çünkü bu dönemlerde hem iç isyanlar hem de imparatorluk sınırlarının dış saldırılara maruz kalması bir takım askerî zafiyetleri de ortaya çıkarmıştır. Bu tarz olumsuzluklar, imparatorluk hazinesinin ve ordusunun belli dönemlerde zayıflamasına da neden olmuştur. Bu doğrultuda Diokletianus'un özellikle sınır hatlarında yaptığı reformlar oldukça yerindedir. Rostovtzeff'e göre Diokletianus döneminde yapılan askerî düzenlemeler imparatorluk ordusu dâhilinde merkezî bir kaygıyı da taşımaktaydı. Bk. M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Vol. I, Oxford 1957, s. 510; Rostovtzeff'in çıkarımı oldukça yerinde olup merkezî kaygı taşımayan bir imparatorluğun, saldırılara karşı koyması veya sınırlarını akabinde de siyasî ve idarî merkezini de koruması beklenemez. Bu doğrultuda Diokletianus, sınırlarını tehdit eden Germenlerin sınırları geçtikten sonraki tehlikelerini büyük olasılıkla öngörmüş ve merkezî bir kaygı ile sınırlarında stratejik bir değişikliğe gitmiştir.

sürdürülmesi için uğraştığı; aynı zamanda oluşturulan bu büyük ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için vergilerin ağırlaştırıldığı ve bu durumun iktisadî bir çöküşe de sebep olduğu eleştirisini de yapmaktadır.¹⁵⁸

Laktantius'un verdiği bilgiden anlaşılan Diokletianus, imparatorluğun genişleyen sınırlarını tek bir kişinin idare edemeyeceğini düşünmüş ve bundan dolayı imparatorluğu ikiye ayırmıştır. Sivil ve askerî yönetimi birbirinden ayıran bu bölünme sonucunda Diokletianus, Sâsâni saldırılarının sürekli vukû bulduğu Doğu'da yani Nikomedia [İzmit]'da; Batı'da ise Maximianus, *augustus* olarak imparatorluğu yönetmiştir. Bu iki *augustus*'un yanında yönetimin işlerliğini sağlamak için ayrıca *augustus*'un altında iki de *caesar* atanmıştır.¹⁵⁹

Tetrarkhia [dörtlü/dörtler erki] olarak adlandırılan bu yönetim şekli ile imparatorluğun daha kolay bir şekilde yönetilmesi amaçlanmış¹⁶⁰ ve böylece imparatorluk ayrı merkezlerden yönetilme tecrübesi kazanmıştır. Ancak bu yönetim şekli, yöneticilerin [tetrarkh] sorumlu oldukları bölgelere göre imparatorluk ordusunun dörde bölünmesini aynı zamanda yeni ve daha hareketli askerî birliklerin kurulmasını gerektirmiştir. Bu da Roma ordusunun mevcut sayısının artmasına ve orduya bağlı olarak da iktisadî bir takım problemlerin gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur.¹⁶¹

Tetrarkhia, özellikle doğudaki savunma sistemini yeniden organize eden¹⁶², Roma idarî ve askerî düşüncesinin kalıcı bir üstünlüğünü yansıtmakla beraber III. yüzyılda başlayıp V. yüzyıla kadar yapımı devam eden bir dizi korunaklı kentler, kaleler, limanlar, yollar ve dolayısıyla idarî ve askerî altyapının temellerinin atıldığı ve savunma stratejilerinin geliştirildiği bir yönetimi temsil etmektedir.¹⁶³

Dolayısıyla Diokletianus'un sınırları güçlendirdiğini, kaleler kurduğunu ve doğuda Palmyra [Tadmür] ve Euphrates arasında *strata Diokletiana* [Diokletianus Yolu]

¹⁵⁸ Lak. *DMP.7.2*.

¹⁵⁹ Jones, *Constantine and the Conversion of Europe*, s. 14; Susan Wise Bauer, *Antik Dünya: İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına*, Çev. Mehmet Morali, İstanbul 2013, s. 797; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s. 288.

¹⁶⁰ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-647*, s. 81.

¹⁶¹ Mustafa H. Sayar, "Geç Antik Devir", *Doğu-Batı Romalılar I*, S. 49, 2009, s. 237-238.

¹⁶² Ball, *Rome in the East The Transformation of an Empire*, s. 23.

¹⁶³ Bernard S. Bachrach, "Roma'nın Surları'nda (300-1300)", *Cambridge Savaş Tarihi*, Ed. Geoffrey Parker, Çev. Füsün Tayanç-Tunç Tayanç, İstanbul 2014, s. 69; Emilija Stanković, "Diocletian's Military Reforms", *Legal Studies*, Vol. I, No. I, 2012, s. 133.

olarak adlandırılan yeni bir yol ve savunma sistemi oluşturduğu görülmektedir.¹⁶⁴ Bunun yanı sıra doğuda doğal bir sınırın olmadığı ve Diokletianus'un düzenlemesinden sonra Roma birliklerinin, bahsedilen *strata Diokletiana* boyunca inşa edilen kalelerde ve özellikle ordunun gerekli ihtiyaçlarının karşılanması için sınırın gerisine konuşlandırıldığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁵

Bu düzenlemelerle imparator, doğuda net bir sınır çizgisinin bulunmamasından dolayı garnizon olarak tanımlayabileceğimiz hudut boylarındaki askerî yerleşimlerde, bu bölgelere saldırı olması durumunda saldırıya karşı koyabilecek her zaman hazır, sabit ve yeterli miktarda asker bulundurmaya düşünmüş ve böylece sınır hatlarını kontrol altında tutmayı amaçlamıştır.

Diokletianus'tan sonra oğulları arasında *Tetrarkhia* yönetimini devam ettiren İmparator I. Konstantinos, Roma İmparatorları'nın kendi güvenliklerini sağlamak amacıyla kurmuş oldukları özel birlikleri kaldırarak *Skholae palatinae* olarak adlandırılan ve İmparator ve ailesinin korumasından sorumlu yeni bir birlik oluşturmuştur.¹⁶⁶ Konstantinos, orduda birçok değişiklik yaptığı gibi en önemlisi, *magister equitum et peditum*¹⁶⁷ [piyade birlikleri komutanı] ve *magister equitum*¹⁶⁸ [süvari birlikleri komutanı] birliklerini *praetorian prefectliği*nden ayırarak ayrı ayrı komutanların emrine vermiş ve böylece bu birlikleri profesyonelleştirmiş olmasıdır.

Düzenlemeler daha sonraki dönemlerde de devam ettirilmiştir. İmparator Valens (364-378) dönemine denk gelen 365'te, İmparatorluğun doğusunda dört, batısında ise üç komutanlığın bulunduğunu ve bu komutanlık sayısının I. Theodosios (379-395) zamanında arttırıldığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁹ Ancak kısa bir zaman içerisinde bu iki birlik, birleştirilerek *magister equitum et peditum praesentalis* [süvari ve piyade birlikleri komutanı] rütbesine haiz olan iki birlik komutanının emrine verilmiştir. IV. yüzyıldan itibaren bu birlikler, bölgesel komutanlıklara bölünerek kendi bölgesinden

¹⁶⁴ Katarzyna Maksymiuk, *Geography of Roman-Iranian Wars*, Siedlce 2015, s. 18; Grey Fisher-Ariel Lewin-Conor Whately, "Arabs and Empires before the Sixth Century", *Arabs and Empires before Islam*, Ed. Grey Fisher, Oxford University Press 2015, s. 74; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-647*, s. 502-3.

¹⁶⁵ Ergin, *Anadolu'da Roma Hakimiyeti Direniş ve Düzen*, s. 41.

¹⁶⁶ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-647*, s. 649.

¹⁶⁷ Amm. Marc. XV.5; XVI.11.7.

¹⁶⁸ Amm. Marc. XV.13.3; XVI.4.3.

¹⁶⁹ A. E. R. Boak, "The Roman Magistri in the Civil and Military Service of the Empire", *HSCP*, Vol. 26, 1915, s. 121.

ve ordusundan sorumlu üst düzey komutanlık=*magister/magistri militum* askerî yönetimine dönüştürülmüştür.¹⁷⁰

2. Magister Militum Yönetimi

I. Konstantinos'un ölümünden sonra başlayıp daha sonra özellikle İmparator I. Iustinianos (525-565) döneminde esas niteliğini bulan *magister militum* yönetimine, imparatorluğun uzak bölgelerinin askerîleşmesinin anlaşılması açısından değinmek gerekmektedir.

Magister militum rütbesi, piyade ve süvari birliklerinin birleştirilmesi sonucu bu birliklere komuta eden ordu komutanını tanımlamak üzere verilen bir memurluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu askerî memurluğun ve rütbenin önemi, özellikle askerî birliklerin tek elden komuta edilmesi ve imparatorluğun doğu bölgesinde yeni bir idarî ve askerî sistemin temellerinin atılmasından ileri gelmektedir.

İmparatorluk sınırlarının en geniş olduğu İmparator I. Iustinianos döneminde imparatorluğun, hem merkezîleşmek hem de sınırların güvenliğini daha hızlı bir şekilde sağlamak için idarî ve askerî yetkilerle donatılmış *magister militum* yönetimleri oluşturduğu bilinmektedir. Bunlar, *magister militum per Orientem* [Doğu orduları komutanlığı/Palestine, Syria, Mesopotamia ve Kilikia], *per Thracias*¹⁷¹, *per Illyricum* ve *per Africam* gibi yönetimlerdi.¹⁷² Çalışma açısından önemli olanlar,

¹⁷⁰ George Long, "Magister Militum", *DGRA*, Ed. William Smith, Boston 1859, s. 723; A. Kazhdan-A. Cutler, "Magister Militum", *ODB*, II, s. 1266; Boak, "The Roman Magistri in the Civil and Military Service of the Empire", s. 117; Treadgold'a göre, İmparator I. Konstantinos'un 337'de ölümünden sonra üç oğlu imparatorluğun sınır bölgelerindeki kuvvetleri kontrol altına almış ve herbirini kendi emirinde bulundurarak imparatorluk ordusunu bölüşmüşlerdir. Böylece sadece kendi bölgesinden ve ordusundan sorumlu olan *magister militum* komutanlığı ortaya çıkmıştır. Bk. Treadgold, *Byzantium and Its Army 284-1081*, s. 10.

¹⁷¹ Kaegi'ye göre, İslam fetihleri öncesinde *per Orientem* yönetiminde yaklaşık olarak 20.000 kişilik bir ordu vardı. Bu ordunun 1.000 ya da 2.000 kişilik bölümü, Isauria'da ve Kilikya'da kolluk kuvveti olarak görev yapmaktaydı. 8.000 kadarı Sâsânilerin saldırılarına karşı koymak için Yukarı Mezopotamya'da; 10.000 kadarı da özellikle kuzey Suriye'de, bedevî saldırılarına karşı koymak için bulunmaktaydı; Balkanları kontrol altında tutan *per Thracias* yönetiminde ise tahmini olarak 20.000 kişilik bir ordu vardı. Bu sayının niteliksiz olan muhtemelen 8.000 ile 10.000'i ya da daha az sayıdaki bölümü başka yerlere sefere çıkmaya elverişliydi. 5.000'i donanma ve ada kumandasındaydı. Bk. Walter E. Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, Çev. Mehmet Özay, İstanbul 2000, s. 63.

¹⁷² John Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World 565-1204*, UCL Press 1999, s. 67, 73; John Haldon, "Seventh-Century Continuities and Transformations: the Ajnâd and the "Thematic Myth", *The Byzantine and Early Islamic Near East III*, Ed. A. Cameron, The Darwin Press 1995, s. 390-92.

imparatorluğun doğu bölgesinde, *per Orientem*, Mısır'da da bir birliği olan *per Thracias* ve bir müddet imparatorluğun kuzeydoğu sınırını savunacak ve merkezi Theodosiopolis [Erzurum] olan *magister militum per Armeniam*¹⁷³ yönetimleriydi. *per Armeniam* ordusuyla, sadece Pontus Polemoniakus orduları değil aynı zamanda Armenia I, Armenia II ve İç Armenia bölgelerinin orduları da tek bir komutanlıkla birleştirildi.¹⁷⁴

İmparator I. Iustinianos'un çağdaşı olmamakla beraber bu dönem hakkında da bilgi veren Theophanes'te, Iustinianos döneminde *magister militum per Armeniam* komutanlığının oluşturulduğunu, Armenia'da bir *magister militum*luğun bulunmadığını, bölgenin *dük* ve *kontlar* tarafından idare edildiğini ve Ermeni kuvvetlerinin onların emri altında askere alındıklarını belirtmektedir. Ayrıca yine *per Armeniam* komutanlığına atanan savaşçı ve yetenekli Tzitas'a, doğu ordularından [per Orientem] dört *numeri*¹⁷⁵ birliğinin verildiğini de belirtmektedir.¹⁷⁶

Theophanes'in vermiş olduğu bilgilerden de anlaşılacağı üzere *per Armeniam* komutanlığı kurulmadan önce bölgeyi, *dük* ve *kontlar* yönetmekteydi ve bu yöneticiler, *magister militum per Orientem* komutanlığına bağlıydılar. Ancak bölgede doğu orduları komutanlığından ayrılarak *per Armeniam* komutanlığı kurulduktan sonra yerel idareciler ve birlikleri, bu komutanlığın emri ve sorumluluğuna girmiş ve *per Orientem* komutanlığının dört *numeri* birliği, *per Armeniam* komutanlığına kaydırılmıştır. Dolayısıyla Fırat'ın kuzeyi ve batısındaki İmparatorluğa ait olan bölgelerinin, Armeniakon *theması* kurulana kadar *per Armeniam* komutanlığının idarî ve askerî sorumluluğuna verilmiştir. Bu idarî ve askerî yapının, özellikle I. Iustinianos döneminde işlerliğinin arttığı ve doğuda kendi sorumlu bölge adlarıyla yeni bir idarî ve askerî sistemin oluşmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Bizans ve İslam Devleti arasında 636 yılında meydana gelen Yermük Savaşı'ndan sonra imparatorluğun doğu sınırlarını koruyan bu iki *magister militum* birliğinden sağ kalanlarının, İmparator Herakleios'un emriyle Anadolu'nun içlerinde güvenli görülen bölgelere çekildikleri ve bu birliklerin

¹⁷³ *Per Armeniam* komutasındaki orduda tahminen 12.000 asker vardı ve bu askerlerin 5.000-8.000 arasındaki ya da daha az bir bölümü Ermenistan ve Kafkasya'nın diğer bölgelerinde çeşitli görevlerde bulunmaktaydı. Bk. Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, s. 63.

¹⁷⁴ Jones, *Cities of The Eastern Roman Provinces*, s. 226.

¹⁷⁵ 200-500 veya 900-1500 kişiden oluşan askerî birlikler.

¹⁷⁶ Theop. A. M. 6020.

yeniden düzenlenmesiyle *thema* birliklerinin ve bir müddet sonra da *thema* bölgelerinin oluşturulduğu görülmektedir. Dolayısıyla *magister militum* ve buna bağlı olarak ilerleyen bölümde de bahsedileceği üzere sınır hatlarındaki “*limes*” birliklerinin, *thema* birliklerinin temelini oluşturduğu belirtilmelidir.

(Harita-1: 636 Yermük Savaşı'ndan Önce Doğuda Mücadele Eden İmparatorluk *Magister Militum*ları)

3. Eksarhlık Sistemi

İmparatorluk sınırlarının en geniş olduğu İmparator I. Iustinianos döneminde imparatorluğun, hem merkezîleşmek hem de sınırların güvenliğini daha hızlı bir şekilde sağlamak için idarî ve askerî yetkilerle donatılmış *magister militum* bölgelerini oluşturduğu ve bölgelerin bu şekilde idare edildiği görülmektedir.

İmparator I. Iustinianos döneminde, imparatorluk sınırlarına dâhil edilen coğrafyalarda, sivil bir yönetimi temsil ettiği anlaşılan ve merkezi Kartaca'da olan bir prefektlik yönetimi kurulduğu ve bu yönetimin yedi eyalete bölündüğü; özellikle Afrika'nın korunması amacıyla böyle bir yönetime ihtiyaç duyulduğu ancak tehditlere karşı bunun başarılı olmadığı görülmektedir. Hem Afrika'yı korumak hem de yönetimdeki işlerliği sağlamak için prefektlik sisteminin yerine VI. yüzyılın sonuna doğru Kartaca'da eksarhlık sistemi kurulmuştur.¹⁷⁷

Nitekim İmparator Mavrikios, Lombardların İtalya'da ve Berberilerin de Afrika'daki saldırılarını engellemek için iki önemli eksarhlık oluşturdu. Bunlar Afrika'daki Kartaca ve İtalya'daki Ravenna eksarhlıklarıydı. Kartaca ve Ravenna'da oluşturulan yeni bir bölgesel ve idarî [valilik] yönetimini temsil eden bu iki eksarhlığın başında idarî ve askerî yetkilerle donatılmış bir Eksarh [Vali] bulunmaktaydı.¹⁷⁸ Dolayısıyla bu eksarh, tek başına sadece sivil değil aynı zamanda askerî bir yönetimi de temsil etmekteydi. Nitekim Gelzer'e göre Longobard istilalarından sonra I. Iustinianos döneminden özellikle Batı'da elde kalan toprakları kaybetmemek amacıyla İmparator Mavrikios, yeni bir idarî ve askerî sistem geliştirmiş ve bu bölgelerin başında bulunan Eksarhlar, bir önceki *magister militum* yöneticileri gibi hareket etmiştir.¹⁷⁹ İtalya'da Lombardların ve Afrika'da ise Berberilerin, imparatorluğun bölgedeki yönetimini aksatacak şekildeki saldırıları, imparatorluğun bu bölgelerde, yeni bir yönetim biriminin teşkil edilmesine zemin hazırladığı aşikârdır. Dolayısıyla imparatorluk, içinde bulunduğu zor şartları düşünerek bu bölgelerde olağanüstü yetkilerle donatılmış olan bir eksarhlık yönetimini, muhtemelen uzak olduğu için bu yönetimin başşehre tehlikesinin dokunmayacağı düşünerek uygulamaya koymuştur.

¹⁷⁷ Efi Ragia, "The Geography of The Provincial Administration of the Byzantine Empire (CA. 600-1200): I.3. Apothekai of Africa and Sicily, Final Notes and Conclusions", *Ἐῤῥα καὶ ἑσπέρια*, 8, 2012, s. 113.

¹⁷⁸ A. Kazhdan, "Exarchate", *ODB*, II, s. 767.

¹⁷⁹ Gelzer, *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*, s. 7-8; Franziska E. Shlosser, "The Exarchates of Africa and Italy", *JÖB*, 53. Band, Wien 2003, s. 27-45.

Nitekim bu aynı zamanda imparatorluk eyaletlerinin, askerleşmesinin de önünü açan bir yönetim anlayışı olmuştur. Burada bölgelerin “askerleşmesiyle” ilgili olarak ifade edilen husus, kanaatimizce imparatorluğun yönetim politikası çerçevesinde eyaletlerdeki sivil idarecilerin yerini askerî yöneticilere bırakması, buradaki özellikle malî kaynakların askeriye için kullanılması ve bölgeye konuşlandırılan birlikler sayesinde bölgeye askerî bir nitelik kazandırılmasıdır.

4. Geç Roma Sınır Hattı: *Limes* Yönetimi

İmparator Diokletianus, kendi döneminde sınır savunma sisteminin askerî ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bir takım sorunlar ile karşılaşmıştır ki bu kaygıyla, merkezî ordu ile sınır boylarındaki orduları farklı bir sistem içerisine dâhil ederek iki farklı ordu tipi oluşturmuştur. Bunlardan birincisi, merkezde gerektiğinde sınır boylarındaki garnizonlara da yardımda bulunacak ve *komites*lerin [kontlar] kontrolündeki hareketli birlikler olan *komitatenses*ler; ikincisi ise, sınır boylarında batıda Germanlerin doğuda ise Sâsânilerin, gerçekleştirmiş olduğu saldırılara karşı koyacak olan ve *dük*lerin emrindeki hareketsiz *limes/limitanei* birlikleridir.¹⁸⁰ Dolayısıyla uzak bölgelerdeki yönetimi kolaylaştırmak için büyük eyaletler küçük birimlere ayrılmış ve her eyalette validen bağımsız; *limes*leri de idare eden askerî mevkiî yani *dük*ler yaratılmıştır.¹⁸¹ Böyle bir düzenlemenin yapılmasının sebebi, merkezî gücün imparatorluğun her köşesinde hissedilmesini sağlamaktı. Birtakım problemleriyle beraber Diokletianus’un yapmış olduğu idarî ve askerî düzenlemeler, merkezî otoriteyi güçlendirmeye yönelik olmakla birlikte aynı zamanda kendisinden sonra devam edecek olan geniş çaplı düzenlemelerin de başlangıcı olarak tespit edilebilir.

¹⁸⁰ Stanković, “Diocletian’s Military Reforms”, s. 133; John Haldon, “The Byzantine World”, *War and Society in the Ancient and Medieval Worlds*, Ed. Kurt A. Raaflaub-Nathan Rosenstein, Harvard University Press 1999, s. 251; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s. 290; Muzaffer Demir-Murat Keçiş, “Nisibis at the Border of Romans and Sasanians Between The Third and Fifth Centuries AD.”, *TAD*, C. 36, S. 62, 2017, s. 1-29.

¹⁸¹ Düzenlemelerin, valilerin gücünü azaltmaya yönelik olduğuna dair görüşlere rağmen Cascio, birlik barındırmayan eyaletlerin de parçalandığına ve bağlı buldukları eyaletlerin kuvvetlerinden sorumlu *dük*lerin çoğu kez birden fazla eyaletin birliklerine komuta ettiklerine dikkat çekmektedir. Bk. Elio Lo Cascio, “The New State of Diocletian and Constantine: from the Tetrarchy to the Reunification of the Empire”, *CAH*, XII, s. 180; Treadgold, *Byzantium and Its Army 284-1081*, s. 9.

395'te Roma İmparatorluğu'nun, doğu ve batı olarak sözde bölündüğü; özellikle batı yönetiminin Vizigotların, Gotların ve diğer Germen kabilelerinin ve bu kabilelerin batıya doğru hareketlenmesine neden olan Hunların saldırılarına maruz kaldığı bilinmektedir.¹⁸² Bu saldırılardan önce Roma İmparatorluğu'nun, sınır boylarında ciddi anlamda Germen saldırılarıyla uğraştığı ve bu sınır boylarının idarî ve askerî anlamda yıprandığı görülmektedir. Nitekim imparatorluk, bu saldırılara karşı koyabilmek ve sınır boylarında stratejik anlamda daha etkili olabilmek için çeşitli sınır önlemleri almak zorunda kalmıştır. Bu doğrultuda imparatorluk, doğu ve batı sınırlarında *limes/limitanei* adı verilen idarî ve askerî sınır garnizon hatları oluşturmuştur.

Bu çerçevede imparatorluk birçok özelliğinden dolayı hem doğu hem de batıdan gelebilecek olan tehlikelere karşı imparatorluk *limesleri* kurulmuştur; Doğu'da özellikle Pers saldırılarına karşı koyabilmek için Ermenistan¹⁸³, Suriye, Mezopotamya ve İmparator Trajan (MS 98-117) döneminde imparatorluğun güneydoğu sınırında Arabistan *limesleri* ortaya çıkmıştır.¹⁸⁴ Ancak genel itibarıyla doğuda, Roma ve Sâsâniler arasındaki siyasî ve askerî sınırın Euphrates olduğu, imparatorluğun bu sınırı dikkate alarak idarî ve askerî düzenini oluşturduğu; yeni yolları, tahkimatları ve özellikle de birliklerin yerleştirilmesini Euphrates'e göre yaptığı anlaşılmaktadır.¹⁸⁵ Mitchell'in de belirttiği gibi doğuda da böyle bir sınır hattının oluşturulması, Roma Anadolu'sunun gelişimine kritik bir etki yapmıştır.¹⁸⁶

İmparatorlar, batıda Tuna ve Ren nehirleri hattında merkeze kadar ulaşabilecek olan Germen saldırıları; Doğuda ise Euphrates ve çeşitli stratejik nehir hatları boyunca Sâsânî saldırıları ihtimalini düşünerek sınır savunma sistemlerinin inşasına önem vermişler ve bu doğrultuda saldırılara karşı koymak için birçok kale, hendek, duvar

¹⁸² Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 154.

¹⁸³ Nitekim Prokopios'a göre, Armenia bölgesi Romalılar ve Sâsâniler arasında sürekli mücadelelerin baş gösterdiği bölge olmuştur. Bk. Prokop. *aedi*. III. 1.13.

¹⁸⁴ Thomas Parker, "Preliminary Report on the 1980 Season of the Central "Limes Arabicus" Project", *ASOR*, No. 247, 1982, s. 1; İmparatorluğun özellikle VI. ve VII. yüzyıl arasında Suriye ve Filistin coğrafyalarını idarî ve askerî anlamda nasıl idare ettiğine dair en güncel çalışma, Pawel Filipczak tarafından yapılmıştır. Bu çalışmasında Filipczak, Roma ordusunun belli birliklerinin gelişmesi, konuşlanması ve belli şehirlerin idarî ve askerî altyapılarının yeniden tanımlanmasına dair giriş mailyetinde bilgiler verir. Bk. Pawel Filipczak, *An Introduction to the Byzantine Administration in Syro-Palestine on the Eve of the Arab Conquest*, Trans. Artur Mçkarski, University of Lodz 2015.

¹⁸⁵ Benjamin Isaac, *The Limits of Empire: The Roman Army in the East*, Clarendon Press 1990, s. 33.

¹⁸⁶ Mitchell, *Anatolia*, s. 118.

ve kule inşa etmişlerdir. *Limes* birliklerinin oluşturulması ve sınır boylarında savunma sistemlerine önem verilmesi, Roma İmparatorluğu'nun askerî yapısının değiştiğinin bir göstergesidir. Nitekim büyük bir ordu gücüne sahip olan imparatorluk, Germen ve Sâsâni saldırılarını engelleyebilmek için tehlikeyi ortadan kaldırmaktan ziyade savunmaya yani kendi kabuğuna çekilmeyi uygun görmüş ve sınırlarını koruyabilmek için yeni sınır stratejileri geliştirmiştir. Bu çok önemli bir ayrıntı olmakla beraber imparatorluğun askerî stratejik bakış açısının değiştiğini de net bir şekilde kanıtlamaktadır.¹⁸⁷

Prokopius'un belirttiği üzere *limes*ler, imparatorluk tarafından bir sınır birimi olarak şekillendirilmiştir. İmparatorla sefere katılan ve merkezde bulunan *komitatensis* sahra birliklerinin hareketli yapısının aksine *limes*ler, yerleşik olarak bulunan ve sınırlardaki garnizonlarda görev yapan birliklerdi.¹⁸⁸ Nitekim Prokopius, *limitanei* hakkında, “*Erken zamanlardan beri Roma İmparatorları, imparatorluğun egemenlik sınırlarını her yönüyle korumak ve özellikle doğu bölgesindeki sınırlarını, Arapların ve Sâsânilerin saldırılarından engellemek için tüm imparatorluğun sınırlarında çok sayıda asker konuşlandırdı. Onlar bu birlikleri limes olarak adlandırdılar.*”¹⁸⁹ bilgisini vermektedir. Pertusi'nin vermiş olduğu bilgiye göre bu sınırdaki, taşradaki askerler *limes*lere bağlı *numeri* [numerus] olarak adlandırılmakta olup sayıları 200-500 veya 900-1500 arasında değişmekteydi.¹⁹⁰ Dolayısıyla sınırdaki *limes* birlikleri, yapısı itibariyle yerel veya sistematik olarak yapılan askerî takviyelerle stratejik bir birlik olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁹¹

Limes kelimesinin anlamı ve işleyişi hakkında yazmış olduğu çalışmasında Isaac'a göre “*limes, I. yüzyılın sonlarından III. yüzyıla kadar imparatorluğun sınırlarını belirleyen bir “sınır hattı”;* “*IV. yüzyıldan itibaren ise bir dükün yönetimi altındaki*

¹⁸⁷ Stanković, “Diocletian’s Military Reforms”, s. 133.

¹⁸⁸ Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World*, s. 67.

¹⁸⁹ Prokop. *Anec.* XXIV. 12-13.

¹⁹⁰ Pertusi, “La Formation des Thèmes Byzantins”, s. 31.

¹⁹¹ Bu doğrultuda doğuda Arap, Ermeni, İberyalı ve Mısırlı; batıda ise Heruli, Lombard, Germen, Bulgar vb. yerel unsurların kısmen *limes* birliklerini oluşturması bunu kanıtlamaktadır. Bk. David Alan Parnell, *Justinian’s Men: The Ethnic and Regional Origins of Byzantine Officers and Officials, CA. 518-610*, M.A., Saint Louis University 2010, s. 93, Fig. 4.

sınır bölgesi” olarak tanımlanmıştır. Yine ona göre *limes*, “ilk başta askerî yapı ile bağlantılı olmayıp daha çok idarî anlam içermektedir.”¹⁹²

Bu doğrultuda *limes*'e sadece imparatorluğun sınırlarını belirleyen bir anlamının yanı sıra idarî ve askerî olmak üzere birçok farklı anlam da yüklenebilir. Ayrıca bölgelerde tahkim edilen askerî yapıların *limes* çerçevesinde doğrudan askerî veya sosyal organizasyon ile bağlantılı olup olmadığı sorusu da sorulmalıdır. Bu doğrultuda Ergin'e göre, “...özellikle de doğudaki sınırların, dolayısıyla *limes*lerin, farklı yerleşik nüfusu besleyen ekilebilir arazilerin yakınında yer aldıkları ve gerektiğinde ticarî yolların denetiminden de sorumlu oldukları görülmektedir.”¹⁹³

Isaac'ın iddia ettiği gibi *limes*lerin [yerleşiklerin] köylü-çiftçi olmadıkları¹⁹⁴ fikri tartışmalıdır. Çünkü bu *limes*lerin uzak bölgelerde buldukları dikkate alınırsa iaşelerinin sağlanması veya ikmalleri, imparatorluk için ciddi bir problemdir. Bu durum, *limes* dâhilinde veya yakın bölgelerinde, sadece köylü-çiftçilerin veya aynı zamanda askerlik görevini yerine getiren asker-çiftçilerin olabileceğini ve askere alımların bu bölgelerden yapılabileceğini düşündürmekle beraber merkezden farklı olarak *limes* bölgelerine özgü bir toplumsal yapının da çıkmasına neden olmuş olabilir. Dolayısıyla *limes* sisteminin, askerî alımlarda yerelleşmeye doğru gidilmesinde de etkisinin olduğu açıktır.

Limeslerin tarımsal faaliyetlerinin yanında buldukları bölge ticaretinde de etkin rol oynadıkları görülmektedir. Nitekim İmparatorluk ile Germenler arasındaki ilişkiler ne kadar gergin olursa olsun aralarındaki ticarî faaliyetlerin, *limes* boylarında devam ettiği görülmektedir. Nitekim bu ticarî bölgelerde, Roma ürünlerinin özellikle amforalarının ihracatı ve Germen bölgelerinden getirilen köle satışları gerçekleştirilmekteydi. Gotların kültürleri olan Černjachov¹⁹⁵ buluntuları arasında çok sayıda bu amforalara rastlanması, imparatorluk ile yoğun bir ticarî faaliyetin

¹⁹² Benjamin Isaac, “The Meaning of the Terms Limes and Limitanei”, *JRS*, Vol. 78, 1988, s. 146.

¹⁹³ Ergin, *Anadolu'da Roma Hakimiyeti Direniş ve Düzen*, s. 428.

¹⁹⁴ Isaac, “The Meaning of the Terms Limes and Limitanei”, s. 146.

¹⁹⁵ Got tarihi uzmanı olan Heather, Černjachov kültürünün, Karadeniz'in kuzeydoğusu da dâhil kıyıları boyunca yüzlerce kilometre yayıldığını ve Germen kökenli farklı unsurları da barındıran bir kültür olduğunu belirtir. Bk. Peter J. Heather, “Goths and Huns c. 320-425”, *CAH*, Vol. XIII, Cambridge 2008, s. 488-490.

olduğunu göstermektedir.¹⁹⁶ Dolayısıyla hangi dönemde olursa olsun ticarî faaliyetlerin olduğu sınır bölgelerinde, karşılıklı etkileşimlerin olmaması neredeyse imkânsızdır. Bu doğrultuda Decker, “*Bizans Doğusu’nda Ekonomi ve Sınır Yerleşimleri*” adlı arkeoloji destekli çalışmasında, Neolitik Çağdan itibaren çeşitli toplulukların yerleşim alanı olan Tigris-Euphrates koridorunun, Geç Antik Çağ ve Erken Bizans dönemlerinde de bu özelliğini devam ettirdiğini; bu koridorun doğudaki tehlikelere karşı bir sınır teşkil ettiğini ancak bunun yanında tarımsal alanların ortaya çıktığını, tarıma bağlı olarak nüfus artışının olduğunu ve mücadelelere rağmen tarımsal ve ticari faaliyetlerin devam ettiğini ortaya koymaktadır.¹⁹⁷

Bu özellikleriyle *limes*, uygulamada Roma İmparatorluğu’nun, merkeze uzak sınır bölgelerinde stratejik derinliği, koşullara göre değişme özelliğiyle dinamik olan bir sınır savunma uygulamasını aynı zamanda bölgeleri dâhilinde sosyo-ekonomik ve ticarî yapının temellerini veya değişimlerinin başlangıcını oluşturan bir sınır organizasyonu olarak görünmektedir. İdarî, askerî ve sosyo-ekonomik birçok farklı özelliğinden dolayı *limes* sınır bölgeleri, tam anlamıyla bu araştırmanın konusu olmamakla beraber *limes*’lerin sadece idarî veya askerî nitelikleriyle değil bunlardan farklı niteliklerle bir bütün olarak tanımlanması gerektiği ortadadır.

Bölgesel bir sınır koruma anlayışının hâkim olduğu bu *limes*lerin, konumuz olan *themalarda* olduğu gibi hâkimiyet sınırlarını kesin bir had çizerek değil, daha çok doğal ve güvenilir garnizonların tahkim edilmesiyle ortaya çıktığı ifade edilmelidir. Dolayısıyla “*koruma/korunma hattı*” olarak karşımıza çıkan bu doğal sınırların, karşı tarafın eline geçmesi durumunda, tek bir garnizonun dahi sınır olarak tanımlanabileceği aşikârdır. Nitekim tarihsel süreç göz önünde bulundurulduğunda bu garnizonların, bir saldırı esnasında her daim elden çıktığı sonuçta da *limes*lere veya *themalara* bağlı garnizonların hâkimiyet alanlarının daraldığı aksi durumda da genişlediği düşünülmelidir. Bu değişkenlik dikkate alındığında, hem *themaların* birbirlerine olan hem de Bizans İmparatorluğu ve İslâm Devleti arasındaki sınırlarını,

¹⁹⁶ Cüneyt Güneş, *Avrupa Hun İmparatorluğu’nda Ordu ve Savaş*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2012, s. 31.

¹⁹⁷ Michael Decker, “Frontier Settlement and Economy in the Byzantine East”, *DOP*, Vol. 61, 2007, s. 253-255.

günümüzdeki devletlerin siyasî ve idarî hâkimiyet alanlarını gösteren “sınırlar” tanımıyla tanımlamak mümkün değildir.

Sınırları korumak adına yapılan bu idarî ve askerî düzenlemelerin, İslâm fetihlerinin imparatorluk sınırlarına ulaşincaya kadar varlığını devam ettirdiği, İslâm saldırılarının sonucu olarak Yakınoğu’da genel olarak “sınır birlikleri olarak” tanımlanan *limes* askerlerinin, topraklarını terk ettiği ve bir kısmının hayatta kalarak Anadolu’nun içlerine çekildikleri tahmin edilebilir. İlerleyen bölümde de ayrıntısıyla bahsedileceği üzere burada 636 meydana gelen Yermük Savaşı, hem Yakınoğu hem de Anadolu coğrafyası için bir dönüm ve dönüşümün başlangıcı olarak tespit edilmelidir. Nitekim bu savaş, imparatorluğun Yakınoğu topraklarına bir daha dönülemeyecek şekilde elden çıkmasına neden olmuştur. Bu savaşın ardından İslam akınları, kısa bir sürede Anadolu’nun güney bölgelerine ulaşmış ve Toros ve Anti-Toros Dağları iki devlet arasında “doğal” bir sınır olarak kalmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

THEMA SİSTEMİ'NİN MAHİYETİ

1. *Thema* Terimi Hakkında

Grekçede tekili, *τό θέμα/thema*; çoğulu *τα θέματα/themata* olarak kullanılan *thema* terimi, idarî ve askerî gücü bir arada tutan ve imparator tarafından atanan *Στρατηγός/Strategos*¹⁹⁸, un yönetiminde VII. yüzyıldan XI. yüzyılın ortalarına kadar Bizans İmparatorluğu'nun idarî, askerî ve sosyo-ekonomik yönetim birimini karşılamaktadır.¹⁹⁹

Bizans İmparatorluğu'nun hem *themalarına* hem de bu *themaların* kökenlerine dair fikirler ileri sürülebilecek kaynaklardaki ilk atıf 687 yılına tarihlendirilen bir atıftır. Nitekim İmparator II. Iustinianus (685-695/705-711) dönemine tarihlendirilen ve Papa Kanon'a yazmış olduğu mektupta, Latince adlandırmasıyla *Orientalis* [magister militum per Orientem], *Thracianus* [magister militum per Thracia], *Armenianus* [magister militum per Armeniam] ve *Cabarisianus* [Karabisianus] birliklerine atıf yapılmaktadır. Bu mektup Latince yazıldığı için birlikler ve bölgeleri, Grekçe "*thema*" adı altında değil Latince "*ordu*" anlamına gelen "*exercitus*" terimi ile ifade edilmektedir.²⁰⁰ Esasında mektupta belirtilen askerî birliklerin, döneminin "*thema*" bölgelerini ve birliklerini ifade ettiği tahmin edilebilir.

Bizans kaynaklarında *thema* terimi, ilk kez Bizans tarihçisi Theophanes (ö. 818)'in *Khronographia* [Kronik] adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır. Theophanes'in 610-11 tarihinde vermiş olduğu bilgiye göre, "*Herakleios, Mavrikios'a karşı Phokas ile*

¹⁹⁸ Tekili *Στρατηγός/Strategos/Komutan*; Çoğulu, *Στρατηγοί/Strategoι/Komutanlar* anlamına gelmektedir. Antik Yunanda kullanılan askerî unvanlardan birisidir. Bk. D. M. M. "Stratēgoi", *OCD*, Ed. Simon Hornblower-Antony Spawforth, Oxford University Press 2003, s. 1447; Kazhdan, "Strategos", s. 1964.

¹⁹⁹ Pertusi, "Nuova ipotesi sull'origine dei «Temi» bizantini", s. 128; Walter E. Kaegi, "Some Reconsiderations on the Themes (Seventh-Ninth Centuries)", *JÖB*, XVI, 1967, s. 52; J. D. Howard-Johnston, "Thema", in Maistor, *Classical, Byzantine and Renaissance Studies for Robert Browning*, Ed. A. Moffatt, Canberra 1984, s. 189-191; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 90, 99; Andreas, N. Stratos, *Byzantium in the Seventh Century*, Vol. I: 602-634, Trans. Marc Ogilvie-Grant, Amsterdam 1968, s. 266; Efi Ragia, "The Geography of the Provincial Administration of the Byzantine Empire (C.A. 600-1200): I.1. The Apothekai of Asia Minor", *BYZANTINA SYMMEIKTA*, Vol. 19, 2009, Athena, s. 195.

²⁰⁰ Joannes D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, Vol. XI, Florentia 1765, s. 737-738; Bu mektupta, ilk beş büyük *themadan* birisi olan Opsikion birlikleri ve yönetiminin ifade edilmemesi ayrıca dikkat çekicidir. Bu mektup, bu dönemde Latince terimlerin orduda hala kullanıldığını kanıtlamaktadır.

isyan etmiş olan birlikler arasında hayatta kalan varsa onları bulmak için askerî bir sayım yaptı ve [onlar] bütün themaların sadece ikisinde bulundular.”²⁰¹ Metnin orijinalinde geçtiği şekliyle, “...ἐν πᾶσι τοῖς Θέμασι=bütün themalar” olarak çevirebileceğimiz cümlenin son kısmında Theophanes’in, teknik olmamakla birlikte ordudaki bir kısım “askerî birliği” ifade etmek için *thema* kelimesini kullandığı anlaşılmaktadır.²⁰² Bu bilgide, Theophanes’in *thema* terimiyle yaptığı vurgu, bir müddet sonra Anadolu’da ortaya çıkmaya başlayacak olan *thema* askerî ve idarî coğrafi bölgeleriyle ilgili olmayıp *bir yerde bulunan/yerleştirilen* [birlik] anlamına gelen “*thema*” kelimesiyle ilgilidir.

Themaların ortaya çıkışını ve gelişimini bir sistem olarak ortaya koyan ve tanımlayan ilk kişi, Alman Bizans Tarihçisi H. Gelzer olup Gelzer, *thema* sistemi hakkındaki fikirlerini *Die Genesis der Byzantinischen Themenverfassung* adlı kıymetli eserinde ortaya koymuştur. Nitekim bu eserinde Gelzer, “*thema*” terimi ve kökeni hakkında bir fikir ileri sürmemekle beraber *themaları*, ilk kez Arap ve Bizans kaynaklarıyla kıyaslayarak incelemiştir. Ona göre *themalar*, İmparator Diokletianus döneminde başlayıp I. Iustinianos döneminde devam eden ve Mavrikios dönemindeki *Eksarhlık* sistemiyle kökleşen bir askerîleşmenin sonucudur.²⁰³ Dolayısıyla Gelzer, bu eserinde “*thema*” teriminin anlamından ziyade daha çok imparatorluk bölgelerinin, idarî ve askerî olarak tek bir yönetim altında toplanmasını ve özellikle de bu askerîleşmenin nedenlerini, neden-sonuç çerçevesinde sistem olarak tanımladığı “*thema*” bölgelerini ortaya koymaktadır.

Thema kelimesinin kökeni hakkında araştırmacılar tarafından çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Nitekim kelimenin kökeninin, Grekçe olduğunu vurgulayan F. Dölger, G. Ostrogorsky, D. Geanakoplos, I. Shahid gibi birçok araştırmacı mevcuttur.²⁰⁴

²⁰¹ Theop. A. M. 6103.

²⁰² Theophanes’in İngilizce çevirisinde ἐν πᾶσι τοῖς Θέμασι tanımlamasının, Theoph. Simocatta’dan alındığı ifade edilmiştir. Bk. Theophanes, *The Chronicle of Theophanes Confessor*, Trans. Cyril Mango-Roger Scott, Oxford 1997, s. 429, dpnt. 2; Ancak Theop. Simocatta’nın Grekçe metninde δῖχα τοῦ παντός διαιεθέντος συντάγματος cümlenin çevirisi, *birliğin bütünlüğünü ikiye böldükten sonra* şeklinde olmalıdır. Dolayısıyla iki cümle de farklı anlamları ifade etmekte olup Simocatta da birlikleri ifade etmek için Theophanes’te kullanılan *thema* teriminin yerine *tagma* [merkezî birlik] teriminin kullanıldığı görülmektedir. Bk. Theop. Sim. 13.9.

²⁰³ Gelzer, *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*, s. 5-8.

²⁰⁴ Belirttiğimiz üzere *thema* kelimesinin kökeninin Grekçe olduğunu vurgulayan birçok araştırmacı mevcuttur. Bk. Deno J. Geanakoplos, *Byzantium: Church, Society and Civilization Seen through Contemporary Eyes*, Chicago 1984, s. 67; Irfan Shahid, “Heraclius and the Unfinished Themes of

Bunun yanında *thema* kelimesinin kökenini inceleyen ve kelimenin aslında Altay kökenli olduğunu vurgulayan araştırmacı da mevcuttur.²⁰⁵

Kelimenin Grekçe olduğunu vurgulayan araştırmacılardan birisi olan Dölger, *thema* teriminin Grekçe kökenli bir kelime olan ve bir birim askerin kayıtlarının tutulduğu *λογοθέσιον τῶν στρατιωτικῶν=Askerî listeler* ile bağlantılı olarak bir bölgeye yerleştirilen anlamına gelen *θέσις=thesis* kelimesini ileri sürmüştür. Ayrıca *thema* kelimesinin *thesis*den türediğini kanıtlayan dilsel bir bağlantının olmadığını ve bu kelime ile yakın anlamlara gelen kelimeleri tartışmıştır.²⁰⁶

Dölger'in ileri sürmüş olduğu iddianın aksine "Thema" isimli makalesinde, ayrıntılı olarak *thema* teriminin kökenini araştıran ve kelimenin Altay kökenli olduğunu vurgulayan Howard-Johnston ise bu kelimenin, VI. yüzyıldaki Bizans-Avar askerî ilişkilerine bağlı olarak Avarlar vasıtasıyla Bizans'a geçtiğini ve onbin askerden oluşan *tyme(n)-tümän* [tümen] kelimesinden türediğini ileri sürmüştür.²⁰⁷ Nitekim Bizans İmparatorluğu ile Avarlar arasında siyasî ve askerî ilişkiler olmakla beraber Howard-Johnston'un iddia ettiği gibi *thema* kelimesinin Bizans'a, Avarlar vasıtasıyla geçtiği hakkında bilgi veren dönem kaynağı mevcut değildir.

Thema kelimesinin etimolojik olarak Theophanes'te, "yerleştirmek-koymak" anlamına gelen "τίθημι/tithemi"²⁰⁸ fiilinden türediği anlaşılmaktadır. Grekçede bu fiilden türeyen birçok kelime bulunmakla birlikte kaynaklarımızda da kullanılan özellikle yine "yerleştirmek-koymak" anlamına gelen *θέσις* ve *θέμα, θέματα*

Oriens", *Byzantion*, Tome LXIV, 1994, s. 366; Stratos'ta kelimenin Grekçe olduğunu, IV. Konstantinos döneminde askerî terimlerin Hellenleşmesinin tamamlanmasından sonra askerî terminolojiye girdiğini belirtmektedir. Bk. Stratos, *Byzantium in the Seventh Century*, s. 267.

²⁰⁵ J. D. Howard-Johnston, "Thema", in Maistor, *Classical, Byzantine and Renaissance Studies for Robert Browning*, Ed. A. Moffatt, Canberra 1984, s. 189-196.

²⁰⁶ Franz Dölger, "Zur Ableitung des byzantinischen Verwaltungsterminus Thema", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 4, 1955, s. 196-197.

²⁰⁷ Howard-Johnston, "Thema", s. 193-194; Howard-Johnston'nın iddiasını destekleyen bir çalışmada ülkemizde yapılmıştır. Bk. Öztürk, "Timar-Thema Teriminin Ortaya Çıkması, Bizans Uygulaması ve Osmanlı İle Mukayesesi", s. 157-208; Howard-Johnston'nın iddiası bazı araştırmacılar tarafından desteklenmekle beraber ancak Haldon'un da belirttiği üzere onun bu iddiasını destekleyen herhangi bir kaynak veya dilsel bir atıf bulunmamaktadır. Bk. John F. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century*, Cambridge University Press 1990, s. 215, dpnt. 27.

²⁰⁸ H. G. Liddell-R. Scott, "τίθημι", *Greek-English Lexicon*, New York 1883, s. 1552; Ayrıca bkz. J. Haldon, "Military Service, Military Lands, and the Status of Soldiers: Current Problems and Interpretations", *DOP*, Vol. 47, 1993, s. 8.

[*themata*] ve *θέματα* [*thematos*] kelimeleri de *tithemi* fiilinden türemiştir.²⁰⁹ Bu çerçevede *thema* kelimesinin, *themaların* kurulmaya başlandığı VII. yüzyıla kadar *bir şeyi bir yere koymak/yerleştirilen*²¹⁰ anlamıyla kullanıldığı gibi *bir yerde bulunan askerî birlikleri* ve daha sonra *askerî birliklerin konuşlandırıldığı bölgeleri* ve *coğrafyayı* tanımlamak için de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak *thema* kelimesinin, ne zaman ortaya çıktığı ve imparatorluk sınırları içerisinde idarî ve askerî bir bölgeyi tanımlaması araştırmacılar arasında hala tartışmalıdır.²¹¹

Bu konu hakkında araştırmacılar arasında tartışmalara sebep olan, Theophanes'in 619-20 ve 620-1 yıllarında vermiş olduğu bilgilerdir. Nitekim Theophanes 619-20 yılında, "*Herakleios, Avarlar ile anlaşma yaptıktan sonra Avrupa ordularını Asya'ya nakletti...*"²¹²; 620-1 yılında ise, "...[İmparator Herakleios], *İmparatorluk şehrinden ayrıldı ve gemiyle Pylai*²¹³ *olarak adlandırılan şehre geldi. Oradan onlara yeni birliklerin katılacağı ve ordularının toplanacağı yer olan themata khorasına*²¹⁴ *doğru ilerledi... Orduyu büyük bir uyuşukluk, ürkeklik, disiplinsizlik ve düzensizlik halinde toprakların pek çok yanına dağılmış durumda bulduktan sonra onları hızla bir araya topladı.*"²¹⁵ bilgisini vermektedir. Bu bilgi, elinde zaten az sayıda askeri kalan İmparator Herakleios'un, mevcut birliklerin bir araya toplanmasını, talimlerinin yapılmasını ve askerlerinin en üst düzeyde mücadeleye hazır olmaları gibi askerî niteliklerini ön plana çıkarmasına neden olmuştur. Dolayısıyla İmparator Herakleios'un, hem Anadolu'da bulunan hem de Avrupa'dan getirdiği tecrübeli ya da tücrübesiz askerlerinin belli bir mücadele düzeyine erişmelerini istediği aşikârdır. 619-20 tarihi için Theophanes'in vermiş olduğu bu ilk bilgidен, Balkanlarda hem Avarlara hem de Slavlara karşı mücadele eden orduların, Asya'ya dolayısıyla doğuya

²⁰⁹ Tespitimizi doğrular nitelikte Koder de aynı şekilde özellikle fiilin Antik Çağ'daki kullanım alanı ve anlamını dikkate alarak *thema* kelimesinin etimolojik olarak *tithemi* fiilinden türediğini belirtmiştir. Bk. Johannes Koder, "*Zur Bedeutungsentwicklung des byzantinischen Terminus Thema*", *JÖB*, 40. Band, 1990, s. 155-165.

²¹⁰ Liddell-Scott, "*θέμα*", s. 665.

²¹¹ Pertusi, "*La Formation des Thèmes Byzantins*", s. 32; Haldon, IX. yüzyılın başlarına kadar *thema* teriminin çağdaş kaynaklarda geçmemesine rağmen, VII. ve VIII. yüzyılda ortaya çıkan ve geliştirilen bir sistem olarak görüldüğünü belirtir. Bk. J. Haldon, "*The Army*", *Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Edited by Elizabeth Jeffreys, John Haldon and Robin Cormack, Oxford-New York 2008, s. 556.

²¹² Theop. A. M. 6112.

²¹³ Yalova-Çiftlikköy.

²¹⁴ Khora: Kırsal bölge.

²¹⁵ Theop. A. M. 6113.

gönderildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Theophanes'in Asya ile tanımladığı coğrafi bölge, Anadolu olup bu birliklerin Anadolu'da nerede toplanacağı, dolayısıyla Grekçede kırsal bölge/eyalet anlamlarına gelen *khora/themata khorası* olarak belirtilen bölge tam olarak net değildir. Verilen bilgide bir belirsizlik daha söz konusudur ki, *προσείθει αὐτοῖς νέαν στρατείαν*=*yeni birliklerin katılacağı/birleşeceği* ifadesi acaba Anadolu'da varolan birbirinden farklı askerî bölge birliklerini mi yoksa askere yeni alınmış olan birlikleri mi ifade etmektedir? sorusunu akla getirmektedir. Theophanes'in burada kullanmış olduğu *προσειθει/prosetithei* kelimesinin aslı, “-e mal etmek, -e bağlamak, birleştirmek, eklemek, yanına yerleştirmek” gibi birçok anlama gelen *προστήθην/prostithemi*²¹⁶ kelimesi olup görüleceği üzere “τίθην/tithemi” ile de ilgilidir. Dolayısıyla Theophanes'in vermiş olduğu bu bilgiden, muhtemel şu iki sonuç çıkmaktadır: Birincisi, bu dönemde varolan Herakleios'un ordusuna askerî alımlarla yeni birlikler eklenmesi; ikincisi ise, Sâsâniler üzerine sefere çıkılmadan önce Anadolu'da oluşturulduğu iddia edilen *thema* birliklerinin, sefer esnasında bahsedilen imparatorluk birlikleriyle *themata khorası*nda birleşmesi. Bu iki sonucu, verilen bilgiden çıkarmak mümkün görünmekle birlikte tek bir sonuç üzerinde fikir yürütmek ve bir sonuca ulaşmak şuanki kaynaklarımız ile zor görünmektedir. Ancak bu dönemde Herakleios'un, Anadolu'da birliklerini düzenlediği net bir şekilde ifade edilmelidir.

Herakleios ile çağdaş olan ve onun Sâsâniler üzerine yapmış olduğu sefer hakkında bilgiler veren ve onun döneminde eserini yazan VII. yüzyıl şairi Pisidialı Georgios'da, “...*Herakleios'un gemilerini, sabah vardıkları yer olan Pylai bölgesine demirlediğini*” belirtmektedir.²¹⁷ Ancak Pisidialı Georgios, devamında Herakleios'un *thema khorası* olarak adlandırılan bir bölgeye hareketinden bahsetmemektedir. Diğer bir kaynağımız, 806-815 yılları arasında Konstantinopolis patrikliği yapmış olan Nikephoros ise, “*Kısa bir süre sonra Serasenler, Antiokheia civarına ulaştı ve İmparator Herakleios oğlu Herakleios ve eşi Martina ile hemen doğu bölgelerine*

²¹⁶ Liddell-Scott, “*προστήθην*”, s. 1322-23; Nitekim Haldon'da bu kelime üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bk. Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950: A Study on the Origins of the Stratiotika Ktemata*, s. 36.

²¹⁷ Georg. Pisid. *Exp. Pers.* II.8-11.

doğru gitti...”²¹⁸ bilgisini vermektedir. Ancak anlaşılacağı üzere Nikephoros’da, Herakleios’un imparatorluğa ait olan hangi garnizona doğru geldiği hakkında bir bilgi vermemektedir. Kaynaklardan verilen bilgilerden İmparator Herakleios’un bu dönemde ordusunu güçlendirip stratejik olarak organize ettiđi²¹⁹ ve ilerleyen bölümde de bahsedeeğimiz üzere Herakleios ile çağdaş olduğu düşünölen Ermeni Sebeos’un, “...Herakleios...120.000 kişiyile harekete geçti...”²²⁰ bilgisi, asker sayısına ihtiyatla yaklaşmakla beraber, İmparatorluk birliklerine yeni askerî alımların yapıldığını düşöndürmektedir. Bu alımlar, Ermenilerden ve imparatorluğun bu dönemdeki müttefiki Hazarlardan ve Slavlardan olmalıdır.

620-1 yılına kadar Balkanlardan gönderilen birliklerin, İmparator’dan ayrı hareket ettiği ve yeni birliklerin de katılıp toplanacağı Anadolu’da yeri tam belli olmayan *themata khorasina* doğru harekete geçtiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla *thema* teriminin, özellikle askerî ve coğrafî olarak tanımlanması, 620-1 tarihinde geçmekle birlikte *themata khorasina* olarak belirtilen yer, önceki dönemlerde idarî ve askerî olarak kullanılan yani varolan bir bölgeyi ifade etmektedir. Eğer Theophanes’in vermiş olduğu bilgiyi dikkate alacak olursak, Anadolu’da idarî ve askerî *thema* bölgesinin 620-1 yıllarından önce tesis edildiği dolayısıyla bu bölgenin ortaya çıkışında Sâsâni saldırılarının etkisinin olduğu fikrini kabul etmek durumundayız. Ostrogorsky de *themata khorasina* ifadesini dikkate alarak, Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde *thema* askerî oluşumlarının, bu dönemden itibaren başladığını yani Slav-Avar ve Sâsâni tehditlerinin, imparatorluğun kendi içerisinde siyasî, idarî ve askerî bir takım gelişmelerin ortaya çıkmasının başlangıcı olduğunu belirtmiştir.²²¹

²¹⁸ Nikep. *Brev.* 20.1-5.

²¹⁹ Bob Ekkebus, “Heraclius and the Evolution of Byzantine Strategy”, *Constructing the Past*, Vol. 10, 2009, s. 74-91; Stratos, *Byzantium in the Seventh Century*, s. 129.

²²⁰ Nitekim 1234 yılı Anonim Süryani Vekayinamesi, “Herakleios, Hazarların hükümdarına haber yollayarak ondan kendisine Hazar bölgesinden 40.000 kişilik yardımcı kuvvet göndermesini istedi. Hükümdar Kağan, kendi elçisini göndererek şöyle yanıt verdi: ‘Her nerede dersen onları sana katılmak üzere gönderiyorum’” bilgisini vermektedir. Bk. Zafer Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ*, İstanbul 2016, s. 415-16.

²²¹ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 89, 94, dpnt. 3; Ostrogorsky, yine *thema* sisteminin ortaya çıkışını Sâsânilere karşı yapılan saldırılar öncesinde bir hazırlık evresi olarak değerlendirmektedir. Bu konu hakkında bkz. G. Ostrogorsky, “Sur la date de la composition du Livre des Themes et sur l’époque de la constitution des premiers themes d’Asie Mineure”, *Byzantion*, 23, 1953, s. 31-66; Baynes, Ostrogorsky’nin, Opsikion *themasının* ismi olarak *obsequium* kelimesinin, Herakleios’un saltanatından sonra askerî bir bölünmenin yeni bir adı olarak düşünmenin imkânsız olduğunu ve Latince kelimelerin bu zamanda, ordudaki kullanımlarının kaldırıldığını ve yerine Grekçe unvanların

Ancak bu dönemdeki Anadolu'nun Bizans yerleşimlerinde de Sâsâni saldırılarına karşı koymaya çalışan kuvvetlerin bulunduğu görülmekle birlikte²²² bu birliklerin, yeni bir düzeni ya da *thema* bölgesini ifade edip etmedikleri net değildir. Dolayısıyla IX. yüzyılın ilk yıllarında eserini yazmaya başlayan ve bu konuda ilk tarihî bilgiyi veren Theophanes'in burada vurgulamış olduğu *themata khorası*, muahhar olmakla birlikte bir kısım birliğin bulunduğu coğrafi bölgeyi vurgulamak için kullanılmış olmalıdır.

Theophanes'in Sâsâni ler üzerine gerçekleştirilecek olan sefer hakkında vermiş olduğu bilgilerin bir kısmının²²³, Ermeni kaynağı Sebeos'ta geçen bilgilerle aynı olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Sebeos, Herakleios'un askerî faaliyetleri hakkında Theophanes'ten farklı bilgiler de vermektedir. Ancak Sebeos da bu sefer esnasında *thema* bölgesinden ayrıca bahsetmemektedir.

Sebeos, Herakleios'un 622-23 yılındaki doğu seferi hakkında, “...*Herakleios ve bütün senatörler, imparatorluk tahtına oğlu Konstantinos'u atamaya karar verdiler. O, genç bir çocuktur. Herakleios, doğuya gitmek ve eşini almak için hazırlıklar yaptı... Konstantinopolis'te Paskalya Bayramını kutladıktan sonra Khalkedon'a deniz yoluyla hareket etti. Herakleios, Kappadokia Kaesareasında bir araya gelmek üzere ordusunu düzenledi. Khalkedon'dan seferine başladı, Kaesarea'ya ulaştı ve ordugâhın ortasına kendi çadırını kurdurdu. Katılmış olan bütün birliklerini düzenledi... Herakleios, Pers [Sâsâni] kralının sarayına yürümek için 120.000 kişiyle harekete geçti.*”²²⁴ bilgisini vermektedir.

Sebeos'un vermiş olduğu bilgilerden anlaşılan *Kappadokia Kaesareasının*, Herakleios ve ordusunun buluşma ve toplanma merkezi olarak seçildiği,

geçtiğini ifade eden Ernst Stein'in fikirlerini kabul ettiğini belirtmektedir. Bk. Norman H. Baynes, “The Emperor Heraclius and the Military Theme System”, *EHR*, Vol. 67, No. 264, 1952, s. 380; Ostrogorsky'nin aksine Kaegi, Herakleios döneminde yapılan askerî düzenlemelerin, yeni bir kurumun ortaya çıkmasını destekleyecek nitelikte olmadığını ve bu konuda herhangi bir tarihî kaydın bulunmadığını belirtmektedir. Bk. Walter E. Kaegi, *Heraclius: Emperor of Byzantium*, Cambridge University Press 2003, s. 113.

²²² Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950*, s. 29-30; Treadgold, “The Military Lands and the Imperial Estates in the Middle Byzantine Empire”, s. 627.

²²³ “...*Herakleios, Paskalya bayramından sonra başşehirini terk etti... Onlara eğitim vermeye başladı ve askerî vazifelerle onları görevlendirdi. Orduyu ikiye ayırdı ve kan akıtmadan birbirlerine saldırmalarını ve onlara savaş düzenine geçmelerini emretti; Savaş narası, savaş şarkıları ve nidaları ve nasıl tetikte olunması; gerçek savaşta kendilerini bulsalar bile korkmalarını, bu yüzden bir oyun olsa bile düşmana karşı cesurca harekete geçmelerini söyledi.*” Bk. Theop. A. M. 6113.

²²⁴ Sebeos. 38.124.

Herakleios'un bu merkezde birliklerini düzenlediği ve buradan Sâsâniler üzerine sefere çıktığıdır. Böylece Theophanes ile Sebeos'un vermiş olduğu bilgiler kısmen birbirine uymakla birlikte Theophanes'te yerini tam olarak netleştirilemeyen *themata khorasını*, Sebeos'ta geçen *Kappadokia Kaisareiası* olarak tespit etmek mümkün müdür? Nitekim Kaisareia'nın, Roma İmparatorluğu döneminden itibaren askerî önemi bilinmekle birlikte onun vermiş olduğu bilgilerde de *thema* bölgelerinin oluşturulduğuna dair net bir şey de söylemek mümkün değildir.

Kaynaklar dikkate alındığında *thema* kelimesinin kullanımının, dönemlere göre farklılık göstermekle birlikte terimin ilk başlardaki anlamına göre genel çerçevede genişlediği görülmektedir. Buna göre *themaların*, “tamamıyla askerî nitelikte idarî birlikler” olduğunu vurgulayan Ostrogorsky'nin aksine²²⁵; Haldon, teriminin askerî anlamının yanı sıra coğrafî olarak bölünmüş bir bölge ve malî yönetimi²²⁶; *themaların* kuruluşu ve dönüşümü hakkında çalışmaları bulunan Pertusi de *thema* adının, coğrafya ile ilgisinin olmadığını *themanın* var olan askerî coğrafyaya yerleştirilen/sevk edilen birlikleri ifade ettiğini ve kendi *thema* adlarıyla anılan birliklerin sayısının bir müddet sonra artmasıyla konuşlandıkları coğrafyanın adını da kendi *thema* adıyla anılmasına neden olduğunu belirtmektedirler.²²⁷

Sonuç olarak *thema* terimini, salt askerî bir ifade olarak değil Haldon ve Pertusi'nin tespit ettiği gibi özellikle VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da farklı adlarla belirlenen ve o ad ile tanımlanan belli bir idarî ve askerî yönetim coğrafyasını ve ulaşılabilir lojistik art bölgeleriyle stratejik garnizon merkezleri olarak ele almak daha makul görünmektedir.²²⁸ Ayrıca bu terimin özelinde de teçhizatlanmış, organize edilmiş ve bulunduğu *themanın* adıyla anılan özel bir askerî birliği ve kendisine özgü toprak ve sosyo-ekonomik yapısıyla *themada* yaşamını idame ettiren çiftçi-askerler

²²⁵ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 90.

²²⁶ Haldon, *Byzantium in the Seventh Century*, s. 215; Son çalışmasında J. Haldon, *thema* sisteminin aslında “malî” bir sistem olduğunu tartışmaktadır. John Haldon, “A Context for Two “Evil Deeds”: Nikephoros I and the Origins of the Themata”, *Le saint, le moine et le paysan*, Mélanges d'histoire byzantine offerts à Michel Kaplan, Ed. Olivier Delouis vd., Sorbonne 2016, s. 245-264.

²²⁷ Pertusi, “La Formation des Thèmes Byzantins”, s. 31; Bizanist Vasiliev de aynı fikirdedir. Bk. Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tevabil Alkaç, İstanbul 2015, s. 264; Walter E. Kaegi, *Byzantine Military Unrest 471-843*, Amsterdam 1981, s. 174.

²²⁸ Nitekim Haldon, bu sisteme aynı zamanda Geç Antik Çağ sınır boylarındaki askerî bölgeleri ve arazileri tanımlayan *limitaneilerin* devamı olarak *stratitotika ktemata* arazilerini de dâhil etmektedir ve bu arazilerin, *thema* sisteminin temelini oluşturduğunu belirtmektedir. Bk. Haldon, “Military Service, Military Lands, and the Status of Soldiers”, s. 40-41.

yani *stratiotes*leri tanımladığı da anlaşılmaktadır. Bahsettiğimiz bu tanımlamalarıyla *thema*, kelime anlamından ziyade idarî, askerî ve sosyo-ekonomik işleyişi dolayısıyla bir sistem niteliğini kazanmıştır.

2. *Thema* Sistemi'nin Ortaya Çıkışı ve Tarihlendirilmesine Dair Tartışmalar

H. Gelzer, J. Haldon, W. Treadgold ve C. Zuckerman gibi araştırmacılara göre *thema* sisteminin kökeni, Mavrikios döneminde oluşturulan *eksarhlık* sistemi olup bu sistem, zamanla eyaletlerin askerîleşmesine bağlı olarak *thema* sistemi halini almıştır ve dolayısıyla bir süreç içerisinde geliştiği için net bir ortaya çıkış tarihi söylemek zordur. N. Baynes, G. Ostrogorsy, A. Vasiliev ve E. Ensslin gibi araştırmacılara göre ise *thema* sistemi, imparatorluk sınırlarına ulaşan ve ciddi anlamda merkezî yönetim için tehlike oluşturan Slav, Avar, Sâsâni ve Müslüman Arap saldırılarına karşı koymak amacıyla Herakleios döneminde kurulmuştur ve bu tehditler, Herakleios'u böyle bir sistem kurmaya zorlamıştır.²²⁹

Bizans İmparatorluğu'nun Afrika'daki yönetimi hakkında müstakil ve kapsamlı bir çalışma ortaya koyan Diehl, *magister militum* yönetimlerinin, başta, Kartaca [Afrika] ve Ravenna [İtalya]'da *eksarhlık* olarak adlandırılan iki yeni idarî ve askerî bölgenin kurulmasına daha sonrada bu bölgelerin, *thema* bölgelerine dönüşmesinde ciddi bir rolünün olduğunu vurgulamıştır. Doğuda olduğu gibi *eksarhlık* yönetiminin, batı bölgelerinin idarî ve askerî anlamda yönetiminde önemli bir katkısının olduğunu da belirtmiştir.²³⁰ Dolayısıyla Diehl, *thema* sisteminin ortaya çıkışında ve kökenlerinin

²²⁹ Baynes, "The Emperor Heraclius and the Military Theme System", s. 380-81; E. Ensslin, "Der Kaiser Herakleios und die Themenverfassung", *BZ*, 46, 1953, s. 364; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 99; Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 264; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 350.

²³⁰ Charles Diehl, *L'Afrique Byzantine*, Paris 1896, s. 472; Margarita V. Girvés-Alcalá de Henares, "Byzantine Spain and the African Exarchate an Administrative Perspective", *JÖB*, 49. Band, Wien 1999, s. 18; İdarî ve askerî düzeni için bölgede *magister militum Africae* [eksarhlık]'nin kurulduğu bilinmektedir. Bk. Denys Pringle, *The Defence of Byzantine Africa from Justinian to the Arab Conquest*, Part I, *BAR* 1981, s. 98; Diehl'in fikrine katılarak Ostrogorsky de *themalar* düzeninin *eksarhlıkların* organize edilmesiyle başlayan gelişmenin devamı olduğunu; ayrıca bu yönetimin imparatorluk idaresinde askerîleşmenin önünü açtığını belirtmektedir. Bk. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 74, 89; İmparator Phokas (602-610) döneminde tahta çıkmak için Konstantinopolis'e hareket eden ve Phokas'ı tahttan indiren Herakleios, bu sırada Afrika Eksarhlığı görevinde bulunmaktaydı. Bk. Theop. A.M. 6102; Kaegi, *Heraclius: Emperor of Byzantium*, s. 25; Ayrıca Ravenna Eksarhlığı hakkında yapılan en kapsamlı çalışma Diehl'in çalışması olup bu Eksarhlık

araştırılmasında tarihî bir süreci dikkate almaktadır ve anlaşılan, VI. yüzyıldan itibaren imparatorluğun yönetimindeki uzak bölgelerin askerleşmesinin bir sonucu olduğunu ifade etmektedir.

Rus Bizans tarihçisi Vasiliev de Türkçe'ye *Bizans İmparatorluğu Tarihi* adıyla çevrilen, Diehl'in ileri sürdüğü gibi İtalya ve Kartacada kurulan *eksarhlık* sisteminin, imparatorluğun yeni eyalet yönetiminin dolayısıyla *thema* sisteminin temelini oluşturduğunu net bir şekilde ifade etmiştir. Aynı şekilde Diehl'e katılarak Lombardların İtalya'da ve Berberilerin Afrika'daki saldırıları, hem batıda hem de güneyde önemli idarî ve askerî değişiklikleri beraberinde getirirken; bir müddet sonra Balkanlarda Slavların ve Doğuda Müslüman Arapların ortaya çıkışı, yeni önlemlerin alınmasına ve reformların yapılmasına sebep olduğunu belirtmiştir.²³¹

İmparatorluktaki askerlik, askerî araziler ve askerlerin sosyal ve meslekî durumlarını incelediği önemli çalışmasında Haldon, "*Themaların kökeni, eski Roma eyaletlerinin askerleştirilmesinden ileri gelir. Özellikle Ravenna ve Kartaca Eksarhlıklarının sınır bölgelerini korumak için askerî bölgelere dönüştürülmesi, diğer eyaletlerin de askerleştirilmesini hızlandırmıştır.*"²³² tespitini yapmaktadır. Diehl ve Haldon'un ortaya koymuş olduğu tespitler oldukça yerindedir. Görüleceği üzere her ikisi de Geç Roma idarî ve askerî yapısının, Bizans idarî ve askerî yapısına bir geçişin ve dolayısıyla kökenleri itibariyle birbirleriyle bağlantılı olan bir sistemin devamlılığını neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde ortaya koymaktadırlar.²³³

Burada atlanmaması gereken diğer bir husus ise, III. yüzyılda başlayan Roma-Sâsâni ve sonrasında devam eden Bizans-Sâsâni askerî ilişkileridir. Bu çerçevede, Sâsâni İmparatorluğu'nun ilk imparatoru olan I. Erdeşir (226-241), Partlara karşı siyasi hâkimiyetini sağladıktan sonra yönetim coğrafyasını "*eyalet*"lere bölerek yönetmiş

hakkında bilgi almak için bkz. Charles Diehl, *Études sur l'Administration Byzantine dans l'Exarchat de Ravenne (568-751)*, Paris 1888.

²³¹ Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 209.

²³² Haldon, "Military Service, Military Lands, and the Status of Soldiers", s. 3.

²³³ Haldon, "The Army", s. 556; Aynı şekilde E. Bosworth'da *thema* sisteminin ortaya çıkışının, Herakleios Hanedanlığı dönemiyle (610-711) doğru bir şekilde bağlantılı olarak görüldüğünü belirtir. Bkz. C. E. Bosworth, "The Byzantine Defence System in Asia Minor and the First Arab Incursions", *The Araps, Byzantium and Iran Studies in Early Islamic History and Culture*, Ashgate Variorum, England 1996, s. 120; Ragia'ya göre, X. yüzyıl kaynaklarında da belirtildiği gibi *thema*, VII. yüzyıldan sonraki tarihlere dayandırılan bir idarî yönetim birimidir. Bk. Ragia, "The Geography of the Provincial Administration of the Byzantine Empire (C.A. 600-1200): I.1. The Apothekai of Asia Minor", s. 197.

ve bu eyaletin başına da merkezden valiler atamıştır.²³⁴ Nitekim V. Behram (421-438) döneminde de imparatorun, “sınır bölgelerini yönetmek için”²³⁵ kendisine gümüş bir taht verilen ve alınan topraklar üzerinde hâkimiyet süren “merzban” [merzuban] adında yöneticiler atadığına...” dair bilgiler mevcuttur.²³⁶ Sınır bölgelerini ve buldukları bölgenin düzenini sağlamakla görevli olan bu merzbanlar, hem sivil hem de askerî görevleri yerine getirmekle beraber bu kişiler aynı zamanda bölgelerinin en üst yöneticileri konumundadır.²³⁷ On dört sınır bölgesi bulunmakla beraber ve her birinin başında hem idarî hem de askerî görevi bulunan bir merzban görevlendirilmiştir. Bunlar devlet yönetici ailesine yakın kişilerden seçilip devlet ailesine mensup kişiler gibi “şah” unvanını kullanmaktaydılar.²³⁸ Sâsâni İmparatoru I. Hüsrev (531-579) döneminde ise, bölge yöneticilerine yazılan bir mektupta, “padgos”²³⁹ adı verilen bölgelerin, yöneticilerinin dört kişi olduğu, bunların her birinin imparatorluk adına “padgosband” unvanıyla yani “vali” olarak görev yaptıkları anlaşılmaktadır.²⁴⁰ Nitekim mektuptan, “merzban”ların aksine “pandgosband”ların, Azerbaycan ve Ermenistan gibi geniş arazileri kontrol ettikleri ve onların emrinde astlarının olduğu anlaşılmaktadır. İlerleyen bölümlerde de bahsedileceği üzere *thema strategos*larında olduğu gibi “padgosband”lar da olağanüstü yetkilere sahip oldukları için zamanla buldukları bölgelerde güçlenip merkezî yönetime karşı isyan edebilecek konuma ulaşmaktaydılar. Ancak zamanla Sâsâniler, bu büyük bölgelerin yönetimini kolaylaştırmak için daha küçük merzbanlar oluşturarak bunların başına soylu sınıfına ait ve kendi eyalet merkezinde ikamet eden askerler atamışlardır. Sâsânilerin yönetimine dair bu bilgiler çerçevesinde, “merzbanlık” sisteminin, Bizans İmparatorluğu tarafından aynen alınarak “*thema*” sistemi olarak uygulandığı fikri de mevcuttur.²⁴¹ Nitekim bu iki devletin, zaman zaman şiddetlenen mücadelelerine rağmen özellikle, sınır

²³⁴ Taberî, *The History of al-Tabari*, Vol. V, Trans. C. E. Bosworth, State University of New York Press 1999, s. 15.

²³⁵ Taberî, *The History of al-Tabari*, Vol. V, s. 95, dpnt. 247.

²³⁶ Taberî, *The History of al-Tabari*, Vol. V, s. 96.

²³⁷ J. H. Kramers, “Merzübân”, *IA*, C. VII, s. 787.

²³⁸ İrec Celali, “Elkab ve Menasib-e Nizamiye der Asr-e Sasaniyan”, *Amuşeş-e Tarih*, Dovre-e Şeşom, Şomar-e 2, 1383, s. 19.

²³⁹ Taberî, *The History of al-Tabari*, Vol. V, s. 146, dpnt. 375; Ahmet Altungök, *İslâm Öncesi İnan'da Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2015, s. 177.

²⁴⁰ Taberî, *The History of al-Tabari*, Vol. V, s. 146-147.

²⁴¹ Altungök, *İslâm Öncesi İnan'da Devlet ve Ekonomi*, s. 179.

boylarındaki girift ilişkiler düşünüldüğünde, böyle bir sistemin, Sâsânilerden alınıp alınmadığı kaynaklara yansımaya da bir ihtimal dâhilinde olabileceği de düşünülmelidir.

Thema sisteminin kökeniyle ilgili Irfan Shahid, birincisi 1987²⁴² yılında olmak üzere sırasıyla 1989²⁴³ ve 1994'te²⁴⁴ *Byzantion* dergisinde üç makale yayımlamıştır. Bu çalışmalarında Shahid, *thema* düzeninin temellerinin, Herakleios döneminde ancak Anadolu'da değil Bizans hâkimiyetindeyken yani 636 yılındaki Yermük Savaşı'ndan önce Bilâdü'ş-Şâm'ı kapsayan bölgede atıldığını ve Müslüman Araplar bölgeye geldiklerinde kurulu ancak "adı tam olarak bilinmeyen" bir Bizans idarî ve askerî düzeninin temellerine dayalı "*Cund/Cünd/Çoğ. Ecnad*"²⁴⁵ adında askerî bir sistem kurduklarını kanıtlamaya çalışmıştır. Nitekim Shahid, 636 Yermük Savaşı'ndan sonra imparatorluk birliklerinin bölgeden ayrılarak Anadolu'nun iç bölgelere çekilmesinin, Bizans yönetimi dâhilinde bu bölgede kurumsallığın ortadan kalkmasına da neden olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁶

Elbette ki 636'dan önce imparatorluğun bahsedilen Bilâdü'ş-Şâm bölgesinde, kendisine ait *magister militum* idarî ve askerî düzeni vardı ve esas problem, buradaki sistemin hem "*thema*" hem de "cünd" sistemine temel oluşturup oluşturmadığıyla ilgilidir. Nitekim imparatorluk, bu bölgeleri *magister militum/dük* yönetimleriyle tek bir yöneticinin yönetimi altında ancak alt birimlere ayırarak yönetmiş²⁴⁷ ve bu birliklerin özellikle Anadolu'nun iç bölgelerine yerleştirilmesiyle bu düzen ortaya çıkmıştır. Bu niteliğinden dolayı tesis edilmiş/yerleştirilmiş anlamında *thema* tabiri

²⁴² Irfan Shahid, "Heraclius and the Theme System: New Light From the Arabic", *Byzantion*, LVII, 1987, s. 391-406.

²⁴³ Irfan Shahid, "Heraclius and the Theme System: Further Observations", *Byzantion*, LIX, 1989, s. 208-243.

²⁴⁴ Irfan Shahid, "Heraclius and the Unfinished Themes of Oriens Some Final Observations", *Byzantion*, LXIV, 1994, s. 352-376.

²⁴⁵ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 154; Müslüman Araplar'ın geniş sınırlardaki ana cepheleri, Irak-İran, Mısır, Suriye ve el-Cezire bölgeleridir. Askerî merkezler de buna uygun olarak stratejik mevkiilerde kuruldu. Suriye'de Dimaşk, Kudüs, Hıms ve Ürdün'de olmak üzere dört ayrı merkez tesis edildi. Askerî üs kurulan şehirlerin dağılımına baktığımızda, bu bölgeler ordunun hareket yeteneğini artırmakla beraber ülke güvenliğini sağlamada da stratejik rol üstlenmişlerdir. Halit Çil, "Halife Ömer'in Askerî Şehirleri (Ordugâhlar)", *Dinî Araştırmalar*, C. 12, S. 35, s. 92.

²⁴⁶ Shahid, "Heraclius and the Theme System: New Light From the Arabic", s. s. 391-406; Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 61.

²⁴⁷ John Haldon, "Economy and Society: How did the Empire Work?" *Companion to the Age of Justinian*, Ed. M. Mass, Cambridge 2005, s. 50.

kullanılmıştır. Shahid'in de vurguladığı gibi iki yönetim sistemini kıyaslama anlamında birincisi, Bilâdü'ş-Şâm'da kurulan önceki idarî ve askerî eyaletler, *themalardan* daha küçüktü ve dolayısıyla *themaların* coğrafi sınırları daha büyüktü. Bununla birlikte iki sistemde de bölgeleri tek bir yönetici idare etmekteydi. Ancak *thema* yöneticisinin farkı, olağanüstü yetkilerle donatılmış hem sivil hem de askerî bir yönetici olmasıydı.²⁴⁸ Bu durum kendi hâkimiyet alanında yöneticiye daha rahat ancak başına buyruk hareket etmesine imkân sağlamaktaydı. *Thema* dâhilinde bunları ve daha fazlasına tanık olduğumuz gibi tarihî süreç içinde Shahid'in “*adını koyamadığı*” bu sistemin, “Cünd” sistemine de temel oluşturup oluşturmadığı hususu tartışılması gereken bir konudur.²⁴⁹

Bu konuda Herakleios dönemini temel alan araştırmacıların dayanak noktası, X. yüzyılın ortasında, muhtemelen 948-952 yılları arasında kaleme alındığı düşünülen İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos'un, *de thematibus* adlı eserinde²⁵⁰ geçen, “*themaların İmparator Herakleios ve onun varisleri tarafından ortaya çıkartıldığı*”²⁵¹ bilgisidir. Birçok araştırmacı bu bilgiyi eksik olarak sadece Herakleios dönemi olarak temel almış ve Herakleios'un ardılları bilgisini göz ardı etmişlerdir. Nitekim *de them.* de geçen bu bilginin kronolojik olarak *themaların* kökenlerinin, kısmen doğru bir şekilde, yalnızca Herakleios döneminde değil Zuckerman'in de vurguladığı gibi²⁵², VI. ve VII. yüzyıllarda birbiriyle güçlü bağlantıları bulunan idarî ve askerî yapının devamlılığında aranmalıdır.

Bu doğrultuda yine X. yüzyıl kaynağı *de them.*'de “*Libyalı*” olarak tanımlanan Herakleios'tan itibaren imparatorluğun hem doğuda hem de batıda topraklar

²⁴⁸ Shahid, “Heraclius and the Theme System: New Light from the Arabic”, s. 397-98.

²⁴⁹ Nitekim bu konu hakkında Haldon, Shahid'in iddia etmiş olduğu tezlerin aksine bu dönemde Bilâdü'ş-Şâm'da imparatorluğun bir idarî ve askerî sisteminin olduğunu ancak bu sistemin “Cünd” sistemine temel oluşturup oluşturmadığı hakkında tarihî kaynakların yetersiz olduğunu; bu sistem hakkında, Arap kaynakları bilgi verirken Grek kaynaklarının vermediğini ve bu konunun siyasî, kültürel ve iktisadî boyutlarıyla bir bütün olarak ele alınması gerektiğini ifade etmiştir. Bk. Haldon, “Seventh-Century Continuities and Transformations: the Ajnâd and the “Thematic Myth”, s. 422-23.

²⁵⁰ Konstantinos Porphyrogennetos'a atfedilen *de thematibus* adlı eserdeki bölümlerin, örneğin Anatonikon *theması* bölümü incelendiğinde üç farklı tarihi dönemden yani giriş bölümü, Antik Çağ ve kaynakları, gelişimi VIII. yüzyıl ve son bölümleri de imparatorun kendi dönemi hakkında bilgi veren üç ayrı bölümden oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu eserin tarihlendirmesi hakkında bkz. T. C. Lounghis, “Sur la date du *De Thematibus*”, *Revue des Études Byzantines*, Vol. 31, Paris 1973, s. 299-305.

²⁵¹ Konst. Porph. *de them.* II.3-5.

²⁵² Constantin Zuckerman, “Learning from Enemy and More: Studies in “Dark Centuries” Byzantium”, *Millennium*, 2, 2005, s. 133.

kaybettiği ve gelen yöneticilerin kendi bölgelerini nasıl ve ne şekilde yöneteceklerini bilmedikleri ve bundan dolayı da bu bölünmenin yapılırken Romadan, dilinden, atalarının mirasından vazgeçebilecek Grekçe konuşan küçük askerî birimler içinde askerlerin tagmatalara ve yöneticilere ayrıldığı ifade edilmektedir.²⁵³

Thema teriminin idarî ve askerî bir sistemi ifade etmesinin tarihinin net olmadığı belirtilmelidir. *Thema* teriminin, Bizans İmparatorluğu'nun özellikle idarî ve askerî sistemi içerisinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. VII. yüzyıldan XI. yüzyıla kadarki süreçte *Thema* terimi ile,

1. 636 Yermük Savaşı'ndan sonra hayatta kalan imparatorluk birliklerinin, Anadolu'nun güvenli görülen iç kısımlarına doğru çekilmesi sonucu geniş bir coğrafyayı kaplayan ve sabit bir stratejik garnizon merkezi olarak oluşturulan bölgeleri [Anatolikon *theması*-Amorion...],
2. Adlarının kuruldukları coğrafya ile herhangi bir bağlantısı olmayan ancak kendi *thema* adlarıyla anılan birliklerin sayısının bir müddet sonra artmasıyla konuşlandıkları coğrafyanın da kendi *thema* adıyla anılmasına neden olan belli bir idarî ve askerî yönetim coğrafyasını [Anatolikon *thema* coğrafyası...];
3. Her *thema* özelinde, *themanın* özgü adıyla anılan teçhizatlanmış ve organize edilmiş askerî birlikleri [Anatolikon birlikleri...];
4. Genel olarak *themalarda*, kendisine özgü toprak ve sosyo-ekonomik yapısıyla yaşamını idame ettiren halk sınıfını [Anatolikonlular...],
5. Son olarak da idarî, askerî, dinî ve sosyo-ekonomik işleyişiyle bir sistemi ifade etmekteyiz. Dolayısıyla bu sistemin Anadolu özelinde temellerinin atılmasında ve yaygınlaştırılmasında, ilk başta Yermük Savaşı yenilgisinin, ardından da Anadolu'da yoğunlaşan Müslüman Arap saldırılarının başat rol oynadığı aşikârdır.

Elbette ayırım yapmadan bütün saldırıların, imparatorluk ordularını zayıflattığı bilinmektedir. Ancak bu saldırılar içerisinde özellikle Müslüman Arapların, hızla Yakınoğuda hâkimiyeti ele geçirmesi ve kendilerine imparatorluk topraklarını hatta başşehir Konstantinopolis'i hedef olarak belirlemeleri, imparatorluk için hayatta kalma ya da yok olma sorunu haline gelmiştir. Dolayısıyla imparatorluğun, dönem itibarıyla en önemli arazisi olarak görülen Anadolu'daki varlığının tam anlamıyla sona ermesini engellemek için imparatorluğun, idarî, askerî, sosyo-ekonomik bir

²⁵³ Konst. Porph. *de them.* proem. 20.25.

takım önlemler alması gerekiyordu. Bu çerçevede Anadolu, imparatorluk sınırlarına dayanan Müslüman Araplara karşı bir şekilde korunmalı ve elde kalmalıydı. Nitekim hem Anadolu'yu idarî, askerî, sosyo-ekonomik olarak yeniden ayağa kaldırmak hem de Müslüman Arap saldırılarına karşı koymak için *themaların* kurulduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak sistemin, tehditlerin yoğun-uzak sınır bölgelerinin yönetimini kolaylaştırmak; merkezin, yerel idareciler üzerindeki kontrolünü artırmak ve saldırılara daha hızlı karşılık verebilmek vs. amacıyla *magister militum* sistemiyle başlayıp *eksarhlık* ile devam eden ve *thema* sistemi ile son bulan bir askerleşmenin bir sonucu olduğu ve sistemin, özellikle idarî, askerî ve sosyo-ekonomik anlamda IX. ve X. yüzyıllarda en iyi şekilde işlediği anlaşılmaktadır.

3. İlk *Themaların* Kurulması ve Gelişimi

Yakındoğu'da imparatorluğun hâkim olduğu en önemli merkezlerden ikisi olan Suriye ve Filistin topraklarına Müslüman Arapların, Hulefâ-yi Râşidîn [632-661] dönemindeki ilk saldırıları 633-4 yılına tarihlendirilir. Nitekim 634 yılında Müslüman Araplar karşısında Bizans ordusu, Ecnadeyn Savaşı'nda; 636'da da Yermük Savaşı'nda²⁵⁴ ağır yenilgilere uğramıştır. İmparatorluk açısından bundan sonraki süreç oldukça hızlı ve yıkıcı olmuştur. Zira Yermük Savaşı'ndan sonra Müslüman Araplar, 636-7 yılında Humus, Halep, Dımaşk ve Antakya'yı; 637-8 yılında da Suriye'nin geri kalanını almışlardır. Sonrasında Edessa ve 639'da da Mezopotamya bölgesinin fethi tamamlandı. 637'de Kudüs, 640-3'te de Filistin'in tamamı ve 642'de de İskenderiye, dolayısıyla da Mısır alındı. Müslüman Arapların başlatmış olduğu bu ilk fetih hareketleri, on yıl gibi kısa bir süreye ulaşmadan imparatorluğun Yakındoğudaki hâkimiyetini kopartacak kadar ciddi olmuştur. Bu ilk fetih hareketleri sırasında Müslüman Araplar, Toros ve Anti-Toros Dağlarının güneyinde kalmış ve bu dağların kuzeyine geçmemişlerdir.²⁵⁵ Bu hat, VII. yüzyılın ortalarından itibaren Bizans İmparatorluğu ile İslâm Devleti arasında doğal bir sınır

²⁵⁴ Yermük Nehri kenarında yapılan bu savaşta Belâzurî, Bizans İmparatoru Herakleios'un çeşitli bölgelerden sayısı yaklaşık iki yüz bini bulan bir ordu topladığını; Müslüman Araplar'ın sayısının ise yirmi dört bin olduğunu belirtmektedir. Bk. Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 158.

²⁵⁵ Bosworth, "The Byzantine Defence System in Asia Minor and The First Arab Incursions", s. 117-118; Michael F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, Cambridge University Press 1985, s. 620; Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 61.

hattı olarak varlığını devam ettirmiştir. Nitekim imparatorluk için yeniden siyasî ve askerî varlığını devam ettirme bu hattın kuzeyinde gerçekleşmiştir.

Orta Bizans döneminin ve Anadolu'sunun en problemlî ve tam anlamıyla açıklanamamış olan en önemli konularından birisi, ilk olarak VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren karşımıza çıkan “*thema*” ve “*thema bölgelerinin*” oluşturulması meselesidir. Nitekim bu konuya tam anlamıyla açıklık getirilememesinin temel sebebi, *thema* ve bölgeleri hakkında döneminde yazılmış olan kaynakların eksikliğidir. Dolayısıyla burada ve sonrasında var olan kaynakların vermiş olduğu bilgiler çerçevesinde *thema* sisteminin kurulması, gelişimi ve ilk *themalardan* bahsedeceğiz.

İmparatorluğun yönetimini ve coğrafyasını ciddi anlamda etkileyen VI. ve VII. yüzyıl bunalımları sırasında Bizans Anadolu'sunun idarî ve özellikle de askerî anlamda savunmasız ve yönetimsiz kaldığı malumdur. Daha önceki dönemlerde olduğu gibi bu yüzyıllarda da imparatorluğun uzak doğu sınır bölgelerini, önce Sâsânîlere sonra da Müslüman Araplara karşı savunan birlikler mevcuttu. Bu birlikler, Müslüman Araplar karşısındaki yenilgisinden sonra bir düzen içerisinde daha güvenli olabilecekleri ve teşkilatlanabilecekleri Anadolu'nun iç bölgelerine çekilmişler²⁵⁶ ve birliklerin geri çekilmesi, yeni bir sistemin yani “*themaların*” ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur. Nitekim merkezden uzak bölgeleri korumak için Roma İmparatorluğu'nun, eyaletleri ve bu eyaletlerde lejyon birlikleri ve yöneticileri oluşturduğu gibi Bizans İmparatorluğu da başkent Konstantinopolis'in doğusunda *themalar* oluşturarak yeni bölgesel yönetimler ve bu yönetimlere bağlı idareciler; bölgesel yönetime bağlı yeni yerli birlikler ve garnizonlar oluşturdu. Bu yeni yönetim, birlikler ve garnizonlar, idarî, askerî ve sosyo-ekonomik görevleriyle zamanla bir sistemin oluşmasına ve kökleşmesine zemin hazırlayan esas unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yermük Savaşı'nda ağır bir mağlubiyete uğrayan ve bu savaşı Antakya'dan idare eden İmparator Herakleios, savaş sonrasında dağılan ordusunu Edessa [Urf] ve

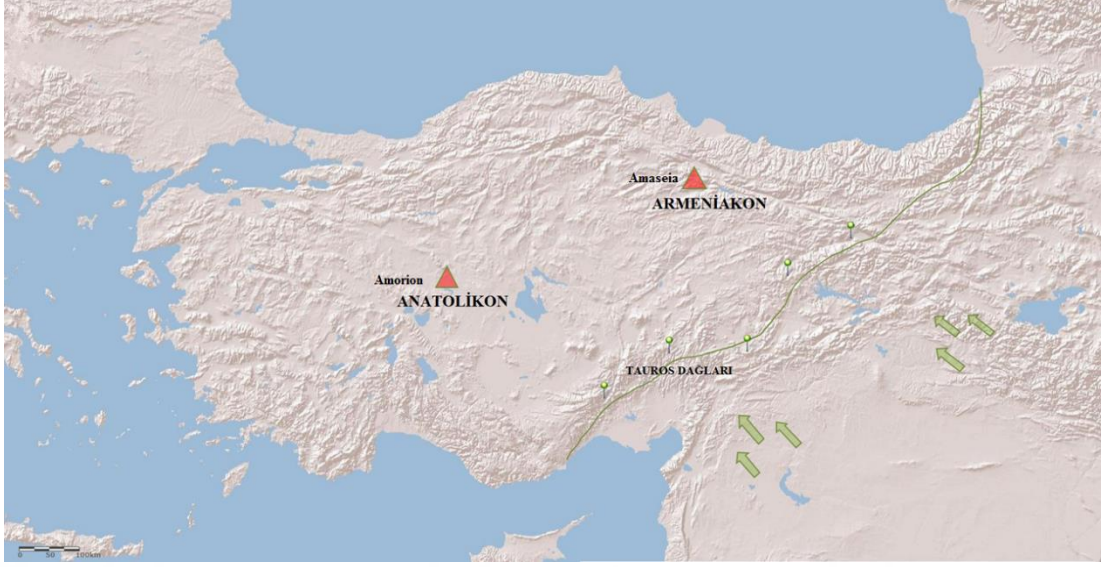
²⁵⁶ Kaegi, bu çekilme sonrasında Herakleios'un, İmparatorluğun dış sınır bölgelerinde muhtemelen “*kleisoura*”lar olarak tanımlayabileceğimiz, “savunma blokları” oluşturduğunu ve imparatorluk birliklerinin daha fazla zayıf vermemesi gerektiği yönünde önlem aldığını belirtmektedir. Bk. Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, s. 230-1; Ayrıca bkz. Bosworth, “The Byzantine Defence System in Asia Minor and The First Arab Incursions”, s. 120.

Samsat [Sümeysat]'ta toplamaya çalışmış ancak coğrafyanın saldırılara karşı koyabilecek herhangi bir avantajının olmamasından dolayı bunda da başarılı olamamıştır. Bir müddet sonra Herakleios, başkent Konstantinopolis'e dönmüş ve dönerken de bundan sonraki süreçte Müslüman Arapların, Anadolu'ya yapacakları seferleri zorlaştırmak ve birliklerinin daha çok zayıt vermesini engellemek için İskenderun ve Tarsus arasındaki toprakların boşaltılması emrini vermiştir.²⁵⁷

Bu emir sonrasında Yermük Savaşı öncesinde Filistin, Suriye, Mezopotamya bölgelerinde bulunan ve savaş sonrasında hayatta kalan imparatorluk *per Orientem* birliklerinin kısa süre içerisinde Toros Dağlarının kuzeybatı bölgesine; *per Armeniam* birliklerinin de Yukarı Fırat Nehri'nin kuzeyine ve batısına, dolayısıyla Anadolu'nun içlerinde güvenli görülen bölgelere, yani Toros ve Anti-Toros Dağlarının kuzeyine kaydırıldıkları anlaşılmaktadır.²⁵⁸ Nitekim ikinci bölümde de bahsedileceği üzere Theophanes'in VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu birliklerin buldukları bölgeleri *thema* olarak tanımlaması, *thema* bölgelerinin 650'li yıllardan itibaren artık kendi idarî ve askerî sınırlarının oluşmaya ve *themaların* kurumsallaşmaya başladığını düşündürmektedir.

²⁵⁷ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 160; İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi: El Kâmil-Fi't-Târih Tercümesi*, C. II, Terc. A. Ağırakça- B. Eryarsoy vd., İstanbul 2008, s. 430; Saim Yılmaz, *Anadolu'da Abbâsî-Bizans Mücadelesi (132-193/750-809)*, İstanbul 2015, s. 39-40; Mevlüt Akdere, *Bizans Devleti'nin Anadolu'da İzlediği Nüfus Politikaları (VII.-X. Yüzyıllar)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Antalya 2017, s. 35-36.

²⁵⁸ John F. Haldon-H. Kennedy, "The Arab-Byzantine Frontier in the Eighth and Ninth Centuries: Military Organisation and Society in the Borderlands", *Zbornik Radova*, 19, 1980, s. 83; Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World 565-1204*, s. 73.

(Harita-2: 636 Yermük Savaşı'ndan Sonra İmparatorluk Birlikleri)

Bu çekilme, İmparator Herakleios'un, hem birliklerini hem de Anadolu'yu korumak için bir savunma stratejisinin ve toparlanmak için zamana ihtiyacı olduğunu kanıtlamaktadır. Her ne kadar kalan birlikler korunmuş olsa da bu çekilme sonrasında, imparatorluğun Yakındoğu ile olan ilişkisi tam anlamıyla ortadan kalkmış ve imparatorluk bir daha bu bölgeye hâkim olamamıştır.²⁵⁹ Böylece hiçbir karşı güçle karşılaşmayan Müslüman Arapların, imparatorluk birliklerinin bulunduğu kuzeye doğru yöneldiği, çok kısa bir sürede Anadolu topraklarına ulaşıp Antakya, günümüzde Gaziantep ili sınırları içerisinde yer alan Dülûk ve Ra'bân [Araban], Maraş, Hades [İnekli] ve Melitene [Malatya]'nin güneyinde kalan Zibatra [Doğanşehir] şehirlerini aldıkları görülmektedir. Yaklaşık bir yıl süren bu fetihleriyle Müslüman Araplar, hem Antakya'nın doğusundan Melitene'ye kadar olan bölgeyi hâkimiyetine almış hem de Anadolu'nun iç bölgelerine yapılacak olan akınlarda da bu bölgeyi üs bölgesi olarak kullanmışlardır.²⁶⁰

İmparatorluğun siyasî olarak varlığını devam ettirebilmesi için acil bir şekilde İmparator Herakleios'un emriyle birliklerin Toros sıradağlarının arkasına çekilmesi,

²⁵⁹ Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 61.

²⁶⁰ Sebeos, Yermük Savaşı'ndan sonra Müslüman Arapların, "... Göz açıp kapayınca kadar büyük Euphrates kıyılarına kadar... Nehrin diğer kıyısında Urha [Edessa]'yı ve bütün Mezopotamya kentlerini ele geçirdiklerini" ifade etmektedir. Bk. Sebeos. 42.137; İbnü'l-Esir, *El Kâmil-Fi't-Târih*, C. II, s.465-469; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-647*, s. 628; Yılmaz, *Anadolu'da Abbâsî-Bizans Mücadelesi (132-193/750-809)*, s. 40-42.

VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kilikia coğrafyasının, Bizans-İslâm devleti arasında X. yüzyılın ortalarına kadar doğal bir sınır teşkil etmesine neden olmuştur.²⁶¹

Belirtildiği gibi Geç Roma İmparatorluğu'nun idarî ve askerî sisteminin devamı olarak görebileceğimiz *themalar*, farklı isimlerdeki birliklerin belli bölgelerde konuşlandırıldıkları idarî ve askerî bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada vurgulanması gereken bir nokta vardır ki, *themalar* dâhilinde askerî yoğunlaşmaların, coğrafi adlar ile herhangi bir bağlantısının olmadığıdır. Nitekim ikinci bölümde de ayrıntısıyla bahsedeceğimiz üzere Anatolikon *thema* adı ve birliklerinin, Anadolu coğrafyasının hepsini kapsamadığı gibi Armeniakon *thema* adı ve birliklerinin de tarihî Armenia veya günümüzdeki Ermenistan coğrafyasını kapsamamaktadır. Dolayısıyla bu birliklerin adları coğrafyadan ileri gelmemekle birlikte esasında birlikler coğrafyaya adını vermişlerdir.²⁶² Bu durum aynı zamanda, *themaların* ilk adlarının Latince olmasının, bize var olan bir ordu birliğinin Anadolu'ya uyarlandığını göstermektedir. Nitekim bu *themaların* adları, Latineden dönemin egemen dili olan Grekçeye çevrilmiş ve ortadan kalkıncaya kadar da bu şekilde kullanılmıştır.²⁶³

3.1. İmparatorluk Doğu Sınırı'nın Değişimi

Önemli Kuzey Suriye ve Mezopotamya kentlerini kaybetmesine rağmen İmparator Herakleios, hem sayıları oldukça azalan birliklerinin tam anlamıyla ortadan kalkmasını engellemek hem de Anadolu'daki varlığını devam ettirebilmek için stratejik bir hamle yapmıştır. Bu hamle ile İmparator Herakleios, birliklerini güvenli

²⁶¹ Bosworth, "The Byzantine Defence System in Asia Minor and The First Arab Incursions", s. 118-119; C. E. Bosworth, "Byzantium and The Syrian Frontier in the Early Abbasid Period", *The Arabs, Byzantium and Iran*, Ashgate Variorum 1996, s. 55; Şahin Uçar, *Araplar'ın Anadolu Seferleri*, İstanbul 2012, s. 37; Koray Durak, "Traffic across the Cilician Frontier: Movement of People between Byzantium and the Islamic Near East in the Early Middle Ages", *Byzantium and the Arab World, Encounter of Civilizations*, Ed. A. Kralidis vd., Thessaloniki 2013, s. 141-142; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-647*, s. 629.

²⁶² Pertusi, "La Formation des Thèmes Byzantins", s. 31.

²⁶³ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 23; Haldon, "Seventh-Century Continuities and Transformations: the Ajnâd and the "Thematic Myth", s. 401; Nitekim *themalardan* önce IV. ve VI. yüzyıllarda özellikle Balkanlarda, imparatorluk idarî ve askerî sisteminde kullanılan kelimelerin Latince olduğu bilinmekle birlikte bir müddet sonra bu kelimeler yerini Grekçeye bırakmıştır. Bk. Neli Miteva, "Ethnocultural Characteristics of the Population in the Thracian Lands in the 4th-6th cc.", *Byzantino Bulgarica*, VIII, Sofia 1986, s. 243.

görülen bölgelere çekerek imparatorluğun yeniden bir güç toplamasını ve yeni bir idarî ve askerî teşkilatlanmayla Anadolu'nun imparatorlukta kalmasını sağlamıştır. Dolayısıyla Yermük mağlubiyeti her ne kadar imparatorluğun Yakınoğu topraklarının elden çıkmasının bir dönüm noktası ise de İmparator Herakleios'un kalan birlikleri yeniden organize ederek güçlendirmesi ve teşkilatlandırması da imparatorluk yönetiminde kalan Anadolu'nun idarî ve askerî tarihi için de bir dönüm noktasıdır.

İmparatorluk birliklerinin Anadolu'da güvenli görülen bölgelere çekilmesi, imparatorluğun karşı saldırısı ve toprak kazanımı sonucunda ele geçirilen bölgelerin stratejik önemine göre *bandon*²⁶⁴, *tourma*²⁶⁵ ve *thema* vd. gibi yeni idarî ve askerî bölgeler olarak tesis edildiği bundan sonra geri çekilen veya getirilen yeni birliklerin bir idarî ve askerî sistem dâhilinde bu bölgelere yerleştirildikleri anlaşılmaktadır.²⁶⁶ Güvenli bölgelere çekilme sonucunda, önceki yüzyıllarda Roma ve Sâsâniler arasında bir sınır hattı oluşturan Euphrates [Fırat] sınırı, Bizans ve İslâm Devletleri arasındaki mücadelelerde varlığını yitirmiş; iki devlet arasındaki sınır, doğal sınırların yanı sıra ilerleyen bölümlerde de bahsedileceği üzere *kleisoura*, *bandon* ve *tourmalarla* dolayısıyla sadece idarî ve askerî garnizonlarla belirlenmiştir. Dolayısıyla Cameron'un da belirttiği gibi, imparatorluğun doğu sınırındaki askerî durumu ciddi anlamda değişmiş ve artık Bizans ve Arap toprakları arasındaki çizgisel sınır hattı ortadan kalkmıştır.²⁶⁷ Bu çerçevede iki devlet arasındaki sınır hattını belirttiğimiz üzere, Toros Dağları ve bu dağlarda belli bir strateji dâhilinde oluşturulan müstahkemler oluşturmuştur.

²⁶⁴ Geç Roma döneminde de karşılaştığımız *bandon*, *thema* sistemi dâhilinde bünyesinde küçük bir *kastron* [kale]'u ve 200-400 arasında bir askeri barındıran en küçük idarî ve askerî birimdir. Birden fazla *bandon* bir araya gelerek *banda*'yı oluşturur. Yöneticisi ise *komes*'tir. Her bir *bandonda*, 50-100 arasında süvari; 200-400 arasında da piyade mevcuttur. Bk. Mavrikios, *Strategikon*.1.3; A. Kazhdan, "Bandon", *ODB*, I, s. 250.

²⁶⁵ Mavrikios'un *Strategikon* adlı eserinde bahsedilen üç-dört *bandon*'dan oluşan ve en yüksek 2000-en az ise 1000 asker barındıran *moira*'nın yerine, VIII. yüzyıldan itibaren asker sayısı *moira*'ya göre artan *tourma* idarî ve askerî birimi oluşturuldu ve bu *tourma*'nın bünyesinde 2.000-3.000 asker mevcuttu. Nitekim bu idarî ve askerî birimin yöneticisi *tourmarkhos* olarak adlandırılmaktadır. Bk. Mavrikios, *Strategikon*.1.3; A. Kazhdan, "Tourma", *ODB*, III, s. 2100; Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninety Century*, s. 41.

²⁶⁶ Pertusi, "La Formation des Thèmes Byzantins", s. 31; Arnold Toynbee, *Constantine Porphyrogenitus and His World*, London 1973, s. 237; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 90-91; Michael J. Decker, *Bizans Savaş Sanatı*, Çev. A. Tunçer Büyükonat, İstanbul 2016, s. 105.

²⁶⁷ Averil Cameron, *Bizanslılar*, Çev. Özkan Akpınar, İstanbul 2015, s. 41.

Doğudaki imparatorluk birliklerinin kaydırılması, daha öncede bahsettiğimiz *limes* birliklerinin ve sınırlarının da kaydırılması anlamına gelmektedir. *Limes* sınır sisteminin, zamanla önemini kaybetmesine rağmen bu birliklerin, *thema* birlik ve sınırlarına da temel oluşturduğu tahmin edilebilir. Bu geri çekilme, önceki dönemlerdeki saldırgan politikanın yerini, devamı gelecek olan Müslüman Arap akınlara karşı imparatorluğun geliştirmiş olduğu bir savunma stratejisine bırakması şeklinde görülmelidir. Nitekim bu saldırılar dolayısıyla, imparatorluk askerî el kitapları olan *Taktikon*larda, “saldırganlık” yerine “savunmada durma” stratejisi salık verilmektedir.²⁶⁸ Nitekim her iki tarafın da kendi bölgeleri dışındaki bölgelerde kalıcı olarak yerleşmemeleri bunu kanıtlamaktadır. Dolayısıyla burada Müslüman Arapların Yermük Savaşı’ndan sonra Anadolu içlerine gerçekleştirmiş olduğu saldırıları, imparatorluğun özellikle Anadolu’daki bağımlı ortadan kaldıracak saldırılar olmayıp aksine imparatorluğun kendi bünyesinde barındırdığı öz kaynaklarla Anadolu merkezli yeni güçlü bir idarî, askerî ve sosyo-ekonomik yapının ortaya çıkmasına zemin hazırlayan saldırılar olarak görülmelidir.

Bahsetmiş olduğumuz bu idarî ve askerî bölgeler, birliklerin gündelik ihtiyaçlarının yanı sıra ordunun yeniden düzenlenmesi özellikle lojistik ve teçhizat ihtiyaçlarının karşılanması açısından da oldukça önemli görünmektedir. Bu durum, yeni oluşturulan *thema* bölgelerinin, batıdan kaydırılan birliklere sıradan bir coğrafyada değil, birliklerin gereksinimlerini karşılayabileceği yeni garnizon alanlarının kurulmasını da sağlamıştır. Böylece imparatorluk, birliklerini bir sistem içerisinde, Mısır’ın elden çıkmasından sonra elinde kalan Balkanlarla beraber en önemli toprak parçası olan Anadolu’da tutmayı başarmıştır.

Yüzölçümleri ve demografik yapıları itibariyle birbirinden farklılıklar göstermekle beraber *thema*ların aynı nitelikleri taşıdıkları görülmektedir. *Limes*lerde olduğu gibi

²⁶⁸ Bir örnek için X. yüzyılda İmparator II. Nikephoros Phokas (963-969)’a atfedilen sahra talimnamesi *Praecepta Militaria* da, *thema* yöneticisi olan strategos’un düşmana karşı mücadelede nasıl bir tutum izlemesi gerektiği şu şekilde ifade edilmektedir: “Eğer düşman sahip olduğunuz süvari ve piyadeden sayıca fazlaysa yakın mücadele ve çarpışmadan kaçınılmalı; Pusular ve tuzaklar ile düşmana zarar verilmelidir... Sadece daha güçlü düşmanlardan değil aynı zamanda eşit güçteki düşmanlardan da mücadeleden kaçınılması...” gerektiği vurgulanmaktadır. Kayıttan da anlaşılacağı üzere, *Praecepta Militaria* da sayı bakımından eğer düşman güçleri fazlaysa strategos’un onlara karşı daha temkinli olması gerektiği mecbur kalmadıkça, düşman ile doğrudan mücadeleye girmek yerine tuzak ve pusularla onları zayıyata uğratılmasını ve gerektiğinde karşılıklı mücadeleye girilmesi tavsiye edilmektedir. Bk. *PM*, IV.19; Ayrıca bkz. *Takt. NO*. 64.1.

thema merkezlerinin ve alt birimlerinin, farklı yerleşik nüfusu besleyen ekilebilir arazilere sahip olduğu veya bu arazilerin yakınında yer aldığı görülmektedir. Aksi bir durum yani herhangi bir *themaya*, hayvan sürüleriyle beraber büyük kitlelerin göçü, zaten yeterince az olan verimli *thema* arazilerinin yetmemesine neden olduğu tahmin edilebilir. Dolayısıyla özellikle sınır bölgelerinde, hem çok sayıda askerin hem de yerleşiklerin ve hayvan sürülerinin bulunması ayrıca bir problem teşkil etmiş olmalıdır.

İdarî ve askerî eyaletleştirmeyle ilgili olarak siyasî, idarî ve sosyo-ekonomik gelişmeler düşünüldüğünde bu sistemin temellerinin net bir şekilde açıklanması zor görünmektedir. Geç Antik Çağ'ın nitelikleri göz önünde bulundurulduğunda tarihî sürekliliğini devam ettiren ve idarî ve askerî nitelikleri ön plana çıkmış olan yerleşimlerin olduğu görülmektedir.²⁶⁹ Bu yerleşim birimlerinin bazıları, Anatolikon *themasında* Amorion [Hisarköy]²⁷⁰, Armeniakon *themasında* Nikopolis [Pürk], Thrakesion *themasında* Ephesos [Selçuk] ve Opsikion *themasındaki* Ankyra [Ankara], Nikeia [İzmit] ve Nikomedia [İzmit] şehirleridir.

Mısır'ın elden çıkması sonucu, Anadolu'nun sosyo-ekonomik ve askerî öneminin farkında olan imparatorluk yönetimi, birliklerini, gelirlerini ve bu birliklerin iletişimini sağlayan özellikle ulaşım imkânlarını Anadolu'da yoğunlaştırmıştır. Bu yapı içerisinde, yönetiminde seçkin bir askerî birliği barındıran ve aynı zamanda güçlü bir otoriteye sahip olduğu anlaşılan *strategoslar*, hâkim buldukları bölgeler içerisinde imparatorluğun topraklarını savunma görevini üstlenmişlerdir. Böylece yönetim, bu güçlü birlik ve otorite ile topraklarının savunulup kontrol edilebileceğini düşünmüştür. Bu düşünceyle imparatorluk, yerel yöneticiler olan *strategoslar* ile iletişim ağlarını iyi bir şekilde düzenlemiş ve bu iletişim, merkez ve kırsal arasındaki bağın sıkı bir şekilde devam etmesini sağlamıştır. Nitekim bunun kanıtı, Anadolu'da Roma İmparatorluğu'nun idarî ve askerî sistemi içerisinde varlığını devam ettiren karayollarının tamir edilmesi ve saldırılar dolayısıyla farklı bölgelere ulaşmak amacıyla yeni yolların açılmasıdır. Karayolunun düzenli bir şekilde özellikle askerî

²⁶⁹ Luca Zavagno, *Cities in Transition Urbanism in Byzantium between Late Antiquity and the Early Middle Ages (500-900)*, BAR 2009, s. 26-29.

²⁷⁰ Belke-Restle, *Galatien und Lykaonien*, s. 123; C. S. Lightfoot, "Doukas and Amorion: A Note", *JÖB*, 46. Band, Wien 1996, s. 339; Johannes Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im spätem Byzanz*, Verlag 2008, s. 30.

anlamda işlemesi, merkez ve Anadolu arasındaki iletişimin güçlü bir şekilde yapılabilmesini sağlamıştır. Yollar, tahmin edilebileceği üzere merkez ile kırsal arasındaki iletişimin sağlanmasını, askerî birliklerin daha hızlı hareket etmesini, ikmal yollarının açık olmasını ve böylece birliklerin uzak bölgelere sevk edilmesini sağlamıştır.²⁷¹

Tam zamanlı ve profesyonel kuvvetler, hem *themal*larda hem de merkezde varlıklarını devam ettirdiler. *Strategos*'un merkezinde ve büyük garnizonlarda, profesyonel, tam zamanlı ve ödemeleri düzenli olan birlikler vardı. Özellikle *themal*lardaki bu kuvvetlerin, *thema* sistemi üzerinde yapılan malî değişiklikler sonucu en geç XI. yüzyılın ilk yarısına kadar varlıklarını devam ettirdikleri tahmin edilebilir.²⁷² Bu durum askerî güçlerin, garnizonda ya da diğer stratejik noktalarda kalıcı olarak yerleşik olan iki gruba bölünmüş olduğunu ve hareketli ve sık sık uzun mesafeli eylemlere katılanları yansıtmaktaydı. Saha birliklerinin işgal ettikleri bölgeler boyunca geniş bir şekilde dağıldıkları açıktır. Bu yüzden Müslüman Arap kuvvetlerinin, imparatorluk arazilerinin içlerine kadar nüfuz ettikleri anlaşılmaktadır. Birlikler genellikle savunulabilir yerlerde veya yerel nüfusu korumak için küçük yerleşimler arasında yoğunlaştırıldı. Bu durum, imparatorluk güçlerinin saldırıdan çok, savunma amaçlı bir politika takip ettiğini gösterir ki aslında kleisouralarda yapılan şey de tam olarak budur. Bu ise pusu ve vur-kaç savaş stratejisinin uygulanmasına neden olmuştur. Böyle bir strateji, *themal*lardaki birliklerde yerleşmenin önünü açmıştır.²⁷³

Thema sistemi ile imparatorluk, özellikle Sâsâni ve arkasından da Müslüman Arap saldırıları sonucu oldukça kötü hale gelen topraklarını, özellikle Anadolu'yu siyasî, idarî, askerî ve sosyo-ekonomik olarak tekrar canlandırmaya çalışmıştır. Bu sistem sayesinde devlet mekanizmasını bir anda harekete geçirebilen imparatorluk, kısa vadeli çözümden ziyade uzun vadeli, siyasî, idarî, askerî ve sosyo-ekonomik bir çözüm stratejisi düşünmüştür. Nitekim imparatorluğun, *thema* sisteminin faydasını, kısa vadede değil uzun vadede gördüğü de açıktır. İmparatorluk için kısa vadeli çözümler, daha çok bandon, kleisoura, kastron, düks ve tourmalardan oluşan sınır

²⁷¹ Geanakoplos, *Byzantium*, s. 68.

²⁷² Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950*, s. 66.

²⁷³ Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950*, s. 67.

bölgelerinde gerçekleşen, ani Müslüman Arap saldırılarının bertaraf edilmesi çerçevesindedir.

4. Bizans Toprak Sistemi Dâhilinde *Themalar*

İmparatordan en alt tebaasına kadar Bizans siyasî ve idarî düşüncesinde İmparator, “*Tanrının Seçilmiş Kulu’dur ve Takdir-i İlahi gereği hüküm sürmesi için görevlendirilmiştir.*” anlayışı hâkimdir.²⁷⁴ Bu anlayış çerçevesinde hâkim olunan arazilerin tek sahibi, “*Tanrının Temsilcisi*” olarak tanımlanan “*İmparator*”dur. Dolayısıyla merkezî bir yönetime sahip olduğu anlaşılan Bizans İmparatorluğu’nda, “*toprak mülkiyeti*”nin de tek sahibi “*İmparator*” ve “*İmparatorluk*” olarak düşünülmelidir. Bu mülkiyet, aynı zamanda onun siyasî, idarî ve askerî varlığının da teminatıdır. Nitekim toprak olmadan herhangi bir siyasî güçten bahsetmek neredeyse imkânsızdır.

Her ne kadar imparatorluk arazileri, “*İmparator*”undur düşüncesi hâkim olsa da VII. yüzyıldan X. yüzyıla kadar imparatorluk yönetimi, bu arazilerin “*imparatorluk ailesine ait mülk arazilerine*”, “*bağımsız küçük çiftliklere*”, “*dinî kurumlara ait arazilere*”, “*idarî ve askerî yöneticilere verilen arazilere*”, ilerleyen bölümlerde de bahsedileceği üzere *stratiotes*lere verilen “*askerî arazilere*” bölünmesine karşı çıkmamıştır. Dolayısıyla her biri farklı bir iktisadî yapıyı ve amacı ifade ettiği anlaşılan bu arazilerin, imparatorluğun çıkarlarına uygunsu ve özellikle de büyük toprak sahiplerine karşı, “*bağımsız-köylü çiftçi*” ve asker-çiftçiler olan *stratiotes*lerin toprak ve iktisadî yapısını koruyorsa bölündüğü anlaşılmaktadır. Çünkü imparatorluğun esas vergi gelir kaynağını, toprak üzerinde yaşayan köylüler ve onların faaliyetleri oluşturmaktadır ve bu kaynağın, imparatorluğun çıkarları açısından korunması ve denetlenmesi gerektiği ortadadır.

İmparatorluğun birçok iktisadî temelini oluşturduğu gibi toprak, bir müddet sonra ortaya çıkacak olan “*thema*”ların da temelini oluşturmuştur. Nitekim Toros Dağlarının ardına kaydırılan imparatorluk birlikleri, esasında imparatorluğa ait olan topraklar üzerine yerleştirilmiştir. Bu yerleştirilmeler sonrasında birlikleriyle beraber idarî ve askerî bölgeler olarak tanımlanan “*thema*”lar ortaya çıkmıştır. Bu noktada

²⁷⁴ Georg, Ostrogorsky, “Bizans İmparatoru ve Hiyerarşik Dünya Düzeni”, *Cogito Bizans Özel Sayısı*, S. 17, 1999, s. 52-53.

karşımıza çıkan askerî araziler ve bu arazilerin tanımlanması problemi ortaya çıkmaktadır. Bu problem, bahsettiğimiz askerî arazilerin *themalardan* önce mi yoksa *themalardan* sonra mı çıktığına dairdir. Nitekim mevcut kaynaklarımız çerçevesinde bunu kanıtlamak zor görünmekle beraber esasında olması gereken, birliklerin kaydırılmasından sonra askerlere tahsis edilen arazilerin ilk önce askerîleşmesi ve bu askerîleşmeye bağlı olarak da *themaların* ortaya çıkmasıdır.

Merkezden atamış olduğu olağanüstü yetkilere sahip *strategos* yönetiminde, toprak temelli olarak kurulan *themalar* ile imparatorluk, en başta doğu sınır bölgesinde ciddi anlamda tahribata uğramış olan bölgeleri, idarî ve askerî anlamda kontrol altına alma niyetindeydi. Bu kontrolden sonra hem merkezî hem de yerel yönetimin esas amacı, ordunun acil bir şekilde ihtiyaç duyduğu asker sayısını arttırmak ve varolan birlikleri düzenlemektir.²⁷⁵ İmparatorluğun içinde bulunmuş olduğu buhranlı dönem düşünüldüğünde, özellikle “*ordunun acil bir şekilde ihtiyaç duyduğu asker sayısını arttırma*”nın en kolay yolu, imparatorluğun hâkim olduğu bölgelerden asker temin etmektir. Bu çerçevede imparatorluk yönetimi, hem “*asker sayısını arttırmak*” hem de “*nüfussuz kalmış olan bölgeleri nüfuslandırmak*” için özellikle Balkanlardan Slavların Anadolu’ya göç ettirilmesi ve yerel yöneticiler olan *strategosların* da bölgelerinden asker devşirme politikası uygulamıştır. Dönem şartları göz önünde bulundurulduğunda toprak sistemiyle bağlantılı olarak asker sayısının artması, imparatorluk için ciddi gelişmelerin başlangıç noktasıdır ve sistem, genel olarak taşra ve merkez arasında uyumlu bir yönetimin ve *themalar* arasında farklılıklar olsa da uyumlu bir toprak sisteminin işlenmesini gerekli kılmaktadır.

İlerleyen bölümde de bahsedileceği üzere *thema* yöneticileri olan *strategosların* başlıca görevlerinden birisi, asker toplamak ve topladığı askerleri bir sistem dâhilinde araziye yerleştirerek imparatorluğun gelecekte de ihtiyaç duyacağı askerî gücü, daha hızlı bir şekilde bölgesel olarak oluşturmaktır. Bu noktada sistemin esas amacının da her *thema* yönetiminin kendisini bölgesel olarak idarî, askerî ve iktisadî olarak kalkınmasını, kendi öz kaynaklarının el verdiği ölçüde ayakta durmasını ve bu kaynakların en verimli şekilde kullanılmasını sağlamaktır. Bu çerçevede bölgesel yönetimlerin başarılı olması, aynı zamanda imparatorluğun dolayısıyla merkezî

²⁷⁵ Ragia, “The Geography of the Provincial Administration of the Byzantine Empire (C.A. 600-1200): I.1. The Apothekai of Asia Minor”, s. 198-99.

yönetimin de hem idarî-askerî hem de iktisadî olarak başarılı olmasının önünü açmış ve bu sistem ile ciddi dış tehditlere rağmen imparatorluk “içten bir büyüme” potansiyeli yakalamıştır.

Bu sistem, asker sayısının hem merkezî hem de bölgesel yönetimin ihtiyaç duyduğu idarî ve askerî yöneticilerin sayısının artmasını da sağlamıştır.²⁷⁶ Bu noktada, özellikle *themaların* sınır bölgeleri, askerî yöneticilerin kendi yeteneklerini gösterebilecekleri “uygulama alanları” olarak düşünülmelidir. Böylece *themalarında* idarî ve askerî anlamda oldukça güçlenen bazı *strategoslar*, birliklerinin de desteğiyle merkezî yönetime karşı isyan hareketine girişmişlerdir. Nitekim isyanlar, özellikle merkezî yönetime karşı bir tehdit olarak görülmekle birlikte ancak bu isyanların, çalıştığımız yüzyıllar içerisinde, sosyo-ekonomik birçok olumsuzluğuna rağmen imparatorluğun ortadan kalkmasına bir neden oluşturmadığı hatta *themalarda* merkezî yönetime karşı güçlü *strategoslar* çıksa bile tamamıyla kalıcı bir askerî diktatörlüğün oluşturulmadığı anlaşılmaktadır.²⁷⁷ Aksine *themaların* çıkartmış olduğu asker imparatorların, Müslüman Arap tehdidine karşı imparatorluğun uzun süre daha varlığını sürdürmesine de katkı sağladığı açıktır.

4.1. Toprak ve Toprağın Tasarrufu Hakkında

Ortaçağda kurulan devletlerin güçlü olmasının ana unsuru topraktır ve bu çağdaki devletler, kendi içinde buldukları kuvvet ve temayüllere göre kendilerine özgü bir toprak sistemi kurmaya ve sahip olduğu siyasî iradeyle bu sistemi devam ettirmeye çalışmışlardır.²⁷⁸ Nitekim bir Ortaçağ devleti olan Bizans İmparatorluğu’nun temeli de toprağa dolayısıyla tarımsal ekonomiye dayanmaktadır. Burada bahsedeceğimiz toprak ve toprağın tasarrufu hakkındaki faaliyetler, imparatorluğun mülkü olan ancak genelde imparatorluğun özelde de kırsalın temel geçim kaynağını ifade etmektedir. İmparatorluğa ait bu arazilerin, özellikle barış zamanlarında düzenli bir şekilde ekilip biçilmesi ve ele geçirilen yerlerin askerî araziler haline getirilerek *thema* sistemine

²⁷⁶ Bu doğrultuda IX. ve XI. yüzyıllarda özellikle Boukellarion, Kharsianon, Paphlagonia, Kappadokia ve Anatolikon *themalarından*, hem üst düzey idarî ve askerî yöneticilerin hem de büyük imparatorluk mülklerine sahip ailelerin ortaya çıktığı bilinmektedir. Bk. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century*, s. 155-56.

²⁷⁷ *Themalar* her ne kadar olağanüstü yetkilerle donatılmış olan *strategosların* yönetiminde olsa bile bu durum imparatorluğun merkezî otoritesinin ciddi anlamda işlediğinin de göstergesidir.

²⁷⁸ Mustafa Demirci, *İslamın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, İstanbul 2003, s. 17.

dâhil edilmesi, imparatorluğun yaşaması için en temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. *Thema* sistemi dâhilinde bu “sosyo-ekonomik” yapının temelden anlaşılması, imparatorluk yönetiminde etkisi olan idarî, askerî ve malî yapının da anlaşılmasını sağlayacaktır. Toprak sistemi içerisinde esas unsuru, üzerinde yaşayan “halk” oluşturacağı için de ilk başta bu ve bunun özelliklerinin tanımlanması gerekmektedir.

Bu çerçevede sorulması ve tespitinin yapılması gereken ilk soru, “halkın” yaşadığı arazilerin kökeni neydi ve bu araziler üzerinde yaşayan “halk”, tamamen geçimini tarımdan sağlayan ziraî sınıfını mı, çeşitli iktisadî kolların bir arada faaliyetlerini devam ettiren zanaat sınıfını mı yoksa askerî bir sınıfı mı ifade etmekteydi? İkinci soru ise, bu “halk” ve üzerinde yaşadığı arazi, hem imparatorluk hem de yerel yönetim için neyi ifade etmekteydi?

Bu soruların cevabının bir kısmı, İmparator Herakleios’tan önce Phokas’ın iç savaşı ve Sâsâni saldırıları sonucu, *limitanei* düzeninin bozulmasında yer almaktadır. İç Savaş ve Sâsâni saldırılarının, Anadolu’daki *limitanei* düzeninin bozulmasına neden olduğu bir gerçektir. Nitekim Anadolu’da bulunan Phokas destekçilerinin bir kısmı, isyan sırasında ya hayatını kaybetti ya da kaçtı ve imparatorluk bu mülk sahiplerinin mallarına isyancı oldukları gerekçesiyle el koydu. Nitekim VII. yüzyılın başlarına kadar *limitanei* mülkleri oldukça büyüktü ve Anadolu üzerinde yoğunlaşan hem Sâsâni saldırıları hem de Phokas isyanı, bu arazilerin daha da küçülmesine neden oldu.²⁷⁹ Dolayısıyla boşalan bu küçük arazilere, üretimi yeniden canlandırmak ve gerekli olan iş ve askerî gücü temin etmek için köylüler ve birlikler yerleştirildi. İsteyen askerlere de imparatorluk mülkü haline getirilen araziler tahsis edildi ve böylece İmparator Herakleios, eski *limitanei* sistemini restore ederek muhtemelen saltanatı bitmeden imparatorluk birliklerini sabit olarak imparatorluk arazilerine yerleştirdi.²⁸⁰ Bu durum arazilerin tasarruf hakkının, imparatorlukta olduğunu göstermekle beraber süreç, Anadolu’da özellikle belli bölgelerde askerî temelli bir nüfuslandırma yoluna gidilerek askerlerin, mevcut halk ile varlığını devam ettirmesinin de yolunu açtı.

²⁷⁹ Treadgold, “The Military Lands and the Imperial Estates in the Middle Byzantine Empire”, s. 125.

²⁸⁰ Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950*, s. 76-77.

Bu araziler, imparatorluk tarafından yeni askerî araziler olarak kaydedildi ve anlaşılan bu kayıtlar, her bir *themada* ayrı ayrı tutuldu. Bu kayıtlarda, imparatorluk tarafından arazi çeşitliliğinin belirlenmesi, arazilerin kullanımı, kimlere verileceği, arazi verildikten sonra alanının ne olacağı, sınırlarının ve değerinin belirlenmesi gibi kadastro işlerinin yanı sıra yıllık arazi vergilerinin tespit edilerek kaydedilmesi gerekmektedir.²⁸¹ Sistem dâhilinde toprağa bağlı bu yapının, özellikle *stratiotes*lerin imparatorluk arazilerine yerleştirilmesi, araziye bağlı olarak *thema* birliklerinin masraflarının karşılanması ve bu yapının korunmasında ciddi öneminin olduğu ortadadır.

İmparatorluk arazilerine yerleştirilen askerî sınıfın yanı sıra *thema* bölgelerine göre değişmekle beraber geçimini hayvancılıktan, çiftçilikten, çeşitli zanaat kollarından veya tüccarlıktan sağlayan halk sınıflarının da olduğu aşikârdır.²⁸² Bu halk sınıflarını oluşturanlar ister köylü, zanaatkâr veya tüccar olsun, mutlaka toprak sistemi ile ilişkiliydi ve *thema* sisteminin sağlıklı bir şekilde varlığını devam ettirmesinin ön koşuluydular. Nitekim genelde imparatorluğun özelde de yerel yönetimlerin malî kaynakları, bu sınıfların varlığıyla çeşitlenmekte ve onların ödemiş oldukları vergilerle hem yerel hem de merkezî hazine desteklenmekteydi. Dolayısıyla sistem dâhilinde, hem merkezî hem de yerel *thema* yönetimleri için askerî ve askerî olmayan ancak imparatorluk ekonomisinin esas kaynağı olan toplumsal sınıflar, kesinlikle birbirinden ayrı değildir ve varlıklarını birbirine borçludur.

İç bölgelerin yanı sıra sınır boylarında özellikle tarım ve hayvancılığın yapılması, bölgenin savunulması anlamında önemli bir role sahiptir. Nitekim tarıma dayalı hayvancılık anlamında imparatorluk, hareketli ancak merkezî bir iktisadî yapı yaratmaya çalıştı. Bu yüzden imparatorluk, sınır boylarında ekilebilir arazi az olduğu için kırsal hayvancılığı da destekledi. Bunun nedenleri, kimi bölgelere su ulaşımının zor olması, verimli arazi miktarının az olması ve bu toprağı sürekli ekip biçecek tarımsal nüfusun bulunmaması olarak tespit edilebilmektedir. Bazı bölgelerde bu sıkıntıların hiçbiri yaşanmazken bazılarında bir kısmı problem teşkil etmekteydi. Bu nedenle çiftlikler, kimi yerlerde yoğun iken kimi yerlerde seyrek ve bu durum yerleşikler için bazen teşvik edici bazen de usandırıcıydı. Verimli araziler, kısa

²⁸¹ Treadgold, "The Military Lands and the Imperial Estates in the Middle Byzantine Empire", s. 629.

²⁸² Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, s. 57.

süreliliğine de olsa yerleşiklerin ihtiyacının karşılanması için imkân sağlardı. IX. ve XI. yüzyıllar arasında İslâm devletinin gerilemesi ve elden çıkan toprakların yeniden kazanılmasıyla, sınır bölgelerindeki nüfus yoğunluğu arttı ve bunun sonucunda bölgede hâkimiyet kuran aristokrasinin birbirleriyle olan rekabeti de gün yüzüne çıktı. Bu rekabete dayalı olarak aristokrasi sınıfının hâkim olduğu çekirdek arazi genişledi ve bu durum, stratiotesler ve köylüler üzerinde karşı konulamaz bir baskı unsuru haline geldi. Bu güç ile yerel aristokratlar, stratiotes ve köylülere karşı zorbaca hareketlere girişmişler ve *themalarda* merkezî yönetime karşı bir güvensizliğin oluşmasına ve gittikçe güçlenen toprak aristokrasine karşı stratiotes ve köylülerde ciddi bir tepkinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.²⁸³

640'larda imparatorluk birliklerinin Anadolu'nun iç bölgelerine özellikle sabit olarak yerleştirilmeleri bunun sebebi olabilir. Bu noktada büyük kitleler halinde Slavların Anadolu'ya yerleştirilmesi, hem Anadolu'yu hem de bu sistemi ne ölçüde etkilemiştir? sorusu sorulmalıdır. İlk dönemler için kaynak yokluğundan dolayı bu sorunun cevabının bulunması zor olmakla birlikte onların bu düzenin başlangıç noktasını oluşturduğu düşünülebilir. Anadolu'da imparatorluk mülklerine, kendilerinin yerleşmesi ve tarımsal faaliyetler yapmak için göç ettirilen Slavlar²⁸⁴, küçük arazi sahibi oldular ve onlar, sadece askerî değil aynı zamanda iktisadî bir yapının yeniden ortaya çıkmasına zemin hazırladılar.²⁸⁵ Nitekim *themalar* ile başlayan bu yerleştirme, imparatorluğun acil bir şekilde ihtiyaç duyduğu *stratiotes* ve *thema* sistemi içerisinde kuvvetli bir köylü sınıfının ortaya çıkmasını da sağladı.²⁸⁶

Yukarıda da bahsedildiği üzere imparatorluğun *thema* bölgelerine atanan *strategoslar*, hem kendi hem de merkez asker sayısını artırmak için bölgelerinden bir nevi asker devşirme işine giriştiler. İlk başta bölgesel *thema* birliklerine dâhil edilen bu devşirme askerler, düzenli bir ordu oluşturmak için imparatorluk arazilerine

²⁸³ Decker, "Frontier Settlement and Economy in the Byzantine East", s. 266.

²⁸⁴ Bizans İmparatorluğu'nun uygulamış olduğu tehcir politikaları hakkında bkz. Peter Charanis, "Bizans İmparatorluğu'nda Bir Devlet Politikası Olarak Tehcir", *TİD*, Çev. Mustafa Alican, C. XXVI, S. I, Temmuz 2011, s. 259-275; Peter Charanis, "Yedinci Yüzyılda Bizans İmparatorluğu'ndaki Etnik Değişimler", *Tarih Okulu Dergisi*, Çev. İlcan Bihter Barlas, S. XVIII, Haziran 2014, s. 713-738; Mevlüt Akdere, *Bizans Devleti'nin Anadolu'da İzlediği Nüfus Politikaları (VII.-X. Yüzyıllar)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Antalya 2017.

²⁸⁵ Haldon, *Byzantium in the Seventh Century*, s. 248; Bu konu hakkında P. Charanis'in yapmış olduğu çalışmalar oldukça değerlidir. Bk. Peter Charanis, "Kültürel Çeşitlenme ve Anadolu'da Bizans İktidarının Çöküşü", Çev. Mustafa Alican, *Tarih Okulu*, S. X, Mayıs-Ağustos 2011, s. 195-217.

²⁸⁶ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 124-125.

yerleştirildiler. Böylece zamanla hem asker hem de çiftçi olan ve kaynaklarımızda *stratiotes* olarak geçen askerî ve toplumsal bir sınıf ortaya çıktı.²⁸⁷ Bu durum, aynı zamanda başşehir Konstantinopolis'teki merkezî askerî gücün dışında yerelde ayrı bir "*thema*" birliğinin oluşmasını da sağladı.

Askerî bir sistem de olan *thema* sisteminde *stratiotes*ler bu sistemin kurucusu konumundaydılar ve imparatorluk, koruyucusu olduğu anlaşılan *stratiotes*lere, hem imparatorluğa askerî görevlerini yerine getirmeleri hem de toprağı istedikleri gibi ekip biçmeleri için arazi verdi. Sistemin işleyip işlemediğı, ileride de görüleceğı üzere hem bölgesel yönetimle hem de merkezden gönderilmiş olan memurlar vasıtasıyla denetlendi. Bu denetlemenin birçok amacının olduğu gibi *themalarda*, toprağın düzenli bir şekilde ekilip ekilmediğı ve vergi sisteminin düzenli bir şekilde işleyip işlemediğine dair olumlu ya da olumsuz bir görüşün imparatorluk yetkililerine bildirildiğı düşünülebilir. Bunun yanı sıra bölgede imparatorluğun egemenliğinin sürdürülüp sürülmediğı ve ele geçirilen her bölgeyi, savunma ön planda olmak üzere imparatorluk çıkarlarına uygun olarak organize etmek gibi bir amacının olduğunu da belirtebiliriz.²⁸⁸ Nitekim dış tehditler, imparatorluğun özellikle merkezden uzak sınır bölgelerinde, bu şekilde organize olmasına sebebiyet vermekteydi. Her ne kadar imparatorluk, *thema strategoslarına* bölgelerinde olağanüstü yetkiler vermiş olsa bile bu kişilerin, doğrudan *stratioteslerin* arazileri ve özellikle de gelirleri üzerinde tek söz sahibi olma hakkını engellemiş olduğu anlaşılmaktadır. Bütün bu bilgilerden anlaşılan toprak, hem imparatorluğun hem de *thema* yönetimlerinin özellikle askerî ve iktisadî yapılarının temel unsurudur. Dolayısıyla bu yapıların korunması, toprağın iyi işleyip işlememesiyle alakalıdır.

4.2. *Thema* Askerî Arazileri: *Stratitika Ktemata*

VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle *themaların* kurulmasıyla başlayan idarî ve askerî düzen, imparatorluğun en önemli toprak parçası ve *themaların* uygulama alanı olarak görülen Anadolu'daki toprak sisteminin de değişmesine neden olmuştur. Bu değişimle *themaların* toprak sistemiyle ilgili olarak karşımıza iki temel husus çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, merkez tarafından kaydedilen ve askerî

²⁸⁷ Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950*, s. 40-41, 49.

²⁸⁸ Yasuhiro Otsuki, "Monastic Property and the Imperial Taxation System-As Seen in Iviron Documents", *Mediterranean World*, No: XIX, s. 274-276.

hizmeti ve mülkleri tanımlayan *strateia* ve bu askerî mülklere sahip olan *stratiotes*lerin yerleşmiş oldukları ve ellerinde tutmuş oldukları arazileri tanımlayan *stratitika ktemata*dır.²⁸⁹ *Thema* sistemine özgü bu iki arazi türü, imparatorluğun siyasî, idarî, askerî ve sosyo-ekonomik politikalarından kesinlikle bağımsız değildir ve imparatorluğun geleceği açısından oldukça önemlidir. Nitekim imparatorluğun, özellikle Müslüman Araplara karşı göstereceği direnç ve varlık, doğrudan bu toprak sisteminin işleyip işlememesiyle ilgilidir.

Thema sistemi dâhilinde gördüğümüz *stratitika ktema* arazileri, *stratiotes*lerin varlığı ve onların sahip olduğu arazileri tanımlayan *strateia* arazileri, bazı araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Bu konu hakkında özellikle J. Haldon, doğrudan hem askerî araziler olan *stratitika ktemata*lar hem de bu araziler üzerinde yaşayan ve aynı zamanda çiftçi-askerler olan *stratiotes*lerin kökenleri, ortaya çıkışları, gelişimleri ve sistem dâhilinde nasıl işlediği hakkında çok önemli iki çalışma kaleme almıştır.²⁹⁰ Haldon'un dışında W. Treadgold'un yapmış olduğu, “*Askerî Araziler ve Orta Bizans Döneminde İmparatorluk Mülkleri*” olarak tercüme edebileceğimiz bir makale çalışmasında ise Treadgold, bu arazilerin ortaya çıkışını, imparatorluk mülklerinin gelişimi ve Orta Bizans dönemine yansımalarını incelemiştir.²⁹¹

Haldon, *stratitika ktemata* arazilerinin VII. yüzyıldan X. yüzyıla kadar olan kaynaklarda geçmediğini, ancak X. yüzyılda karşımıza çıkan bu arazilerin kökenlerinin, 650’li yıllarda imparatorluk ordularının yerleştirildiği yerlerde ve sonrasında savunacakları bölgelerde aranması gerektiğini vurgulamaktadır.²⁹² Nitekim *themaların* erken dönemlerinde bu arazilere ve işleyişine dair herhangi bir atıf bulunmamakla birlikte anlaşılan yeni ihtiyaçlara ve koşullara yanıt olarak toprak sistemi, babadan oğula geçen bir askerî yükümlülük halini alıncaya kadar bir süreç içerisinde gelişti ve gelişimini tamamladıktan sonra kaynaklarda ifade edilmeye

²⁸⁹ Mark C. Bartusis, *Land and Privilege in Byzantium-The Institution of Pronoia*, Cambridge University Press 2012, s. 71.

²⁹⁰ J. Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950: A Study on the Origins of the Stratitika Ktemata*, Wien 1979; J. Haldon, “Military Service, Military Lands, and the Status of Soldiers: Current Problems and Interpretations”, *DOP*, Vol. 47, 1993, s. 1-67.

²⁹¹ Treadgold, “The Military Lands and the Imperial Estates in the Middle Byzantine Empire”, s. 619-631.

²⁹² Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950*, s. 79.

başlandı. Bu süreç içerisinde bir müddet önce varolan *limitanei* arazileri, idarî, askerî ve malî temele dayalı bir şekle dönüştürüldü.

Harvey'e göre ise bu toprak sisteminin ortaya çıkmasında dönem itibariyle imparatorluğun içinde bulunduğu güç durumun payı vardır. Hem imparatorluğun içinde bulunduğu siyasî durum hem de çok kısa bir süre içerisinde imparatorluğun hâkim olduğu Filistin, Suriye ve Mısır gibi çok önemli topraklarının elden çıkması ve bu toprak kayıplarına bağlı olarak hazinedeki bütçe gelirlerinin düşmesi, imparatorluğun özellikle toprak temelli olarak bir takım önlemler almasına neden olduğunu ifade etmektedir.²⁹³ Harvey bu düşüncesinde kısmen haklı olmakla beraber imparatorluğun içinde bulunduğu durum, imparatorluğu kendi iktisadî kaynaklarını en iyi şekilde kullanmaya sevk etmiştir. Elbette ki Harvey'in bahsetmiş olduğu bölgelerin kaybı, imparatorluğu hem tarımsal hem de iktisadî kaynaklarının kaybedilmesi anlamında ciddi sıkıntıya sokmuştur. Ancak toprak sistemiyle ilgili olarak askerî birliklerin, Anadolu'ya kaydırılıp mülklere yerleştirilmesi ve askerî hizmetleri karşılığında bu topraklara yerleştirilen askerlerden vergi alınmaması, ilk başlarda bu sistemin imparatorluk hazinesine ciddi bir katkı yapmadığını düşündürmektedir. Burada önemli olan ilk önce arazilerin nüfuslandırılması, bölünmesi ve üzerinde yaşayan "halkın" faaliyetlerine göre vergi tahsil edilmesiyle ilgilidir. Dolayısıyla hazinenin vergi gelirinin artması ve imparatorluğun iktisadî olarak dar boğazdan çıkması yine bir süreci ifade etmektedir.

İmparator VII. Konstantinos'un 947 yılına tarihlendirilen bir novellasıyla, askerî araziler olan *stratotika ktemata*, askerî mal varlıkları olan *strateialar* ve onların stratiotesleri hakkında merkezî hükümet tarafından ilk kez hukuksal düzenlemeler yapıldı.²⁹⁴ Nitekim bu düzenlemelerin birinci kısmı dokuz; ikinci kısmı ise üç maddeden oluşmaktadır ve bunlar, stratioteslerin mülkleri, bu mülklerin satışları, devredilmesi, değeri, *strateia* arazilerinin *dynatos*/çoğ. *dynatoi* [güçlü/güçlüler]ların eline geçmesinin engellenmesi, arazi muafiyeti ve cezalar gibi toprak sistemini özellikle *stratiotes*lerin lehine düzenleyen ve onları koruyan maddelerdir.²⁹⁵ Bu

²⁹³ Alan Harvey, *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*, Cambridge University Press 2002, s. 20.

²⁹⁴ *The Land Legislation of the Macedonian Emperors*, Trans. and Comm. Eric McGeer, Mediaeval Sources in Translation, Vol. 38, Toronto 2000, s. 68.

²⁹⁵ Maddeler hakkında bkz. McGeer, *The Land Legislation of the Macedonian Emperors*, s. 71-76.

maddelerin her biri özellikle imparatorluğun X. yüzyıldaki toprak sisteminin açıklanması açısından oldukça değerlidir ve temelinde, güçlü arazi sahiplerine karşı vergi mükellefi köylüleri ve *stratiotes*leri korumak vardı.

947 Novellasının I.1. maddesine göre, *strateialar*la desteklenen mülklerin satılması için *stratiotes*lere izin verilmemekle birlikte dört libre yani 288 *nomisma* değerindeki taşınmaz sipahi *strateialar*ının da değerinin düşürülmesi engellenmiştir. Bunun yanı sıra Ege Denizi, Samos ve Kibyrraioton donanmasına katılan denizcilerin de hem zor görevlerde hem de kürekçi olarak görev yaptıkları için bu oranda değerlendirilmesi gerektiği; imparatorluk donanmasında hizmet eden denizciler ve geri kalanlar için, iki libre yani 144 *nomisma* değerindeki taşınmaz mülklerin, her bir *strateia*'da devam etmesi gerektiği bu yasa ile desteklenmiştir.²⁹⁶

X. yüzyıla ait bu novella ile anlaşılan, imparatorluk tarafından *strateialar*ın satılmasına izin verilmemekle birlikte özellikle Kibyrraioton *theması* dışındaki diğer *thema strateialar*ının değerinin, dört *libre* [288 *nomisma*]; Kibyrraioton *theması*ndaki *strateialar*ın değeri ise iki *libre* [144 *nomisma*] olarak belirlenmiş ve bu *strateialar*ın değerinin düşürülmeyip korunması önlemi alınmıştır. Nitekim bu durum, daha çok karada mücadele eden *stratiotes*lerin askerî rollerinin, denizcilere göre daha etkili ve riskli olduğunu göstermekle beraber bu karar ile onların durumunun ve mülklerinin güvence altına alındığı anlaşılmaktadır.

Askerî mülkler ve araziler, *stratiotes*lerin ölümünden sonra ailesine ya da doğrudan oğullarına devr-i miras olarak bırakabileceği mal varlıkları olarak görülmektedir. Miras yoluyla imparatorluk, esas *stratiotes*in ölümünden sonra arazisini ailesine bırakma hakkını vermiştir. Bu hak ile imparatorluk, arazinin hem boş kalmasını engellemiş hem de bir sefer olması durumunda atı ve teçhizatıyla hazır bir süvarinin bulunmasını sağlamıştır. Yazılı olarak yürürlüğe konulmamakla beraber bu uygulama hakkında Haldon, imparatorluk tarafından desteklense bile asker ailelerinin, bu arazilerin savunulması ve muhafazası hakkında bir zorunluluğu olmadığını da belirtmektedir.²⁹⁷

²⁹⁶ McGeer, *The Land Legislation of the Macedonian Emperors*, s. 17, 71.

²⁹⁷ Haldon, "Military Service, Military Lands, and the Status of Soldiers", s. 18; Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950*, s. 41-42.

Stratitotika ktemata'nın bir ailede en fazla kırk yıl süresince bırakıldığı²⁹⁸, bu süre dolduktan sonra askerî arazisi elinden alınan *stratiotes*'e, imparatorluk tarafından herhangi bir tazminat ödenmediği, ancak imparatorluğun kırk yıl sonrasında da araziyi hizmetinden memnun olduğu esas sahibinde ya da mirasçılarında bıraktığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla imparatorlukta bir askerin ya da *stratiotesin*, kırk-kırk beş yaşına kadar imparatorluk ordusunda askerlik yaptığı bilindiğine göre²⁹⁹, bu askerlik sürecinde askerî arazileri imparatorluk, *stratioteslere* bırakmış bundan sonra da arazinin tasarrufunu kendisine alarak yine aynı *stratioteste* ya da onun mirasçılarında bırakmıştır. Bundaki amaç, hem toprağın hem de toprak üzerinden elde edilen kaynakların idarî ve askerî olarak daha verimli kullanılmasını sağlamaktır. Böylece XI. ve XII. yüzyıla kadar imparatorluk, hem arazinin kendisinde kalmasını ve arazinin düzenli bir şekilde ekilip biçilmesini hem de *dynatos* olarak adlandırılan büyük toprak sahiplerinin çıkmasını engellemiştir. Nitekim Makedon hanedanlığı döneminde (867-1028) özellikle *strateia* ve *stratitotika ktemata* arazileri çerçevesinde yapılan kanunî düzenlemelerin en önemli amaçlarından birisi de budur.³⁰⁰

İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos'tan sonra İmparator II. Nikephoros Phokas (963-969), toprak sistemini özellikle *stratioteslerin* lehine düzenleyen, onları koruyan ve arazi satışlarını zorlaştıran önemli imparatorlardan biri olmuştur. Bu konuda Phokas, özellikle askerî arazilerin değeri hakkında üç önemli karar aldı. Bu kararlara göre, yeni-ağır silahlı süvari birliklerinin kurulmasının bir sonucu olarak süvari askerleri için bir askerî arazinin, İmparator VII. Konstantinos döneminde belirlenen minimum değeri, dört *libreden* [288 *nomisma*] yirmi *libreye* [1440 *nomismaya*] kadar çıkartıldı.³⁰¹ Dolayısıyla araziler hakkındaki bu düzenleme, *stratioteslerin* topraklarının değerini artırmakla beraber onları *dynatoslara* karşı imparatorluk yasasıyla korumaya devam etti. Bu durumun, *dynatoslara* karşı *stratioteslerin* bir denge unsuru olarak imparatorluğun yanında yer almasına, askerî arazilerde yeni bir sosyo-ekonomik yapının ortaya çıkmasına ve askerî-malî yapının

²⁹⁸ McGeer, *The Land Legislation of the Macedonian Emperors*, s. 73.

²⁹⁹ *PM*. I.2-3; Nikep. Our. *Takt*. I.1-2.

³⁰⁰ McGeer, *The Land Legislation of the Macedonian Emperors*, s. 17.

³⁰¹ McGeer, *The Land Legislation of the Macedonian Emperors*, s. 107-8; Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950*, s. 43; McGeer, *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*, s. 200.

güçlenmesine ön ayak olduğu düşünülebilir. Nitekim X. yüzyılda çıkarılan bu yasalardan imparatorluğun, özellikle askerî arazilerde *dynatos*ların daha da zenginleşmesini istemediği ve bunlara karşı *stratiotes*leri ve *stratiotes*lerin arazilerini güçlendirmek adına kararlar aldığı net bir şekilde görülmektedir.

Bazı *themalar*ın idarî ve askerî coğrafyaları oldukça geniş veya verimli olup bazıları ise küçük veya verimsizdi. Bu farklılıklar, dolayısıyla askerî arazilerin büyüklüklerini ve *themalar*ın çıkarmış olduğu asker sayısını da doğrudan etkilemiştir. Özellikle IX. ve X. yüzyılda ortaya çıkan doğudaki *themalar*ın, hem oldukça küçük hem de dağlık ve verimsiz arazilere sahip olduğu anlaşılmalı ki beraber bu *themalar*ın çıkardığı asker sayısı da büyük *themalara* göre daha düşüktü. Bu noktada, imparatorluk arazilerinin genişliği ve bu arazilerin imparatorluk çıkarları için ne kadar verimli kullanılıp kullanılmadığı sorusu mutlaka sorulmalıdır. Bu çerçevede, verimli ya da geliri az olan *stratitika ktemata* arazilerinin, imparatorluk askerî arazi kayıtlarından silindiği, imparatorluk tarafından bu arazilerin satıldığı veya vasıfsız statüsüne düşürüldüğü düşünülebilir. Çünkü verimsiz arazilerin tarıma açılmasının, hazineye ayrı bir külfet getireceği de ortadadır. Nitekim *themalar* üzerinde tesis edilen *stratitika ktemata* arazileri, hem toprağın sürekli ekilip biçilmesini yani tarımsal faaliyetlerin hem de bu araziler üzerinde yetiştirilen bir *stratiotes*'in dolayısıyla askerî bir devamlılığın teminini garanti ettiği anlaşılmaktadır. Bu araziler üzerinde sürekli bir ordunun varlığı, siyasî erkin bekâsının yanı sıra iktisadî kaynakların güçlü ve sürekli kullanılmasını da sağlamıştır.

Dolayısıyla karşımıza bu bölümde, imparatorluğun bekası için saç ayaklı bir model çıkmaktadır ki bu model, siyasî erk ve onun yönetiminde toprak temelli bir idarî-askerî ve iktisadî yapıdan oluşmaktadır. Bu modeldeki argümanımıza göre devletin varlığı, bu üç unsurun birbirleriyle olan ilişkilerinin gelişim seyrine göre olumlu ya da olumsuz olarak devam etmiştir. Dolayısıyla toprak sisteminin değişmesi ve gelişmesini, imparatorluğun yapmış olduğu askerî, idarî ve malî değişimler ve değişiklikler de aramak gerekmektedir.

XI. yüzyılın başlarından itibaren *thema* sisteminin değişmeye başladığının en net kanıtı *strateia* mülklerinin, *stratiotes*ler için değil daha çok birliklere yeni katılan ücretli askerlerin donatılması ve bakımı için harcanmasında görülmektedir. Nitekim

bu mülklerin gelirleriyle imparatorluk birliklerine daha profesyonel ücretli askerler alındı ve bunlar merkezî orduyu ifade eden *tagma* adı ile anıldılar.³⁰² Merkezî orduya alınanlar o kadar çeşitlidir ki, çağdaş kaynakları bile şaşırtmaktadır. Nitekim X. yüzyılın ortalarından itibaren Adat Savaşı'nda Bizans birliklerinin Rus, Ermeni, Slay, Gürcü, Bulgar ve Macarlardan oluştuğunu belirtilmektedir.³⁰³ Bu bilgi, doğru olmakla birlikte bu ulusların birlikler içerisindeki oranları hakkında bir fikir vermez. I. Iustinianos döneminden başlayarak hem merkezî hem de daha sonrasında teşkil edilen *thema* birliklerinde farklı uluslardan imparatorluğa hizmet eden askerlerin olduğu görülmektedir. İmparatorluk ordusu içerisindeki ücretli asker sayısının ciddi oranda artması, XI. yüzyıldan itibaren gerçekleşmiştir. Bu durum, merkezî yönetimden gerekli desteği alamayan *thema* bölgelerinin artık esas yerli asker çıkartma ve yetiştirme işlevini gerçekleştiremediğini kanıtlamaktadır.

4.3. *Thema* Çiftçi-Askerleri: *Stratiotes*ler

Anadolu'da daha güçlü bir gelişme gösterip imparatorluğun zamanla Balkan arazilerinde de tesis ettiği *thema* sistemi içerisinde askerî arazilere bağlı olarak hem gündelik yaşamlarını hem de askerlik hizmetini idame ettiren *stratiotes*ler yani çiftçi-askerler önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir önceki bölümde de bahsettiğimiz üzere *stratitika ktematalar* ile *stratiotes*ler kesinlikle birbirinden bağımsız değildir. Dolayısıyla *stratiotes*leri açıklarken *stratitika ktematalar*a sık sık atıf yapmak durumundayız.

İmparatorluğun hem yerleşik hem de asker sayısının, VI. ve VII. yüzyıllardaki saldırılar dolayısıyla azaldığı malumdur. Saldırılar ve kaybedilen topraklar dâhilinde bu nüfus azalması, imparatorluğun kendisini savunması anlamında ciddi problemler teşkil etmiştir. Nitekim imparatorluk yönetimi, bu nüfus problemini ortadan kaldırmak için *thema* sistemi dâhilinde özellikle saldırgan tavırlarıyla dikkat çeken Slavları, yaşadıkları Balkanlardan sistematik bir göç politikasıyla Anadolu'ya göç ettirmiştir.³⁰⁴ Anadolu'nun doğusunda oluşturulan *themaların* nüfus yapısı ve *stratiotes*leri, heterojen olmakla beraber büyük çoğunluğunu imparatorluk tarafından

³⁰² Martha Grigoriou-Ioannidou, "Un probleme de L'Institution de Thèmes Pendant les X et XIe Siècles", *BF*, Band XIX, Amsterdam 1993, s. 35-41.

³⁰³ McGeer, *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*, s. 201.

³⁰⁴ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 125-126, dpnt. 3.

sınırlara göç ettirilen Ermeniler oluşturmaktaydı.³⁰⁵ Bu göç politikası sayesinde imparatorluk arazilerine yerleştirilen ve kaynaklarda *stratiotes* olarak geçen çiftçi-köylülerin bir kısmını bu Slavlar ve Ermeniler oluşturmuştur.

Sistemli bir şekilde imparatorluk tarafından uygulanan bu göç politikası sayesinde Ermeniler dâhil birçok toplumsal alt grup, sınır bölgelerinde kendilerine araziler verilerek imparatorluğun korunması için özellikle piyade olarak hizmet ettiler. Bu politika ile imparatorluk, uzak sınır bölgelerinde siyasî ve askerî hâkimiyetini daha kolay tesis etmiş aynı zamanda sefer olması durumunda da piyade olarak hazır birliklerin bulunmasını sağlamıştır. Dolayısıyla sınır bölgelerinde, her an girişilebilecek olan bir çatışmada yerel ve yerleşik piyade birliklerinin bulunması düşmanın anında bertaraf edilmesini; özellikle daha ciddi mücadelelerde de merkezden gelecek olan *tagma* birliklerinin zaman kazanmasını sağladığı kesindir. Nitekim daha önce de vurguladığımız gibi özellikle Ermenilerin, doğu bölgelerinin idarî, askerî ve sosyo-ekonomik yapısının değişmesinde ve düzenlenmesinde imparatorluk açısından ciddi bir rolünün de olduğu ortadadır.³⁰⁶

İmparatorlukta askere alım, gönüllü olarak imparatorluk ordusuna katılma ve *stratitika ktemata* arazilerinde yaşayan *stratiotes*lerin yükümlülükleri dolayısıyla zorunlu olarak askere çağırılması şeklinde iki türlü yapılmaktaydı. İkincisi, eski sistemin dışında olan bir gelişme olarak görülmektedir.³⁰⁷ Nitekim *stratiotes*, esasında “*asker*” demek olup³⁰⁸ kaynaklarımızda *strateia* yani “mülk” sahibi olarak tanımlanmaktadır ve bu *stratiotes*ler, kendi *thema* bölgelerinde hem çiftçi hem de asker olarak görev yapmaktaydılar.

Yukarıda bahsettiğimiz *stratitika ktemata* arazileri dâhilinde oluşturulan *thema* birlikleri, piyade ve süvari olmak üzere iki ana gruba; piyadeler de kendi içerisinde tam zamanlı ve yarı-zamanlı askerlik yapan *stratiotes*ler olarak ikiye ayrılmıştır. Yarı-zamanlı *stratiotes*ler, aynı zamanda ana süvari birliğine tam zamanlı olarak görev yapan süvari de yetiştirmekteydiler. Bu durum, *stratiotes*lerin at binmeyi,

³⁰⁵ McGeer, *The Land Legislation of the Macedonian Emperors*, s. 86; Nitekim İmparatorluk Taktikonlarında Ermenilerin, iyi bir piyade olduklarına ve orduda kullanılması gerektiğine dair atıflar vardır. Bk. *PM*. I.1-2; Nikep. *Our. Takt.* I.1-2.

³⁰⁶ McGeer, *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*, s. 200.

³⁰⁷ Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950*, s. 79-80.

³⁰⁸ VI. Leo, *Takt.* IV.1.5; 15.83; Sigfús Blöndal, *The Varangians of Byzantium*, Trans. B. Benedikz, Cambridge University Press 1981, s. 15-16.

savaşmayı bildiklerini ve yetiştirdikleri süvariye düzenli eğitim verdiklerini ve bu konuda *stratiotes*lerin yetenekli olduklarını düşündürmektedir. Dolayısıyla *stratiotes*ler, bölgelerindeki *thema* birliklerine düzenli süvari asker yetiştirmekteydiler. Sefere çıkılmadığı dönemlerde hem *stratiotes*ler hem de yetiştirdiği asker, çevrenin korunması görevini de üstlenmekteydiler. *Stratiotes*ler, yetiştirmiş ve teçhizatlandırmış olduğu süvari karşılığında mali yükümlülükten de kurtulmaktaydı. Dolayısıyla bu düzen, ne kadar iyi işlerse imparatorluğun hem sosyo-ekonomik hem de askerî kaynakları o kadar imparatorluk çıkarlarına uygun halde kullanılmış olmalıdır.

Thema arazilerinden geçimini sağlayan ve hem *themalar* hem de imparatorluk için hayati önem arz eden *stratiotes*lerin varlığı ve bunların sürekliliği, sistemin en önemli askerî ve malî odak noktalarından birisidir. İmparatorluk sınırlarının genişlemesi veya verimli arazilerin çokluğu, doğrudan *stratiotes*lerin olumlu ya da olumsuz olarak varlığını ve sürekliliğini de etkileyen en temel unsurdur. Bu noktada *stratiotes*lerin varlığı, askerî ve malî olduğu kadar siyasî bir önem de arz etmektedir ki imparatorluğun varlığı ve güçlü bir şekilde ayakta durması, ordusunun çokluğu ve gücüyle bağlantılıdır. Bunların yanı sıra Charanis'in de belirttiği gibi X. yüzyılda Arap coğrafyacılarının da anlattığı Anadolu'daki zenginliğin, hem “bağımsız köylülerin” hem de aralarında *thema* ordularını da oluşturan *stratiotes*lerin de katkısının olduğu aşikârdır.³⁰⁹

Stratitika Ktemata arazilerinde yaşayan *stratiotes*ler bazen “köylüler” ile karıştırılmaktadır. Ancak VI. Leo *Taktikasında* Bizans toplumunu, “köylüler”³¹⁰ ve onları koruyan “*stratiotes*ler” olmak üzere “iki” gruba ayırmaktadır ve bilindiği üzere imparatorluk kırsal nüfusunun çoğunluğunu “köylüler” oluşturmaktadır:

³⁰⁹ Charanis, “Kültürel Çeşitlenme ve Anadolu’da Bizans İktidarının Çöküşü”, s. 203.

³¹⁰ Bizans İmparatorluğu’nda kırsal yaşam, sosyo-ekonomik olarak karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu doğrultuda kaynaklardan, köylüler, köylülerin ilişkileri, mülkler, mülklerin durumu, zengin arazi sahipleri, küçük fakat bağımsız arazi sahipleri, kiralık işçiler, kiracı çiftçiler, zayıflayan köylüler, köleler, *stratiotes*ler ve onların mülkleri, bunların birbirleriyle ilişkileri ve komşulukları gibi oldukça geniş ve karmaşık bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu gruplar imparatorluk tarafından ancak ortak bir vergi yükümlülüğü ile birbirine bağlandılar. Bk. McGeer, *The Land Legislation of the Macedonian Emperors*, s. 9-10; Bu konu hakkında Michel Kaplan’ın yapmış olduğu çalışma oldukça kıymetlidir. Bk. Michel Kaplan, *Les hommes et la terre à Byzance du VIe au XIe siècle: propriété et exploitation du sol*, Paris 1992.

“Civar bölgelerde Majestelerimizin yurttaşları için özellikle düşün! Böylece askerlerimiz onlara kötü davranmayabilirler. Bilhassa, *stratiotes*ler ve çiftçiler/köylüler hakkında endişelenilmeli. Gerçekten ulusun yapısı ve devamlılığı, tarımın gelişmesi, askerlerin güçlenmesi, askerî intikamların alınması ve çiftçilerin korunması için bu iki kurum [*stratiotes*ler ve köylüler] bana asıl kurumlar olarak görünür... Bu nedenle onları ihmal etmemek ve onların refahı için ilgilenmek zorunludur. Bu yüzden tam anlamıyla gelişen *stratiotes*ler, cesur işler yapacaklar ve iyi davranılan çiftçiler, uygun dualarla onları yolda cesaretlendirecektir.”³¹¹

Bu paragrafında VI. Leo, hem normal çiftçiden hem de araziye bağlı olan *stratiotes*lerden bahsetmektedir. Nitekim özellikle imparatorluk için çiftçinin ve onun işlemiş olduğu toprağın ve toprakla bağlantılı olarak askerî düzenin gelişmesinin ne kadar önemli olduğu net bir şekilde ortaya konulmaktadır. Dolayısıyla metinden anlaşılan her iki kurumda birbirinden bağımsız değildir ve olumlu ya da olumsuz gelişmeler, hem bu iki kurumu hem de imparatorluğu doğrudan etkilediği tespiti yapılmaktadır. Bu tespit imparatorluğun geleceği için oldukça yerindedir ki toprak düzeni ve askerî sistem, özünde imparatorluğun bütün kurumlarını doğrudan etkilemektedir.

*Stratiotes*lerin kendilerine ait mülkleri olan *strateia*ları da vardı. Bu konu hakkında Haldon, *stratiotes*lerin sahip oldukları *strateia* arazilerini üç kategoride incelemektedir: Birincisi, bu arazilerin kesinlikle satılamaz olduğu; ikincisi bütün mülklerin kaydedilmediği ve *strateia* için asgari gelirinin azalmaması koşuluyla sahibinin istediği gibi tasarruf ettiği; üçüncüsü, hiçbir *strateia*'nın kaydedilmediği ancak dört libre geliri olan araziler şeklinde incelemektedir. Bölgesel olarak zor zamanlarda *stratiotes*'in yükümlülüklerini yerine getirememesi durumunda yasal olarak muafiyet verildiğini de belirtir.³¹²

Herakleios döneminde imparatorluk, çiftçiler, kiracılar ve köleler tarafından ekilip biçilen ve üretim yapan imparatorluk arazilerinin önemli bir kısmına sahipti. Nitekim imparatorluk mülkleri olarak görülen bu arazileri Herakleios, bazen beş yıllığına girişimcilere bazen de bölünerek miras yoluyla kalıcı ve ücretsiz olarak *stratiotes*lere tahsis etti. Böylece İmparatorluk tarafından bütün askerler, arazi sahipleri olarak

³¹¹ VI. Leo, *Takt.* XI.9.45-53.

³¹² Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950*, s. 42.

desteklendi. İmparator VII. Konstantinos zamanındaki yasalar, askerî araziler ve *stratiotes*lerin hizmetleri karşılığında verilen prensipleri belirledi. Bu araziler, kesinlikle satılmamakla beraber bağış olarak ya da miras olarak bırakılırsa gidenin yerine gelen bir asker sağlamak zorundaydı. Aynı şekilde eğer bu araziler bölünürse yeni *stratiotes*, yine bir asker beslemek; eğer arazilerde bırakma ya da bir dava sonucu el koyma olursa, imparatorluk başka birisine araziye tahsis etme hakkına sahiptir ki, tahsis edilen kişinin de aynı şekilde bir asker yükümlülüğü mevcuttur.³¹³

İmparator VII. Konstantinos, bu mülklerin satışının yanı sıra geçmişe dönük olarak kırk yıldır bu mesleği yapan *stratiotes* ya da alıcısına, arazilerin tazminatsız verilebilmesini düzenledi ve karara bağladı. Bir arazinin sahibi yoksa ve arazi boşsa herkesten önce *protimesis* yani satın alma hakkı³¹⁴, *thema* bölgesinde yaşayan yerlilere verildi. Dolayısıyla imparatorluk, eğer isterse yaşını doldurmuş olsa bile mevcut *stratiotes*'e ya da varislerine araziye bırakabilir ancak araziye başkasına devredemezdi. İmparatorluk ordusuna katılma yaşının en üst sınırının kırk-kırk beş olması dolayısıyla mevcut *stratiotes*, hem yaşlılık hem de hastalık gibi çeşitli sebepler dolayısıyla sefere katılamaz ise yerine varsa sefere katılabilecek yaşa gelmiş olan oğlunun iştirakini sağlamak zorundaydı. Eğer *stratiotes* yaşlılık çağına gelmiş ve oğlu da yoksa arazi kendisinden alınarak başkasına devredilirdi. Ancak çeşitli hizmetlerinden dolayı imparatorluk, bu *stratiotes* ve ailesinin yaşamını idame edebilmesi için ona ekip biçebileceği bir arazi tahsis eder ve bu şekilde aile, imparatorluk içerisinde özgür çiftçi olarak statüsünü devam ettirirdi. Esas *stratiotes*'in ölümünün ardından varsa ailenin en büyük oğlu, arazinin mirasçısı olarak hem imparatorluğa asker hem de çiftçi olarak hizmetine devam ederdi.³¹⁵

Böylece hem imparatorluğa ait arazi mülkiyeti hem de üzerinde yaşayan *stratiotes*lerin hizmetleri dolayısıyla imparatorluk hazinesinden ciddi anlamda gider kalemi çıkmadan hem askerî hem de tarımsal faaliyetler gerçekleştiriliyordu. Bu askerî araziler ve bunların üzerinde yaşamını idame ettiren asker-çiftçiler,

³¹³ Treadgold, "The Military Lands and the Imperial Estates in the Middle Byzantine Empire", s. 626, 629; Blöndal, *The Varangians of Byzantium*, s. 16.

³¹⁴ Bizans İmparatorluğu'ndaki uygulamaları hakkında bkz. E. Papagianni, "Protimesis (Preemption) in Byzantium", *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, Ed. A. E. Laiou, DO 2002, s. 1071-1082; Ayrıca bk. M. C. Bartusis, "Protimesis", *ODB*, III, s. 1743-44.

³¹⁵ Harvey, *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*, s. 38-48.

imparatorluk toprak sisteminin dolayısıyla *themaların* temelini oluşturmaktadır. Bu toprak sistemi sayesinde imparatorluk, hazineden tek bir kuruş harcamadan giderleri de mevcut askerî arazilerden sağlanarak teçhizatlı *thema* askeri çıkartabiliyordu. Ancak 811 yılında İmparator I. Nikephoros Phokas'ın Bulgarlara karşı yapmış olduğu seferde Theophanes, imparatorluk ordusunun pek iç açıcı durumda olmadığını belirtmektedir. Nitekim İmparator Nikephoros'un ölümüyle sonuçlanan bu seferde Theophanes, İmparator'un sadece Trakya değil aynı zamanda sapanlar ve sopalarla kendi harcamalarıyla teçhizatlanan birçok yoksul adamın yanı sıra Asya *thema* birliklerinin hepsini topladığını ve bu birliklerle sefere çıktığını belirtmektedir. Sonucunda Bulgarlar tarafından İmparatorun başının kesildiğini ve bütün imparatorluk birliklerinin yok edildiğini belirtmektedir.³¹⁶

*Stratiotes*lerin, geçimlerini genel itibarıyla topraktan sağlaması, X. yüzyıla kadar onların arazilerinde, dolayısıyla Anadolu'da büyük toprak aristokratlarının ortaya çıkmasını büyük ölçüde engellemiştir.³¹⁷ Nitekim bahsettiğimiz üzere özellikle X. yüzyılda çıkarılan *novellalar*, *stratiotes* ve arazilerinin güçlendirilip *dynatos*ların güçlenmelerini engellemeye yöneliktir. Bu toprak sistemi, imparatorluğun askerî temelini oluşturmakla birlikte aynı zamanda kendi içerisinde *themalar* dâhilinde merkezden uzak ancak işleyiş bakımından bütünlüğü olan "kırsal" bir sosyo-ekonomik yapının temeli de olmuştur.

Stratiotika ktemata arazisinin, aynı aileden olanlara miras bırakılabilmesinin ayrıntıları söz konusudur. Birincisi, ailenin *stratiotes* olan en büyük üyesi reisidir ve kendisinden sonra hane içerisinde yaşayan tek bir oğlu varsa istenmesi halinde ona; birden fazla oğlu varsa yine istenmesi halinde en büyük oğluna *stratioteslik* görevi bırakılabilir ve böylece arazi de bu kişi üzerine devredilebilirdi. Hane, kalabalık ise haneden tek bir *stratiotes* çıkartılır ve geri kalan üyeler de doğrudan askerlik yükümlülükleri olmamakla beraber çiftçilik veya diğer işlerini yapar ve aynı

³¹⁶ Theop. A.M. 6303.

³¹⁷ Bunun aksine sistemde, aynı zamanda imparatorluğa askerî anlamda hizmet etmek isteyen soylu Azizlerin de varlığı özellikle dikkat çekicidir. Nitekim İmparatorluk ordusunda, askerlerin sefere çıkarken ve savaşırken manevî desteğe ihtiyaç duyacağı aşikârdır. Bu doğrultuda imparatorluk birlikleriyle sefere çıkan, savaşan ve askerlere manevî destek veren Azizlerin de olduğu bilinmektedir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Monica White, "Military Saints in Byzantium and Rus, 900-1200, Cambridge University Press 2013; Piotr L. Grotowski, *Arms and Armour of the Warrior Saints*, Brill 2010.

zamanda köylü nüfusunu oluşturlardı.³¹⁸ Bu şekilde *stratiotes*ler ve teçhizatlandırmış oldukları süvari askerler, ayrı askerî bir grubu yani süvari grubunu; bunlar dışındaki halkta, köylüler grubunu teşkil etmiş ve bu iki grup, VII. yüzyıldan itibaren imparatorluğun sosyo-ekonomik taşıyıcı gücü haline gelmiştir.

İkonoklast imparatorlar olan III. Leo ve V. Konstantinos dönemlerinde askerî mülkler üzerinde bir takım hukukî düzenlemelerin yapıldığı ve bu düzenlemelerin, *Ekloga* adında hukukî bir metin olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bu hukukî düzenlemelerin birçok amacı olmakla birlikte en önemlileri, imparatorluğun askerî mülk olarak belirlemiş olduğu arazileri, *stratiotes*lere tahsis ederek arazilerin boş kalmasını engellemek ve askerliği teşvik etmektir. Dolayısıyla bu hukukî metinlerde, ilk başta hem bu mülklerin nitelikleri hem de *stratiotes*lerin hakları ve bu hakların korunması belirlenmiştir.³¹⁹

Stratitika ktēmata arazilerinde bulunan *stratiotes* ve ailesinin, *Ekloga*'da verilen bilgiye göre arazinin devri hakkındaki tasarruflarının aile içinde eşit derecede ve imparatorluk ile hareket edip etmeyeceklerine dair serbest oldukları anlaşılmaktadır.³²⁰ Burada önemli olan husus, insan unsuru ve askerî araziler bazında sistemin devamlılığının sağlanmasının, *stratiotes* ve ailesine bağlı olduğu ve bu ailelerin, sistemin dayanak noktasını oluşturduğudur. Dolayısıyla bir *strategos*'un emri altında ve saldırılara karşı koymak için gerekli önlemleri aldıkları anlaşılan bu *stratiotes*lerin, temelinde askerî bir düzeni de barındıran *themaların* kurucuları oldukları ve sürekli dış tehditlere maruz kalan imparatorluğun, bu *stratiotes* ve ailelerinin devamlılığını sağlama ve onları koruma gereği duyduğunu açık bir şekilde belirtebiliriz. İmparatorluk çıkarları açısından önemli olan, sürekliliği devam ettirmeye çalışılan bu ailelerle çeşitli sebeplerle arazinin terk edilmeden, bölünmeden ya da bozulmadan, daima askerî ve malî değerinin korunmasının sağlanmasıdır. Bu doğrultuda sistemin sürekliliğini isteyen imparatorluğun, zorunlu olmadıkça *stratiotes* ve ailesini tahliye etme, arazisini elinden alma ya da topraktan çıkarma gibi uygulamalara başvurmadığı anlaşılmaktadır.³²¹

³¹⁸ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 124-125.

³¹⁹ E. H. Freshfield, *A Manual of Roman Law, the Ecloga*, Cambridge 1926, s. 101-103.

³²⁰ Freshfield, *A Manual of Roman Law, the Ecloga*, s. 101; Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950*, s. 54, 73.

³²¹ Treadgold, "The Military Lands and the Imperial Estates in the Middle Byzantine Empire", s. 629.

Hem *stratiotes*lerin hem de teçhizatlandırmış oldukları askerlerin, *thema* içerisinde sosyo-ekonomik durumları ve gelir düzeyleri hakkında çeşitli fikirler ileri sürülebilir. Nitekim onların arazi gelirlerinden başka gelirlerinin olduğuna dair göstergeler de vardır. Bilindiği üzere imparatorluk ekonomisinin temeli, tarıma dayanmaktaydı ve *thema* askerlerinin gelirlerini artırmasının esas yolu askerlikten sonra tarımdan geçmekteydi.³²² Konstantinopolis dışında imalat ve ticaret ile uğraşma, seyyar birlikler oldukları için *thema* askerleri arasında önemsiz görünmektedir. Dolayısıyla yarı zamanlı olarak askerlik görevini yerine getiren *stratiotes*lere imparatorluk, verilen ücreti bildiği için çok kısıtlı olarak farklı iş yapmalarına müsaade etmiştir. Yerleşik oldukları için bazı *stratiotes*lerin, tarımdan elde edilen gelirin dışında savaş ganimetlerinin yanı sıra balıkçılık, değirmencilik, hancılık, tekneçilik ve demircilik yaptıkları görülmektedir. Ancak hem süvari hem de piyadelerde bu meslekleri yapanlar oldukça azdır. Süvarilerden hariç piyadeler, özellikle rençber ya da kiracı olarak imparatorluk arazisinde bulunmakta ve geçimini bu arazilerden sağlamaktadırlar.³²³

Hem *stratiotesi* hem de onun teçhizatlandıracağı bir süvariye, *themanın strategos*'u kendi *themasında* uygulamış olduğu kurallar çerçevesinde askere alırdı ve gündelik yaşamın, özellikle *stratiotes*lerin tarımsal faaliyetlerinin aksamaması için gerekli önlemleri yine bölge *strategos*'u alırdı. Dolayısıyla gündelik yaşamın aksamaması için *stratiotes*ler, kısa sürmek şartıyla kendi *themalarının* dışındaki seferlere nadiren çıkarlardı. Gündelik yaşamlarında ya da sefer sırasında *stratiotes*ler, kılıç, yay, sapan ve cirit kullanarak muhtemelen hafif piyade ya da destek personeli olarak, onları hem askerî hizmetin sıkıntıları süresince bir arada tutmak hem de casus ve sabotajların muhtemel sızmasını önlemek için kendi *thema* birliklerinde görev yapmaktaydılar.³²⁴ *Stratiotes*'e bağlı süvari, *stratiotes*'in aksine uzun seferlere çıkabilmekteydi ve yine bakım masrafları *stratiotes* tarafından karşılanmaktaydı. Böyle bir durumda malî destek istenmesi halinde imparatorluk, *strategos* tarafından *stratiotes*'e silah ve zırh

³²² Hélène Glykatzi-Ahrweiler, "Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IX-XIème siècles", *BCH*, Vol. 84, 1960, s. 10.

³²³ Treadgold, "The Military Lands and the Imperial Estates in the Middle Byzantine Empire", s. 623-24.

³²⁴ Nitekim imparatorluğun askerî düzeninde herhangi bir olumsuzluk yaşanmaması için merkezden gelen *tagma* birlikleri kendi *themalar* da kendi bölgelerinin birlikleriyle sefere katıldığı ve bu düzen içerisinde her birliğin *strategos*'unun kendi *thema* birliğinden ve askerinden sorumlu olduğu tahmin edilebilir.

alabilmesi için ek bir ödeme yapabilmekteydi.³²⁵ Dolayısıyla yeterli geliri olmayan *stratiotes*'te merkezî birliklerde olduğu gibi mümkün olduğunca imparatorluk tarafından iyi bir şekilde donanımlarının sağlanmasını bekleyebilirdi.

Meslekleri tam gün askerlik olmayan *stratiotes* ve askerleri, imparatorluk tarafından sefere çağrıldıkları zaman hem kendi teçhizatlarını³²⁶ hem de askerinin teçhizatlarını temin ederek askerlik görevini yaparlardı ve düzenli talimlerinin³²⁷ yanı sıra saldırı veya savunmalara katılıp katılmadıklarını onlar için gönderilen memurlara rapor ederlerdi.³²⁸ Bu durum, *thema* süvarilerinin her zaman savaşa hazır olduklarını ancak merkezî *tagma* askerleri gibi profesyonel asker statüsünde olmadıklarını göstermektedir. Bu noktada özellikle *stratiotes*lerin silahlarını nasıl temin ettikleri noktasında bir takım problemlerin olduğu görülmektedir. Nitekim *Ekloga*'dan anlaşılan *stratiotes*lerin askerlik görevine başladıklarında, at, silah, zırh ve eyer gibi malzemeleri kendi gelirlerinden aldıkları, malî durumu kötü olan *stratiotes*lere imparatorluk tarafından destek verildiği ve belli bir askerlik hizmeti sonucunda verilen bilgiye göre on üç yıl sonra bu malzemelerin *stratiotes*te kaldığı anlaşılmaktadır.³²⁹

X. yüzyılda görünüşe göre her üç kişiden biri piyade olup bu piyadeler süvarilere göre daha yoksuldu. Piyadeler, arazileriyle uğraşma gereği duysalar bile herhangi bir saldırı ve savunma sebebiyle sefere ya da bir kale garnizonun da mücadeleye katılabilirlerdi. Toprak ile uğraşan *stratiotes*ler, süvari ya da denizciler gibi pahalı teçhizata ihtiyaç duymazlardı. Ancak imparatorluk ordularıyla sefere katıldıkları

³²⁵ Timothy Dawson-Angus McBride, *Bizans Piyadesi*, Çev. Gürkan Ergin, İstanbul 2011, s. 32.

³²⁶ Bu noktada özellikle *stratiotes*lerin silahlarını nasıl temin ettikleri, araştırmacılar arasında tartışmalı görünmektedir. Esasında ilerleyen bölümlerde de bahsedileceği üzere bu problem muhtemelen Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde tesis edilen *apotheke* [Depo/Ambar/Dağıtım Noktaları] sistemi ile çözüme kavuşturulmaktaydı.

³²⁷ Bu konu hakkında *De Re Militarii* adlı kaynağımızın "Ordu Eğitimi" adlı bölümünde, askerlik ve buna bağlı olarak yapılan talimin önemi vurgulanmaktadır: "...*Talim ve bu tür işlerle* [askerlik] *ilgilenmek onları* [askerleri] *yiğit ve daha da kuvvetli yapacak ancak talim yapmamış olmak ve tembellik de onları korkak ve eksiz kılacaktır.*" Bk. *De Re Militari*, XXVIII.21-24.

³²⁸ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 161; Nitekim bu konu hakkında İmparatorluğun 1118-1206 yılları arasındaki tarihini anlatmış olduğu *Historia* adlı eserinde Niketas Khoniates şu bilgileri vermektedir: "*Gerek Bizanslılarda, ve de sanırım ki, gerekse barbarlarda askerler belli bir ücret alırlar, donanımlarının yeterli olup olmadığını, atlarını iyi besleyip beslemediklerinin kontrol edilmesi için sık sık teftiş olunurlar. Erkeklerin ordu listelerine kayıtlarından önce, yeteri kadar güçlü olup olmadıkları, ok atmasını bilip bilmedikleri, mızrak sallamakta ne denli deneyimli oldukları araştırılır.*" Bk. Niket. Khon. *Hist.* VII.4.

³²⁹ Freshfield, *A Manual of Roman Law, the Ecloga*, s. 101-102.

zaman imparatorluk askerî azığına da alma hakları vardı. Dolayısıyla kendileri bir sefer boyunca yetecek olan askerî azığı temin etmek zorunda değildiler. Gerekli en küçük arazi, onların ailesini ve bir süvari askerinin bakımı ve teçhizatlarının özellikle zırhı ve silahlarını karşılayacak büyükte olmalıydı. Bu tarz askerler, *nomismanın* üçte biri oranına denk gelen 50 *modiustan* daha fazla gelire ihtiyaç duymaktaydı ve bu gelir muhtemelen 36 *nomisma*'ya denk gelen 50 *modius* idi.³³⁰ Bu durum özellikle *stratioteslerin* zenginleşmesinin önüne geçmiş hatta kriz dönemlerinde *thema* askerlerinin fakirlikle yüz yüze kalmalarına neden olmuştur.³³¹

Bu noktada VI. Leon'un *Taktikasında* çok önemli bir bilgi bulunmaktadır. Bu kaynakta verilen bilgiye göre, "Emrinizdeki tüm themalardaki seçilmiş askerler, ne gençtirler ne de yaşlıdır, fakat erkekler cesur, güçlü, gözü pek ve mali açıdan iyi durumdadırlar. Bu askerler, sefer sırasında kendi askerî hizmetlerini yerine getirirken ya da tercihen orduyu toplarken aynı zamanda onlar çiftçilik yapan ve bir askeri tamamıyla hazırlama ve silahlandırma için gerekli olan öğeleri temin edebilen hane halkına sahip olmalıdırlar. Bu, hane halkının ileri gelenlerinin imparatorluğun diğer hizmetlerinden muaf tutuldukları anlamına gelir."³³²

VI. Leon'nun vermiş olduğu bu bilgi, oldukça kıymetlidir ve bahsedilenlerle ilgilidir. İlk başta themalardaki askerlerin *strategos* tarafından seçildiği ve seçilenlerin sıradan kişiler olmadığı; bu kişilerin, askerlik görevlerini seferlere katılarak yaptıkları, kendisinin ve ailesinin çiftçilik ile uğraştıkları, bu uğraşları sonucu bir süvari asker hazırlama ve teçhizatlandırma zorunda oldukları ve bunların karşılığında imparatorluğun diğer hizmetlerinden özellikle de vergi yükünden muaf tutuldukları ifade edilmektedir.

De Re Militarii adlı kaynakta verilen bilgiye göre ise, "...Askerlerin evde kalması, hiçbir şey ve talim yapmaması, uygun zamanda her yıl sefere katılmaması, onları sıradan çiftçiler ve tüccarlar kategorisine düşürür. [Onlar] Savaş teçhizatlarını ve en iyi atlarını satarak öküz ve çiftçilik için gerekli olan başka şeyler alırlar..."³³³ Burada ifade edilen muhtemelen tehlikesinden ve gelirinin düşüklüğünden dolayı

³³⁰ Treadgold, "The Military Lands and the Imperial Estates in the Middle Byzantine Empire", s. 624-625.

³³¹ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 161.

³³² VI. Leo, *Takt.* IV.1.5-11.

³³³ *De Re Militari*, XXVIII. 12-16.

askerlik görevini yapmak istemeyenlerin, bir çift öküz ve çiftçilik malzemeleri satın alarak bir ailenin geçinebileceği ve ekip biçebileceği ölçüde bir araziye sahip olmak ve bu şekilde hayatlarını idame ettirmektir. Ancak bilginin devamında bu durumun zamanla eğlence düşkünlüğüne yol açtığı, Hıristiyanlık adına verilen mücadeleler için bir şey ifade etmediği ve zamanla askerlik görevini yapacak kimsenin kalmayacağı belirtilmektedir.³³⁴ Bu durumda imparatorluğun geleceği için askerlik mesleği ön planda tutulmuş olmasına rağmen VIII. yüzyılın sonuna doğru birçok *thema* askeri, yılın sadece bir bölümünde askerlik görevini yapmak üzere çağırılmışlardır.³³⁵

VIII. yüzyılın başlarında doğduğu anlaşılan (702-725?-792) ve Anadolu'nun en önemli kaynaklarından birisi olan Paphlagonialı Philaretos, *thema* birliklerinin yapısı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Philaretos, "...Bir müddet sonra İsmaililere karşı bir saldırı düzenlemek için yerel birliklere imparatorluk desteği geldi. Bir *khiliarkhos*, bir *hekatontarkhos* ve *pentetontarkhos*la beraber silahlara ve bir çift ata ihtiyaç duyan çok sayıda asker özenle toplandı. Çok fakir, sadece bir atı ve silahı olan ancak başka hiçbir şeye sahip olmayan Mouselios adında bir asker vardı..."³³⁶ bilgisini vermektedir.

Philaretos'un vermiş olduğu bilgiden yola çıkarak onun bahsetmiş olduğu, "yerel birlikler", *thema* birlikleri olup imparatorluk desteğine gelen birlikler de *tagma* birlikleridir. Bunun yanında önemli olan Philaretos'un, VIII. yüzyılın sonunda *thema* birliklerinin hiyerarşisini belirleyebileceğimiz, askerî komutanlardan bahsetmesidir. Bildiğimiz üzere *thema* sistemi içerisinde, *khiliarkhos* ya da *droungarios*, 1.000; *hekatontarkhos*, 100; *pentetontarkhos* ise 50 askeri idare etmektedir³³⁷ ve verilen bilgiden VIII. yüzyılda *thema* dâhilinde bu hiyerarşinin var olduğu kanıtlanmaktadır. Nitekim VI. Leo'nun *Taktikasında* da hiyerarşi bu şekildedir. Verilen bilgide dikkat çekici bir husus daha vardır ki bu bilgi, Philaretos'un bahsetmiş olduğu Mouselios adındaki askerdir. Philaretos, bu askerin çok fakir ve bir ata ve silaha sahip olduğunu belirtmektedir. Bu kişinin, *thema* sisteminde de gördüğümüz, *stratiotes*lerden

³³⁴ *De Re Militari*, XXVIII. 16-21.

³³⁵ Haldon, "The Byzantine World", s. 250.

³³⁶ *Phil. Bios.*218-227.

³³⁷ Dolayısıyla bu hiyerarşide birliğin tam sayısını tespit edememekle birlikte sistem içerisinde 1150 askerin kesin olarak toplandığını belirtebiliriz.

birisinin olma ihtimali oldukça güçlüdür. Çünkü bu kişinin adı, yarı zamanlı askerlik yapan yerel birlikler içerisinde geçmekte olup imparatorluk birliklerine destek olmak amacıyla yerel yönetici *strategos* tarafından çağrılmıştır ve bu çağrı sonucunda silah kuşanmıştır. Ayrıca *thema* sistemi içerisinde *stratiotes*lerin, *stratitika ktemata* arazilerinden elde etmiş oldukları gelir sayesinde kendilerinin temin etmiş oldukları bir ata ve gerekli olan silaha sahip olduklarını ve masraflarını bu gelirden karşıladıklarını biliyoruz. Ayrıca Theophanes'in vermiş olduğu bilgidен, *thema* askerlerinin tagma askerlerine göre fakir oldukları ve onlara göre iyi bir şekilde teçhizatlanmadıklarını tespit etmekteyiz.³³⁸

Arap coğrafyacısı İbn Havkal, İmparator II. Nikephoros Phokas'ın toprak üzerinde yapmış olduğu bir düzenleme hakkında önemli bir bilgi vermektedir:

“Bizans İmparatoru Nikephoros, sınırdan gelen saldırılar için asillerin hizmetçi barındıran evlerinden, büyük ve küçükbaş hayvanlardan, topraklardan ve ekili alanlardan ortalama 10 dinar altın değerinde haraç kesiyordu. Bu kategorilerin üstünde değerli mal varlığı olanlardan ise kendi gelirlerine göre; silahlarıyla, binek hayvanıyla, binicilik ustasıyla bir kişinin gönderilmesini mecbur kılıyor, yiyecek ve muhafazası için de 30 dinar istiyordu. Nikephoros, Müslümanlara karşı seferlerini bu şekilde organize ediyordu: Hazinesinden hiçbir ödenek dağıtmıyor, kendi mal varlığından bir parça dahi aldırıyor, şahsi gelirlerini hiç feda etmiyor ama kendi ödeneklerini toplayarak ve harcamalarını da kısarak para biriktiriyordu...”³³⁹

Ancak Haldon'un da belirttiği üzere özellikle toplumsal tepkinin oluşmasından dolayı bu karar, *strateiaların* özelliklerini değiştirmesinden ziyade muhtemelen olağanüstü şartları barındıran bir savaş ya da sefer durumunda geçici bir süre devam eden bir önlem ya da halk üzerine bindirilen bir yük olarak görülmektedir.³⁴⁰ İbn Havkal'ın vermiş olduğu bilgidен de anlaşılacağı üzere İmparator II. Nikephoros, durumu yerinde olan varlıklı her evden 10 *dinar* vergi almış aynı zamanda teçhizatlı bir asker için de 30 dinar bakım ücreti istemiştir. *Novella*'da askerî mülklerden alınan

³³⁸ Theop. A.M. 6303.

³³⁹ İbn Hauqal, *Configuration de la Terre (Kitab Surat al-ard)*, Trans. J. H. Krames-G. Wiet, Tome I, Editions Maisonneuve et Larose, Beyrouth-Paris 1964, s. 194; Türkçesi için bkz. İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2014, s. 169.

³⁴⁰ Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950*, s. 61.

4 ve 12 libredir. Dolayısıyla İbn Havkal ve *Novella*'nın vermiş olduğu değerler, birbirinin üçte biri oranındadır ve bu benzerlik şaşırtıcı, aynı zamanda önemlidir.

Thema sistemi içerisinde var olan *stratiotes*ler ve *thema* askerleri, muhtemelen *kodikes* ya da *katalogoi* olarak adlandırılan listelere kaydedilmekteydi ve bu listeler, merkezden gelen askerî *logothesion* tarafından tutulmakta ve her *thema* merkezinde mutlaka bu listelerin kopyaları da yapılmaktaydı. *Strategos* ve ona bağlı memurlar bu listelere göre, savaş durumunda birliklerinin durumunu öğrenmek, sayılarını yükseltmek ve her yıl onları teftiş etmekle sorumluydular.³⁴¹ Bu konu hakkında *De Re Militarii*'nin XIX. "Adnoumion/Yoklama Listeleri" hakkındaki bölümünde kıymetli bilgiler verilmektedir:

"Genel yoklama listeleri, ordunun birliği ve güvenliğini temin eden unsurlar arasında az öneme sahip değildirler... Şimdi düşman bölgelerine girmeden önce tüm ordu, Kutsal İmparatorumuzun güvenilir görevlileri tarafından kaydedilebilir. Bu sayede, kutsal imparatorumuzun, seferde kaç adamının bulunduğu, kaç tanesinin yurttan bırakıldığını ve kaç tanesinin firar ettiğini bilmesi mümkün olacaktır. Ayrıca İmparator, zayıflıklarından dolayı hangilerinin geride kaldığını, hangilerinin öldüğünü, hangilerinin atlarının ve teçhizatlarının iyi durumda olduğunu öğrenecektir. İmparator, bunların hiçbirinden habersiz olmamalıdır... Eğer yoklama listeleri, tam olarak tutulursa orduda hizmet eden adamlar, bir sefer zamanında arkada kalmaya cesaret edemeyeceklerdir... Ordu döndüğünde ve kendi arazilerindeyken yine askerî yoklamayı tamamlamak zorunludur. Bu, imparatorluk izni olmadan çekilmeye niyetlenen birisini engellemektir. Fakat her adam, *strategos* gitmelerine izin verinceye kadar *arkhon*larıyla birlikte kalmalıdır. Eğer bir nedenden dolayı herhangi bir birlik oldukça geç gelirse ve ilk askerî yoklamalarda yoksa onlar bir sonrakinde listelenmelidirler. Kısacası, bu yapılmazsa daha ciddi ve daha büyük zararlar takip edecektir..."³⁴²

Verilen bilgilerden idarî ve askerî anlamda birçok çıkarım yapılabileceği gibi özellikle *adnoumion*/yoklama listeleri hakkında bu çıkarımlardan en önemlisi, hiç şüphesiz ki hem *thema* hem de imparatorluk birliklerinin, savaş öncesi ve sonrasındaki genel durumu hakkında bilgi edinilmesi ve bu yoklamaların

³⁴¹ Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950*, s. 63.

³⁴² *De Re Militarii*, XXIX. 1-15, 22-23, 31-37.

yapılmamasının imparatorluk açısından ciddi olumsuz sonuçlarının olacağına vurgulanmasıdır. Dolayısıyla ilk başta *thema* düzeyinde yapıldığı anlaşılan bu yoklamalar, imparatorluğun savaş öncesi ve sonrasındaki askerî durumu hakkında önemli tespitler yapılabilecek bilgileri içermekteydi.

Merkezî *tagma* birlikleri için bütün silahlar ve teçhizatlar, imparatorluğa aitti ve hiçbir şekilde miras bırakılmamıştı ki muhtemelen bunlar, imparatorluk görevlileri tarafından denetlenmekteydi. *Thema* kuvvetleriyle ilgili olarak durum oldukça farklıydı. *Thema* birliklerinde, *stratiotes*'in atı ve teçhizatlarının ayrı bir önem kazandığı muhakkaktır. Buradaki en net örnek, Philaretos'un bahsetmiş olduğu *stratiotes* Mousoulios'un *thema* birliklerine çağırılması sonucu, kendi atı ve teçhizatlarını kuşanmasıdır. Anlaşılacağı üzere imparatorluk veya yerel yönetim, bir *stratiotes*'in savaş esnasında ihtiyaç duyduğu at ve teçhizatları kuşanması için yeterli oranda yardım yapmamaktaydı. Dolayısıyla hem kendisini hem de imparatorluğun korunması için *stratiotes*, arazisinden elde ettiği kâr vasıtasıyla hem atını hem de teçhizatlarını temin etmekteydi. Bunun sonucunda atı ve teçhizatları, imparatorluğun değil kendisinin mülkü oluyordu ve bunları kendisinden sonra *stratiotes* olacak olan oğluna miras olarak bırakabiliyordu. *Stratiotes*'in arazisinden yüksek kârlar elde etmesi ise onun daha iyi at hatta atlar almasına ve yetiştirmesine ve teçhizatlar almasına imkân tanıyordu. *Stratiotes*'in ihtiyaç duyduğu bir atın alınması onun sorumluluğundaydı. Arazilerinden kâr elde eden *stratiotes*ler, hem gündelik hem de olağanüstü durumlarda ihtiyaç duyduğu malzemeleri alabilirken arazilerinden kâr elde edemeyen *stratiotes*ler ise muhtemelen imparatorluğun ya da yerel yönetimin desteğiyle hem atını hem de teçhizatını alabiliyordu.³⁴³ Nitekim X. yüzyılda bir bölgenin *strategosu*, askerlerin yedek at satın alabilecekleri mevcut at satıcıları ve tüccarların bölgesine gelmesini de sağlamaktaydı.³⁴⁴

Kendi kendini destekleyen böyle bir sistem muhtemelen 660'larda gelişmeye başladı. Bunun sebebi ise, küçük ancak imparatorluk arazilerinde ciddi hasarlar bırakan Müslüman Arap saldırıları ve onlarla mücadele etmek için var olan kuvvetlerin daha geniş bir alana yayma gerekliliğidir. İmparatorluk tarafından bilerek bırakılan ya da terk edilen ıssız-çorak araziler, muhtemelen bir daha yerleşime açılmadı. Çünkü bu

³⁴³ Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950*, s. 68-70.

³⁴⁴ Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950*, s. 70, Dpnt 125.

tarz arazileri, tekrardan yerleşime açmak ve verimli hale getirmek, ciddi bir malî harcama ve insan gücü gerektirmekteydi. Bu zaten hem malî hem de iş gücü sıkıntısı çeken imparatorluk ve yerel yönetimler için oldukça zordu. İmparatorluk tarafından bölgenin terk edilmesi, en başta bölgesinde yerleşik olan *stratiotes*lerin esas görevleri olan çiftçi-askerlikten uzaklaşmalarına neden olmuştur.³⁴⁵

Bazı kırsal bölgelerin durumu bu şekilde gelişirken, garnizonlarda bulunan ve düzenli birliklerde görev yapan askerlerin durumu farklı gelişti. Nitekim bu askerlerin bazıları, garnizonların olduğu bölgelerde kalıcı oldukları için arazi sahibi olmaya ve garnizon dışı arazilere yerleşmeye başladılar. Bu gelişme sonucu, imparatorluk, bu askerlerin özellikle kış mevsiminde garnizonlarda barınmaları ve kişisel masraflarından da kurtuldu.³⁴⁶

Elbette ki bu yerleşme, tam zamanlı-düzenli askerler ve yarı zamanlı çiftçi-askerler arasında bir takım farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuş olmalıdır. Bu durum daha öncede bahsettiğimiz gelişmelerin bir sonucu olarak görülmektedir ki esasında imparatorluğun böyle bir niyeti yoktu. Teorik olarak imparatorluğa hizmet etmek isteyenler, tam zamanlı olarak hizmet etmeliydiler ve bunun yanında tarım ya da başka işlerle uğraşmamalıydılar. Bu doğrultuda yerleşmenin kısa bir sürede geliştiğini belirtmek oldukça zordur.

Bu süreç, kalıcı bir şekilde garnizonlarına yerleştirilen ve bölgedeki yerel halk tarafından sindirilen veya onlarla uyum sağlayan askerlerin, küçük mülkleri satın alması ya da kiralaması sonucu oluşan “doğal” bir süreçtir. Askerler, yerleşiklere bazı malî yüklerden kurtulma ve statülerinde olumlu yönde değişikliklerin olması yönünde bazı avantajlar getirdi. Yerleşikler, diğer mülklerini ya da arazilerini değerlendiren ve böylece kazancını artıran yeni topluluklar içinde farklı bir sosyal grup oluşturdular.³⁴⁷

Sonuç olarak varlıklarını XI. yüzyıla kadar devam ettiren *stratiotika ktemata* arazileri ve bu araziler üzerinde imparatorluk için hem askerlik hem de çiftçilik görevini üstlenen *stratiotes*ler, özelde *thema* sisteminin genelde ise imparatorluk idarî, askerî ve sosyo-ekonomik sisteminin temelini oluşturmuşlardır. *Stratiotes*lerin, toprağın düzenli bir şekilde ekilip biçilmesi, dış tehlikelere karşı ilk karşı tepkinin verilmesi,

³⁴⁵ Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950*, s. 73-74.

³⁴⁶ Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950*, s. 74.

³⁴⁷ Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950*, s. 77.

Anadolu’da düzenli ve sayısı sürekli artan yerli birliklerin oluşturulması gibi birçok hususun baş aktörü oldukları muhakkaktır.

4.3.1. Sistem Dâhilinde Alınan Vergiler

İmparatorlukta, askerler için başlıca cezai ve disiplin amaçlı olmak üzere yaklaşık elli beş askerî düzenlemeden oluşan *Nomos Stratiotikos*³⁴⁸ da *stratiotes*lerin tarım ya da ticaret yapmasının yasaklandığı bilinmektedir.³⁴⁹ Nitekim sistem içerisinde köylüler, bir evden 2 *miliaresia* ödemeye denk gelen *kapnikon* ya da “ocak vergisi”³⁵⁰; *synone* ya da çoğunlukla *kapnikon*’a bağlı nakit ödeme³⁵¹, “mera vergisi” olarak tanımlanan ve genel olarak 100 koyun için 1 *nomisma* ya da bir at veya eşek için aynı şekilde 1 *nomisma* vergi ödemesi anlamına gelen *ennomion*³⁵² ve köyün nüfusuna bağlı olarak değişen ve yıllık dört ve yirmi *nomisma* arasında değişen *aerikon* yani “hava vergisi” olarak tanımlanan vergileri vermek zorundaydılar.³⁵³ Nitekim *stratiotes*ler bu vergilerden muaf tutulmakla birlikte onların vergi yükümlülüklerini, kale, köprü, gemi ve yol inşa etme-onarma gibi teknik işlerde görev alarak veya seferlere katılarak yerine getirdikleri de görülmektedir. Dolayısıyla onlarda kendi içerisinde, muhtemelen yeteneklerine göre gemici, piyade, süvari ve 1086 *Khrysobullos*’una göre de gürzlüler, okçular ve mızrakçılar gibi daha özel gruplara ayrılmışlardı. Gösterişsiz bir gelire sahip oldukları anlaşılan *stratiotes*ler, barış zamanında topraklarını ekip biçmek ve savaş zamanlarında da sefere çağrıldıklarında atı ve teçhizatlarıyla sefere katılmak zorundaydılar. Nitekim bu

³⁴⁸ Hakkında bilgi almak için bkz. L. Burgmann-E. McGeer, “Nomos Stratiotikos”, *ODB*, Vol. III, s. 1492.

³⁴⁹ Eric McGeer, “Stratiotes”, *ODB*, III, s. 1965-66; Ancak Haldon’a göre, birçok asker, arazi mülkiyetine sahipti veya onları malî açıdan destekleyecek ikinci bir gelir kaynağına sahipti. Bu durum, merkezî hükümetin, birliklere düzenli olarak ödeme yapmakta başarısız olduğunun bir göstergesidir. Askerî makamlar, sadece (teorik olarak) bazı dönemlerde düzenli nakit ödeme ve seferler sırasında malzemeler tedarik etti. Bk. Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950*, s. 78.

³⁵⁰ Theop. A.M. 6302; C. Bartusis, “Kapnikon”, *ODB*, II, s. 1105; Skylitzes, I. Ioannes Tzimiskes döneminde (969-976) *Kapnikon* vergisinin, bütün vergi mükellefleri adına muaf edildiği bilgisini vermektedir. Bk. Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, s. 294.

³⁵¹ Andrew J. Cappel, “Synone”, *ODB*, III, s. 1994-5; Konst. Porph. *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, s. 168.

³⁵² M. C. Bartusis, “Ennomion”, *ODB*, II, s. 701.

³⁵³ Harvey, *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*, s. 102-104.

özelliklerinden dolayı *stratiotes*ler, özellikle XI. yüzyılda diğer kırsal nüfus içerisinde ayrıcalıklı kesim olarak görülür.³⁵⁴

Thema sisteminin malî yapısı içerisinde ayrı bir yeri olduğu anlaşılan ve “hava” vergisi olarak tanımlanan *aerikon*³⁵⁵ vergisinin olağandışı durumlarda ya da ara sıra alınan bir vergi olmadığı; düzenli bir şekilde alındığı ve *thema* yönetimlerinin, bir nakit gelir kaynağı olduğu anlaşılmaktadır.³⁵⁶ X. yüzyılın başlarında bir *magistros* olan Leo Katakylas’ın kaleme almış olduğu imparatorluk askerî seferleri hakkındaki kaydında, imparatorluk seferi ve hane halkı için *themadaki synone*’den ve *aerikos logos*’dan her *thema protonotarios*’u tarafından sağlanacak olan hükümler belirtilir. *Synone*, zamanın şartlarına bağlı olarak aynî talep edilebilen ya da nakdi/altın olarak ödenebilen temel toprak vergisini ifade etmektedir. Eğer bu vergi yetersiz kalırsa fazladan nakit, imparatorluk ya da özel hazine anlamına gelen *eidikon*’dan alınabilirdi. 950’lerde İmparator VII. Konstantinos zamanında bu vergide bazı değişiklikler yapıldı. Bu dönemde *aerikos logos*, *thema* memurlarının başı olan *protonotarios* tarafından yönetilen bir vergi gelir şekli olarak görülmektedir. Bu konuda *protonotarios*, *themalarda* ana kamu vergilerini toplayan ve değerlendiren *genikos logothesion*’un³⁵⁷ malî memurlarının da başı olan ve bu bölümün malî meselelerini yöneten ve Konstantinopolis’te bulunan *Sakellarios Khartoularios*’una³⁵⁸ karşı sorumludur. Bu durum, *aerikos logos*’un *thema* yönetimlerinin malî bir alt bölümü anlamını da taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla *aerikos*, *thema* bölgelerindeki nüfustan alınan ancak devletin tarımsal üretiminin malî değerlendirmesi ve zenginlikle bağlantılı olarak artırılan standart bir vergi

³⁵⁴ McGeer, “Stratiotes”, s. 1965-66.

³⁵⁵ Hakkında bkz. M. C. Bartusis, “Aerikon”, *ODB*, I, s. 28; Konst. Porph. *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, s. 167; J. Haldon, “Aerikon/Aerika: A Re-Interpretation”, *JÖB*, 44. Band, Wien 1994, s. 140.

³⁵⁶ Harvey, *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*, s. 103.

³⁵⁷ İlk defa İmparator II. Iustinianos döneminde karşımıza çıkan bu unvan, imparatorluk genelinde toplanan vergilerin denetlenmesinden ve kontrolünden sorumlu kişilere verilmektedir. Bu kişiye bağlı hem merkezde hem de *themalarda* görev yapan malî memurlar mevcuttur. Bk. Bury, *The Imperial Administrative System*, s. 88-87.

³⁵⁸ Sakellarios, başşehirde malî bir görevli olup *khartoularios* ise IX. ve X. yüzyıllarda, hem merkez hem de eyaletlerde arşiv ve malî görevleri olan bir memurdur. Bk. A. Kazhdan-P. Magdalino, “Sakellarios”, *ODB*, III, s. 1828-9; A. Kazhdan, “Chartoularios”, *ODB*, I, s. 416; Bu unvan, *khartoularios*ların başı olan *Sakellarios* olarak tanımlanmaktadır. Nitekim Sakellarios’un, VIII. yüzyılda malî bir denetçi olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla Sakellarios, *khartoularios*ların denetçisi konumundadır. Bk. Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninety Century*, s. 85.

olarak görülmektedir. Aerikon, temel arazi vergileriyle toplanan ve değerlendirilen nakitte düzenli malî önlemler olduğu fikrini desteklemektedir. Ayrıca imparatorluğun malî değerlendirmeleri sonucu, bu verginin *thema* yönetimleri tarafından, giderleri için kullanıldığı açık bir şekilde görülmektedir. Dolayısıyla bu verginin *thema protonotarios*'ları tarafından toplandığı ve merkezi hazineye gönderildiği; ihtiyaç olması halinde ise imparatorluk hazinesi tarafından *themalara* yönlendirildiği düşünülebilir.

Malî yapısı tam olarak anlaşılamayan *themaların*, her birinin mutlaka vergi gelirlerinin toplandığı bir hazinesinin olduğu ve bu hazinelerinin imparatorluk yetkilileri tarafından denetlendiği açıktır. Bu hazine, başında *genel logothesion*'a malî açıdan sorumlu olan *khartoularios* yönetimindedir. Malî *khartoularios* memurundan, *themaların* herbirinde bir tane bulunmakta olup kaynaklarda bu yetkili, “*Thema Khartoulariosu*” olarak geçmektedir.³⁵⁹ Bu memur, anlaşılan *themalardaki* arazi tapu kayıtlarının ve vergi gelirlerinin tutulmasından ve denetlenmesinden sorumludur.³⁶⁰ Nitekim her bir *thema* içinde toplanan *aerikon* vergisinin, *themanın* nakit kaynaklarının önemli bir bölümünü oluşturduğu tahmin edilebilir. Dolayısıyla esasında bu vergi bir nakit kaynağıdır. Muhtemelen olağanüstü durumlarda askerler, yine de köylülerin üzerinde “temel arazi” vergilerinden birisi olarak görülen *demosia/demosios*'un³⁶¹ bir parçası olarak da anlaşılan *aerikon* vergisini ödemek zorundaydılar.³⁶²

Erken IX. yüzyılda *thema* sistemi dâhilinde ortaya çıkan ve imparatorluk hazinesi anlamına gelen ve başında *Sakellarios* adında bir görevlinin bulunduğu *Sakellion* bölümüne bağlı olan *protonotarios* memurluğu, *themalardaki* vergilerin toplanmasından, *themaların* malî yönetimini gün be gün takip etmekten ve sefer esnasında birliklerin ve yük hayvanlarının iâşesinden sorumluydu. Nitekim her *thema* yönetiminde, *protonotarios* memurluğu bulunmaktaydı. Bu memurluğun,

³⁵⁹ VI. Leo. *Takt.* IV. 33.127-30; Bury, *The Imperial Administrative System*, s. 90.

³⁶⁰ A. Christophilopoulou, *Byzantine History: 610-867*, Vol. II, Trans. T. Cullen, Amsterdam 1993, s. 339.

³⁶¹ *Ekloga*'da, “pakton” yani “arazinin kirası” anlamında *demosios* vergisinden bahsedilir. Bk. A. Kazhdan, “Demosios”, *ODB*, I, s. 610; Harvey, *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*, s. 102; Demosios vergisi hakkında ayrıca bkz. Bartusis, *Land and Privilege in Byzantium-The Institution of Pronoia*, s. 69-70.

³⁶² Haldon, “Aerikon/Aerika: A Reinterpretation”, s. 138-142.

sistemin bozulmasına paralel olarak XI. yüzyıldan sonra *thema* sistemiyle birlikte ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.³⁶³

Protonotarios'un yanı sıra her bir *themanın* veya *themaya* bağlı şehirlerin, idarî yönetimlerine ait merkezî hazineye aktarılacak olan doğrudan vergilerin toplanması görevini, *genel logothesion*'a karşı sorumlu olan *dioiketes* adında görevli tarafından da toplandığı anlaşılmaktadır.³⁶⁴ Nitekim imparatorluk mühürlerinden, bölgeler bazında farklı örnekleri olmakla beraber Anatolikon *themasında* bu görevi yürüten *Amorion dioiketes'i Lykastos* ve *Anatolikonluların dioiketes'i ve hypatos'u Paulos*³⁶⁵ ve *Bithynia dioiketes'i Theodoros* adındaki kişilerin varlığı örnek olarak gösterilebilir.³⁶⁶

Bahsetmiş olduğumuz ve *themalarda* önemli bir iktisadî kaynak oldukları anlaşılan *aerikon* ve *synone* vergilerinin, özellikle imparatorluk ordusu sefere çıktığı zaman, yani olağanüstü şartlar altında ordunun ve muhtemelen orduya eşlik eden hayvanların beslenme ihtiyaçlarının karşılanması anlamında *protonotarios* tarafından askerlerin beslenmesi için gerekli olan ihtiyaç malzemelerinin temini özellikle de et ihtiyacının karşılanması için hayvanların alındığı görülmektedir. Eğer bu vergi, yetersiz kalırsa masrafların karşılanması anlamında *eidikon*'dan destek alınmaktaydı.³⁶⁷

Bu durum sefer sırasında, birliklerin ve hayvanların ihtiyaç duyduğu iaşelerin, *protonotarios*'un kontrolünde güzergâh üzerinde bulunan *thema* bölgelerinden sağlandığını kanıtlamaktadır. Ayrıca *eidikon* hazinesine başvurulması, imparatorluğun olağanüstü bir dönemden geçtiğini ve bu dönemlerde, özellikle *thema* bölgelerinin malî anlamda ciddi bir şekilde etkilendiğini ve yapılacak olan harcamalarda bu hazineden destek alındığını göstermektedir. İmparatorluğun olağanüstü koşullardan geçmesi, aynı zamanda bölge halkının ek bir vergi yüküne katlanması anlamına da gelmekteydi.

³⁶³ Bk. A. Kazhdan, "Protonotarios", *ODB*, III, s. 1746; Konst. Porph. *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, s. 167.

³⁶⁴ Bury, *The Imperial Administrative System*, s. 89; Christophilopoulou, *Byzantine History*, s. 340; Dioiketes hakkında ayrıca bilgi almak için bkz. A. Kazhdan, "Dioiketes", *ODB*, I, s. 627-628.

³⁶⁵ Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No: 1543; No: 2290.

³⁶⁶ Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No: 1642.

³⁶⁷ Konst. Porph. *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, s. 88.

Bunun yanı sıra *eidikon*'un "özel hazine" anlamına geldiği anlaşılmalı birlikte bu "özel" hazineden çeşitli kalemler için ödemeler yapılmaktaydı. Bunlar, senato'nun roga [yıllık maaş]larının ödenmesi, donanma için yapılan harcamalar, kıymetli kıyafetler, çeşitli üniformalar ve benzerleri için yapılan harcamaları kapsardı. Bu hazine, *eidikos* adında bir yönetici tarafından idare edilirdi.³⁶⁸ Dolayısıyla olağanüstü durumlarda özellikle "*thema*" bölgelerinde yapılacak olan harcamalarda, eğer *thema* hazinesi masrafları karşılayacak kadar yetersiz ise *eidikon* bütçesine başvurulmaktaydı. Bu, yerel yönetimlere maddî destek çıkma anlamı da taşımaktadır. Sistemde toplanan vergilerin baş denetçisi olan *genikos logothesion*'a bağlı, *thema* bölgelerindeki ticarî faaliyetleri ve *kommerkion* adındaki vergi gelirlerini denetleyip toplayan *kommerkiarios* adında görevli bir malî memur da mevcuttur. Bu memur, esasında değerli ürünlerin özellikle ipek ticareti ve ithalatı kontrol altında tutmak için özellikle Anadolu'daki *themalarda* tesis edilen *apotheke/apothekai* [Depo/Ambar/Dağıtım Noktaları] sistemiyle anılmaktadır.³⁶⁹ Bu sistemin bir amacı, hem yereldeki *stratiotes*lerin hem de sefer esnasında birliklerin cephane ve teçhizat ihtiyaçlarının karşılanması, bu noktalardan silah satın alınması ve vergilerin *kommerkiarioslar* tarafından düzenli bir şekilde toplanmasıydı.³⁷⁰ Bu sisteme ve *kommerkiarioslara* ait özellikle Geç Roma adlandırılmasıyla anılan imparatorluk eyaletlerinde çok sayıda mühür mevcuttur.³⁷¹

Nitekim Geç Roma malî sisteminin, Bizans İmparatorluğu tarafından da devam ettirildiğinin en net göstergelerinden birisi, şüphesiz ticaret dolayısıyla alınan gümrük vergisi olan *Commercium/Kommerkion* ve bu vergiyi toplayan *Kommerkiarios* adındaki memurların varlığı olarak görülmektedir. Geç Roma döneminde *kommerkiariosların* özellikle sınır bölgelerindeki ticareti kontrol ettikleri ve Bizans döneminde de *thema* bölgelerinde aynı görevi üstlendikleri ve özel bir mührü sahip oldukları bilinmektedir.³⁷² İmparator Herakleios'un oğlu İmparator II.

³⁶⁸ Konst. Porph. *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, s. 168.

³⁶⁹ Nikolas Oikonomidès, "Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century: The Seals of Kommerkiarioi", *DOP*, Vol. 40, 1986, s. 38-9.

³⁷⁰ Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, s. 627-28, 634; Ragia, "The Geography of the Provincial Administration of the Byzantine Empire (C.A. 600-1200): I.1. The Apothekai of Asia Minor", s. 197, 200; Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/1, s. 135.

³⁷¹ Bazı örnekler için bkz. Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/1, s. 216-226.

³⁷² A. Kazhdan-N. Oikonomidès, "Kommerkiarios", *ODB*, II, s. 1141; Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninty Century*, s. 88; Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/1, s.

Konstans (641-668) döneminde, oldukça yoğun bir şekilde karşılaşılan bu *kommerkiarios*lara ait mühürlerde, Kappadokia, Pisidya, Lykanoia, Lydia, Paphlagonia, Karia ve Pamphylia gibi coğrafyayı tanımlayan ifadelerin kullanıldığı görülmektedir.³⁷³ Nitekim bu tanımlar, temelleri Anadolu’da atılan ilk *themaların*, Roma İmparatorluğu’ndaki askerî ve idarî coğrafyanın üzerine kurulduğuna dair önemli kanıtlar sunmaktadır.

5. *Themaların İdarî ve Askerî Yöneticisi: Strategos*

Thema’da idarî ve askerî yönetiminden sorumlu olan “*Strategos*” adında bir yönetici bulunmaktadır ve bu kişi VI. Leo’nun *Taktikasında* verilen bilgiye göre, “*Bütün ordunun lideri ve başı*”³⁷⁴ konumundadır. Nitekim bu bilgiye paralel olarak Arap coğrafyacısı İbn Hurdâzbih ve ondan sonra Kudâme b. Ca’fer, “...10.000 asker bir *batrik* [*Strategos*]’in kontrolündedir.”³⁷⁵ bilgisini verirken X. yüzyıl Farsça kaleme alınmış olan Anonim kaynağı *Hudûdü’l-Âlem*’de de, “*Bu nahiyelerin [thema] herbirinde Rum İmparatoru tarafından atanan bir başkomutan [Strategos] bulunmaktadır. Bu başkomutanın nahiyeyi korumakla görevli üç bin yaya ve altı bin farisîden [atlı] oluşan bir birliği vardır.*”³⁷⁶ bilgisi verilmektedir.

Bu kişinin *thema* dâhilinde yetkilerinin ve kişisel özelliklerinin ne olduğunun açıklanması oldukça önemlidir. Özellikle X. yüzyıl Bizans *Taktikonları*, *themalara* imparator tarafından atanan bu kişinin, bedensel, zihinsel ve duygusal niteliklerinin ve görevlerinin ne olduğu hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Ayrıca *Taktikonlar*, *thema* hiyerarşisinin yanı sıra *strategosun* askerî yetkilerinin ne olduğu ve bir mücadele esnasında nasıl davranması gerektiğine dair birçok önemli bilgi de vermektedir.

135-36; Oikonomidès, “Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century: The Seals of Kommerkiarioi”, s. 33.

³⁷³ Örnekler için bkz. Schlumberger, *Sigillographie de l’Empire Byzantin*, s. 279; VII. yüzyıla ait olan bir sikkede *Lydia Arkhon*’u *Hadrianus* tabirinin kullanılması, Geç Roma dönemi eyalet adlarının çalıştığımız dönemde de kullanıldığını kanıtlamaktadır. Bk. Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 1489; 2198; 2208; 2378.

³⁷⁴ VI. Leo, *Takt.* IV. 8.61-62; Mavrikios, *Strategikon*.1.3.

³⁷⁵ İbn Hurdazbih, *Kitâbü’l-mesâlik ve’l-memâlik*, s. 111; Kudâme b. Ca’fer, *Kitâbü’l-Harâc*, s. 255.

³⁷⁶ Anonim, *Hudûdü’l-Âlem mine’l-Meşrik İle’l-Mağrib*, s. 185.

Grekçede “komutan” anlamına gelen *strategos* kelimesi³⁷⁷, MÖ V. yüzyılda kullanılan askerî unvanlardan birisi olarak karşımıza çıkmakla beraber Antik Yunan’da *strategos*un askerî öneminin yanı sıra siyasî öneminin de olduğu görülmektedir. Antik Yunanda, *strategos* olan kişi, siyasî ve askerî yetenekleri olan ve bazı dönemlerde seçimlerle göreve getirilen kişiydi.³⁷⁸ Bu açıdan *strategos* sadece ordu komutanları değil aynı zamanda gerekli dönemlerde siyasî lider de olabilmekteydi ki kendilerine tahsis edilen bölgelerin de olduğu bilinmektedir.³⁷⁹ Belirtmek gerekir ki *strategos*’un siyasî niteliklerinden çok askerî nitelikleri ön plandaydı ve bu çerçevede hem kara hem de deniz mücadelelerinde orduya komuta etme görevini üstlenmekteydi. Bu mücadelelerde tek bir *strategos*’un olduğu gibi birkaç *strategos*’unda görev yaptığını belirtmeliyiz. *Strategos*, savaş esnasında ordu için gerekli olan her türlü kararı alabilir ve uygulayabilirdi. Bu özelliğinden dolayı *strategos autokrator* yani “yüce komutan” unvanının da verildiği görülmektedir. Herhangi bir mücadelenin belirmesi durumunda, *strategoslar* hâkim oldukları bölgelerde, kara veya deniz seferlerinde ihtiyaç duyabileceği toplulukları çağırarak da sorumluydu. MÖ IV. yüzyılda *strategos*’un görevleri diğer askerî birimler arasında bölüştürüldü. Özellikle Hellenistik çağda *strategos*, askerî yetkilerinin yanı sıra idarî ve siyasî gücünün de ciddi anlamda genişlediği bir unvan oldu. Bu çerçevede unvanın, Ptolemaios Mısırında bir bölgenin yöneticisi, vali sıfatıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Roma İmparatorluğu döneminde ise aynı görevleri üstlenen *praetor* kelimesi kullanılmıştır.³⁸⁰

Bizans İmparatorluğu’nda ise özellikle İmparator I. Iustinianos döneminde *praetor*’un İmparator tarafından atandığı ve uzak bölgeleri idarî ve askerî anlamda yönettiği görülmektedir. Bu açıdan *praetor*, üst düzey idarî ve askerî yönetici olarak VI. yüzyıla kadar varlığını devam ettirmiştir. Bu açıdan *praetor*, Erken Bizans imparatorluğu’nun idarî ve askerî yönetiminde, Roma geleneklerinin etkili olduğunu gösteren bir kişi ve unvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak *themalar*ın kurulması ve *themalara* yönetici olarak *strategosların* atanmasıyla *praetorların*, VI. Leo’nun

³⁷⁷ Kazhdan, “Strategos”, s. 1964.

³⁷⁸ MacDowell, “Stratēgoi”, s. 1447.

³⁷⁹ Bu bölgeler, στρατηγός ἐπὶ τὴν χώραν şeklinde geçmektedir. Bk. Mark H. Munn, *The Defense of Attica: The Dema Wall and the Boiotian War of 378-375*, California University Press 1993, s. 190.

³⁸⁰ MacDowell, “Stratēgoi”, s. 1448.

Taktikasında verilen bilgiye göre, “*themanın baş yasal yöneticisi*”³⁸¹ olduğu ve “*Sanıkların cezalarının değerlendirilmesi*”³⁸² görevini üstlendiği görülmektedir.

Anadolu’da *thema* bölgelerinin oluşturulmasından sonra bu bölgeleri kimin yöneteceği sorusunun cevabı, Antik Yunan askerî geleneklerinde arandığı görülmektedir. Bu çerçevede, VII. yüzyıldan itibaren Anadolu’da teşkilatlanmaya başlanan *thema* bölgelerinin yönetimi, *praetor*’a değil doğrudan imparatora sorumlu olan *strategos*’a verilmiştir. Nitekim VII. yüzyıldan itibaren Bizans İmparatorluğu, artık bazı kurumlarda Roma geleneklerini bırakarak ya da değiştirerek Eski Yunan geleneklerine bir dönüş veya dönüşüm süreci içerisine girmiştir. Bu dâhilde *praetor*, IX. yüzyıldan itibaren *themaların* yöneticisi olan *strategos*’un yönetimi altında yasal bir biriminden sorumlu olarak görevini devam ettirmiştir.

İlerleyen bölümlerde de görüleceği üzere Arap kaynakları, 3 tanesi Halicin batısında; 11 tanesi de doğusunda yani Anadolu’da olmak üzere 14 *thema* bölgesi hakkında bilgi vermektedirler. Bu kaynaklarda *themalar* hakkında verilen bilgiler Grekçe kaynaklarla kıyaslandığında idarî, askerî ve coğrafî olarak en özgün bilgilerdir. Nitekim Kudâme b. Ca’fer, 11 *thema* bölgesi hakkında bilgi verdikten sonra şu açıklamayı yapmaktadır: “...11 bölgenin ordusunun toplamını karşılaştırdığımızda onu hiçbir şey geçemez.³⁸³ Bu ordunun, atlılarının ve piyadelerinin toplamı 70.000 kişidir. Bu bilgileri, gazalar konusunda deneyimli/uzman kişilerin bildirmesiyle elde ettim.”³⁸⁴ Dolayısıyla Arap kaynaklarında verilen bilgilerin, kulaktan dolma bilgiler olmadığı veya sıradan kişilerlerden alınmadığı net bir şekilde ifade edilmektedir. Bu durum bilgileri verenlerin, güvenilirliğini artırmakla beraber Arap kaynaklarındaki bilgilerin, Grekçe kaynaklardaki bilgilerle de büyük oranda uyuşmasını da sağlamıştır.

³⁸¹ VI. Leo, *Takt.* IV.33.128-129.

³⁸² VI. Leo, *Takt.* IV.33.129-130.

³⁸³ Kudâme, burada muhtemelen çağdaş ordu sayılarının, Bizans *thema* ordu sayısını geçemediğini kıyaslama şeklinde ifade etmektedir.

³⁸⁴ Kudâme b. Ca’fer, *Kitâbü’l-Harâc*, s. 259.

5.1. *Strategos*'un Hususiyetleri

*Strategos*ların *thema*'daki en önemli görevleri, hiç kuşkusuz ki idarî ve askerîdir. Nitekim İmparatorluk *Taktikalarında* *strategos*ların, özellikle bu iki yönüne çokça atıf yapılmaktadır. Dolayısıyla *Taktikalardan* görevlerinin, çok ve çeşitli olduğu tespit edilebilmekle beraber burada sadece onların, diğer yöneticilerden ayıran özelliklerinden bahsetmek yerinde olacaktır.

Themaların idaresinde önemli bir rol oynadığı anlaşılan *strategos*lar, özellikle kendi *thema* bölgelerinde en güçlü yöneticilerdir. İmparatorluk, *strategos*ların kendi *thema* bölgesi içerisinde kalıcı bir garnizon aynı zamanda gerektiğinde bölgesinden asker alımlarının yapılması yetkisini de *strategos*lara vermiştir. Dolayısıyla *thema* bölgesi içerisinde merkezî bir konuma sahip olan *strategos*, kendisine verilen yetkiler çerçevesinde hem kendi koruma ve hizmetli görevlilerini hem de *thema* sistemi içerisinde idarî ve askerî hiyerarşiyi oluşturma hakkına da sahiptir. Görevi biten ya da mücadele esnasında ölen *strategos*'un yerine merkezden başka bir *strategos* atamasının yapıldığı ve bu gelen *strategos*'un kendisinin yeni görevliler atadığı veya var olanları görevinde bıraktığı düşünülebilir. Dolayısıyla gelen *strategos*, var olan hiyerarşiyi koruyabildiği gibi baştan sona da değiştirebilirdi. Uzun yıllar aynı *thema* bölgelerinde görev yapan *strategos*ların, bölgelerinde yerel bir aristokrasinin oluşmasına zemin hazırladığı da düşünülebilir.

Nitekim bu yöneticiler hakkında yukarıda da belirttiğimiz üzere X. yüzyıl *Taktikalarında* ayrıntılı bilgiler olup özellikle VI. Leo'nun *Taktikasında* verilen bilgiler, hem Bizans İmparatorluğu hem de *thema* idarî ve askerî yönetimi açısından oldukça kıymetlidir. Dolayısıyla bu *Taktikalarda* verilen bilgiler, esasında *themalar* içerisinde Bizans Anadolu'su'nun nasıl yönetildiğinin anlaşılması açısından da ciddi öneme sahiptir. Bu kaynaktaki bazı bilgilerin maddeler halinde sıralanması *strategos*ların hem kişisel özelliklerinin hem de görevlerinin anlaşılması için yardımcı olacaktır.

1- *İmparator*dan sonra *Strategos*, ona bağlı olan tüm eyalet üzerindeki herkesten daha fazla yetkiye sahip olan kişidir.

2- *Strategos*, *themanın* baş yöneticisidir. *İmparator* tarafından atanır. Onun emrindeki subaylara gelince, *İmparator* tarafından ona gönderilmesine rağmen

bazılarını kendi kararıyla terfi ettirirken bazılarını da kendi yetkisiyle doğrudan terfi ettirir.

3- Sosyal, özel ve askerî konular dâhilinde ona bırakılmış olan eyaletin yönetimini korurken, hoşgörülü, dürüst, cesur ve kıvrak zekâsıyla emrindeki herkesten üstün olması strategosun ayırt edici özelliğidir. Disiplinsiz bir orduyu komuta ettiğinde strategos, duruma uygun taktik bilgisine göre savaş için, görev duygusuyla, ordusunu cesaretlendirmelidir.

4- Strategos'un amacı, emrindeki themayı kuvvetlendirmek ve düşmanlar tarafından meydana getirilen zararlardan, diğer görevi kötü kullanma, özellikle karışıklık ve isyan dolayısıyla bağımsızlığı korumaktır. Strategos, ister beklenmedik saldırılar isterse de savaşta bütün olanaklarıyla düşmanı devirendir. Her türlü faaliyette düşmana karşı olacaktır. Strategos düşmandan aynı şekilde zarar gelmesin diye tetikte olmalıdır.³⁸⁵

Taktika'da verilen birinci maddeden anlaşılacağı üzere, eyaletler yani themalar üzerinde İmparator'dan sonraki en yetkili kişi strategostur. Dolayısıyla imparator merkezde olduğu için strategos, themasında idarî ve askerî sorumlu tek kişidir. Ayrıca Strategos'un, bölgesel bazda alınacak olan her türlü idarî, askerî, malî ve sosyo-ekonomik kararlarda yetkisinin var olduğu dolayısıyla onun olağanüstü yetkilerle donatılmış olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu durum, merkezî otoritenin themalar çerçevesinde yetkisinin paylaşılması anlamına gelmektedir. Ancak bu yetki paylaşımının, strategosların kendi bölgesinde bazı düzenlemeleri yapabildiği anlamına gelmekle birlikte imparatorun elinde bulunan "Kanun Koyma" yetkisine haiz olmadığı belirtilmelidir. Bu olağanüstü yetkilerinden dolayı imparatorluk merkezinden bağımsız hareket etme kabiliyeti kazanan strategoslar, uzun vadede özellikle askerî anlamda güçlenerek merkezî anlamda birçok probleme neden olmuşlardır. Merkezden uzakta strategosların themalarda tek bir yönetici olmaları, bölgelerinde alınması gereken acil kararların anında alınmasını sağlamıştır. Nitekim Müslüman Arapların saldırıları düşünüldüğünde küçük saldırıların bertaraf edilmesinde, strategosların hızlı karar alıp ona bağlı askerî birliklerin hızlı hareket etmesini sağlaması büyük önem taşımıştır. Burada özellikle imparatorun sefere çıktığı zaman strategos'un durumunun ne olduğu de them. de açıklanmaktadır. Bu

³⁸⁵ VI. Leo, Takt. I.9-12.

kaynakta verilen bilgiye göre imparator, eğer ordusunun başında sefere çıkıyorsa ordunun tamamını idare eden bir *strategos* atamak doğru değildir ve çünkü böyle bir süreçte *strategos*lar, imparator danışmanlarına bağlı olan savaşla ilgili olan bütün memurların ve yöneticilerin astı konumundadır ve bütün ordu tek bir kişinin yani imparatorun kontrolindedir. Fakat İmparator, ne zaman ordusunun savaş alanına girmesini engellerse o zaman *strategos*lar ve *themalar* belirlenerek savaş alanına girmesine müsaade edilirdi.³⁸⁶

İkinci maddede, *strategos*ların merkezî yönetim yani imparator tarafından atandıkları görülmektedir. Bu atanma şekli, merkezî yönetimin özellikle *thema* bölgelerindeki siyasî, idarî ve askerî varlığını daha güçlü bir şekilde aynı zamanda imparatorun istediği zaman *strategos*'u görevden alabileceği anlamını taşımaktadır. Merkezî yönetim tarafından atanması, “*herbir thema için strategos, İmparatorun temsilcisi*”³⁸⁷ konumundadır. Dolayısıyla *strategos*, imparatorluğun almış olduğu kararların uygulayıcısıdır. *Taktika*'da verilen bilgiye göre *strategos*'un, *hypostrategos*=tümgeneral olarak tanımlayabileceğimiz bir de yardımcısı vardır. Verilen bilgiye göre *hypostrategos*, İmparatorun temsilcisi olduğu için *Strategos* olarak atanabilir ve hatta metinden anlaşılan *strategostan* sonra *strategos* unvanı verilecek olan kişi olarak görülmektedir.³⁸⁸ Ancak VI. Leo, “*hypostrategos terimi, merarkhes*³⁸⁹ *olarak adlandırılan birlik haricinde kendi zamanında bilinmediği; aynı zamanda Tourmarkhos, eskiden merarkhos olarak adlandırılan askerî yönetici, yani tek meros emrine verilen birisi*” olduğu bilgisini vermektedir.³⁹⁰ *Merarkhos* olup da *strategos* unvanı elde eden birisiyle karşılaşmamamız, bu unvanın ya ortadan kalktığını ya da *tourmarkhos*'un emrinde alt birimlerde görev yaptığını göstermektedir.

³⁸⁶ Konst. Porph. *de them.* proem. 14-20.

³⁸⁷ VI. Leo, *Takt.* IV.8.62-64.

³⁸⁸ VI. Leo, *Takt.* IV.8.62-68.

³⁸⁹ *Merarkhes* ya da *merarkhos* askerî unvanın, İmparator Mavrikios döneminde atlı birliklerin bir bölümü olan meroslara komuta eden kişiyi kapsadığı görülmektedir. Philotheos'un *Klētōrologion* adlı eserinde *tourmarkhos*'un ardından *merarkhes* unvanından bahsedilmektedir ki IX. yüzyılın sonunda ve VI. Leo'nun da vermiş olduğu bilgi çerçevesinde X. yüzyılın başında, iki terimin birbirinin yerine kullanılmış olma veya *meros*'a emreden *merarkhes*'in *tourmarkhes* unvanıyla birleştiği ihtimali vardır. Bk. Phil. *Klet.*, s. 109; A. Kazhdan-E. McGeer, “*Merarkhes*”, *ODB*, II, s. 1343.

³⁹⁰ VI. Leo, *Takt.* IV.9-10.

Dolayısıyla *strategos*'un almış olduğu kararların, bölgesinde merkezî yönetimin kararları gibi tatbik edildiği görülmektedir. *Strategos*, kendisine verilen yetkiler çerçevesinde askerî yetkilileri atayabilir, terfisini düşürebilir ya da yükseltebilirdi. Nitekim verilen bilgiden de anlaşılacağı üzere, *themalara* idarî ve askerî yetkililer için merkezden atama ve terfi işlemleri yapılabildiği gibi *strategos*'un yine kendisine verilen yetkiler çerçevesinde kendisinin istediği bir yetkiliyi atama ya da terfi ettirme ya da doğrudan *strategos*'un ataması ya da terfisi şeklinde de yapılabilmekteydi. Dolayısıyla bölgesinde tek yetkili kişi olan *strategos*, merkezden kendisine gönderilmesine rağmen kendi kararını uygulama yetkisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Merkezî yönetim tarafından atanan *strategos*ların bazılarının coğrafyayı bildikleri dolayısıyla doğup büyüdükleri *themalarda* askerî ve idarî görevlerini yerine getirdikleri; bazılarının ise farklı bölgelerden görevlendirildikleri anlaşılmaktadır.³⁹¹

VI. Leo'nun *Taktikasında*, "*Themanın protonotarios'u, khartoularios'u ve ayrıca themanın baş hukuk memuru olan praetor vardır. Birincisi, sivil yönetimdeki bir yetkilidir. İkincisi, birliğin denetimi ve kayıtlarıyla ilgilenir. Üçüncüsü, suçlananların cezaları hakkında karar verir. Bazı şeylerde mutlaka strategos'a tabii olsalar bile İmparatora karşı kendi yönetimleri hakkında hesap vermeye yükümlüdürler. Onlarla sivil ve askerî işlerin durumu ve yönetimi hakkında daha fazla bilgi sahibi olacağımıza inanıyoruz.*"³⁹² bilgisi verilmektedir.

Üçüncü maddede, *themalarda* tek hâkim güç olduğu anlaşılan *strategosun*, hem idarî hem de askerî yönetimiyle nasıl bir yönetici olması gerektiği vurgulanmakla beraber bedensel, zihinsel ve duygusal niteliklerinin de ön plana çıktığı görülmektedir.³⁹³ Atamalarda özellikle bu niteliklerin aranması, *thema* hiyerarşi sisteminde "liyakat"

³⁹¹ *Themalara*, bölgeyi bilen *strategos*ların yanı sıra başka bölgelerden *strategos*ların da atandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Skylitzes'in vermiş olduğu bilgiye göre, İmparator II. Basileios döneminde Bulgarların hâkimiyet altına alınmasından sonra Boukellarion *themasına*, Magistros Bulgar Prousianos'un atandığı görülmektedir. Bk. Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, s. 351; Loungis, "Θεμα Βουκελλαρίων", s. 434; Bundaki amaç, elbette ki aristokrat kesimi hem merkezî yönetime yakın tutmak hem de idarî ve askerî sistemin bir parçası haline getirmektir.

³⁹² VI. Leo, *Takt.* IV.33.127-133.

³⁹³ Nitekim bu konu hakkında bir kaynağımızda, "*Komutanların en önde gelen erdemi, akıllılıktır ve bu da tehlikeye atılmadan savaş kazanmak demektir*" bilgisini vererek *strategos*ların diğer yöneticilerden ayrılan en önemli özelliğinin "akıllılığı" olduğu ve bu özelliğiyle savaşa dahi girmeden galip gelebilecekleri vurgulanmaktadır. Bk. Anna Komnena, *Alexiad*, Çev. Bilge Umar, İstanbul 1996, s. 485.

sisteminin ön planda olduğunu kanıtlamaktadır. Nitekim *strategos*un kendisi de alt yöneticileri atarken kişilerin yeteneklerine ve üstünlüklerine göre atama yaptığını belirtebiliriz. Özellikle ansızın bir saldırı, kuşatma veya karşı taarruz durumunda *strategos*, birlikleri arasında huzursuzluk ve korkunun baş göstermesi ihtimaline karşı birliği içerisinde hem psikolojik hem de fiziksel olarak güçlü durmak zorundadır.

Dördüncü madde ise, *themanın* özellikle askerî anlamda güçlenmesinin temeline *strategos*'u koymaktadır ki esasında onun amacı, idarî ve askerî anlamda *themayı* güçlendirmek, saldırılara karşı *themanın* arazilerini korumak ve düşmanla mücadele etmek olarak belirlenmiştir. Bu mücadelelerde *strategos* ve emrindeki birlikler, her ne pahasına olursa olsun *themanın* bütünlüğü için mücadelelerde başarılı olmak zorundadır. Bu aynı zamanda imparatorluk arazilerinin bütünlüğünün korunması ve güçlendirilmesi ve tehlikelerin bertaraf edilmesi anlamını da taşımaktadır. Dolayısıyla hem idarî hem de askerî anlamda dirayetli bir *strategos*'un bulunması, *thema* idaresinin en önemli şartı olarak görülmektedir.

Bunlar haricinde Anatolikon *themasının* *strategos*'u, *strategos* maaşlarını vermiş olduğumuz tablo 4'te de görüleceği üzere Armeniakon ve Thrakesion *strategos*larıyla aynı yıllık ücreti almasına rağmen stratejik konumundan dolayı diğer *thema strategos*larına göre idarî ve askerî anlamda daha yetkili ve güçlü konumdadır.³⁹⁴ Bundan dolayı Anatolikon *theması*, bu *themaya strategos* olarak atanan ve sonrasında merkezî yönetimi ele geçirme fikrini düşünen yöneticilerin en önemli sıçrama bölgesi olmuştur. Anatolikon *themasından* sonra en etkili *thema* ve *strategos*'u Armeniakon *theması* ve *strategos*'u; bundan sonra ise Thrakesion *theması* ve *strategos*'u gelmektedir. Nitekim bu durum, ilerleyen bölümde de bahsedileceği üzere *strategos*ların *themalar* bazında almış oldukları yıllık maaşa da yansımıştır. En düşük yıllık maaşı 5 *litrai* yani 360 *nomisma* olan Sebasteia, Lykandos ve Seleukeia *strategos*larının yanında en yüksek yıllık maaşı 40 *litrai* yani 2880 *nomisma* olan Anatolikon, Armeniakon ve Thrakesion *thema strategos*ları almaktadır. Nitekim bu üç *strategos*'un yıllık maaşlarının, 40 *litrai* olması, diğer *themalara* göre onların, *themaları* ve mahiyeti dâhilinde yapmış oldukları harcamalarının daha fazla olduğunu göstermektedir.

³⁹⁴ Bosworth, "The Byzantine Defence System in Asia Minor and The First Arab Incursions", s. 123.

*Strategos*ların ve bağılı yöneticilerinin, askerî görevlerinin yanı sıra gerekli olan yerlere “kastron/garnizon inşa etme”, “kastron/garnizon onarma” ve “yol-köprü inşa etme” gibi bölgeyi imar etme görevlerinin de olduğu ve bu doğrultuda gerekli ödemeleri, yardımları ve tedbirleri aldıkları anlaşılmaktadır.³⁹⁵

Thema bölge ve alt birimlerine ulaşan ikmal ve ticaret yollarının açık olması zarurî görünmektedir. Dolayısıyla bölge *strategos* ve alt yöneticilerinin, birbiriyle iletişim halinde olarak özellikle sefer sırasında lojistik malzemenin güvenli bir şekilde taşınması, temin edilmesi ve bunun dışında ticaretin yapılabilmesi için yolların denetiminden sorumlu olmaları, onların esas görevlerinden birisini teşkil etmiştir.³⁹⁶

Böylece ordu, özellikle sefer sırasında imparatorluğun hem malî hem de yereldeki erzak kaynaklarını had safhada kullanan en önemli unsurdu. Bu noktada yerel yönetimdeki *strategos*lar, sefer sırasında ordunun geçeceği güzergâh boyunca gerekli erzak malzemelerinin ambarlara doldurulması ya da bölgeye özel bir memur görevlendirerek erzak teminin yapılmasını sağlardı. Bunun Konstantinopolis'ten imparatorluk birliklerinin Anadolu'ya geçtikleri ilk yer olan Bithynia'dan başlayarak doğu imparatorluk yollarını takip ederek muhtemelen Theodosiopolis'in daha da doğusuna kadar ulaşan bir lojistik-erzak sistemi olduğu tahmin edilebilir.³⁹⁷

Dolayısıyla *thema* bölgeleri, salt bir askerî örgütlenme niteliği taşımayıp aynı zamanda lojistik, dinsel, toplumsal ve iktisadî ve *thema* yönetimlerinin kendi hiyerarşisinde uyumlu bir çalışmanın bütünlüğü olarak tanımlanmalıdır.

Mevcut yolların düzenli bir şekilde kullanımı, iyi bir askerî örgütlenmenin yanı sıra siyasî, idarî ve malî fonksiyonların da merkezden kırsala daha rahat işleminin önünü açacağı ortadadır. Nitekim VII. yüzyıldaki imparatorluk merkezi ve kırsalındaki malî krizin, artıya dönüştürülmesi özellikle yüklü miktardaki askerî gelirlerin kırsal nüfusa aktarılması *themalar* vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Nitekim *themalar* oluşturulmadan önce imparatorluğun küçülen malî temeli, devletin kayda değer bir ordu oluşturma gücünü de düşürmüştü ve bu problemi ortadan kaldırmak için İmparator Herakleios, asker toplama işini ve asker maaşlarını kısmen

³⁹⁵ Eric A. Ivison, “Urban Renewal and Imperial Revival in Byzantium (730-1025)”, *Byzantinische Forschungen*, Band XXVI, s. 8-14.

³⁹⁶ Konst. Porph. *de caer.* II. 44.22-22, 1-8.

³⁹⁷ J. Haldon, V. Gaffney, G. Theodoropoulos, P. Murgatroyd, “Marching across Anatolia: Medieval Logistics and Modeling the Mantzikert Campaign” *DOP*, Vol. 65/66, s. 218.

yerelleştirmek gibi yapısal değişikliklere başvurmuştur.³⁹⁸ Ancak Herakleios'un bu değişiklikleri *themalar* vasıtasıyla yapıp yapmadığı elimizdeki mevcut kaynaklarda tam olarak net değildir. VII. yüzyıldaki özellikle malî anlamdaki kriz, muhtemelen Herakleios'tan sonra oluşturulan *thema* sistemiyle ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu niteliklerinden dolayı bir sonraki bölümde de bahsedileceği üzere *themalar*, merkezî yönetimin koruyuculuğunun yanı sıra özellikle askerî gücün zaman içinde had safhaya ulaşmasıyla imparatorluğu kimin yöneteceğinin belirlenmesine kadar, gücünü gösteren etkili bir baş aktör olmuştur. Bu durum, *thema* birlikleri ve *strategos*larının nasıl siyasîleştiğini göstermekle beraber *themaların*, tahtın koruyucusu sıfatını da üstlendiğini ve merkezî yönetimin varlığının ellerinde bulduklarını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Burada vurgulanması gereken bir nokta daha vardır ki, merkezî yönetimi ele geçirme-değiştirme dolayısıyla siyaset içerisinde başrolü *strategosların* değil onu destekleyen birliklerinin oynamış olmasıdır. *Strategoslar* elbette merkezî yönetimin egemen gücünü dolayısıyla birlikleri ellerinde tutmaktaydı. Ancak burada *strategos'un* nüfuzu, askerî ve idarî yönetim kabiliyetinden ziyade *thema* birliklerinin ideolojik olarak desteğini alan bir kişinin, asker olsun ya da olmasın, tahtı ele geçirmek için cesaretle başşehir Konstantinopolis'e hareket etmeye karar vermesi belirleyici unsur olmuştur.

Anlaşıldığı üzere askerî gücüyle beraber kendi destekleriyle, yönetimi ele geçiren imparatorlar da dâhil bazı *thema strategosları*, merkezî yönetim için bir tehdittir. Nitekim bu algının oluşmasında birliklerin, askerî araziler çerçevesinde uzun dönem askerlik görevlerini yaparak profesyonelleşmeleri, askerî arazilere sahip ve merkezî ordu gücünün bu birliklerden oluşuyor olmasının ciddi bir payı mevcuttur.

5.2. *Strategos'un* Maiyeti ve Yıllık Maaşları

Thema sisteminde önemli bir yeri olduğu anlaşılan *strategosun*, *thema* bölgesini daha kolay yönetebileceği kendisine bağlı alt rütbeli idarî ve askerî yöneticilerinin yanı sıra çevredeki saygınlığını arttıran kendisinin güvendiği, korunmasından sorumlu ve çeşitli fikirler alacağı kalabalık bir maiyeti vardı. Bu konu hakkında, “*En yüksek*

³⁹⁸ Cameron, *Bizanslılar*, s. 39-40.

rütbeliler ve en saygın subaylar, strategos ile konseyde oturmalıdır. Her görüşmeye onunla katılmalı ve onun yakında da olmalıdırlar.”³⁹⁹ bilgisi verilmektedir.

899 yılına tarihlendirilen *Klētōrologion* adlı Philotheos’un *Taktikasında*, *thema* yöneticisi *strategosun* maiyeti hakkında kıymetli bilgiler verilmektedir. Kayıttaki bilgilere göre, en önemli *thema* olan Anatolikon *thema strategosunun* maiyeti aşağıdaki gibidir:

Sayı	Yönetici
1	<i>Strategos</i>
3	Tourmarkhos
	Meriarkhes ⁴⁰⁰
1	Çadır Kontu
1	<i>Thema Khartoularios</i> ’u ⁴⁰¹
1	<i>Thema Domestikos</i> ’u ⁴⁰²
15	Droungarios
75	Kontlar
1	Spatharios Kentarkhos’u ⁴⁰³
1	Hetaeria Kontu
1	Protokankellerios
1	Protomandator ⁴⁰⁴

(Tablo-1: *Strategosun* Maiyeti)

³⁹⁹ VI. Leo, *Takt.* IV.4.30-32.

⁴⁰⁰ Meriarkhes hakkındaki açıklama için bk. dpnt. 229.

⁴⁰¹ Strategos’un memuru olarak, *Thema Khartoularios*’undan, her *themada* bir tane bulunmaktaydı. *Themaların* özellikle vergi gelirlerini denetlediği anlaşılan bu kişinin, başşehirdeki malî işlerin başı olan *genel logothesion*’a karşı sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninety Century*, s. 44, 90; VI. Leo’nun *Taktikasında* verilen bilgiye göre *Khartoularios*’un *thema* yönetimi içerisinde askerî görevinin de olduğu anlaşılmaktadır. Bk. VI. Leo. *Takt.* IV. 33.127-30.

⁴⁰² İmparatorluk idarî ve askerî tarihinde domestikos unvanı, askerî ya da sivil yüksek bir soylu unvanı olarak kullanılmaktadır. Ancak, strategos’a bağlı bir memur olarak görülmektedir ve her *thema* yönetiminde mevcuttur. Bk. Konst. Porph. I. *Περὶ τῶν κερκέτων*. 20-21; VI. Leo. *Takt.* IV.124.

⁴⁰³ Muhtemelen Kentarkhos unvanından türeyen bir birleşik unvandır. Kentarkhos’un komuta ettiği spatharios, muhtemelen strategos’un derhal yapılması gereken hizmetlerle ilgilenen bir görevli olarak görülmektedir. Bk. Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninety Century*, s. 44.

⁴⁰⁴ Protomandator: *Thema* habercileri/elçileri olan *mandatorların* başıdır. Mandator için bkz. *Takt. Usp. Les Listes*, s. 63; Phil. *Klet.*, s. 110-111; A. Kazhdan, “Mandator”, *ODB*, II, s. 1281.

Bu konu hakkında VI. Leo'nun *Taktikasında* özellikle de *strategosun* bir *thema* bölgesinin yönetiminde etkili olan astlarının kim olduğuna dair kıymetli bilgiler verilmektedir. Bu kaynağımızda, bir *thema* yönetiminde *strategosa*⁴⁰⁵ bağlı olarak üstten astta doğru *tourmarkhos*⁴⁰⁶, *droungarios/khiliarkhos*⁴⁰⁷, *kount*⁴⁰⁸, *kentarkhos/hekatontarkhos*⁴⁰⁹, *pentekontarkos/tribün*⁴¹⁰, *dekarkhos*⁴¹¹ ve *pentarkhos*⁴¹² yöneticilerinden ve bu yöneticilerin *thema* birlikleri içerisinde kaç kişilik askerî gruba komutanlık ettiklerinden bahsedilmektedir. Aşağıda vermiş olduğumuz tablo, bu *Taktika*'da verilen bilgilerin, üstten astta daha iyi anlaşılabilir kılacaktır. Nitekim VI. Leo'nun *Taktikasına* göre *strategosun* emri altında bulunan *themayı* oluşturan askerî rütbeler ve yönetici sayısı aşağıdaki gibidir:

Sayı	Yönetici
1	<i>Strategos</i>
2	Tourmarkhos
4	Droungarios/Khiliarkhos
20	Kount
40	Kentarkhos/Hekatontarkhos
80	Pentekontarkos/Tribün
400	Dekarkhos
800	Pentarkhos

(Tablo-2: *Strategosun* Emrindeki Yöneticiler ve Sayıları)

⁴⁰⁵ En az 4.000; en fazla 15.000 askerden oluşan her bir *thema* için atanan en üst askerî yönetici.

⁴⁰⁶ 2.000-3.000 askerden oluşan her bir *tourma* için atanan bir askerî yönetici; 842-843 yılı itibariyle *tourmarkhoslar*'ın emrinde 2000-5000 arasında bir asker bulunmakta olup *Takt. Usp.* de bulunan bilgilere göre, Anadolu'da bu dönemde deniz birliği de dahil toplamda dokuz *tourmarkos* mevcuttur. Bk. *Takt. Usp.*, s. 55, 57.

⁴⁰⁷ En fazla 1.000 askerden oluşan her bir *droungos* birliği için atanan üst düzey askerî yönetici.

⁴⁰⁸ 200 askerden oluşan her bir *bandon* için atanan bir askerî yönetici.

⁴⁰⁹ Her bir 100 asker için atanan askerî yönetici. Bu kişi ve bu kişinin emrinde bulunan askerleri aynı zamanda *strategos*'un güvenliğinin sağlanmasından da sorumluydular.

⁴¹⁰ Her bir 50 asker için atanan bir askerî yönetici.

⁴¹¹ Her bir 10 asker için atanan bir askerî yönetici.

⁴¹² Her bir 5 asker için atanan bir askerî yönetici.

VI. Leo'nun *Taktika*'sına göre yapılan bu tabloda, en az *thema* asker sayısından yani 4.000 askerden oluşan bir *themanın* üst-ast askerî yönetici sayısı, *strategos*'ta dâhil olmak üzere 1.347 olarak hesaplanmıştır.⁴¹³ Sayısı, 4.000 askerden fazla olan *themalarda*, idarî ve askerî yönetici sayısının daha da artacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla her *themanın* idarî ve askerî yönetici sayılarının ortaya çıkarılması için ayrı bir hesap gerekmektedir.

İmparatorluğun yerel yönetimi hakkında birçok çıkarımın yapılabileceği bu tablo, *thema* birliklerinde askerî rütbelerin önem sırasına göre, gelişmiş bir idarî ve askerî hiyerarşinin, *thema* yönetimlerinin merkezî bir yönetime sahip ve bu yöneticilerin aynı zamanda hâkimiyetleri altında bulunan belli bir coğrafyanın da idarî ve askerî yöneticileri olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak bu hiyerarşinin, özellikle güçlü *themaların* idarî ve askerî durumları göz önünde bulundurulduğunda oldukça geçirgen olduğu, güçlü bir askerî komutanın, bir üst rütbeye atanması ya da birliklerinin desteğiyle merkezî yönetimi ele geçirmek için faaliyetlere girişmesinden anlaşılmaktadır.

Konst. Porph.'un *de caer.* adlı eserinde vermiş olduğu bilgiye göre, özellikle Thrakesion *strategosunun* maiyetinde kimler olduğuna dair değerli bir ayrıntı verilmektedir. Bu ayrıntı, genel olarak *thema* sistemi dâhilinde *strategosların* emrinde kimlerin olduğunu net bir şekilde kanıtlanmaktadır. Kayda göre, *protomandator*, *protokankellerios*, *protobandophoros*, 6 *protodomestikos*, 6 *protokentarkhos* ve 100 piyade onun yakın alt yönetici memurları, Thrakesion *strategosunun* maiyetini oluşturmaktadır.⁴¹⁴ Özellikle sayısı verilen 12 muhtemelen atlı askerî yönetici ve 100 piyade'nin, *strategosun* güvenliğini sağlayan güvenilir, tam teçhizatlı ve iyi dövüşen piyadeler olduğu tahmin edilebilir:

⁴¹³ VI. Leo, *Takt.* XVIII.146.798-807.

⁴¹⁴ Konst. Porph. *de caer.* II.44.8-11.

Protomandator
Protokankellerios
Protobandophoros ⁴¹⁵
6 Protodomestikos
6 Protokentarkhos
100 piyade asker

(Tablo-3: Thrakesion *Strategos*’unun Maiyeti)

VI. Leo’nun *Taktikas*ında verilen bilgiye göre *strategos*un maiyetine, *thema* subayları olarak tanımlayabileceğimiz *komes tes kortes* yani çadır kontu ve *thema domestikos*’u da eklenmelidir.⁴¹⁶

Konst. Porph.’un ünlü imparatorluk saray teşkilatını anlattığı *de ceremoniis* adlı eserinin II.50. bölümü oldukça önemlidir. Nitekim bu bölümde Konst. Porph., imparatorluk merkezi dışında *themalar* dahilinde idarî ve askerî görevlerini yerine getiren ve aynı zamanda yüksek rütbeli yöneticiler olan *strategos* ve *kleisourarkhes*lerin yıllık maaşlarına dair çok kıymetli bilgiler vermektedir. Konst. Porph.’un bu metninin, 911-12 yılına ait olduğu tahmin edilmekle birlikte bu metinde dönem itibariyle imparatorluğun hâkim olduğu Adalar ve Balkan bölgeleri de dâhil Anadolu ile birlikte toplamda 31 *thema* bölgesi sayılmaktadır. Nitekim verilen *themalardan*, sadece 16’sı Anadolu *themasıdır*. Dolayısıyla bu metni dikkate alarak sadece X. yüzyılın başı itibariyle Anadolu *thema* ve yöneticilerine ait olan roga [yıllık ücret]’yü tablosu aşağıdaki gibidir:

Anatolikon <i>Strategos</i> ’u	40 litrai/2880 nomisma
Armeniakon <i>Strategos</i> ’u	40 litrai/2880 nomisma
Thrakesion <i>Strategos</i> ’u	40 litrai/2880 nomisma
Opsikion Komes’i	30 litrai/2.160 nomisma
Boukellarion <i>Strategos</i> ’u	30 litrai/2.160 nomisma
Kappadokia <i>Strategos</i> ’u	20 litrai/1.440 nomisma

⁴¹⁵ Sancaktar.

⁴¹⁶ VI. Leo, *Takt.* IV.32.123-125.

Kharsianon <i>Strategos</i> 'u	20 litrai/1.440 nomisma
Paphlagonia <i>Strategos</i> 'u	20 litrai/1.440 nomisma
Khaldia <i>Strategos</i> 'u	10 litrai+10 litrai/1.440 nomisma
Koloneia <i>Strategos</i> 'u	20 litrai/1.440 nomisma
Mesopotomia <i>Strategos</i> 'u	0 litrai ⁴¹⁷
Sebasteia <i>Strategos</i> 'u	5 litrai/360 nomisma
Lykandos <i>Strategos</i> 'u	5 litrai/360 nomisma
Seleukeia <i>Strategos</i> 'u	5 litrai/360 nomisma
Leontokomes/ Tephrike <i>Strategos</i> 'u ⁴¹⁸	5 litrai/360 nomisma
Kibyrraioton <i>Strategos</i> 'u	10 litrai/720 nomisma

(Tablo-4: Anadolu'daki *Thema* Yöneticileri ve Aldıkları Yıllık Maaşlar)

Tablodan da anlaşılacağı üzere *strategos*ların maaşları, en düşük 5 *litrai*; en yüksek ise 40 *litrai*dir. Bu maaşların belirlenmesinde, herhangi bir hiyerarşinin belirlenip belirlenmediği net olmamakla beraber esasında büyük *thema strategos*larının küçük *thema strategos*larına göre daha yüksek maaş aldığı ortadadır. Bunun yanı sıra kaynakta Khaldia ve Mesopotamia *thema* yönetiminde gerçekleştirilen ticarî faaliyetlerin, bu *thema strategos*unun merkezî hazineden almış olduğu maaş miktarını da etkilediği; ticarî faaliyetlerden ayrıca belirlenen miktarı geçmemek kaydıyla bir gelir elde ettikleri anlaşılmaktadır. *Themaların* ciddi bir malî düzeni ve bu *themalardaki* yöneticiler ve birliklerin de imparatorluk hazinesi için ciddi bir malî yükü vardı. Dolayısıyla sistemdeki temel amaç, bu malî yükün olabildiğince yerelden karşılanması ve merkezî hazineye bir yük oluşturulmamasıydı. Görüleceği üzere *strategos*ların, dönem itibariyle maaşları yüksekti ancak onların emrinde bulunan

⁴¹⁷ Konst. Porph. bu *themada* bir ayrıntı verir ki esasında ticarî gelirleri yüksek olan *thema strategos*larının rogalarının düşük olduğunu ya da rogayı hiç almadıklarını vurgular. Nitekim metinde, bu *thema strategos*'unun *kommerkion* vergisi topladığı için roga almadığı belirtilmektedir. Bk. Konst. Porph. *de caer.* 50.3-4; Ancak metinde, bölge *strategos*unun yıllık *kommerkion* gelirinin ne kadar olduğuna dair herhangi bir ayrıntı verilmemektedir.

⁴¹⁸ Konst. Porph.'un vermiş olduğu bilgiye göre Sebasteia, Lykandos, Seleukeia ve Leontokomes bölgeleri, *thema* statüsüne yükseltilmeden önce kleisourarkhes tarafından idare edilmekteydi.

maiyeti ve çeşitli görevlilerinin harcamalarını da *strategos* bu maaştan kendisi karşılamaktaydı.

Oikonomides'in de vurguladığı gibi *themalardaki* malî düzen aynı zamanda imparatorluğun genel iktisadî yapısını da ortaya koymaktadır. Bir Ortaçağ devletinde, aristokrasi mensuplarının idare ettiği yönetim ve ordu aslında kamu gelirlerinin iki temel tüketicisi konumundadır. Nitekim Bizans için birçok metin, yıllık maaşların imparator ve görevlileri arasındaki kişisel ilişkileri ve görevlilerin imparatora tam bağlılığını vurgulayan bir tarzda, bizzat İmparator tarafından “*kendi elleriyle*” dağıtıldığını doğrulamaktadır. İdarî ve askerî yöneticilere yıllık maaşların ödenmesinde imparatorun, tek yetkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda imparator, her ne olursa olsun maaş ödemek için kaynak bulmak zorundaydı ve yöneticilerin maaşlarını istediği gibi azaltabilir ya da tamamen kesebilirdi. Ayrıca kişileri memnun etmek için maaşını artırabilirdi. Nakit para ve değerli giysi dağıtımı, Paskalya öncesi hafta boyunca düzenli olarak gerçekleştirilirdi. Kamu hizmetinde bulunan kişiye, görevinde bulunduğu sürece ödeme yapılırdı ancak saygıdeğer unvanları ve varsa gelirleri ise yaşam boyuydu. Bu ücretler, imparator için sadece hizmet almak ya da iltimas demek değildi. Maaşların toplumsal yapıda önemli iktisadî işlevleri ve kayda değer etkileri vardı.⁴¹⁹

Grekçe kaynakların yanı sıra *themaların* idarî ve askerî yapılanması ve *strategosa* bağlı olarak idarî ve askerî yöneticiler hakkında Arap kaynaklarında da ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Dolayısıyla Arap kaynaklarının vermiş olduğu bilgilerin, Grekçe kaynaklardaki bilgilerle kıyaslanması anlamında oldukça kıymetlidir. Bu konudaki ilk ve en önemli bilgileri yine İbn Hurdazbih vermektedir ve onun vermiş olduğu bilgiler de genel itibarıyla diğer Arap kaynakları tarafından da tekrar edilmiştir. İbn Hurdazbih, “...onun [imparatorun] emrinde/divanında 120.000 adam vardır. Her adam bir batrik [Strategos]'in kontrolindedir. Bütün batriklerin altında iki *tourmahan* [tourmarkhos] vardır. Her bir *tourmahan*'ın 5.000 adamı vardır. Her bir *tourmahlarda* [tourma], 5 *Tûrûncariyûn* [droungarios] vardır. Her bir *Tûrûncariyûn*'un 1.000 adamı vardır. Her bir *Tûrûncarlarında* 5 *Kamamisesi* [bandon] vardır. Her bir *kûmes* [komes] 200 adamdır. Bütün *kûmeslerin*, *kûntarhan*

⁴¹⁹ Nicolas Oikonomides, “Bizans Sarayında Unvan ve Gelir”, *Bizans Saray Kültürü*, Çev. Müfit Günay, İstanbul 2017, s. 306-308.

[Kentarkhos]'ı vardır. Bütün kûntarhanların 40 adamı var. Bütün kûntarhların 4 dakarh [Dekarkhos]'ını vardır. Bütün dakarhınların 10 adamı vardır. [Bunların] ücretleri/maaşları farklıdır. 40 rıtl⁴²⁰ altından daha çok muhtelif gelirleri vardır. 36 rıtl, 24 rıtl, 12 rıtl, 6 rıtl, 1 rıtl. Askere verilenler, 18 dinar ile 12 dinar arasındadır. Bu onların her seneki görüntüleridir. Bunu böyle verirler. Üç sene boyunca, dördüncü sene ve belki beşinci sene, belki de altı senede bir olduğunda birer maaş/dinar ücret arttırmaları. En büyük batrik, imparatorun vekili ve veziridir.”⁴²¹ bilgisini vermektedir. Dolayısıyla burada verilen bilgilerle Grekçe kaynaklarda verilen bilgiler şaşırtıcı şekilde uyumaktadır. Dikkat edilmesi gereken nokta, İbn Hurdazbih'in kaynağı olan Müslim el-Cermî'nin bu bilgileri kimden aldığıdır. Cermî'nin bu bilgileri, imparatorluğun hem idarî hem de askerî yönetimi hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olan birisi ya da birilerinden aldığı kesindir. Bu kişi ya da kişilerin, imparatorluk merkezinde bulunmuş olma ihtimalleri de vardır ki *thema* yöneticileri de dâhil imparatorlukta bütün görevlilerin maaşlarının, yıllık olarak imparatorluk sarayında dağıtıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla bilgiyi veren ya da verenler, muhtemelen hem merkezî hem de *thema* yönetimlerinin yapısını iyi bilmektedirler. Bu bilgilerin, İbn Hurdazbih'e nasıl ulaştığı konusu gerçekten merak uyandırıcıdır.

6. Themaların Sınır Hattı Olarak *Kleisouralar*: Bizans-İslâm Hududu

Yermük Savaşı yenilgisinden sonra imparatorluk, özellikle Toros ve Anti-Toros sıradağları coğrafyasını Müslüman Araplara karşı korumak için *kleisoura* hatları⁴²² ve bu hatları da korumak için kaynaklarımızda *akritika themata*=sınır *themaları*⁴²³ olarak geçen birçok yeni *thema* bölgesi oluşturdu. Bu yeni bölgelere, *kleisourarkhes* ya da *tourmarkhos*ların yerine yerel ya da merkezden yönetici *strategos* atadı. Özellikle sınır bölgelerinde oluşturulan bu *themalar* ile VII. Konstantinos'un saltanatı döneminde ele geçirilen bölgelerin *thema* statüsüne kavuşturulması politikası, Nikephoros Phokas ve onun ardılları tarafından da devam ettirildi. X. yüzyılda da Bizans-İslâm devleti arasındaki yeni *thema* sınırlarını daha önceki

⁴²⁰ 382.5 gr. ağırlığa denk gelen ölçü birimidir.

⁴²¹ İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 111.

⁴²² Bosworth, “The Byzantine Defence System in Asia Minor and The First Arab Incursions”, s. 120.

⁴²³ *DV. XX.50-51.*

dönemlerde olduğu gibi *kleisoura* [dağ geçidi] bölgeleri teşkil etti.⁴²⁴ Dolayısıyla Bizans ve İslâm kuvvetlerinin, Toros ve Anti-Toros dağ geçitlerinde ilk karşılaştıkları ve mücadeleye giriştikleri yerler *kleisouralardır*.

Yapılan çalışmalarda, genellikle İslâm Devleti'nin, *themaların* doğusunda tesis etmiş olduğu *sugûr* hattı bölgesel olarak ele alınırken⁴²⁵; *sugûr*un hemen batısındaki sınırın, Bizans İmparatorluğu tarafından Müslüman Arap akınlarına karşı hem idarî ve askerî hem de coğrafi anlamda nasıl bir strateji izlenerek korunduğu tam olarak ele alınmamıştır. Dolayısıyla imparatorluk sınır savunma politikasının bir bölümünü teşkil eden *kleisoura* bölgeleri, hem Anadolu'nun idarî ve askerî hem de Bizans-İslâm ilişkileri tarihi açısından incelenmeye değer görülmektedir. Bu konu hakkında, ordunun nasıl savaşması gerektiği, idarî ve askerî yönetimi, savunma ve saldırı taktikleri, düşmana karşı koyma ve sınır hattının korunması gibi birçok konu hakkında bilgiler edindiğimiz *Taktikon/Çoğ. Taktika* [Askerî El/Taktik Kitapları]'larında, konumuz olan *kleisouralar* hakkında geniş ve ayrıntılı bilgiler vardır. Bunlardan özellikle VI. Leo (886-912)'nin *Taktikası*, II. Nikephoros Phokas (963-969)'a atfedilen *Praecepta Militaria* adındaki sahra talimnamesi ve Bizans ordusunda *strategos*⁴²⁶ ve aynı zamanda bir bürokrat olan Nikephoros Ouranos (980-1010)'un *Taktikasında* bu *kleisoura* hattı hakkında ayrıntılı bilgiler vardır. Bu stratejik öneminden dolayı özellikle X. yüzyıl Bizans *Taktikonları*, bu *kleisouralarda* Müslüman Arap akınlarına karşı nasıl mücadele edilmesi ve bu saldırıların nasıl engellenmesi gerektiğine dair özellikle *themaların* yöneticileri olan *strategoslara* ciddi askerî tavsiyeler vermektedir.

Bizans İmparatorluğu'nda, İslam Devleti nezdinde hudut savunması için gittikçe büyüyen endişe, doğu sınırında imparatorluğa ait *bandon*, *kastron*, *kleisoura*,

⁴²⁴ McGeer, *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*, s. 200.

⁴²⁵ Bosworth, "Byzantium and The Syrian Frontier in the Early Abbasid Period", s. 54-62; C. E. "The City of Tarsus and The Arab-Byzantine Frontiers in Early and Middle Abbasid Times", *The Arabs, Byzantium and Iran*, Ashgate Variorum 1996, s. 268-286; Mustafa Demirci, "İslam-Bizans Mücadelesinde Bir Serhat Şehri: Maraş", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, C. I, İstanbul 2005, s. 319-331; Kazım Paydaş, "Emevîler ve Abbasiler Döneminde Önemli Bir Sugûr Şehri Tarsus", *Ankara Üniversitesi Tarih Dergisi*, C. 31, S. 51, 2013, s. 165-199.

⁴²⁶ *Thema* bölgelerinde merkezî yönetim tarafından atanan ve olağanüstü idarî ve askerî yetkilere sahip yönetici. Bk. Kazhdan, "Strategos", s. 1964.

*tourma*⁴²⁷ ve *themaların* idarî ve askerî etki alanlarının değişmesi ve değiştirilmesinde görülmektedir. *Thema* bölgesi dâhilinde özellikle Toros ve Anti-Toros Dağlarındaki stratejik sınır noktalarının idarî ve askerî anlamda düzenlenmesi ve geçitlerin korunması için imparatorluk tarafından *kleisoura* bölgelerinin oluşturulduğu ve bu bölgeleri, *κλεισουράρχης*=kleisourarkhes rütbesini taşıyan ve *kleisoura* sınırları içerisinde yetkileri kendisinde haiz olan bir askerî yöneticinin idare ettiği görülmektedir.⁴²⁸

I. Iustinianos döneminin meşhur yazarı Prokopios, *Binalar Üzerine* adlı eserinde Lazika Bölgesi'nden bahsederken, “*İmparator Iustinianos, Lazika içine girişte düşmanları engelleyebilmek için kleisoura olarak adlandırılan bölge dağ geçitleri inşa etti.*”⁴²⁹ bilgisini verirken; VII. yüzyıl Bizans yazarı Theop. Simocatta'nın, *kleisoura*'nın coğrafi niteliğini vurgulayarak, “*atalarından kalan dilsel miras ile Romalılar da geçilmesi güç geçit bölgelerini kleisoura olarak adlandırmışlardır.*”⁴³⁰ bilgisini vermektedir. Bizans tarihi hakkında bir *Kronik* kaleme alan Theophanes de, 666/667 yılında Arabissos [Afşin]'ta bulunan ve Müslüman Araplarla işbirliği yapan *κλεισουροφύλακι*=kleisourophilaki=*geçitin komutanı/muhafızı*⁴³¹ anlamına gelen unvanlı bir kişiden bahsetmektedir. Daha sonrada *kleisoura* yöneticisini, diğer kaynaklarda da geçtiği şekliyle, *κλεισουράρχης*=kleisourarkhes olarak tanımlamış ve bu rütbeye sahip Kappadokialı Gregorios'dan bahsetmiştir.⁴³² Bu bahis, 694-5 yıllarına denk gelmekte birlikte ancak Theophanes'in vermiş olduğu bilgidan Kappadokia bölgesinin, bu dönemde bir *kleisoura* bölgesi olup olmadığı net değildir.

⁴²⁷ Tourmarkes'in emrinde bulunan ve VI. Leo'ya göre, üç bin askerden oluşan askerî yönetimdir. Bk. Kazhdan, “Tourma”, s. 2100.

⁴²⁸ Konst. Porph. *de caer.* II.50.4-9; A. Kazhdan, “Kleisoura”, *ODB*, II, s. 1132; Gelzer, *Byzantinischen Themenverfassung*, s. 96; Oikonomidés, *Listes*, s. 342; Decker, *Bizans Savaş Sanatı*, s. 107; Cooper- Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadokia*, s. 21; Blöndal, *The Varangians of Byzantium*, s. 16.

⁴²⁹ Prokop. *Aedi.* III.7.5.

⁴³⁰ Theop. Sim. VII.14.8.

⁴³¹ Theophanes'te geçen bu kelimenin Grekçedeki orijinal hali *κλεισουροφύλαξ* olup Bizans idarî ve askerî sistemi içerisinde sınır *thema* bölgelerinde özellikle Arapların Anadolu'nun iç kısımlarına ulaşmak amacıyla kullanmış olduğu geçiş güzergâhlarının stratejik noktalarını koruyan askerî bir komutan olarak görünmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla kendi yetki bölgelerinde bulunan bu kişiler, *themaların* idarî ve askerî komutanları olan *strategoslardan* bağımsız olup ancak herhangi bir tehlike durumunda *strategoslar* ile hareket eden idarî ve askerî yetkili olarak düşünülmelidir. *Kleisoura* ve *kleisourarkhes* kelimesi hakkında bkz. H. G. Liddell-R. Scott, “κλείσουρά”, *Greek-English Lexicon*, New York 1883, s. 812.

⁴³² Theop. A.M. 6159, 6187.

Dolayısıyla Theophanes eserinde, terimin coğrafi niteliğinden önce idarî ve askerî anlamda böyle bir unvanın kullanıldığına dair vurgu yaptığı tahmin edilebilir. Kroniğin devamında, Theophanes'in 697-8 tarihinde vermiş olduğu bilgiden ise, *Apsimaros* [II. Tiberius], *eyalet süvari thema birliklerinin hepsinin yönetimine, en yetenekli kişi, tek komutan [monostrategos] olarak kardeşi Herakleios'u atadı ve düşmanlara karşı savunma görevini üstlenmek, kleisouraların ve Kappadokia bölgesini korumak için onu gönderdi.*⁴³³ Theophanes'in vermiş olduğu bu bilgiden, bahsettiğimiz *kleisoura*'nın, 697-8 döneminden itibaren artık bölgedeki yetkiliyi tanımlayan bir unvanın yanı sıra idarî ve askerî olarak bir coğrafi bölgenin adı olarak da tanımlandığı ve bu bölgenin bir *monostrategos*'un emrine verildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla VII. yüzyılın sonlarına doğru, özellikle doğu *thema* bölgeleri içerisinde stratejik geçiş noktalarında *kleisoura* bölgelerinin ve bu bölgelerden sorumlu askerî yöneticilerin ortaya çıktığı görülmektedir. Böylece Bizans yönetimi, imparatorluk açısından en önemli toprak parçası olan Anadolu'nun, özellikle orduların geçmesine müsait olan stratejik dağ geçit bölgelerini, Müslüman Araplardan korumak ve ellerinde tutmak için *kleisoura* olarak oluşturmuş ve bu şekilde bölgeleri *thema* sistemine adapte etmiştir. Anlaşılan imparatorluk, coğrafi olarak açık ovalardan ziyade daha çok Müslüman Arapların saldıramayacağı sağlam ve imparatorluk birliklerinin ise onlara karşı ani saldırılar gerçekleştirebileceği mevkiilerde bu hatları oluşturdu.

Dönem dönem bu idarî ve askerî yönetimlerin durumu ve genişliği değişmesine rağmen *kleisouraların* yetki alanları özellikle coğrafi bakımdan eksik görünmektedir. Dolayısıyla burada, *kleisoura* dâhilinde *kleisourarkhes*'in yetkileri, ordusunun niteliği ve sınır taktikleri, coğrafya bağlamında *kleisouraların* yapısı ve imparatorluğun sınır hattında, İslâm Devleti ile kurmuş olduğu idari, askeri, sosyo-ekonomik ilişkiler de belirsizlikler mevcuttur.

Bizans İmparatorluğu, İslâm Devleti'ne karşı başşehir Konstantinopolis ve Anadolu topraklarını korumak için Seleukeia'daki Tarsus'tan başlayarak Kappadokia, Kharsianon ve Sebasteia gibi Toros ve Anti-Toros sıradağları boyunca kuzeye doğru devam eden ve Khaldia *themasına* ulaşan coğrafi ve stratejik hatta *bandon*, *kleisoura* ve *tourma* sınır hattı teşkil etmiştir. Bu sınır hattı, *thema* sınırı olup imparatorluğun

⁴³³ Theop. A.M. 6190.

askerî başarısı veya başarısızlığıyla paralel olarak bazen batıya doğru daralmış bazen de doğuya doğru genişlemiştir. Batıya doğru daralmayla imparatorluğun, Müslüman Araplar ile belli noktalarda, özellikle Toros ve Anti-Toros Dağlarında sınırını oluşturan *kleisouraları* elden çıkmış; imparatorluğun doğuya doğru genişlemesiyle de ele geçirdikleriyle birlikte yıkılan *kleisoura* varsa tahkim edilmiş ya da bölgeye yeni *kleisouralar* inşa edilmiştir.⁴³⁴

Thema sistemi içerisinde *kleisoura* müstahkemlerinin inşa edilmesi, Bizans sınır stratejisinin önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkmakla birlikte bu durum hakkında Luttwak, “...bir sahne stratejisi aracı” düşüncesi üzerinde durmaktadır⁴³⁵ ki esasında bu düşüncesinde haklıdır. Çünkü düşmanlarıyla geniş çaplı savaşa her zaman karşı çıkan imparatorluk, özellikle doğu sınırındaki *kleisouralar* ile ani saldırıları kontrol altında tutma, saldırıları hızlı bir şekilde merkeze iletme, zorlu coğrafyada düşmanı kestirme yollardan ani saldırılarla yok etme, zorlu coğrafyada düşmanı kestirme yollardan ani saldırılarla yok etme ve zayıflatma amacını gütmüş ve çoğu zaman bu stratejisinde başarılı olmuştur. Dolayısıyla imparatorluğun hâkimiyet alanını sağlamlaştıran ve Müslüman Arap saldırılarının merkeze acil bir şekilde iletilmesini de sağlayan *kleisouralar*⁴³⁶, düz-stratejik bir coğrafyaya kale-kent olarak inşa edilebildiği gibi çoğunlukla dik-zorlu bir coğrafyada da inşa edilmişler ve saldırılara karşı ilk tepki, *sahne stratejisi aracı* olarak görebileceğimiz bu *kleisouralarda* verilmiştir.

İmparatorluğun, Müslüman Arap sınırında Symposion [Kaleköy], Tzamandos [Kuşkalesi], Larissa [Mancılık] ve Podandos [Pozanti] gibi önemli *kleisoura* bölgelerini oluşturmasındaki esas amaçlardan birisi, muhtemelen güneyden kuzeye doğru oldukça uzun olan sınır hattının, imparatorluğun bütün kuvvetleriyle savunulmasının ya da sefer düzenlenmesinin imkânsız olmasıdır. Bunun yerine imparatorluk, süvarilerden çok piyadelerin bulunduğu stratejik bölgesel müstahkem hatlar oluşturarak sınırını savunmuştur. Nitekim İslâm ordularının iç bölgelere

⁴³⁴ M. David Bonner, *The Emergence of the “Thughūr”*: *The Arab-Byzantine Frontier in the ‘Early Abbasid Age* (Basılmamış Doktora Tezi), Princeton University 1987, s. 1-2; Bosworth, “The Byzantine Defence System in Asia Minor and The First Arab Incursions”, s. 120.

⁴³⁵ Edward N. Luttwak, *Bizans İmparatorluğu’nun Büyük Stratejisi*, Çev. M. Efe Tuzcu, İstanbul 2012, s. 341.

⁴³⁶ Haldon-Kennedy, “The Arab-Byzantine Frontier in the Eighth and Ninth Centuries: Military Organisation and Society in the Borderlands”, s. 84.

ulaşmasını kolaylaştıran Kilikya Geçitlerinin korunması ve aynı zamanda yapılacak olan saldırılara anında karşılık verilebilmesi de *kleisouraların* kuruluş esaslarından birisidir. Bu *kleisoura* hattı nihayetinde oluşturulmadan önce Kilikya Geçitlerini koruma görevini, *per Orientem* yani doğu komutanlığı ve ordusunun sorumluluğundaydı.

İmparatorluk tarafından sınırın batı tarafı, Tarsus'tan başlayarak Orta Karadeniz'den Doğu Karadeniz'e kadar uzanan *Khaldia themasının* kuzeydoğu ucuna kadar müstahkem mevkiilerle savunulurken; İslâm Devleti de sınırın doğu tarafını, kendi sınırları içerisinde tutabilmek için Tarsus'tan Melitene'ye kadar uzanan ve Arapça *sugûr/hudut, yarık, sınır, geçit* adı verilen yine müstahkem mevkiilerle korumuştur.⁴³⁷

Ancak bu sınır hattı, *themadaki* gibi Anadolu'yu güneyden kuzeydoğuya doğru kesen bir sınır hattı değil belli bölgelerde yoğunlaşan stratejik askeri bölgeler olarak görünmektedir. Bahsetmiş olduğumuz bu *sugûr* hattı, Yukarı Fırat boyundaki Melitene'den başlayıp Akdeniz sahili kenarındaki Tarsus'a erişen bir müstahkemler zinciri olup sınırların belirlenmesi ve korunmasına hizmet ederdi. Bu hat, Sugûrî'l-Cezîre denilen kuzeydoğuda Mezopotamya'yı ve Sugûrî'ş Şâm adı verilen güneybatıda Suriye'yi koruyan sugûrlar olmak üzere genellikle iki gruba bölünmüştür. Cezire Sugûru, Melitene, Zibatra, Hısn-ı Mansûr, Behesnâ, Hades, Mar'aş, Harûnîye, Kenîse ve 'Ayn Zerbâ'dan meydana gelirken; İskenderun körfezi kuzey sahili kenarında uzanan ve Suriye'yi korumakla görevli olan Şam Sugurû ise Massisa, Adana ve Tarsus'tan oluşmaktaydı.⁴³⁸ Tarihî geçmişi de göz önünde

⁴³⁷ Asa Eger, *The Spacaes Between the Teeth: A Gazetteer of Towns on the Islamic-Byzantine Frontier*, İstanbul 2012, s. 5; Mustafa S. Küçükaşçı, "Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi ve "Saife" Seferleri", *TKİD*, S. 2, İstanbul 2000, s. 1-2; Michael D. Bonner, "The Naming of the Frontier: 'Awâsım, Thughûr, and the Arab Geographers", *SOAS*, Vol. 57, No. 1, 1994, s. 17-24; Decker, "Frontier Settlement and Economy in the Byzantine East", s. 258; Travis Zadeh, *Mapping Frontiers Across Medieval Islam*, I. B. Tauris 2011, s. 67; Nitekim bahsetmiş olduğumuz her iki sınır savunma hattı da iki devletin mücadelelerinde hem stratejik hem de hayati önem taşımıştır. Bk. Bonner, *The Emergence of the "Thughûr"*, s. 1-3; Bu stratejik sugûr bölgelerinde Bizans İmparatorluğu'nda olduğu gibi arazi satışı yasaklanmıştır. Nitekim Belâzurî'nin aktardığına göre, "Ebû İshak el-Fezârî, hudutlardaki toprakların satın alınmasını doğru bulmazdı; o bu hususta şunları söyledi: Başlangıçta bir topluluk, bu toprakları ele geçirdi; ancak onlar bu topraklardan çıkarılmışlardır; böylece onlar, toprakları taksim etmediler ve bu yerler başkalarının oldu. Bundan dolayı bu toprakları almakta, düşünen kimse için şüphe vardır ve ona yaraşan şey, bunu terk etmesidir." Bk. Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 198-99.

⁴³⁸ Guy Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, Çev. Adnan Eskikurt-Cengiz Tomar, İstanbul 2015, s. 174; İstahri, *Ülkelerin Yolları*, Çev. Murat Ağarı, İstanbul 2015, s. 60; Mustafa S. Küçükaşçı, "Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi ve "Saife" Seferleri", s. 4-5.

bulundurduğumuzda hem *thema* hem de *sugûr* bölgeleri, Anadolu'nun iç bölgelerinin askerileşmesinin süreç içerisinde devam ettiğini göstermektedir.

Tigris ve Euphrates boyundaki eski sınır hattının, uzun süren Sâsâni saldırılarından dolayı Müslüman saldırılarına karşı koyamayacağını ve onlara karşı savunulamayacağını net bir şekilde gösterdi. Dolayısıyla imparatorluk yönetimi, yukarı Mezopotamya ve Suriyeden geri çekildiğinde sınır arazilerini, eski sınır hattından Toros-Anti-Toroslara yani daha da batıya kaydırıldı. Nitekim bütün Ortaçağ sınırları gibi bu sınır hattı da bir iletişim aynı zamanda bir rekabet alanıydı. Anadolu şehirlerine yapılan Müslüman saldırıları, hem ciddiydi hem de devamlıydı. Fakat bir müddet sonra bu şehirlerin birçoğu geri alındı ve bir kısmı tamamen terk edilerek insansız bırakıldı. Sebasteia, Tyana, Mokissos ve Tzamandos gibi diğer şehirler, boyutları değişen ve Geç Ortaçağ içerisinde önemini koruyan merkezler olarak kaldılar. Anadolu platosunun kuzey sınırında bulunan Euchaita [Avkat], refahını arttırdı ve Aziz Teodoros yani Teron kültürünü merkeze alan canlı bir ticarî yaşamı sürdürmekteydi.⁴³⁹

Askerî birlikler için geçilmesi oldukça zor olmasına rağmen bu sınır hattının, hem kuzeyi hem de güneyi oldukça geniş ve verimli ovalara sahiptir. Bu coğrafyada, aynı zamanda Antikçağdan itibaren orduların, kuzey ile güney güzergâhlarını belirledikleri ve geçiş yaptıkları dolayısıyla imparatorluğa miras kalan stratejik dağ geçitlerinin ve askerî yollarının olduğu da belirtilmelidir. Dolayısıyla bu sınır hattındaki ilişkilerin temeli, sadece zorlu fizikî coğrafi şartlar altında yapılan askerî mücadeleler de değil aynı zamanda iletişim, değişim ve ticaretle de aranmalıdır⁴⁴⁰ ki bu mücadeleler, uzun yıllar devam etmesine rağmen iki devlet arasında hiçbir zaman ticarî ve sosyo-kültürel ilişkilerin sona erdirilmesine neden olmamıştır.⁴⁴¹

⁴³⁹ Decker, "Frontier Settlement and Economy in the Byzantine East", s. 238-39.

⁴⁴⁰ Eger, *The Spacae Between the Teeth*, s. 4; Juan S. Codoñer, *The Emperor Theophilos and the East, 829-842: Court and Frontier in Byzantium during the Last Phase of Iconoclasm*, Ashgate 2014, s. 421.

⁴⁴¹ Nitekim ticarî ilişkilerin hem devlet hem de sınır tüccarları bazında, özellikle Kilikya sınır hattı boyunca devam ettiği, IX. ve X. yüzyılın hem Bizans hem de İslam kaynaklarından teyit edilmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse, çeşitli hayvan sürülerinin, orman, tekstil, parfümeri, metal ve tahıl ürünleri gibi birçok ürünün iki devlet arasında ticaretinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tüccarlar sadece yerel değil aynı zamanda iki devletin başkentine ulaşan bir ticarî güzergâh takip etmekteydiler. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Koray Durak, "The Cilician Frontier: A Case Study of Byzantine-Islamic Trade in the Ninth and Tenth Centuries", *Center, Province and Periphery in the Age of Constantine VII Porphyrogenetos: From de Ceremoniis to de Administrando*

Nitekim İslamiyet'in, koyu Hristiyan Bizans İmparatorluğu sınırlarına, özellikle Yakındoğu'daki topraklarını kaybettikten sonra Anadolu'ya ulaşması ve Müslüman Arapların, "cihat" anlayışıyla kendilerine Bizans İmparatorluğu'nu hedef alması, ilişkilerin özünün Hristiyan-İslâm çatışması temeline oturtmuştur.⁴⁴² Nitekim Müslüman Araplar, *sugûr* hattının ötesinde kalan Bizans topraklarına *darü'l-harp* [Harp diyârı] gözü ile bakmakta ve akınlarını bu çerçevede gerçekleştirmektedirler.⁴⁴³

Müslüman Araplar, Arabistan'da alışkın oldukları savaş düzeni ve taktiklerini, Toros ve Anti-Toros coğrafyasına özellikle Şam *sugûruna* göre farklılaştırmışlardır.⁴⁴⁴ Dolayısıyla mücadelenin yapıldığı coğrafya, her iki devletin askerî taktiklerinin değişmesine de neden olmuştur. VI. Leo'nun *Taktikasının* bölüm XVIII.103-134'te, Müslüman Arap savaşçılarının özellikleri, silahlarının ne olduğu, sefere nasıl çıktıkları, savaş düzenleri, nasıl savaştıkları, askerî taktikleri; görünüşleri, teçhizatlanmaları, savaş esnasındaki düzenleri ve saldırılarının, imparatorluk birlikleri üzerindeki psikolojik etkileri; bu etkiler dolayısıyla Müslüman Araplara karşı meydan savaşlarında ve Anadolu içlerindeki dar geçitlerde nasıl savaşılması gerektiği ayrıntısıyla anlatılmaktadır.⁴⁴⁵ Bu bilgilerde kısaca, gerek kalmadıkça imparatorluğun meydan savaşlarına girmemesi ve *hafif silahlı birliklerle ve süvarileriyle hareket eden Araplarla* dağlık/geçiş zor bölgelerde anlık mücadelelerin yapılması tavsiye edilmektedir. Bu saldırılar her ne kadar anlık saldırılarda olsa her iki taraf için de çetin görünmektedir ve dolayısıyla bölgeye, araziye bilen ve araziye göre özel tedbirler alan *strategos*, ast yöneticileri olarak *tourmarkhes* ve *kleisourarkhes* atanmalıdır ve aynı şekilde araziye bilen askerî birlikler sevk

Imperio, Ed. Volker Menze-Niels Gaul, Mainzer Veröffentlichungen zur Byzantinistik 2018, s. 168-183.

⁴⁴² Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-647*, s. 631.

⁴⁴³ Zadeh, *Mapping Frontiers Across Medieval Islam*, s. 87.

⁴⁴⁴ Tarek M. Muhammed, "Had the Arabs Military Skills or Tactics during their Early Conquests of Bilād al-Shām?", *East and West: Essays on Byzantine and the Arab Worlds in the Middle Ages*, Ed. Juan. P. Monferrer Sala-V. Christides-T. Papadopoulos, New Jersey 2009, s. 83-96; Nitekim bu konu özellikle Müslüman Arapların askerî taktikleri ve stratejileri hakkında bazı ayrıntılar verir.

⁴⁴⁵ VI. Leo, *Takt.* XVIII.106-122.

edilmelidir.⁴⁴⁶ Çünkü araziyi bilmeyen ve askerî garnizonundan ayrılan asker, her türlü saldırıyla ve zor yaşam mücadelesiyle karşı karşıyadır.

Kaynaklarımızda *kleisouralardaki*, Müslüman Araplara karşı yapılan ilk saldırılarda süvarilerin değil piyadelerin dolayısıyla okçu mızrakçı ve sapancılarının kullanılması gerektiği tavsiye edilmektedir.⁴⁴⁷ Çünkü bir süvarinin hem coğrafi şartlar hem de pusu olması dolayısıyla gizlenebilmesi zor olacağı için her an hedef halindedir ve savunmasız oldukları için süvarilerin ilk başta garnizonlarından ayrılmaları istenmez. Dolayısıyla *kleisouradaki* okçu, mızrakçı ve sapancılarının ilk saldırısı sonrası zayıflayan düşmanın üzerine *kleisouralardan* çıkacak olan süvariler sevk edilmelidir. Özellikle Müslüman Araplara karşı sınır hattında nasıl mücadele verilmesi gerektiğine dair İmparator VI. Leo'nun *Taktikasında* önemli bilgiler verilmektedir:

“[Araplar] Yağma için Taurus içlerine girerlerse, dönüş yoluyla ve özellikle yorgun oldukları bir anda muhtemelen hayvan ve özellikle eşyalardan oluşan ganimetler taşırlarken, bu dağlık bölgenin dar geçitlerinde onların hakkından gelmeniz gerekir. Demek ki onlara saldırmak için bazı yüksek mevkilere okçu ve sapancılar konuşlandırılmalı ve sonrasında süvari taarruzu yapmalısınız. Ya da duruma göre, pusuya düşürme, kayalıklardan taş yuvarlama ve ağaçlarla yola barikat kurma gibi [geçidi] geçilemez yapmaktır... Komutan, o anda durumu ele almalıdır.”⁴⁴⁸

Bu kayıttan da anlaşılmaktadır ki, özellikle Müslüman Araplara sınır içlerine girerken ya da girdikten sonra değil dönüş yolunda saldırı yapılması yönünde bir tavsiye vardır. Ayrıca düşmanın, bölgenin dar geçitlerinde bertaraf edilmesi gerektiği belirtilmekle birlikte bu yer muhtemelen geçidin girişi dolayısıyla çıkış yeridir ve bu bölgede düşmanı bertaraf etmek için tavsiye edilen “*bölgenin dağ yamaçlarında*

⁴⁴⁶ *Kleisouralar* da bu sayı 300-500; *tourmalar* da ise 500-1500 arasındadır. Özellikle önemli geçitleri koruyan tek bir *kleisoura*'da çok sayıda asker barınamayacağı için imparatorluk bu sayıyı en aza indirerek, coğrafyayı bilen yerel *stratiotes*ler de dâhil askeri gücün had safhada kullanılmasını istemiştir. Dolayısıyla imparatorluk, coğrafyanın zorlu fizikî şartlarının farkındadır ve bu etkenin kendi lehine, askeri taktiklere ve düşmana daha fazla zayıt verilmesi anlamında olumlu bir yansımaları beklemektedir. Nitekim Luttwak'ın de dediği gibi, “*Hem müstahkem mevkiler hem de pusular, savunma kuvvetlerinin taktik güçlerini artırabilir ve bir bölgede az sayıda askerin çok sayıda düşmana direnmesini sağlayabilir.*” Bk. Luttwak, *Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi*, s. 246; İmparatorluğun *kleisouralar* ile yapmak istediği esasında budur.

⁴⁴⁷ Bu çerçevede *Taktika*'da, “*Okçuluk, ... Serazenzlere [Araplara] karşı büyük ve etkili bir silahtır.*” bilgisi verilerek *kleisouralarda* okçularının kullanılması gerektiğine özellikle vurgu yapılmaktadır. Bk. VI. Leo, *Takt.* XVIII. 22.

⁴⁴⁸ VI. Leo, *Takt.* XVIII.128.626-634.

okçuların konuşlandırılmasıdır.” Yukarıda da belirttiğimiz üzere, ilk başta *kleisouralardaki* okçu ve sapancıların konuşlandırılıp ilk saldırının bunlar tarafından yapılması ve Müslüman Araplar yıpratıldıktan sonra hızlı süvari birliklerinin saldırıya geçmeleri istenmektedir.

VI. Leo'nun *Taktikasının* XVIII. bölümünde; sugûr boylarındaki Müslüman Arap yöneticilerinin yapmış oldukları çağrılar sonucu her yıl düzenli olarak Toros içlerine kadar yağma için giren akıncılardan ve bunlara karşı nasıl mücadele edilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir:

“Onlar, iyi havalarda ve sıcak mevsimlerde, kuvvetlerini toplayarak özellikle yazları, Kilikya'daki Tarsus'ta yaşayanlar ile birleşerek sefere çıkarlar. Yılın diğer zamanlarında sadece, Kilikya'nın Tarsus, Adana ve diğer şehirlerinde yaşayanlar, Romalılara akın düzenlerler.”⁴⁴⁹ Bu saldırılara karşı *Taktika* daki başlıca çözüm, önleyici müdahaledir:

“Özellikle kışın, yağma yapmak için yola çıkarlarken onlara saldırmak gereklidir. Bu, ordularımız gözden uzak bir mevzide kaldıkları takdirde gerçekleştirilebilir. Askerlerimiz onların ayrıldıklarını gözlemlediğinde onlara karşı bir saldırı yapabilirler ve böylece onları ortadan kaldıracırlar. Bütün askerimiz savaş için çok sayıda ve tam teçhizatlı şekilde bir arada buldukları zaman [onlara] saldırabiliriz.”⁴⁵⁰

“Kilikya'daki Serazenler, tüm piyadelerini iki cephede yani Toros Dağlarından çıkan yol boyunca karada ve *koumbaria* olarak adlandırılan gemilerini kullanarak denizde savaşmak için tamamen yetkin kılacak şekilde eğitmenin iyi bir şey olduğunu düşünüyorlar. Onlar kurak araziden saldırmadığında kıyı boyunca bulunan şehirleri yağmalayarak denizden çıkarlar. Denizden çıkmadıkları zamanda Roma şehirlerine karadan saldırırlar.”⁴⁵¹

“Bununla birlikte siz *Strategos*, güvenilir casuslarla onları takip etmelisiniz... Onlar denizden sefer düzenlediklerinde siz karadan gidin ve mümkünse onlara kendi topraklarında bir saldırı yapın. Fakat eğer casuslar, karadan sefer yapacakları hakkında bilgi verirse o halde *Kibyrraioton* donanmasının *strategosuna*, emrindeki

⁴⁴⁹ VI. Leo, *Takt.* XVIII.119.579-583; Müslüman Arapların Tarsus ve Kilikya'yı yağladıktan sonra Kappadokia'ya ulaştıkları hakkında bk. VI. Leo, *Takt.* XVII.65.374-376.

⁴⁵⁰ VI. Leo, *Takt.* XVIII.120.574-588.

⁴⁵¹ VI. Leo, *Takt.* XVIII.131.654-660.

*dromonlar ile kıyı bölgedeki Tarsus ve Adana illerine yüklenmesini söylemelisiniz. Çünkü Kilikya barbarlarının ordusu çok kalabalık değildir zira aynı askerler hem karada hem de denizde savaşıyorlardır.*⁴⁵² Dolayısıyla imparatorluk casuslarının, Müslüman Arapların saldırılarını takip ettikleri ve onların denizden mi karadan mı geleceklerine göre aksine saldırı yapılmasını tavsiye etmiştir. Dolayısıyla bu aynı zamanda Müslüman Arapları şaşırtma ve beklemedikleri bir yönden saldırıya uğramalarıdır.

X. yüzyıla ait Nikephoros Ouranos'un Taktika'sında *yine* sınır hattında bulunan birliklerin Müslüman Araplara karşı nasıl mücadele etmeleri gerektiği yönünde önemli bilgiler mevcuttur:

“Eğer [düşman], dik yamaçların tepesindeyse ve altındaki yolları kontrol ediyorsa mızrakçıları, okçuları ve sapancıları, eğer mümkünse, menavlataoi⁴⁵³ [birlikler]'lerden bazılarını, [düşmanın] korudukları bölgeleri kuşatmak ve onlara doğrudan düz arazilerden [ova] ulaşmak için gönderin. Eğer düşman, mukavemet noktasını güçlü bir şekilde kontrol ediyorsa ve bunda kararlılarsa savaş sırasında baskı yapmayın ve düşüncesizce onlarla çatışmayın. Çünkü bölge, düşmanın amacına hizmet etmektedir. Fakat onlara farklı noktalardan ilerleyin ve bahsi geçen mızrakçılar, okçular ve sapancılarla onları akamete uğratin.”⁴⁵⁴

Ouranos'un *Taktikonunun* devamında sınırdaki hem askerî hem de ticari hareketlilik hakkında da bilgiler mevcuttur:

“Sınır boyundaki Strategoslar, birlik kaleyi kuşatmak için harekete geçtiğinde ve bunun için uygun zaman geldiğinde bölgenin içlerine sürekli saldırılar yapmalı...”

⁴⁵² VI. Leo, *Takt.* XVIII.132.661-668.

⁴⁵³ İmparator Nikephoros Phokas döneminde kurulan bu yaya, ancak seçkin birlik, taşımış oldukları mızrağın adı *menavlion* olmasından dolayı bu isimle anılmışlardır. Bu birliğin taşıdığı mızrak, delici ve ağırdır. Nitekim Nikephoros Phokas, hem bu birlik hakkında hem de birliğin taşımış olduğu mızrak hakkında önemli bilgiler vermektedir: “Onların *menavlia*'sı, bölünmüş ağaçlardan değil, meşe fidanlarından, kızılıcıktan ya da *atzekidia* olarak adlandırılan ağaçtan yapılmalıdır. Tek parça fidan bulunamazsa, bölünmüş ağaçlardan da yapılabilir. Fakat onlar, bu durumda sert ağaçtan ve onları elde taşınabilecek kalınlıkta yapmalıdırlar. *Menavlatoi* [birlikler], kendileri de cesur ve güçlü olmalıdırlar.” Bk. *PM*, 1.11; Bu mızrak, güçlü adamların güçlü silahı olarak kullanılmıştır. Bu askerlerden oluşturulan *menavlatoi* adlı birliklerin görevi, şiddetli bir saldırıya maruz kalan bir hattı müdafaa etmek yahut tam tersi, sağlam bir düşman mukavemetine karşı şiddetle ilerlemek olmuştur. *Menavlion* da elit askerlerin silahıdır. Bunlar bir süvari hücumuna cesurca göğüs gerebilecek askerlerdir; mızraklı piyade gibi bunların da sosyal statülerinin yüksek olması muhtemeldir. Bk. Luttwak, *Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi*, s. 341; Decker, *Bizans Savaş Sanatı*, s. 207-8.

⁴⁵⁴ Nikep. Our. *Takt.*64.8.

*Sınır strategosları tarafından sınır teyakuzla geçilmelidir. Onlar, düşman bölgesinden giren bütün ticarî geliş-gidişleri önlemelidir.*⁴⁵⁵

*“...[Müslüman Araplar] istediklerini elde ettiklerinde tahıl ve diğer erzakları getirmek için sınırda oturan insanlarımıza, iki ya da üç modia için bir; hatta bir modion [12.8 kilo] tahıl için bir nomisma vermek için, sık sık olduğu gibi, casuslar aracılığıyla gizlice mesaj gönderirler.”*⁴⁵⁶ Bu bilgi şunu ifade etmektedir ki, sınır boyunda *strategoslar*, Müslüman Arapların ticaret yapmasını engellemek için gayret göstermesine rağmen bir *modia* tahıl için verilen paranın sınır boyunda yaşayan Romalı yurttaşlar için cazip olması, Müslüman Araplarla ticaretin yapılmasını teşvik etmiştir. Bu durum iktisadî boyutta kişinin kazancını artırırken aynı zamanda *Taktikonda* da belirtildiği üzere bunun cezai karşılığı da söz konusudur:

*“Onlar, bu mallar için yüksek bir fiyat karşılığında onlara hem peynir hem de sürü getirmek için sözcü gönderebilirler. Kalelerin baskı altında olan Serasenler, sınır boyunda oturan düşük ve yüksek gelirli insanlarımıza, kazanma hırsı, sadece büyük miktarda tahıl ve sürülerinin değil aynı zamanda durumlarında, erzaklarının türünde ve tüm miktarının da büyüyeceğini söylerler. Bu nedenle onlara engel olmak ve faaliyetlerini kesmek için tehdit ve sert cezaların yanı sıra ciddi uyanıklık ve güvenlik olmalıdır. Söz konusu zorda olan kaleye Suriye’den kervanlar geldiğinde ve [bunlar] erzak ve ürün getirdiğinde, kervanların geldiği ve buldukları yeri, keşif birlikleri ve casuslar aracılığıyla tespit etmelisin ve birliğimiz, bu bölgede sürekli baskınlar yapmalı ve onları tamamıyla kesmeli ve durdurmalıdır.”*⁴⁵⁷

Hem sınır savunması hem de ticaretle ilgili olduğu anlaşılan bu bilgiler çerçevesinde bölgedeki halkın, kleisouralar vasıtasıyla korunduğu ve bazı temel ihtiyaç maddelerinin ve kaynaklarının, İslâm devleti’nde ya da yakınında bulunduğunu kanıtlamaktadır. Dolayısıyla ticaret vasıtasıyla oluşan toplumsal iletişim, sınır boylarındaki çatışma dönemlerinde en aza indirilmiş; çatışmanın olmadığı veya azaldığı dönemlerde ise ciddi bir artış göstermiştir.

Sınır boylarında uyanık gözcülerin bulunması gerektiğine dair de bilgi verilmektedir:

“Sınır thema birlikleri, bu kaleye ulaşan yollar üzerinde sürekli muhafiz bulundurmak için vardiyalar düzenlemelidir. Bunun sonucu olarak Suriye’den

⁴⁵⁵ Nikep. Our. *Takt.*65.3-4.

⁴⁵⁶ Nikep. Our. *Takt.*65.6.

⁴⁵⁷ Nikep. Our. *Takt.*65.7-8.

herhangi bir zamanda vuku bulan girişler tamamıyla önlenmiş olacaktır. Yolların güvenliğini sağlayan arkhonların ve astlarının moralini yüksek tutmak için onlara vaatler, ödüller ve hediyeler vermek, saldırı altındaki kalenin yıkılması ve hepsinin canla başla mücadele etmesini sağlamak için zorunludur. Aksi durumda yolları koruyanlar, dikkatsiz olur ve kaleye sürekli baskın yapamazlar ya da kuvvetlendirilmiş olan kale ve çevresinde erzakların gelişine müsaade ederler. Düşmana karşı sempati beslemekten ya da ihmalkârlıktan dolayı bu görevlerinin tersini yapanlar, ağır yaptırımlara ve cezalara çarptırılacaklardır.”⁴⁵⁸

Sınır hattının korunması hakkında;

“Kuşatma sırasında eğer herhangi bir bölgeden düşman saldırısı bekleniyorsa kalenin çevresine tamamıyla kamp kurmak akıllıca değildir. [Kamp] Suyun olduğu bir yere kurulmalıdır. Piyadelerin dışında siper olmalı ve sonra siperin dışında da demirdikenî ve çengelli/mızrak uçlu olan üçayaklarla⁴⁵⁹ [sınır hattı] güçlendirilmelidir.”⁴⁶⁰

Taktikaların vermiş olduğu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda, Bizans-İslâm sınır hattının, birbirinden tam anlamıyla yalıtılmış değil oldukça geçirgen olduğu; bu geçirgenlik dolayısıyla özellikle Bizans İmparatorluğu'nun sınır hatlarının korunmasına yönelik farklı askerî stratejiler uyguladığı anlaşılmaktadır. Çünkü çoğu zaman tek bir müstahkemde bulunan askerler, yağma için yerlerini terk edip karşı tarafın sınırını tecavüz etmekteydi. Dolayısıyla iki devletin birlikleri, stratejik bir mevki için sık sık karşı karşıya gelebiliyor ve burada bulunan müstahkemi çoğu zaman yıkarak yine kendi bölgesine dönüyordu. Buradan da anlaşılacağı üzere, her iki devlette müstahkemleri ele geçirmesine rağmen sınırları dışındaki bölgeye, kalıcı bir şekilde yerleşme gereği duymamış ve iki devlet arasında belirtmiş olduğumuz sınır hattı, siyasi, idari, askerî, sosyo-ekonomik ve ideolojik olarak uzun süre varlığını devam ettirmiştir.

⁴⁵⁸ Nikep. Our. Takt.65.9-10.

⁴⁵⁹ Metnin orijinalinde *triskelia* olarak geçen ve düşman yönünden siperden önceki hattın aşılmasını engellemek için yapılmıştır. Haldon'a göre, özellikle siper arkasında etkili bir savunma oluşturmak için mızraklarla yapılmış ve savunma engeli olarak tanımlayabileceğimiz bu hat, *triskelia* olarak adlandırılmıştır. Bk. John Haldon, *Byzantium at War*, Osprey Publishing 2003, s. 66; Ortaçağda özellikle süvari birliklerinin girişini engellemek için sivri uçlu demir ya da ağaçlarla taşınabilir şekilde yapılan engeldir. Bk. Luttwak, *Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi*, s. 501.

⁴⁶⁰ Nikep. Our. Takt.65.11.

Kleisoura olarak tanımlanan bu askerî mevkiiler, özellikle Müslüman Araplara karşı yapılan mücadelelerde, merkezden veya *themalardan* hareket eden birliklerin ihtiyaç duyduğu iâşe temin noktaları olarak görülmektedir. Bu nedenle *kleisouralar*, kaynaklarımızda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere sadece iâşe temini noktasında değil aynı zamanda sayılı da olsa *ekspilator* ya da *kataskopos* [casus/keşifçi] gibi Müslüman Araplar ile mücadeleyi ve coğrafyayı iyi bilen birliklere aynı zamanda eğitilmiş casuslara ve gözcülere ev sahipliği yapmaktaydı.⁴⁶¹ Nitekim X. yüzyıla ait Anonim Bizans *Taktikonu* olan *De Re Militari* adlı kaynağımızın “Ordu Eğitimi” adlı bölümünde, askerlik ve buna bağlı olarak yapılan talimin önemi vurgulanmakla beraber talim yapmanın özellikle sınır boylarındaki askerler için hayati önem taşıdığı ve düşman saldırılarına karşı daha cesaretli olunacağı vurgulanmaktadır:

“...*Talim ve bu tür işlerle [askerlik] ilgilenmek onları [askerleri] yiğit ve daha da kuvvetli yapacak ancak talim yapmamış olmak ve tembellik de onları korkak ve eksik kılacaktır. Bu açıkçası Roma ülkesinin sınırlarında oturanlar ve komşu olarak düşmanlara sahip olanlar içindir. Aralıksız devam eden saldırılar, buradakileri güçlü ve cesur tutmaktadır. Talim yapmaları ve sefere katılmalarından dolayı aynı zamanda onların evleri her türlü musibetten korunmuştur...*”⁴⁶²

Dolayısıyla bahsettiğimiz *kleisouralar*, hem askerlerin iâşe temini hem de bölgede gerekli sayıda donanımlı birlikleri barındırması noktasında imparatorluk için hayati bir önem arz etmektedir. Çünkü *Taktikonların* vermiş olduğu bilgilere göre, *kleisouralarda* bulunan birlikler, her an saldırı ve casusluk olabileceği ihtimaline karşı uyanık ve dinç olmak zorundadır. Böyle durumlarda *kleisoura* da bulunan birlik, ciddi bir saldırı olması durumunda amacına uygun olarak anında karşılık verebilmeli, aynı zamanda yöneticisi *kleisourarkhes*, bölgede bulunan diğer *kleisoura* yöneticisi veya askerini durumdan haberdar etmeli ve bu zincirleme devam ederek bir saldırı olduğu bilgisi merkeze ulaştırılmalıdır. Böylece merkeze ulaşan bu bilgi sayesinde imparatorluk, eğer durum ciddi ise merkezde bulunan ve hem imparatoru hem de başkenti korumakla görevli olan *tagma* birliklerini hemen harekete geçirmelidir.

⁴⁶¹ VI. Leo, *Takt.* XVII.77.458-461.

⁴⁶² *De Re Militari*, XXVIII.21-29.

Özellikle Müslüman Arap tehdidi dolayısıyla imparatorluk için *kleisoura* hattı, askerî ve idarî anlamda iyi bir şekilde işlenmesi, imparatorluğun ilk başta geçici Müslüman Arap saldırılarına karşı koyması ve Doğu'ya yapılacak olan seferlerde de iâşe sıkıntısı yaşamadan başarılı sonuçlar elde etmesini mümkün kılan temel unsurlardan birisi olarak görülmektedir. Nitekim bu hattın önemi, idarî ve askerî yönetim anlamında Anadolu topraklarında artık yerleşen bir yönetime müsaade eden imparatorluğun, Doğudan gelen esas tehdidin bu yerel mevkiler de karşı koyularak tehdide en fazla zarar verecek şekilde iç bölgelere ulaşmasını engellemesinden ileri gelmektedir. Dolayısıyla Anadolu'yu güneyden kuzeydoğuya doğru bir yay şeklinde kesen bu hat, Bizans ve Müslüman Araplar arasında sadece doğal bir sınır değil aynı zamanda Bizanslıların, Müslüman Arap saldırılarına karşı koydukları ve Müslümanların Anadolu'nun iç bölgelerine girmesini engellemeye çalıştıkları ilk idarî ve askerî bölge olarak tanımlanmalıdır.

Bizans yerleşmelerinde askerî kökenli iki tip yerleşme daha vardır ki bunlar *phrouria* [savunma için garnizon durakları] ve *aplehta*. Bunlar da basit bir düzen vardır: Çevresel bir duvar, sarnıç, duvar ile çevrelenmiş binalar ve boş yer. Bazı durumlarda yerel komutan olan *tourmarkhos*un kaldığı bir kule ya da asıl yapı vardır ve bunların yanında ilave görevler de burada yapılırdı. Bölgedeki halkın burada korunduğu ve aynı şekilde temel ihtiyaçları da buradan sağladığı anlaşılmaktadır. Ancak ihtiyaç kaynakları bazen sur dışı veya İslâm devleti'nin sınırına yakın bir yerde olabiliyordu ve bu nedenle karşılıklı bir toplumsal işbirliği ve iletişim de gerçekleşiyordu. Bu noktada *aplektalar*, ordunun rahat bir şekilde ulaşabileceği açık ve kolay yollar üzerinde bulunurken *phrouria*, bunun tam tersidir ve ulaşımı zordur. Bu nedenle *phrouriaların*, imparatorluğun idarî ve askerî yapısında farklı bir yerde bulunduğu düşünülebilir. Başkenti saldırılara karşı erken uyarı sisteminin, Toros Dağları ve Konstantinopolis arasında kurulduğu bilinmektedir ve bu uyarı sistemlerinin her 50-100 km. de bir kurulduğu anlaşılmaktadır. Bahsettiğimiz Toros Dağ silsilesinin Anadolu'nun iç kesimlerini ve mevcut uyarı sistemlerini ve yerleşimlerini koruduğu gayet açıktır.⁴⁶³

⁴⁶³ Asa Eger, *The Islamic-Byzantine Frontier: Interaction and Exchange Among Muslim and Christian Communities*, I. B. Tauris 2015, s. 255.

Dağlık Kilikia, Isauria, Paphlagonia, Pontus, Lykia ve Pamphylia gibi özellikle yüksek arazilerdeki ve ulaşımı oldukça zor olan kastronlar, biraz önce bahsetmiş olduğumuz sinyalizasyon sisteminin önemli bir parçasını oluşturmaktaydılar. Dağlık ve ulaşımı zor olan bölgelerde bu kastronların kurulmuş olması, bu bölgelerin iç bölgelerden ciddi anlamda izole olduğunu da gösterir. Dolayısıyla *themaların* merkezlerine yapılan saldırılarda veya istikrarsızlık zamanlarında kastronların, daha güvenli ve korunaklı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Müslüman Arapların saldırıları dolayısıyla özellikle düz ve alçak arazilerde yerleşik olan halkın, bu *kastronlara* sığındıkları kaynaklar tarafından ifade edilmekle birlikte bu kastronların, gelen nüfusu barındırabilecek kadar genişliğe ve imkânlara sahip oldukları anlaşılmaktadır.⁴⁶⁴

⁴⁶⁴ Eger, *The Islamic-Byzantine Frontier: Interaction and Exchange Among Muslim and Christian Communities*, s. 256.

(Harita-3: Bizans ve İslâm Kuvvetlerinin İlk Karşılaşma Alanları)

İKİNCİ BÖLÜM

VII. YÜZYILDAN VIII. YÜZYILIN ORTALARINA KADAR BİZANS

İMPARATORLUĞU'NUN İLK *THEMALARI*

Birinci bölümde de bahsedildiği üzere *kommerkiarios*lara ait mühürlerin varlığı⁴⁶⁵, temelleri Anadolu'da atılan *themalar*ın coğrafyalarının, Roma eyalet coğrafyalarına benzer idarî ve askerî coğrafya sınırları kapsadığı ve bazı *themalar*ın, Roma dönemine ait adlandırmalar ile adlandırıldığını göstermektedir. Tarihî açıdan bakıldığında ise, Anadolu'daki idarî ve askerî teşkilatlanma veya genel tanımıyla eyaletleştirme, Pers İmparatorluğu'nun Anadolu'yu satraplıklara ayırmasından başlayarak Roma ve Bizans döneminde devam eden bir süreci tanımlamaktadır. Dolayısıyla *thema* bölgelerinin, dönemin şartlarına uygun olarak büyütülerek veya küçültülerek neredeyse aynı coğrafyayı kapsadığı tespitini yapmak uygundur. Dolayısıyla sistemin adı, Anadolu'da hâkimiyet kuran imparatorlukların siyasî, idarî, askerî ve sosyo-ekonomik anlayışına göre değişmekte ancak coğrafya ve adı aynı kalmaktadır. Bu durum, Anadolu'nun yüzyıllar boyunca süren idarî ve askerî yapısının, tarihî devamlılığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'daki eyaletleşmesinden farklı olarak Bizans İmparatorluğu, VIII. yüzyılın ortalarına kadar Roma eyaletlerinden daha büyük idarî ve askerî yönetim coğrafyasına sahip ve bu coğrafyaya tek başına hükmeden bir *strategos*'un olduğu ve kaynaklarda "*thema*" olarak adlandırılan bir yönetim anlayışına sahiptir. Nitekim ilk *themalar*, Anadolu'nun merkezinde kurulan Anatolikon; imparatorluğun doğu sınırında kurulan Armeniakon; imparatorluk başşehrine yakın ve "*Tanrı tarafından korunan İmparatorluk Opsikionu*" olarak adlandırılan Opsikion; Kuzeyden gelen Slav ve güneyden Müslüman Arapların tehditlerine karşı Anadolu'nun batısında kurulan Thrakesion; Anadolu'nun güney ve güneybatı kıyılarını korumak için kurulan Karabision *themalarıdır*.⁴⁶⁶

Bu *thema* birlikleri, daha önceki imparatorluk birlikleri olan *magister militum* komutanlıklarından köken itibarıyla Latince olan *magister militum per Orientem*,

⁴⁶⁵ Örnek için 713-15 yılına tarihlendirilen bir mühürde Armenia IV bölgesi, Kamakha ve Koloneia Apotheke'sinin *genikos kommerkiariosları* ve eparkhonları Synetos ve Niketas şeklinde; 717-18 yıllarına tarihlendirilen bir mühürde ise İsaşever Armeniakon'un tüm Eparkhiaları ve Koloneia Apotheke'sinin *genikos kommerkiariosları* şeklinde bir ifade geçmektedir. Bk. Bk. Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/1, No: 219; No: 222.

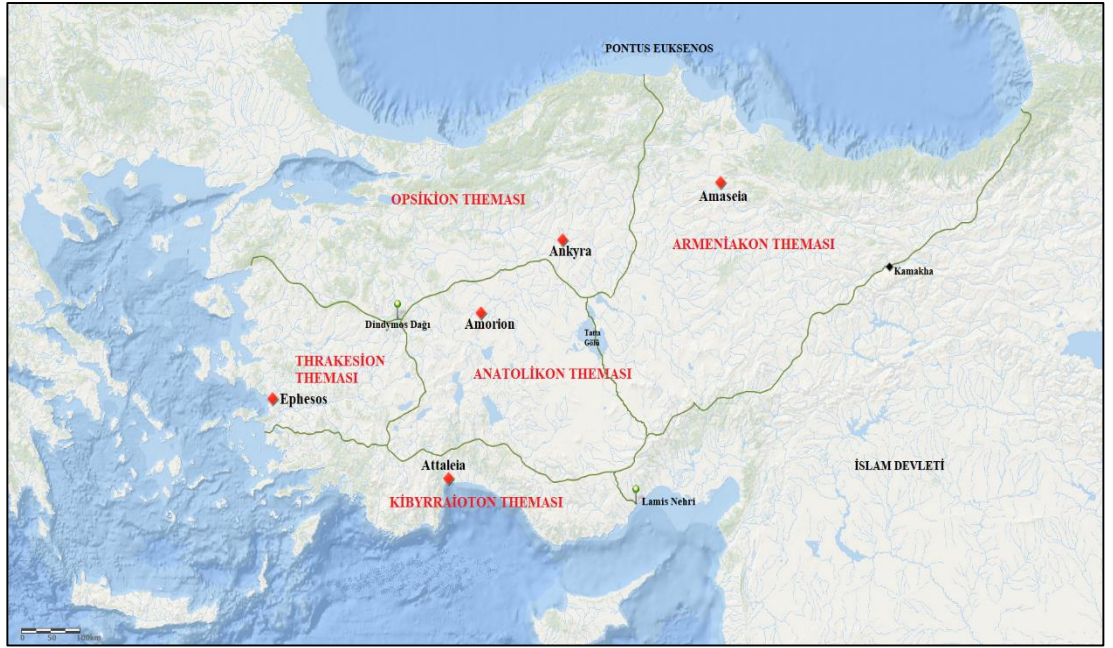
⁴⁶⁶ Gelzer, *Die Genesis der Byzantinischen Themenverfassung*, s. 10.

Grekçede “Doğu” anlamına gelen Anatolikon adı ile *Anatolikon theması* ve *strategosluğuna*; *per Armeniam* [Lat. Armeniacum], Anadolu’nun doğu ve kuzeydoğusunu korumak amacıyla *Armeniakon theması* ve *strategosluğuna*; *per Thraciam* birliği, Batı Anadolu’nun korunması için *Thrakesion thema* ve *strategosluğuna*; Konstantinopolis’in hemen güneyinde bulunan Bithynia Bölgesi’nde kurulan *magister militum praesentales* [imparatorluk süvari birlikleri] ise *Opsikion theması* ve *komesliğine* dönüşmüştür.⁴⁶⁷ İlk dönemlerinde idarî ve coğrafi yönetim sınırlarının oldukça geniş olduğu anlaşılan bu *themalar*, imparatorluk politikası çerçevesinde VIII. yüzyılın ortasından itibaren X. yüzyıla kadar imparatorluğun müdahaleleriyle daha küçük *themalara* bölünmüştür. Nitekim isimleri verilen ilk beş büyük *thema*, ki Karabision deniz *theması* da dâhil bölünerek diğer küçük *themaların* temelini oluşturmuşlardır.

İdarî ve askerî anlamda bahsetmiş olduğumuz dönüşüm, *magister militum* birliklerinin aniden ortadan kalktığı anlamına gelmemekle birlikte tarihî arka planında, *thema* bölge ve birliklerinin temelini oluşturduğunu, hatta VII. yüzyılın ortalarına kadar Müslüman Araplarla yapılan mücadelelerde bu birliklerin yer aldığını belirtmeliyiz. Bu konuda Theophanes, Sâsânilere ve arkasından da Müslüman Araplara karşı mücadele eden *vicarius* ve ordusunun hikâyesi ve *limitanei* birliklerinin ödemeleri hakkında kısa bir bilgi verir. 630-1 yılındaki bu bilgiden, sınırlarda *limes* sisteminin hala oldukça güçlü olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶⁸ Çalışmanın bu bölümünde, kaynakların vermiş olduğu bilgiler irdelenerek Bizans Anadolu’sunda kurulan ilk beş büyük *themasının* tarihi, idarî ve askerî yönetimi ve tarihî coğrafyaları tespit edilmeye çalışılacaktır.

⁴⁶⁷ Treadgold, “The Military Lands and the Imperial Estates in the Middle Byzantine Empire”, s. 619; C. Diehl, “L’origine de régime des thèmes dans l’Empire Byzantin”, *Revue des Études Byzantines*, Paris 1905, s. 289-291.

⁴⁶⁸ Theop. A.M. 6123; II. Iustinianos’un 687’deki mektubu, VII yüzyıl içerisinde, VI. yüzyılın bölgesel saha ordularının varlığına dair ciddi bilgiler verir. Bu mektupta, Latince adları sayılan Orientalis, Thracianus, Armenianus, Italianus, Septensianis ve Cabarisianus [Karabisianus] birlikleri, sırasıyla *magister militum per Orientem*, *per Thracias*, *per Armeniam*, *per Italiam*, *per Africam* ve deniz birliği olarak tanımlanır. Daha öncede bahsedildiği üzere birlikler ve bölgeleri, Grekçe “*thema*” adı altında değil Latince “*ordu*” anlamına gelen “*exercitus*” terimi ile ifade edilir. Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, s. 737-738; Haldon, *Byzantine Praetorians*, s. 165.

(Harita-4: VII. Yüzyılın Ortalarından VIII. Yüzyılın Ortalarına Kadar Bizans *Themaları*)

2.1. Armeniakon *Theması*

Armeniakon *theması*, Anadolu'da kurulan ilk *themalar*dandır. *Thema*, IX. yüzyılda bölünmeden önce kuzeyinde Karadeniz, batısında Opsikion, güneybatısında Anatolikon *themaları*, güneyinde Euphrates [Fırat] Nehri ve doğusunda ise İslâm Devleti ile sınırdır. Bu *thema*, Geç Roma dönemindeki, Paphlagonia, Helenopontus, Pontus, Kappadokia I ve II, Armenia I-II eyaletlerinin coğrafyalarını kapsamaktadır⁴⁶⁹ ve *themalar* içerisinde en geniş idarî ve askerî coğrafyaya sahip *themadır*.

2.1.1. Tarihi

Daha öncede bahsedildiği üzere doğudaki imparatorluk sınır birlikleri, *magister militum per Orientem* ve *per Armeniam* komutasındaydı. Yerel Ermeni yöneticiler olan *nakharar*larının destekleriyle bu birlikler, Sâsâniler ile yapılacak olan ciddi mücadelelerin yanı sıra sınırları da korumakla sorumluydular.⁴⁷⁰ Dolayısıyla bu iki birlik, doğu sınırında imparatorluğun en önemli askerî gücü konumundaydı. 636 Yermük Savaşı yenilgisinden sonra *per Orientem* birliklerinin Anadolu'nun iç bölgelerine kaydırıldığı gibi bu dönemde, karargâhı Theodosiopolis [Erzurum]⁴⁷¹ olan *magister militum per Armeniam* birliklerinin de Paphlagonia, Helenopontus, Pontus, Kappadokia I-II, Armenia I ve II bölgelerine kaydırılmıştır. Bunun sonucunda karargâh merkezi, Helenopontus bölgesinde yer alan Amaseia [Amasya]'ya taşınmış ve Amaseia, Armeniakon *themasının* merkezi olmuştur.⁴⁷² *Themanın* kurulmuş olduğu coğrafyayı dikkate aldığımızda, Armeniakon'un bilinen Armenia coğrafyasında kurulmadığı ancak en doğudaki *thema* olması dolayısıyla Armenia coğrafyasının savunulması görevini de üstlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. İmparatorluk birliklerinin, doğudan batıya ya da batıdan doğuya kaydırılması, VI. yüzyıl imparatorlarının, sınırları korumak amacıyla uygulamış olduğu stratejilerden birisidir ve imparatorluk için oldukça olağandır. Örneğin Sâsâniler ile yapılan 591

⁴⁶⁹ Pertusi, *de them.*, s. 118.

⁴⁷⁰ Nina Garsoïan, "Marzpanate (428-652)", *The Armenian People From Ancient to Modern Times*, Vol. I, Ed. R. G. Hovannisian, University of California 1997, s. 104-5; Sirarpie Nersessian, *Armenia and the Byzantine Empire*, Harvard University Press 1945, s. 6, 15-16.

⁴⁷¹ Prokop. *Aedi*. III. 5.2.

⁴⁷² Mesûdî, *et-tenbih ve'l-İşrâf*, s. 152; Johannes Preisler-Kapeller, "Magister Militum Per Armeniam", *Wiener Byzantinistik und Neograzistik*, Ed. W. Hörandner vd., Vienna 2004, s. 363; Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World 565-1204*, s. 73.

Barışı'ndan sonra, doğudaki birliklerin büyük bir çoğunluğunun, Avar ve Slav saldırılarına karşı koymak amacıyla batıya kaydırıldığı ve doğudan gelen bu birlikler için İmparator Phokas'ın Konstantinopolis'te büyük bir garnizon hazırlanmış olduğu bilinmektedir.⁴⁷³ Kısa bir süre sonra durum tersine dönerek bu sefer, batıda olan birlikler Sâsâni saldırılarına karşı koymak için doğuya kaydırılmıştır.

Thema kurulmadan önce Armenia Bölgesi, Romalılar ve Sâsâniler arasında sürekli mücadelelerin baş gösterdiği, imparatorluk tarafından "Armenia Kontu" unvanıyla bölgeyi yönetmeleri için kontların atandığı ve bölgenin yönetiminin Ermenilere bırakıldığı bir bölgedir. Ancak Prokopios'un vermiş olduğu bilgilere göre böyle bir idarî ve askerî yönetim, Sâsânilerin saldırılarını engellemek için uygun değildi ve düzensiz ordulara ev sahipliği yapmaktaydı. Nitekim I. Iustinianos, bu durumun farkına vararak mevcut yönetimi ortadan kaldırmış, bölgeyi idarî ve askerî anlamda idare eden tek bir komutan atamış ve düşman saldırılarına karşı koymak için yeterli sayıya sahip bir birliği bölgeye yerleştirmiştir. Bunun yanı sıra bu komutanlığın sınırlarını, Amida'ya kadar genişletmiş ve ayrıca bölgede güçlü olan beş Ermeni nakharar'a desteğini devam ettirmiştir. Prokopios'a göre bu nakharar yönetimi daima kalıtsaldı ve onlar Roma İmparatorları'nın sadece sembolik yöneticileriydiler.⁴⁷⁴

Dolayısıyla bölgedeki, Roma birlikleri hiçbir zaman imparatorluğa bağlı *nakharar*ların yönetimi altında mücadeleye etmeyip nakhararlar, bölgeyi korumak için imparatorluk adına savaflara giriştiler. I. Iustinianos, satraplık unvanlarını kaldırdı ve onların adlandırdığı gibi bölgeyi iki dükün hâkimiyetine bıraktı ve onlara Roma sınırlarını korumaları ve Sâsânilere saldırı yapmaları için, düzenli Roma birliklerinden çok büyük bir birlik tesis etti ve ayrıca onlar için garnizonlar da inşa etti.⁴⁷⁵ Düklerden birisi Martyropolis [Silvan]'te diğeri ise Kitharizon⁴⁷⁶ olarak adlandırılan kalede ikamet etmekteydi. Nitekim Martyropolis, Batman Çayı'nın

⁴⁷³ Haldon, *Byzantine Praetorians*, s. 167.

⁴⁷⁴ Prokop. *Aedi*. III. 1.13-16.

⁴⁷⁵ Prokop. *Aedi*. III. 24, 28-29.

⁴⁷⁶ Prokop. *Aedi*. III. 3. 7-8; Sinclair'in vermiş olduğu bilgiye göre, iyi sulanan ve verimli olan Bingöl ovasındaki köylerin bir bölümü, "Asthanene" olarak düşünülebilir. Nitekim bu bölge, hem Bingöl yakınında hem de Genç'te muhtemelen şehirler vardı ve önceki şehir sonra Kitharizon kalesine dönüştürülmüş olmalıdır. Bu şehir, Theodosiopolis'e doğru yukarı Dicle havzasının kavşak noktasındaydı. Bk. A. Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey III*, London 1989, s. 141; 609'a kadar doğudaki büyük Roma kalelerinden dördü, Theodosiopolis, Nikopolis, Satala ve diğeri Kitharizon, Sâsânilerin elindeydi. Bk. Mark Whittow, *The Making of Byzantium, 600-1025*, California University Press 1996, s. 74.

kıyısında idi ve bu çay, Romalılar ve Sâsâniler arasında sınır oluşturduğu için aynı zamanda Sâsânilerin arazisine de oldukça yakındı.⁴⁷⁷

Anlaşılacağı üzere *thema* kurulmadan önce imparatorluk, Sâsânî saldırılarına karşı koymak için imparatorluğun doğu sınırında tek bir merkezden ve tek bir komutanın emrinde idare edilen bir yönetime ihtiyaç duymuştur. Bu yönetimin yanı sıra Sâsânî ve sonrasında İslâm Devleti arasında tampon vazifesi gören Armenia coğrafyasını imparatorluğun, kendisine bağlı olmak şartıyla çeşitli asalet unvanları vererek soylu Ermeni ailelerine bıraktığı, bu aileler vasıtasıyla bölgeyi idare ettiği ve bu ailelerin askerî desteğine ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu bölgenin sürekli mücadelelere sahne olması, bilinen *themalar* kurulmadan önce imparatorluğun, bu bölgede idarî ve askerî temellerini daha önceden attığını kanıtlamaktadır.

Nitekim Armenia Bölgesi'nin idarî ve askerî olarak diğer bölgelere göre daha önceden teşkilatlandığını Müslüman Arap fetihlerinin imparatorluğun doğu sınırlarına ulaştığı dönemde *İrminiyye Fetihleri* adlı bölümünde Belâzurî'nin vermiş olduğu bilgiden anlaşılmaktadır. Belâzurî'nin vermiş olduğu ilk rivâyete göre,

“... Zaman zaman Rumların idaresi parçalanmış ve çeşitli beyliklere ayrılmıştır. *Ermenyakos*⁴⁷⁸ bu [beyliklerin] emirlerinden birisiydi...”⁴⁷⁹

İkinci rivâyete göre ise,

“Osman b. Affan halife olunca Şam, el-Cezire ve hudutları valisi olan Muâviye'ye bir mektup yazdı ve onun Habîb b. Mesleme el-Fihri'yi⁴⁸⁰ İrminiyye'ye göndermesini emretti. Habîb, Şam fetihleri ve Rum savaşlarında güzel işler başarmıştı... Bir başka rivâyete göre, Osman, doğrudan Habîb'e mektup yazdı ve İrminiyye'ye savaşa gitmesini emretti. Bu rivayet daha doğrudur. Habîb, altıbin, bir başka rivâyete göre de sekizbin, Şam ve el-Cezire halkından olan askerle hareket etti ve Kâlikâlâ'ya geldi; şehrin çevresine indi. Şehir halkı, ona karşı çıktı; Habîb onlarla savaştı; onları şehre sığınmaya mecbur etti. Bunun üzerine onlar, şehri terk etmek veya cizye

⁴⁷⁷ Prokop. *Aedi*. III. 2.2.

⁴⁷⁸ İbn Asâkir'e göre bu kişi, Maryanos'tur. Bk. Osman Gürbüz, “Kalikala-Erzen İsimlerinin Menşei ve Erzurum'un Fethine Dair Bazı Değerlendirmeler”, *İLTED*, S. 46, Erzurum 2016, s. 139; Ancak tahminimize göre bu kişi, yine Belâzurî'nin bahsetmiş olduğu “Ermenyakos”tur.

⁴⁷⁹ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 227.

⁴⁸⁰ Muâviye'nin valiliği ve daha sonra halifeliği zamanında, Anadolu'ya ve özellikle de Ermenistan'a yapılan seferler ile sivrilmiştir. Ermenistan'ın onun tarafından fethedildiği rivâyet edilir. Anadolu'ya yaptığı birçok akın dolayısıyla kendisine *Hâbib el-Rûm* unvanı da verilmiştir. Bk. H. Lammens, “Habib b. Mesleme”, *IA, C. V*, s. 9. .

ödemek şartıyla eman istediler. Onlardan pek çoğu şehri terk etti ve Rum ülkesine sığındı. Habîb, yanındakilerle birkaç ay orada kaldı. Sonra patrik Ermenyakos'un Müslümanlara karşı büyük bir ordu topladığını ve kendisine el-Lân, Efhaz, Semender ve Hazar halklarından yardımcı güçlerin ona katıldığını öğrendi.⁴⁸¹

Belâzurî'nin vermiş olduğu rivayetleri değerlendirecek olursak, ilk başta Sâsânilerin arkasında da Müslüman Arapların gerçekleştirmiş olduğu saldırılar sonucu, imparatorluğun özellikle Anadolu topraklarının ve idaresinin parçalandığı doğrudur. Bu parçalanma sonucunda Anadolu, ilerleyen dönemlerde *themalara* ayrılmıştır. Nitekim ilk rivâyette Belâzurî, “Rum idaresi parçalanmış ve çeşitli beyliklere ayrılmıştır” bilgisini verirken imparatorluğun idarî ve askerî anlamda zayıflamasına paralel olarak parçalandığını ve “*beylikler*” adı altında esasen imparatorluğun idarî ve askerî bölümlere ayrıldığını ifade etmektedir. Bu bilginin, *themaları* ifade edip etmediği net olmamakla beraber *themaların* temellerinin bu dönemlerde atıldığını düşündürmektedir. Ayrıca bu parçalanma sonucunda, bu bölgenin *emir*'i olarak, dönemin diğer kaynaklarıyla teyit edilememekle birlikte, “Ermenyakos” adında bir yöneticiden de bahsetmiştir. Bu bahis, Armeniakon *themasının* bir yöneticisinin tespit edilebilme ihtimali açısından oldukça kıymetlidir.⁴⁸²

İkinci rivayette ise Belâzurî, Müslüman Arapların, Habîb b. Mesleme komutanlığında İrminiye topraklarına ulaştığını ve savaş sonucu Kâlîkalâ [Erzurum]'yı ele geçirdiğini ve birkaç ay orada kaldığını sonrasında ilk rivâyetin aksine “*patrik*” ancak ismen aynı olan “*Ermînyakus*” adındaki bir kişinin, Müslümanlara karşı çevredeki halkların desteğiyle büyük bir ordu topladığını belirtmiştir. İlk rivâyette “*emir*” sonraki rivâyette “*patrik*” olarak geçen kişinin, hem “*emir*” hem de “*patrik*” olarak bahsedilmesi, idarî ve askerî “iki” görevinin olduğunu ve bu kişinin, dinî görevinin yanı sıra “*emir*” adı altında bir ordusunun bulunduğunu dolayısıyla “*komutan*” olduğunu da düşündürmektedir.

Bir önceki bölümde de bahsedildiği üzere, *thema* yöneticileri olan *strategosların* hem “*patrik*” hem de “*strategos*” unvanlarını beraber kullandıkları net bir şekilde

⁴⁸¹ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 228.

⁴⁸² Bu noktada Abû'l-Farac, *Armaniko* [Armeniakon] ordusunun komutanı olan Shabhor adında bir kişiden ve bu kişinin İmparator II. Konstans'a karşı bir isyan hareketine giriştiğinden ve Muâviye'den yardım istediğinden bahsetmektedir. Bk. Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999, s. 183-84.

kanıtlanmaktadır. Dolayısıyla burada imparatorluk adına bölgeyi yöneten kişinin, “*strategos*”tan başka kimse olmadığı nettir ve Belâzurî’nin bahsettiği kişi, Armeniakon *themasının* hem patriği hem de *strategosu* olan “*Ermînyakos*” adındaki kişidir. Bunun yanı sıra Belâzurî’nin de muhtemelen İrminiye bölgesinde kurulan Armeniakon *theması* ve yöneticisini vurgulamak üzere “*Ermînyakos*” adını kullandığını ve “*Ermînyakos*” adının da bölgede kurulan “*Armeniakon theması*”ndan aldığını düşündürmektedir. Müslüman Araplara karşı, muhtemelen Armeniakon *themasının* *patrik* ve *strategos*’u olan Ermînyakos, bölgesine yakın olan halkların ki bunlar Alanlar, Abhazlar ve Hazarların desteğiyle bir ordu hazırlamış ve kale halkıyla Müslüman Arapların saldırılarına karşı koymaya çalışmıştır.

Anadolu’daki *themaların* bölgeler bazında farklı tarihlerde kurulduğu bilinmekle birlikte esasen Belâzurî’nin vermiş olduğu bilgi, Armeniakon *themasının* kuruluş tarihi hakkında farklı yorumlar getirmek adına önemlidir. Belâzurî’nin vermiş olduğu ilk rivayet dikkate alınırca Müslüman Araplar, Doğu Anadolu ve Ermenistan bölgesine ulaşmadan önce imparatorluğun burada bir çeşit idarî ve askerî birim kurduğu tespit edilebilir. Nitekim Müslüman Arapların 639-640 yıllarında güneybatı Ermenistan’a ilk saldırıyı başlatarak bölge topraklarına ulaştığı bilinmektedir.⁴⁸³ Nitekim 636 Yermük Savaşı’nın hemen arkasından bu saldırılara karşı koyacak bir güç oluşturmak için imparatorluk harekete geçmiş olmalıdır. Dolayısıyla Armeniakon *themasının* bu saldırılardan önce kurulma ihtimali söz konusudur.⁴⁸⁴ Bir önceki bölümde bahsedilen doğu ordularının iç kısımlara çekilmesi, yeni birliklerin ve idarî ve askerî birimlerin oluşmasında esas etken olmuştur ve anlaşılabilir bu askerileşme, Armeniakon ile imparatorluğun doğu sınırında daha erken başlamıştır. Bu tespiti destekleyecek diğer bir bilgi, yine Theophanes’in eserinde bulunmaktadır. Theophanes, İmparator Herakleios’un 625-6 yıllarında “*Armeniakonluların tourmarkhosu Georgios’u*” Sâsâniler’in üzerine gönderdiğinden bahseder.⁴⁸⁵ Dolayısıyla bu bahis, Armeniakon adının tarihi dikkate alındığında ilk kayıttır ve Armeniakon, isim bazında diğer *thema* isimlerinin atıf tarihleri kıyaslandığında da en

⁴⁸³ M. Canard, “Armîniya”, *EL²*, Vol I, s. 635.

⁴⁸⁴ W. E. Kaegi, “Al-Balâdhuri and the Armeniak Theme”, *Byzantion*, Vol. 38, 1968, s. 273-277.

⁴⁸⁵ Theop. A. M. 6118; Eleonora Kountoura-Galake, “Θεμα Αρμενιακων”, *Η Μικρά Ασία των θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.)*, Αθήνα 1998, s. 113-114.

erken atıf yapılan *themalardan* birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bilgiden, Armeniakon adının tam anlamıyla hangi birliği veya coğrafyayı kapsadığı ve en önemlisi de Armeniakon'un "*thema*" olarak kurulup kurulmadığı belli olmamakla beraber idarî ve askerî bir bölgenin var olduğu ve bu bölgenin veya birliğin Armeniakon olarak adlandırıldığı, bölgede *themanın* idarî ve askerî alt birimi olan *tourma* ve yöneticisi *tourmarkhes*'in var olduğu tespit edilebilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, *tourmarkhes*'ten ziyade Armeniakon adıdır ki Theophanes'in bu kaydına kadar imparatorluğun doğudaki birliklerinin bir kısmı, *per Armeniam* olarak adlandırılmaktadır. Onun bu bahsi, muhtemelen İmparatorluğun doğu sınırlarında VII. yüzyılın başlarında *per Orientem* ve *per Armeniam* birlik adlarının değişmeye başladığını düşündürmektedir. Bu doğrultuda hem Belazurî'nin hem de Theophanes'in, Armeniakon hakkında vermiş olduğu bilgiler dikkate alındığında Armeniakon *themasının*, VII. yüzyılın ilk yarısında kurulmuş olması güçlü bir ihtimaldir.

625-6 yılındaki ilk kaydından sonra Theophanes, İmparator II. Konstans'a karşı girişilen bir isyan hareketi dolayısıyla 666-7 olaylarını anlatırken ikinci kez Armeniakon'dan bahseder ve bu bahsi doğrudan Armeniakon *theması* ve *strategosu* hakkındadır: "*Bu yılda Pers kökenli olan Armeniakonluların Strategosu Saborios İmparator Konstans'a karşı isyan etti...*"⁴⁸⁶

Theophanes'in 666-7 yıllarına denk gelen 6159 hilkat yılında vermiş olduğu bu bilgi, Armeniakon *themasının* VII. yüzyılın ilk yarısında kurulmuş olma ihtimalini güçlendiren bir bilgidir. Çünkü Theophanes'in burada "*Armeniakonlular*" tabirini kullanması, VII. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar *themanın* kurulduğu coğrafyada, imparatorluğun idarî ve askerî yapısını kurduğunu ve bölge halkının "*Armeniakonlular*" olarak adlandırıldığını göstermektedir. Dolayısıyla bölgede farklı adlarda çeşitli halkların ve yerel idarecilerin yaşadığı bilindiği gibi kaynakta, etnik anlamından ziyade bu coğrafyada yaşayanlar, *thema* adından dolayı genel anlamda "*Armeniakonlular*" olarak adlandırılmıştır. Bu adlandırma, esasında diğer *themalarda* da olduğu gibi Armeniakon bölgesinin idarî, askerî ve sosyolojik sınırlarının netleştiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra Theophanes'in vermiş olduğu bilgiden,

⁴⁸⁶ Theop. A. M. 6159; Kountoura-Galake, "Θεμα Αρμενιακων", s. 113; Armeniakon strategos'u Saborios'un isyanı hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Kaegi, *Byzantine Military Unrest 471-843*, s. 166-167.

Armeniakon *strategosu* Saborios'un, Müslüman Araplar bölgeye gelmeden önce Melitene'de bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸⁷ Bilgiden anlaşılan bu isyan çıktığı zaman Melitene ve Lykandos *themasının* sınırlarını kapsayan ve “insansız bölge” olarak tanımlanan coğrafya, Armeniakon *themasının* sınırlarına dâhildir.

Buradaki diğer bir ayrıntı ise Theophanes'in, *themalar* arasında en güçlüsü olan Anatolikon *themasından* ilk defa 669 yılında bahsederken Armeniakon *themasından* 667 yılında bahsetmesidir. Bu durum, Müslüman Arap tehdidinden dolayı imparatorluğun, doğu sınırında daha erken idarî ve askerî teşkilatlanmaya gittiğini düşündürmektedir.

Armeniakon *theması* ve birlikleri hakkındaki üçüncü bahis ise en önemli olanıdır. Anatolikon *theması* bölümünde de bahsedileceği üzere 717 yılında bu *themanın* *strategosu* Leo, İmparator III. Theodosios'a karşı isyan etmiş ve bu isyan sırasında Leo, Armeniakon *themasının* *strategosu* Artabasdos'un işbirliği ve yardımına ihtiyaç duymuştur. İsyanın başarılı olmasından sonra desteği karşılığında Leo, Artabasdos'a kızını vermiştir. İmparator olan Leo, kızı Anna ile evlenmesinden sonra Artabasdos'a genellikle Kafkasya'daki yerel hanedanlık yöneticilerine ve imparatorluk ailesine verilen şeref unvanı olan *kouropalates* unvanını tevcih etmiştir.⁴⁸⁸

Bizans İmparatorluğu'na ait idarî ve askerî unvanların bulunduğu ve 842-3 yılına tarihlendirilen *Takt. Usp.* de *kouropalates* unvanı, kaynaktaki sıralamasına göre “*kaisar ve nobelissimos*” unvanından sonra gelen en yüksek üçüncü unvan ve sadece imparatorluk ailesine verilen şeref unvanları arasında kaydedilmektedir.⁴⁸⁹ Nitekim *Takt. Usp.*'den sonra 899 yılında Philotheos tarafından kaleme alınan ve *Klētōrologion* olarak adlandırılan aynı tarz kaynaktaki⁴⁹⁰, bu unvan sıralaması *Takt. Usp.*'deki gibi “*kaisar, nobelissimos ve kouropalates*” şeklindedir.⁴⁹¹ Dolayısıyla Artabasdos'a verilen unvanın, sıradan bir imparatorluk unvanı olmadığı anlaşılmaktadır.

⁴⁸⁷ Theop. A. M. 6159.

⁴⁸⁸ Theop. A. M 6207, 6209; *PmbZ* Artabasdos (#632); Kountoura-Galake, “Θεμα Ἀρμενιακῶν”, s. 119.

⁴⁸⁹ *Takt. Usp.* 4-6; Ayrıca bkz. Mary Whitby, “On the Omission of a Ceremony in mid-sixth Century Constantinople”, *Historia*, 36, 1987, s. 468-476.

⁴⁹⁰ Hakkında bkz. Kazhdan, “Philotheos, Kletorologion of”, *ODB*, III, s. 1661-1662.

⁴⁹¹ *Phil. Klet.* s. 135-7.

Bu evliliğin imparatorluk yönetimi ve geleceği açısından bazı olumsuz sonuçlarının olacağı aşikârdır. Şöyle ki, iktidarda gözü olduğu bir müddet sonraki girişimlerinden anlaşılacak olan Artabasdos, imparator olan III. Leo'nun kızı aracılığıyla ailevî bir bağ kurmuş ve kendisini iktidarda söz sahibi olabilecek bir kişi olarak görmüştür. Nitekim kendisinden önceki Opsikion *themasının* merkezî yönetimine askerî müdahaleleri ve müdahalelerin sonuçlarını ortadan kaldırma düşünülerek hem *kouropalates* hem de Armeniakon *strategos'u* olan Artabasdos, İmparator III. Leo tarafından aynı zamanda Opsikion *komesi* olarak atanmıştır. Böylece *themaların* yönetim tarihinde başka hiçbir *strategosun* sahip olamadığı unvanlara sahip olan Artabasdos, aynı zamanda iki büyük *themanın* yöneticisi olarak ciddi bir askerî güce sahip olmuştur. Nitekim İmparator III. Leo'nun ölümünden sonra yerine oğlu V. Konstantinos (741-775), imparatorluk görevini üstlenmiştir. V. Konstantinos, tahta çıkar çıkmaz askerî gücünün farkında olan ve imparatorluk tahtına oturmak isteyen *kouropalates*, Armeniakon *strategosu* ve Opsikion *komes'i* Artabasdos'un ciddi bir isyan girişimiyle karşılaşmıştır.⁴⁹²

Bu isyan sırasında aynı zamanda ikonasever olan Artabasdos'u tahmin edileceği üzere idare ettiği Opsikon ve Armeniakon *thema* birlikleri; İmparator V. Konstantinos'u ise ikonakırıcı Anatolikon ve Thrakesion birlikleri desteklemiştir. Dolayısıyla bu isyan, aynı zamanda ikonasever ve ikonakırıcı birliklerin karşı karşıya geldiği ve mücadele ettikleri bir girişim de olmuştur. Bu isyan, 743 yılında Anatolikon ve Thrakesion *thema* birliklerinin desteğiyle V. Konstantinos tarafından bastırılmıştır.⁴⁹³ Nitekim bu isyan, ilerleyen bölümlerde de ifade edildiği üzere *thema* idarî ve askerî tarihi açısından bir dönüm noktasını ifade etmektedir.

VIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen ve Artabasdos'a ait olan sikkelerde onun unvanı, *Tanrı tarafından korunan imparatorluk Opsikion komesi ve patriği Artavasdos; patrik ve kourapalates Artavasdos ve patrik ve strategos Artavasdos* şeklinde geçmektedir.⁴⁹⁴ Artabasdos'a verilen bu unvanlar, Armeniakon coğrafyası özelinde imparatorluk yönetimiyle ailevî ilişkiler kurabilecek olan idarî ve askerî aristokrat bir kesimin oluşmuş olduğunu kanıtlamakla birlikte bu unvanların, Artabasdos'un sınırsız bir güç kullanımına da neden olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁹² Theop. A. M. 6233.

⁴⁹³ Theop. A. M. 6234.

⁴⁹⁴ Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No: 1741, 1742, 1743.

Strategos Artabasdos'tan sonra 771-780 yılları arasında Armeniakon *themasının* en önemli *strategosu*, kayıtlarımızda *İmparatorluk protospatharios'u ve patriği Bardas*⁴⁹⁵; *strategos ve patrik Bardas*⁴⁹⁶ ve *Armenikon'un önceki strategosu Bardas*⁴⁹⁷ şeklinde geçen Bardanes Bardas'tır.⁴⁹⁸ Nitekim Theophanes, Bardas'tan, İmparator V. Konstantinos döneminde 770-71 yılı olaylarını anlatırken Müslüman Arapların Anemorion [Anamur] yakınlarında bulunan Syke kalesini kuşattıkları zaman yardım amacıyla çağrılan Boukellarion *strategos'u* Manes, Anatolikon *strategosu* Mikhael ile Armeniakon *strategosu* Bardas şeklinde ilk defa bahsetmektedir.⁴⁹⁹

Bundan sonra Bardas'ın adı, 780'de İmparator IV. Leo'nun ölümünden sonra yerine oldukça küçük yaşta tahta çıkan VI. Konstantinos ve oğlu ile yönetimi paylaşan annesi Eirene'ye karşı kurulan bir komplo da geçmektedir. Theophanes'in vermiş olduğu bilgiye göre, özellikle imparatorluğun idarî ve askerî kadrolarında ikonakırıcı taraftar destekçileri olduğu anlaşılan eski *Kaesar* unvanlı Nikephoros adındaki bir kişinin imparator olması için aralarında Armeniakon *themasının* eski *strategosu* olan Bardas'ın da geçtiği kişiler, İmparatoriçe Eirene'yi tahttan indirmek için bir komplo kurmuşlardır. Bu komplodan haberdar olan Eirene, bu kişileri bularak tutuklatmış ve hepsini ayrı ayrı yerlerde cezalandırmıştır.⁵⁰⁰

Bu bilgiden de anlaşılacağı üzere *themaların* özellikle ikonakırıcı olması ya da olmaması, tamamen *themayı* idare eden *strategosun* tavrıyla ilgilidir.⁵⁰¹ Ancak bu

⁴⁹⁵ Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No: 1752.

⁴⁹⁶ Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No: 1752 A.

⁴⁹⁷ Theop. A. M. 6273.

⁴⁹⁸ *PbmZ* Bardas (#777), (#778); (#779).

⁴⁹⁹ Theop. A. M. 6263.

⁵⁰⁰ Theop. A. M. 6273; Bu konu hakkında Süryani Mikhail de, Eirene'nin saltanatının, *Armeniakonluların* kendileri arasında etmiş oldukları yemin dolayısıyla kabul edilmediği ve bundan dolayı Eirene'nin *Armeniakonluları* acımasızca katlettiği bilgisini vermekle beraber Mikhail, Eirene'nin bu ve bunun gibi davranışlarıyla Hristiyanlığın kurallarını çiğnediği eleştirisini de yapmaktadır. Bk. Süry. Mikh. XII.3.

⁵⁰¹ Armeniakon birlikleri, 790'daki isyanda ikonasever İmparatoriçe Eirene'nin karşısında yer alırken Opsikion ve Armeniakon *themaları* hariç Anadolu'nun bütün büyük *themalarının* son kez bir güç olarak merkezî yönetime karşı birleştikleri isyan olarak belirtebileceğimiz ikonoklast İmparator II. Mikhael'e karşı 821 yılında patlak veren ve 823 yılında sona eren Slav Thomas (760-823)'ün isyanına destek olmamışlardır. Nitekim kendisi Anatolikon *themasında* bulunan *foederati* birliğinin *tourmarkhosu* ve aynı zamanda ikonasever bir kişi olduğu anlaşılan Slav Thomas'ın bu isyanı, ikonoklast hareketine bir tepki olarak ortaya çıkmış ve hem Anadolu *themalarından* hem de imparatorluk sınırları dışındaki başta Müslümanlar ve Bulgarlar olmak üzere birçok halktan ciddi

konu hakkında şu şekilde bir genelleme yapılabilir ki din adamları “ikonasever” iken Anadolu *thema* yöneticileri ve birlikleri genel itibariyle “ikonakırıcı” taraftarıdır.

İlerleyen bölümlerde de bahsedileceği üzere örnekleri olmakla birlikte mevcut ya da eski *thema strategos*larının merkezi yönetimi ele geçirmek veya kendi istedikleri kişiyi imparator yapmak için ciddi müdahalelere giriştikleri kaynaklardan tespit edilebilmektedir.⁵⁰² Özellikle VIII. yüzyıl, imparatorluğun ikonakırıcı hareketle ciddi anlamda her kurumuyla uğraştığı ve işin içinden çıkılmaz bir hal aldığı; hem merkezi yönetimin ele geçirilmesi hem de merkezî yönetim ve *thema* birlikleri arasındaki ikonakırıcı anlaşmazlığın had safhada yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Bu anlaşmazlığın yanında doğudan Müslüman Arapların ve batıdan Bulgarların saldırıları, İmparatorluğu ciddi anlamda yıpratın ve güçsüzleştiren diğer önemli tehditler olmuştur.

Anatolikon *themasında* olduğu gibi Armeniakon idarî ve askerî yöneticilerinin de ellerinde geniş imparatorluk arazileri tuttıkları aynı zamanda bu arazilerin önemli bir kırsal nüfusu barındırdığı tahmin edilebilir. İdarî ve askerî gücün yanı sıra iktisadî gücü de elinde bulunduran Armeniakon yönetimi, askerî mevki sahibi olmak isteyenlerin askerî anlamda destek almak istedikleri diğer bir *thema* olmuştur. Ancak idarî ve askerî gücüne karşı Armeniakon yönetiminin, özellikle merkezî yönetimin bir “darbe” ile değiştirilmesinde Anatolikon *theması* kadar etkili olamadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Konstantinopolis yönetiminin kontrolünden uzak olmasından dolayı Armeniakon’un bir imparator çıkarmaktan ziyade daha çok merkezî yönetime isyan eden yöneticilere ev sahipliği yaptığı ve bu isyanları desteklediği anlaşılmaktadır.

İlk başta Armeniakon ve bu *themanın* bölünmesiyle doğu sınırında, küçük çaplı ancak stratejik *themaların* kurulması, *nakhararlara* bağlı Ermenilerin bu *themalara* göç etmesine neden olmuştur. VIII. yüzyılda yapıldığı düşünülen bu göçler sonucu Ermeniler, bu *themaların* idarî, askerî ve ekonomik olarak gelişmesine ciddi katkı sağlamışlardır. Bu doğrultuda, her ne kadar merkezî yönetim ile dinî anlamda dogmatik bir zıtlık içinde olsalar bile yüzyıllardır Ermenilerin askerî yetenekleri

ölçüde destek görmüştür. Bk. Genes. II.2; Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, s. 33-35; P. A. Hollingsworth-A. Cutler, “Thomas the Slav”, *ODB*, III, s. 2079; Kaegi, *Byzantine Military Unrest 471-843*, 265-266; İsyân için bkz. Kaegi, *Byzantine Military Unrest 471-843*, s. 234-244.

⁵⁰² Örnek Artabasdos isyanı.

bilinmekte olup⁵⁰³ birçok Ermeni soylu, imparatorluğun siyasî yönetimi de dâhil olmak üzere *thema* sistemi içerisinde çeşitli stratejik idarî ve askerî mevkilere getirilmiş veya gelmiştir. Nitekim üst düzey yönetimlerinin yanı sıra Ermeniler ve yerel yöneticileri, imparatorluk birliklerinde ağır-hafif süvari ya da piyade olarak da mücadele etmişlerdir. Bu yönüyle imparatorluk, sınır hatlarında kurulan *themalarda*, Ermeni yöneticileri ve halkını, yanında bulunması için Müslüman Arap saldırılarına karşı idarî ve askerî anlamda desteklemiş ve imparatorluğun doğu sınırını, Ermenilerin kontrolünde bulundurarak onları bir tampon vazifesi olarak kullanmıştır. Bu doğrultuda bölgenin VI. yüzyılın sonundaki durumu hakkında Sebeos, her birinin bir sancağı ve birliği olan Ermeni soylularının prenslerinden bahsetmekte olup bu prenslerden yedi prensi sayar ve kendi bölgelerinden yaklaşık 2.000 süvarinin bulunduğunu belirtir.⁵⁰⁴ Nitekim Sebeos'un vermiş olduğu bilgiye göre, İmparator Mavrikios'un ölümünden sonra başa geçen Phokas, "*Armenia şehirlerindeki 30.000 süvariye el koyduğunu*"⁵⁰⁵ belirtir. Dolayısıyla imparatorluğun doğu sınırlarının oldukça geniş ve süvarilerin yetiştirilmesi için oldukça uygun bir coğrafyaya sahip olmasından dolayı bölgede imparatorluğa bağlı krallıklar vasıtasıyla ciddi bir askerî gücün var olduğu anlaşılmaktadır. Bilginin devamında Phokas'ın kendisi için bu 30.000 kişiyi/haneyi ihtiyaç duyduğu Trakya'ya yerleştirdiği de ayrıca belirtilmektedir.⁵⁰⁶

Ancak doğu bölgelerinde özellikle X. yüzyıldan itibaren *thema* sayısının artması, imparatorluk için bir takım problemleri de beraberinde getirmiştir. Bu *themaların* yönetimi, bahsedildiği üzere genellikle yerel Ermeni yöneticilere verilmiş ve bu durum, bölgede bir Ermeni toprak aristokrasisinin doğmasına neden olmuştur. Ayrıca kendisini askerî anlamda güçlü hisseden yöneticiler, özellikle imparatorluğun uygulamış olduğu dinî politika çerçevesinde nüfuslarının desteğiyle isyan hareketlerine girişmiş ve bazı dönemlerde imparatorluktan ayrılarak İslâm Devleti tarafına geçmişlerdir. Anlaşılacağı üzere ciddi bir siyasî, idarî ve askerî gücün olmadığı bu coğrafyada imparatorluk, bölgedeki varlığını devam ettirmek için Ermeni aristokratlara ciddi anlamda müdahale etmemiş ancak bazı dönemlerde

⁵⁰³ Strab. XI.4.4; Sebeos. 18.90.

⁵⁰⁴ Sebeos. 28.101.

⁵⁰⁵ Sebeos. 30.105.

⁵⁰⁶ Sebeos. 30.105.

özellikle imparatorluğun benimsemiş olduğu politikalar çerçevesinde halka ciddi baskılar, zulümler ve sürgün politikası uygulamıştır.⁵⁰⁷ Bunların yanı sıra merkezden uzak doğu bölgelerinde *themalar* dâhilinde idarî ve askerî niteliklerini güçlendiren bu Ermeni aristokratlara, imparatorluğa sadakatleri, askerî nitelikleri ve hâkim oldukları bölgelerde tampon vazifesi olarak düşünüldüklerinden dolayı imparatorluk unvanlarının verilmesi de dâhil her anlamda destek verilmiştir.

Theophanes'in vermiş olduğu bilgiye göre, takma adı Heptadaimon olan ve muhtemelen bölgenin yöneticisi olan Baanes adındaki kişi, 701-2 yılında Müslüman Araplara karşı Armenia IV bölgesini hakimiyeti altına aldı.⁵⁰⁸

758-9 yılı olaylarını anlatırken Theophanes, “*Araplar, Roma şehirlerini istila etti ve birçok tutsak aldılar. Melas nehrinde⁵⁰⁹ mücadele eden askerlerin çoğuyla birlikte Armeniakonluların strategos’u Paulos’u öldürdüler.*”⁵¹⁰

2.1.2. İdarî ve Askerî Yönetimi

Sâsânilerle yaşadığı çatışmayı çözüme kavuşturan I. Iustinianos, imparatorluğun idarî ve askerî yönetiminin yeniden düzenlenmesine Armenia coğrafyasıyla başladı. Iustinianos 536’da, Ermenistan’daki tüm idarî makamları lağvederek, merkezi Theodosiopolis’te yer alan tek bir askerî yani *magister militum per Armeniam* makamlığını oluşturdu. Bizans’ı, Persia’dan ayıran yeni istihkâmlar inşa etmekle beraber komşusundan fiilen yalıtılmış bir Bizans Armeniası yarattı. I. Iustinianos, merkezi Theodosiopolis olan Birinci Ermenistan [Armenia Prima]; merkezi Sebasteia olan İkinci Ermenistan [Armenia Secunda]; merkezi Melitene olan Üçüncü Ermenistan [Armenia Tertia] ve merkezi Martyropolis olan Dördüncü Ermenistan [Armenia Quarta] olarak Bizans Armenia’sını dört idarî birime ayırdı.⁵¹¹

I. Iustinianos, doğu sınırlarındaki bu düzenlemeyi 18 Mart 536 yılında bir kanunla yapmıştır.⁵¹² Yapılan düzenlemeye göre I. Armenia bölgesi, merkez Theodosiopolis

⁵⁰⁷ René Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, Çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul 2005, s. 308-309.

⁵⁰⁸ Theop. A. M. 6194.

⁵⁰⁹ Yeri tam belli olmamakla birlikte muhtemelen Halys [Kızılırmak] Nehri’nin Armeniakon coğrafya sınırları içerisinde kalan kollarından birisidir. Bk. Hild-Restle, *Kappadokien (Kappadokia, Kharsianon, Sebasteia und Lykandos)*, s. 83.

⁵¹⁰ Theop. A. M. 6251.

⁵¹¹ Garsoïan, “Marzpanate (428-652)”, s. 106-107; George A. Bournoutian, *Ermeni Tarihi*, Çev. Ender Abadoğlu-Ohannes Kılıçdağı, İstanbul 2011, s. 76.

⁵¹² Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, s. 230.

ve Pontos eyaletinin şehirleri, Paipert [Bayburt], Satala, Nikopolis, Trebizond ve Kerasous [Giresun]'u kapsamaktadır. II. Armenia bölgesi, eski Kappadokia'nın bir kısmıyla merkez Sebasteia, Komana ve Zile'yi kapsayan coğrafyadan; III. Armenia bölgesi, merkez Melitene'yle birlikte Arka [Akçadağ], Kappadokia şehirleri olan Arabissos [Afşin], Koukousos [Göksun] ve Komana [Şar]'yı kapsayan coğrafyadan; IV. Armenia bölgesi ise onun döneminde Iustinianopolis olarak adlandırılan merkez Martyropolis [Meyyafarakin], eski Ermeni satraplıkları olan Anzitene [Khanzit], Balabitenne [Palu], Asthianene ve Sophanene'yi⁵¹³ kapsayan coğrafyadan oluşmaktadır.⁵¹⁴

I. Iustinianos'un bu idarî düzenlemesi, İmparator Mavrikios ve Sâsâniler arasında yapılan 591 anlaşmasından sonra kısmen değişti. Bu değişiklikle o zamana kadar Theodosiopolis ve Pontus coğrafyasına verilen "I. Armenia" adı, Melitene coğrafyasına geçti. Theodosiopolis ve Pontus, "Büyük Armenia" olarak adlandırıldı. "II. Armenia", Sebasteia merkezli olmak üzere aynı şekilde bırakıldı. Melitene ve Anti-Tauros silsilesindeki şehirlerden meydana gelen "Üçüncü Armenia" idarî birimi kaldırıldı ve yerini yukarı Fırat vadisini içeren "Büyük Armenia ya da Yukarı Armenia" aldı. Iustinianos'un "Dördüncü Armeniası", yönetim merkezi Martyropolis'le birlikte Mesopotamia adını alarak kaldı ama Mavrikios buna Dadyma, Kitharizon ve Arsamosata şehirlerini kapsayan ikinci bir "Diğer Dördüncü Armenia" ekledi.⁵¹⁵ Bu düzenlemeye göre Armenia bölgesi, idarî ve askerî olarak aşağıdaki merkezler etrafında şekillendi:

⁵¹³ Geç Roma İmparatorluğu dönemindeki Sophanene coğrafyası hakkında detaylı bilgi almak için bkz. Süha Konuk, *Roma-Sasani Mücadelesinde Yukarı Dicle Havzası (MS. 298-591)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2017, s. 48-51.

⁵¹⁴ Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, s. 231; Müslüman Araplar'ın Ermenistan fethilerini anlatırken Belâzurî de Armenia bölgesinin dört bölgeye ayrıldığı iki rivâyetle belirtir: Şimsat, Kalikalâ, Hılât [Ahlat], Erciş ve Bâcüneys *Dördüncü İrminiyye*, el-Büsfüreccan, Debîl, Siractayr ve Bağrevend *Üçüncü İrminiyye*; Cürzan *İkinci İrminiyye*; es-Sîsecan ile Erran şehirleri ise *Birinci İrminiyye* diye bilinirdi. Bir başka rivayete göre ise, yalnızca Şimsat, *Dördüncü İrminiyye*; Kalikalâ, Hılât [Ahlat], Erciş ve Bâcüneys *Üçüncü İrminiyye*; Siractayr, Bağrevend, Debîl ve el-Büsfüreccan, *İkinci İrminiyye*; es-Sîsecan, Erran ve Teftis [Tiflis] şehirleri de *Birinci İrminiyye* diye bilinir. Bk. Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 225;

⁵¹⁵ Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, s. 243; Robert H. Hewsen, *The Geography of Ananias of Şirak (Aşxarhac'oyc')*. *The Long and the Short Recensions*, Wiesbaden 1992, s. 19.

591-640	I. Armenia	Melitene
	II. Armenia	Sebasteia
	IV. Armenia	Sophene
	Kappadokia	Kaesareia
	Diğer IV. Armenia	Didyma
	Büyük Armenia	Trapezous-Theodosiopolis

Dolayısıyla çalışmada dikkate alınan en son idarî ve askerî düzenleme yani Mavrikios'un düzenlemesidir ki, *per Armeniam* birliklerinin geri çekilmesinden sonra birliklerin, “II. Armenia”, “Kappadokia”, “Büyük Armenia” ve Geç Roma eyaletlerinden Helenopontus eyaletlerine kaydırıldıkları ve bu coğrafyalarda Armeniakon *themasının* kurulduğu anlaşılmaktadır. Böylece Bizans Armenia coğrafyası, üçüncü kez Herakleios hanedanlığı döneminde, askerî birliklerin daha iç bölgelere çekilmesi sonucu yeniden düzenlenmiştir. Hewsen'in de belirttiği gibi Armeniakon *theması*, Ermenilerin olmadığı bölgelerde teşkil edilmiştir.⁵¹⁶

Daha öncede bahsedildiği üzere Armeniakon *themasının* dolayısıyla *strategosunun* merkezi, İris [Yeşilirmak] vadisinde bulunan Amaseia [Amasya]'ydı. Nitekim Amaseia çalıştığımız dönem itibariyle metropolitlik, başpiskoposluk ve piskoposluk kayıtlarının tutulduğu *Notit. Epis.*'un Helenopontus Eyaleti bölümünde, bölgenin metropolitlik merkezi olarak da görülmektedir.⁵¹⁷ Bu kayıtlar, VII. yüzyıldan başlayarak XII. yüzyıla kadar Amaseia'nın idarî ve askerî öneminin yanı sıra *thema* dâhilinde dinî öneminin de devam ettiğini kanıtlamaktadır. Bunun yanı sıra bölgenin başpiskoposluğu ise Εὐχαΐτων/Avkat'tır.⁵¹⁸ Nitekim Avkat, Armeniakon *themasının* bir münvezî şehri olarak tanımlanmaktadır⁵¹⁹ ve dolayısıyla bölge bazında dinî

⁵¹⁶ Hewsen, *The Geography of Ananias of Şirak*, s. 24.

⁵¹⁷ *Notit.* 1.17; 2.16; 3.22; 4.17; 5.12; 6.12; 7.12; 8.12; 11.12; 12.12; 14.12; 15.12; 16.12; Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im spätem Byzanz*, s. 22; Nitekim Amaseia, Geç Roma döneminde de önemini devam ettiren bir şehirdi. Bk. Steph. Byz. *Ethnika. s.v.* Amaseia.

⁵¹⁸ *Notit.* 1.66; 2.70; 4.67; 5.71; 7.51; 11.53; 11.51; 14.59; 15.51; 16.51.

⁵¹⁹ Avkat'ın bir aziz kenti olduğuna dair en önemli unsur, Aziz Theodoros kültlerinin bu kentte karşımıza çıkmasıdır. Bu kültlerden birincisi, “asker” olan Aziz Theodoros; bizi ilgilendiren ikincisi ise Avkat'ta, kilisesi ziyaret edilen ve hacı olmak isteyenlerin ziyaret ettikleri, aynı zamanda bir *stratelates* yani komutan olan Aziz Theodoros'dur. Bu kültler, Anadolu'nun sosyo-kültürel ve dinî tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Bk. John Haldon, *A Tale of Two Saints, The*

önemi ön plandadır. Kilise kayıtlarına göre Armeniakon *theması* dâhilinde tespit edilen dinî, idarî ve askerî yerleşimler aşağıdaki gibidir:

Μητρόπολις Ἀμασίας	Metropolis Amasia
Ἄμινσοῦ	Aminosos/Samsun
Σινώπης	Sinope/Sinop
Ἰβόρων	İbora/İverönü
Ἀνδράπων	Andrapa/Vezirköprü ⁵²⁰
Ζαλίχωνῆτοι Λεοντοπόλεως	Zalikhos yani Leontopolis/Alaçam
Ζήλων ⁵²¹	Zile
Ἀκαμιζήνων ⁵²²	Akalmizenos?

Notit. 7’de Εὐχαΐτων [Avkat] metropolitlik olarak kaydedilmekle birlikte artık bu metropolitliğe bağlı piskoposluklar da kaydedilmiştir. Dolayısıyla Εὐχαΐτων [Avkat], artık Amaseia’nın piskoposluk listelerinde kaydedilmemiştir.

Μητρόπολις Εὐχαΐτων	Avkat Metropolis
Γαζάλων	Gazala?
Κοτζιάγρων	Kotziagra?
Σιβίκτου	Sibiktos?
Βαριανῆς ⁵²³	Bariane?

Martyrdoms and Miracles of Saints Theodore “the Recruit” and “the General”, Liverpool University Press 2016, s. 1-4.

⁵²⁰ Yazılış tarihi X. yüzyıla kadar götürülen [949-959] 12 aylık Azizlerin kısa hayat hikayelerinin toplandığı ve hagiografik belgeler olan Synaksarion’da Andrapa,, “*Armeniakon bölgesindeki Andrapa şehri*” olarak bahsedilmektedir. Bk. Syn. Eccl. Const. Mayıs. 10.3; Synaksarion hakkında bilgi almak için bkz. F. R. Trombley-N. P. Ševčenko, “Synaxarion”, *ODB*, III, s. 1991.

⁵²¹ *Notit.* 1.208-215; *Notit.* 2.267-273; *Notit.* 3.313-319; *Notit.* 4.223-229; *Notit.* 7’de önceki kayıtlarda geçen Ζήλων kaydedilmemiştir. Bk. *Notit.* 7.262-267; *Notit.* 9.161-167; *Notit.* 9’da tekrar kaydedilen Ζήλων, *Notit.* 10’da yine kaydedilmemiştir. Bk. *Notit.* 10.178-184; *Notit.* 1’deki kayıtlar aynen kaydedilmiştir. Bk. *Notit.* 13.177-186.

⁵²² Bu piskoposluğun günümüzdeki yeri tespit edilememiştir ve sadece *Notit.* 3’te kaydedilmektedir. Bk. *Notit.* 3.320.

⁵²³ *Notit.* 7.686-690; *Notit.* 9’da ise bu piskoposluklar kaydedilmemiştir. Bk. *Notit.* 9.557; *Notit.* 10’da *Notit.* 7’de kaydedilen piskoposluklar tekrar kaydedilmiştir. Bk. *Notit.* 10.668-672; *Notit.* 13.740-745; Bu dört piskoposlukların yeri tespit edilememekle birlikte Ramsay, bu yerlerin Peloponnesos eyaletine ait olduğunu belirtmektedir. Bk. Ramsay, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, s. 358.

Bu kayıtlar, her ne kadar imparatorluk coğrafyasında bulunan dinî kurumların coğrafi dağılımını tespit ettiğimiz kayıtlar olsa da aynı zamanda *themalardan* önce Anadolu merkezli imparatorluk şehirlerinin idarî ve askerî devamlılığını da göstermesi bakımından oldukça kıymetlidir. Dolayısıyla bu kayıtlar, salt dinî kurumların yayılım coğrafyasını değil ayrıca bu bölgelerde idarî, askerî ve sosyo-ekonomik bir yapının var olduğunu da kanıtlamaktadır. Nitekim çalışma çerçevesinde sadece tek bir piskoposluğun bulunduğu ve bu dinî kurum ya da bu kuruma bağlı bir unvana sahip yönetici etrafında imparatorluk birliklerinin ve halkının toplandığı örnekleri mevcuttur.

Oldukça geniş idarî ve askerî coğrafyaya hâkim olmasından dolayı Armeniakon *themasında*, özellikle Müslüman Araplar ile yapılan mücadelelerde doğu sınırını korumak için *kleisoura* bölgelerinin oluşturulduğu görülmektedir. Bu bölgeler, imparatorluğun idarî ve askerî yönetiminde Kappadokia, Sebasteia, Koloneia ve Kharsianon *kleisouraları* olarak adlandırılmış olup⁵²⁴ esasında bu bölgeler *themanın* alt birimini teşkil etmiştir. Nitekim idarî ve askerî anlamda bu bölgeleri, *kleisourarkhes* olarak adlandırılan yöneticiler idare etmekteydi ve bu yöneticiler, bahsettiğimiz üzere *themanın* en uç noktasında Müslüman Araplar ile mücadele etmekle görevliyidiler.

Geniş bir coğrafyasının olmasından dolayı Armeniakon *themasının*, IX. yüzyılın başından itibaren bahsetmiş olduğumuz *kleisoura* bölgelerinin ayrılmasıyla ciddi bir bölünmeye maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Bir sonraki bölümümüzde de ayrıntısıyla bahsedildiği üzere bu *themadan*, Khaldia (824), Paphlagonia (826), Koloneia (863), Kharsianon (863), Sebasteia (911) ve İmparator Mavrikios döneminde oluşturulan ve güneyde Ariaratheia, Komana, Arabissos ve Koukousos bölgelerini kapsayan Armenia I bölgesi, kaynaklarımızda “İnsansız Bölge” olarak geçen ve bu bölgenin imparatorluk yönetimine geçmesinden sonra Lykandos (916) olarak adlandırılan *themalar* kurulmuştur.

⁵²⁴ Sebasteia, Kaisareia'dan yaklaşık 55 km. kuzeydoğuda Kızılırmak vadisinde bulunan bir yerdir. Kharsianon'nun merkezi, muhtemelen Akdağmadeni'nin yaklaşık 10 km. güneyinde bulunan Muşalim Kalesidir. Koloneia bölgesi, Armenia II bölgesinde, yukarı Fırat Vadisini ve Divriği de içine almaktaydı. Diğer bir ifadeyle *themanın* askerî yapılanması, yukarı Kelkit ovası, Suşehri Ovası ve Refahiye Vadisini kapsamaktaydı. Bk. A. Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey II*, London 1989, s. 372.

Daha öncede bahsedildiği gibi Armeniakon *theması* ve *strategosu*, Anatolikon'dan sonra kaynaklarımızda en çok atıf yapılan ikinci *thema*dır. Nitekim bu *thema* ile ilgili yapılan bu atıfların tamamının çıkarılması imkânsız olmakla beraber burada esas aldığımız kaynaklar, özellikle imparatorluk idarî ve askerî yapısı ve hiyerarşisi hakkında kıymetli bilgiler veren kaynaklardır.

Konst. Porph.'un askerî seferler ve sefer düzeni hakkında vermiş olduğu kıymetli bilgilere göre Armeniakon *theması*, imparatorluğun doğuya yapılacak olan seferlerinde kaynaklarımızda *apleton*⁵²⁵ olarak geçen ve hem imparatorluk hem de bölgeye yakın *thema* birliklerinin toplandığı bölgeleri ifade eden askerî toplanma üslerine Dazimon ve Bathys Ryaks *apleton*larına sahiptir. Dolayısıyla özellikle doğuya veya güneye yapılacak olan seferde imparatorluk birlikleri, Konstantinopolis, Nikomedia ve Nikeia güzergahını izleyerek Anadolu'daki ilk *apleton* olan Malagina/Metabole [Paşalar Kalesi]⁵²⁶ *apleton*una ulaşmaktaydılar. Konst. Porph.'un vermiş olduğu bilgiye göre imparatorluk birlikleri buradan güneye doğru bir güzergâh izleyerek daha güneye veya doğuya ulaşmaktaydılar. Nitekim Konst. Porph., “*Aplektalar: Malagina'da ilk apleton; Dorylaion'da ikincisi; Kaborkin [Çifteler?]'de; üçüncüsü, Koloneia'da; dördüncüsü, Kaesareia'da; beşincisi, Armeniakonluların Dazimon'u da altıncısıdır. Thrakesionluların strategos'u ve Anatolikonluların strategos'u Malagina'da İmparator'a katılmalıdırlar. Skholae domestikosu*⁵²⁷ ve *Anatolikonluların strategos'u ve Seleukeia strategosu,*

⁵²⁵ J. Bury, “The ΑΠΛΗΚΤΑ of Asia Minor”, *Byzantis II*, 1911-1912, Athena, s. 216-224.

⁵²⁶ Bithynia bölgesinin en eski kale kalıntısı, Pamukovanın 8 km. kuzeybatısındaki Paşalar Köyü'nün kuzeybatısındaki 834 m. yükseklikteki Kaletepe'de yer alan Paşalar Kalesidir. Bizans İmparatorluk kuvvetlerinin, doğu seferleri sırasında, at tedarik, toplanma ve hazırlık merkezi konumunda, stratejik öneme sahip bir yer olan Metabole'nin ya da diğer adı ile Malagina'nın, kimi Bizans ve Osmanlı kaynaklarına dayarak, Pamukova İlçesi'ne bağlı Mekece Köyü veya Paşalar Kalesi olduğu ifade edilmektedir. Sencer Şahin, “Malagina/Melagina am Sangarios”, *Epigraphica Anatolica*, 7, 1986, s. s.165; F. Yavuz Ulugün, *Bizans, Selçuklu ve Haçlılar Dönemi Bithynia*, Kocaeli 2010, s. 140, 148; Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im spätem Byzanz*, s. 257; Malagina, VII. yüzyıldan başlayarak ilk önce Bizans-İslâm; XI. yüzyıldan itibaren de Bizans-Türkler arasında çeşitli mücadelelerin yapıldığı ve bölgenin askerî üs olarak kullanıldığı stratejik mevkilerden birisi olmuştur. Bu konu hakkında bkz. Murat Keçiş, “Sakarya Boyunda Bizans-Türk Mücadelesinde Önemli Bir Geçit Malagina”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*, Ed. Haluk Selvi vd., C. I, Kocaeli 2016, s. 105-113.

⁵²⁷ VIII. yüzyılın ortalarında Boukellarion *themasının* oluşturulmasından sonra İmparator V. Konstantinos, Theophanes'in vermiş olduğu bilgiye göre Opsikion birliklerinin gücünü tam anlamıyla kırmak için süvarilerden oluşan iyi eğitilmiş yeni bir *tagma* birliği aynı zamanda bu *tagma* birliğini idare eden δομέστικος τῶν σχολῶν/Skholai Domestikosluğu adında yeni bir askerî komutanlık

Kaborkin'de İmparatora katılabilirler. Tarsos'a sefere yapılacaksa geriye kalan themalar Koloneia'da toplanmalıdır. Doğu bölgelerine yapılacaksa, Kappadokia, Kharsianon ve Boukellarion strategosları, Koloneia'da; Armeniakon, Paphlagonia ve Sebasteia ise Kaesareia'da İmparatorla buluşmalıdır. Tephrike'ye sefer yapılacaksa Armeniakonluların themaları Bathys Ryaks'ta bir araya gelmelidir."⁵²⁸ bilgisi verilmektedir. Konstantinopolis'ten başlayarak sefere çıkan imparatorluk birliklerinin ve bu merkezî birliğe, bölgelerinden katılacak olan *thema* birliklerinin, hangi askerî üs bölgelerinde bir araya gelecekleri bir düzene oturtulmuştur. Nitekim bu bölgelerin toplanma üssü olarak belirlenmesinde, stratejik ve özellikle de hem hayvanların hem de askerlerin ihtiyaçlarının karşılanabileceği coğrafi niteliklerinin göz önünde bulundurulduğu anlaşılmaktadır. Anatolikon *theması* bölümünde de bahsedileceği üzere, bu aplektonlardan Malagina'nın, geniş otlak alanlara ve imparatorluk ordusunun ihtiyaç duyduğu atların yetiştirildiği geniş haralara sahip olduğu bilinmektedir.⁵²⁹

İdarî ve askerî anlamda kaynaklarımızda yapılan atıflarda Armeniakon *theması* ve yönetimi için Takt. Usp.'de, *Armeniakon strategosu ve patriği*, *Armeniakon tourmarkhosları*⁵³⁰; Klet. Phil.'da, *Armeniakon strategosu*, *Armeniakon strategosu*, *Armeniakon strategosu patriği ve prokonsülü*⁵³¹; Takt. Beneš.'te *Armeniakon strategosu*⁵³², Konst. Porph. *de caer.*'de, *Armeniakon strategosu*⁵³³; DV'de *Armeniakon theması sınırı*⁵³⁴ ve Takt. de l'Esc. de ise *Armeniakon strategosu*⁵³⁵ şeklinde geçmektedir. Bu idarî ve askerî atıflarla birlikte 840 yılı itibariyle Armeniakon *theması*nda görevli olanlar ve sayıları aşağıdaki gibidir:

oluşturmuştur. Bk. Hans-Joachim Kühn, *Die Byzantinische Armee im 10. Und 11. Jahrhundert Studien zur Organisation der Tagmata*, Wien 1991, s. 67-68, 73.

⁵²⁸ Konst. Porph. *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, s. 80.

⁵²⁹ Keçiş, "Sakarya Boyunda Bizans-Türk Mücadelesinde Önemli Bir Geçit Malagina", s. 105.

⁵³⁰ Takt. Usp., s. 49, 55.

⁵³¹ Phil. Klet., s. 101, 103, 137.

⁵³² Takt. Beneš., s. 245.

⁵³³ Konst. Porph. *de caer.* II.50.13-14.

⁵³⁴ DV.I.1.

⁵³⁵ Takt. de l'Esc., s. 265.

<i>Strategos</i>	1
Tourmarkhos	3
Çadır Kontu	1
<i>Themanın Khartoularios'u</i>	1
<i>Themanın Domestikos'u</i>	1
Bandon'un Droungarios'u	9
Kont	45
Spatharios Kentarkhosu	1
Hetaeria Kontu	1
Protokankellarios	1
Protomandator	1
Kentarkhos	223
Toplam	288

<i>Thema Asker Sayısı</i>	9.000

(Tablo-5: Armeniakon *Thema* Yönetimi ve Asker Sayısı)

Tespit edilebilenlere göre Theophanes'te ilk bahsedildiği 667-8 yılından 1041 yılına kadar Armeniakon *themasını* 33 *strategos* yönetmiştir.⁵³⁶ Armeniakon *themasının* 773 ve 809 yılları arasındaki asker sayısı 14.000; bölünmeden sonraki 840'da 9.000 ve 899'da ise 6.000'dir. 842 yılı itibariyle askerî ve idarî yönetici sayısı toplamda 9.288 kişidir.⁵³⁷ Bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere Armeniakon *theması*, Anatolikon *themasından* sonra asker sayısı bakımından en yüksek *thema*dir.

Bunun yanında *thema strategos'u*, Konst. Porph.'un *de caer.* adlı eserinde vermiş olduğu bilgiye göre 911-12 yılı itibariyle 40 litrai/libre⁵³⁸ yani 2.880 *solidus/nomisma roga* [yıllık] maaş almaktadır.⁵³⁹

⁵³⁶ Armeniakon *theması* yöneten *strategosların* listesi için bkz. Eleonora Kountoura-Galake, "Θεμα Αρμενιακων", *Η Μικρά Ασία των θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.)*, Αθήνα 1998, s. 373-278; Ancak bu sayının daha fazla olma ihtimali düşünülmelidir.

⁵³⁷ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 67, 122.

⁵³⁸ Bizans iktisadi hayatında 1 Bizans libresi 72 *solidus/nomisma*'ya denk gelmekle beraber 1 Bizans libresinin ağırlığı, 319-324 gr. arasında değişmekteydi. Bk. E. Schilbach, "Litra", *ODB*, II, s. 1238.

⁵³⁹ Konst. Porph. *de caer.* II.50.14.

Armeniakon *theması*, güçlü bir idarî-askerî yapıya ve geniş bir coğrafyaya hâkim olmakla beraber aynı zamanda burada bulunan birlikler, imparatorluğun doğu sınırlarının savunulmasında stratejik bir konumdaydı. Dolayısıyla Armeniakon coğrafya olarak her ne kadar merkezî yönetime uzakmış gibi görünse de yönetim üzerinde askerî ve stratejik gücünü her zaman hissettirmiş bir *thema*dır.

Anatolikon ve Armeniakon'un hem asker sayılarının diğer *themalara* göre fazla olması hem de coğrafi sınırlarının geniş olması, bu *themaları* diğer *themalara* göre en güçlüleri haline getirmiştir. Nitekim Müslüman Araplarla yapılan mücadeleler, genel itibariyle bu *themaların* kurulduğu coğrafyalarda geçtiği göz önünde bulundurulursa imparatorluk yönetiminin, bu iki *thema*'ya idarî ve askerî anlamda büyük önem verdiği anlaşılacaktır. Dolayısıyla bu iki *themanın* idarî ve askerî anlamda güçlü ve merkeze bağlı olması, imparatorluğun geleceği için bir teminat olarak görülmelidir. Bununla birlikte yetiştirdikleri *thema* askerleri ve bu askerlerin giderlerinin *thema strategosu* tarafından karşılandığı tespit edilebildiğine göre, onların almış oldukları bu yıllık maaşların dönem itibariyle kendileri için yeterli olup olmadığı tartışmalıdır.

2.1.3. Coğrafyası ve Sınırları

Çalışma açısından Armeniakon idarî ve askerî coğrafyası, sınırlarını tespit etmekte en çok zorlanılan *thema*dır. Bunun nedeni, *themanın* kurulduğu coğrafyanın oldukça geniş ve dağlık aynı zamanda Müslüman Arapların, Anadolu'nun iç ve özellikle kuzey bölgelerine ulaşmak amacıyla kullanmış oldukları iki ana güzergâhtan birisi olan Anti-Toros dağ geçitlerine ev sahipliği yapması ve Melitene gibi oldukça stratejik ve birliklerin her yöne hareket edebilecekleri kavşak noktasına yakın olmasıdır.⁵⁴⁰ Nitekim Müslüman Araplar, Elbistan Ovası'ndan Anti-Toros Dağları'ndaki geçidi geçerek Kaesareia vasıtasıyla Armeniakon coğrafyasına kısa sürede ulaşmaktaydılar.

Geç Antik Çağ'da yapılan idarî ve askerî düzenlemeleri ve bu yönde coğrafyacıların vermiş olduğu bilgileri dikkate almak, *themanın* idarî ve askerî olarak hâkim olduğu coğrafyayı tespit edebilmemiz açısından oldukça önemlidir. Nitekim imparatorluğun doğu sınırlarındaki ilk idarî ve askerî düzenlemenin İmparator Diokletianus

⁵⁴⁰ Adnan Eskikurt, "7. ve 12. Yüzyıllar Arasında Anadolu'yu Kateden Bazı Askerî Seferler ve Güzergâhlar", *TOD*, S. XX, Aralık 2014, s. 36.

döneminde yapıldığı bilinmektedir. Bu çerçevede imparatorluğun en önemli coğrafyalarından birisi olan Kappadokia, Diokletianus döneminde ikiye ayrıldı ve batı yarısı Kappadokia'ya; doğu yarısı ise Armenia'ya eklendi. Fakat IV. yüzyılın sonrasında Armenia II adında ayrı bir eyalet oluşturuldu. Armenia II, Hierokles'in vermiş olduğu bilgiye göre altı şehir [Heksapolis]den oluşmaktadır ve bunlar: Melitene [Melitene], Arka [Akçadağ], Arabissos [Afşin] Koukousos [Göksun]⁵⁴¹, Komana [Şar]⁵⁴², Ariaratheia [Şerefiye]'dir. İlk üçü, eyalet kurulmadan önceki şehirler olup diğer üçü, V. yüzyılda kurulan daha küçük şehirlerdir. Bir müddet sonra Ariaratheia, Komana, Arabissos ve Koukousos genişlemiştir.⁵⁴³ Nitekim bu Armenia II coğrafyası, Mavrikios döneminde Armenia I coğrafyası olarak değiştirildi. Hierokles'in vermiş olduğu bilgiye göre Armenia I, Sebasteia [Sivas], Nikopolis, Koloneia, Satala, Sebasteiopolis şehirlerinden oluşmaktadır⁵⁴⁴ ve bu coğrafya, Mavrikios döneminde Armenia II olarak değiştirildi. Hierokles'in vermiş olduğu bilgiye göre Kappadokia I eyaleti, Kaesareia [Kayseri], Nyssa [Harmandalı], Basilika Therma [Terzili Hamam] ve Regepodandos [Pozantı] olmak üzere dört kentten oluşmaktadır.⁵⁴⁵ Nitekim *Notit. Epis.*'te, Kappadokia I eyaletinin metropolitliği Kaesareia görülmekle birlikte X. yüzyıla kadar Kaesareia'ya bağlı;

Βασιλικῶν θερμῶν	Basilika Therma/Sarıkaya
Νύσης	Nyssa/Büyükkale-Küçükale Tepe
Θεοδοσιουπόλεως Ἀρμενίας	Theodosiopolis
Καμουλιανῶν	Kamouliana/Develi
Κισκισσοῦ	Kiskissos/Yaylacık ⁵⁴⁶

⁵⁴¹ Theophanes'in vermiş olduğu bilgiye göre Koukousos, Kappadokia bölgesindedir. Bk. Theop. A. M. 5969; Nitekim Kappadokia'da Armeniakon *themasının* sınırları içerisinde olduğuna göre Koukousos, Armeniakon *themasının* idarî ve askerî yönetimindedir. Böyle bir çıkarımı Ramsay'de yapmaktadır. Bk. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 351.

⁵⁴² Komana'nın Armenia bölgesinde olduğunu Theophanes'ten de tespit edebiliyoruz. Bk. Theop. A. M. 5898.

⁵⁴³ Jones, *Cities of The Eastern Roman Provinces*, s. 183.

⁵⁴⁴ Hierok. *Synek.* 702.9; 703.1-5.

⁵⁴⁵ Hierok. *Synek.* 698.5.6, 1-3.

⁵⁴⁶ *Notit.* 1.73-78; *Notit.* 2.88-93; *Notit.* 3.95-100; *Notit.* 4.82-87; *Notit.* 7.103-105, 107-109; *Notit.* 9'da Θεοδοσιουπόλεως Ἀρμενίας kaydedilmemiştir. Bk. *Notit.* 9.1-6; *Notit.* 10 ve 13'te Θεοδοσιουπόλεως Ἀρμενίας yine kaydedilmemiştir. Bk. *Notit.* 10.1-5; *Notit.* 13.1-6.

piskoposlukları kaydedilmişken; X. yüzyıldan itibaren bölgeye 11 yeni piskoposluk daha eklenmiştir. Dolayısıyla bu artış bölgedeki hem dinî hem de toplumsal yaşamın hareketlenmeye başladığının kanıtıdır.

Hierokles'in vermiş olduğu bilgiye göre Kappadokia II eyaleti, Tyana [Kemerhisar], Faustinoupolis [Halala/Başmakçı], Kybistra [Ereğli], Nazianzos [Nenezigözü], Sasima [Hasanköy], Parnasos [Değirmenyolu], Regedoara [Duvarlı] ve Regekoukousos [Göksun]⁵⁴⁷,tan oluşmaktadır.⁵⁴⁸ *Notit. Epis.*'te Kappadokia II eyaletinin iki metropolitliği kaydedilmektedir ki bunlar Tyana [Kemerhisar]⁵⁴⁹ ve Mokissos [Helvadere]'tur.⁵⁵⁰ Kilise kayıtlarından verilen bilgiye göre Tyana'ya bağlı olarak piskoposluklar dâhilinde devamlı kaydedilen üç piskoposluk görülmektedir.

Κυβίστρων	Kybistra/Ereğli
Φαυστινουπόλεως	Faustinoupolis/Halala-Başmakçı
Σασίμων	Sasima/Hasanköy ⁵⁵¹
βαλβίσσης	Balbissa/Yaylaköy ⁵⁵²

Kappadokia Eyaletinin diğer merkezi Mokissos'ta ise devamlı olarak Nazianzos [Nenezigözü], Koloneia [Kırşehir], Parnasos [Değirmenyolu] ve Doara [Duvarlı] piskoposlukları kaydedilmiştir.

Ναζιανζοῦ	Nazianzos /Nenezigözü
Κολωνείας	Koloneia/Aksaray
Παρνασσοῦ	Parnasos /Değirmenyolu
Δοάρων	Doara/Duvarlı ⁵⁵³

⁵⁴⁷ Hierokles'in 'Ρεγεκουκουσός/Regekoukousos olarak bahsetmiş olduğu şehir muhtemelen 'Ρεγεμουκίσιός [Rege/Mokissos]'tur. Esasında Hierokles, Κουκουσός [Koukousos]'tan Armenia II Eyaletinde bahsetmiştir. Bk. Hierok. *Synek.* 703.10.

⁵⁴⁸ Hierok. *Synek.* 700.1-8; 701.1.

⁵⁴⁹ *Notit.* 1.19; 2.18; 3.21; 4.19; 5.14; 6.14; 7.14; 8.15; 11.15; 12.14; 14.17; 15.14; 16.14.

⁵⁵⁰ *Notit.* 1.31; 2.30; 3.23; 4.31; 5.26; 5.26; 7.29; 8.30; 11.30; 12.29; 14.32; 15.29; 16.29.

⁵⁵¹ *Notit.* 1.223-226; *Notit.* 2.280-283; *Notit.* 3.309-312; *Notit.* 4.236-239; *Notit.* 7.288-291; *Notit.* 9.174-177; *Notit.* 10.207-210;

⁵⁵² Tyana metropolitliğine bağlı βαλβίσσης/Balbissa sadece *Notit.* 13'te kaydedilmektedir. Bk. *Notit.* 13.217.

Thema'nın güney sınırı, Konst. Porph. vermiş olduğu bilgiye göre, Kilikia ile Kappadokia bölgesi arasında sınır oluşturan bölgeye, “*Leuko-syria olarak adlandırılan coğrafyaya kadar*” kadar ulaşmaktadır ve Konst. Porph., burada özellikle Kappadokia bölgesi dahilindeki “*Podandos*” ve “*Loulon [Gedelli/Ulukışla] olarak adlandırılan kale*”⁵⁵⁴ isimlerini vermektedir.⁵⁵⁵ Ayrıca eserinde Kappadokia bölgesini üç bölgeye ayırmaktadır. Bu coğrafyaya ait vermiş olduğu bilgilere göre, I. Kappadokia Kaesareia şehri merkez olmak üzere Mazaka, Nyssa, Therma ve Regepodandos'tan; II. Kappadokia, Tyana, Faustinoupolis, Kybistra, Nazianzos, Sasima, Parnasos, Regedora, Mokissos ve Koron olarak adlandırılan kaleden; Armeniakon olarak adlandırılan III. Kappadokia ise yedi şehirden oluşmaktadır. Bunlar, Amaseia, İbora, Zalikhos, Andrapa, Aminosos, Neokaisareia ve Sinope'den⁵⁵⁶ oluşmaktadır.⁵⁵⁷

Hierokles'in vermiş olduğu bilgilere göre Helenopontus eyaleti, Amaseia [Amasya], İbora [İverönü], Zile, Zalikus [Leontopolis/Alaçam], Andrapa [Vezirköprü], Aminosos [Samsun] ve Sinope [Sinop]'den⁵⁵⁸; Pontus eyaleti ise Neokaisareia [Niksar], Komana [Kılıçlı], Polemonion [Fatsa], Kerasous [Giresun] ve Trapezous [Trabzon]'tan oluşmaktadır.⁵⁵⁹

Bu şehirlerden özellikle Konstantinopolis'ten Sebasteia'ya devam eden Pontus/Via Pontus askerî yolu üzerinde bulunan İbora [İverönü]'dan şehir olarak⁵⁶⁰, IV. yüzyılın sonuna doğru ilk defa Nyssalı Gregorios bahsetmektedir. Nyssalı Gregorios, 380'de

⁵⁵³ *Notit.* 1.408-412; *Notit.* 2.477-481; *Notit.* 3.338-342; *Notit.* 4.429-433; *Notit.* 7.507-511; *Notit.* 9.391-395 *Notit.* 10.460-464; *Notit.* 13.460-465.

⁵⁵⁴ ⁵⁵⁴ Loulon, Tyana'nın 30 km. güneydoğusunda ve Kilikia Geçitlerinin 30 km. kuzeybatısında kayalık bir tepenin zirvesinde bulunan ve Bizans İmparatorluğu ile İslâm devleti arasında çeşitli mücadelelerin vuku bulduğu bir bölgedir. Bu bölge, Kilikya geçitlerinin kuzey çıkış noktasını kontrol ettiği için stratejik bir öneme sahiptir. Nitekim Müslüman Arapların Konstantinopolis'e doğru yola çıktıklarında ilk mücadele ettikleri yerlerden birisidir ve Halife Me'mun, 832'de bu kaleyi kuşatmıştır. Bk. *Catalogue of Byzantine Seals IV*, s. 121; Lokalizasyonu için bkz. Friedrich Hild, *Das Byzantinische Strassensystem in Kappadokien*, Wien 1977, s. 53; Codoñer, *The Emperor Theophilos and the East*, s. 230.

⁵⁵⁵ Konst. Porph. *de them.* II.40.

⁵⁵⁶ Bu şehirlerden özellikle stratejik önemi bulunan Sinope, Paphlagonia *theması* kurulduktan sonra Armeniakon'un kesinlikle Paphlagonia ile olan batı sınırını oluşturmaktaydı. Böylece Paphlagonia *theması* kurulduktan sonra Sinope, muhtemelen iki *themayı* birbirinden ayıran bölge olmuştur.

⁵⁵⁷ Konst. Porph. *de them.* II. 59-67.

⁵⁵⁸ Hierok. *Synek.* 701.2-7; 702.1-2.

⁵⁵⁹ Hierok. *Synek.* 702.3-8.

⁵⁶⁰ Zgusta, § 360 İbora.

Armenia Minor'un metropolitini seçmek için toplanacak olan Synod'da İbora'nın temsilcisinin de olması için İbora'ya bir elçi gönderildiğini belirtmektedir.⁵⁶¹ Ayrıca, İbora'nın, Pontus'un dağlarında kurulmuş olan bir şehir olduğunu ve Antik Çağ'dan itibaren de orada olduğuna inanıldığını belirtmektedir.⁵⁶²

Nyssalı Gregorios'un vermiş olduğu bilgiyi dikkate aldığımızda İbora'nın, Dazimon [Dazmana/Dadasa?/Akçatarla?]⁵⁶³,un kuzeydoğusunda⁵⁶⁴; yani Eukhaita'nın doğusunda olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Jones'a göre de İbora [İverönü] şehri, Dazimon'a yakındır ve Roma zamanında Komana Bölgesi'nin bir kısmını oluşturmaktadır.⁵⁶⁵ Dazimon'a bağlı olduğu görülen İbora'nın ilk dönemlerde Armeniakon *theması* içerisinde bulunduğu görülmektedir.

Notit. Epis.'te Pontus Polemoniakos'un metropolitliği Neokaesareia⁵⁶⁶; bu metropolitliğin başpiskoposluğu ise Trebizond olarak kaydedilmiştir.⁵⁶⁷ Trebizond, *Notit. 7*'de Lazika eyaletinin metropolitliği olarak kaydedilmiştir.⁵⁶⁸

Τραπεζούντων	Trabzon
Κερασούντων	Giresun
Πολεμωνίου	Fatsa
Κομάνων ⁵⁶⁹	Kılıçlı/Tokat

⁵⁶¹ Greg. Nyssa. *Let. 5*.

⁵⁶² Greg. Nyssa. *Let. 19.12*.

⁵⁶³ Bu yerin günümüzde Tokat olduğuna dair iddialar olmasına rağmen burasının Pontus eyaletinin bir bölgesi olduğu büyük ölçüde kanıtlanmıştır. Bk. C. Foss-D.Winfield, *Byzantine Fortifications an Introduction*, University of South Afrika 1986, s. 19; C. Foss-A.Kazhdan, "Dazimon", *ODB*, I, s. 592; Eskiurt, "7. ve 12. Yüzyıllar Arasında Anadolu'yu Kateden Bazı Askerî Seferler ve Güzergâhlar", s. 38.

⁵⁶⁴ Nitekim Ramsay de İbora'nın, Dazimon'a uzak olmadığı görüşünü ifade etmektedir. Bk. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s. 362.

⁵⁶⁵ Jones, *Cities of The Eastern Roman Provinces*, s. 172.

⁵⁶⁶ *Notit.* 1.17; 2.21; 3.26; 4.22; 5.17; 6.17; 7.18; 8.19; 11.19; 12.18; 14.21; 15.18; 16.18.

⁵⁶⁷ *Notit.* 1 de Pontus Polemoniakos Eyaleti'nin başpiskoposluğu kaydedilmeyip *Notit.* 2'den itibaren bu eyaletin başpiskoposluğu olarak Τραπεζούντων [Trabzon] görülmektedir. Bk. *Notit.* 2.78; *Notit.* 3'te başpiskoposluk kayıtlarında Τραπεζούντων yine kaydedilmemiştir. Var olan başpiskoposluk kayıtları için bkz. *Notit.* 3.55-94; *Notit.* 4'te tekrar kaydedilmiştir. Bk. *Notit.* 4.75; 5.78; *Notit.* 7'de Τραπεζούντων, Lazika eyaletinin metropolisliği olarak kaydedildiği için piskoposluk kayıtlarında yoktur. Bk. *Notit.* 7.33; *Notit.* 8.35; *Notit.* 11.35; *Notit.* 12.33; *Notit.* 14.36; *Notit.* 15.33; *Notit.* 16.16.33.

⁵⁶⁸ *Notit.* 7'de Τραπεζούντων, Lazika eyaletinin metropolisliği olarak kaydedildiği için piskoposluk kayıtlarında yoktur. Bk. *Notit.* 7.33; *Notit.* 8.35; *Notit.* 11.35; *Notit.* 12.33; *Notit.* 14.36; *Notit.* 15.33; *Notit.* 16.16.33.

Bütün bu bilgilerden yola çıkarak VI. yüzyılda Hierokles'in *Synekdemos* adlı eserinde geçen bilgiler ile tabloları verilen kilise kayıtlarında geçen şehirlerin, her ne kadar Müslüman Araplarla birçok kez mücadeleye sahne olmuş olsa da bir kısmının dinî, idarî ve askerî varlıklarını devam ettirdikleri ve her iki kaynağın da birbirini coğrafi ve tarihî süreç bağlamında destekledikleri anlaşılmaktadır.

Armenia Bölgesi'nin, Müslüman Araplar tarafından alınmasından sonra bazı dönemler Euphrates [Fırat] Nehri'nin ve bu nehrin batısında bulunan Halys [Kızılırmak] Nehri ile Toros Dağları'nın, Bizans İmparatorluğu ve İslâm Devleti arasında bir sınır teşkil ettiğini ve imparatorluğun, bu bölgenin batısında ve kuzeyinde yeni bir idarî ve askerî yapılanmaya gittiği görülmektedir. Dolayısıyla Euphrates Nehri ve Toros Dağları bu coğrafyada, iki devlet arasında doğal bir sınır oluşturmakla beraber *themanın* idarî ve askerî coğrafyası, bu nehrin doğusunu yani IV. Armenia bölgesini kapsamamaktaydı. Nitekim Konst. Porph.'un *de them.* adlı eserinin Armeniakon bölümünde, *themanın* doğu sınırı, Anti-Toroslarla beraber daha batıda kalan Halys [Kızılırmak] Nehri ile oluşturulmakla beraber Melitene bu *thema* sınırları dışında tutulmaktadır.⁵⁷⁰

Böylece Armeniakon *themasının* doğu ve güneydoğu sınırını oluşturan hat, Euphrates Nehri'nin batısında kalan dağ silsilesi, Orta Torosların birleştiği Tahtalı Dağları'ndan güney-kuzeydoğu yönünde bir hat oluşturarak Yama Dağı, Kamakha [Kemah]'nın güneyinde bulunan ve Mouzoron olarak adlandırılan Munzur/Mercan Dağı, Otlukbeli Dağı ve doğuda Mescit Dağı ile Doğu Karadeniz'e kadar uzanır. Melitene, Arka [Akçadağ], Germanikeia [Maraş], Arabissos [Afşin], Taranta [Darende], Koukousos [Göksun] ve Komana [Şar] gibi bu dağ silsilesinin doğusunda kalan stratejik geçit-kavşak noktaları, Bizans ve İslâm devleti arasında sürekli el değiştiren bölgeler olmuştur.⁵⁷¹ Dolayısıyla bu durum, bu bölgelerde tam anlamıyla idarî ve askerî bir yapının kurulmasını engellemiş ve bölgenin iki devlet arasında tampon bir bölge olarak kalmasını sağlamıştır. Belirtilen şehirler, Armeniakon

⁵⁶⁹ *Notit.* 1.233-237; *Notit.* 2.295-299; *Notit.* 3.345-349; *Notit.* 4.250-254; *Notit.* 7.315-318; *Notit.* 9.194-198; *Notit.* 10.237-240.

⁵⁷⁰ Konst. Porph. *de them.* II.17-18.

⁵⁷¹ Nitekim bu bölgeler, daha sonrada bahsedileceği üzere X. yüzyılda "insansız bölgede" kurulacak olan Lykandos *themasının* şehirlerini oluşturacaktır.

themasının idarî ve askerî sınırları içerisinde bulunmamakla beraber bu bölgelere herhangi bir Müslüman Arap saldırısının olması durumunda en yakın *thema* birlikleri olan Armeniakon, Anatolikon ve bu *themalara* bağlı *kleisoura* birliklerinin müdahale ettikleri düşünülebilir. Nitekim Anti-Toros ve Euphrates Nehri arasında kalan bu coğrafyanın, sürekli saldırılara maruz kalmasından dolayı “İnsansız Bölge” olarak adlandırılmıştır.

Armeniakon *themasının* doğusunu bu şekilde tespit ederken Anatolikon ile olan batı sınırını ise muhtemelen Ankyra ve Kaesarea yolu arasında bulunan Semalous [Kırşehir/Cemele] *Kastronu* oluşturmaktadır.⁵⁷² Bir müddet sonra Semalous, Opsikion *theması* bölündükten sonra ortaya çıkan Boukellarion *themasının*, Müslüman Araplarla olan mücadelelerinde en stratejik noktalarından birisi olarak görülmektedir. Nitekim Theophanes’in 779-80 yıllarına ait vermiş olduğu bilgiye göre “Aaron [Harun], Armeniakon *themasını* yağmaladıktan sonra Semalous *Kastronu*’nu bütün bir yaz boyunca kuşattı ve Eylül ayında şartlı olarak burayı teslim aldı.”⁵⁷³ bilgisini vermektedir. Taberî ise, “Hârûn, Samâlû olarak adlandırılan kalenin bulunduğu Bizans sınırının birinde durduruluncaya kadar seferine devam etti. Hârûn otuz sekiz gün boyunca kaleyi kuşattı. Kaleye karşı mancınıklar kurdu. Müslümanlar arasında yaralanan ve şehit düşenler olduktan sonra Allah, kale sakinlerini susuzluktan ve açlıktan mahvettikten sonra kale fethedildi. Kalenin fethi, kale sakinlerinin öldürülmeyecekleri, birbirinden ayrılmayacakları ve sürülmeyecekleri şartıyla gerçekleşti.” bilgisini vermektedir.⁵⁷⁴ Dolayısıyla her iki kaynağın vermiş olduğu bilgiler, Semalous’un, Anadolu içlerinde stratejik bir öneminin olduğunu ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla Bizans-İslâm askerî ilişkilerinde önemli bir yeri olduğu görülen Semalous *Kastronu*’nun, Armeniakon *theması* bölünmeden önce bu *themanın* sınırları içerisinde kaldığı ve Boukellarion *themasının* ortaya çıkmasıyla da bu *themaya* dâhil edildiği tahmin edilebilir. Nitekim imparatorluğun idarî ve askerî politikası çerçevesinde ilk büyük *themalarda* varlıkları bilinen garnizonlar, küçük

⁵⁷² F. Hild-M. Restle, “Semalous Kastron”, *JÖB*, Vol. 23, 1974, s. 265-267; Ramsay, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, s. 307, 393; Semalous’un, Kilikya Geçitleri’nin yakınında Tarsus’un yukarısında olduğu yönünde bir görüşte vardır. Bk. Taberî, *The History of al-Tabari*, Vol. XXIX, Trans. Hugh Kennedy, State University of New York Press 1990, s. 215, dpnt. 690.

⁵⁷³ Theop. A.M. 6272.

⁵⁷⁴ Taberî, *The History of al-Tabari*, Vol. XXIX, s. 215.

themaların idarî ve askerî bölgeleri olmuşlardır. Her ne kadar elimizde kısıtlı coğrafya bilgileri olsa da, Armeniakon *themasının* Müslüman Araplarla sık sık mücadeleye sahne olan hem güneyini hem de Anatolikon *theması* ile olan batı sınırını tam olarak belirleyebilmek oldukça güçtür.

Armeniakon *themasının* merkez Amaseia olmak üzere Trebizond, Sinope ve Aminosos gibi önemli kıyı bölgelerinin yanı sıra iç bölgelerde, Eukhaita [Avkat], Dazimon ve Bathys Ryaks gibi imparatorluk birliklerinin toplandığı bölgeler olan *aplektonların*⁵⁷⁵ ve Sebasteia, Koloneia, İbora, Kamakha, Komana⁵⁷⁶, Nikopolis ve Semalouos gibi idarî ve askerî anlamda oldukça stratejik olan bölgelere de ev sahipliği yaptığı ve bu bölgelerin bazılarının elde tutulması için Müslüman Araplarla ciddi mücadelelere girişildiği tahmin edilebilir.

Nitekim Bizans kaynaklarının yanı sıra Arap tarih ve coğrafya kaynaklarında da Armeniakon bölgesine ait önemli bilgiler vardır. Bu çerçevede özellikle İlk Arap coğrafyacılarından İbn Hurdazbih'in *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik* adlı eserinde vermiş olduğu bilgiler oldukça kıymetlidir. Nitekim İbn Hurdazbih, Arap kaynakları arasında *themalar* hakkında bilgi veren ilk kişidir ve onun vermiş olduğu bilgiye göre bu bilgileri, eseri günümüze ulaşmayan *Müslim b. Ebû Müslim el-Cermî'den* almıştır.⁵⁷⁷ Bu kaynakta “*thema*” kelimesi yerine, “*bölge/eyalet*” anlamında “*tek. âmil/ çoğ. a' mâl*” kelimesinin kullanıldığı ve bu kullanımın, bazı Arap kaynaklarında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Arap kaynaklarında *thema* isim yazılışlarında, *Ubsık-Ubsik* [Opsikion] veya *Natalik-Natûlûs* [Anatolikon] gibi yazım farklılıklarının da olduğu da belirtilmelidir.⁵⁷⁸ İbn Hurdazbih, Rum melikinin yönettiği on dört a'mâlin bulunduğunu; bunların üçünün Haliç'in ötesinde; on birinin ise Anadolu'da olduğunu belirtmektedir.⁵⁷⁹ Nitekim İbn Hurdazbih'in vermiş olduğu bilgiler, diğer Arap kaynakları tarafından da kullanılmıştır.

⁵⁷⁵ Nitekim bu üç *aplekton*, imparatorluk birliklerinin rahat hareket edebileceği, gerekli iâşe teminatında sıkıntı yaşanmayıp konaklayabileceği ve hayvanlarının beslenebileceği oldukça verimli bir coğrafyaya sahiptir.

⁵⁷⁶ Müslüman Araplar Komana'ya zaman zaman saldırarak yıpratmışlardır. Bu saldırılar esnasında Komana'da bulunan birlikler, sınırdan içeride oldukları için karşı koyarak bölgelerini iyi bir şekilde savunmuşlardır. Bk. Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey II*, s. 373.

⁵⁷⁷ İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 105.

⁵⁷⁸ Dolayısıyla akıcılığı sağlamak için metinde, Arap kaynaklarındaki bir *thema* adının farklı yazılışları değil tek bir yazılış tarzı belirlenmiştir.

⁵⁷⁹ İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 105.

İbn Hurdazbih eserinde, üçü Haliç'in batısında; on biri Haliç'in doğusunda olmak üzere on dört *a'mâl* dolayısıyla *thema* adı ve bu *themalar* hakkında bilgiler vermektedir.⁵⁸⁰ Nitekim X. yüzyıl Arap coğrafyacısı ve tarihçisi Mesûdî de, “*Rum diyarı uzunluğu ve genişliği oldukça büyük bir ülkedir... Kadim zamanlardan beri 14 bend'e*⁵⁸¹ *ayrılır. Şam ecnadlarımız olan Filistin cündü, Ürdün cündü, Dimaşk cündü, Hıms cündü gibi bendlere ayrılır. Yalnız Rum İmparatorluğu'nun bu bendleri, Suriye ecnadlarından daha geniştir.*”⁵⁸² bilgisini vermektedir.

Çalışmayı ilgilendiren ve Haliç'in doğusunda yani Anadolu'da bilgisi verilen *themalar* sırasıyla şunlardır: Eflâcûniye [Paphlagonia], Ufti-Matî [Optimaton], Ubsîk [Opsikion], Terkesis [Thrakesion], Natûlûs [Anatolikon], Harsiyûn [Kharsianon], Bûkûllar [Boukellarion], Arminyâk [Armeniakon], Haldiye [Khaldia], Selûvkiye [Seleukeia], Kabâduk [Kappadokia]'tur.⁵⁸³ Armeniakon *theması* hakkında İbn Hurdazbih, “[Boukellarion] yanında Arminyâk [Armeniakon] bölgesi bulunmaktadır. Kûlûniye [Koloneia] kalesiyle birlikte 16 başka kale vardır.”⁵⁸⁴ Nitekim coğrafi olarak da Boukellarion'un doğusunda Armeniakon *theması* vardır. Ayrıca İbn Hurdazbih, daha sonra Koloneia *themasının* merkezî olacak olan ve bölgenin en önemli kalelerinden birisi olan Koloneia kalesinden ve adlarını vermediği 16 kaleden de bahsetmektedir. Armeniakon'un geniş bir idarî ve askerî coğrafyasının olmasından dolayı daha fazla müstahkeme sahip olduğu düşünülebilir. Diğer Arap kaynağı Mesûdî ise, “*Sekizinci bölge, Bûkların [Boukellarion] sağında bulunan Arminyâk [Armeniakon]*⁵⁸⁵ *bölgesidir. Merkezi, Harşene [Kharsianon] bölgesindeki Masye [Amasya]dir. İnsanlardan çoğunun Bahru'l-Hazar [Karadeniz] ismini verdiği Bahru'l-Maetis [Azak Denizi] ile sınırdır.*”⁵⁸⁶ bilgisini vermektedir. Taberî ise Halife Mu'tasım döneminde, Amorion'a yapılan 838 saldırısı öncesinde *Arminiyâk* tabirini kullanarak Müslüman birliklerinin Armeniakon bölgesine güçlü bir ordu ile

⁵⁸⁰ X. yüzyıl Arap coğrafyacısı ve tarihçisi Mesûdî de, “*Rum diyarı uzunluğu ve genişliği oldukça*

⁵⁸¹ Mesûdî'nin burada bahsetmiş olduğu “bend” kelimesi, sistem dâhilinde karşımıza çıkan en küçük idarî ve askerî birim “bandon” olmalıdır. Bk. Mesudî, *Le Livre de L'Avertissement*, s. 239, dpnt. 1.

⁵⁸² Mesudî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, s. 150.

⁵⁸³ İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 105-108.

⁵⁸⁴ İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 108.

⁵⁸⁵ Farsça kaynağımız Anonim, *Hudûdü'l-Âlem* de Armeniakon, “Armenyak” şeklinde ifade edilmektedir. Bk. Anonim, *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, s. 184.

⁵⁸⁶ Mesûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, s. 152.

giriş yaptıklarını ifade etmektedir.⁵⁸⁷ Nitekim bu ordunun başında, döneminin en ünlü Türk kumandanı ve Halife Mu'tasım'ın başkomutanı olan Afşin bulunmaktadır.⁵⁸⁸ Dolayısıyla daha öncede bahsedildiği üzere Taberî, *themalara* ait bilgi vermemekle beraber *thema* adını, coğrafyayı ifade etmek için kullanmıştır. Nitekim Taberî de Afşin'in coğrafi olarak Armeniakon'dan Ankyra'ya Ankyra'dan Amorion'a ulaştığını ifade etmektedir. Bir diğer Arap kaynağımız Kudâme b. Ca'fer, "...*Arminyâk sınırlarını, Eflagoniya/Eflâcûniye takip eder. İkincisi Bûklar, üçüncüsü Harşene, dördüncüsü ise Haldiyeye ve Bahrü'l-Hazar takip eder. Ordusu 4.000 askerdir.*"⁵⁸⁹; Yâkût ise "...[Boukellarion] *bitişğinde, Armenyâk [Armeniakon] bölgesi vardır. Sınırının birincisi Eflâcûniye [Paphlagonia], ikincisi Bûklar [Boukellarion], üçüncüsü Harşene [Kharsianon] ve dördüncüsü Celediye [Khaldia] ve Bahru'l-Hazar [Karadeniz]'dir. Istartagus [Strategos]'un yeri, Amasiye [Amasya] kalesidir. Ordusu 9.000 kişiliktir ve onunla beraber 3 Tarmuhan [Tourmarkhos]'ı vardır. Bu bölgede pek çok kale ve şehirler vardır ve sonra onunla bitişik Celediye [Khaldia] bölgesi vardır.*"⁵⁹⁰ bilgisini vermektedir. Dolayısıyla Arap kaynakları arasında İbnü'l-Fâkih el-Hemezanî'den nakil yapan Yâkût, diğer Arap kaynaklarından farklı bilgiler vermektedir. Anlaşılacağı üzere burada Yâkût, hem *themanın* coğrafyası hem de idarî ve askerî yönetimi hakkında kıymetli bilgiler vermiştir.

⁵⁸⁷ Taberî, *The History of al-Tabari*, Vol. XXXIII, s. 102.

⁵⁸⁸ Taberî, *The History of al-Tabari*, Vol. XXXIII, s. 105.

⁵⁸⁹ Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 258.

⁵⁹⁰ Yâkut, *Mu'cemü'l-Büldân*, s. 112.

(Harita-5: VII. Yüzyılın Ortalarından IX. Yüzyılın Başlarına Kadar Armeniakon Theması İdarî ve Askerî Coğrafyası)

2.2. Anatolikon *Theması*

Theophanes'te 668-69 yıllarında ilk defa bahsedilen Anatolikon *theması*, Opsikion, Thrakesion, Armeniakon ve Kibyrraioton *themalarının* yanında büyük bir bölümü Phrygia Pakatiana, Phrygia Salutaris, Galatia Salutaris, güneye doğru Lykaonia; Isauria, Pamphylia, Pisidia ve Lykia'nın bir kısmını kapsayan bölgede kurulmuştur.⁵⁹¹

2.2.1. Tarihi

Grekçe “doğu” anlamına gelen ve anatolikos⁵⁹²’tan türeyen Anatolikon kelimesine, hem coğrafi hem de *thema* anlamında kaynaklarda çokça atıf yapılmıştır. Bu atıfların bir kısmının, coğrafi anlamda *doğuyu*; çoğunluğunun ise Bizans idarî ve askerî tarihindeki *Anatolikon themasını* aynı zamanda bu *themayı* yöneten *strategosları* ve onların askerî mücadelelerini ifade ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hem coğrafi hem de idarî ve askerî tanımlarının anlaşılabilmesi için örnek vermek yerinde olacaktır.

İdarî ve askerî bir bölgeyi ifade etmesi bakımından Anatolikon *theması* hakkındaki ilk ve en önemli bilgiyi Theophanes vermektedir ki Theophanes, 668-9 olaylarını anlatırken “...*Şimdi Anatolikon themasının askerleri...*” bilgisini vererek açık bir şekilde Anatolikon *theması* ve askerlerinden bahsetmiştir.⁵⁹³ Diğer bir kaynağımız olan Konst. Porph., *de them.* adlı eserinin Anatolikon *theması* girişinin son cümlesinde, “*burası Anatolikon theması yani Küçük Asya*”⁵⁹⁴ tanımını yaparak Anatolikon *themasının* idarî, askerî ve coğrafi sınırlarını Küçük Asya ile bir tutmuştur.⁵⁹⁵

⁵⁹¹ Pertusi, *de them.*, s. 114.

⁵⁹² H. G. Liddell-R. Scott, “ἀνατολικός”, *Greek-English Lexicon*, New York 1883, s. 113; Malalas'ın *Khronographia*'sında “doğu” anlamında “Anatolikon” kullanılmıştır. Bk. Malalas. XVIII.154.17; Aynı şekilde bkz. Nikep. *Brev. Hist.* 20.4.

⁵⁹³ Theop. A. M. 6161; Nitekim *themalar* kurulmadan önce imparatorluğun doğu bölgelerini savunan *magister militum per Orientem* birlikleri, VI. yüzyıl Bizans kaynağı Malalas'ın *Khronographiasında* τῶ στρατηλάτου ἀνατολῆς=Doğu orduları ve aynı şekilde Theophanes'te de τὸν τῆς ἀνατολῆς στρατηγόν=Doğu orduları şeklinde geçmektedir. Bk. Malalas. XVIII.158.7; Theop. A. M. 5921.

⁵⁹⁴ Konst. Porph. *de them.* 30.

⁵⁹⁵ Nitekim hem Bizans hem de Türk yönetimi dâhilinde Anadolu ile Küçük Asya terimlerinin birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Bk. Demetrius J. Georgacas, *The Names for the Asia Minor Peninsula and A Register of Surviving Anatolian Pre-Turkish Placenames*, Heidelberg 1971, s. 40, 44; Küçük Asya için bkz. C. Foss, “Asia Minor”, *ODB*, I, s. 206-207.

Nitekim bölge, birinci esas, “Anatolikon olarak adlandırılan thema” bölümünde, “Güneşin doğduğu doğu kısımlarında mülklere sahip olduğu için değil ancak Avrupa arazisinin ve bizim Bizans yerleşiklerimizin doğusunda olduğu için Anatolikon theması olarak adlandırılmıştır.”⁵⁹⁶ bilgisi verilmektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak kelimenin “doğu” anlamının yanı sıra Anatolikon kelimesiyle, ilk başta idarî, askerî ve coğrafi olarak bölünmüş bir bölgenin ifade edildiği belirtilmelidir.

İkinci bir husus ise kaynaklarda Anatolikon kelimesinin yanı sıra “ἀνατολή/anatole” kelimesi de kullanılmaktadır ki bu kelime, “güneşin yükselmesi” anlamını taşımakla beraber “güneşin doğduğu yer” yani coğrafi olarak “doğuyu” ifade etmektedir.⁵⁹⁷ Bu konu hakkında da bir örnek vermek yerinde olacaktır. Nitekim XI. yüzyıla tarihlendirilen ve imparatorluğun doğu sınırındaki bir *themada* -ki bu *thema* muhtemelen Kappadokia *theması*- geçen, imparatorluğun doğu sınırı hakkında önemli bilgiler veren⁵⁹⁸ ve Bizans edebiyatında önemli bir yeri olan Digenes Akrites destanında, destanın kahramanı Digenes Akrites’in ölümü sonrasında,

“Haber aniden yayıldı uzaklara dört bir yana,

Doğu'nun ileri gelenleri doluştular oraya”⁵⁹⁹ ifadesi yer almaktadır.

Nitekim ikinci satırdaki “Doğu'nun ileri gelenleri” ifadesi, idarî ve askerî olarak sınırlandırılmış bir bölgeyi değil coğrafi olarak Konstantinopolis’in doğusundaki bölgeleri ifade ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁰⁰ Dolayısıyla öncede belirttiğimiz gibi *themalar* dâhilinde askerî yoğunlaşmaların coğrafi adlar ile herhangi bir bağlantısının olmadığı nettir. Nitekim Anatolikon *thema* adı ve birliklerinin, Armeniakon da

⁵⁹⁶ Konst. Porph. *de them.* I.1-3.

⁵⁹⁷ Liddell-Scott, “ἀνατολή”, s. 113; Ioan. Lydos, II.10.2; F. Taeschner, “Anadolu”, *EL²*, Vol. I, s. 461; Anatole kelimesinin ayrıntılı kullanımı için ayrıca bkz. Georgacas, *The Names for the Asia Minor Peninsula*, s. 40-46.

⁵⁹⁸ Bu konu hakkında bkz. Hugh F. Graham, “Digenis Akritas as an a Source for Frontier History”, *Actes du XIVe Congrès International des Etudes Byzantines*, Vol. II, Romanya 1975, s. 321-329; N. Oikonomides, “L’ ‘Épopée’ de Digénis et la Frontière Orientale de Byzance aux Xe et XIe Siècles”, *Byzantium from the Ninth Century to the Fourth Crusade*, Variorum 1992, s. 375-397.

⁵⁹⁹ Digenes Akrites, VIII.202-203.

⁶⁰⁰ 1329-1339 yılları arasında Anadolu’ya bir seyahat düzenleyen meşhur Arap Seyyahı İbn Battûta, *Seyahatnâmesi*nde Anadolu kelimesinin anlamına dair herhangi bir fikir ileri sürmemekle beraber “Rum diyarı olarak bilinen bu ülke” tabiriyle esasında Anadolu’yu ancak çoğunlukla Türklerin yaşamış olduğu coğrafyayı ifade etmiştir. Anadolu başlığı altında İbn Battûta’nın bahsettiği kentleri takip ettiğimizde Anadolu coğrafyası, Sivas ilinin batısında kalan coğrafya olarak görülmektedir. Bk. İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çev. A. Sait Aykut, İstanbul 2013, s. 273-308; Besim Darkot, “Anadolu”, *İA*, C. I, s. 429.

olduğu gibi Anadolu coğrafyasının hepsini kapsamadığı ilerleyen bölümlerde anlaşılacaktır.

Bölgenin adına dair Bizans kaynaklarının yanı sıra Arap kaynaklarında da bilgiler vardır. Nitekim Arap kaynaklarında, farklı şekillerde yazılışları görülmekle birlikte bölgeden “*Nâtâlûs/Natlîk*” şeklinde bahsedilmekle birlikte “*Bu kelimenin anlamı “doğu” demektir.*”⁶⁰¹ bilgisi de verilmektedir. Görüleceği üzere Arap kaynakları da “*Anatolikon*”nun “*doğu*” anlamına geldiklerini ifade etmektedirler.

İmparatorluk sınırlarının en geniş olduğu İmparator I. Iustinianos döneminde, hem merkezîleşmek hem de sınırların güvenliğini daha hızlı bir şekilde sağlamak için idarî ve askerî yetkilerle donatılmış *magister militum* bölgelerinin ve yöneticilerinin yetki alanlarının genişletildiği ve imparatorluk sınırlarının bu şekilde idare edildiği görülmektedir. Özellikle Yermük Savaşı’ndan sonra Filistin, Suriye, Mezopotamya bölgelerinde bulunan *magister militum per Orientem* [Doğu Ordusu Komutanlığı] birlikleri, daha güvenli ve teşkilatlanabileceği Toros Dağlarının kuzeybatı bölgesine kabaca Batı Anadolu’nun iç kesimleri yani Geç Antik Çağdaki Phrygia Pakatiana, güneye doğru Lykaonia ve Isauria coğrafi bölgelerine kaydırılmış ve imparatorluk tarafından bu bölge de Anatolikon *theması* kurulmuştur.⁶⁰²

Anatolikon *theması*ndan isyanları dolayısıyla ilk defa Theophanes, İmparator IV. Konstantinos (668-685) dönemindeki 668-9 yılı olaylarını anlatırken bahseder:

“*Bu yılda Konstantinos kardeşleriyle birlikte imparator oldu. Serasenler [Müslüman Araplar] Afrika’yı istila etti ve [onların] 80.000 tutsak ele geçirdiği söylenir. Şimdi Anatolikon temasının askerleri ‘Biz Baba, Oğul, Kutsal Ruh’a inanıyoruz. Üçünün taçlandırılmasına izin ver!’ diyerek Khryso polis [Üsküdar]’e geldiler. [İmparator] Konstantinos, taç giydiğinden beri kardeşleri herhangi onura sahip olmadıkları için tedirgindi. Bu yüzden övgü dolu sözleriyle onları [askerleri] kandırarak olan Koloneia Patriği Theodoros’u onlara [Anatolikonlulara] gönderdi ve isteklerini yerine getirmek için senato ile görüşmek ve şehre girebilecek liderlerini beraberinde götürdü. İmparator, hemen onları Sykai⁶⁰³’da denizin karşısına geçirdi ve kazığa*

⁶⁰¹ İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 107; Kudame b. Ca’fer, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 258; Yakût, *Mu’cemü'l-Büldân*, III, s. 112.

⁶⁰² Pertusi, “La Formation des Thèmes Byzantins”, s. 36; Treadgold, “The Military Lands and the Imperial Estates in the Middle Byzantine Empire”, s. 619.

⁶⁰³ Galata; Steph. Byz.’un vermiş olduğu bilgiye göre, Sykai, Ioustinianai olarak adlandırılmıştır. Bk. Steph. Byz. *Ethnika*. s.v. Sykai; Nitekim Malalas, İmparator Iustinianos dönemini anlattığı XVIII.

oturttu. Onlar [askerler] bunu gördüklerinde utandılar ve üzüntü içinde yurtlarına döndüler. İmparator, kardeşlerinin burnunu kestirtti.⁶⁰⁴

Verilen bilgidен anlaşılın IV. Konstantinos, muhtemelen hem kardeşlerine güvenmemekte hem de tek başına tahtta oturma planları yapmaktadır. İmparator, isyan eden aynı zamanda Anatolikon Bölgesi'nden başşehre gelen Anatolikon lider ve askerlerinin kendisini tahttan indirme dolayısıyla bir tehdit edilme ihtimalini de düşünmektedir. Nitekim sonrasında, Anatolikon *themasının* liderlerinin öldürülmesi ve imparatorun kardeşlerinin tekrar tahta aday olmamaları için burnunu kestirmesi bu ihtimalleri güçlendirmektedir. Olaydan anlaşılın IV. Konstantinos, gün geçtikçe idarî ve askerî olarak güçlenen Anatolikon *themasının*, merkezî yönetim için ciddi bir tehdit olabileceğini gören ilk imparatorudur.

Theophanes, Anatolikon *theması* ve birliklerinden bu şekilde bahsederken bu tarihte, *themayı* kimin yönettiği veya Konstantinopolis'e Anatolikon'dan hangi ileri gelenlerin geldiği hakkında ayrıntılı bilgi vermemektedir. Bu belirsizliklerin yanı sıra Anatolikon *themasının* tam olarak ne zaman kurulduğuna dair Bizans sikkeleri de dâhil kaynaklarımızda net bir tarih bulunmamakla birlikte kuruluşunun, VII. yüzyılın ortaları ve özellikle de İmparator II. Konstans dönemine denk geldiği tahmin edilebilir.

Belirtildiği üzere 668-9'dan 694-5'e kadar Anatolikon *themasının* *strategosunun/strategoslarının* kim/kimler olduğuna dair kronikler de herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. II. Iustinianos'un 695'te tahttan sürülmesinden sonra onun döneminde Theophanes'in vermiş olduğu bilgiye göre, “savaşlarda başarılarını kanıtlamış, Patrik aynı zamanda Anatolikon *themasının* *strategosu* olan Leontios”⁶⁰⁵ imparatorluk tahtına oturdu (695-698). Hem Theophanes hem de Nikephoros'ta adı geçen Leontios, 694-5 yılının Anatolikon *theması* için adı geçen ilk “patrik” ve “*strategos*”tur. Dolayısıyla kaynaklarda geçmemesine rağmen 668-9'da ve 694-5'e kadar olan dönemde, bu *themanın* bir *strategosunun* var olduğu tahmin edilebilir.

bölümde, “Zamanın İmparatoru Iustinianos, Sykai harabelerini ve tiyatrosunu onarttı ve [buraya] Iustinianopolis adını verdi.” bilgisini vermektedir. Bk. Malalas. XVIII.159.18-19; Sykai hakkında ayrıca bkz. C. Mango, “Galata”, *ODB*, II, s. 815-16; Murat Arslan, *İstanbul'un Antikçağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler*, İstanbul 2010, s. 458, dpnt. 1899.

⁶⁰⁴ Theop. A.M. 6161.

⁶⁰⁵ Theop. A.M. 6187; Nikep. *Brev. Hist.* 40.1-4; *PmbZ* Leontios (#4547)

Nitekim bu ilk *strategos*'tan sonra XI. yüzyıl'a kadar olan dönemde, Anatolikon *themasında* 55 *strategos*un görev yaptığı bilinmektedir.⁶⁰⁶

Strategos unvanının yanı sıra *thema* sistemi dâhilinde yöneticilere patrik/patrikios unvanının verilmesi, imparatorluğun hâkimiyetindeki bölgelerin idarî, askerî ve dinî yönetiminin kolaylaştırılması amacıyla yapılan bir uygulamadır. Nitekim *patrikios* unvanına sahip bir yönetici, kendi bünyesinde belli sayıda bir kuvvet barındırarak hem kendi hâkimiyet bölgesini hem de imparatorluk bölgelerini koruma altında tutmaktaydı. Dolayısıyla bu kişi bölgesinde tek *strategos* ve tek patrik idi. Böylece bu kişi, sistem dâhilinde idarî, askerî ve dinî yönetimi tek bir çatı altında toplayan kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁰⁷

695'ten sonra siyasî ve askerî olarak güçlü ve dirayetli olan İmparator Herakleios ile başlayan ve II. Iustinianos'un saltanatıyla biten ve yaklaşık yüzyıl süren Herakleios Hanedanlığının son bulmasıyla Bizans İmparatorluğu, hem siyasî, idarî, askerî hem de sosyo-ekonomik olarak ciddi bir kargaşa içerisine düşmüştür. Bu hanedanlığın son bulmasıyla imparatorluk, 685 yılından başlatılabileceğimiz imparatorluk tarihinde “*Anarşi Dönemi*” olarak tanımlanan ve Anatolikon *Strategos*'u Leo'nun tahtta oturmasıyla son bulan bir döneme girmiştir. Bu dönemde, imparatorluk tahtına arka arkaya Philippikos Bardanes (711-713), II. Anastasios (713-716) ve III. Theodosios (716-717) geçmişlerdir. Bu süreçte II. Anastasios'un saltanatının (713-715) sonuna kadar bazı sivil eyaletler, diğer askerî eyaletlerle varlıklarını birlikte devam ettirdiler ve İmparator Anastasios'un, süvari *thema* birliklerinin başına yetenekli ve liyakatli aynı zamanda sivil kişiler atadığı verilen bilgiler arasındadır.⁶⁰⁸ Ancak bu imparatorlar, içte gittikçe alevlenen dinî tartışmaları sonlandıramamış ve Bulgar ve Müslüman Arap saldırılarını da bertaraf edememişlerdir.⁶⁰⁹ Hem bu “*Anarşi*

⁶⁰⁶ Basilike Blisidou, “Θεμα Ανατολικον”, *Η Μικρά Ασία των Θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.)*, Αθήνα 1998, s. 351-360.

⁶⁰⁷ Herakleios dönemine ait 1234 Yılı Anonim Süryanî Vekayinamesindeki bir örnek konunun anlaşılması için oldukça kıymetlidir: “*Karşı taraftan [Bizans'tan] Filistin'e gönderilen General, Herakleios'un Filistin Kaisareiası'nı ve ona bağlı bölgeleri emanet etmiş olduğu Patrikios Sergios'tu. O, Arap ordusunun yaklaşmakta olduğunu öğrenince, kendi kuvvetlerini topladı ve Araplarla yapacağı savaşta kendi elini güçlendirmek için beş bin Samiriyeli piyadeyi çağırttı...*” Bk. Duygu, *Süryanî Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ*, s. 424-25.

⁶⁰⁸ Theop. A. M. 6206.

⁶⁰⁹ Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 268; Bu dönem hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Kaegi, *Byzantine Military Unrest 471-843*, s. 186-208.

Dönemi” hem de basiretsiz kişilerin imparatorluğu yönetmesi, elinde ciddi anlamda askerî desteği bulunan Anatolikon ve Opsikion *strategos*larının, ilerleyen bölümlerde de görüleceği üzere daha da güçlenmesine yol açmıştır.

Anatolikon *theması* ve birlikleri, 681’de IV. Konstantinos’a; 717’de de İmparator III. Theodosios’a karşı isyan etmişlerdir ki güçsüzlüğünün farkında olan III. Theodosios, kendisinden önce imparatorluk yapan II. Anastasios tarafından Anatolikon *themasının* *strategos*luğunda görevlendirilen ve bu *themanın* ciddi bir desteğini alan Germanikeialı [Maraş] *strategos* Leo’nun⁶¹⁰ başşehre hareketi sonrasında tahtından feragat etmiştir. Nitekim VII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren artık merkezî yönetime siyasî ve askerî baskının, Opsikion *themasından* ziyade *strategos* Leo dolayısıyla Anatolikon *themasından* gelmeye başladığı tespit edilebilmektedir. Bu çerçevede, III. Theodosios’un tahta çıkmasından sonra *strategos* Leo, imparator kızıyla evlendirme sözü verdiği ve muhtemelen İmparator II. Anastasios tarafından Armeniakon *themasının* *strategos*luğuna atanan ve aynı zamanda bir ikonasever olan Artabasdos ile işbirliği yapmıştır.⁶¹¹

Bu işbirliği, anlaşılan Anadolu’nun iki büyük *theması* olan Anatolikon ve Armeniakon *thema strategos*larının, merkezî yönetimi ele geçirmeye aynı zamanda merkezî yönetim üzerindeki Opsikion *themasının* siyasî ve askerî gücünü kırmaya tam anlamıyla karar verdiklerini göstermektedir. Artabasdos’un ikonasever bir *strategos* ve *komes* olması, onun yönetmiş olduğu Armeniakon ve Opsikion *thema* birliklerinin de ideolojik olarak ikonasever olmasına neden olmuştur. Nitekim bir müddet sonra, V. Konstantinos’u destekleyen Anatolikon *theması* ve birliklerinin de ikonakırcılığı desteklemeleri, Anadolu *themalarının* ikonasever ve ikonakırcı olarak ikiye bölünmeleri, özellikle de üç büyük Anatolikon, Opsikion ve Armeniakon *themaları* arasında ciddi problemlerin çıkmasına neden olmuştur.⁶¹²

⁶¹⁰ III. Leo’nun kökeni hakkında bkz. Stephen Gero, *Byzantine Iconoclasm during the Reign of Leo III*, Louvain 1973, s. 1-13.

⁶¹¹ Theop. A.M. 6207; *PmbZ* Artabasdos (#632); Kountoura-Galake, “Θεμα Αρμενιακων”, s. 119.

⁶¹² Anadolu *themalarının* bu dönemde ikonakırcı ya da ikonasever olup olmadığına dair makale çalışmasında Kaegi, bu konu hakkında herhangi bir tarihî kanıt bulunmadığını esasında konunun oldukça karmaşık olduğunu belirtmektedir. Bk. W. Kaegi, “The Byzantine Armies and Iconoclasm”, *Byzantinoslavica*, XXVII, Prague 1966, s. 48-49, 70; Burada *thema* birliklerinin ikonakırcı olup olmaması, yanında yer aldıkları imparatorun ya da *strategosun* ideolojik düşüncesiyle ilgili olduğu vurgulanmalıdır. Çünkü ordu, özünde imparatorun ya da kendisini idare eden yöneticisinin ideolojisini uygulayan bir kurum olarak tanımlanmalıdır. Bu konu hakkında imparatorluk dâhilinde Haldon

Buradaki diğer problem ise yeteneksiz İmparator III. Theodosios'un tahttan indirilmesinden sonra tahta kimin çıkacağına dair olmalıdır. *strategos* Leo'nun, II. Anastasios döneminde Anatolikon *themasının strategosu* olarak atandığı daha önce belirtilmişti. Nitekim onu atayan II. Anastasios, Opsikion *themasının* isyanıyla tahttan indirilerek yerine III. Theodosios atanmıştı ve bu süreçte dahi *strategos* Leo, II. Anastasios'a olan sadakatine devam etmişti. Bu durum, III. Theodosios ile Leo'nun arasının bozulmasına aynı zamanda Leo'nun Opsikion *themasına* kin beslemesine de sebep olmuştur. Nitekim imparatorluk tahtını ele geçirmeye niyetlendikten sonra Leo'nun, doğrudan Opsikion *themasına* yönelmesi de bu kinin bir göstergesi olarak düşünülebilir.

Bundan sonraki gelişmeler yine Theophanes'in vermiş olduğu bilgilerden takip edilebilmektedir. İmparatorluk yönetimi ve başkenti, bu dönemde oldukça karışık olup aynı zamanda Müslüman Arapların tehdidi de devam etmektedir. Nitekim Emevî Halifesi Süleyman b. Abdümelik (715-717), Konstantinopolis'e karşı bir sefer tertipleledi ve kardeşi Mesleme'yi komutan olarak atadı. Mesleme, kendisinin önünden kara ordusuyla Süleyman'ı; denizden ise Ömer'i gönderdi ve onları takip etti. Karadan gönderdikleri [Süleyman ve birlikleri] Amorion'a ulaştıklarında (716) Anatolikon *themasının strategosuna*, "...Roma İmparatorluğuna senin yakıştığını biliyoruz. Bundan dolayı gel ve barışa dair müzakere yapalım" şeklinde bir teklifte bulundu. Süleyman, Amorion'da hiçbir ordunun bulunmadığını fark etti. Ayrıca İmparatorun, Artemios [II. Anastasios]'a son desteğinden dolayı *strategos* Leo ile bir düşmanlığı vardı. Bu yüzden orada Mesleme'yi bekleme niyetindeyken şehri kuşattı. [Süleyman] Şehre yaklaştığında Müslüman Araplar, *strategos* Leo'ya imparator olarak bağirmaya başladılar.⁶¹³ *Strategos* Leo, ilk önce Amorion'a dayanan

kapsamlı ve ilgi çekici bir makale kaleme almıştır. Bk. J. F. Haldon, "Ideology and Social Change in the Seventh Century Military Discontent as a Barometer", *Klio*, 68, 1986, s. 139-190; Bunun en net örneği, Ağustos 786'da ikonla ibadeti yeniden canlandırmak amacıyla yapılan VII. Ekümenik Konsilin, İmparator VI. Konstantinos'u destekleyen ikonoklast merkezî tagma birlikleri tarafından dağıtılması hadisesidir. Bu hadiseden sonra İmparatoriçe Eirene, İmparatorluk askerî savunmasını zayıflatmak pahasına da olsa bu konsili dağıtan merkezî tagma birliğini lağvetti ve onların yerine ikonoklast hakkında hiçbir fikri olmayan ancak ikonaseverliği yani İmparatoriçe Eirene'nin ideolojisini destekleyecek ve koruyacak olan Slavlardan bir birlik oluşturdu. Bk. James A. Arvites, "Eirene'nin Saltanatı Döneminde Bizans Anadolu'sunun Savunması", *İÜEF Tarih Dergisi*, Çev. Murat Keçiş-Cüneyt Güneş, S. 64, 2016/2, İstanbul, s. 134-35; André Grabar, "Resim Düşmanlığı", *Sanat Dünyamız Bizans Özel Sayısı*, Çev. Sema Rifat, S. 69-70, İstanbul 1998, s. 231-233.

⁶¹³ Theop. A.M. 6208.

Süleyman ile sonrasında da ve bu dönemde Anatolikon *themasının* idarî yönetimi dışında kaldığı anlaşılan Akroinon [Afyon]'da karargâhını kuran Mesleme ile anlaştı.⁶¹⁴ Nitekim Mesleme ve ordusu, kışlamak için Anadolu içlerine döndüler. Bu sırada III. Theodosios'un oğlu, Nikomedia'da bulunmaktaydı ve Mesleme'nin kendi eyaletinin dışında olduğunu görünce *strategos*, Nikomedia'ya gitti. Leo, Theodosios'un oğlu tarafından karşılandı ve Leo, tüm imparatorluk halkıyla birlikte onu tutukladı. İmparatorun oğluyla birlikte *strategos*, Khrysopolis [Üsküdar]'e geldi. Bu olaylardan haberdar olan İmparator Theodosios, Patrik Germanos ve senato ile görüştü. Bu görüşmede Patrik Germanos, Leo'dan almış olduğu sözü Theodosios'a ileterek ona dokunulmayacağını bildirdi ve böylece *strategos* Leo'ya imparatorluğu teslim etti. Theodosios ve oğlu, hayatlarının geri kalanını din adamı olarak geçirdiler.⁶¹⁵

Böylece Opsikion *themasının* destekleriyle tahta çıkan III. Theodosios, Anadolu *themalarının* en büyüğü ve güçlüsü olan Anatolikon *themasının* *strategosu* Leo tarafından tahttan indirilmiş oldu. Kaynaklarda Leo [III.] olarak bilinen *strategos* tahta geçmiş ve kendisi de Leontios'tan sonra Anatolikon *themasından* imparatorluğa yükselen ikinci *strategos* olmuştur. Kaegi'nin tespitine göre, 717'de gerçekleşen bu taht değişikliğinden V. Leo (813-820) döneminin sonuna kadar geçen süreçte Anatolikon *theması*, Bizans Anadolu'sunun idarî ve askerî yönetiminin iç güç dengesinde en etkili *thema* olmuştur.⁶¹⁶ Dolayısıyla bu yüzyıllarda Anatolikon *theması*, imparatorluk yönetiminin kaderini belirleyen bir *thema* olmuştur.

Theophanes'in 708-9'da vermiş olduğu bilgiye göre, "Bu yılda Mesleme ve Abbas, Tyana'ya karşı bir sefer yaptı... İmparator, onları uzaklaştırmak ve mücadele etmek için kalabalık çiftçi-asker ve bir ordu ile Theodoros Karteroukas ve Theophylaktos Salibas adında iki *strategosu* onlara karşı gönderdi."⁶¹⁷ II. Iustinianos'un ikinci saltanat döneminde (705-711) Müslüman Arapların gerçekleştirmiş olduğu bu ilk Tyana kuşatmasına karşı koymak için İmparator'un hangi *themadan* gönderdiği belli

⁶¹⁴ Strategos Leo, barış görüşmelerini Theophanes'in vermiş olduğu bilgiye göre Süleymanla teçhizatlanmış 300 süvarisiyle; Mesleme ile Anatolikon *themasının* *tourmarkhosu* ve *tourmarkhos*'un komutasında 1.000 kişilik asker grubuyla katılarak gerçekleştirmiştir. Bk. Theop. A.M. 6208.

⁶¹⁵ Theop. A.M. 6208; Nikep. *Brev. Hist.* 51.1-25, 52.1-25; Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 79-81.

⁶¹⁶ Kaegi, *Byzantine Military Unrest 471-843*, s. 235.

⁶¹⁷ Theop. A.M. 6201; İbnü'l-Esir, Mesleme b. Abdülmelik ve Velîd b. Abdülmelik'in Rum diyarına yapmış oldukları gazada, yani 707 yılında, Tuvâna [Tyana]'nın fethedildiği bilgisini vermektedir. Bk. İbnü'l-Esir, *El Kâmil-Fi't-Târih*, C. IV, s. 207.

olmamakla birlikte iki *strategos* görevlendirdiği görülmektedir. Bu yüzyılda, Tyana'nın Anatolikon *themasının* sınırları içerisinde olduğu ve buraya gönderilen *strategoslardan* birisinin, muhtemelen Anatolikon *themasının strategosu* ve birliklerin bir kısmının da aynı *themanın* birlikleri olduğu tahmin edilebilir. Bunun yanı sıra birlikleri desteklemek için çiftçi-askerlerin yani *stratioteslerin* özellikle Tyana ve çevresinden destek amacıyla geldikleri düşünülebilir.

Anatolikon birliklerinin, 742'de isyancı ve aynı zamanda ikonasever Artabasdos'a karşı İmparator V. Konstantinos'u desteklediği görülmektedir.⁶¹⁸ 803'te bu *themanın strategosu* Bardanes Turkos⁶¹⁹ bir isyana öncülük etti.⁶²⁰ Nitekim Bardanes Tourkos, ilk önce Thrakesion *strategosu* iken bir müddet sonra Anatolikon *themasının strategosu* olarak atanmış ve Theophanes'in vermiş olduğu bilgiye göre de doğu *themaları* tarafından imparator ilan edilmiştir.⁶²¹ Bardanes Tourkos, VIII. yüzyılın sonu ve IX. yüzyılın başlarının en önemli *strategoslarından* birisidir. Bu döneme ait sikkelerde, kendisi Anatolikon *strategosu*, *protospatharios'u* ve *patriği Bardanes* ve *Anatolikon Strategos'u* ve *Patriği Bardanes* şeklinde geçtiği görülmektedir.⁶²²

Thema, merkezî yönetim tarafından VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tehdit olarak görülmesine rağmen bu *themadan* gelen idarî ve askerî yöneticilerin, geniş arazileri ve önemli mevkileri ellerinde tuttukları da tahmin edilebilir. Bundan dolayı idarî ve özellikle de askerî mevki sahibi olmak isteyenler, idarî ve askerî olarak geniş coğrafyaya aynı zamanda da ciddi bir asker sayısına sahip Anatolikon *themasından* mutlaka destek almak durumundaydı. *Themanın* idarî ve askerî olarak güçlü olması, aynı zamanda askerî arazilerinin geniş olmasına ve kırsal çekim merkezi olarak geniş bir kırsal nüfusu bünyesinde barındırmasına da neden olmuştur.⁶²³

⁶¹⁸ Kaegi, *Byzantine Military Unrest 471-843*, s. 236-37; Warren Treadgold, "The Missing Year in the Revolt of Artavasdos", *JÖB*, 42. Band, Wien 1992, s. 90.

⁶¹⁹ Hakkında bkz. David Nicol, *A Biographical Dictionary of the Byzantine Empire*, London 1991; Talat Koçak, "Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu'nda Türk Kökenli Bir Komutan: Bardanes Turkos ve İsyanı", *History Studies*, Vol. 7/2, 2015, s. 67-76.

⁶²⁰ *PbmZ* Bardanes Tourkos (#766); (#768); Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, s. 9-11; C. Foss, "Anatolikon", *ODB*, I, s. 90; Bardanes Tourkos'un bu isyanı, 19 Temmuz 803'te başlayıp 8 Eylül 803'te son bulmuştur. Bk. Kaegi, *Byzantine Military Unrest 471-843*, s. 245-6.

⁶²¹ Theop. A.M. 6291, 6295; Genes. I.6; *PbmZ* Bardanes (#760), (#762).

⁶²² Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 1750; 1750 B.

⁶²³ Basilike Blisidou, "Θεμα Ανατολικον", *Η Μικρά Ασία των Θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.)*, Αθήνα 1998, s. 69-70.

788-9 yılına ait Thephanes'in vermiş olduğu bir bilgiden, “*Bu yılda Araplar, Eylül ayında Roma şehirlerine karşı başka bir yağma hareketi daha düzenlediler ve Kopidnados [Apadna?]*”⁶²⁴ denilen yere Anatolikon theması içlerine sızdılar. Roma strategoları güçlerini birleştirdiler ve savaşa kattılar. Sürgün edilen hiç de azımsanmayacak sayıda olan skholarioslar dâhil çoğu öldürüldü ve mağlup edildiler. Opsikion arkhonlarının yanı sıra Anatolikonluların tourmarkhosu olan rütbeli Diogenes'te yenildiler.”⁶²⁵ Verilen bilgiden Müslüman Arapların bu yılki saldırısına karşı koymaya çalışan thema birliklerinin, muhtemelen seçilmiş ve soylu olan yöneticilerini de kaybetmeleri dolayısıyla ağır bir mağlubiyete uğradıkları anlaşılmaktadır. Burada çalışma için önemli olan nokta, mücadelenin gerçekleştiği yer olan Kopidnadon/Kopidnados olarak adlandırılan bir yerden Anatolikon theması sınırları içerisine girilmesidir. Bu mücadele hakkında Arap kaynaklarında ayrıntılı bilgi verilmemekle beraber “*Bu yıl sadece Sâife Seferi'nin*” yapıldığı bilgisi verilmektedir.⁶²⁶

VI. Konstantinos dönemine ait Theophanes'in 793-4 yıllarına ait vermiş olduğu bir bilgiden, “*Bu yılda Araplar, komutanlarının evlerine dönmeleri koşuluyla Thebasa [Se Kalesi/Kesmez] Kastronu'nu aldılar.*”⁶²⁷ bilgisini vermektedir.

Nitekim bu saldırı hakkında Süryani Mikhaıl de, “*Abdu'r-rahman'ın emrindeki Müslüman Arap birlikleri Kappadokia içlerinden, “Rabasa” olarak adlandırılan bir kaleyi kuşattılar. Bu kaledeki, dört yüz adam susuzluktan öldü ve böylece kale içindeki esirler, altınlar ve değerli eşyalarla birlikte ele geçirildi.*” bilgisini vermektedir.⁶²⁸ Halife b. Hayyât ise, “*Bu yıl (792-3), yaz savaşları olmadı. Abdülmelik b. Salih, Ömer b. Hübeyre'ye yazarak Debese'ye gitmesini ve Abdülmelik b. Salih'in yanına gelmesine kadar orada kalmasını emretti. Sonra, Abdurrahman şehre gelerek burayı [Debese] fethetti.*” bilgisini vermektedir.⁶²⁹ Bu bilgiler, kısa ancak çalışma açısından oldukça önemli bilgilerdir. Nitekim muhtemelen Tarsos'tan yola çıkan Müslüman Arap birlikleri, Podandos ve Herakleia yolunu takip ederek

⁶²⁴ Ramsay, bu yerin Isauria'daki “Apadna” olma ihtimali üzerinde durmaktadır. Ramsey, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 294.

⁶²⁵ Theop. A.M. 6281.

⁶²⁶ Taberî, *The History of al-Tabari*, Vol. XXX, s. 104; İbn Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, Çev. Abdulhalik Bakır, Ankara 2001, s. 535.

⁶²⁷ Theop. A. M. 6286.

⁶²⁸ Süry. Mikh. XII.3.

⁶²⁹ İbn Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 536-7.

Herakleia'dan sonra Anatolikon'a ulaşılan ve muhtemelen bu *themanın* sınırları içerisinde kalan günümüzde “*Se Kalesi*”ne lokalize edilen⁶³⁰ ve kaynaklarda “*Thebasa*”, “*Rabasah*” ve “*Debese*” olarak geçen *kastrona* saldırmışlardır.

Bölgeye bir sonraki saldırı ise, 805-6 yılında yani Bizans İmparatoru I. Nikephoros (802-811) ve çağdaşı İslâm Halifesi Hârûnürreşid (786-809) döneminde kaydedilmektedir. Nitekim Theophanes, “*Bu yılda Arapların lideri Aaron [Harun], Maurophoroi [Siyah Giyimliler/Horasanlılar], Suriyeliler, Filistinliler ve Libyalılardan oluşan 300.000 kişilik güçlü bir orduyla Roma şehirlerini istila etti. Aaron, Andrasos [?], Sideropalos [Safsaf?]⁶³¹, Malakopea [Derinkuyu] ve Thebasa'nın yanı sıra çok güçlü olan Herakleia kalesini bir kuşatmadan sonra ele geçirdi. Aaron, Ankyra içlerine kadar ulaşan ve 60.000 kişiden oluşan bir birliğini de yağma için gönderdi.*” bilgisini vermektedir.⁶³² Taberî'nin vermiş olduğu bilgide İslâm orduları, 805-6 yılında Halife Hârûnürreşid'in bizzat katıldığı Anadolu seferinde, “*Dabasah/Debese*”nin de içinde bulunduğu altı kaleyi fethetmeleriyle kaydedilmiştir.⁶³³

Nitekim her iki kaynakta, hem Bizans hem de İslam Devleti'nin karşılıklı saldırıları dolayısıyla bilgiler verse de bu bilgiler, aynı zamanda coğrafi açıdan bir takım belirsizlikleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle kaynakların, saldırılan bölge hakkında ayrıntılı bilgi vermemesi, bahsedilen garnizonların hangi *thema* bölgesi yönetiminde olduğunun tespit edilmesini zolaştırmaktadır. Dolayısıyla özellikle VIII. yüzyılın sonu ve IX. yüzyılın başında yapılan bu mücadeleler sırasında Thebasa hariç Kapnikon, Andrasos⁶³⁴ ve Sideropalos'un Anatolikon *themasının* yönetiminde olup olmadıkları belli değildir. Ancak bu *kastronların*, güneyden gelen Müslüman Arap saldırılarını engellemek için muhtemelen Toros eteklerini ve geçitlerini koruyan *kastronlar* olduğu tahmin edilebilir.

⁶³⁰ Belke-Restle, *Galatien und Lykaonien*, s. 232; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s. 375; Nitekim Honigmann'a göre de Thebasa, bu dönemde *thema* statüsüne yükseltilmemiş Kappadokia *kleisouraları* arasında değildir. Bk. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 44.

⁶³¹

⁶³² Theop. A. M. 6298.

⁶³³ Taberî, *The History of al-Tabari*, Vol. XXX, Trans. C. E. Bosworth, The State University of New York Press 1989, s. 262; Ayrıca bkz. İbnü'l-Esir, *El Kâmil-Fi't-Târih Tercümesi*, C. V, s. 265-66, 275.

⁶³⁴ Andrasos'u Ramsay, *Kalkykadnos* yani “*Göksu Nehri*” üzerine lokalize etmektedir. Bk. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s. 393.

Nitekim merkezî yönetim tarafından tehdit olarak görülmesine rağmen *thema*, Müslüman Araplara karşı yapılan mücadelelerde ilk başta sevk edilen ve etkili mücadele veren *thema* olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu *thema*, VII. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar Bizans İmparatorluğu'nun siyasî, idarî ve özellikle de askerî tarihinde çok önemli gelişmelere neden olmuştur.

2.2.2. İdarî ve Askerî Yönetimi

Anadolu'da kurulan *themaların* idarî ve askerî coğrafya olarak en büyüğü, güçlüsü ve zengini, Anatolikon *theması* ve diğer kurulan *themaların* yöneticileri dâhil aralarındaki en kıdemlisi Anatolikon *strategosudur*.⁶³⁵ Nitekim idarî ve askerî listelerde, ilk başta bu *themanın* *strategosundan* ve idarî birimlerinden bahsedilmesi de bunu kanıtlamaktadır.⁶³⁶ *Themanın* aynı zamanda *strategosunun* idarî ve askerî yönetim merkezi, Phrygia Pakatiana bölgesinde bulunan ve imparatorluk birliklerinin Konstantinopolis'ten Dorylaeum ve İkonium aracılığıyla Toros Dağları-Kilikia hattına ulaşmasını sağlayan en stratejik garnizon Akroinon'daki Amorion [Afyon/Hisarköy/Hergan Kale]'dur.⁶³⁷

İmparatorluk *per Orientem* birliklerinin doğudan batıya çekilmesi sonucunda, Galatia ile Phrygia sınır bölgelerinin kesişme noktasında bulunan ve Geç Roma döneminde de özellikle askerî önemi bilinen Amorion, Anatolikon *themasının* askerî üssü olmuştur.⁶³⁸ Bu noktada, Amorion'un Yukarı Şehir surlarının VII. yüzyılın ortalarına tarihlendirildiği, 636 Yermük Savaşı'ndan sonraki gelişmelerde *per Orientem* birliklerinin hem tarihî geçmişinden hem de Yukarı Şehir'in Müslüman Arap

⁶³⁵ Foss, "Anatolikon", s. 89; Pertusi, *de them.*, s. 114-15; Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninety Century*, s. 40.

⁶³⁶ *Takt. Usp.*, s. 47; *Phil. Klet.*, s. 101, 103.

⁶³⁷ Konst. Porph. *de them.* I.16-17; Theop. A.M. 6233; Nikep. *Brev. Hist.* 64.41-42; Pakhy. IV, s. 471; Belke-Restle, *Galatien und Lykaonien*, s. 122-23; M. Canard, "Ammûriya", *El²*, Vol. I, s. 449; C. Foss, "Amorion", *ODB*, I, s. 79-80; C. S. Lightfoot, "Amorium and the Afyon Region in Byzantine Times", *Ancient Anatolia*, Ed. Roger Matthews, London 1998, s. 301-314; Amorion'un günümüzde Hisarköy'e denk geldiği, bölgede yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılan ve imparatorluğun sınırlarını belirleyen MS III. yüzyılın ortasına tarihlendirilen bir Roma mil taşından da anlaşılmaktadır. Bk. Talat Koçak, *Arkeolojik Veriler ve Yazılı Kaynaklar Işığında Amorium Kentinin Tarihi (En Eski Çağlardan Bizans Yerleşiminin Sonuna Kadar)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2018, s. 48.

⁶³⁸ Foss, "Amorion", s. 79; Eric A. Ivison, "Amorion in the Byzantine Dark Ages (seventh to ninth century)", *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium*, Ed. J. Henning, Vol. 2, Walter de Gruyter 2007, s. 25-26.

saldırılarına karşı daha emniyetli olabileceği düşünülmesinden dolayı Amorion'un, Anatolikon *themasının* bir merkez üssü olarak belirlendiği anlaşılmaktadır. Bu saldırılar sırasında da Amorion sivil halkının yaşadığı Aşağı Şehirde de şehrin güçlü surlarla korunmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.⁶³⁹ Bizans kaynaklarının yanı sıra Amorion hakkında Arap kaynaklarında da ayrıntılı bilgiler verilmekle beraber bu kaynaklarda Amorion, "Ammûriyye" şeklinde geçmektedir.⁶⁴⁰

Konstantinopolis'ten güneye doğru devam eden askerî güzergâh üzerinde bulunan Amorion'un, 644 yılında Müslüman Arapların saldırısına uğraması, *per Orientem* birliklerinin bu bölgede yoğunlaştığını ve VII. yüzyıldan itibaren bölgenin askerî-stratejik öneminin arttığını göstermektedir. Bölge, imparatorluğun özellikle güneye yapılacak olan seferlerinde Konstantinopolis'ten hareket eden birliklere yakın bir toplanma merkezi konumundaydı. Hem Geç Roma döneminden gelen tarihî sürekliliği hem de VII. yüzyıldaki siyasî ve askerî süreç içerisinde ortaya çıkan gelişmeler sonucunda Amorion, Anatolikon *themasının* en önemli idarî ve askerî merkezi olmuştur. Ayrıca Bizans-İslâm mücadelelerinin ciddi anlamda yoğunlaştığı ve Müslüman Arapların, Konstantinopolis'in fethinden önce alınmasını en çok istedikleri yerleşim yeri olmuştur. Bu doğrultuda Amorion hakkında sahihliği şüpheli olan bir hadisten bahsedilir ki bu hadis şu şekildedir:

"*Nikeia'dan önce Amorion'u, Konstantinopolis'ten önce Nikeia'yı ve Roma'dan önce Konstantinopolis'i fethedeceğiz.*"⁶⁴¹

Sahihiği şüpheli de olsa bu hadis, Amorion'un, Müslüman Arapların belleğinde ne kadar stratejik ve önemli bir yer olduğunu göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca Roma'ya kadar ulaşacak olan bir fetih düşüncesinde gerçekleşmemiş olsa dahi amaca ulaşmak için sırasıyla alınması gereken yerler, bir strateji çerçevesinde ele alınmıştır. Bu doğrultuda Müslüman Araplar, Amorion'a ilk

⁶³⁹ Koçak, *Arkeolojik Veriler ve Yazılı Kaynaklar Işığında Amorium Kentinin Tarihi (En Eski Çağlardan Bizans Yerleşiminin Sonuna Kadar)*, s. 7.

⁶⁴⁰ İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 107; Taberî, *The History of al-Tabari*, Vol. XXXIII, s. 97; İbnü'l-Fakih, *Muhtasar Kitâbü'l-Büldân*, s. 146.

⁶⁴¹ Nadia M. El Cheikh, *Arapların Gözüyle Bizans*, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul 2012, s. 83.

saldırısı 646 yılında; sonraki saldırıları ise 668, 716, 796, 838 ve 931 yıllarında gerçekleştiler.⁶⁴²

Bu saldırılardan, Bizans imparatoru Theophilos (829-842)'un çağdaşı olan Abbasi Halifesi el-Mu'tasım-Billâh tarafından 838 yılında Amorion'a yapılan saldırı⁶⁴³, en şiddetli ve acımasız olanıdır ki bu saldırı sonrasında Amorion'da bulunan aralarında Anatolikon⁶⁴⁴ ve Boukellarion⁶⁴⁵ *strategos*ları da dâhil *tourmarkhos*, *patrikios*, *dük*, *komes*, *magistros* ve *spatharios* gibi idarî ve askerî yüksek unvanlara sahip yöneticilerinde aralarında olduğu 42 soylu Bizanslı, Samarra'da 845 yılında idam edildiler. İdam edilen bu kişiler tarihe, "Amorion'un 42 Şehidi" olarak geçmiştir.⁶⁴⁶ Nitekim bu saldırıdan sonra Abbasilerin, Anadolu'ya yapmış olduğu akınların sıklığının azalmasına rağmen⁶⁴⁷ Amorion'un eski önemini kaybettiği buradakilerin geçici bir süreliğine⁶⁴⁸ ya Amorion'un kuzeyinde bulunan Germia garnizonuna⁶⁴⁹ ya

⁶⁴² Müslüman Arapların bu yıllarda Amorion'a yapmış oldukları saldırıları hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Talat Koçak, "The Struggle Between the Caliphate and Byzantium For the City of Amorion (Amorion)", *Porphyra*, Anno XIII, N. 25, 2017, s. 70-87.

⁶⁴³ İbnü'l-Esir, *El Kâmil-Fi't-Târih*, C. V, s. 507-514; Ayrıca Halife Mu'tasım'ın bu seferi hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Abdullah Duman, "Halife Mu'tasım'ın Amorion/Ammûriye Seferi", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 38, 2017, s. 439-467.

⁶⁴⁴ *PmbZ*, *Aëtios* (#108).

⁶⁴⁵ *PmbZ*, *Theodoros Krateros* (#7679).

⁶⁴⁶ A. Kazhdan-N. P. Ševčenko, "Forty-two Martyrs of Amorion", *ODB*, II, S. 800-801; Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 76-77; Geç tarihte olsa Müslüman Araplar'ın, 838 yılındaki Amorion kuşatması hakkında Abû'l-Farac da bilgi vermektedir: "...Araplar şehre girmek üzere geri dönerken adı, Bodin olan asilzadelere biri Mu'tasım'ın yanına döndü ve kendi akrabalarına dokunulmayacağına dair söz aldıktan sonra "...Ben, şehri size kolayca teslim ederim" dedi. Arapların hükümdarı da ona 10.000 darik [dinar] verdi. Bodin içeri girdikten sonra içerideki müdafileri gevşetmek için uğraştı ve bunlara "siz kâfi derecede Arap öldürdünüz, artık yetişir. Çünkü ne yapsak şehri kurtaramayız. Muharebeden vazgeçersek belki de bize acırlar" dedi. Böylece Araplar şehre girdiler ve eşraftan, Anatolikon *strategos*u, *Aëtis*'i, *Euparka* [Eparkhos?] 'yı ve şehri teslim eden Bodin'i yakaladılar ve yığın yığın insan mahvettiler. Bk. Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, , s. 227; Abû'l-Farac'ın verdiği bilgilerden anlaşılan Amorion, bir ihanet sonucunda Müslüman Araplar'ın eline geçmiştir; Son zamanlarda bu konu hakkında yapılan en iyi makale çalışmalarından birisi olan Athina Kolia-Dermizaki'ye aittir. "The Execution of the Forty-two Martyrs of Amorion: proposing an interpretation" adlı çalışmasında Kolia-Dermizaki, Müslüman Araplar'a esir düşen kırk iki Bizans soylusunun durumu, ilişkiler bağlamında Halifenin neden Amorion'a saldırdığı, esirler sorunu ve esirler için görüşmelerin yapılması gibi Amorion kuşatmasından sonra ortaya çıkan çok önemli konular hakkında farklı yorumlar getirmektedir. Bu konu hakkında bkz. Athina Kolia-Dermizaki, "The Execution of the Forty-two Martyrs of Amorion: proposing an interpretation", *Al-Masaq: Islam and the Medieval Mediterranean*, Vol. 14, No. 2, 2002, s. 141-162.

⁶⁴⁷ Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 188.

⁶⁴⁸ 931'de Müslüman Araplar'ın tekrar Amorion'a saldırması bunun kanıtıdır. Nitekim 838'den sonra şehrin yeniden inşa edilmesi için faaliyetlere girişildiği ve inşa edildiği görülmektedir. Bk. Ivison, "Urban Renewal and Imperial Revival in Byzantium (730-1025)", s. 14-17.

da Amorion'un güneyinde bulunan Polybotos [Bolvadin]⁶⁵⁰ garnizonuna yakın bir yere yerleştirildikleri ifade edilmektedir.⁶⁵¹

Bu saldırı hakkında en ayrıntılı bilgiyi veren kaynak, Arap kaynağı Taberîdir. Taberî, Halife el-Mu'tasım'ın Amorion'a saldırı öncesi hazırlıkları, saldırısı ve sonrası hakkında detaylı bilgiler verir. Saldırı sonrasında da buradakilerin özellikle erkeklerin kılıçtan geçirildiğini; kadın ve çocuklarında tutsak alındığından bahseder.⁶⁵² Taberî, Amorion'a saldırı yapılmadan önce Halife el-Mu'tasım'a ait bir konuşmayı da verir. Bu konuşmaya göre Halife el-Mu'tasım, "Rum [Bizans] arazilerindeki en alınmaz ve en güvenli kale hangisidir?" diye sorar ve "Ammûriye" cevabını alır. Bundan sonra Taberî, "İslâm geldiğinden beri bu zamana kadar hiçbir Müslüman onu almak için girişimde bulunmadı. Ammûriye, Hıristiyanlığın gözü ve merkezidir. Hıristiyanlara göre Konstantinopolis'ten bile daha yücedir." bilgisini verir.⁶⁵³ Anlaşılacağı üzere Taberî'nin vermiş olduğu bilgiler, kısmen abartılı olmakla beraber Amorion'un, imparatorluğun Anadolu'daki en önemli şehri olduğuna vurgu yapmıştır. Dolayısıyla verilen bilgiden Amorion, Bizanslılar ve Müslüman Araplar açısından hem askerî hem dinî hem de stratejik önemini göstermesi bakımından oldukça önemli bir şehirdir. Dolayısıyla Taberî'nin de ifadesiyle "Hıristiyanlığın gözü ve merkezi" olan Amorion, Konstantinopolis'in fethinden önce fethedilmesi gereken bir merkez konumundadır.

Anatolikon *theması* hakkında İbn Hurdazbih, "Natûlûs"⁶⁵⁴ [Anatolikon] *bölgesi*: Bu kelimenin anlamı "doğu" demektir. Burası Rum bölgelerinin en büyüğüdür ve

⁶⁴⁹ Haldon-Kennedy, "The Arab-Byzantine Frontier in the Eighth and Ninth Centuries: Military Organisation and Society in the Borderlands", s. 95.

⁶⁵⁰ Belke-Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s. 363-364.

⁶⁵¹ Warren Treadgol, *The Byzantine Revival 780-842*, Stanford University Press 1988, s. 445, not. 418; Saldırıdan sonra garnizonda kalanların nereye yerleştirildikleri tam olarak bilinmemekle birlikte Brooks'un İbnü'l-Fakih'ten alıntılanmış olduğu bilgiden Marg Al-Shahm [Marj aş-Şam ?]'ın kendi döneminde Anatolikon strategos'unun merkezî olarak ifade edilmektedir. Bk. Brooks, "Arabic Lists of the Byzantine Themes", s. 75.

⁶⁵² Savaş sonrasındaki tutsaklar hakkında Halife el-Mu'tasım, Bizans soylularının satılacak olan diğer esirlerden ayrılmasını emretmiş ve nitekim geri dönerken Taberî'nin vermiş olduğu bilgiye göre 6.000 tutsağı ibret olması için idam edilmesine karar vermiştir. Bk. Taberî, *The History of al-Tabari*, Vol. XXXIII, s. 119.

⁶⁵³ Taberî, *The History of al-Tabari*, Vol. XXXIII, s. 97; İbnü'l-Esir, *El Kâmil-Fi't-Târih*, C. V, s. 507.

⁶⁵⁴ Farsça kaynağımız Anonim, *Hudûdü'l-Âlem de Anatolikon*, "Natalık" şeklinde ifade edilmektedir. Bk. Anonim, *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, s. 184.

burada Ammûriye [Amorion] şehri bulunmaktadır. Onda 44 tane “burç” bulunmaktadır ve burada [Anatolikon] Alemeyn kalesi, Mercü’ş-Şahm, Burgus ve Meskenin ve otuz tane diğer kale ve Besn ve Musbetlin kaleleri vardır.”⁶⁵⁵ bilgisini vermektedir. Nitekim tarihî olarak Anatolikon strategosunun merkezi, Amorion’dur ve yapılan kazılarda Amorion’un hem alt hem de üst şehrinde çok sayıda kule ve çeşitleri tespit edilmiştir.⁶⁵⁶ Ancak İbn Hurdazbih’in, Anatolikon coğrafyası hakkında vermiş olduğu kaleler günümüzde tespit edilebilmiş değildir.

Mesûdî, “Natlık [Anatolikon] bölgesi, Rum bölgelerinin en büyüğüdür. Ammûriye bu bölgededir. Bu bölge, Sugûruş-Şam’daki Hısn-ı Herakle [Herakleia/Ereğli]’den başlar ve İslam ülkesi boyunca uzanır. Bu Natlık bölgesinin merkezi, Bağistopoli [Augustopolis?] olarak bilinen rasnaktır. Bunun içerisinde birkaç defa kurulan Sûkul-Buhur [Çarşı] vardır.”⁶⁵⁷ bilgisini vermektedir. Kudâme b. Ca’fer ise, “...sonra onu [Thrakesion] Natlık takip eder. Onun anlamı “doğu” demektir. Rum bölgesinin en büyüğüdür. Onun batıda Ubsîk’e kadar sınırı uzanır. Güneyde Bahrü’ş-Şam’ın yanındaki Selûvkiye, doğuda Kabâduk’a, kuzeyde Bûklar’a uzanır. Ordusu 15.000 askerdir. Bu bölgede Ammûriye şehri vardır ki bu şehri Mu’tasım fethetmiştir.”⁶⁵⁸ Diğer bir Arap kaynağı, Yâkût’un vermiş olduğu bilgilerin bir kısmı, İbn Hurdazbih’in vermiş olduğu bilgilerle benzerdir:

“...Natalikûs [Anatolikon] onun anlamı “doğu”dur. Burası Rum bölgelerinin en büyüğüdür. Sınırının başlangıcı Ubsîk [Opsikon] ve Terkesîs [Thrakesion]’tir. İkincisi Bûklar [Boukellarion] bölgesidir. Istartagus [Strategos]’un menzili, Mercü’ş-Şahm’dır. Ordusu 15.000 kişiliktir. Yanında üç tarmuhîn [tourmarkhos] vardır. Bu bölgede şuan harap durumda olan Ammûriye, Belîs ve Menbiç ve Maraş vardır ve burası Hısn Burgûs’tur.”⁶⁵⁹ bilgisini vermektedir.

⁶⁵⁵ İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 107-8.

⁶⁵⁶ Richard M. Harrison, “Emirdağ (Afyon)’da Amorium Birinci Kazı Raporu”, *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara 1990, s. 156.155-165; İkinci raporunda Harrison, en az üç kulenin, kapı kulesi ve üçgen bir kulenin tespit edildiğini belirtmiştir. Bk. Richard M. Harrison, “Amorium Excavations 1989: The Second Preliminary Report”, *AS*, Vol. 40, 1990, s. 206, 213; Chris Lightfoot-Mücahide Lightfoot, *Amorium*, İstanbul 2007, s. 106-7.

⁶⁵⁷ Mesûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, s. 151.

⁶⁵⁸ Kudâme b. Ca’fer, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 258.

⁶⁵⁹ Yâkût, *Mu’cemü'l-Büldân*, s. 112.

Themanın sistem dâhilinde yönetimi, 842-843 yılları arasındaki Takt. Usp.'de Anatolikon *theması* yönetimi, *Anatolikon Patriği ve Strategosu*⁶⁶⁰, *Anatolikon Tourmarkhosları*, *Anatolikon Khartoulios*⁶⁶¹; Klet. Phil.'da, *Asia Anatolikonun Strategosu*, *Anatolikon Strategosu*, *Anatolikon Strategosu ve Prokonsül Patriği*, *Anatolikon Strategosu ve Protospatharios*⁶⁶², *Anatolikon themasının emekli Strategoları ve Protospathariosları*, *Anatolikon Komes Kortesi*⁶⁶³ ve *Spatharios*, *Themalar arasında Anatolikon themasının Komes Kortesi ve Spathariosu*, *Anatolikon themasının Khartoulios ve Spathariosu*⁶⁶⁴; Takt. Beneš.'te, *Prokonsül olan Anatolikon Strategos'u ve Protospatharios'u*⁶⁶⁵; Konst. Porph. *de caer.*'de, *Anatolikon Strategosu*⁶⁶⁶; 975'e tarihlendirilen *DV Taktikonunda Anatolikon theması*⁶⁶⁷ ve Takt. de L'Esc.' de ise *Anatolikon Strategosu* ve *Anatolikon Khartoulios*⁶⁶⁸ şeklinde geçmektedir. Nitekim daha öncede belirtildiği üzere Anatolikon *theması* ve yönetimi, kaynaklar dâhilinde en çok atıf yapılan *themadır*. Bu da *themanın*, hem merkezî hem de yerel yönetimler için ne kadar önemli olduğunu gösteren ayrı bir detaydır.

İdarî ve askerî öneminin yanı sıra Anatolikon'un, merkezden özellikle iç bölgelere çeşitli görevlerle gelen memurların ve habercilerin de durak noktası olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim X. yüzyılın Anadolu'sunda, Sykellos ve Synada Metropolitliği yapan Leo'nun, Spatharios Malakinus'a yazmış olduğu yirmi

⁶⁶⁰ Aynı şekilde bk. Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 2613.

⁶⁶¹ *Takt. Usp.*, s. 47, 55, 61.

⁶⁶² Protospatharios: Geç Roma İmparatorluğu'nda, İmparatorun yakın korumalığını yapan Spatharios/Düz ve uzun kılıç taşıyan askerlerin yöneticisidir. Bk. Liddell-Scott, "πρωτο-σπαθῆριος", s. 1338; Unvan, muhtemelen VII. yüzyıldan itibaren özellikle Anadolu'da kurulan *themaların* yöneticileri strategoslara verilen askerî bir şeref unvanı niteliği de kazanmıştır. Bk. A. Kazhdan-A. Cutler, "Protospatharios", *ODB*, III, s. 1748; Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninty Century*, s. 27.

⁶⁶³ Komes tes Kortesi [Çadır Kontu]: Strategosun emrinde muhtemelen adli ve emniyet görevleri olan sivil-idarî görevli. Aynı zamanda Konst. Porph. *de caer.* adlı eserinde vermiş olduğu bilgiye göre, sefer sırasında İmparatorun çadırını [korte] kurmakla görevli olduğu için bu ad verilmiştir. Bk. A. Kazhdan, "Komes tes Kortesi", *ODB*, II, s. 1139; Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninty Century*, s. 43; VI. Leo'nun vermiş olduğu bilgiye göre, İmparator sefere çıktığı zaman onun çadırını kuran ve koruyanlardan sorumlu kişidir. Bk. VI. Leo, *Takt.* IV.32.123-124; Philotheos'un listelerinde strategos'un çadırını koruyan *kont* olarak görülmektedir.

⁶⁶⁴ Phil. *Klet.*, s. 101, 103, 137, 143, 147, 153.

⁶⁶⁵ *Takt. Beneš.*, s. 245.

⁶⁶⁶ Konst. Porph. *de caer.* II.50.13.

⁶⁶⁷ *DV.XXIII.5.*

⁶⁶⁸ *Takt. de L'Esc.*, s. 263, 273.

dördüncü mektubunda, “...Ulaklarımız farklı koşullardan etkilendiklerinden daha fazla beklemeden Anatolikon’da kaldılar...”⁶⁶⁹ bilgisini vermektedir. Ancak burada “farklı koşullar” olarak ifade edilen bilgi tam olarak net değildir. Muhtemelen Konstantinopolis’e giden bu ulaklar, hava koşulları, yol güvenliği veya o an için buldukları bölgede temel ihtiyaçlarını karşılayamama gibi etkenlerden dolayı Anatolikon da kalmışlardır.

Merkez Anatolikon *themasının* idarî ve askerî yapılanması bu şekildeyken *Takt. Usp.* de verilen bilgiye göre, *themanın* güneydoğu sınır hattını koruduğu anlaşılan Sozopolis *kleisourarkhesi*⁶⁷⁰ ve Lykaonia *tourmarkhesinden* de bahsedilmektedir. Bunların yanı sıra Anatolikon *themasının* merkezinde bulunan Phiberaton *tourmarkhesi* de listelenmektedir.⁶⁷¹ *Takt. Usp.*’nin yanında *Klet. Phil.*’da, Pamphylia ve Lykaonia *tourmarkhesi*’i ve *spatharokandidatos*’u⁶⁷² şeklinde bir listeleme de söz konusudur.⁶⁷³ Bu unvan listelemelerinden, IX. yüzyılın sonuna doğru bu bölgeler, Anatolikon *themasının* idarî ve askerî coğrafyası dâhilinde olup unvanlardan ya *kleisoura* ya da *tourma* statüsünde oldukları anlaşılmaktadır.

İmparatorluğun idarî ve askerî yöneticilerini tespit ettiğimiz Philotheos’ta, imparatorluğun idarî yöneticileri yedi sınıfa ayrılmış ve bu şekilde listelenmiştir. Bu yöneticilerden sadece *strategos* ve *domestikos thema* yönetimiyle ilgili olup diğerleri ise başşehirle ilgilidir.⁶⁷⁴ Aynı listenin devamında, Anatolikon *strategosunun* idaresi altında 11 görevli listelenmiştir. Bu yöneticilerin tablosu aşağıdaki gibidir:

⁶⁶⁹ Leo, *Corres.* 24.5-7.

⁶⁷⁰ IX. yüzyıla ait olan bir mühürde, adı okunamayan bölge yöneticisinin, *Sozopolis tourmarkhosu* ve *spatharios*’u unvanını kullandığı görülmektedir. Bk. Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 2643.

⁶⁷¹ *Takt. Usp.*, s. 55.

⁶⁷² *Takt. Usp.*’de *Spatharokandidatos* olarak geçen bu unvan, *Spatharios* ve *Kandidatos* unvanlarının birleşimiyle oluşan yüksek makam rütbesidir. Bk. *Takt. Usp.*, s. 53; A. Kazhdan, “*Spatharokandidatos*”, *ODB*, III, s. 1936; Ancak bu unvanın, *themanın* *tourmarkhesi* gibi idarî ve askerî sistem içerisinde alt birimlerden birisine karşılık gelen bir asalet unvanı olarak da görülmektedir. Bilgi almak için bkz. Bury, *The Imperial Administrative System of the Ninth Century*, s. 26-27.

⁶⁷³ *Phil. Klet.*, s. 149.

⁶⁷⁴ *Phil. Klet.*, s. 103.

Tourmarkhos
Meriarkhes
Çadır Kontu
<i>Themanın Khartoularios'u</i>
<i>Themanın Domestikos'u</i>
Bandon'un Droungarios'u
Komites
Spatharios Kentarkhosu
Hetareia Komesi
Protokankellarios
Protomandator/Mandator ⁶⁷⁵

Bu listeye Philotheos'un bir alt listede vermiş olduğu Kentarkhos'ta eklenmelidir.⁶⁷⁶

Kentarkhos

899 yılı itibariyle Philotheos'un vermiş olduğu 11 görevli ve *kentarkhos* ile Anatolikon *themasında* görevli olanlar ve sayıları aşağıdaki gibidir:

<i>Strategos</i>	1
Tourmarkhos	3
Çadır Kontu	1
<i>Themanın Khartoularios'u</i>	1
<i>Themanın Domestikos'u</i>	1
Bandon'un Droungarios'u	15
Kont	75
Spatharios Kentarkhosu	1
Hetaeria Kontu	1
Protokankellarios	1

⁶⁷⁵ Phil. *Klet.*, s. 109-111.

⁶⁷⁶ Phil. *Klet.*, s. 111.

Protomandator	1
Kentarkhos	373
Toplam Kişi	474

<i>Thema</i> Asker Sayısı	15.000

(Tablo-6: Anatolikon *Thema* Yönetimi ve Asker Sayısı)

773-809 yılları arasında Anatolikon *themasının* 18.000 askeri varken; Bölünmeden dolayı 840-899 yılları arasında bu sayı, 15.000'e düşmüştür ve *strategos*'ta dâhil toplam idarî ve askerî yönetici sayısı, 15.474 kişidir.⁶⁷⁷ Nitekim bu sayı, diğer *themaların* asker sayılarıyla kıyaslandığında en yüksek sayıdır. Bunun yanında *thema strategosu*, Konst. Porph.'un *de caer.* adlı eserinde vermiş olduğu bilgiye göre 911-12 yılı itibariyle 40 *litrai* yani 2.880 *solidus/nomisma roga*⁶⁷⁸ [yıllık] maaş almaktadır.⁶⁷⁹ *de them.* de verilen bilgiye göre, beş yüz okçu, üç yüz hafif zırlı ve yüz mızraklı asker *tourmarkhai* [*tourmarkhos*] adı verilen askerî komutanların emrine verildi.⁶⁸⁰

Anatolikon *theması* bölündükten sonra ortaya çıkan *thema*, üçüncü bölümde de ayrıntısıyla bahsedilecek olan Kappadokia *themasıdır*. Anatolikon *themasına* yapılan ilk Türk saldırısı ise 1069 yılında kaydedilmektedir. Nitekim 1066'da Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan (1063-1072)'in emriyle Anadolu'ya giren komutanlardan olan Afşin, 1069 yılı içinde bu *themanın* askerî merkezi olan Amorion'a ve sonrasında da İkonion'a saldırarak bu iki önemli garnizonu fethetmiştir.⁶⁸¹ Böylece Turan'ın da ifadesiyle, *Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın yine Türk askerleriyle aldığı Amorion şehri*, yine bir Türk komutan tarafından fethedilmiştir.⁶⁸²

⁶⁷⁷ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 67, 134.

⁶⁷⁸ Roga: Özellikle sivil ve askerî görevlilere yapılan nakit ödemelerdir. X. yüzyılda her *thema* için *strategoslar*, yıllık olarak Konst. Porph.'un vermiş olduğu bilgiye göre, 10 20, 30 ve 40 *libre nomisma* alıyorlardı. Bunun yanında *themalarda* görevli olan askerlere de her dört yılda bir nakit ödeme yapılırdı ve ayrıca seferlere katılan birliklere de özel ödeme yapılırdı. Bk. Andrew J. Cappel, "Roga", *ODB*, III, s. 1801; Konst. Porph. *de Adm. Imp.* 43.68.

⁶⁷⁹ Konst. Porph. *de caer.* II.50.3.

⁶⁸⁰ Konst. Porph. *de them.* I.74-75.

⁶⁸¹ Mikhael Attaleiates, *Tarih*, Çev. Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 128, 142; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi*, Ankara 2014, s. 64-65.

⁶⁸² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 2003, s. 168.

Artık durdulamayacak olan Türk tehlikesinden dolayı *themanın* birçok bölümü, 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türklerin hâkimiyetine girmiştir. Anatolikon *themasının* kaydına en son 1077 yılında rastlanılmaktadır. Nitekim İmparator VII. Mikhaıl Doukas dönemine denk gelen dönemde, *themanın strategos'u* aynı zamanda ünlü Phokas ailesinin de bir mensubu olan Nikephoros Botaneiates, imparatorluk yönetimine karşı isyan etmiş ve III. Nikephoros (1078-1081) olarak bu *themadan* tahta çıkan son isyancı imparator olmuştur.⁶⁸³

2.2.3. Coğrafyası ve Sınırları

Thema coğrafyalarının tespitinde, Hierokles'in *Synekdemos* adlı coğrafya eseri ile VII. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar imparatorluk coğrafyasında yer alan metropolitlikler, başpiskoposluklar, piskoposlukların kaydedildiği ve özellikle Anadolu coğrafyası hakkında önemli bilgiler edinilen kilise/piskoposluk kayıtları kısaca *Notitler* çıkış noktasını oluşturmaktadır. Özellikle *Notitler*deki, metropolitlikler genellikle eyaletin merkezini oluştururken piskoposluklar da tabir-i caiz ise eyaletlerin kasabaları konumundadır ve bunlar kaydedilirken Geç Antik Çağ eyalet isimleri adı altında kaydedilmişlerdir. Dolayısıyla bu kayıtlar, çalışma açısından dikkatli bir şekilde incelenmesi gereken hazır sınırlar vermektedir.

Kurulduğu tarihten bölünmesine kadar geçen süre içerisinde Anatolikon *theması*, günümüzde büyük ölçüde İç Anadolu bölgesini kapsamakla birlikte *themanın* idarî ve askerî coğrafyası, kabaca doğuda Kappadokia Bölgesi de dâhil batıdaki Lykia'ya kadar uzanmakta, kuzey ve güneyde sırasıyla Halys [Kızılırmak] Nehri⁶⁸⁴ vadisi ve Toros dağları ile sınırlanmaktaydı. Nitekim *de them.*'de verilen bilgiye göre *thema*, Lykaonia'nın ötesindeki Toros dağlarına yani Isauria⁶⁸⁵; *Klet. Phil.*'da, verilen bilgiye göre batıda Pamphylia'ın dağlık bölgelerine kadar uzanmaktaydı. Dolayısıyla *themanın* bölünmeden önceki güney sınırının, Isauria'ya hatta Müslüman Araplar ile

⁶⁸³ Mikh. Attal. *Tarih*, s. 214-215; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, Çev. Bilge Umar, İstanbul, 2008, s. 148.

⁶⁸⁴ Kaynağı, günümüzde Sivas'ın doğusundaki Kızıldağ yamaçlarından çıkan Kızılırmak Nehri, coğrafi olarak doğduğu yerden batıya yani Sivas'a doğru bir yön çizerek buradan yönünü güneybatıya yani Kappadokia'ya yönelir. Kayseri, Nevşehir ve buradan kuzeybatıya doğru Kırşehir, Kırıkkale, Ankara, Aksaray, Çankırı, Çorum ve Samsun'dan geçerek Bafra [Paurae]'dan Karadeniz'e dökülür.

⁶⁸⁵ Konst. Porph. *de them.* I. 13-14.

olan siyasî sınırı da teşkil eden Kilikya geçitlerine kadar ulaştığı tespit edilebilmektedir.

Konst. Porph. *de them.* adlı eserinde Anatolikon'un coğrafyası ile ilgili olarak: “Şuan da Anatolikon olarak adlandırılan themada tamamıyla beş etnik nüfus yaşamaktadır.⁶⁸⁶ Anatolikon, Meros olarak adlandırılan Komopolis'ten⁶⁸⁷ başlar⁶⁸⁸, ki burası Phrygia Salutaris olarak da adlandırılır, İkonion'a kadar [uzanır]. Taurus [Toros Dağları] 'a doğru İsaerialıların çevresi Lykaonia olarak adlandırılır. Denize-güneye yani Attaleia [Antalya] 'ya kadar Psykhros⁶⁸⁹ olarak adlandırılan dağa doğru burası Pamphylia olarak adlandırılır. Bu bölgenin yukarı ve iç kısımları Pisidia olarak adlandırılır. Akroinos'tan Amorion'a kadar olan bölge Phrygia Pakatiana olarak adlandırılır. Denize doğru uzanan [güneybatıya] ve Karia ile komşu olan bölge Lykia olarak adlandırılır. Kappadokia sınırına kadar ulaşan Taurus [Toros] 'a komşu ve iç bölgelerdeki bu kısımlar, Anatolika olarak adlandırılır, bu kısımlar aynı zamanda Anatolikon themasının bölümleridir.”⁶⁹⁰

Konst. Porph.'un coğrafi olarak vermiş olduğu bilgiler, Anatolikon themasının coğrafyasını kabaca tespit edilebilmesi açısından oldukça önemlidir. Anatolikon'un doğudaki sınırı, Kappadokia'ya; güneydoğusu Lykaonia dolayısıyla Toros Dağlarına; Güneyi Attaleia [Antalya]'nın kuzeyinde bulunan Toros Dağlarına; kuzeybatısı Nakoleia [Seyitgazi] sınırına kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kaynakta verilen bilgiye göre themanın, kuzeybatı sınırı Meros olarak adlandırılan Komopolis'ten başlamaktadır.

Themanın ayrıntıdaki coğrafi, idarî ve askerî sınırları, Orta Toroslardan Batı Toroslarını takip ederek özellikle günümüzde Göller Bölgesi dâhilinde Askania [Burdur] Gölü'nün batısında bulunan ve Thrakesion ile olan sınırı belirleyen günümüzdeki Söğüt Dağı, themanın güneybatı; bu dağların güneyi ise, deniz theması

⁶⁸⁶ Konst. Porph. Anatolikon theması içerisinde bu etnik grupların kim olduğuna dair bilgi vermemektedir.

⁶⁸⁷ Komopolis: Küçük Kasaba.

⁶⁸⁸ Burada Meros olarak adlandırılan yerin Nakoleia'nın hemen güneyinde olan bir yer ya da birkaç yeri bünyesine alan yerler olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla Anatolikon themasının, Opsikion theması ile olan kuzeybatı sınırını, Meros ile çizmek daha yerindedir ki zaten Nakoleia'nın Opsikion dahilinde olduğunu da tespit edebiliyoruz. Nitelim Anatolikon themasının bu sınırı, muhtemelen Meros'tan daha kuzeye gitmemektedir.

⁶⁸⁹ Yeri tam olarak tespit edilememekle birlikte Ψυχρός/Psykhros, Grekçede “soğuk” demektir. Muhtemelen Orta Toros Dağlarında bir dağ. Bk. Belke-Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s. 366.

⁶⁹⁰ Konst. Porph. *de them.* I.10-20.

olan Kibyrraioton ile olan güney sınırını belirlemektedir. *Themanın* kuzeydoğu sınırı, Tatta [Tuz] Gölü'nün hemen kuzeyinden geçen Halys Nehri ile belirlenmekteydi. Halys'in batısından Sangarios [Sakarya] Nehri'ne kadar olan nehir hattı ise kuzey hattını belirlemektedir. Dolayısıyla Ankyra, Anatolikon *themasının* sınırları içerisinde kalmayıp sınır hattı, Ankyra'nın güneyinde kalmaktaydı. Özellikle Anatolikon *themasının* merkezi olan Amorion'un kuzeyinde bulunan ve günümüzde Yukarı Sakarya Nehri olarak adlandırılan coğrafya, Opsikion ile Anatolikon arasındaki idarî ve askerî sınırı belirlemektedir. Bu coğrafyada özellikle Sangarios Nehri üzerindeki ve Opsikion *theması* dâhilinde bulunan Nakoleia [Seyitgazi], hem iki *thema* arasında sınır vazifesi görmesi hem de Konstantinopolis'e ulaşan askerî güzergâhın üzerinde bulunması dolayısıyla önemli bir idarî ve askerî merkez konumundadır. Nitekim Abbasi Halifesi Mehdi (775-785) döneminde oğlu Harunü'r-reşid'in, Konstantinopolis'i kuşatmak amacıyla gönderildiği bilinmekle birlikte Harun'un yol güzergâhı üzerinde bulunan Nakoleia'yı da kuşatması bölgenin stratejik önemini göstermektedir. Ancak Bizans İmparatorluğu'ndaki taht değişikliğinden dolayı VI. Konstantinos (780-797)'un annesi Eirene küçük yaştaki oğlu adına, Harun ile anlaşma yapmış ve anlaşma sonrası Nakoleia'daki Müslüman Araplar bölgeyi terk etmişlerdir.⁶⁹¹ Bu bölgeyle ilişkili olarak Amorion'un hemen kuzeyinde olduğu tahmin edilen Anatolikon *themasına* bağlı ancak yeri günümüzde tam olarak tespit edilememiş olan askerî toplanma üssü Kaborkin *apletonu* da mevcuttu.⁶⁹²

Nakoleia'nın hemen güneybatısındaki Dindymos [Murat] Dağı, hem Opsikion hem de Thrakesion'u, kuzeybatı yönünden Anatolikon'dan ayırmaktadır. Bu sınır hattında özellikle Akroionon [Afyon]'un, Thrakesion'un mu yoksa Anatolikon'un mu idarî ve askerî yönetiminde olduğu tam olarak net değildir. Akroionon'un, Thrakesion'un yönetiminde olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü Akroionon, Thrakesion'un *strategos* merkezi Ephessos'a oldukça uzak olup bu bölgeye doğrudan bağlanan bir askerî yolu da yoktu. Dolayısıyla coğrafi olarak hem Anatolikon'un merkezi Amorion'a hem de kuzeyden güneye inen askerî güzergâh'a yakın olmasından dolayı Akroionon, Anatolikon sınırları içerisine alınmalıdır. 716 yılında Mesleme'nin Akroionon'da

⁶⁹¹ Theop. A.M. 6274; Belke-Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s. 345; Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 92.

⁶⁹² Konst. Porph. *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, s. 80.

karargâh kurması⁶⁹³, Akroinon'un bu yılda Anatolikon'un idaresinde olmadığını; kısa süreliğine Müslüman Arapların eline geçtiğini ve dolayısıyla dönem itibariyle iç bölgelerde de olsa stratejik yerlerin çabuk el değiştirdiğini kanıtlamaktadır. Nitekim Müslüman Arapların bölgeden ayrılmasından sonra idarî ve askerî öneminden dolayı Akroinon'un, Anatolikon *themasının* sınırlarında yer aldığı tespit edilebilir.⁶⁹⁴

Themanın, Akroinon'un güneyinde aynı zamanda Apameia [Dinar]'nın doğusunda kalan günümüzdeki Karakuş Dağları, muhtemelen Thrakesion ile olan batı sınırını oluşturmaktadır. *Themanın* özellikle batısının, yüzey şekilleri bakımından iç ve kuzey bölgelerine göre daha dağlık olduğu ve dolayısıyla Thrakesion ile Anatolikon'un iç bölgelerinin birbirine bağlantısının zor olduğu görülebilir. Dolayısıyla imparatorluk, Opsikion da dâhil üç *themanın* iletişiminin daha kolay sağlanması için stratejik bölgeler oluşturmuş ve bu bölgeleri *tourma* statüsüne yükseltmiştir. Nitekim bunun en net örneği, *Siblia/Soublaion/Khoma* [Gümüşsu] gibi yerlerin, coğrafi olarak idarî ve askerî öneminin ön plana çıkarılmasıdır.⁶⁹⁵ Nitekim çalıştığımız dönemden sonra I. Manuel Komnenos'un, 1175'te Türklere karşı koymak amacıyla Dorylaion'un yanında Soublaion kalesini yeniden inşa etmesi, bu dönemde kuzey-güney bağlantısının sağlanmak istenmesinin en net kanıtıdır.⁶⁹⁶

X. yüzyıl Anadolu'sunda, Sykellos ve Synada Metropolitliği yapan Leo'nun, İmparatora yazmış olduğu 43. Mektubunda, görevini yapmış olduğu Synada da temel ihtiyaç malzemelerinin temini konusunda ciddi sıkıntı yaşandığına dair ifadeler vardır: “...Zeytinyağı üretmiyoruz. Bu Anatolikon'un bütün yerleşikleriyle benzerliklere sahip olduğumuz bir şeydir. Yüksek rakım ve kısa yetiştirme döneminden dolayı arazilerimiz şarap vermez. Ağaç yerine gerçekten işlenmesi zor ve kötü kokan bir gübre yani zarzakon kullanırız. Hasta ya da sağlıklı olanların

⁶⁹³ Theop. A.M. 6208.

⁶⁹⁴ Konst. Porph. *de them.* I.16-17.

⁶⁹⁵ Belke-Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s. 382; C. Foss, “Choma”, *ODB*, I, s. 426; Anna Komnena, *Alexiad*, s. 26; Jean-Claude Cheynet-Thomas Drew-Bear, “La Forteresse de Soublaion en Phrygie (1070-1071)”, *Revue des Études Byzantines*, 70, Paris 2012, s. 209-220; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 83; Nitekim bölge, kilise kayıtlarında Σιβλιος/Siblios olarak geçmekle birlikte bölgenin VII. yüzyıldan XII. yüzyıl'a kadar dinî niteliği de ön plana çıkmıştır. Kayıtlar için bkz. *Notit.* 1.329; 2.393; 3.412; 4.349.

⁶⁹⁶ Niket. Khon. *Hist.* VI.1; Andrew F. Stone, “Manuel I Komnenos and the Refortification of Dorylaion and Soublaion in 1175”, *Revue des Études Byzantines*, Vol. 61, Paris 2003, s. 183-199; Clive Foss, “Dorylaion: Bulwark of the Byzantine Frontier”, *GOTR*, 41, 1996, s. 39-55.

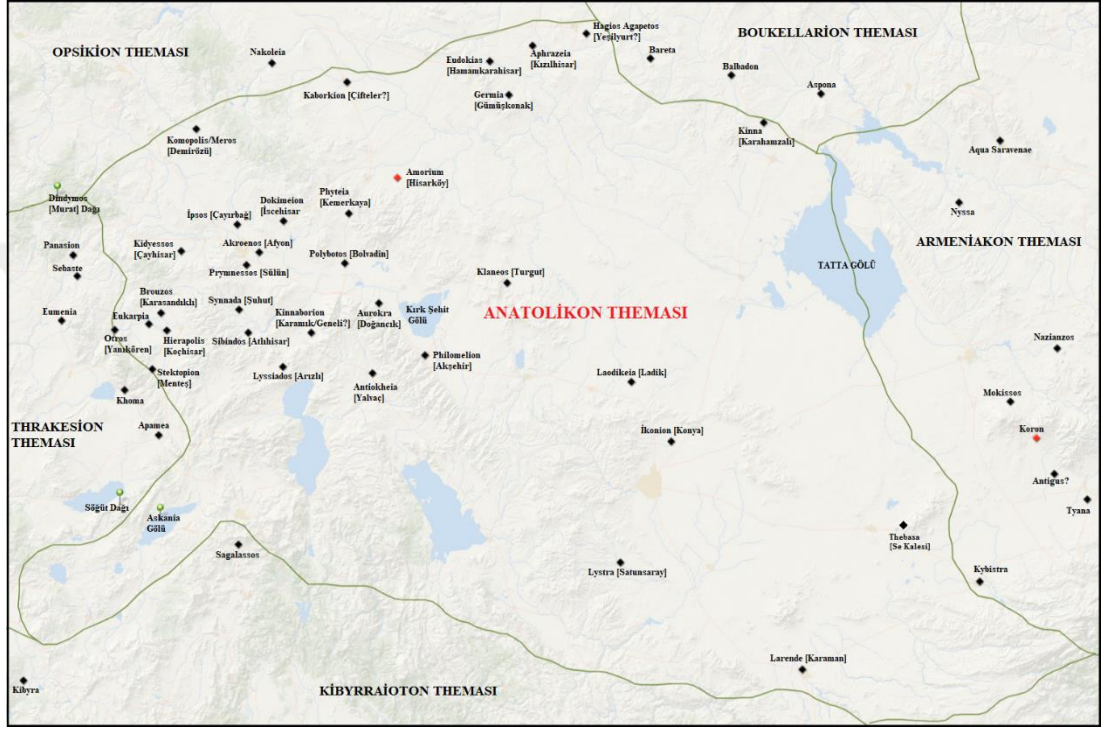
*diğer bütün ihtiyaçlarını, Thrakesion, Attaleia ve başşehirden karşılız... Synada bölgesinin arazileri, buğday bile vermez fakat sadece arpa [verir].*⁶⁹⁷

Bu mektubunun girişinde Synada metropoliti, kendisinin bir papaz olduğunu, yalancı olmayan ve aldatmayan İmparatora yalan söylemeyeceğini bütün içtenliğiyle belirtir. Bu mektuptan anlaşılan coğrafi olarak yüksek bir mevkide bulunan Synada da dönem itibariyle temel ihtiyaç maddelerinin hem üretilmesinde hem de temin edilmesinde bir takım sıkıntılar yaşandığı belirtilmektedir ve bunu bölgenin dinî yöneticisi, imparatora mektupla bildirmektedir. Daha da önemlisi, coğrafyanın ve iklimin olumsuzluğu, bölge halkının yaşantısını da etkilemiştir. Bölgede zeytinin ve üzümün yetiştirilemediği ancak bazı özellikleriyle muhtemelen merkez Amorionla benzer olduğunu belirtmektedir. Coğrafyanın yüksek, özellikle kışların uzun ve sert [karasal]; yazların ise kısa sürmesi ve bölgenin yeterince yağış almamasından dolayı bölgede buğdayın bile yetişmediği sadece arpanın yetiştiği ifade edilmektedir. Bu nedenler, tarım arazilerinin yanı sıra bölgedeki ağaçlık arazilerin de az ve verimsiz olmasına neden olmuştur. Bölge halkı, verimsiz arazilerden en üst seviyede verim alabilmek için içeriğini ve yapısını tam anlamıyla tespit edemediğimiz ve metinde “zarzakon” olarak adlandırılan ve muhtemelen küçük ve büyükbaş hayvanların dışkılarının geleneksel yöntemlerle işlendiği gübreyi arazilerde kullanmışlardır. Bu olumsuz koşullarından dolayı hem hastaların hem de sağlıklı bireylerin ihtiyaçlarının karşılanmasında özellikle Thrakesion, Attaleia ve başkentten gerekli olan temel ihtiyaç maddelerinin talep edildiği vurgulanmaktadır. Mektupta ihtiyaçların karşılandığı üç merkezde, esasında coğrafi olarak Synada’ya uzak konumdadır. Synada’nın, Thrakesion ile özellikle Apamea’dan geçerek kuzeye doğru yönelen aynı zamanda Thrakesion’un kuzeydoğusundaki en uç noktası olan Panasion’dan doğuya Akroinon’a, Akroinon’dan güneye doğru devam eden yol güzergâhı ile olan iki yol bağlantısı mevcuttur ve bu ikinci yol güzergâhı anlaşılacağı üzere oldukça uzaktır. Kibyrraioton *theması*nın merkezi olan Attaleia ve başkent Konstantinopolis ile olan bağlantısı yine kuzey-güney yol güzergâhıyla bağlantılıdır. Dolayısıyla Anatolikon *theması* dâhilinde genel olarak ihtiyaçların karşılanmasına yönelik anlaşılan birtakım sıkıntılar mevcuttur ve bu sıkıntı, dönem itibariyle “bölgesel” ancak “kısa süreli bir kıtlığın” habercisi olmuş olabilir.

⁶⁹⁷ Leo, *Corres.*43.1-21.

İmparator Theophilos (829-842) döneminde, Müslüman Araplar ile olan doğu ve güneydoğu sınır hattının belirginleşmesiyle, hem bu sınır hattının hem de özellikle Kilikya Geçitlerinin kuzey bölgelerinin korunması amacıyla bölgede iki yeni *kleisoura* oluşturuldu. Bu kleisouralar, Kappadokia ve Seleukeia coğrafyalarından oluşmaktadır. Nitekim Kappadokia Bölgesi, *thema* statüsüne yükseltilmeden önce Konst. Porph.'un vermiş olduğu bilgiye göre, Anatolikon *themasının* idarî ve askerî yönetiminde ve bu *themanın* *tourması* statüsündeydi⁶⁹⁸ ve bu bilgidен anlaşılın bölge, sırasıyla *kleisoura* ve *tourma* statüsüne yükseltildiğinde Anatolikon'un bölgesi konumundadır. Bu eserinde Konst. Porph., Anatolikon sınırlarının nereye kadar ulaştığı ve *themanın* hangi garnizonlardan oluştuğuna dair herhangi bir ayrıntı vermemektedir. Dolayısıyla Kappadokia Bölgesi, Anatolikon'un bir *tourması* olduğuna göre bu *themanın* doğu sınırının, daha sonra oluşturulacak olan Kappadokia *themasının* merkezi olan Koron'un doğusuna kadar ulaştığını belirtebiliriz. Nitekim bu coğrafyada günümüzde Orta Toros Dağları'nın güneyden kuzeydoğuya doğru silsilesini oluşturan Tahtalı Dağlarına denk gelmektedir. *Themanın* güneydoğu sınırını ise, Toros Dağları'nın en stratejik bölgelerinden birisini oluşturan Tyana'ya kadar ulaştığı tahmin edilebilir.

⁶⁹⁸ Konst. Porph. *de Adm. Imp.* 50.83-84.

(Harita-6: VII. Yüzyılın Ortalarından X. Yüzyılın Başlarına Kadar Anatolikon Themasi İdarî ve Askerî Coğrafyası)

2.3. Opsikion *Themasi*

VIII. yüzyılın ortalarına kadar bölünmeden önce Opsikion *themasi*nin idarî ve askerî yönetim sınırları, kabaca, Geç Antik Çağdaki Hellespontos, Bithynia, Galatia I; Phrygia Salutaris ve Honorias'ın bir kısmını kapsayan bölgelerden oluşmaktadır.⁶⁹⁹

2.3.1. Tarihi

Roma İmparatorluğu döneminden Bizans İmparatorluğu'na intikal eden iki *magister militum praesental* [süvari] birliğinden biri Trakya'da; biri ise Konstantinopolis yakınındaki Bithynia bölgesindeydi.⁷⁰⁰ Bu birliklerin yönetici olan *komes*'in ilk başta imparator olmak üzere imparatorluk yetkililerini korumakla görevlendirildiği bilinmektedir.⁷⁰¹ Dolayısıyla bu birliklerin çoğunluğunun Konstantinopolis'te bulunduğu tahmin edilebilir.

Kaynaklarda, lat. *comes Obsequium*⁷⁰² olarak geçen ve Haldon'a göre temeli, *skholae*⁷⁰³ ve *ekskubitores* olarak adlandırılan birliklere dayanan *Obsequium* birliğini⁷⁰⁴ İmparator Herakleios, Anadolu'nun kuzeybatı bölgesine yerleştirerek burayı müstakil bir idarî ve askerî birim haline getirdi. Böylece İmparator, *skholae* ve *ekskubitores* birliklerinin önemini kaybetmesinden sonra *Obsequium* adında yeni bir imparatorluk koruma birliği oluşturdu.⁷⁰⁵ Bu birlik, sefer sırasında sadece imparatorun yanında eşlik eden ve güvenli şekilde ulaşımını ve güvenliğini sağlayan aynı zamanda saraydaki muhafız birliklerinin temelini oluşturacak olan bir birim haline getirildi ve anlaşılan yapısal olarak V. Konstantinos dönemine kadar da değişmeden kaldı. İmparator, ayrıca bu bölgenin *komes*'ini bütün *praesental* ordularının komutanı yaptı ve muhtemelen Herakleios'un doğuya yapmış olduğu seferler sırasında da Opsikion *komesi*, doğuda bulunan *magister militum* birliklerinin

⁶⁹⁹ Pertusi, *de them.*, s. 128.

⁷⁰⁰ Haldon, *Byzantine Praetorians*, s. 174.

⁷⁰¹ John Haldon, "More Questions about the Origins of the Imperial Opsikion", *Proson Rhomaikon*, Band 68, 2017, s. 36.

⁷⁰² Konst. Porph. *de them.* IV.2-3.

⁷⁰³ Magister yasal olarak *skholae*'nin komutanıdır. *Skholae*, VI. yüzyıla kadar imparatorluk geçit ordusu oldu ve VIII. yüzyılın ikinci yarısında yeniden düzenleninceye kadar bu özelliğini muhafaza etti. *Obsequium* birliği kurulduktan sonra *Skholae*, önemini yitirdi ve *Obsequium* onun üzerinde olan bir etkiye sahip oldu.

⁷⁰⁴ Haldon, *Byzantine Praetorians*, s. 143.

⁷⁰⁵ Haldon, *Byzantine Praetorians*, s. 143; Kaegi, *Byzantine Military Unrest 471-843*, s. 175.

yöneticisi tayin edildi.⁷⁰⁶ Bu düzenlemeyle başa geçtikten sonra İmparator Herakleios'un yaptığı ilk işin, kendisine karşı bir isyan hareketinin gerçekleşmesini engellemek ve imparatorluk ordularını düzenlemek olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Opsikion *theması*nın kurulması, Herakleios'un bu düzenlemesiyle doğrudan ilgili görülmektedir.

Konst. Porph.'a ait *de them.* adlı kaynakta, Opsikion *theması*nın coğrafyasıyla beraber aynı zamanda bu birliğin amacının ne olduğuna dair bilgi verilmiştir. *de them.*'deki verilen bilgiden anlaşılan Opsikion, seferler sırasında imparatorun sorunsuz ulaşımını, konaklamasını ve görevi, güvenliği sağlamak olan imparatorluk muhafız birliğini belirtmek için kullanılmıştır.⁷⁰⁷ Bundan dolayı bu birlik, "*Tanrı tarafından korunan imparatorluk Opsikionu*" tabiri ile ifade edilmiştir.⁷⁰⁸

Tarihî süreci dikkate alındığında Opsikion *theması*, Anadolu'da kurulan ilk beş büyük *thema*dan birisidir. Kuruluş tarihi tam olarak belirlenemezse de bu *thema*nın, 650'li yıllardan itibaren var olduğuna dair önemli bir kayıt vardır. Bu kayda göre, 656 yılında İmparator II. Konstans'ın Theodoros adındaki kardeşi, Opsikion *komesi*ği görevini yürütmektedir.⁷⁰⁹

Opsikion *komesi*'nden ikinci defa 668 yılında bahsedilmektedir. Bu bahse göre, "*İmparator II. Konstans'ın Sicilya'da ölümünden sonra yerine Opsikion komesi Mizizos, İmparator ilan edilmiştir*"⁷¹⁰ şeklindedir. Dolayısıyla bu iki bilgi, Herakleios döneminde oluşturulan birliğin, muhtemelen II. Konstans döneminin

⁷⁰⁶ John Haldon, "More Questions about the Origins of the Imperial Opsikion", *Proson Rhomaikon*, Band 68, 2017, s. 40; Decker, *Bizans Savaş Sanatı*, s. 106.

⁷⁰⁷ Konst. Porph. *de them.* IV.3-5; Haldon, *Byzantine Praetorians*, s. 178.

⁷⁰⁸ Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/3, No. 3078 A; 3080 A; T. Lounghis, "Θεμα Οψίκιον", *Η Μικρά Ασία των Θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.)*, Αθήνα 1998, s. 164; Gelzer, *Die Genesis der Byzantinischen Themenverfassung*, s. 10.

⁷⁰⁹ Haldon, "More Questions about the Origins of the Imperial Opsikion", s. 36, 38.

⁷¹⁰ Haldon, *Byzantine Praetorians*, s. 179; Bu kişinin adına Bizans sikkelerinde rastlanılmamakla birlikte 667-8 yılı olaylarını anlatırken Theophanes'in, İmparator II. Konstans'ın Sicilya'da ölümünden sonra Ermeni Mizizios'un Sicilya'da imparator ilan edildiğini belirtir. Ancak Mizizios'un Opsikion *komesi*'i olduğuna dair ayrıntı vermez. Bk. Theop. A.M. 6160; Mizizios hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. *PmbZ* Mizizios (#5163); Bu dönemde Opsikion *komesi*'i olarak Mizizios'un yerine Koloneialı Theodoros'tan da bahsedilmektedir. Bk. Lounghis, "Θεμα Οψίκιον", s. 391; Koloneialı Theodoros'tan, Theophanes'te bahsetmekte olup nitekim II. Konstans'a karşı ayaklanan Anatolikon *theması*nın liderleriyle görüşmek için II. Konstans onu göndermişti ve Theophanes ondan "Koloneia patriği Theodoros" olarak bahsetmektedir. Bk. Theop. A.M. 6161; Dolayısıyla Koloneialı Theodoros'un bu dönemde *Opsikion komesi* olma ihtimali de mevcuttur.

başlarında ayrı bir idarî ve askerî bölge ve saha birliği haline getirildiğini ve ayrıca VII. yüzyılın ortasında *Opsikion komesi*'nin ve birliğinin, merkezî yönetimi ele geçirecek kadar güçlendiğini göstermektedir. İmparatorluğun en önemli muhafız gücü olarak tanımlanan ve bu muhafız gücünün *comes Obsequii* olduğunu belirten Haldon, *komesliğin* tarihi temeline dayanarak bu birliğin, Anadolu'da ortaya çıkış tarihini 640'lara hatta daha öncesine götürmektedir.⁷¹¹

IV. Konstantinos'un ölümünden sonra yerine oğlu II. Iustinianos (685-695/705-711) geçmiştir. Theophanes'e göre II. Iustinianos, tahta çıktığında muhtemelen 16 yaşındaydı. Tahta geçer geçmez II. Iustinianos, Müslüman Araplara karşı doğudaki hâkimiyeti sağlamak için Armenia bölgesine, bir birlik ile Anatolikon *themasının strategos* Leontios'u göndermiş ve bölge kısmen kontrol altına alınmıştır. Doğudaki askerî mücadelelerin sakinleşmesi sonucu II. Iustinianos, babası döneminde Bulgarlarla yapılmış olan anlaşmayı bozdu. Anlaşmanın bozulmasından sonra İmparator, Bulgarları ve Sklavinalıları [Slavları] kontrol altına almak için süvari yani Opsikion *themasının* birliklerinin Trakya'ya geçmesini emretti. 687-8'de imparator, Bulgarlara ve Slavlara karşı bir sefer düzenledi ve kendisine karşı koyan Bulgarları püskürttü. İmparator Thessalonika [Selanik]'ya kadar ilerledi ve “*çok kalabalık/πολλὰ πλῆθη τῶν Σκλάβων*” bir Slav grubunu esir aldı. Bu Slav grubunu İmparator, Abydos yoluyla karşıya yani Anadolu'ya geçirdi ve Opsikion bölgesine yerleştirdi.⁷¹²

⁷¹¹ Haldon, *Byzantine Praetorians*, s. 145, 174-176; Haldon, *Byzantium in the Seventh Century*, s. 213.

⁷¹² Theop. A.M. 6178, 6179, 6180; Nikep. *Brev. Hist.* 38.1-11; Ostrogorsky, oğlu İmparator II. Iustinianos'tan önce İmparator II. Konstans'ın 658'de Slavlara karşı düzenlemiş olduğu sefer sonrasında Theophanes'in A.M. 6156'daki kaydını kanıt göstererek, “*Anadolu'ya büyük kitleler halinde Slavların tehcir edildiğine*” dair bilgi vermiştir. Bk. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 109-110; Ancak Theophanes'in bu kaydında, “*Roma eyaletlerini istila eden Halid'in oğlu Abdurrahman, burada kışladı ve birçok bölgeyi yağmaladı. Sklavianialılar [Slavlar] ona katıldılar ve onların 5.000 tanesi Suriye'ye geçti ve Apameia bölgesindeki Seleukobolos köyünde yerleştirildiler.*” bilgisi verilmektedir. Bk. Theop. A.M. 6156; Anlaşılabacağı üzere Theophanes'in bu kaydından, İmparator II. Konstans döneminde Anadolu'ya Slav göçü yapıldığına dair bir anlam çıkmamakla beraber yerleşik mevcut Slavların yer değiştirilmesinden bahsedilmektedir. Dolayısıyla göçlerin, bu dönemden önce yapılma ihtimali vardır ki Theophanes aslında Anadolu'da var olan Slav grubunun Müslüman Araplara katıldığını belirtmektedir. Bu konuda Bizans İmparatorluğu'ndaki nüfus hareketlerine dair çalışmalar yapan Charanis'te, Theophanes'in kaydından Ostrogorsky'nin sunmuş olduğu gibi bir kanıtın bulunmadığını ifade etmiştir. Bk. Peter Charanis, “The Slavic Element in Byzantine Asia Minor in the Thirteenth Century”, *Studies on the Demography of the Byzantine Empire*, London 1972, s.70 dnt 3.

Bu olaydan kısa bir süre sonra İmparator II. Iustinianos, yerleştirilen bu Slavları zorunlu olarak askere aldı. İmparator bu Slavlardan, “Seçilmiş İnsanlar” olarak adlandırılan ve teçhizatlandırılan ve sayısı 30.000’i bulan bir birlik oluşturdu. *Arkhon* [Komutan]’u olarak [onların soylularından birisi olan] Neboulos’u⁷¹³ atadı. Sonra bu birlik, Müslüman Araplara karşı Sebastopolis [Sulusaray]’e ilerledi. Bundan sonraki gelişmeler, imparatorluk açısından yabancı unsurlardan oluşturulan birliklerin ve komutanlarına güvenilmeyeceğinin göstergesidir. Nitekim *Arkhon* Neboulos, Müslüman Arapların teklifi üzerine İmparatora ihanet etti ve 20.000 adamıyla Müslüman Arapların tarafına geçti. Böylece kalan birliklerin kaçmasına neden oldu. Bu olay üzerine İmparator II. Iustinianos, Nikomedia körfezi yakınında bulunan Leukete/Leukates⁷¹⁴ olarak adlandırılan kayalık bir bölgede geri dönenleri, eşleri ve çocuklarıyla öldürttü.⁷¹⁵ Akıbetleri acı bir sonla biten Slavların, Balkanlardan aileleriyle birlikte getirildiği anlaşılmaktadır. İmparator II. Iustinianos’un Slavlardan kendisine özel 30.000 kişiden oluşan bir askerî birlik kurduğu ifade edildiğine göre getirilen Slavların sayısı 50.000’in biraz üzerinde olmalıdır.

Konu açısından verilen bilginin önemi birincisi, II. Iustinianos’un o an için isyankâr hareketleri ortaya çıkmayan süvari yani Opsikion birliklerine güvenerek Balkanlara geçirmesi ve sonucunda başarılı olması; ikincisi ise bu sefer sırasında itaat altına alınan ancak Theophanes tarafından sayısı net bir şekilde belirtilmeyen⁷¹⁶ ve imparatorluğun kuzey sınırları için ciddi tehlike oluşturan Slavların, idarî olarak bu zamana kadar olduğu düşünülen Opsikion bölgesine yerleştirilmesidir. Bu yerleştirmenin, doğrudan Opsikion *theması* ve birliklerinin temelini oluşturmadığı; Tehcirin, Balkanlardaki Slav tehdidini en aza indirmek ve yerleşilen bölgeyi iskâna açıp idarî ve askerî kontrol sağlamak olduğu anlaşılmaktadır.

⁷¹³ *PmbZ* Neboulos (#5233).

⁷¹⁴ Darıca/Yelkenkaya Burnu.

⁷¹⁵ Theop. A.M. 6184; Nikep. *Brev. Hist.* 38.1-30; Charanis, “The Slavic Element in Byzantine Asia Minor in the Thirteenth Century”, s. 74.

⁷¹⁶ Theophanes’in kaydında “çok kalabalık” bir Slav grubunun Opsikion bölgesine göç ettirildiği vurgulanmakla birlikte sayı verilmemiştir. Ancak araştırmacılar, bu sayı hakkında çeşitli fikirler ileri sürmüşler ve bunun en az 80.000 kişi olduğu kadın, çocuk ve erkeklerle birlikte 250.000 kişilik bir nüfusun bölgeye yerleştirildiğini vurgulamışlardır. Ancak dönem itibariyle hem 80.000 hem de 250.000 kişilik bir nüfus hareketinin Balkanlardan Anadolu’ya sevk edilmesi, imparatorluğun içinde bulunduğu özellikle iktisadî durum göz önünde bulundurulduğunda neredeyse imkânsız görünmektedir. Bu sayıdaki nüfusu, Balkanlardan Anadolu’ya geçirmek için ciddi sayıda imparatorluk donanmasına da ihtiyaç vardı ve dönem itibariyle bu donanma da mevcut değildi.

II. Iustinianos döneminde önemli miktarda Slav nüfusu, muhtemelen, *stratiotes* [çiftçi-asker] açığını kapatmak dolayısıyla imparatorluk asker sayısını arttırmak üzere aileleri ve çocuklarıyla birlikte Opsikion bölgesine yerleştirilmiş ve bunlar dönem dönem Anadolu'nun iç kesimlerindeki *themalara* kaydırılmıştır. Anadolu'ya yapılan bu göçler, imparatorluk yönetimi tarafından bir göç politikası olarak uygulanmış ve II. Iustinianos'tan sonra da devam etmiştir. Nitekim V. Konstantinos döneminde (741-775) de Nikephoros, Konstantinopolis'i ciddi bir veba salgınının vurması sonucu, “[Konstantinos]...*şehre adalardan ve karalardan çok sayıda insan göç ettirmiş ve yerleştirmiştir.*”⁷¹⁷ bilgisini vermektedir. Bundan birkaç yıl sonra ise V. Konstantinos, sayısı 208.000 olan bir Slav kalabalığını Artanas nehri⁷¹⁸ civarına yerleştirmiştir.⁷¹⁹ Verilen rakamlar tartışılabilir olsa da bir politika dâhilinde imparatorluk yönetiminin Phokas döneminden başlayarak Balkanlardan Anadolu'ya; Anadolu'nun doğusundan Trakya'ya; Kara Dağ [Amanos] ve Ürdün çevresinden Antalya'ya ve etrafına; Kıbrıs başta olmak üzere Adalar dâhil Batı ve Güney Anadolu'ya nüfus naklettiği bilinmektedir.⁷²⁰ Bu göçlerdeki esas amaç, belirtildiği üzere Anadolu'daki insan özellikle *stratiotes* sayısını arttırmak, Müslüman Araplara karşı ya tampon bölgeler oluşturarak bölgeyi savunmak ya da Herakleios'un Kilikya ve Antiokheia'da yaptığı gibi sınırlarının yağmalanmasını engellemektir. Ancak her ne amaçla yapılmış olursa olsun bu nüfus nakillerinin, imparatorluğun geleceğine ve çıkarlarına hizmet ettiği aşikârdır.

İmparator I. Nikephoros'un, daha önceki imparatorların Anadolu'yu nüfuslandırmak için Balkanlardan yapmış olduğu göç hareketini tersi yönünde Anadolu'dan

⁷¹⁷ Nikep. *Brev. Hist.* 68.1-3.

⁷¹⁸ Günümüzde Şile. Bk. George P. Majeska, *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, DO 1984, s. 90. Dpnt 86.

⁷¹⁹ Nikep. *Brev. Hist.* 75.1-5; Theophanes'te aynı bilgiyi vermekle birlikte yerleştirilen Slavların sayısı hakkında bilgi vermez. Bk. Theop. A.M. 6254; Charanis'e göre, yerleştirilen bu Slavlar zamanla Romalılaştılar ve VIII. yüzyılda yerleştirilen Slavlar'ın soyundan gelenlerin kalıntıları XIII. yüzyılda dahi mevcuttu. Bk. Charanis, “The Slavic Element in Byzantine Asia Minor in the Thirteenth Century”, s. 81-82; İmparatorluğun VII. yüzyıldan X. yüzyıla kadar uygulamış olduğu göç politikaları hakkında ülkemizde bir doktora çalışması yapılmıştır. Nitekim bu nüfus politikaları hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Mevlüt Akdere, *Bizans Devleti'nin Anadolu'da İzlediği Nüfus Politikaları (VII.-X. Yüzyıllar)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Antalya 2017; Mevlüt Akdere, “Bizans Devleti'nin VII. Yüzyılda Anadolu'da İskân Faaliyetleri”, *Prof. Dr. Feda Şamil Arık'a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar III*, Ed. A. Demir-T. Tombuloğlu vd. Ankara 2018, s. 357-382.

⁷²⁰ Sebeos. 30.105; Theop. A.M. 6179; Konst. Porph. *de Adm. Imp.* 47.23-25.

Balkanlara şeklinde yapan ilk imparator olmuştur. Nitekim Theophanes'in vermiş olduğu bilgiye göre, saltanatının altıncı yılında:

“...İmparator Nikephoros, dinsiz cezaları tüm orduyu küçük düşürmek maksadına müteakiben bütün themalardaki Hristiyanları defetti ve onların mülklerini sattıktan sonra Sklavinia'ya ilerlemek için onları düzenledi. Bu durum esaretten daha az acımasız değildir... birçokları... düşman tarafından istila edilmek için dua etti. Diğerleri atalarının mezarlarıyla ağladılar ve ölülerinin mutluluklarını yücelttiler; Bazıları kendilerini bile asmıştı. Eşyalarının/mülklerinin taşınması zor olduğundan eşyaların/mülklerini alabilecek konumda değillerdi ve aileleri tarafından miras bırakılan eşyaların/mülklerin kaybına tanık oldular. Herkes tam bir üzüntü içerisindeydi... Bu tedbirler Eylül ayında başladı ve Kutsal Paskalya'da tamamlandı. Ayrıca fakirlerin orduya kaydettirilmesi gerektiği ve kendi halk sakinleri arasında teçhizatlarını karşılamaları, herbir adam başına ortak yükümlülükler dâhilinde hazineye 18.5 nomisma vergi ödenmesi gerektiğine dair huzursuzluğa sebep olan ikinci bir⁷²¹ uygulamayı emretti. Üçüncü kötü düzenleme herkese vergi koymaktı ve herkesin vergisi, evrak işleri için adam başına 2 keratia olarak yükseldi. Dördüncü düzenleme, bütün afların kaldırılmasını emretti. Beşincisi, imparatorluk manastırları, kiliseleri, yaşlılar için evler ve yurtlar gibi kurumlara kapnikon vergisi getirilmelidir ve onların daha önemli mülklerinin imparatorluk demesnesine devredilmesi gerektiği böylece yardım kurumlarının bırakıldığı gibi bu mülkler paroikoi ve imparatorluk mülklerine eklenmelidir. Bunun bir sonucu olarak onların yaşamları ve kırsal arazileri azalırken vergiler ikiye katlandı. Altıncı tedbir, strategoslar, hazine bulmuş gibi onlardan tehditle para alan ve yoksulluktan hızlıca kurtulanların hepsini gözetlemelidir. Yedincisi, önceki yirmi yılda her türlü küp ya da gemi keşfeden herkes aynı şekilde onların paralarından da mahrum bırakılmalıdır. Sekizinci, babalarından ya da büyük babalarından bölünmüş bir miras alan yoksul insanlar, aynı yıl boyunca Hazine tarafından vergilendirilmelidir ve Abydos ve

⁷²¹ Metnin orijinalinde bu ifade *kakoseis* olarak geçmekle birlikte bu kelimenin Grekçede, “kötü davranışta/muamelede bulunma”, “zararlı ya da kötü herhangi bir şey yapma” anlamlarına gelmektedir. Bk. Liddell-Scott, “κακός”, s. 731; Liddell-Scott, “κακωσις”, s. 733.

özellikle Dodekanisos⁷²² dışında ev köleleri satın alanlar kişi başına 2 nomisma vergi ödemeliler.”⁷²³

Metinden anlaşılan Theophanes, Nikephoros’un uygulamalarını yanlış bulmaktadır.⁷²⁴ Yukarıda verilen bilgi, özellikle Slavların elinde olan bölgelerin alınarak Balkanların nüfuslandırılması ve Balkanlarda, VII. yüzyılın sonunda kurulan *thema* sisteminin, daha da kökleşmesinin ve yayılmasının önünü açan bir uygulama olarak görülmektedir.

Konuyla ilgili olarak bazı önemli siyasî, idarî ve askerî olaylar, doğrudan Opsikion *theması*yla ilgilidir. VII. yüzyılın sonlarına doğru Opsikion *theması*, Theophanes’in vermiş olduğu bilgiye göre, *Opsikion’un komesi ve protopatrikiusu olan Barisbakourios* tarafından idare edilmekteydi⁷²⁵ ve anlaşılan 695’ten 711’e kadar bu kişi ve birliği, özellikle merkezî siyasî ve askerî olaylarda etkin bir konumdaydı.⁷²⁶ Bundan dolayı tahminimize göre *komes Barisbakourios*, 711’de Opsikion *theması*nın yönetim tarihinde İmparator Bardanes Philippikos tarafından öldürülen ilk üst düzey yönetici olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷²⁷

Bu konu ile ilgili olarak olayın hem bu boyutunu hem de Opsikion *theması*yla olan ilişkisini incelemek yerinde olacaktır. Kherson [Kırım]’da 695-705 yılları arasında sürgünde bulunan İmparator II. Iustinianos ile dost olduklarında *komes Barisbakourios*’un erkek kardeşi⁷²⁸ Kherson’da yaşamaktaydı ve muhtemelen 703-4 yılında sürgün İmparatorun, tekrardan tahtını kazanmasına yardım istemek için Bulgarlara yapmış olduğu ziyarette İmparatora eşlik etmişti. II. Iustinianos’un diğer

⁷²² Metinlerde genellikle Ege Adaları olarak tanımlanır.

⁷²³ Theop. A.M. 6302; G. Cassimatis, “La Dixième “Vexation” de l’Empereur Nicéphore”, *Byzantion*, Vol. 7, S. 1, 1932, s. 149-160.

⁷²⁴ Nitekim İmparator I. Nikephoros Phokas’ın bu düzenlemeleri, imparatorluk içerisinde bazı tepkilere de neden olmuştur. Bu konu hakkında bkz. Patricia Varona-Oscar Prieto, “Three Clergymen against Nikephoros I: Remarks on Theophanes’ Chronicle (AM 6295-6303)”, *Byzantion*, January 2014, s. 485-509.

⁷²⁵ Theop. A.M. 6203; VIII. yüzyılın başlarına tarihlendirilen ve Barasbakourios’a ait olan bir Bizans mühründe onun unvanı, Βαρασβακουρίω πατρικίω καὶ κόμητι τοῦ θεοφυλάκτου βασιλικοῦ Ὀψικίου=Tanrı tarafından korunan imparatorluk Opsikion komesi ve patriği *Barasbakourios* şeklinde geçmektedir. Bk. Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/3, No. 3080 A.

⁷²⁶ *PmbZ* Barasbakarios (#743).

⁷²⁷ Theop. A.M. 6203.

⁷²⁸ Patrik Nikephoros’un vermiş olduğu bilgiye göre komes’in kardeşi Salibas’tır. Bk. Nikep. *Brev. Hist.* 42.34.

destekçileri Stephanos, Moropaulos⁷²⁹ ve Theophilos da yine Kherson'daydı. İmparator, tekrar tahta çıkabilmek için Hazar Kağanı'nın desteğini aldı. Bulgar Kralı Tervel ile yapmış olduğu görüşme sonucu, onun da askerî desteğini alarak II. Iustinianos, gizlice Konstantinopolis'e girdi ve tahtı tekrar ele geçirdi (705). Tervel ile yapılmış olan anlaşma sonucu ona imparatorluk gemileriyle birçok hediye gönderildi. Ayrıca ilk saltanatı döneminde kendisine isyan ederek tahtı gasp eden Leontios'u ve Leontios'tan sonra tahta geçen isyancı III. Tiberios'u [Apsimaros]'u öldürttü.⁷³⁰ Böylece İmparator II. Iustinianos'un ikinci saltanat dönemi başlamıştır.

İmparator II. Iustinianos'un tahta geçer geçmez sert bir yönetim sergilemesi, ikinci saltanat döneminin de zorlu geçeceğinin kanıtıydı. Nitekim İmparator, 707-8 yılında Bulgarlar ile yapmış olduğu anlaşmayı bozarak Tervel ve Bulgarlarına karşı bir donanmayla Trakya'ya süvari [Opsikion] *theması* geçirdi.⁷³¹ İmparator ve birliği, Ankhialos [Pomorie]'a ulaştı ve burada Bulgarların ani saldırısı sonucu yenilgiye uğradı. Bu savaş sırasında ölümden kurtulan imparator, gece karanlığından faydalanarak savaş alanından kaçmış ve Theophanes'in tabiriyle “*utanç*” içinde Konstantinopolis'e dönmüştür.⁷³²

710-11 yıllarında özellikle Kherson'da meydana gelen olaylar imparatorluk tarihi açısından dikkat çekicidir. II. Iustinianos, Kherson'da tekrardan güçlenmek için idarî ve askerî bir takım düzenlemeler yapmış ve destekçilerinden bölgeye atamalar gerçekleştirmiştir. Ayrıca bölgeye, ekim ayında bir donanma göndermiş fakat denizde bir fırtınanın patlak vermesi sonucu, 73.000 kişilik askere sahip olan donanma batmıştır. Bunu haber alan II. Iustinianos, bu olaya üzülmek yerine imparatorluk sarayına isyan ettikleri gerekçesiyle durumu sevinçle karşıladı ve bölgeye bir donanma daha gönderdi. İmparatorun bu tavrından haberdar olan Kherson halkı, imparatora karşı harekete geçerek kendilerini koruması için Hazar Kağanı'na haber gönderdiler. Kherson halkı, İmparatorun Kherson'da

⁷²⁹ *PmbZ* Moropaulos (#5168).

⁷³⁰ Theop. A.M. 6196, 6197, 6198; *Theophilus of Edessa's Chronicle*, Trans. Robert G. Hoyland, Liverpool University Press 2011, s. 197-98; Patrik Nikephoros da II. Iustinianos'un tekrar tahta çıkışını ve olayları ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Bk. Nikep. *Brev. Hist.* 42.1-75.

⁷³¹ Theop. A.M. 6200.

⁷³² Theop. A.M. 6201.

görevlendirmiş olduğu *spatharios* Elias⁷³³ ve daha önceden bölgeye sürgün edilen ve “*imparatorluk hayalleri kuran*” Bardanes’i⁷³⁴ sürgün ettiler. Böylece İmparatora karşı Kherson’da bir isyan patlak verdi. Bu isyanı öğrendiğinde İmparator II. Iustinianos, birkaç dromon [donanma], yöneticiler ve teçhizatlanmış 300 adamıyla Thrakesionluların *tourmarkhes*’i Khristophoros’u bölgeye sevk etti. Gelişmeler sonucu 300 Thrakesionlu ve *tourmarkesi* öldürüldü ve Khersonlular ve diğer kalelerdekilere, İmparator Iustinianos’u lanetleyerek Hazarların yanında bulunduğu anlaşılan Bardanes’i imparator ilan ettiler. Bunu duyduktan sonra İmparator II. Iustinianos, ne kadar acımasız olduğunu “*Bardanes’in imparatorluğunu destekleyen*” Elias’ın çocuklarını öldürerek gösterdi. Başşehirde bulunan donanmaların ihtiyaçlarını gidererek Patrik Mauros’u⁷³⁵ Kherson üzerine gönderdi. Kuşatma teçhizatlarıyla Mauros ve donanması, Kherson’u kuşattı ancak birlik hareketsizleşti ve müdahaleden vazgeçildi. Müdahaleden vazgeçen birlik ve yöneticileri, imparatora geri dönmeye cesaret edemediler. Donanmadakiler, Iustinianos’un lanetlendiğini, Bardanes’in imparator ilan edildiğini ve Kağan’dan Bardanes’e destek vermesini istediler. Kağan’da her bir adamı için bir altın ödeme yapılmasını aynı zamanda ona [Bardanes] ihanet etmeyeceklerinin garantisini istedi. Bu konuda hemen anlaşılabilir ve Bardanes [Philippikos]’i imparatorları olarak karşıladılar. İmparator Iustinianos, donanmanın dönmemesinden ve gecikmesinden şüphelenerek Kherson’daki durumu incelemek için Sinope’ye kadar yanında Thrakesionluların bir kısmı ve Opsikon birlikleri bulunduğu halde ilerledi.⁷³⁶ Denizin karşısındaki bölgeler hakkında istihbarî

⁷³³ II. Iustinianos, güvendiği *spatharios* Elias’ı Kherson’un arkhon [vali]’u olarak atadı. Bk. Theop. A.M. 6203; Nikep. *Brev. Hist.* 45.10-11; Zonar. *Epit.* XIV.17; *PmbZ* Elias (#1475).

⁷³⁴ VI. Ekümenik Konsili’nden sonra Philippikos ve destekçileri, bu konsile karşı özellikle monoteizm’i destekleyen bir konsil topladılar ve Patrik Nikephoros’un oğlu Philippikios, ayrıca imparatorluk hayalleri kurduğu için İmparator III. Tiberios tarafından Kephalaria’ya sürgüne gönderildi. II. Iustinianos, ikinci kez tahta çıktıktan sonra Philippikos’u, Kephalaria’dan alıp Kherson’a sürgün etmiştir. Nitekim Philippikos, Kherson’da İmparator’a karşı çıkan ve ondan sonra tahta çıkan kişidir. Bk. Theop. A.M.6177, 6194, 6203.

⁷³⁵ Patrik Mauros’un görevi, isyan ve Bardanes’i imparator ilan etmeleri dolayısıyla Kherson halkının ve şehrinin tamamen yok edilmesi üzerinedir ve Mauros, bu amaçla Konstantinopolis’ten ayrılmıştır. Ancak ondan önce Kherson’a giren Hazar kuvvetleri onu engellediler. Görevini istenilen şekilde tamamlayamayan Patrik Mauros, başkente dönmekten korktu ve Kherson halkına katılarak Bardanes’i imparator olarak kabul etti. Bk. *PbmZ* Mauros (#4914).

⁷³⁶ Nikephoros’a göre II. Iustinianos, Doğu Karadeniz kıyısında bulunan [yeri tam olarak belirlenemeyen] Gingilissos’a kadar ilerlemiştir. Bk. Nikep. *Brev. Hist.*45.79-80.

bilgi alırken donanmanın şehre yaklaştığını gördü. Ondan önce Konstantinopolis'e giden Bardanes Philippikos başşehri ele geçirdi.⁷³⁷

İmparatorluğun geleceği için tehlikeli olan bu süreçte yani II. Iustinianos'un imparatorluğunun 705-711 yıllarını kapsayan ikinci saltanat döneminde, Opsikion *themasının komesi* olarak Barisbakourios bulunmaktadır⁷³⁸ ve Philippikos, Konstantinopolis'e girer girmez kaçmaya çalışan Barisbakourios'u yakalatmış ve II. Iustinianos'un diğer destekçileriyle idam ettirmiştir.⁷³⁹ Komes Barisbakourios'un idam edilmesi, hem sürgün İmparator II. Iustinianos'un tahta tekrardan çıkmasına destek vermesi hem de Kherson'daki kardeşinin II. Iustinianos'u desteklemiş olmasıyla ilgilidir. Bu olay, VII. yüzyılın sonlarından itibaren *themaların*, imparatorluğun siyasî meselelerine karışmaya başladıklarının ve yönetimde ciddi şekilde etkili olduklarının açık bir göstergesidir.

II. Iustinianos'u tahttan indirerek yerine geçen ve *komes* Barisbakourios'u idam ettiren İmparator Philippikos Bardanes,⁷⁴⁰ tahta geçtikten sonra Opsikion *protostratorluğuna*⁷⁴¹ Roupfos'u⁷⁴²; Opsikion *themasının patriği* ve *komesi* olarak ise Georgios Bouraphos'u atamıştır. Ancak 713 yılında Artemios yani II. Anastasios (713-716) tahta geçtiğinde⁷⁴³ *komes* Georgios Bouraphos'u kör ettirmiştir.⁷⁴⁴

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre, Opsikion birliklerinin donanma kuvvetlerini desteklemek için de sevk edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, dönem itibariyle

⁷³⁷ Theop. A.M. 6203; Nikep. *Brev. Hist.* 45; *PbmZ* Philippikos (#6150); Agapios, Süryani Mikhail ve Anonim 1234 Süryani Kroniği, II. Iustinianos'a karşı Philippikos adında Roma patriklerinden birisinin isyan ettiğini belirtirler. Bk. *Theophilus of Edessa's Chronicle*, s. 203-204.

⁷³⁸ Lounghis, "Θεμα Οψικιον", s. 391.

⁷³⁹ Theop. A.M. 6203; Nikep. *Brev. Hist.* 45.104; *PbmZ* Georgios (#2107); Kaegi, *Byzantine Military Unrest 471-843*, s. 190.

⁷⁴⁰ Graham V. Sumner, "Philippicus, Anastasius II and Theodosius III", *GRBS*, Vol. 17, 1976, s. 287-89.

⁷⁴¹ Protostratos unvanı, diğer themalarda görülmez. Protostratos, İmparator *Strator* [Seyis]larının başıdır ve Opsikion temasında bir birimi vardır. Nitekim IX. yüzyılın başına ait bir mühürde, *Opsikion'un İmparatorluk Protostrator'u ve Spatharios'u Anonymus'tan* bahsedilmektedir. Bk. Olga Karagiorgou-P. Charalampakis-C. Malatras, "State Officials in the Themes of Opsikion, the Anatoliki and the Kibyrraiotai: New and Recently Revisited Sigillographic Evidence", *BYZANTINA SYMMEIKTA*, 26, Athena 2016, s. 257-58; Protostratos'un IX. ve X. yüzyıldaki esas görevi, atıyla İmparator'a eşlik etmektir. Bk. A. Kazhdan, "Protostrator", *ODB*, III, s. 1748-49; Strator hakkında bkz. A. Kazhdan, "Strator", *ODB*, III, s. 1967.

⁷⁴² Lounghis, "Θεμα Οψικιον", s. 398; Kaegi, *Byzantine Military Unrest 471-843*, s. 191.

⁷⁴³ Sumner, "Philippicus, Anastasius II and Theodosius III", s. 289-91.

⁷⁴⁴ Theop. A.M. 6205; Nikep. *Brev. Hist.* 48.5-10, 15-17; Kaegi, *Byzantine Military Unrest 471-843*, s. 191.

imparatorluk donanma askerlerinin yetersiz olduğunu da göstermektedir. Nitekim İmparator II. Anastasios'un saltanatının ikinci yılında Rodos'ta Müslüman Araplara karşı koymak amacıyla hazırlanan donanmaya destek vermek için yine Opsikion birlikleri de dâhil edilmiştir. Bu sefer sırasında Theophanes'in ayrıntılarıyla anlattığı önemli bir olay yaşanmıştır. İmparator II. Anastasios'un icraatlerinden memnun olmayan Opsikion birlikleri, imparatora itaat etmeyeceklerini söylediler ve imparator II. Anastasios'un donanmanın başına komutan olarak atamış olduğu Büyük Kilise'nin *deakozu* İoannes'i⁷⁴⁵ öldürdüler. Bu isyan sonucunda donanma dağıldı ve Opsikion birliklerinin komutasındaki donanma Konstantinopolis'e doğru harekete geçti. Opsikion kuvvetleri, komutansız olarak Adrymitteion [Edremit]'a geldiklerinde imparatorluk vergilerini toplayan adı Theodosios olan yerli bir adamla karşılaştılar ve baskıyla bu adamı imparator ilan ettiler. Bundan sonra Konstantinopolis'e doğru yola çıktılar. Kısa sürede bütün Opsikion *theması* kışkırtıldı. İç çatışmaya dönüşen ve altı ay süren olaylar sonucu Opsikion *themasının* müdahalesiyle II. Anastasios tahttan indirilerek III. Theodosios (715-716) tahta çıkarıldı.⁷⁴⁶

Buraya kadar Opsikion *themasıyla* alakalı verilen tarihî olaylardan da anlaşılacağı üzere *thema komesi* ve birlikleri, imparatorluğun siyasî ve askerî tarihinde ciddi anlamda etkilidir. Bu bağlamda özellikle Anatolikon *themasında* da görüleceği üzere *thema* yöneticilerinin güçlerinin farkında olması, memnun olmadıkları merkezi yönetimin her an bir isyan-askerî darbe ve arkasından gelen iç karışıklık sonucunda düşmesi anlamına gelmekteydi ve askerî olarak güçlü olanın tahta çıkmasıyla sonuçlanmaktaydı. Dolayısıyla burada merkezi yönetim açısından vurgulanması gereken nokta, olağanüstü yetkilerle donatılmış aynı zamanda emrinde ciddi sayıda askerî kuvvet bulunduran *strategosların*, yerel düzeyde güçlenmeleri ve imparatorluğa karşı tehdit oluşturmalarıdır. Bu noktada merkezî yönetimin yapması gereken, *themalar* düzeyinde büyük *themaların* bölünmesi, yönetimi tehdit etmeyecek şekilde askerî güç dengelerinin dağılması özellikle Konstantinopolis'e yakın olan *themalara* imparatorluğa bağlı kuvvetlerin⁷⁴⁷ yerleştirilmesi ve

⁷⁴⁵ *PbmZ* Ioannes (#2961)

⁷⁴⁶ Theop. A.M. 6207; Nikep. *Brev. Hist.* 50.1-25; Sumner, "Philippicus, Anastasius II and Theodosius III", s. 291-294.

⁷⁴⁷ Bunlar çoğu zaman paralı askerler ya da Balkanlardan göç ettirilenler oluyordu.

yöneticilerin atanması ve *themalardaki* merkezî denetimin sıklaştırılması şeklinde olabileceği şeklinde düşünülebilir. Belirtmelidir ki 685-717 arası, imparatorluğun siyasî olarak ölüm-kalım mücadelesi verdiği yıllardır. Bu yıllarda imparatorluk ciddi anlamda iç savaşla birlikte hem Müslüman Arap hem de Balkanlardan Bulgar ve Slav tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. İmparator Herakleios ve ardılları II. Konstans ve II. Iustinianos'tan sonra imparatorluk yönetimine güçlü bir imparatorun çık[a]maması, gerilimli siyasî ve askerî ortamdan dolayı özellikle Konstantinopolis'te iç savaşların ardı arkasının kesilmemesine neden olmuştur.⁷⁴⁸ Bu şekilde bir ortamın oluşmasının temel sebebi ise vurguladığımız üzere kimi zaman imparatorluk çıkarlarına uygun olarak hizmet ettiği tartışılabilir olan Opsikion birliklerinin müdahaleleridir.

Bu tehdidin farkına varan ilk Bizans İmparatoru, bir sonraki bölümde de ayrıntısıyla bahsedileceği üzere V. Konstantinos olmuştur. V. Konstantinos, tahta çıktıktan sonra özellikle de kendisine karşı Opsikion *komesi* Artabasdos'un girişmiş olduğu başarısız isyan girişiminden sonra hem kendi iktidarını hem de başkent Konstantinopolis'i siyasî ve askerî baskılardan korumak için çareyi bu *themayı* bölmekte bulmuştur. Dolayısıyla Opsikion temelli *komes* Artabasdos isyanının, V. Konstantinos üzerinde ciddi bir endişe ve korku yarattığı açıktır. Bölünme sonucunda Opsikion'dan, Boukellarion ve Optimaton *thema* idarî ve askerî bölgeleri oluşturuldu ve bu *themalardan* özellikle de Optimaton da Opsikion'da olduğu gibi *praesental* birlikleri konuşlandırıldı.⁷⁴⁹ Böylece imparator, başkentten hemen yakınındaki Opsikion *themasını* merkezî yönetim için bir tehdit olmaktan çıkarttı ve özellikle de imparatorluk *tagma* birliklerinden oluşturduğu Optimaton birliklerini, Opsikion birliklerinin gücüne karşılık bir denge unsuru olarak kullandı.

⁷⁴⁸ Bu konuda Patrik Nikephoros'un neden-sonuç ilişkisi içerisinde yapmış olduğu tespiti oldukça yerindedir: “Sürekli İmparatorluk güçlerinin tavrı ve gasp hâkimiyetinden dolayı şehrin ve imparatorluk işleri ihmal edildi ve zayıfladı. Ayrıca eğitim yok edildi ve askeri teşkilatlanma çöktü. Bunun bir sonucu olarak düşman bir engelle karşılaşmadan Roma eyaletlerini istila etti...” Bk. Nikep. *Brev. Hist.* 52.1-7.

⁷⁴⁹ John Haldon, “Trouble with the Opsikion: Some Issues on the First Themata”, *Kletorion in memory of Nikolas Oikonomides*, Ed. Florentia E. Notara-Triantafyllitsa M. Kokkini, Athena 2005, s. 135.

2.3.2. İdarî ve Askerî Yönetimi

Anadolu'da ilk kurulan ve en önemli *themalardan* birisi olan Opsikion'un, piyade birliklerden ziyade *praesantal* yani süvari birliklerine ev sahipliği yaptığı; hem bu hem de idarî yönüyle diğer *themalardan* ayrıldığı ayrıca vurgulanmalıdır. Nitekim Opsikion birliklerinin bir kısmının başşehirde bulunması ve idarî ve askerî yönetim coğrafyası olarak Konstantinopolis'e en yakın *thema* olmasından dolayı İmparator V. Konstantinos döneminde bölününceye kadar imparatorluğun siyasî ve askerî tarihinin en önemli aynı zamanda Müslüman Araplara karşı etkin bir şekilde mücadele eden *themalardan* birisi olmuştur.⁷⁵⁰ *Themanın* merkezi, bölününceye kadar Ankyra iken bölündükten sonra Nikeia [İznik] olmuştur.⁷⁵¹

VII. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar imparatorluğun siyasî ve idarî yönetim tarihinde ilk önce Opsikion; Opsikion bölündükten sonra Optimaton *themasının* ayrı bir önemi vardır ve bu yüzyıllar arasında da tarihî süreç içerisindeki coğrafi adıyla Bithynia Bölgesi, imparatorluk için önemini devam ettirmiştir. Coğrafi olarak başkente yakın olmalarından dolayı kuruldukları dönemden itibaren Opsikion ve Optimaton, siyasî ve askerî anlamda başkenti doğrudan kontrol eden *themalar* olmuştur. Bu *themalar*, idarî ve askerî niteliklerinin yanı sıra özellikle ticarî anlamda Konstantinopolis'in; dinî anlamda ise hacıların doğuya açılan birer kapısı konumundadır. Bölündükten sonra *themanın* merkezi olan Nikeia⁷⁵²; Optimaton *themasının* merkezi Nikomedia, “idarî-askerî-ticarî” niteliklerinin yanı sıra aynı zamanda hacılar için “dinî” nitelikleri de ön planda olan şehirlerdi ve Konstantinopolis'ten Kudüs'e gitmek için yola çıkan hacıların güzergâhı mutlaka bu iki şehirden geçmekteydi. Anadolu tarafından Konstantinopolis'e giden yollar, hangi amaçla kullanılırsa kullanılsın, mutlaka Nikomedia'dan geçmektedir.⁷⁵³

Daha öncede bahsedildiği üzere Opsikion *theması*, hem imparatorluk hem de bölgeye yakın *thema* birliklerinin toplandığı bölgeleri ifade eden askerî toplanma üslerine Malagina ve Dorylaion garnizonlarına sahiptir.⁷⁵⁴ Dolayısıyla doğuya veya

⁷⁵⁰ Haldon, “Trouble with the Opsikion: Some Issues on the First Themata”, s. 111, 115; Lounghis, “Θεμα Οψικιον”, s. 173.

⁷⁵¹ C. Foss, “Opsikion”, *ODB*, III, s. 1528.

⁷⁵² Foss-Winfield, *Byzantine Fortifications*, s. 80.

⁷⁵³ C. Foss, *Anadolu'daki Ortaçağ Kalelerinin İncelenmesi II Nikomedia*, Çev. F. Yavuz Ulugün, Kocaeli 2002, s. 29-31.

⁷⁵⁴ Konst. Porph. *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, s. 80.

Anadolu'nun güneyine yapılacak olan bir seferde imparatorluk birlikleri, Konstantinopolis, Nikomedia ve Nikeia güzergâhını izleyerek Anadolu'daki ilk aplekton olan Malagina aplektonu'na ulaşmaktaydılar. Malagina'dan sonra ikinci toplanma alanı yine Opsikion sınırları içinde kalan ve idarî ve askerî stratejik önemi bilinen Dorylaion'dur.

VII. yüzyılın ikinci yarısından XI. yüzyılın ortasına kadar Opsikion *themasında* 35 kişi *komeslik* görevi yapmış olup⁷⁵⁵ bu *thema*, kaynaklarımız olan Takt. Usp.'de, *Opsikion patrik komesi*, *Opsikion tourmarkhosları*⁷⁵⁶; Klet. Phil.'da, *Opsikion komesi*, *Opsikion komesi ve prokonsül patriği*⁷⁵⁷; Takt. Beneš.'te, *Opsikion komesi*⁷⁵⁸; Konst. Porph. *de caer.*'de *Opsikion Strategosu*⁷⁵⁹; DV'de *Anatolikon strategosuyla birlikte Opsikion strategosu*⁷⁶⁰; Takt. de L'Esc.' de ise *Opsikion*⁷⁶¹ şeklinde geçmektedir. Nitekim Opsikion *themasında* idarî ve askerî görevlilerin tablosu aşağıdaki gibidir:

Komes/Kont	1
Tourmarkhos	1
Çadır Kontu	1
<i>Themanın</i> Khartoularios'u	1
<i>Themanın</i> Domestikos'u	1
Bandon'un Droungarios'u	6
Kont	30
Spatharios Kentarkhosu	1
Hetaeria Kontu	1
Protokankellarios	1
Protomandator	1
Kentarkhos	148

⁷⁵⁵ Bu *thema*da komes olarak yapanların listesi için bkz. Lounghis, “Θεμα Οψικιον”, s. 391-97.

⁷⁵⁶ Takt. Usp., s. 49, 55.

⁷⁵⁷ Phil. Klet., s. 101, 137.

⁷⁵⁸ Takt. Beneš., s. 247.

⁷⁵⁹ Konst. Porph. *de caer.* II.50.15.

⁷⁶⁰ DV.XX.20.

⁷⁶¹ Takt. de L'Esc., s. 265.

Toplam Kişi	193

<i>Thema</i> Asker Sayısı	6.000

(Tablo-7: Opsikion *Thema* Yönetimi ve Asker Sayısı)

773 ve 809 yılları arasında Opsikion *themasının* 4.000 askeri varken; 840 ve 899'da ise 6.000'dir. 842 yılı itibariyle *komesi* dâhil toplam idarî ve askerî yönetici sayısı 6.193 kişidir.⁷⁶² Bunun yanında *thema komesi*, Konst. Porph. *de caer.* adlı eserinde vermiş olduğu bilgiye göre 911-12 yılı itibariyle 30 libre yani 2.160 *nomisma roga* [yıllık] almaktadır.⁷⁶³

Anlaşılacağı üzere Opsikion *themasının*, diğer *themalardan* ayrılan idarî ve askerî özellikleri vardır. Birincisi, *themanın* yöneticisi kaynaklarımızda, genellikle “*komes*” olarak geçmekle birlikte *strategos* unvanının kullanıldığı da görülmektedir.⁷⁶⁴ *Komes* unvanının kullanılması, Konstantinopolis'te bulunan imparatorluk saray muhafız birliğinin önceki dönemlerde *comes domesticorum* olarak adlandırılmasından ileri gelmektedir.⁷⁶⁵ Dolayısıyla bu durum, *thema* yönetimlerinde idarî ve askerî unvanlarının tarihî bir kökeni olduğunu göstermektedir.

Opsikion *komesi*, *themaların* yöneticileri olan “*strategos*”lardan idarî ve askerî yönetici olarak üst konumdadır⁷⁶⁶ ki 680 Konsili ve 687'deki ordu listelerinde Opsikion *themasının* *komesi* en yüksek rütbeli görevlilerden birisidir.⁷⁶⁷ Bunun sebebi, Opsikion birliklerinin, hem başkenti koruması hem de önemli garnizonlara ev sahipliği yapmasının önemli bir payı vardır. İkincisi Opsikion *theması*, diğer *themalardan* idarî alt bölünmesinde de farklılık göstermektedir. Nitekim bu *themanın*, *themaların* alt birimi olan *tourma* şeklinde değil *komes*'in alt birimi *domestikos* şeklinde bölündüğü görülmektedir.

⁷⁶² Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 67, 122, 134.

⁷⁶³ Konst. Porph. *de caer.* II.50.14-15.

⁷⁶⁴ Muhtemelen tahrip olduğundan dolayı tamamı okunamayan Barasbakarios'a ait olan bir sikkede patrik ve *komes* unvanıyla birlikte *strategos* unvanının da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bk. Zacos-A. Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/3, No. 3081; Ayrıca bkz. Lounghis, “Θεμα Οψικιον”, s. 391-397.

⁷⁶⁵ Haldon, “More Questions about the Origins of the Imperial Opsikion”, s. 38-39.

⁷⁶⁶ Haldon, “More Questions about the Origins of the Imperial Opsikion”, s. 41.

⁷⁶⁷ Haldon, *Byzantine Praetorians*, s. 203.

Müstakil bir *thema* haline getirilmesinden sonra *comes Obsequium* [Opsikion komesi]'un, V. Konstantinos döneminde de yöneticisi ve birliğinin Konstantinopolis'te bulunduğunu; bu imparatorun itibaren Opsikion birliklerinin sarayı koruyan birliklerin yerine geçtiğini ve böylece sadece saha birlikleri değil aynı zamanda başşehrin güvenliğinden de sorumlu birlikler olarak da görev yaptıkları belirtilmelidir.⁷⁶⁸ *Thema* statüsünde olduğu bilindiği 665 yılından 1060 yılına kadar Opsikion *themasında*, 35 *komes/strategos*'un görev yaptığı tespit edilmiştir.⁷⁶⁹

2.3.3. Coğrafyası ve Sınırları

Daha öncede bahsedildiği üzere VIII. yüzyılın ortalarına kadar bölünmeden önce Opsikion *themasının* idarî ve askerî yönetim sınırları, kabaca, Geç Antik Çağdaki bölgelerin adlarıyla Hellespontos, Bithynia⁷⁷⁰, Lydia eyaletinin bir kısmı, Honorias, Paphlagonia'nın yanı sıra Galatia I ve Phrygia Salutaris eyaletiyle beraber özellikle Malagina, Dorylaeum ve Nakoleia bölgelerini kapsamaktadır. *Strategosunun* merkezi ise Ankyra [Ankara]'dır. Dolayısıyla bölgenin batı sınırını günümüzdeki Çanakkale; doğu sınırını ise *strategosunun* merkezi Ankyra'yı da içine alarak Halys [Kızılırmak] Nehri olarak belirlemek yerinde olacaktır.⁷⁷¹

Opsikion'un bölünmesinden yaklaşık iki yüzyıl sonra ise *de them.*'de, *themanın* yönetiminde olan şehirler şu şekildedir verilmektedir: “*Opsikion olarak adlandırılan themada birçok önemli şehir vardır*: 1. Metropolis Nikaia [İzmit]⁷⁷², 2. Kotiaion [Kütahya], 3. Dorylaion [Eskişehir], 4. Midaeion [Karahöyük/Eskişehir], 5. Apameia⁷⁷³, 6. Mryleia [Mudanya], 7. Lampsakos [Lapseki/Çanakkale], 8. Parion [Kemer/Çanakkale], 9. Kyzikos [Belkız Kale/Balıkesir] ve 10. Abydos [Maltepe/Çanakkale].⁷⁷⁴ Bu şehirlerin yanı sıra *themanın* *tourması* statüsünde

⁷⁶⁸ Haldon, *Byzantine Praetorians*, s. 198.

⁷⁶⁹ Lounghis, “Θεμα Οψικιον”, s. 391-397.

⁷⁷⁰ Bilindiği üzere imparatorluk tarihi boyunca Bithynia, Küçük Asya'nın iç bölgeleri ile Konstantinopolis arasında her daim sınır bölgesi olmuştur. Çünkü bu bölge, coğrafi konumu itibarıyla deniz kıyısında, Konstantinopolis'in karşısında siyasî, dinî ve ticarî özellikleri ön planda bulunan bir coğrafyaydı.

⁷⁷¹ Pertusi, *de them.* s. 128.

⁷⁷² Ayrıca bkz. *Notit.* 1.13; Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im spätem Byzanz*, s. 318.

⁷⁷³ Muhtemelen Mryleia ile aynı yer.

⁷⁷⁴ Konst. Porph. *de them.* IV.27-30; Abydos'un VIII. yüzyılda *themanın* *komesliği* statüsünde olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 1803; 2480 A.

bulunduğu anlaşılan Prusa [Bursa]⁷⁷⁵, Lopadion [Uluabat]⁷⁷⁶ ve aplekton olarak belirtilen Malagina garnizonuna sahiptir.⁷⁷⁷

Kaynağın vermiş olduğu bu bilgilerden anlaşılan *themanın* sınırları geniş olup Geç Antikçağ'daki eyaletlerden Bithynia'nın bir kısmını; Hellespontus; Lydia'nın bir kısmı ve Phrygia Pakatiana coğrafyasını kapsamaktaydı. Bunun yanı sıra *thema* coğrafyası, aynı zamanda Pylai'den başlayarak özellikle merkezden yola çıkan imparatorluk, Opsikion ve batıdan gelecek olan Thrakesion birliklerinin, doğuya veya güneye gerçekleştirecek oldukları seferlerin, hem toplanma hem de başlangıç noktasını oluşturan Malagina'ya ev sahipliği yapmaktadır. Dolayısıyla bu coğrafya, Malagina'dan Dorylaion ve Midaeion'a buradan güneye ve doğuya doğru devam eden imparatorluk askerî güzergâhının en önemli idarî ve askerî coğrafyasını da teşkil etmekteydi.

Bunların yanı sıra Opsikion coğrafyası dâhilinde sık ormanlık alanlarla beraber verimli ova ve platoların yanı sıra Antik Çağ'daki adları Askania [İzmit] Gölü, Artynia/Miletopolitis [Uluabat] ve Daskylitis Limne [Kuş Gölü] olan üç önemli su kaynağı da bulunmaktaydı. *Thema*, bu su kaynaklarının yanı sıra bir kolu Dorylaeum'da doğan Sangarios [Sakarya] Nehri, Rhyndakos [Orhaneli-Koca Dere], Makestos [Susurluk] gibi önemli nehirlere ev sahipliği yapmaktaydı.⁷⁷⁸ Sangarios Nehri, çeşitli kollarıyla hem kuzeyde Optimaton hem doğuda Boukellarion hem de güneydeki Anatolikon *themasına* kadar uzanmaktaydı. Dolayısıyla bol su kaynakları ve insan ve hayvan yaşamına oldukça elverişli iklimi, bitki örtüsü ve fizikî coğrafyasıyla Opsikion *theması*, imparatorluk askerlerinin bulunması ve toplanması; ayrıca ordunun at ihtiyacının karşılanması için oldukça stratejik bir idarî ve askerî bölgeydi.

⁷⁷⁵ Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im spätem Byzanz*, s. 370.

⁷⁷⁶ IX. yüzyıla ait olan bir imparatorluk mühründe Loupadion'da hacıların, gezginlerin ve düşkünlerin konakladığı bir *Ksenodokheion* ve buranın yöneticisi olan Georgios adında Ksenodokhos'un var olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 1938; Bunun yanı sıra Lopadion, hiç şüphesiz XI. yüzyıldaki Bizans ve Türkler arasındaki mücadeleler başlamadan önce de imparatorluğun en stratejik askerî üslerinden birisiydi. Bk. C. Foss, "Lopadion", *ODB*, II. s. 1250-51; Ayrıca Lopadion, XII. ve XIII. yüzyıllarda olduğu gibi bu dönemde de muhtemelen imparatorluk mülkü yani episkopos idi. Bk. Dimitri Korobeinikov, *Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century*, Oxford Press 2014, s. 128.

⁷⁷⁷ Konst. Porphy. *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, s. 80.

⁷⁷⁸ Charles Texier, *Bithynia*, Haz. Raif Kaplanoğlu, İstanbul 1997, s. 21-23, 151, 200, 216.

Themanın idarî ve askerî coğrafi sınırlarının tespit edilmesi en problemlî noktayı oluşturmaktadır. Opsikion bölündükten sonra kuzeyinde kurulan Optimaton ile olan sınırı, muhtemelen Kianos Sinus yani Gemlik Körfezinin kuzeyindeki Antik Çağ'daki adı Arganthonion [Samanlı Dağı]'dan başlayarak doğuya doğru adları Libon [Naldöken Dağı] ve Sophon [Sapanca Dağı] olan dağlar oluşturmaktaydı. Dolayısıyla bu doğal sınır hattı, aynı zamanda iki *themanın* da merkezleri olan Nikeia ve Nikomedia'nın ortasından keserek batıdan doğuya doğru uzanmaktaydı ve imparatorluk donanması için oldukça önemli olan Pylai limanı Optimaton sınırları içerisinde kalmaktaydı. *Themanın*, doğu yani Boukellarion *theması* ile olan sınırını ise Sangarios Nehri ile bu nehrin hemen güneyinde bulunan ve Dorylaeum'dan doğuya doğru hafif bir yay şeklinde uzanan günümüzdeki Sündiken Dağları belirlemekteydi. Dolayısıyla Midaeion, bu *themanın* sınırları içerisinde kalmaktaydı. Opsikion idarî ve askerî sınırlarının, Thrakesion yani güneye doğru nereye kadar uzandığı en problemlî olanıdır. Nitekim Ramsay, *themanın* Thrakesion ile olan sınırını yani güneyini, Kaikos [Bakırçay] vadisinin kuzeyi ile birleştirmekte ve hatta Hermos [Gediz] Nehri'nin de güneyinde bulunan Kula ve çevresini [Katakekaumene/Yanık Ülke] de içine alacak şekilde bir güney sınırı çizmektedir.⁷⁷⁹ Dolayısıyla Ramsay, Opsikion coğrafyası için kuzeyden güneye; güneyden doğuya doğru kabaca bir "V" sınırı çizmektedir. Ancak Ramsay'in çizmiş olduğu bu sınırın, çalışılan dönem içerisinde Kula ve çevresine kadar uzanması neredeyse imkânsızdır ve belirtildiği üzere V. Konstantinos'un amacı, bu *themayı* küçülterek idarî ve askerî gücünün kırılmasını sağlamaktı. Ramsay'in vermiş olduğu bilgi çerçevesinde sınırlar küçülmeyip aksine güneye doğru merkezden uzak ancak daha stratejik bölgelere kaydığı anlamına gelmektedir ki merkezî yönetimin isteği aslında bu değildir. Dolayısıyla Opsikion ile Thrakesion arasındaki sınırı, Hermos'un kuzeyinde aramak daha uygun olacaktır. Esasında Ramsay, doğru bir tespit yaparak iki *themanın* Kaikos vadisinin kuzeyinde birleştiğini belirtmektedir. Muhtemelen Kaikos Nehri,

⁷⁷⁹ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 231-32; Ramsay'in çizmiş olduğu sınır aynı zamanda Antikçağdaki Mysia bölgesinin sınırlarıdır. Nitekim Strabon, "...Mysia iç kısmında Olympene [Uludağ]'den Pergamene [Bergama]'ye ve Kaikos adını taşıyan ovaya kadar uzanan bir alanı kaplar ve bu nedenle Ida [Kaz] Dağı ve Katakekaumene [Kula ve çevresi] arasında uzanır. Katakekaumene'yi bazıları Mysia'da bazıları da Maionia'da kabul eder." bilgisini vermektedir. Bk. Strab. XII.8.12.

iki *thema* arasında sınır teşkil etmekle birlikte bu sınır nehri takip ederek doğu'ya doğru uzanmaktadır.

Bu bilgiyi verirken Ramsay, birincisi, XIII. ve XIV. yüzyıl tarihçisi Pakymeres'in Katalanların Büyük Birliği'nin 1306 yılında Roger de Flor komutasında Kyzikos'tan başlayarak ele geçirdikleri Germe [Soma], Khliara [Kırkağaç], Aulaks [Angir/Kiliseköy] ve Philadelphieia [Alaşehir] güzergâhını takip ederek başarıya ulaştıkları sefer anlatısını dikkate almıştır. Nitekim Katalanlar, hedefleri olan Philadelphieia'yı aldıktan sonra Türkler tarafından ele geçirilmiş civar kalelerin geri alınması faaliyetlerine girişmişler ve Philadelphieia'nın 25 km. kuzeydoğusunda bulunan Pakymeres'in eserinde geçtiği şekliyle Κουλα φρουρίω=Koula Kalesi ve φρουρίω τοῖς Φούρνοις=Phournoi Kalesini⁷⁸⁰ ele geçirmişlerdir.⁷⁸¹ Ramsay'in Pakymeres'ten alıntılanmış olduğu bu bilgide, tarihî ve coğrafi olarak herhangi bir yanlışlık bulunmamakla beraber dikkat çekmek istediğimiz nokta Koula Kalesidir. İkincisi ise, XIII. yüzyılda soylu bir aileden gelen ve Laskaris [İznik] İmparatorluğu'nda çok önemli idarî görevlere getirilen aynı zamanda bu imparatorluk hakkında da kıymetli bir eser kaleme alan Georgios Akropolites'in⁷⁸² *Khroniki Singrafi* adlı eserine atıf yapmasıdır. Bu atıfa göre, Magidion ile Opsikion'dan bahsedilirken bunların Khliara, Pergamos ve Kayster [Küçük Menderes] vadisine inen havalie bitişik oldukları belirtilmiştir.⁷⁸³ Ancak Akropolites'in orijinalindeki ifade şu şekildedir: "...*Neokastra*⁷⁸⁴ *themasi*⁷⁸⁵,

⁷⁸⁰ Ramsay, bu kalenin Saittai yanındaki Magidion olma ihtimali üzerinde durmaktadır. Bk. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 232.

⁷⁸¹ Pakhy. IV, s. 467, 469, 477, 479; Yusuf Ayönü, *Katalanların Anadolu ve Trakya'daki Faaliyetleri (1302-1311)*, İzmir 2009, s. 41-45.

⁷⁸² Akropolites'in bu kıymetli eseri, 1203-1261 yılı olaylarını ele almaktadır. Akropolites hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Keçiş, "Georgios Akropolites ve "Tarih" Adlı Eseri", *TAD*, C. XXVIII, S. 45, Ankara 2009, s. 191-205.

⁷⁸³ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 232.

⁷⁸⁴ Akropolites, bölgenin birden çok kaleden oluştuğunu vurgulamak için kastron'un çoğulu, "kastra"yı kullanmıştır ki kelimenin çevirisi, "Yeni Kaleler" demektir.

⁷⁸⁵ Akropolites'ten önce Niketas Khoniates'in vermiş olduğu bilgiye göre, orijinalinde *thema* tanımlaması geçmemekle birlikte Neokastron idarî ve askerî bölgesi, İmparator I. Manuel Komnenos (1143-1180) tarafından Khliara, Pergamon ve Adrymitteion'u kapsayacak şekilde Menderes'in kuzeyinde, hem Bithynia ile hem de Menderes arasında güvenli bir bölge oluşturacak şekilde Türk saldırılarına karşı koymak amacıyla kurulmuştur. Bu themayı, I. Manuel'in en önemli icraati olarak tanımlayan Khoniates, bu themanın müstahkem mevkiilerini *phouria* olarak adlandırarak birçok *phouria*'dan oluştuğu için "Neokastra" olarak adlandırıldığını ifade etmektedir. Bk. Niket. Khon. *Hist.* IV.7; Thema sistemi dâhilinde savunma için garnizon durakları olarak tanımlanabilecek

Kalamos [Gelembek] adındaki bir köyde kurulmuştur.⁷⁸⁶ ve “...Burası [thema], *Neokastra*, *Kelbianon* [Kiraz Ovası], *Khliara* [Kırkağaç], *Pergamon* [Bergama] ve onlara yakın yerler olan *Magidia* ve *Opsikia*’dan oluşmuştur.”⁷⁸⁷ şeklindedir. Görüleceği üzere Akropolites’te Opsikion, Opsikia şeklinde geçmektedir ve burası kesin olmamakla beraber Koula’ya tekabül etmektedir. Ayrıca bilgiden, bu yerlerin bitişik değil birbirlerine oldukça yakın yani komşu kaleler oldukları anlaşılmaktadır. Ramsay, Kula adının Bizanslıların elindeyken [Bizanslılardan kasti muhtemelen Laskaris İmparatorluğu] Opsikion olduğunu belirtmektedir. Ancak bu dönemle ilgili en önemli iki kaynaktan birisi Kula’yı, Koula; diğeri ise muhtemelen “*Opsikia*” şeklinde ifade etmektedir. Dolayısıyla daha öncede bahsedildiği üzere Opsikion *thema* ve coğrafyasını ifade eden Opsikion tabiri, tam anlamıyla Koula için uygun görünmemektedir ve *thema* yönetim tarihi içerisinde Ramsay’in belirttiği gibi tek bir atıf nedeniyle Opsikion coğrafya sınırının, özellikle Thrakesion *theması* kurulduktan sonra Kula’nın güneyine kadar inmesi neredeyse imkânsızdır. Dolayısıyla Akropolites’in Opsikia veya Opsikion adındaki bir yeri belirtmesi, Opsikion coğrafi sınırının günümüzdeki Kula’ya kadar inmesine bir temel oluşturmaz. Ancak Ramsay’in bahsetmiş olduğu Opsikia=Kula’nın, Akropolites’in vermiş olduğu bilgi de dikkate alındığında, XII. yüzyılda bu bölgede kurulan Neokastron *themasının* bir kısmını ifade ettiğini dolayısıyla önemli olduğunu ve bu yüzyılda Maionia [Menye] ile beraber bir piskoposluk oluşturduğunu da göz ardı edilmemelidir.

Akropolites’in kullanmış olduğu *thema* terimi, Batı Anadolu’ya ulaşan tehditler dolayısıyla imparatorluğun bu bölgeleri, birbirine yakın askerî garnizonlar oluşturarak kontrol altında tutma ve koruma amacını ifade etmektedir. Dolayısıyla

phouriaların basit bir düzeni vardır: Çevresel bir duvar, sarnıç, duvar ile çevrelenmiş mekânlar ve boş alanlar. Bazı durumlarda yerel komutanlar olan *tourmarkhos*, *kleisourarkhes* veya *düklerin* kaldığı bir kule ya da asıl yapı vardır ve bunların yanında yardımcıları bulunur ve bölgesel kararlar burada alınır ve kısmî askerî hazırlıklar da burada yapılırdı. Bölgedeki halkın burada korunduğu ve temel ihtiyaçlarının da buradan sağladığı anlaşılmaktadır. Örneğin orduların toplanma bölgeleri olan *aplektaların* aksine *phourialar*, birbirine uzak ve ulaşımı zor olan bölgelerde bulunmaktaydı. Bu nedenle *phouriaların*, imparatorluğun idarî ve askerî yapısında farklı bir yerde bulunduğu düşünülebilir. Bk. Eger, *The Islamic-Byzantine Frontier: Interaction and Exchange Among Muslim and Christian Communities*, s. 255.

⁷⁸⁶ Metinde ayrıntısı verilmeyen VII. bölümde Akropolites, “...*Theodoros*, *Morotheodoros* ve *Sabbas*’ı ustaca yendi ve sonra kendisine güvenerek *Kelbianon* [Kiraz Ovası], *Philadelpheia* [Alaşehir], *Maeander* [Menderes] ve *Neokastra*’nın tamamında kontrolü ele geçirdi.” Bk. Akrop. VII.

⁷⁸⁷ Akrop. XV.

XI. yüzyılın sonlarına doğru sistemin çöktüğü düşünülmele birlikte buradaki *thema* terimi, bir sistemi değil daha çok tarihî bir kökene atıf yaparak belli bir sayıda askerin bulunduğu stratejik garnizonlarla bölgenin korunması anlamını ifade etmektedir ki XI. yüzyıldan sonra da Bizans kaynaklarında, *thema* bölgelerine ve terimine de sıkça atıf yapılmaktadır². Ancak bu atıflar belirtildiği üzere sistemin, toprak temelinden başlayarak askerî, idarî ve sosyo-ekonomik olarak devam ettiğini kanıtlayan atıflar değildir.

Opsikion coğrafyasının güney sınırı, batıdan doğuya doğru Kaikos [Bakırçay] Nehriyle birlikte Antikçağdaki adı Temnos olan Demirci Dağı ve bu dağın doğusunda 2.312 metre yüksekliği bulunan Dindymos [Murat] Dağı ile sınırlandırılabilir. Bu sınır dolayısıyla Temnos ve Dindymos Dağlarının hemen kuzeyinde bulunan Ankyra [Boğazköy], Synaos [Simav] ve Kadoi [Gediz], Opsikion sınırları içerisindeydi. Temnos Dağı'nın hemen doğusunda bulunan ve kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan Dindymos Dağı, üç *thema*yı -Opsikion ile Anatolikon'u; Opsikion ile Thrakesion'u; Thrakesion ile Anatolikon'u- birbirinden ayıran önemli bir yükselti olarak görülmektedir.⁷⁸⁸

Kaynakların vermiş olduğu bilgilerden anlaşılan Opsikion sınırı, Didymos'tan kuzeydoğuya doğru yönelerek Yukarı Sakarya Havzası'nın Sivrihisar Dağlarıyla birleştiği bölge'nin güneyinden kuzeybatıya doğru Dorylaion'un doğusunda bulunan Midaion [Karahöyük]'u da içine alacak şekilde devam etmektedir. Midaion'dan sonra en yüksek yeri 1.769 metre olan günümüzdeki Sündiken Dağları'nın güneyinden batıya doğru yönelerek bu dağların bitiş noktasından Sangarios Nehri sınır olacak şekilde kuzeybatı'ya doğru hafif bir yay çizerek Malagina'nın doğusuna ulaşır. Malagina'yı da içine alacak şekilde kuzeye yönelir ve merkez Nikeia'nın kuzeyindeki Samanlı Dağları ile birleşirdi. Opsikion coğrafyasının belirlenmesinde diğer bölgelerde de olduğu gibi esas unsur, coğrafi unsurlardır ve bu coğrafi unsurların belirlenmesi, *thema* yönetiminin sınırlarının nereye kadar ulaştığının tespit edilebilmesi açısından oldukça önemlidir.

⁷⁸⁸ Murat Dağı günümüzde Kütahya ile Uşak illerini birbirinden ayıran doğal bir sınır olarak görülmektedir. Nitekim bu dağ, aynı zamanda Büyük Menderes, Gediz ve Sakarya Nehirlerini besleyen Banaz, Murat ve Kokar Çayları adındaki önemli su kaynaklarına da ev sahipliği yapmaktadır. Bk. *Türkiye Coğrafya Atlası*, Doğan-Burda-Rizzoli Yay., İstanbul 2004, s. 42; 61.

Bu *thema* hakkında Arap kaynaklarında özellikle İbn Hurdazbih'in eserinde önemli bilgiler vardır: “*Ûbsik* [Opsikion] *bölgesi: Bu bölgede içinde 10 kale bulunan Nikiyye* [Nikeia/İznik] *şehri bulunmaktadır ve burası denize 8 mil uzaklıktadır. Onun içinde tatlı suyu olan bir göl vardır ve bu göl 12 mil uzunluğundadır. Gölde üç dağ vardır. Nikiyye şehrinden göle doğru küçük bir kapı vardır. Tehlike korkusu olduğunda şehrin ahalisi, çocukları ve yakınları/akrabaları kayıklarla göle açılırlar ve göldeki dağlara sığınurlar.*”⁷⁸⁹ bilgisini vermektedir. Daha öncede belirtildiği üzere Opsikion *themasının* idarî ve askerî merkezî, Nikeia [İznik] şehridir ve İbn Hurdazbih'te, muhtemelen öneminden dolayı sadece bu kentin adını vermiştir. Bu kent, hem Marmara denizine yakındır hem de İznik Gölü olarak adlandırılan tatlı su gölüne ev sahipliği yapmaktadır ve göl, coğrafi olarak oldukça büyüktür. Kudâme b. Ca'fer, “*Sonra onu* [Optimaton] *Ebsik/Ubsik takip eder. Ubsik'in sınırları, batıdan Halic, kuzeyden Ufti-mati, güneyden Natlik ve doğudan Terkesis takip eder ve ordusu 6.000 askerdir.*”⁷⁹⁰ bilgisini vermektedir. Mesûdî, “*İkinci bölge: Ubsik*⁷⁹¹ [Opsikion] *bölgesidir. Nikiyye şehri bu bölgenin içindedir. Bu bölgenin merkezi, Bağistabolidir. [Augostopolis?] Sonu Halic-i Kostantiniyyedir. Bu bölge, Darü'l-İslam'dan Halic-i Kostantiniyye'ye uzanır ve bu iki yerin uzunluğu 434 mildir.*”⁷⁹² bilgisini vermektedir. Yâkût ise, “[Optimaton] *yanında Ubsik* [Opsikion] *bölgesi vardır. Sınırının başlangıcı Halictir ve ikincisi Antimat* [Optimaton] *tır ve üçüncüsü Natlikûs* [Anatolikon] *ve dördüncüsü Teraksîs* [Thrakesion] *'tir ve Istartagus* [Strategos] *'un menzili Batna kalesidir. Ordusu 6.000 kişiliktir.*”⁷⁹³ bilgisini vermektedir. Arap kaynaklarının vermiş olduğu bilgilerden de anlaşılacağı üzere bilgilerde farklılıklar mevcuttur.

⁷⁸⁹ İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 106.

⁷⁹⁰ Kudame b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 257.

⁷⁹¹ Farsça kaynağımız Anonim, *Hudûdü'l-Âlem* de Opsikion, “Ebsik” şeklinde ifade edilmektedir. Bk. Anonim, *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, s. 184.

⁷⁹² Mesûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, s. 151.

⁷⁹³ Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, s. 112.

(Harita-7: VII. Yüzyılın Ortalarından VIII. Yüzyılın Ortalarına Kadar Opsikion İdarî ve Askerî Coğrafyası)

2.4. Thrakesion *Themasi*

Anadolu'da kurulan ilk *themalardan* olan Thrakesion *themasi*, Roma eyaletlerinden Asia, Lydia, Karia ve Phrygia Pakatiana'nın küçük bir kısmını kapsayan coğrafyada kurulmuştur.⁷⁹⁴ Anlaşılan *Thema*, doğusunda Anatolikon, kuzeyinde Opsikion, güneyinde deniz *themasi* olan Kibyrraioton *themasi* ve batısında ise Ege Denizi ile sınırdır.

2.4.1. Tarihi

638'de Mısır'ı korumak amacıyla Mısır'a gönderilen *magister militum per Thracias* birliğinin Müslüman Araplara karşı başarısız olması sonucunda bu birliğin⁷⁹⁵, Anadolu'nun merkezinde kurulan Anatolikon *themasi*na destek olmak, Balkanların doğusu dâhil Aşağı Tuna'nın güney kıyısına kadar olan bölgeyi ve Batı Denizi'nin kıyılarını Müslüman Arap saldırılardan korumak amacıyla Batı Anadolu'ya kaydırıldığı görülmektedir. Bu amaçlarla bir müddet sonra Anatolikon *themasi*nin art bölgesi ya da özel birliklerin yerleştirildiği *Thrakesion* adında yeni bir *thema* bölgesi oluşturulmuştur.⁷⁹⁶

Konst. Porph. *de them.* adlı eserinde, Lydia kralı Alyattes (MÖ 617-560) zamanında Batı Anadolu'ya Trakya civarından gelen halkların yerleşmiş olduğunu; bu sebeple bölgede yaşayanlara *Thrakesialılar* ve isimlerinden dolayı da bölgenin adının *Thrakesion themasi* olarak adlandırıldığından bahseder.⁷⁹⁷ Ancak bu bilgi, tarihî açıdan anakronik olup aslında diğer *thema* bölgelerinin oluşmasında da olduğu ve bu konu hakkında müstakil bir çalışmada kaleme alan Lilie'nin de belirttiği gibi, geç Roma döneminde Balkanları korumakla görevli *magister militum per Thracias*

⁷⁹⁴ Pertusi, *de them.*, s. 125.

⁷⁹⁵ John Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, Çev. Ali Özdamar, İstanbul 2006, s. 117; Müslüman Araplar tarafından Mısır alınmadan önce *magister militum per Thracias* birliğinin, doğuda faaliyetlerinin olduğu tahmin edilebilir ki Patrik Nikephoros'da, *Thrakia birliklerinin Strategos'u ve Koubikoularios unvanına da sahip olan Marianos'un* Müslüman Araplarla mücadele ettiği bilgisini vermektedir. Bk. Nikep. *Brev. Hist.* 23.4-10.

⁷⁹⁶ Ralph-Johannes Lilie, "Thrakien und Thrakesion", *JÖB*, 26. Band, Wien 1977, s. 19-20, 27; Johannes Karayannopoulos, *Die Entstehung Der Byzantinischen Themenordnung*, München 1959, s. 33-34; Gelzer, *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*, s. 92; Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World 565-1204*, s. 73.

⁷⁹⁷ Konst. Porph. *de them.* III.1-8; Konst. Porph. bu bölümde, Thrakesion *themasi*nda Lydialı, Maionialı, Karialı ve İonialıların yaşadığından bahseder. Bk. Konst. Porph. *de them.* III.26-27; Ancak tahmin edileceği üzere bu halkların, X. yüzyıl Bizans Thrakesion coğrafyasıyla herhangi bir bağlantısı ilişkisi yoktur.

[Trakya Komutanlığı] birliklerinin bu bölgeye kaydırılmasıyla daha yakından ilgilidir.⁷⁹⁸ Nitekim bir müddet sonra Thrakesion adında idarî ve askerî bir bölgesel yönetimin ortaya çıkması da bunu kanıtlamaktadır.

İmparator II. Iustinianos'un 687'de Papa Kanon'a yazmış olduğu ve *themaların* kökenleri hakkında önemli bilgiler edindiğimiz mektup, Thrakesion *theması* hakkında da önemli çıkarımlar yapılabilecek bir kaynaktır. Daha öncede bahsedildiği üzere bu mektup, VII. yüzyıl içerisindeki, VI. yüzyılın bölgesel saha ordularının varlığına dair ciddi bilgiler vermektedir. Bu mektupta, Latince adları verilen Orientalis, Thrakianus, Armenianus ve Kabarisianus [Karabisianus] birlikleri, sırasıyla *magister militum per Orientem, per Thrakias, per Armeniam* ve *İmparatorluk deniz birliği* olarak tanımlanmaktadır.⁷⁹⁹ Dolayısıyla kurulan *themalardaki* birlikler, özellikle VI. yüzyılın Latince “*exercitus*” olarak tanımlanan birliklerin devamı niteliğindedir. Burada verilen *per Thrakias* birliklerinin, Thrakesion *themasını* ve bölgesini tanımlayan birlikler olup olmadığı net olmamakla birlikte bir müddet sonra muhtemelen *per Thrakias* birliklerinin, Batı Anadolu'ya konuşlandırılması sonucunda, bu birliklerin adının hem Thrakesion *theması* hem de coğrafyasını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Burada “*Bizans İmparatorluğu'nun Eyalet Yönetim Coğrafyası*” adındaki makalesinde Rafia, II. Iustinianos'un 687'de Papa Kanon'a yazmış olduğu mektubundaki Thrakianus adının, aslında Thrake [Trakya] birliklerini tanımladığını ve bu adlandırmanın Latince olduğunu; kelimenin Thrakianus'tan Grekçe T(h)rakisianus şekline dönüşmediğini ancak T(h)rakisianus'un “*Thrake theması askerlerini*” tanımladığını ifade etmektedir.⁸⁰⁰

Bu fikrinin bir kısmında haklı olan Rafia, ancak diğer “*exercitus*” birlik adlarının, Grekçeleştiği ihtimalini göz önünde bulundurmamaktadır ki “*Thrakianus*” adının, “*T(h)rakisianus*” şeklinde Grekçeleşmesi de mümkündür. Burada Thrakesion'un, *thema* olarak ne zaman kurulduğu net olmamakla beraber muhtemelen 640'larda *per Thrakias* birliklerinin bölgeye kaydırıldığı ve sonrasında Opsikion *themasına* karşı

⁷⁹⁸ Lilie, “Thrakien und Thrakesion”, s. 22-23.

⁷⁹⁹ Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, s. 737-38; Lilie, “Thrakien und Thrakesion”, s. 18.

⁸⁰⁰ Rafia, “The Geography of the Provincial Administration of the Byzantine Empire C.A. 600-1200): I.1. The Apothekai of Asia Minor”, s. 212.

politikalarını desteklemesi dolayısıyla II. Iustinianos döneminde *thema* olarak kurulduğu ve ilk kurulan beş büyük *themadan* birisi olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁰¹

Opsikion *theması* bölümünde de bahsedildiği üzere bu *themadan*, Theophanes ilk defa 710-11 yılında İmparator II. Iustinianos döneminde Kherson'daki isyan dolayısıyla bahsetmektedir. Bu isyanı bastırmak için İmparator, teçhizatlı 300 adamıyla Thrakesionluların *tourmarkhosu* Khristophoros'u, Kherson'a göndermiş ve Khersonlular tarafından *tourmarkhos* ve kuvvetleri öldürülmüşlerdi.⁸⁰² Nitekim görüleceği üzere Theophanes'in vermiş olduğu bu bilgi, *themanın* esas yöneticisi olan *strategos*'tan bahsetmese de VIII. yüzyılın başında Thrakesion *themasının* idarî ve askerî bir yönetim organizasyonuna sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Nitekim bölgede, bu yüzyılda *Thrakesion tourmarkhosu* ve *spathariosu* unvanıyla görev yapan bir askerî yöneticinin varlığı da buna bir kanıt oluşturmaktadır.⁸⁰³ Bunun yanı sıra en önemlisi de 710-11 yılına kadar Batı Anadolu'da coğrafi olarak Thrakesion adının kullanıldığı, bölgenin yerleşime açık olduğu ve burada yaşayanların Thrakesionlular adıyla yerleştikleri açıktır.

Thrakesion hakkında 758-9 yılında bir sonraki bahsinde Theophanes, ilk kez bölgenin *strategosundan* bahseder. Bu yıllara ait vermiş olduğu bilgilerde Theophanes, V. Konstantinos'un Bulgarlara karşı sefere çıktığını ve Bulgar bölgesini istila ettiğini belirtir. Bu sefer sırasında V. Konstantinos, Thrakesion *themasının* askerleri tarafından da desteklenmekteydi ve anlaşılan bunlar seçkin birliklerdi. Nitekim bu seferde Bulgarlar, V. Konstantinos ve ordusu ile karşı karşıya geldi. Bulgarlar, Thrakesion *themasının* *strategosu* ve *patriği* olan Leo ve aralarında bulunduğu diğerleriyle birlikte çoğunu öldürdüler.⁸⁰⁴ Esas itibariyle Thrakesion coğrafi olarak Balkanlara uzak olmakla beraber Batı Anadolu'dan bu birliklerin sevk

⁸⁰¹ Thrakesion *themasının* bu dönemde Anatolikon *themasının* *tourması* olduğuna dair bir fikir de vardır. Bk. Gelzer, *Themenverfassung*, s. 78; Lilie, "Thrakien und Thrakesion", s. 46; Nitekim kaynaklarda tam anlamıyla desteklenmese de Thrakesion'un, Anatolikon *theması* kurulduktan sonra hem coğrafi öneminden dolayı hem de Anatolikon'a destek vermek amacıyla bu *themanın* *tourması* statüsünde olabileceği tahmin edilebilir.

⁸⁰² Theop. A.M. 6203; Eğer 687 yılındaki bilgi olmasaydı, Theophanes'in vermiş olduğu bu bilgi, Thrakesion'un Anatolikon'a bağlı olabileceği şeklinde kafa karışıklığı yaratabilirdi.

⁸⁰³ Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 2644.

⁸⁰⁴ Theop. A.M. 6251; Bu bilgilerden İmparator V. Konstantinos ve Thrakesion birliklerinin ağır bir yenilgi uğradığı anlaşılırken; Nikephoros ise Theophanes'in aksine bilgi vermekle beraber onun Bulgar arazisinde ciddi bir tahribat bıraktığını ve birçok tutsak aldığını ifade etmektedir. Bk. Nikep. *Brev. Hist.* 73.5-20.

edilmesi de ayrı bir sevkiyat problemini ortaya çıkarmış olmalıdır. Nitekim imparatorluk açısından önemli olan gerek duyulduğunda, coğrafi uzaklığı önemsenmeden, seçkin-güvenilen birliklerin ve *strategos*ların sefere katılımının sağlanmasıdır. Hem II. Iustinianos'un Kherson'daki isyan hem de V. Konstantinos'un Bulgarlar üzerine Thrakesion birliklerini sevk etmeleri, bu *themadaki* birliklerin sıradan birlikler olmadığını ve bu birliklere imparatorluk tarafından önem verildiğini düşündürmektedir.

Thrakesion *themasının*, imparatorluk için sıradan birliklere ev sahipliği yapmadığını Skylitzes'in vermiş olduğu bilgiden de teyit edilmektedir. Nitekim onun vermiş olduğu bilgiye göre, iklim şartlarının ve coğrafyanın asker konuşlanmasına elverişli olması dolayısıyla Thrakesion bölgesine, soğuk iklim bölgesinde yaşayan *parakheimasia*=kışlak birlik⁸⁰⁵ olarak adlandırılan ve kökenleri İskandinav olan Varangian [Vareg] birliklerinin yerleştirildiği anlaşılmaktadır:

“...Bu yılda bu yerde başka bir şey daha oldu. Kış için Thrakesion *themasına* sevk edilen bir dizi Varangian [Vareg] askeri vardı.” Bundan sonrası ise daha ilgi çekicidir: “Onlardan birisi [Vareg askeri] boş bir yerde bölge kadınlarından birisiyle karşılaşarak onun iffetini test etmek için onu ilişkiye zorladı. [Vareg askeri] onu ikna etmekte başarısız olunca şiddete başvurdu ve kadın [askerin] küçük Pers bıçağını kaptı, onu kalbinden bıçakladı ve oracıkta öldürdü. Bu olay civarda duyulduğunda Varangianlar bir toplantı yaptı ve saldırganın bütün mal varlıklarını kadına sunarak taç giydirdiler. Suikatçıyı, suikatçı yasalarına göre gömmeden bir kenara attılar.”⁸⁰⁶

Skylitzes'in vermiş olduğu bilgiyi irdeleyecek olursak Vareg askerlerinin, iklimi elverişli olmasından dolayı Thrakesion *themasına* kışlamaları için imparatorluk tarafından yerleştirildikleri dolayısıyla *themanın* özel imparatorluk birliklerine ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır. Bu bilgi, *thema* dâhilinde askerî ve idarî özelliklerin coğrafya-iklim arasındaki olumlu ilişkiyi göstermesi bakımından oldukça kıymetlidir. Nitekim bölgenin coğrafi ve iklimsel özellikleri dikkate alındığında, hem askerî birliklerin hem de bölgede yaşayan yerleşiklerin temel besin ihtiyaçları özellikle buğday, zeytin, üzüm ve her çeşit tarım ürününün Kaikos, Hermos ve

⁸⁰⁵ Kaynaklarımızda bu tabir, IX. yüzyılın başlarında Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde kışlayan Norman ve Rus birlikler için de kullanılmaktadır.

⁸⁰⁶ Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, s. 372.

özellikle de Maender vadilerinde yetiştirildiği aşikârdır. Bu tarım ürünlerinin yanı sıra bölgede küçükbaş hayvan yetiştiriciliği de yaygındır.⁸⁰⁷

Tehditlerini ciddi anlamda doğusundan değil de batısından yani denizden alan Thrakesion *themasındaki* garnizonlar/askerî birlikler, birçok olumlu niteliklerinin yanı sıra *themanın* coğrafi ve iklimsel özelliklerinden dolayı tek bir *garnizon/kastron*'a sıkışıp kalmak yerine garnizonların dışına da yerleştirilmişlerdir. Bu da toplumun ve coğrafyanın, birbirlerini olumlu ya da olumsuz etkilemesinin önünü açmıştır. Dolayısıyla imparatorluk idarî ve askerî sistemine uygun bu tarz kısa süreli yerleştirmeler, birliklerin hem coğrafyayı hem de varolan yerleşikleri tanımamaları anlamında bir takım problemleri gün yüzüne çıkardığı aşikârdır. Görüleceği üzere bu birliklerin, yerleşik halk ile uyum sağlama aşamasında bazı sorunlar çıkardığı ve bu sorunların, Varegler arasında ceza ve ödüllendirme anlamında nasıl çözümlendiği örnekten anlaşılmaktadır.

2.4.2. İdarî ve Askerî Yönetimi

VIII. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar Thrakesion *themasında*, kaynaklardan bilinen 46 *strategos* görev yapmıştır.⁸⁰⁸ Nitekim Theophanes'in vermiş olduğu bilgiye göre Thrakesion *themasının* bilinen ilk *strategosu* Sisinnios⁸⁰⁹ adındaki kişidir. Bu *strategos*'tan Theophanes, İmparator V. Konstantinos'a karşı 742'de Armeniakon *themasının* *strategosu* ve Opsikion *komesi* olan Artabasdos'un imparator olmak adına girişmiş olduğu isyan dolayısıyla bahsetmektedir. Bu bahiste, tahta çıktıktan hemen sonra doğuya Müslüman Araplar üzerine sefere giderken Artabasdos'un saldırısına uğrayan İmparator V. Konstantinos, Anatolikon *themasının* merkezi olan

⁸⁰⁷ M. Whittow, *Social and Political Structures in the Maender Region of Western Asia Minor on the Eve of the Turkish Invasion* (Basılmamış Doktora Tezi), Oxford Üniversitesi, Oxford 1987, s. 11.

⁸⁰⁸ Bu themada görev yapanların listesi için bkz. Basilike Blisidou, "Θεμα Θρακησιων", *Η Μικρά Ασία των Θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.)*, Αθήνα 1998, s. 407-414.

⁸⁰⁹ Sisinnakios şeklinde de görülmektedir. Schlumberger, İmparatorluk ailesine ait mühürler içerisinde *Patrik Sisinnios* şeklinde geçen bir mühürden bahsetmektedir. Bk. Schlumberger, *Sigillographie de l'Empire Byzantin*, s. 699; Çalıştığımız dönemde Sisinnios adının, yaygın bir şekilde kullanıldığı mühürlerden anlaşılmaktadır. Örnekler için bkz. Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/1, No. 267; 269; 492.

Amorion'a kaçmış ve buradan Thrakesion *themasının strategosu* olan Sisinnios'un yanında mücadele etmesi için ona haber göndermiştir.⁸¹⁰

Theophanes'in ilk bahsinde bu kişi, *Thrakesion themasının Strategos'u olan Sisinnios*; ikinci bahsinde ise *Thrakesion Patriği ve Strategosu Sisinnios* şeklinde geçmektedir. Ayrıca ikinci bahsinde Theophanes, Sisinnios'un İmparator V. Konstantinos'un kuzeni olduğu ve Artabasdos isyanının bastırılmasından 40 gün sonra kör edildiğine dair bir de ayrıntı verir.⁸¹¹

Theophanes'in vermiş olduğu bilgiye göre İmparator V. Konstantinos, 766-67'de *themalara* hem kendi yönetimini hem de ikonakırıcılık politikasını destekleyen *strategoslar* atamış ve böylece hem imparatorluğunu hem de kendisine karşı oluşabilecek bir isyan hareketinin önüne geçmeye çalışmıştır. Bu çerçevede İmparator Konstantinos, İkonakırıcılar Mikhael Melissenos'u⁸¹² Anatolikon; Mikhael Lakhanodrakon'u Thrakesion ve adı Manes⁸¹³ olan bir kişiyi de yeni kurulan Boukellarion *themasına strategos* olarak atamıştır.⁸¹⁴

Bu atamalar ile tarihi süreç içerisinde Thrakesion *themasının* en önemli ve doğuda Müslüman Araplara karşı mücadele eden ilk *strategosu*, Mikhael Lakhanodrakon

⁸¹⁰ Theop. A.M. 6233; Nikep. *Brev. Hist.* 64.1-40.

⁸¹¹ Theop. A.M. 6235; Nikephoros'ta verilen bilgiye göre Sisinnios, Artabasdos isyanından sonra İmparator V. Konstantinos'a karşı bir isyan planladığı için kör edilmiştir. Bk. Nikep. *Brev. Hist.* 66.24-26; Stephen Gero, *Byzantine Iconoclasm during the Reign of Constantine V*, Louvain 1977, s. 14-20.

⁸¹² Bizans İmparatorluğu'nda özellikle önemli askerî mevkilere gelen Melissenos ailesinin bilinen ilk üyesidir ve ailesi bu dönemde Opsikion *themasının* sınırları içerisinde olduğu anlaşılan Nakoleia [Seyitgazi]'da yaşamaktaydı. Mikhael, ikonakırıcı bir patrik iken İmparator V. Konstantinos tarafından Anatolikon *themasının* *strategos'u* olarak atanmış ve bu görevini 767-772 yıllarında yapmıştır. Onun İmparatoriçe Eudokia'nın bir kızıyla evlenmesi, hem kendisinin hem de Melissenos ailesinin siyasî olarak güçlenmesinin yolunu da açmıştır. Nitekim Mikhael Melissenos'tan sonra da Anatolikon *themasının* yönetimi genellikle bu aileye verilmiştir. Böylece Melissenos ailesi, bu *themanın* yönetiminde en güçlü idarî ve askerî aristokrat aile konumunu kazanmıştır. Çeşitli *thema* ve Anadolu dışındaki bölgelerin yönetiminin yanı sıra Melissenos ailesinin bir dönem başkent Konstantinopolis'in patriklik makamını da idare ettikleri görülmektedir. Bk. *PbmZ* Melissenos 4 (#5028); A. Kazhdan, "Melissenos", *ODB*, II, s. 1335; T. Lounghis, "Θεμα Βουκελλαρίων", *Η Μικρά Ασία των Θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.)*, Αθήνα 1998, s. 431.

⁸¹³ Burada bahsedilen Boukellarion *theması* *strategos'u* Manes'in, net bir bilgi olmasa da 733 yılında İmparator III. Leo zamanında Kibyrraioton *themasının* *strategosluğunu* yapan ve Theophanes'in 6224 yılı olaylarını anlatırken Kibyrraioton *theması* için adını ilk kez andığı ikonakırıcı Manes ile aynı aileden gelme ihtimali düşünülmelidir. *Strategos* Manes için bkz. Theop. A.M. 6224; *PbmZ* Manes 1 (#4690); Boukellarion *theması* *strategos'u* Manes için bkz. *PbmZ* Manes 2 (#4691).

⁸¹⁴ Theop. A.M. 6258.

olduğu anlaşılmaktadır. Lakhanodrakon, hem İmparator V. Konstantinos'u hem de onun ikonakırıcılık fikrini ciddi anlamda destekleyen ve uygulayan aynı zamanda görevini 766-767'den 790'a kadar sürdüren bir *strategos* olmuştur.⁸¹⁵ Nitekim VIII. yüzyılın ikinci yarısına ait olan mühründe onun unvanı, *Thrakesion Strategos'u, İmparatorluk Protospatharios'u ve Patriği Mikhael* şeklinde geçmektedir.⁸¹⁶

Lakhanodrakon, bölgeye *strategos* olur olmaz, ikonakırıcılık faaliyetlerine başladı ve bu çerçevede, "*Thrakesion themasında bulunan bütün rahip ve rahibeleri Ephessos [Efes] 'ta topladı ve onlara şu şekilde seslendi: "Her kim bizimle birlikte İmparatora itaat etmeyi isterse, onun beyaz bir elbise giymesine ve hemen bir eş almasına müsaade edilecek. Yapmayanlar kör edilecek ve Kıbrıs'a sürgün edilecek..."*"⁸¹⁷

Bu söylemden sonra anlaşılan Lakhanodrakon, *thema* içerisinde ciddi bir ikonakırıcılık tahkibatı başlattı ve bunu görevinde bulunduğu süre içerisinde de devam ettirdi. Bunların yanı sıra Lakhanodrakon, hem iç hem de dış siyasetin önemli bir şahsiyeti olarak karşımıza çıkmaktadır ki Müslüman Arapların, Halife Mehdi (775-785) döneminde 781 yılında Adatha'yı geçerek yapmış oldukları yağma hareketinden sonra⁸¹⁸ İmparatoriçe Eirene'nin Thrakesion *strategos*u Patrik Mikhael ve Boukellarion *strategos*'u Ermeni Tazad [Tatzates]'ın 90.000 kişi ile İslam Devleti'nin üzerine yürüdüğü bilgisi mevcuttur.⁸¹⁹

Bu harekâtın sonra Theophanes'in *Bournikhe*⁸²⁰; Süryani Mikhail'in ise *Bournike*⁸²¹ olarak adlandırdığı aslında Abbasi Halifeliği'nin meşhur vezirler ailesi Bermekîlere

⁸¹⁵ *PbmZ* Michael Lakhanodrakon (#5027).

⁸¹⁶ Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 2189-2190.

⁸¹⁷ Theop. A.M. 6262.

⁸¹⁸ 780-1 yılı olaylarını anlatırken Theophanes, "*Haziran ayında Eirene, evinde bir hadım olan Sakellarios Ioannes'in emrinde Arap istilasını takip etmek ve kleisouraları korumak için tüm Asya themalarını gönderdi. Mehdi, büyük bir gücün başında Kebir'i gönderdi ve Melon/Melos [Malya/Melis Tepe] olarak adlandırılan bir noktada karşılaşma gerçekleşti.*" bilgisini vermektedir. Bk. Theop. A. M. 6273; Hierokles'in kaydında *Isauria Eyaleti* dâhilinde, "Moloe" piskoposluğundan bahsedilmektedir. Bk. Hierok. 710.5; Bu yer, Laranda ile Klaudiupolis'i birbirine bağlayan güzergâhta bulunuyor olmalıdır ve Ramsay'in de tespit ettiği gibi, Torosların Kilikia'ya açılan geçitlerinin birisinde yer alan stratejik bir mevkiidir. Bk. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 393-4.

⁸¹⁹ Taberî, *The History of al-Tabari*, Vol. XXIX, s. 217; Lakhanodrakon'un bu seferde olup olmadığı konusuna Arvites, tereddütle yaklaşmakla beraber bu seferde olmasa bile Lakhanodrakon'un stratejik kararların verilmesinde ve Bizans askerî seferlerinin büyük bir çoğunluğunda muhtemelen yer aldığını ifade etmektedir. Bk. Arvites, "Eirene'nin Saltanatı Döneminde Bizans Anadolu'sunun Savunması", s. 131.

⁸²⁰ Theop. A. M. 6274.

⁸²¹ Süry. Mikh. XII.I.

mensup olan Bermekî'nin⁸²² Müslüman Arap akıncılarının bir kolunun komutanı olarak Thrakesion *strategosu* Lakhanadrakon'un üzerine yürüdüğü ve iki komutanın yeri tam olarak tespit edilemeyen Darenon/Darenos⁸²³ adındaki yerde karşı karşıya geldikleri; bu mücadelede 30.000'e ulaşan güçlü ordusuyla Arapların, Lakhanadrakon'a 15.000 kayıp verdiğini ve bundan sonra imparatorluk birlikleri ve Müslüman Arap akıncıları arasındaki mücadelenin Banos [Sapanca] Gölü ve Sangarios Nehri civarında devam ettiği anlaşılmaktadır.⁸²⁴ Bu noktada komutan Bermekî'nin doğrudan Thrakesion *themasına* gönderildiği bilindiğine göre, Theophanes'in Darenon'un hakkında vermiş olduğu bilgiden de bu yerin Thrakesion *themasında* bulunuyor olması güçlü bir ihtimaldir. Ancak iki taraf arasındaki mücadelenin Banos Gölü ve Sangarios Nehri civarında devam etmesi, bu yerin Thrakesion-Opikion sınırına yakın bir bölgede ve iki *thema*yı birbirine bağlayan yol güzergâhı üzerinde olabileceği ihtimalini de düşündürmektedir.

Mikhail Lakhanodrakon'dan sonra *themanın* bilinen en önemli *strategosu* Theophanes'in ilk bahsinde Thrakesion *strategosu* Bardanes⁸²⁵; ikinci bahsinde ise Anadolikon *strategosu* ve *patriği* soyadı "Tourkos" olan Bardanes şeklinde geçen Bardanes Tourkos'tur.⁸²⁶ Nitekim VIII. yüzyılın sonlarına ait olan bir sikkede

⁸²² Lawrence A. Tritle, "Tatzates' Flight and The Byzantine-Arap Peace Treaty of 782", *Byzantion*, Vol. 47, 1977, s. 290; Treadgold, *The Byzantine Revival 780-842*, s. 68; Bermekîler hakkında bilgi almak için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Bermekîler", *DİA*, C. V, s. 517-520.

⁸²³ Yeri tam olarak tespit edilememekle beraber Süryani Mikhael de bu mücadelenin nerede yapıldığına dair ayrıntı vermemektedir. Onun vermiş olduğu bilgiye göre bu mücadelede Bournikê, 10.000 Romalı'yı öldürmüştür. Bundan sonra ise Harun, imparatorluk merkezine doğru harekete geçmiştir. Bk. Süry. Mikh. XII.I; Darenon'un, Antikçağ'da *Granicus*; Bizans döneminde ise *Barenos* olarak adlandırılan Biga Çayı'nın bulunduğu Barenos'un Darenon'a dönüşmüş olma fikri de mevcuttur. Bk. Tritle, "Tatzates' Flight and The Byzantine-Arap Peace Treaty of 782", s. 290-291, dpnt. 39; Treadgold'a göre ise, "Darenos" muhtemelen Thrakesion *themasının* merkezinde yer alan ve özel olarak "Dariucome" [Yeşilköy] olarak adlandırılan yerdir. Bk. Treadgold, *The Byzantine Revival 780-842*, s. 68; Dolayısıyla ona göre iki ordu, Thrakesion *themasının* merkezinde karşılaşmışlardır; Ramsay ve Arvites'e göre ise Darenon, Thrakesion ve Opikion *themalarının* arasında sınır bir bölgeyi ifade etmektedir ki Ramsey, bu yerin, Opikion sınırları içinde bulunduğunu ifade eder. Bk. Ramsey, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.172; Arvites, "Eirene'nin Saltanatı Döneminde Bizans Anadolusu'nun Savunması", s. 131.

⁸²⁴ Theop. A.M. 6274; Süry. Mikh. XII.I; Tritle, "Tatzates' Flight and The Byzantine-Arap Peace Treaty of 782", *Byzantion*, Vol. 47, 1977, s. 290-291; "Eirene'nin Saltanatı Döneminde Bizans Anadolusu'nun Savunması", s. 131-132.

⁸²⁵ Theop. A.M. 6291; *PbmZ* Bardanes (#759).

⁸²⁶ Theop. A.M. 6295.

unvanı, *Thrakesion Strategos'u*, *İmparatorluk Protospatharios'u* ve *Patriği Bardanes* şeklinde geçmektedir.⁸²⁷

Diğer kaynaklarda Thrakesion *theması*, Takt. Usp.'de *Thrakesion Patriği ve Strategosu*, *Thrakesion Tourmarkhosları*⁸²⁸; Klet. Phil.'da *Thrakesion Strategosu*, *Thrakesion Prokonsül Patriği ve Strategosu*⁸²⁹; Takt. Beneš.'te *Thrakesion Strategosu*⁸³⁰; Konst. Porph. *de caer.*'de *Thrakesion Strategosu*⁸³¹ ve Takt. de L'Esc.'de *Thrakesion* ve *Thrakesion Khartoulariosu*⁸³² şeklinde geçmektedir.

773 ve 809 arasında Thrakesion *themasının* asker sayısı 8.000; 840 ve 899 da ise 10.000'dir. *Themada*, askerî ve idarî yöneticileriyle birlikte toplamda 10.318 kişi vardır⁸³³ ve Thrakesion *strategosu* da X. yüzyılın başı itibariyle Anatolikon *strategosuyla* aynı 40 *litrai* yani 2.880 *nomisma* roga almaktadır.⁸³⁴

İlki İmparator VI. Leo döneminde yani 911'de; ikincisi ise İmparator VII. Konstantinos Porphyrogenetos döneminde yani 949'da Bizans İmparatorluğu, Müslüman Arapların elinde bulunan Girit'e iki başarısız sefer düzenledi ve bu seferler sırasında Thrakesion *theması* ve coğrafyasının, sefere hazırlık ve çıkılması noktasında ciddi bir öneminin olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda özellikle 949 yılı Girit Seferinin hazırlıkları hakkında Konst. Porph.'un *de caer.* adlı eserinin II.44. ve II.45. bölümleri, doğrudan bu sefer için imparatorluğun özellikle *themalar* dahilinde yapmış olduğu hazırlıklarla ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bu iki bölümde de, imparatorluğun bu dönemdeki hem kara hem de deniz idarî ve askerî teşkilatlanmasına dair çok önemli ayrıntılar verilmektedir. Burada çalışma açısından kaynağın, 949 yılında Girit'e yapılan seferde, "*Thrakesion Themasından Girit'e Geçenlerin Listesi*" yani II.44.1-23 bölümü, bu *themanın* idarî ve askerî teşkilatını ortaya çıkarma anlamında çok kıymetlidir. Bu görevlilerin, aynı zamanda Girit Seferi'ne de katılan görevliler olduğu belirtilmelidir. Tablo halinde verilen Thrakesion *theması* dâhilinde kaynakta,

⁸²⁷ Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 1750 A.

⁸²⁸ Takt. Usp., s. 49, 55.

⁸²⁹ Phil. Klet., s. 101, 137.

⁸³⁰ Takt. Beneš., s. 247.

⁸³¹ Konst. Porph. *de caer.* II.50.14.

⁸³² Takt. de l'Esc., s. 265, 273.

⁸³³ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 67, 122, 134.

⁸³⁴ Konst. Porph. *de caer.* II.50.14.

<i>Strategos</i>
Theodosiakosların <i>Tourmarkhos</i> 'u ⁸³⁵
Viktoreslerin <i>Tourmarkhosları</i> ⁸³⁶
Paralia [Kıyı] <i>Tourmarkhesleri</i> ⁸³⁷
Meriarkhes <i>Tourmarkhosu</i> ⁸³⁸
<i>Themanın Khartoularios</i> 'u
Çadır Kontu
<i>Thema Domestikos</i> 'u
64 <i>Droungarokometes</i> ⁸³⁹

(Tablo-8: 949 Girit Seferine Katılan Thrakesion *Theması* Görevlileri)

Tablodan anlaşılan, 1 *Thema Strategosu*, farklı bölgeleri ve birlikleri yönettikleri anlaşılan 3 *Tourmarkhos*, 1 *Meriarkhes Tourmarkhosu*, 1 *Thema Khartoulariosu*, 1 *Çadır Kontu*, 1 *Thema Domestikosu* ve 64 *Droungarokomes* mevcuttur. Dikkat çekici olan ise, diğer *themalarda* bu kadar sayıda karşılaşmadığımız, *meriarkhes*'i de *tourmarkhos* olarak dikkate aldığımızda, dört farklı *tourmarkhos*'un Thrakesion *themasında* görev yapmasıdır. Bu da bölgenin, idarî ve askerî önemini göstermesi bakımından oldukça kıymetlidir.

Kaynağın bu bölümünde, özellikle *strategosun* maiyetinde kimler olduğuna dair oldukça değerli bir ayrıntı verilmektedir. Bu ayrıntı, *thema* sisteminde *strategosların* emrinde kimlerin olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu ayrıntıya göre, 1 *Protomandator*, 1 *Protokankellerios*, 1 *Protobandophoros*, 6 *Protodomestikos*, 6 *Protokentarkhos* ve 100 *piyade* onun yakın alt yönetici memurları yani maiyetini oluşturmaktadır.⁸⁴⁰ Özellikle sayısı verilen 100 piyadenin, *strategosun* güvenliğini sağlayan güvenilir, tam teçhizatlı ve iyi savaşan piyadeler olduğu tahmin edilebilir.

⁸³⁵ Metinden anlaşılan bu birliğin tek bir *tourmarkhos*'u mevcuttur.

⁸³⁶ Metinden anlaşılan bu birliğin iki *tourmarkhos*'u mevcuttur.

⁸³⁷ Esasında tek kişidir.

⁸³⁸ Eski bir idarî ve askerî unvan olması dolayısıyla Meriarkhes, bu yüzyılda *Tourmarkhos*'tur.

⁸³⁹ Droungarios ve komes unvanlarının birleşiminden oluşan rütbedir. Bk. Eric McGeer, "Droungarios", *ODB*, I, s. 663; Konst. Porph.'un vermiş olduğu bilgiye göre "ki bunların bazıları 2; bazıları 3 askerden toplamda ise 150 askerden oluşur." şeklindedir. Bk. Konst. Porph. *de caer.* II.50.6-7.

⁸⁴⁰ Konst. Porph. *de caer.* II.44.8-11.

Dolayısıyla Thrakesion *themasının strategosu* 949 Girit Seferi'ne, aşağıda tablosu verilen maiyetiyle birlikte katılmıştır:

Protomandator
Protokankellerios
Protobandophoros
6 Protodomestikos
6 Protokentarkhos
100 piyade asker

(Tablo-9: 949 Girit Seferine Katılan Thrakesion *Strategosunun* Maiyeti)

Anlaşılabacağı üzere askerî yöneticilerin en üst rütbesinde bulunan bir *thema strategosu*, kendi memurlarına aynı zamanda herhangi bir saldırı esnasında kendisini koruyan birliğe sahiptir. *Strategos'un*, *thema tourmarkhos*larının yanı sıra onun hesaplarını tutan bir yardımcısı aynı zamanda muhtemelen doktoru, bilirkişisi ve öncü birliklerinin de sorumluluğunu vermiş olduğu *domestikos* olarak adlandırılan bir memura sahiptir. Aynı zamanda *thema* yoklamasının kaydedildiği *khartoularios*'tan sorumlu ve emrinde bulunan kâtiplerin başı konumunda bulunan protokankellerios ve mandator veya *thema* elçilerinin başı olan *protomandator* bulunmaktaydı.⁸⁴¹

Birinci tablodan anlaşılacağı üzere Thrakesion *theması* dâhilinde üç farklı *tourma* birliği ve yöneticisi bulunmaktadır ki bunlar içerisinde en dikkat çekici olanı, “*Kıyı Tourmarkhos*”larıdır. Thrakesion *theması*, esasında bir “deniz” *theması* olmamakla birlikte denize olan coğrafi konumundan dolayı kıyıların savunulması için bölgede ayrıca bir “*kıyı tourma*”sı oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim *tourma* merkezi hakkında farklı tahminler ileri sürülebileceği gibi belki de *themanın* merkezi Ephessos aynı zamanda *tourmarkhos* ve birliğine de ev sahipliği yapmaktaydı. Nitekim *thema* dâhilinde böyle bir *tourma* yöneticisinin olması, bu yöneticinin kendi bünyesinde farklı bir birliğe yani “*denizcileri*” komuta ettiğini ve *themanın*, coğrafi olarak Müslüman Araplar ile yapılan deniz savaşlarında stratejik bir öneminin

⁸⁴¹ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 100.

olduğunu da kanıtlamaktadır. Aynı eserin II.45'in "*Dia tou Kaballarikou/Süvari kuvvetleri hakkındaki*" bölümünde ise, "...Aynı Thrakesion themasının kıyılarını koruyan aynı Thrakesialıların themasının Ermenilerinden 600 adam. Ancak nakil gemilerinin azlığı nedeniyle sadece 50 adamın geçmesine izin verildi."⁸⁴² bilgisi verilmektedir. Birincisi, Thrakesion themasının kıyılarını koruyan bir birliğin ve yöneticisinin olduğu; ikincisi, Girit Seferi'ne *thema* dâhilinde bulunan süvari birliklerinin de katıldığı; üçüncüsü, Thrakesion themasının demografik yapısında Ermenilerin de olduğu ve bunların süvari birliklerini de teşkil ettikleri açıktır. Metinden net bir şekilde anlaşılacak şekilde birlikte *themanın* kıyı bölgelerini, Ermenilerin koruduğu düşünülebilir.

949 yılında Girit'e yapılmış olan bu sefere, "*Rus*" birliklerinin de katıldıkları yine aynı kaynaktan tespit edilebilmektedir. Nitekim sefer esnasında donanma kuvvetinin toplam sayısı 5.800 iken bunun 700'ü "*Rus*" askeridir ve bunlara ücret olarak 100 *litrai*'ye denk gelen 1 *kentnarion*⁸⁴³ yani 7.200 *nomisma* ödeme yapılmıştır.⁸⁴⁴ [1 *litrai*=72 *nomisma*. 1 *kentnarion*=100 *litrai*. 100 *litrai* x 72 *nomisma*=7.200 *nomisma*] Bu Rus birliklerinin Konstantinopolis'ten imparatorluk donanmasıyla yola çıktığını ve seferin hazırlık aşamasında Thrakesion bölgesinin de önemi göz önünde bulundurulduğunda, donanmanın Thrakesion'a uğradığını ve buradan ikmal yaptığı tahmin edilebilir.

Thrakesion *theması*, muhtemelen IX. yüzyılın sonlarına doğru özellikle Batı Denizi'ndeki imparatorluk adaları ve kıyılarını korumak için bölündü ve bu bölünme sonucunda merkezi Samos Adası olan kaynağımızda "*θέματος τῶν πλωιζομένων*" yani "Denizci *Theması*" olarak geçen Samos Deniz *theması* kuruldu.⁸⁴⁵ Bu *thema* hakkındaki ilk kayıt, 842-3 yılına tarihlendirilen *Takt. Usp. de Kolpos Droungarios* [Körfez Droungarios]'u⁸⁴⁶ şeklinde olup ikinci atıf, 899 yılına tarihlendirilen Philotheos'un *Kletorologion* adlı eserinde, *thema* yöneticisini vurgulayan *στρατηγοῦ τῆς Σάμου*=Samos *Strategosu* şeklinde geçmektedir.⁸⁴⁷

⁸⁴² Konst. Porph. *de caer.* II.45.3-6.

⁸⁴³ E. Schilbach, "Kentnarion", *ODB*, II, s. 1121.

⁸⁴⁴ Konst. Porph. *de caer.* II.44.18, II.44.10-11.

⁸⁴⁵ Konst. Porph. *de them.* XVI. 8-9.

⁸⁴⁶ *Takt. Usp. Listes*, s. 53.

⁸⁴⁷ Phil. *Klet.*, s. 101.

Philotheos'tan önceki *thema* yönetimlerini takip ettiğimiz 842-3 yılına tarihlendirilen *Takt. Usp.*'de “*Körfez Droungarios*” kaydı⁸⁴⁸, Batı Denizi'nde 842-3 yılından önce muhtemelen Müslüman Araplara karşı mücadele eden bir donanma birliğinin ve yöneticisinin olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak 899 yılına ait kayıta kesin olarak Samos *themasının strategosundan* bahsedilmesi, *themanın* IX. yüzyılın sonlarına kadar *thema* statüsüne kavuşturulduğunu kanıtlamaktadır.

Bölünme sonucunda Thrakesion *themasının* bu döneme kadar ki *strategos* merkezi olan Ephessos [Selçuk], Smyrna [İzmir], Kolophon [Değirmendere], Myrina [Güzelhisar/Kalabaksaray], Teos [Sığacık], Lebedos [Kısıık], Prienne [Güllübahçe], Miletos [Balat] ve Thrakesion *themasının* en kuzey noktasını oluşturan Adrymitteion [Edremit], Samos Deniz *Themasının* yönetimine geçmiştir. Konst. Porph.'un *de them.* adlı eserinde vermiş olduğu bilgiye göre, Thrakesion *theması* bölündükten sonra Samos *themasının* yönetim merkezi, Smyrna [İzmir] olmuştur. Bunun yanı sıra Samos *themasına* dâhil edilen Ephessos [Selçuk] ve Adrymitteion [Edremit] ise bu *themanın tourması* statüsüne kavuşturulmuştur.⁸⁴⁹

Batı Denizi'nde müstakil bir Samos *themasının* oluşturulması, bölgedeki varlığıyla aynı amacı taşıyan Thrakesion *theması* ile olan ilişkilerinin farklılaştığı anlamına gelmemektedir. Bu iki *thema* coğrafi olarak birbirine oldukça yakındır ve bu yakınlıklarından dolayı özellikle denizde Müslüman Araplara karşı yapılan mücadelelerde birbirine destek veren *themalar* olduğu tahmin edilebilir.⁸⁵⁰

⁸⁴⁸ *Takt. Usp. Listes*, s. 53.

⁸⁴⁹ Konst. Porph. *de them.* XVI.13-16.

⁸⁵⁰ Alexios G. K. Savvides, “On the Prosopography of the Byzantine Maritime Theme of Samos”, *Byzantina*, Vol. 18, 1995, s. 262.

2.4.3. Coğrafyası ve Sınırları

Çalışma açısından *themanın* en önemli yerini idarî ve askerî coğrafyası oluşturmaktadır. Nitekim diğer *themalarda* da olduğu gibi bu *themanın* idarî ve askerî yetki sınır coğrafyasını belirlemek, kaynak eksikliği dolayısıyla oldukça zordur. Dolayısıyla bu *themanın* coğrafyasını belirlerken diğer *themaların* sınır bitiş noktaları esas çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Themanın yerleşimleri hakkındaki en önemli bilgileri yine Konst. Porph.'a ait *de them.* adlı kaynakta bulabilmekteyiz. Bu kaynakta, Thrakesion *theması* dâhilinde Lydialılar, Maionialılar, Karialılar ve Ionialıların yaşadığından; bilginin devamında ise Ephesos [Selçuk]⁸⁵¹, Smyrna [İzmir]⁸⁵² Sardes [Salihli]⁸⁵³, Miletos [Balat]⁸⁵⁴, Priene [Güllübahçe]⁸⁵⁵, Kolophon [Değirmendere]⁸⁵⁶, Thyateira [Akhisar]⁸⁵⁷, Pergamon [Bergama]⁸⁵⁸, Magneseia [Manisa], Tralles [Aydın]⁸⁵⁹, Hierapolis [Pamukkale]⁸⁶⁰ ve Khonai denilen Kolossai [Honaz] ki burası ünlü Başmelek

⁸⁵¹ Aynı zamanda Ephesos, kilise kayıtlarında verilen bilgiye göre bu bölgenin metropolitliği konumundadır. Bk. *Notit.* 1.7; *Notit.* 2.2; *Notit.* 3.7; *Notit.* 4.7; *Notit.* 5.2; *Notit.* 6.2; *Notit.* 7.2; *Notit.* 8.2; *Notit.* 11.2; *Notit.* 12.2; *Notit.* 14.2; *Notit.* 15.2; *Notit.* 16.2.

⁸⁵² Aynı zamanda Smyrna, kilise kayıtlarında verilen bilgiye göre IX. yüzyıla kadar bu bölgenin başpiskoposluğu konumundadır. Bk. *Notit.* 1.43; *Notit.* 2.46; *Notit.* 3.60; *Notit.* 4.44; *Notit.* 5.48; IX. yüzyıldan itibaren XII. yüzyıla kadar ise, her ne kadar kayıtlarda “Asia Smyrnası” olarak geçse de Smyrna, muhtemelen Samos *themasına* dâhil edildiği için bu *themanın* metropolisliği konumundadır ve Smyrna'ya bağlı piskoposluklar kaydedilmiştir. *Notit.* 7'den itibaren bu ayırım net bir şekilde yapılmıştır. Bk. *Notit.* 7.43; *Notit.* 8.45; *Notit.* 11.45; *Notit.* 12.43; *Notit.* 14.47; *Notit.* 15.43; *Notit.* 16.43.

⁸⁵³ Kilise kayıtlarında Sardes, Lydia eyaletinin metropolisliği olarak kaydedilmektedir. Bk. *Notit.* 1.11; 2.6; 3.12; 4.11; 5.6; 6.6; 7.6; 8.6; 11.6; 12.6; Ayrıca bkz. Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im späten Byzanz*, s. 388.

⁸⁵⁴ Kilise kayıtlarında Miletos, Karia eyaletinin başpiskoposluğu olarak kaydedilmektedir. Bk. *Notit.* 1.53; 2.56; 3.73; 4.54; 5.58; 7.60; 8.74; 11.94; 12.98; 15.84; 16.90.

⁸⁵⁵ *Notit.* 1.101; *Notit.* 2.117; *Notit.* 3.126; *Notit.* 4.111; *Notit.* 7. 140; *Notit.* 9.34; *Notit.* 10.31; *Notit.* 13.35.

⁸⁵⁶ *Notit.* 1.108; *Notit.* 2.123; *Notit.* 3.132; *Notit.* 4.117; *Notit.* 7. 146; *Notit.* 9.40; *Notit.* 10.37; *Notit.* 13. 41.

⁸⁵⁷ Kilise kayıtlarında Thyateira [Akhisar], *Notit.* 3'ten itibaren yani IX. yüzyıldan itibaren kaydedilmektedir. Bk. *Notit.* 3.132; *Notit.* 4.117; *Notit.* 7.146; *Notit.* 9.40; *Notit.* 10.37; *Notit.* 13.41.

⁸⁵⁸ *Notit.* 1.100; *Notit.* 2.115; *Notit.* 3.124; *Notit.* 4.109; *Notit.* 7. 138; *Notit.* 9.32; *Notit.* 10.31; *Notit.* 13.33; Thyateira [Akhisar] için ayrıca bkz. Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im späten Byzanz*, s. 341.

⁸⁵⁹ *Notit.* 1.81; *Notit.* 2.96; *Notit.* 3.104; *Notit.* 4.90; *Notit.* 7. 121; *Notit.* 9.13; *Notit.* 10.12; *Notit.* 13.14; Tralles [Aydın] için ayrıca bkz. Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im späten Byzanz*, s. 118.

⁸⁶⁰ Kilise kayıtlarında Hierapolis, Phrygia Pakatiana'nın metropolisliği olarak kaydedilmektedir. Bk. *Notit.* 1.38; 2.37; 3.41; 3.38; 5.33; 6.33; 7.41; 8.43; 11.43; 12.41; 14.44; 15.41; 16.41; Hierapolis [Pamukkale] için ayrıca bkz. Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im späten Byzanz*, s. 153.

Mikhail kilisesinin bulunduğu yerdir⁸⁶¹, Laodikeia [Goncalı/Eskihisar]⁸⁶², Nyssa [Sultanhisar]⁸⁶³, Stratonikeia [Siledik], Alabanda [Araphisar/Doğanyurt]⁸⁶⁴, Alinda [Karpuzlu]⁸⁶⁵, Myrina [Güzelhisar/Kalabaksaray]⁸⁶⁶, Teos [Sığacık]⁸⁶⁷, Lebedos [Kısıık]⁸⁶⁸ ve Philadelpheia [Alaşehir]⁸⁶⁹ adında 21 kentten bahsedilmektedir.⁸⁷⁰

⁸⁶¹ IX. yüzyılda Khonai de Θεοκτίστον ἐπισκόπον Χωνῶν καὶ ἐχάρχον dolayısıyla hem eksarhkos hem de piskoposluk görevi yapan Theoktistos adında bir kişinin var olduğu bilinmektedir. Bk. Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 2495 A; Bu kilisenin, Orta Bizans döneminde de önemli bir yerinin olduğunu, XII. yüzyıl Bizans kaynağı Niketas Khoniates'in *Historia* adlı eserinde vermiş olduğu bilgiden de anlayabilmekteyiz. Nitekim Khoniates, "İmparator [I. Manuel Komnenos] başkentten hareketle Phrygia ve Laodikeia içinden geçip benim doğduğum yer olan müreffeh ve büyük şehir, eski Kolossai şimdiki Khonai'ye geldi. Burada fevkalade büyük, şahane güzellikte ve her bakımdan hayranlık uyandıracak bir sanat eseri olan Başmelek Mikhail kilisesini ziyaret etti." bilgisini vermektedir. Bk. Niket. Khon. *Hist.* VI.1; Dolayısıyla İmparator, Myriokephalon Savaşı öncesi Türklerle mücadeleye girişmeden önce muhtemelen Tanrı'dan yardım istemek amacıyla bu kiliseyi ziyaret etmiştir. Kilise kayıtlarından *Notit.* 3'te Phrygia Pakatiana eyaletine bağlı Kolassai, piskoposluk olarak "Kolossai" adıyla kaydedilirken; *Notit.* 4, 5, 6'da kaydedilmemektedir. *Notit.* 7'de Khonai adıyla başpiskoposluk; *Notit.* 8, 9, 10, 13'te ise yine Khonai adıyla metropolislik olarak kaydedilmektedir. Bk. *Notit.* 3.413; *Notit.* 7.85; *Notit.* 8.58; *Notit.* 9.560; *Notit.* 10.674; *Notit.* 13.747; Kolassai için ayrıca bkz. Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im späten Byzanz*, s. 83;

⁸⁶² Kilise kayıtlarında Laodikeia [Goncalı/Eskihisar], Phrygia Pakatiana'nın metropolisliği olarak kaydedilmektedir. *Notit.* 1.26; 2.25; 3.29; 4.26; 5.21; 6.21; 7.22; 8.23; 11.23; 12.22; 14.25; 15.22; 16.22; Laodikeia için ayrıca bkz. Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im späten Byzanz*, s. 226.

⁸⁶³ *Notit.* 1.94; *Notit.* 2.109; *Notit.* 3.118; *Notit.* 4.103; *Notit.* 7.133; *Notit.* 9.26; *Notit.* 10.24; *Notit.* 13.27.

⁸⁶⁴ Kilise kayıtlarında, birkaç kez Labanda olarak geçen Alabanda [Araphisar/Doğanyurt], Karia eyaleti sınırları içerisinde piskoposluk olarak kaydedilmektedir. Bk. *Notit.* 1.297; *Notit.* 2.360; *Notit.* 3.478; *Notit.* 4.315; *Notit.* 7.374; *Notit.* 9.256; *Notit.* 10.308; *Notit.* 13.312.

⁸⁶⁵ Alinda [Karpuzlu], Kilise kayıtlarında, Karia eyaleti sınırları içerisinde piskoposluk olarak kaydedilmektedir. Bk. *Notit.* 1.299; *Notit.* 2.362; *Notit.* 3.480; *Notit.* 4.317; *Notit.* 7.376; *Notit.* 9.258; *Notit.* 10.310; *Notit.* 13.314.

⁸⁶⁶ *Notit.* 1.91; *Notit.* 2.106; *Notit.* 3.115; *Notit.* 4.100; *Notit.* 7.131; *Notit.* 9.23; *Notit.* 10.22; *Notit.* 13.24.

⁸⁶⁷ *Notit.* 1.110; *Notit.* 2.125; *Notit.* 3.134; *Notit.* 4.119; *Notit.* 7.148; *Notit.* 9.42; *Notit.* 10.39; *Notit.* 13.43.

⁸⁶⁸ *Notit.* 1.109; *Notit.* 2.124; *Notit.* 3.133; *Notit.* 4.118; *Notit.* 7.147; *Notit.* 9.41; *Notit.* 10.38; *Notit.* 13.42.

⁸⁶⁹ *Notit.* 1.145; *Notit.* 2.165; *Notit.* 3.201; *Notit.* 4.155; *Notit.* 7.194; *Notit.* 9.91; *Notit.* 10.95; *Notit.* 13.101; Philadelpheia [Alaşehir] için ayrıca bkz. Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im späten Byzanz*, s. 351.

⁸⁷⁰ Konst. Porph. *de them.* IV.26-41; Bu kentlerin yanına idarî, askerî ve dinî önemi de bilinen Galesion [Keci Kalesi] da eklenmelidir. Bu konuda, 1053 yılında ölen Aziz Lazaros'un, hayatının büyük bir kısmını geçirdiği Ephesos bölgesindeki Galesion'daki dinî yaşamı ve bu yaşantısına bağlı olarak ünlenmesi bir yol göstericidir. Galesion'un önemli bir bölge olduğunu gösteren en önemli detay, Aziz Lazaros'un, "Galesionu" belirten "Galesiotes" soyadını almasıdır. Nitekim Lazaros'un güvendiği bir kişi, "vita" yani "hayat hikayesini" yazmıştır. Bk. *The Life of Lazaros of Mt. Galesion: An Eleventh-Century Pillar Saint*, Trans. Richard P. H. Greenfield, DO 2000, s. 1; Ayrıca bkz. A. Kazhdan, "Lazaros of Mount Galesion", *ODB*, II, s. 1198.

Ancak X. yüzyıl itibariyle Konst. Porph.'un bu bilgileri, kendi döneminden önceki coğrafya eserlerinden almakla birlikte Müslüman Arap saldırıları dolayısıyla bu kentlerin çoğunun terk edilmiş olma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

Konst. Porph.'un vermiş olduğu kentler göz önünde bulundurulduğunda Thrakesion *themasının*, kabaca VI. yüzyıldaki Asia eyaletinin idarî ve askerî coğrafyasını kapsadığı görülmektedir. Ayrıntıda *themanın* Opsikion ile olan kuzey sınırını, Kaikos [Bakırçay] Nehriyle birlikte Temnos [Demirci] Dağı ve bu dağın doğusunda bulunan Dindymos [Murat] Dağı oluşturmaktaydı ve kuzeybatı ucundaki en uç noktasını, bir müddet sonra bir deniz *theması* olarak kurulacak olan Samos *themasının* da bir yerleşimi olan Adramytteion [Edremit]⁸⁷¹ oluşturmaktaydı.

Themanın, Kibyrraioton *themasından* ayrılan güneybatı sınırını, Maiandros [Büyük Menderes] Nehri'nin güneyinde bulunan ve Batı Menteşe Dağlarının başlangıç noktasını oluşturan Latmos [Beşparmak] ve Gökbel Dağlarıyla beraber Doğu Menteşe yani Oyuklu ve Madranbaba Dağları oluşturmaktaydı. Dolayısıyla bu dağların kuzeyi ve kuzeydoğusu Thrakesion; güneyi ise Kibyrraioton *themasına* dâhildir. Özellikle Gökbel Dağının kuzeyinde kalan Alinda [Karpuzlu] ve Alabanda [Araphisar] yerleşimleri, bu *themanın* güneybatısındaki en son yerleşimler olarak görülmektedir. Nitekim bu konu hakkında Pertusi de *thema* güney sınırının, Alinda [Karpuzlu] ve Alabanda [Araphisar]'ya kadar ulaştığını belirtmektedir.⁸⁷² Dolayısıyla Thrakesion sınırlarının daha güneye uzanmadığı tahmin edilebilir.

Themanın doğusundaki en önemli şehirler, kavşak noktasındaki Laodikeia ve Khonai yani Honaz olmakla beraber Kadmos [Honaz] Dağı, Acıpayam Ovası'nın doğu sınırını da belirleyen Eşeler Dağı ve bu dağın kuzeyine doğru Söğüt Dağı Thrakesion *themasının*, muhtemelen hem Anatolikon hem de Kibyrraioton *themaları* arasındaki güneydoğu sınırını belirlemekteydi. Dolayısıyla Askania [Burdur] Gölünü de içine alan Göller Bölgesi, Anatolikon *themasının* sınırları içerisinde kalmaktaydı. Burada dikkat edilmesi gereken bir yer daha vardır ki o da Thrakesion'un güneydoğu sınırının, önemli Kibyra [Göhlisar] şehrine ulaşip ulaşmamasıyla ilgilidir. Muhtemelen *themanın* güneydoğu sınırı, Kibyra şehrine kadar ulaşmamaktaydı.

⁸⁷¹ Adramytion'un en azından IX. yüzyılın sonuna kadar bu *themanın* tourması olduğu ve bölgenin *tourmarkhos* ve imparatorluk spatharios'u Anthes tarafından yönetildiği anlaşılmaktadır. Bk. Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 1722.

⁸⁷² Pertusi, *de them.*, s. 125.

Themainın Anatolikon ile olan doğu sınırını ise güneydoğuda bulunan Söğüt Dağı'nın batısından kuzeye doğru Kelainai/Apameia [Dinar]⁸⁷³,yı da içine alacak şekilde bir yay çizerek kuzeye doğru Homodena/Khoma/Siblion [Gümüşsu], Fulvia/Eumeneia [Çivril/Işıklı], Sebaste [Sivaslı], Akmonia [Ahat Köyü] ve Banaz Çayı'nı kuzeye doğru takip ederek Panasion [Banaz] oluşturmaktaydı. Nitekim Panasion [Banaz]'un kuzeyinde bulunan Dindymos Dağı, belirtildiği gibi Thrakesion *themasının* kuzeydoğu sınırını oluşturmaktadır. Bu dağın batısından Kaikos [Gediz] Nehri, batıya doğru Temnos [Demirci] Dağı ile birlikte daha öncede belirtildiği üzere *thema*'nın Opsikion ile ayrılacak olan muhtemel kuzey sınırını belirlemekteydi.

Daha öncede bahsedildiği üzere VIII. yüzyılın ikinci yarısında Samos Deniz *Theması* kurulduktan sonra Thrakesion *themasının* bu döneme kadar ki *strategos* merkezi olan Ephessos [Efes], Smyrna [İzmir] ve en kuzey noktasını oluşturan Adrymitteion [Edremit] Samos Deniz *Themasının* yönetimine geçmiştir.⁸⁷⁴ Ephessos'un Samos Deniz *Themasının* yönetimine bırakılmasından sonra Thrakesion *strategosunun* merkezî muhtemelen Khonai [Honaz]; Samos *themasının* *strategos* merkezi ise Smyrna [İzmir] olmuştur.

İbn Hurdazbih, “*Terkasis* [Thrakesion]'e *gelince*⁸⁷⁵ onun içinde *Efsis* [Ephesos] *kalesi*⁸⁷⁶ ve *Avasî rustak'ı vardır. Burası da Ashab-ı Kehf'in bulunduğu şehirdir ve*

⁸⁷³ Apameia, doğusunda bulunan yüksek Karakuş ve Sandıklı Dağları'nın Anatolikon ile sınır oluşturmasından dolayı Thrakesion coğrafyasına dâhil edilmelidir. Çünkü Anatolikon ile idarî ve askerî anlamda doğrudan irtibatını sağlayacak olan bir iletişim yolu mevcut olmayıp Thrakesion coğrafyası içerisindeki tarihi güzergâhlar ile kıyı bölgelerine rahatlıkla bağlanabilmekteydi. Ayrıca anlaşılan Apameia, çalıştığımız dönem içerisinde Thrakesion bölgesindeki askerî bölgelerin yoğunluğu ve bu bölgelere göre askerî yol güzergâhlarının dışında kalmasından dolayı önemini kaybetmiş görünmektedir. Ancak bölgede bir piskoposluğun olduğu bilinmektedir. Bk. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s. 78; Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im spätem Byzanz*, s. 42.

⁸⁷⁴ Konst. Porph. *de them.* XVI.13-16.

⁸⁷⁵ Farsça kaynağımız Anonim, *Hudûdü'l-Âlem de Thrakesion*, “Serksîs” şeklinde ifade edilmektedir. Bk. Anonim, *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, s. 184.

⁸⁷⁶ Arap kaynaklarında, themalar hakkında bilgiler verilirken sık bir şekilde Ashab-ül Kehf'in şehri olarak tanımlanan ve Terkasis [Thrakesion] bölgesinde bulunan “Efsîs şehri”ne atıf yapılmaktadır. Nitekim günümüzde dahi Ashabü'l-Kehf olayının geçtiği bölge tartışmalı olup [bu doğrultuda Afşin, Efes, Tarsus ve Lice olmak üzere dört kent sayılmaktadır] burada yapılmak istenen, araştırma çerçevesinde sadece “Efsîs” şehrinin, Thrakesion *themasının* idarî ve askerî sınırları içerisinde olan Ephesos olduğu hakkında fikir yürütmektedir. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim dahil diğer İslâm kaynaklarında geçen Ashabü'l-Kehf olayını, Thrakesion *themasına* bağlı “Efsîs” kentinde olduğu amacını taşımamaktadır. Çalışma çerçevesinde Ashabü'l-Kehf olayını nakleden Arap kaynaklarının, bu bilgiyi aldıkları kaynak anlaşılan Süryani bir kaynaktır ve bu olayın bir benzeri de Hıristiyan dinî geleneğinde mevcuttur. Bk. İsmet Ersöz, “Ashâbü'l-Kehf”, *DİA*, C. 3, s. 465; Faruk Sümer, *Eshabü'l-*

burada dört kale bulunmaktadır. Mesleme [bin Abdülmelik]'nin Rum ülkesine girişiyile mescidlerinde Arapça kitaplar okutuldu.”⁸⁷⁷ bilgisini vermektedir. Kudâme b. Ca'fer, “...onu [Opsikion] Teraksis takip eder. Onun sınırı batıdan Haliç, kuzeyden Ubsik, doğudan Natlık, güneyden ise Bahrü'ş-Şam'dır. Ordusu da 6.000 askerdir.”⁸⁷⁸

Mesûdî, “Üçüncü bölge: Natlık [Anatolikon]'in solunda [doğusunda] Betraksin [Thrakesion] olarak bilinir. Bu bölge, Ashab-ı Kehf'in şehri Efsis bölgesidir. Zemerni [Smyrna] şehri bu bölgededir. Bu bölgeden, geçmiş zaman içerisinde filozoflar, düşünürler ve doktorlar çıkmıştır. Bu doktorlardan biri, tıp alanında pek çok eser yazan Rufes el-Efsisi ve Calinos [Kalinus] kitaplarının pek çoğunda onu metheder. Rufes el-Hayniti de onu zemmeder [kötüler] . Bu bölge, Bahru'l-Rum ve Şam [Rum ve Şam Denizi/Akdeniz]'a bitişiktir.”⁸⁷⁹ bilgisini vermektedir. Yâkût, “[Boukellarion] Teraksis, ilk sınırı Haliç, İkincisi Ebsiktir, üçüncüsü Natalikûs, dördüncüsü Bahru'l-Şam ve Istartagus'un menzili, Varisûn kalesindeki Kaniyûs'tur. Varisûn: İsm-i bilâddır ve onun ordusu 10.000 kişiliktir. “ bilgisini vermektedir.”⁸⁸⁰

Kehf, İstanbul 1989, s. 23-24; Bu doğrultuda Ashabü'l-Kehf olayını bize ilk nakleden kişi Suruçlu Süryani [Mor] Yakup (451-521) olup Yakup eserinde, bu olayı yaşayanları “Ephesoslu Gençler” olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla Hıristiyan dinî geleneğinde anlatılan Ashabü'l-Kehf olayının yaşandığı bölge, tarihî Ephesos şehri olarak görülmektedir. Bk. Sidney Griffith, “Christian Lore and The Arabic Qur'an”, *The Qur'an in Its Historical Context*, Ed. G. Said Reynolds, Routledge 2007, s. 122-130; Muhtemelen Süryani bir metnin Arapçaya çevrilmesi sonucu bu bilgileri alan özellikle çalışılan dönemin coğrafi kaynakları, “Terkasis” adındaki bölgeden, sınırlarından ve bu bölgeye bağlı “Efsis” adındaki bir kentten bahsetmektedirler. Thema hakkında ayrıntılı ve oldukça önemli bilgiler edindiğimiz Arap kaynaklarındaki “Terkasis” bölgesi, themalar içerisinde “Thrakesion” temasına tekabül etmektedir ki Arap coğrafyacılarının özellikle themalar hakkında vermiş oldukları coğrafi sınırlar da bunu teyit etmektedir. Dolayısıyla Arap coğrafyacılarının Ashabü'l-Kehf'e bağlantılı olarak “Efsis” kenti hakkında bilgi vermeleri, muhtemelen Hristiyan geleneğindeki Ashabü'l-Kehf olayının yaşandığı bölgeye yani dinî önemi de bilinen muhtemelen “Ephesos” kentine atıf yapmaktadır. Dolayısıyla Thrakesion temasıyla ilgili olarak dönem Arap kaynaklarının vermiş olduğu “Efsis” kenti hakkındaki bilgilerin, günümüzde Kahramanmaraş'a bağlı “Afşin” şehrine tekabül etmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Ashabü'l-Kehf olayının yaşandığı bölgenin “Afşin” olduğuna dair çalışma için bkz. Kemalettin Koç, *Afşin Ashabü'l-Kehf'in Tarihsel Süreci (Ana Kaynaklar ve Arşiv Belgelerine Göre)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2017.

⁸⁷⁷ İbn Hurdazbih, *el-Memâlik ve'l-Mesâlik*, s. 156.

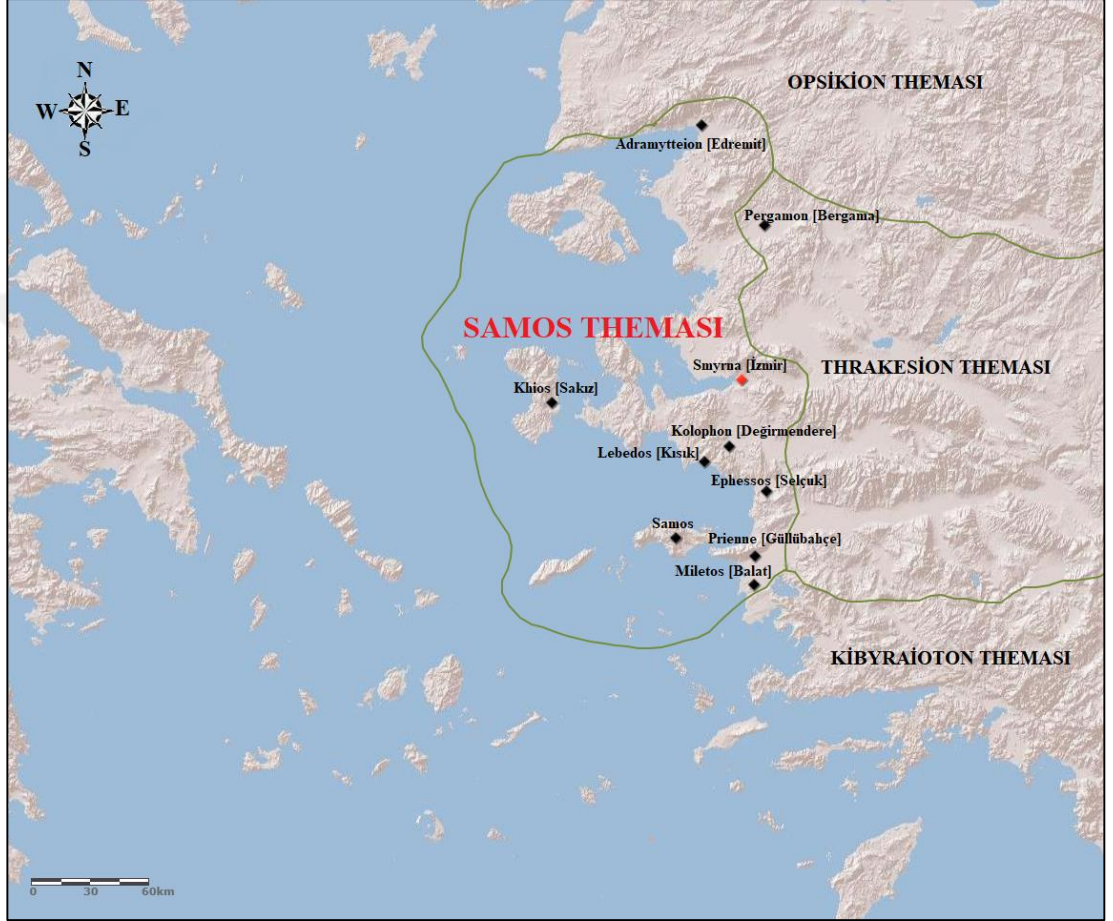
⁸⁷⁸ Kudame b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 258.

⁸⁷⁹ Mesûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, s. 151.

⁸⁸⁰ Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, s. 112.

(Harita-8: VIII. Yüzyılın Başlarından X. Yüzyıla Kadar Thrakesion *Theması* İdarî ve Askerî Coğrafyası)

(Harita-9: IX. Yüzyıl Samos *Themasi* İdarî ve Askerî Coğrafyası)

2.5. Kibyrraioton *Themasi*

Çalışma açısından imparatorluğun Anadolu ile bağlantılı ilk ve tek deniz *themasi* olan Kibyrraioton *themasi*'nin yönetim coğrafyası, Geç Antik Çağ'daki Karia eyaletinin deniz kıyılarından başlayarak doğuya doğru Attaleia körfezi ve en uç noktada Korykos [Kızkalesi] ve Seleukeia [Silifke]'ye uzanan deniz kıyılarını ve birtakım adaları kapsamaktadır.⁸⁸¹ Bu *themanın* muhtemel coğrafi sınırı, güneyde Akdeniz, kuzeyde Toros Dağları, kuzeybatıda Thrakesion *themasi* ve doğuda ise İslâm Devleti ile oluşmaktadır.

2.5.1. Tarihi

Hûlefâ-yi Râşidîn dönemi, Müslüman Arapların kara seferlerinin yanı sıra deniz seferlerinin de başladığı ve bu seferlerle bağlantılı olarak Müslümanlığın, Arabistan yarımadası dışında hızla yayıldığı dönem olmuştur. Nitekim imparatorluk donanması, Müslüman Araplara karşı Akdenizdeki ilk ciddi mücadeleyi tahta çıktuktan 14 yıl sonra İmparator II. Konstans döneminde vukû bulan Zâtü's-Savâri Savaşı (655) ile vermiştir. II. Konstans'ın bu mücadeledeki amacı, Müslüman Araplara karşı hem kıyı ve ada bölgelerini hem de başşehir Konstantinopolis'i korumaktı. Ancak bu savaş sonucunda İmparatorluk donanması ağır bir yenilgiye uğramıştır.⁸⁸² Her ne kadar imparatorluk birlikleri ağır bir yenilgiye uğrasa da bu yenilgi, özellikle güney kıyılarını koruyan donanma birliklerinin yeniden düzenlenmesi için bir dönüm noktasını teşkil etmiş olmalıdır.

Nitekim İmparator II. Konstans'ın bu savaş sonrasında İslam Devleti ile yapılan anlaşmanın⁸⁸³ hemen ardından imparatorluğun güney ve güneybatı kıyılarının korunması için “*karabos/karabis*” yani “*gemi/gemici*” anlamına gelen Karabisian donanmasını teşkil etmiş olması oldukça muhtemeldir. Nitekim bu savaştan kısa bir süre sonra yeni gemiler inşa edilerek ve nüfus takviyesi yapılarak muhtemelen merkez üssü net olmamakla beraber Samos Adası olan Karabisian donanmasının oluşturulduğu görülmektedir.⁸⁸⁴ Dolayısıyla bu savaşın öncesinde imparatorluğun

⁸⁸¹ Pertusi, *de them*, s. 149.

⁸⁸² Sebeos, 45.147; Theop. A.M. 6146; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 181; Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 61-2.

⁸⁸³ Sebeos, 45.147.

⁸⁸⁴ Pertusi, *de them.*, s. 149; John H. Pryor-E. M. Jeffreys, *The Age of The Dromon: The Byzantine Navy ca 500-1204*, Leiden 2006, s. 25; Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-*

güney ve güneybatı kıyılarını ciddi anlamda koruyan bir imparatorluk donanmasının olmadığı düşünülebilir. Ancak kurulan bu donanma, imparatorluğun güney kıyılarını koruyan ilk ve düzenli donanma birliği olması bakımından önemlidir.

Burada Karabisian'ın bir *thema* bölgesini mi yoksa bir donanmayı mı temsil ettiği tam anlamıyla net değildir. Nitekim bu donanmadan ilk defa 680 yılında Aziz Demetrios bahsetmektedir. Onun vermiş olduğu bilgiye göre imparatorluk donanması hızlı bir şekilde Batı denizinde konuşlandırıldı.⁸⁸⁵ Aziz Demetrios'un kaydından sonra VI. Ekümenik Konsil (687) kayıtlarında da diğer imparatorluk birliklerinin temsil edildiği gibi bu donanmanın da temsil edildiği görülmektedir.⁸⁸⁶ Dolayısıyla bu kayıtlar, Karabisian donanmasının 680-687'den önce kurulduğuna ve İmparator II. Konstans'ın örnek alabileceği bir donanma idarî ve askerî yapısının olduğuna dair ciddi ipuçları vermektedir. 687 kaydından diğer *themaların* adlarını da tespit edilebildiğine göre muhtemelen *Karabisianus* adının, hem donanma hem de *thema* sistemindeki belli bir bölgesel idarî ve askerî yönetim coğrafyasını da ifade ettiği tahmin edilebilir.

Bilindiği üzere Konstantinopolis, 669'da Muâviye döneminde ilk defa kuşatılmıştır ve bu kuşatmadan sonra Konstantinopolis'in deniz rotası üzerinde bulunan Smyrna [İzmir]'nin 672'de ele geçirilmesi ve bir yıl sonra İmparatorluğun Akdeniz'deki en önemli üsleri olan Kos, Sakız, Rodos ve Kıbrıs adalarının Müslüman Arapların seferleri açısından güvenli hale getirilmesi ve 674-78 yılları arasında Konstantinopolis'in ikinci kez kuşatma altına alınması,⁸⁸⁷ kuşatmanın başarısız olması ve Müslüman Arapların ciddi zayıflar vermesi, Muâviye'nin imparatorluk ile otuz yıllık bir barış anlaşması yapmasına neden oldu.⁸⁸⁸

VII. yüzyılın sonuna doğru gerçekleşen siyasî, askerî ve sosyal olaylar oldukça dikkat çekici ve Bizans yönetimi için oldukça bunalımlıdır. Nitekim bu süreçte, 698 yılında *Kibyrraioton* adından ilk defa hem Theophanes hem de Nikephoros bahsetmektedir. Nitekim Theophanes 697-8 tarihi için, “*Bu yılda Araplar, Afrika'ya*

1450, s. 652; Johannes Koder, “Historical Geography”, *The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks*, Ed. Philipp Niewöhner, Oxford University Press 2017, s. 14.

⁸⁸⁵ C. Foss, “Karabisianoî”, *ODB*, II, s. 1105-6.

⁸⁸⁶ Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, s. 737.

⁸⁸⁷ Adem Apak, “Emevîler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi”, *UÜİFD*, C. 18, S. 2, 2009, s. 104-6; Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 71; Pryor-Jeffreys, *The Age of The Dromon*, s. 26.

⁸⁸⁸ Theop. A.M. 6169; Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 72.

karşı bir sefer düzenlediler. Burayı işgal ettiler ve ordularına garnizon yaptılar. Bunun haberini alan [İmparator] Leontios, Romalı donanmasının başına yetenekli Patrik Ioannes'i gönderdi. Ioannes, Kartaca'ya ulaştığında gemilerini buraya zincirledi ve birliklerini karaya çıkartarak ilerledi ve düşmanları kovdu. Afrika'nın bütün garnizonlarını kurtardı. Kendi garnizonunu kurduktan sonra İmparatoru bilgilendirdi ve burada kışladı. Bu durumdan haberdar olan Halife, bölgeye çok sayıda ve daha kuvvetli bir donanma gönderdi ve adı geçen Ioannes'i bölgeden çıkarttı... Bundan sonra Ioannes ve donanması, merkeze gitmek için Roma şehirlerine yöneldi. Fakat birlikleri, merkeze dönmek için isteksizce davrandılar... Durum şeytanî bir plana döndü. [Donanma birlikleri] İmparator [Leontios]'a bağlılıklarından vazgeçtiklerine dair yemin ettiler ve adı yeniden adlandırılan Tiberios ve Korkykos [Kızkalesi]'da küçük gemi filosu olan Kibyrraiotluların *droungarios*'u Apsimaros'u onun yerine [imparator olarak] seçtiklerini bildirdiler.⁸⁸⁹

Çalışma için bu bilgi, çeşitli çıkarımlar yapılabilecek bir bilgidir. Birincisi, Kibyrraioton'dan ilk defa bahsedilmesi; ikincisi Müslüman Araplara karşı gönderilen donanmanın muhtemelen Kibyrraioton donanması olması; üçüncüsü, bu *themanın* 698 yılından önce tesis edildiğini ve *thema* dâhilinde idarî ve askerî statünün var olduğunu kanıtlayan *droungarios*'tan bahsedilmesi; dördüncüsü *Korkykos* [Kızkalesi]'da küçük gemi filosu olarak bahsedilen filonun aynı şekilde Kibyrraioton *themasına* ait olması ve bu *themanın* coğrafi sınırlarının *Korkykos*'a hatta daha da doğusuna kadar ulaşmış olmasıdır. Bunların yanı sıra donanma kuvvetlerinin, mevcut imparatorluk yönetimine karşı bir anda fikir değiştirip *droungarios* Apsimaros'u imparator ilan etmeleri, imparatorluk yönetiminin ele geçirilmesinin ne kadar kolay olduğunu göstermektedir.

Gelişmeler sonucunda *Kibyrraiotluların droungarios*'u olan Apsimaros, donanma kuvvetlerinin desteğiyle İmparator Leontios'un yerine imparator ilan edilmiştir. Burada dikkat çeken nokta, 697-8 yıllarında Seleukeia bölgesinin, Kibyrraioton *theması* dâhilinde olduğu ve bölgede, özellikle Korkykos'da bulunan donanmanın başında *droungarios* rütbeli Apsimaros adında birisinin bulunmasıdır.⁸⁹⁰

⁸⁸⁹ Theop. A. M. 6190; Aynı bilgi için bkz. Nikep. *Brev. Hist.* 41.1-31; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 188.

⁸⁹⁰ Nitekim VIII. yüzyıla ait olan bir sikkede *Seleukeia droungarios*'u, *imparatorluk spatharios*'u ve *hypatos*'u unvanıyla *Sisinnios* adında bir yöneticiden bahsedilmesi, bu yüzyılda bölgenin idarî ve

Bu durum aynı zamanda, bunalımlı dönemde, Bizans İmparatorluk yönetiminin ele geçirilmesinde ne kadar kırılğan olduğunu ve *droungarios* rütbesine sahip bir askerî yetkilinin arkasında askerî bir gücün olması durumunda kolayca yönetimi ele geçirebileceğini kanıtlamaktadır. Birinci bölümde de belirtildiği üzere özellikle *themaların* askerî gücünün farkında olan *thema strategoslarının*, merkezî yönetimi ele geçirmek için harekete geçtikleri, birlik içerisinde merkezî yönetime karşı isyan hareketi başlattıkları ve bunda da başarılı oldukları anlaşılmaktadır.

Bu donanmanın ihtiyaç olması durumunda sadece Akdeniz’de değil aynı zamanda Karadeniz’de de faaliyetlere giriştiği anlaşılmaktadır. Bu faaliyetlerinin genişliği dolayısıyla Karabisian donanmasının bir alt birimi olarak, Batı Denizi’nde ve Akdenizde Kibyrraioton *themasının* da temelini de oluşturacak olan Kibyrraioton *droungariosluğu* oluşturuldu ve bu *droungarios* birimi, Karabisian *strategosunun* bir alt birimi olarak görev yaptı. 716-17 yılındaki Müslüman Arapların Konstantinopolis kuşatmasında, Karabisian donanmasının yetersizliği yeniden ortaya çıktı ve daha güçlü bir donanma oluşturmak isteyen İmparator III. Leo, idarî ve askerî düzenlemeler yaparak Karabisian donanmasını ortadan kaldırdı ve Karabisian donanmasının *droungariosluğu* olan Kibyrraioton birimini *thema* statüsüne çıkardı.⁸⁹¹

İmparator III. Leo (717-741)’dan önce güney kıyılarını koruyan donanma, yüksek bir amiral unvanı olan Karabisian *Strategosunun* emridneydi. Bu donanmanın yöneticisinin *strategos* unvanıyla anılması, diğer *thema* birliklerinin yöneticileri olan *strategos* ile benzerdir. III. Leo, bu büyük deniz kuvveti komutanlığını ortadan kaldırmakla birlikte alt bölümlere ayırdı. Böylece sadece tek bir deniz *theması* değil birkaç deniz *theması* oluşturuldu. Onun döneminde $\delta\rho\upsilon\gamma\gamma\acute{\alpha}\rho\iota\omicron\varsigma \tau\omicron\upsilon\upsilon \kappa\iota\beta\upsilon\rho\alpha\iota\omega\tau\omicron\upsilon\upsilon$ =*Kibyrraioton droungariosu* unvanı kullanılmaya başlandı ve bu unvan *strategos* rütbesine yükseltildi.⁸⁹² Anlaşılacağı üzere III. Leo dönemi, özellikle deniz *themasının* ve donanma kuvvetinin yeniden düzenlenmesi açısından oldukça önemli bir dönemi ifade etmektedir.

askerî teşkilatının olduğunu dolayısıyla bölgenin deniz *themasının* yönetiminde olduğunu göstermektedir. Bk. Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/3, No. 1773.

⁸⁹¹ Ragia, “The Geography of the Provincial Administration of the Byzantine Empire (C.A. 600-1200): I.1. The Apothekai of Asia Minor”, s. 219.

⁸⁹² Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, s. 108-109.

2.5.1.1. Kibyrraioton *Theması* ve Mardaitler

IV. Konstantinos'un halefi İmparator II. Iustinianos'un ilk saltanatında, etnik kökenleri tam olarak tespit edilememekle beraber Toros ve Amanos dağlarında⁸⁹³ yerleşik olarak muhtemelen Monofizit Hıristiyan olan⁸⁹⁴ Bizans kaynaklarında Μαρδαίται/Mardaites⁸⁹⁵ ve Arap kaynaklarında Cerâcime/Cürcûme/Cürcümânî⁸⁹⁶ olarak geçen, imparatorluğa bağlı olarak Moosa'ya göre, savaş zamanında savaşa katılan; savaş dışında ise çiftçilik yapan⁸⁹⁷ Mardaitler adında bir topluluk yaşamaktaydı.⁸⁹⁸

Theophanes'in 676-7 yılında, “*Bu yılda Mardaitler, Lübnan bölgesine girdiler ve Kara Dağ [Amanos]’dan Kutsal Şehre⁸⁹⁹ kadar yöneticileri kendilerine çevirdiler ve Lübnan’ın yüksek kesimlerini ele geçirdiler. Birçok esir, tutsak ve yerli onlara iltica etti. Bu yüzden onların sayısı kısa bir sürede binlere ulaştı. Muâviye ve danışmanları bunu öğrendiklerinde, Roma İmparatorluğu’nun Tanrı tarafından korunduğunu düşünerek çok korktular. Bu yüzden Muâviye, İmparator’a yıllık vergi ödemeyi kabul ve barışı vaad eden bir elçi gönderdi...*”⁹⁰⁰ bilgisini vermektedir.

⁸⁹³ Kaynağımızda Amanos Dağları, Μάρπος Ορούς/Kara Dağ olarak geçmektedir. Bk. Theop. A.M. 6169; Kara Dağ ifadesi için ayrıca bkz. Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 185.

⁸⁹⁴ Paul A. Hollingsworth, “Mardaites”, *ODB*, II, s. 1297.

⁸⁹⁵ Theop. A.M. 6169, 6176, 6178.

⁸⁹⁶ Mustafa Fayda, “Cerâcime”, *DİA*, C. VII, s. 389; Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 72, dpnt. 107; M. Canard, “Djaradjima”, *EL*, Vol. II, Leiden 1991, s. 456; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 185.

⁸⁹⁷ Matti Moosa, “The Relation of the Maronites of Lebanon to the Mardaites and Al-Jarâjima”, *Speculum*, Vol. 44, No. 4, 1969, s. 599.

⁸⁹⁸ Bosworth, “The Byzantine Defence System in Asia Minor and The First Arab Incursions”, s. 123; s. 123-124; C. E. Bosworth, “Byzantium and The Arabs: War and Peace Between Two World Civilisations”, *The Arabs, Byzantium and Iran*, Ashgate Variorum 1996, s. 6-7; Howard-Johnston, Mardaitler hakkında yapmış olduğu önemli çalışmasında, İmparator IV. Konstantinos zamanında muhtemelen 677-8 yılında, sayıları birkaç bini bulan İmparatorluğa ait özel birliklerin, Tyre [Sur] ve Sidon [Saida] arasına kuzey Suriye bölgesine yerleştirildiğini; bu birliklerin bir müddet sonra daha güvenli ve kendilerini savunabilecekleri iç bölgelere ve Lübnan Dağlarına kaydırıldıklarını; en önemli birliğin kuzeyde Amanos'da bulunduğunu ve bunların Araplar tarafından Ceracime olarak adlandırıldığını belirtmektedir. J. Howard-Johnston, “Mardaites”, *Arab-Byzantine Coins and History*, Ed. Tony Goodwin, London 2012, s. 32.

⁸⁹⁹ Ἁγία πόλις=Kutsal Şehir/Kudüs.

⁹⁰⁰ Theop. A.M. 6169; Abû'l-Farac, “*Konstantinos [IV. Konstantinos] Romaluların eşkiya ve âsilerini gönderdi, bunlar da Celil dağından başlayarak Kara Dağ’a kadar olan memleketi ve Lübnan dağlarını zaptettiler ve Araplar bunların yüzünden birçok felakete uğradılar...*” bilgisini vermektedir. Bk. Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 185; Bizans ile İslam devleti arasında yapılan anlaşma için bkz. Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 72.

Bu bilgide, Theophanes aslında İslam devletine karşı muhtemelen imparatorluğun teşvikiyle gerçekleşen bir Mardait isyanından bahsetmektedir ki isyanın muhtemel tarihi dikkate alındığında Emevi Devleti'nin II. Konstantinopolis kuşatmasına (674-678) ve İmparator IV. Konstantinos dönemine denk gelmektedir. Nitekim Emevi Halifesi Muâviye, hem bu isyanın İslam Devleti'ni zor durumda bırakması hem de kuşatmanın başarısızlıkla sonuçlanmasından dolayı imparatorluk ile anlaşma yapmak zorunda kalmıştır.⁹⁰¹ Nitekim İmparator IV. Konstantinos'un teşvikiyle gerçekleştiği düşünülen bu isyandaki amacın, Müslüman Arapları engellemek ve bu kuşatmanın olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak olduğu tahmin edilmekle birlikte IV. Konstantinos, bu amaçlarında başarılı olmuştur.

Buldukları bölgede, yarı-bağımsız bir şekilde yaşamlarını idame ettiren, gerilla savaş tarzı bakımından iyi oldukları anlaşılan Mardaitler, Bizans uzak doğu sınırında Müslüman Araplara karşı tampon vazifesi görmekteydiler.⁹⁰² Howard-Johnston'a göre Mardaitler, Roma İmparatorluğu adına hem sınırları korumak hem de istihbarat toplamakla görevlendirildiler ve bundan dolayı da imparatorluk vergilerinden muaf tutuldular. Mardaitler, Amanoslardan güneye Golan Tepelerine kadar Suriye ve Filistin çöllerini ve Akdeniz kıyılarına hâkim olan tepelerin büyük kısmını kontrol altına aldılar. Bu durum özellikle Doğu Akdeniz'de Müslüman Araplar için ciddi bir kaygıya neden oldu.⁹⁰³ Ayrıca Belâzurî'nin vermiş olduğu bilgiye göre bu topluluk, imparatorlukla mektuplaştıkları, imparatorluğa sığındıkları ve yardım ettikleri için İslam devletine karşı yanlış hareket etmektedirler⁹⁰⁴ ve böylece Mardaitler, güvenilir bir toplum izlenimi vermekteydiler.

Abdûmelik b. Mervan (685-705), Emevî tahtına çıktığında Mardaitler, İslâm Devleti için sorun olmaya devam etmekteydi. Abdûmelik b. Mervan'ın, İslâm halifeliğinin hemen arkasından Bizans İmparatorluğu tahtına II. Iustinianos geçmiş ve babasının yapmış olduğu anlaşmayı⁹⁰⁵ bozarak içerisinde Mardaitlerin de bulunduğu bir orduyu

⁹⁰¹ Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 71-72.

⁹⁰² Canard, "Djaradjima", s. 456; Nitekim Belâzurî, Cerâcime halkının bazı dönemlerde hem Müslüman Arapların hem de Bizans İmparatorluğu tarafından yer aldıklarını; Bu doğrultuda onların, Rumlarla mektuplaştıklarını ve Rumlara yardım ettiklerinden bahsetmektedir. Bk. Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 185.

⁹⁰³ Howard-Johnston, "Mardaites", 32.

⁹⁰⁴ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 185.

⁹⁰⁵ İslâm halifesi Abdûmelik b. Mervan'ın 685 yılında tahta çıkışından hemen sonra Irak'ta Muhtar es-Sekâfî ayaklanması baş göstermiş ve bu isyan ile mücadele etmesi gerektiğini düşünerek Halife,

Suriye'ye ve kendisinden önceki isyanı yeniden alevlendirmiştir. Kısa bir süre içerisinde Antakya'nın, Bizans askerleri tarafından işgal edilmesi ve Dimaşk'ta Amr b. Sa'id'in halifelik iddiasıyla ayaklanması, Halife Abdülmelik b. Mervan'ın, İmparator II. Iustinianos ile yeni bir anlaşma yapmasına neden oldu. On yıl geçerli olacak olan anlaşmanın çalışma açısından en önemli maddesi, İslâm devletini isyanları ve saldırılarıyla uğraştıran ve İmparatorluğun tampon halk olarak kullandığı Mardaitlerin, II. Iustinianos'un emriyle iç bölgelere yerleştirilmesi maddesidir.⁹⁰⁶

Theophanes, anlaşma maddesini uygulamaya koyan II. Iustinianos, 12.000 Mardait'in teslim alınması için bir emir gönderdi. Theophanes'in ifadesiyle, "...böylece zarara uğrayan Roma devleti, Mopsuestia'dan IV. Armenia'ya kadar şimdi Araplar tarafından yerleşilen sınır boylarındaki bütün şehirler, Mardaitlerin saldırılarından dolayı tenhalaştı ve sonra güçsüzleşti. Bunlar uzaklaştırıldığından beri Roma toprakları bugüne kadar Arapların elinde çok büyük sıkıntılar yaşıyordu."⁹⁰⁷ Sonrasında İmparator II. Iustinianos, Armenia'ya⁹⁰⁸ gitti ve Theophanes, "Tunçtan Duvar"⁹⁰⁹ olarak tanımladığı "Lübnanlı Mardaitleri yıkarak oradan aldı."⁹¹⁰ bilgisini vermektedir.

Theophanes'in vermiş olduğu bilgilerden anlaşılan Mardaitlerin buldukları bölgeden uzaklaştırılmaları, imparatorluğun uzak bölgelerinin savunulmasında bir takım problemleri ortaya çıkarmıştır. İlk başta Mardaitlerin buldukları bölgeler, ıssızlaşmış ve buralarda Müslüman Arap saldırılarına karşı koyacak bir güç kalmamıştır ve bölge Müslüman Araplara terk edilmiştir. Bu yüzden Mardaitleri, muhtemelen Müslüman Araplara karşı olan mücadelelerinden dolayı "Tunçtan Duvar" olarak tanımlayan Theophanes'te onların bölgelerinden uzaklaştırılmasından memnun görünmediği anlaşılmaktadır.

İmparator IV. Konstantinos'tan Muâviye döneminde yapılan anlaşmanın yenilenmesini istemiştir. Bk. Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 75; Theophanes, "Bu yılda düzenbaz Muhtar, isyan etti ve Perslilerin yöneticisi oldu. Kendisini peygamber olarak tanıttı. Araplar bu sorunla uğraştı." bilgisini vermektedir. Bk. Theop. A.M. 6174; Abdülmelik b. Mervan ile IV. Konstantinos arasında yapılan anlaşmanın maddeleri için bkz. Theop. A.M. 6176.

⁹⁰⁶ Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 76.

⁹⁰⁷ Theop. A.M. 6178.

⁹⁰⁸ Muhtemelen IV. Armenia.

⁹⁰⁹ Metnin orijinalinde, Χάλκεον Τειχοσ şeklinde geçmektedir. Bk. Theop. A.M. 6179.4.

⁹¹⁰ Theop. A.M. 6179.

II. Iustinianos'un bu politikası sonucunda Mardaitler, imparatorluğun güney kıyılarında artan Müslüman Arap saldırılarına karşı koyabilmek ve bu bölgeleri nüfuslandırmak için hızlı bir şekilde Epiros [Epir], Kephallenia [Kefalonya], Peloponnesos [Mora Yarımadası], ve Anadolu'da Kibyrraioton *thema* coğrafyası'na yerleştirildiler.⁹¹¹ Konst. Porph. *de caer.* adlı eserinde Epiros, Kephallenia ve Peloponnesos'a yerleştirilenlerin “*Μαρδαϊτῶν τῆς δύσεως/Batı Mardaitleri*”⁹¹²; Kibyrraioton *themasında* yerleştirilenlerin ise sadece “*Μαρδαϊτῶν/Mardaitler*”⁹¹³ olarak tanımlandığı görülmektedir. Metindeki bu ayırım, 911 ve 949 yıllarında Girit'e yapılacak olan seferlerde özellikle adalardan ve Kibyrraioton *themasından* ne kadar Mardait'in katılacağına tespitinin yapılmak istenmesinden dolayıdır. Nitekim kaynaktan, destek kuvveti ve yöneticileriyle birlikte Mardaitlerden 5.087 kişinin bu sefere katıldığını⁹¹⁴ ve yöneticilerinin de “*Attaleia Mardaitlerinin katepanosu*” olarak adlandırıldığı⁹¹⁵ tespit edilmektedir. Bu durum Mardaitlerin, Kibyrraioton *themasında* sayılarının çok olduğunu, muhtemelen merkezî Attaleia [Antalya]'da olan *katepano* adındaki idarî ve askerî yöneticileriyle yarı-bağımsız yaşayıp hareket ettiklerini, Girit Seferi'ne katılmalarında denizci özelliklerinin ön plana çıktıklarını⁹¹⁶ ve muhtemelen kendilerine ait *dromon*larının⁹¹⁷ olduğunu göstermektedir. Nitekim kaynaktan verilen bilgiye göre bu sefer sırasında, *themadan* 112 *dromon* çıkarılmıştır.⁹¹⁸ Aynı imparatorun, *de. Adm. Imp.* adlı eserinde Kibyrraioton *themasına* yerleştirilen bu Mardaitlerin, imparator tarafından özellikle “*Attaleia Mardaitleri'nin katepanosu*” olarak atanmasının, eski bir gelenek olduğu ifade etmektedir.⁹¹⁹ Verilen bilgilerden anlaşılan İmparator VI. Konstantinos dönemi de

⁹¹¹ Hollingsworth, “Mardaites”, s. 1297; Canard, “Djaradjima”, s. 457.

⁹¹² Konst. Porph. *de caer.* II.44.4; II.45.19-21.

⁹¹³ Konst. Porph. *de caer.* II.44.1.

⁹¹⁴ Konst. Porph. *de caer.* II.44.2-3.

⁹¹⁵ Konst. Porph. *de caer.* II.44.1-2; Konst. Porph. *de Adm. Imp.* 50.169-70.

⁹¹⁶ Nitekim Zavagno, bölgelerinden yer değiştirilmeden önce Mardaitlere ait deniz birliklerinin, imparatorluk tarafında yer alarak özellikle Suriye kıyılarında çeşitli saldırılar düzenlediğini ifade etmektedir. Bk. Luca Zavagno, “At the Edge of Two Empires: The Economy of Cyprus between Late Antiquity and the Early Middle Ages (650s-800s CE)”, *DOP*, Vol. 65/66, s. 132.

⁹¹⁷ Dromon: İki ya da bazen üç direktten oluşan üçgen biçiminde yelken ile desteklenen küçüklerinin 100; büyüklerinin 230 ve daha fazla adam aldığı hafif bir gemi çeşididir. Nitekim bu gemiler, özellikle su üstünde yanıcı özelliği bulunan Grek Ateşi ile desteklenen gemilerdi. Bk. E. McGeer-A. Cutler, “Dromon”, *ODB*, I, s. 662.

⁹¹⁸ Konst. Porph. *de caer.* II.44.4.

⁹¹⁹ Konst. Porph. *de Adm. Imp.* 50.169-170.

dâhil bu geleneğin sürdürüldüğü ve bu *themanın* yöneticilerinin genel itibariyle bu halk grubundan atandığı şeklindedir.

İmparatorluk için Anadolu'nun özellikle batı ve güney bölgelerinin coğrafi, iklimsel ve sosyo-ekonomik yapısı, her ne kadar Müslüman Arapların saldırılarına maruz kalsa da ciddi bir kaynak vasfı görmekteydi ve bu bölgeler, özellikle bir donanmanın oluşturulması için gereken elverişli coğrafi ortama sahipti. Haldon'a göre VII. yüzyılın sonunda "gemi birlikleri" ya da "Karabisianon" olarak adlandırılan donanma, başlangıçta Rodos'ta konuşlandırılmış ve imparatorluğun korunmasız kıyı şeridinin ve hinterlandının maruz kaldığı Müslüman Arap saldırıları sırasında imparatorluğun taşra bahriye gücünün çekirdeğini oluşturmuştur.⁹²⁰ Bu donanma bir müddet sonra imparatorluğun güney kıyılarını korumak amacıyla tesis edilen Kibyrraioton *themasına* dönüştürülerek sadece deniz değil aynı zamanda kara ile olan bağlantısı da sağlanarak sisteme dâhil edilmiştir. Dolayısıyla Kibyrraioton *theması*, her ne kadar deniz ile bağlantılı bir *thema* olarak görülse de bu *themanın* da *thema* alt idarî ve askerî birimlerine ayrıldığı, bu şekilde idare edildiği, bu *themada* görevli olan yöneticilerin ve görevlilerin de *thema* toprak sistemi içerisinde bazı sorumluluklarının ve gelirlerinin olduğu tahmin edilebilir.

Müslüman Arapların, Akdeniz kıyılarına ulaşan saldırıları dolayısıyla Geç Roma dönemindeki yerleşimlerinin çoğunun, VII. yüzyıldan itibaren ortadan kalktığı ve kalanların da birtakım değişimlere maruz kaldığı muhakkaktır. Bu saldırıların ilk dönemlerinde kıyı bölgelerinde yaşayan halk, hem kendi yaşam alanlarını hem de mevcut iktisadî kaynaklarını korumak için Müslüman Araplara karşı birtakım mücadeleler vermek zorunda kaldı. Bu saldırılar, kıyıdaki ovalardan dağlık bölgelere yerleşen halkın imparatorluk ile olan iletişim ağının kopmamasına ve iktisadî özellikle kereste kaynaklarını koruma anlamında Müslüman Araplara karşı koyma hamlesi ortaya çıkardı. Dolayısıyla hem halkını hem de iktisadî kaynaklarını korumak amacıyla imparatorluk, Dağlık Kilikia'dan başlayarak Karia bölgesi de dâhil olan kıyı bölgesinde Kibyrraioton deniz *themasını* yarattı. Bu deniz *theması*, denizden gelen Müslüman Arap saldırılarına karşı Lykia, Pamphylia ve Dağlık Kilikia kıyılarını, bölge iktisadî kaynaklarını ve özellikle de kereste alanlarını korumakla görevlendirildi. Bilindiği üzere imparatorluğun ihracını yasakladığı

⁹²⁰ Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, s. 119.

ürünlerden birisi de kereste satışıdır ki alınan kararlarla, Müslüman Araplara kereste satışı kesin olarak yasaklandı. Nitekim İslâm Devleti'nin hâkim olduğu bölgelerde ağaç kıtlığının olduğu ortadadır. el-Biruni, Bizans'ın Doğu Akdenizdeki genişleme döneminden önce *abdâl* olan Tarsuslu bir keresteciden bahseder.⁹²¹ Bu bahis, Müslüman Arapların kendi gemilerini inşa etmek için gerekli olan kerestenin imparatorluğun güney bölgelerinden elde edilmesini ve belki de Akdeniz'de bu kereste bölgelerine hâkim olmak için bazı mücadelelere giriştiğini de düşündürmektedir.⁹²² Dolayısıyla bu *themanın* esas görevlerinden birisi, muhtemelen imparatorluğun da ciddi anlamda ihtiyaç duyduğu kereste alanlarının korunması görevini üstlenmektir.

2.5.2. İdarî ve Askerî Yönetimi

Kibyrraioton *theması*, Anadolu'nun güney kıyılarını koruyan bir deniz *theması* olup bu *thema* ve daha sonrasında oluşturulacak olan deniz *themaları* da kara *themalarının* oluşturulduğu gibi idarî ve askerî düzene sahiptiler.⁹²³ Kibyrraioton, imparatorluğun ilk ve en önemli deniz *theması* olduğu için esas görevi, imparatorluğun güney ve güneybatı kıyılarını ve imparatorluğun hâkim olduğu iktisadî kaynakları, Müslüman Arap saldırılarından korumak ve gerekli denizcinin ve donanmanın oluşturulmasını sağlamaktı. *Strategosun* merkezi, muhtemelen imparatorluğun en önemli liman şehirlerinden birisi olan Attaleia'ydı.⁹²⁴ Bu *themaya* emreden *strategos*, imparatorluk hiyerarşi sıralamasında rütbe açısından diğer *thema strategoslarına* göre düşük olup bir müddet sonra kurulacak olan diğer deniz *thema strategoslarından* üstün konumdaydı.

Bu *themanın* adı, muhtemelen *themanın* idarî ve askerî coğrafyasında yer alan Kıbyra [Göhlhisar] kentinden gelmekteydi.⁹²⁵ Nitekim bu adlandırma, yönetimin bu

⁹²¹ Eger, *The Islamic-Byzantine Frontier: Interaction and Exchange Among Muslim and Christian Communities*, s. 257.

⁹²² Jean-Claude Cheynet, *Bizans Dünyası: Bizans İmparatorluğu (641-1204)*, İstanbul 2018, s. 30.

⁹²³ Treadgold, *Byzantium and Its Army 284-1081*, s. 100.

⁹²⁴ Pertusi, *de thematibus*, s. 150.

⁹²⁵ Johannes Koder, İmparatorluğun tarihî coğrafyası hakkında yapmış olduğu çalışmasında herhangi bir kaynak vermemekle birlikte Kıbyra adının, günümüzde Antalya ilinin Alanya ilçesi sınırlarında bulunan Kıbyra Mikra [Karaburun]'dan geldiğini belirtmektedir. Bk. Koder, "Historical Geography", s. 16; Nitekim Zgusta da Anadolu'da, birisi "Kıbyra" birisi de "Mikra Kıbyra" olmak üzere iki farklı "Kıbyra" yerleşiminin olduğunu tespit etmiştir. Bk. Zgusta, § 498 Kıbyra.

kentin tarihi geçmişinden etkilenmiş olabileceğini ve bundan dolayı bu ismi verildiğini düşündürmektedir. Karabisian donanmasının alt birimi olarak Kibyrraioton *droungarios*'undan ilk defa 698'de Kartaca'ya karşı yapılan seferde bahsedilmektedir. Bu kişi Korykos [Kızkalesi]⁹²⁶'daki askerleri komuta eden Kibyrraioton *droungarios*'u, III. Tiberios (698-705)'un imparator olarak başa geçtiği zaman bir donanma isyanının başında olan Apsimaros'tu.⁹²⁷

III. Leo'dan önce donanma, *στρατηγὸς Καραβισιάνων*=*Karabisianon strategosu* yüksek unvanlı bir komutanın emri altındaydı. Bu *strategosun* emri altında *δρογγάριος Κιβυρραιωτῶν*=*Kibyrraioton droungariosu* vardı. III. Leo, Karabisian komutanlığını kaldırdı ve onu alt birimlere ayırdı. Karabisian *strategosluğunun* yerine *droungarios* Kibyrraioton'u bu rütbeye yükseltti ve düzenli bir donanma gücü oluşturacak olan Kibyrraioton deniz *themasını* oluşturdu. IX. yüzyıl boyunca On iki Ada ve Ege deniz *themaları* da bir *droungarios*'un emri altındaydı. *Takt. Usp.*'de ilk defa *δρογγάριος τοῦ Πλωϊμοῦ* yani Konstantinopolis ve çevresini koruyan İmparatorluk donanmasının komutanından bahsedilmektedir.⁹²⁸

Theophanes'in vermiş olduğu bilgiye göre bu *themanın strategosundan* ise ilk defa 731-732 yılında bahsedilmektedir: “*İtalya ve Roma'nın ayrılması için Papa'ya oldukça kızgın olan İmparator, Kibyrraiotonluların strategosu Manes'in*⁹²⁹ *emrinde büyük bir donanma hazırladı ve Manes'i onlara karşı gönderdi.*”⁹³⁰ Burada Theophanes'in bahsetmiş olduğu *strategos* ikonakırıcı Manes'tir. Nitekim Theophanes'in bu bahsi, *themanın* III. Leo döneminde kurulduğunun güçlü bir kanıtıdır.

Kara ordusunun askerleri gibi denizciler de kendilerine iktisadî temel vazifesi gören arazi mülkiyetine sahiptiler. Theophanes'in vermiş olduğu bilgiye göre, I. Nikephoros Phokas tahta çıktığında İmparatorlukta özellikle malî yapıyı derinden etkileyen on değişiklik yapmıştır ve Theophanes'e göre bu on değişiklik pek iç açıcı değildir. Theophanes'in maddeler halinde verdiği on değişiklikten özellikle

⁹²⁶ Robert W. Edwards, *The Fortifications of Armenian Cilicia*, Dumbarton Oaks 1987, s. 162-167.

⁹²⁷ Pryor-Jeffreys, *The Age of The Dromon*, s. 28.

⁹²⁸ *Takt. Usp. Listes*, s. 53; Nitekim bu imparatorluk donanması komutanı, *Klet. Phil.*'daki listede ἡ τοῦ δρογγάρου τῶν Πλωϊμῶν; *Takt. Beneš.*'de ὁ πρωτοσπα[θάριος καὶ] δρου[γγ]άριος τῶν βασιλικῶν Πλωϊμῶν ve *Takt. de l'Esc.*'de de ὁ δρογγάριος τῶν Πλωϊμῶν olarak bahsedilmektedir. Bk. *Phil. Klet.*, s. 103; *Takt. Beneš. Listes*, s.249; *Takt. de l'Esc.*, s. 269.

⁹²⁹ *PbmZ Manes* 1 (#4690).

⁹³⁰ Theop. A.M. 6224.

dokuzuncu değişikliğin, ilk deniz *theması* olan Kibyrraioton *theması* dâhilinde “*askerî arazilerin*” kurulmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bilgiye göre, “...Dokuzuncu, özellikle Küçük Asya’nın deniz kıyısında yaşıyan ve asla çiftçilik yapmamış olan gemiciler, İmparatorun belirlemiş olduğu değer üzerinden mülklerin bazılarını satın almaya zorlanmıştır.”⁹³¹ Burada bahsedilen konu, hiç şüphesiz ilk denizci arazi mülkiyetinin tesisidir ki bu durum Bizans denizciliği için çok önemli bir tedbir olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹³²

Bu *thema* hakkında Arap kaynaklarından sadece Mesûdî, *et-Tenbîh ve ’l-işrâf* adlı eserinde, El-bend-ür-Râbi’ [dördüncü bend] olarak Bentiliya [Pamphylia] yani Kibyrraioton *themasından* bahsetmektedir. Mesûdî, bu bölgenin adının Dekabili [Onşehir] olduğunu da vurgular. “...Burası da Bahru’l-Rum’a bitişiktir. Ayrıca bu bölgenin sınırında [yani doğusu] Selevkiye bölgesi, Bukıye ve Lamis kaleleri uzanır. Bu bölgede Rumlar ile Müslümanlar arasında esir değişimi vardır. Buradan Tarsus’a mesafe 35 mildir. Bu bölge geniş değildir. Müslümanlar karadan ve denizden bölgede savaştılar. Bu iki bölge [thema], darü’l-İslamdan Bahrü’l-Rumiye bitişir ve Halic-i Kostantiniyye’ye kadar uzanır. İkisinin uzunluğu 365 mildir.”⁹³³ şeklinde bilgi vermektedir.

Arap kaynaklarında bu *thema* hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamakla birlikte Bizans kaynaklarında *thema* şu şekilde bahsedilmektedir: *Donanma Theması*; *Karabon Strategosu*; *Kibyrraioton Theması*; *Kibyrraioton Droungariosu*; *Oniki adanın droungariosu* ve yönetimi altında “*Gemilerin Theması*” olarak geçmektedir.⁹³⁴ Takt. Usp.’de *Kibyrraioton teması yönetimi*; *Kiberraioton strategosu*⁹³⁵; Klet. Phil.’da *Kibyrraioton strategosu*, *Kibyrraioton strategosu* ve *prokonsül patriği*⁹³⁶; Takt. Beneş.’te *Kibyrraioton strategosu*⁹³⁷; Konst. Porph. *de caer.*’de *Kibyrraioton strategosu*⁹³⁸ ve Takt. de L’Esc.’de *Kibyrraioton*⁹³⁹ şeklinde geçmektedir. 789 yılına

⁹³¹ Theop. A.M. 6302.

⁹³² Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 177-178.

⁹³³ Mesûdî, *et-Tenbîh ve ’l-işrâf*, s. 151.

⁹³⁴ Gelzer, *Die Genesis der Byzantinischen Themenverfassung*, s. 10.

⁹³⁵ Takt. Usp., s. 49.

⁹³⁶ Phil. Klet., s. 101, 139.

⁹³⁷ Takt. Beneş., s. 247.

⁹³⁸ Konst. Porph. *de caer.* II.50.8.

⁹³⁹ Takt. de l’Esc., s. 265.

ait olan Bizans mühründe ise “*Kibyrraioton Strategos’u ve İmparatorluk Spatharios’u Theophilos*” adında *themanın* yöneticisinden bahsedilmektedir.⁹⁴⁰

773, 809 ve 840’da Kibyrraioton *themasının* “kara” asker sayısı 2.000; 899’da ise 1.000’dir. Ancak deniz *theması* olduğu için ayrıca denizcisi vardır ve bu sayı, 773, 809 ve 840’da 12.300; 899 yılında ise 5.710’dur. Toplam askerî ve idarî kişi sayısı, 14.570’dir. Kibyrraioton *strategosu* 842 yılı itibariyle 12 *litrai* yani 864 *nomisma* roga almaktadır.⁹⁴¹ Bunun yanında *thema strategosu*, Konst. Porph. *de caer.* adlı eserinde vermiş olduğu bilgiye göre ise, 911-12 yılı itibariyle 10 *libre* yani 720 *nomisma* maaş almaktadır.⁹⁴²

2.5.3. Coğrafyası ve Sınırları

IX. yüzyıla kadar Ege ve Samos *themaları* droungarios statüsüne yükseltildiğinde Kibyrraioton *theması*, Anadolu’nun tek büyük deniz *theması* olarak kaldı. *Themanın* idarî ve askerî coğrafyası, Miletus’un güneyinden; doğuda Lamis [Limonlu] Nehri’ne yani Kilikya’daki Müslüman Arap sınırına kadar ulaşmaktaydı. Aynı zamanda Karia’nın Roma eyaletlerini, Lykia, Pamphylia ve Isauria’nın güney kısmını ve Ege Adaları’nı da kapsamaktaydı. *Themanın* coğrafi ve stratejik konumu, Mısır ve Doğu Akdeniz’de vukû bulacak olan Müslüman saldırılarına karşı koymak ve Doğu Akdeniz’de bir sınır hattı oluşturabilmek için oldukça müsaitti. Sonuç olarak *thema* kuruluşundan itibaren imparatorluğun güney kıyılarını korumak için Bizans-Müslüman Arap Deniz Savaşları’nda önemli rol oynamıştır. Bereketli yerler olarak da bilinen *themanın* hâkimiyetindeki bölgeler, müstahkem şehirler ve deniz üsleri dışında yıkıcı Müslüman Arap saldırılarına karşı direnç gösterememiştir. Bu saldırılar, dolayısıyla *themanın* kırsal bölgeleri insansızlaşmış ve yerleşik Bizans halkının daha korunaklı ancak stratejik olan iç bölgelere yerleşmelerine neden olmuştur. Bu çerçevede denize kıyısı olan *themalarda*, deniz yöneticisinin yanında kara yöneticisinin örneğin tourmarkhos’un bulunması, iç bölgelerde korunması gereken yerleşik bir nüfusun ve bu nüfusun kullandığı yeraltı ve yerüstü iktisadî kaynakların bulunduğunu kanıtlamaktadır.⁹⁴³

⁹⁴⁰ Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 1658.

⁹⁴¹ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 67, 122, 134.

⁹⁴² Konst. Porph. *de caer.* II.50.8.

⁹⁴³ Konst. Porph. *de caer.* II.45.17.

X. yüzyılda İmparatorluk deniz kuvvetlerini, Kibyrraioton, Aigaion ve Samos deniz *theması* oluşturmaktaydı. Bu üç deniz *theması*nın temelleri, muhtemelen VII. yüzyılın ortalarında atılan ilk büyük deniz *theması* ve Seleukeia *kleisourası*nın kıyı bölgelerini de koruyan Kibyrraioton *theması* oluşturmaktadır. Nitekim 565-680-690 yılları arasında böyle bir deniz komutanlığının olup olmadığı belli değildir. Karabisian *theması*ndan ilk defa 680-690 yıllarında bahsedilir. Konst. Porph.'a ait *de them.*'de Samos *theması* başlığında, *Θέματος τῶν Πλωιζομένων=Denizcilerin theması* olarak bu bölgede kurulan bir *thema*dan bahsedilmektedir. Ancak bu *themanın* Samos *theması*ndan önce kurulan ayrı bir *thema* olup olmadığı da belli değildir. Nitekim doğrudan Samos *theması*nın farklı bir adlandırması da olabilir.⁹⁴⁴

Bu *themanın* coğrafyası hakkında Konst. Porph.'un *de them.* adlı eserinde ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Nitekim bu bilgilerinde Konst. Porph., ilk önce Miletos [Balat]'tan Seleukeia [Silifke]'ya kadar *themanın* önemli kıyı şehirlerini; arkasından da iç bölgelerini saymaktadır. Onun vermiş olduğu bilgilere göre *themanın* doğudaki en uç noktası, deniz kıyısında bulunan Seleukeia [Silifke]; Batıdaki noktası Miletos [Balat]; Kuzeydeki noktası ise Sagalassos [Ağlasun]'tur. Nitekim Konstantinos Porphyrogenetos, bu *themanın* çok uzun bir hat boyunca Seleukeia [Silifke]'dan Miletos [Balat]'a, Iasos [Asınkalesi]'a, ünlü Mylassa [Milas] şehrine bağlı olan Bargylia [Boğaziçi] Körfezine yani Baryglia [Boğaziçi]'ya kadar uzandığını belirtmektedir.⁹⁴⁵ Burada Konst. Porph.'un, Miletos'tan hem Thrakesion hem de Kibyrraioton *theması* bölümünde bahsettiği görülmektedir. Dolayısıyla bilgi, bu yerin hangi *themaya* ait olduğuna dair bir belirsizlik oluşturmaktadır. Metinde net bir şekilde bu deniz *theması*nın, Miletos'a kadar uzandığı belirtilmektedir. Buradan anlaşılan Miletos, Thrakesion *theması*na dâhil olup Kibyrraioton ve Thrakesion arasındaki sınırı belirlemekteydi.

Dolayısıyla bu *thema* kabaca, doğuda Müslüman Araplarla sınır olacak şekilde ilk başta Seleukeia [Silifke]; Lamis [Limonlu] Nehrini takip ederek kuzeye doğru Lykaonia bölgesinin güneyinden Torosları batı yönünde takip ederek Sagalassos [Ağlasun]'a kadar uzanmaktadır. Sagalassos'tan sonra Kibyra [Göhlisar]'nın kuzeyinden, Salbake [Sandras] Dağı, Thrakesion ile sınır olacak şekilde batıya

⁹⁴⁴ Pertusi, *de thematibus*, s. 149.

⁹⁴⁵ Konst. Porph. *de them.* XIV. 1-4.

Mobolla [Muğla] ve Stratonikeia'nın kuzeyinden Latmos [Beşparmak] Dağları'na buradan da Miletos'a uzanmaktaydı ve bu hattın içerisinde kalan yerleşimler Kibyrraioton *themasının* idarî ve askerî sorumluluğundaydı.

Konst. Porph.'un eserinde vermiş olduğu coğrafyanın ayrıntısında ise, Batıdan güneydoğuya doğru Miletos [Balat], Iasos [Asınkalesi], Bargyilia [Boğaziçi] Körfezi ve aynı adı taşıyan Baryglia, Baryglia'dan güneybatıya doğru Myndos [Gümüşlük], Strabilos [Aspat], Herodot'un vatani, herkesin bildiği, tanınan Mausolos adına inşa edilen anıtında bulunduğu Artemias şehri Halikarnassos [Bodrum], geride doğuya doğru Keramos Körfezi ve aynı adı taşıyan şehir, uçta Knidos [Tekir] körfezi ve şehri, ki burada herkesin bildiği Marifetli Praksiteles'in⁹⁴⁶ Aphrodite'e adadığı Aphrodite'in heykeli de bulunmaktadır; Doğuya doğru Oidimos Körfezi [?] ve Laryma [İncirli Ada] olarak adlandırılan liman, karşısında Syme [Syme] Adası, denize doğru tam aşağıda Rhodos [Rodos] Ülkesi ve Rhodos Adasının silah deposu; Borran şehri [?], orada çok meşhur olan Telmessos [Fethiye] şehri vardır ki içinden denizden gelen bir nehir geçer. Sonra Patara, sonra Ksanthos... Lykia şehirleri... Sonra Phoiniks nehri ve adı adı taşıyan şehir, sonra ünlü Phaselis, sonra Pergamonlu Attalos'un adını taşıyan şehir, sonra Sylaiion [Asar Köy], sonra ünlü Perge şehri, sonra korsanların yeri olan Side [Side], sonra Lakedaimon kolonisi olan Selge [Altınkaya], sonra Kal[list]ron Oros [Alanya]⁹⁴⁷ ve sonra Anemourion [Anamur] olarak adlandırılan şehirler sonra donanma destek noktası olan Küçük Antiokheia [Güneyköyü] gelmektedir. Sonra deniz kenarında küçük bir şehir ve aynı adla nehre

⁹⁴⁶ MÖ IV. yüzyılda yaşamış olan meşhur Yunan heykeltıraş.

⁹⁴⁷ Bu yer, *de thematibus*'un Bonnae edisyonunda *Καστέλλιον* öroç=Kastellion Oros şeklinde geçerken; Pertusi'nin yapmış olduğu edisyonda ise *Καλ[λίστ]όν* öροç=Kal[llist]on Oros şeklinde geçmektedir. Bk. Konstantinus Porphyrogenitus, *De thematibus et De administrando imperio*, Ed. I. Bekker, Bonn 1840, s. 38; Konst. Porph. *de them.* XIV.25; Bu yerle ilgili olarak her iki metnin ilk okumasında "Kastellion Sınırı/Dağı" ya da "Kal[llist]on Sınırı/Dağı" anlamı çıkarılırken bu yerin, muhtemelen ilk yazımında yapılan yazım yanlışının sonrasında Bonnae edisyonunda da devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla metinden anlaşılan Kastellion Sınırı/Dağı" ya da "Kal[llist]on Sınırı/Dağı" anlamında olmadığı; bahsedilen bu yerin Pertusi'nin en doğru şekilde yazdığı *Καλ[λίστ]όν* öροç olduğu bu yerinde, *de thematibus*'ta batıdan doğuya doğru sayılan şehirlerden Selge'den sonra gelen "Kalon Oros" yani "Alanya" olarak bilinen yerleşim yeri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bir yazım hatası olarak görülen bu bilgi, Konstantinos Porphyrogenetos'un *de caer.* adlı eserinde *Καλόν* Ὀροç=Kalon Oros olarak doğru bir şekilde yazılmıştır. Bk. Konst. Porph. *de caer.* II.44.11; Ayrıca bkz. Hellenkemper-Hild, *Lykien und Pamphylien*, s. 587.

sahip olan Selinous [Gazipaşa], sonra soğuk bir nehir olan Melas⁹⁴⁸ sonra Syke [Softa Kalesi] şehri, sonra Palaios [Tahta Limanı] olarak adlandırılan liman, sonra Seleukeia [Silifke] ki burası denizin kenarında bulunan bir şehirdi ve Kibyrraioton *strategosunun* bulunduğu yerdir. Bu *themanın* yukarıya-iç kısımlara doğru olan sınırı Thrakesion *theması* olarak adlandırılan yerle biter. Pisye [Yeşilyurt] şehri, Mogola [Muğla] olarak adlandırılan şehir, Stratonikeia [Eskihisar]'ya doğru oradan Miletos [Balat]'a kadar uzanır. Hagia [?] olarak adlandırılan yere uzanır ve Tauropolis'ten⁹⁴⁹ geçer. Sınırdaki Tlo [Düver] ve Oinianda [İncealiler]⁹⁵⁰ya doğru uzanır sonra Phileta [?]⁹⁵¹ ve Podaleion [Söğle] şehrine uzanır. Anemoteikhos [Boğazköy]'tan⁹⁵² geçer ve Sagalassos [Ağlasun] şehrine ulaşır. Sonra Tauros kısımlarına varır. Isauria'nın aşağısına kıvrılır ve burası çok uzun yıllar Kibyrraioton bölgesi olarak adlandırıldı ve söylendiği gibi adı Kibyra'dan gelir.⁹⁵³

Kaynakta sınırları açıkça çizilen Kibyrraioton *themasının*, özellikle batı sınırıyla ilgili olarak Miletos [Balat]'un bu *thema* sınırları içerisinde kalmadığı anlaşılmaktadır ki Thrakesion *themasının* bahsinde de bu yerin, Thrakesion da kaldığı açıkça belirtilmiştir. Bunun haricinde, daha öncede bahsedildiği üzere doğuda Seleukeia [Silifke] dolayısıyla İslam devleti; kuzeyde, Larende [Karaman]'yi aşmamakla birlikte Toros Dağları ve daha kuzeyde Anatolikon *theması*; *themanın*,

⁹⁴⁸ Barrington Atlası'ndan tespit ettiğimize göre bahsedilen nehir, muhtemelen Anamur'un hemen doğusunda bulunan ve adı, Antikçağ'da "Orymagdos" olarak geçen "Güzelçay" nehridir ki bu nehir, Torosların eteklerinden doğduğu için oldukça soğuktur. Metinde Selinous'tan sonra "Melas Nehri" adıyla bahsedilmesi ve coğrafi olarak Anemorion ve Syke arasında yer alması, metinde geçen bu nehrin "Güzelçay" olma ihtimalini güçlendirmektedir.

⁹⁴⁹ Yeri tam tespit edilememekle birlikte Karia'daki yerleşim yerlerinden birisi. Nitekim Stephanus Byzantinos'ta bu yerin Karia yerleşimi olduğunu belirtmektedir. Bk. Step. Byz. *Ethnika*. s.v. Tauropolis; Hellenkemper-Hild, *Lykien und Pamphylien*, s. 873; Bu yer muhtemelen Hagia ve Tlo arasında bir yerdir.

⁹⁵⁰ Hierokles'te, Lykia eyaleti içerisinde 'Hvóανδα şeklinde geçmektedir. Bk. Hierok. 685.4.

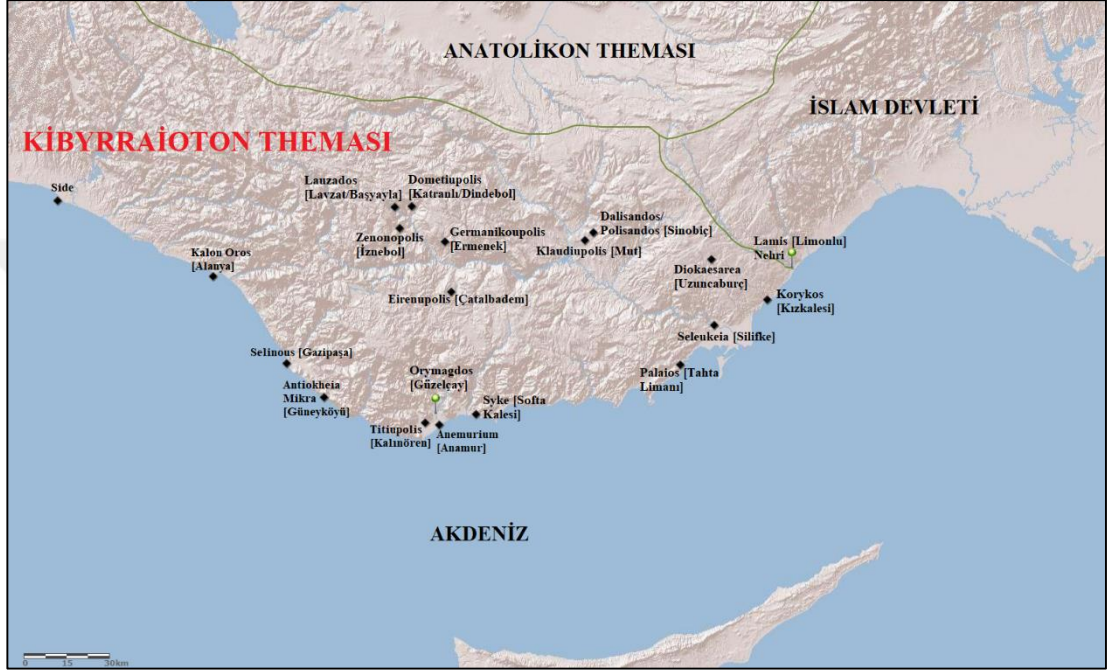
⁹⁵¹ Phileta'nın yeri tam olarak tespit edilememekle birlikte bu yerin Elmalı'daki Terponella [Bayındır] yakınlarında olduğuna dair bir görüş vardır. Bk. s. 479; S. Mitchell, "İ.Ö. I. Yüzyılda Likya'nın Kuzey Sınırı: İ.Ö. 46'da Roma-Likya Anlaşması", Çev. Turhan Kaçar, *III. Likya Sempozyumu (Sempozyum Bildirileri)*, Vol. II, Ed. Kayhan Dörtlük vd., Antalya 2006, s. 479; Hellenkemper-Hild, *Lykien und Pamphylien*, s. 804; Phileta'ya ne Hierokles'te ne de Stephanos Byzantinos'un coğrafyalarında rastlanılmaktadır. Kilise kayıtlarında ise Lykia piskoposlukları arasında sadece Notit. 7'den Notit. 13'e kadar olan kayıtlarda kaydedilmiştir. Bk. *Notit.* 7.343; *Notit.* 9.225. *Notit.* 10.274; *Notit.* 13.278; *de them.*'den anlaşılan Phileta, büyük ihtimalle Oinianda'nın doğusunda; Podaleia'nın da kuzeyinde kalmaktadır.

⁹⁵² Bu yerin Grekçedeki esas yazılışı Πανεμότειχος/Panemoteikhos veya Πανεμόν τεῖχος/Panemoteikhos şeklindedir. Bk. Hellenkemper-Hild, *Lykien und Pamphylien*, s. 775; Hierok. 681.3.

⁹⁵³ Konst. Porph. *de them.* XIV.1-41.

Thrakesion *themas*ından ayrılan kuzeybatı sınırını, Maiandros [Büyük Menderes] Nehri'nin güneyinde bulunan ve Batı Menteşe Dağları'nın başlangıç noktasını oluşturan Latmos [Beşparmak] ve Gökbel Dağlarıyla beraber Doğu Menteşe yani Oyuklu ve Madranbaba Dağları oluşturmaktaydı. Dolayısıyla bu dağların kuzeyi ve kuzeydoğusu Thrakesion; güneyi ise Kibyrraioton *themas*ına dâhildir. Güneyde ise Akdeniz ile sınır bir *thema* idarî ve askerî coğrafyası karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu denizdeki bazı önemli adaların savunması görevini yine bu *themanın* üstlendiği anlaşılmaktadır.

(Harita-10: VII. Yüzyılın Ortalarından Bölününceye Kadar Kibyrraioton [Doğu Bölümü] İdarî ve Askerî Coğrafyası)

(Harita-11: VII. Yüzyılın Ortalarından Bölününceye Kadar Kibyrraioton [Batı Bölümü] İdarî ve Askerî Coğrafyası)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
VIII. YÜZYILIN ORTALARINDAN XI. YÜZYILA KADAR
THEMALARDAKİ DEĞİŞİM

İmparatorluğun Isauria Hanedanlığı dönemi (717-802), *thema* sistemi dâhilinde köklü idarî ve askerî düzenlemelerin yapıldığı bir dönem olmuştur.⁹⁵⁴ Öncede bahsedildiği üzere İmparator III. Leo'nun, hem damadı hem de Armeniakon *themasının strategosu* olan Artabasdos'u Opsikion *komesi* olarak ataması, III. Leo'nun kendisinden sonra Artabasdos'un merkezî yönetimi ele geçirme ve imparator olma düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak III. Leo'nun kendisinden sonra oğlu V. Konstantinos'u varisi olarak bırakması, imparator'un ölümünden sonra Opsikion *komesliği* ile oldukça güçlenen Artabasdos'un isyan etmesine neden olmuştur. Bu isyanı başarılı bir şekilde bastıran ve imparatorluğunu ilan eden V. Konstantinos'un ilk icraatı, merkezî yönetim için bir tehdit olan ve çıkan isyanda, merkezî yönetimin yanında olmayıp isyancı Artabasdos'u destekleyen Opsikion *themasını* idarî ve askerî anlamda bölmek ve merkezî yönetimi koruyan bir imparatorluk birliği yani *tagma* oluşturmak oldu.⁹⁵⁵ Onun bu icraatı, kendisinden sonra tahta çıkacak olan imparatorlar tarafından da örnek alınmış, *thema* destekli bir isyanının çıkmaması ve geniş *themaların*, idarî ve askerî anlamda daha kolay idare edilmesinin yolu açılmıştır. Böylece ihtiyaçlara ve çeşitli sebeplere bağlı olarak Anadolu'nun bütün bölgeleri, X. yüzyılda dâhil birçok küçük *thema* yönetimine bölünmüştür. Bu durum, hem büyük *themaların* idarî ve askerî yönetim coğrafyalarının küçülmesine hem de askerî birlik sayılarının düşmesine, dolayısıyla imparatorluğun Anadolu'yu daha stratejik ve daha küçük *thema* birlikleriyle yönetmesine neden olmuştur.

⁹⁵⁴ İmparatorluğun Isauria Hanedanlığı hakkında yapılan en son çalışma için bkz. Duygu Akkuş, *Isauria Hanedanı Döneminde Bizans (717-802)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2018.

⁹⁵⁵ VIII. yüzyılda İmparator V. Konstantinos, themalardan farklı bir şekilde merkezî tagmata birliklerini organize etti. Tagma memurları, dikkat çekici bir şekilde erken Bizans döneminde kullanılan askerî unvanları hatırlatan adlara sahiptir. Tagmalar, *thema* birliklerinden farklı olarak 2.000 askere emreden *topoteretes* ve 200 askere emreden *kont* olarak adlandırılan idarî ve askerî yöneticilere sahipti. V. Konstantinos, Kentarkhosların emrinde bulunan 100 asker sayısını 40'a indirdi. 200 askerden oluşan tagma kuvvetleri bandon olarak adlandırıldı. Taktika'da verilen bilgiye göre bandon, sancağını taşıyan bir bayraktara sahip olmalıdır. Bk. VI. Leo, *Takt.* IV.18.

V. Konstantinos döneminden itibaren *thema* ve *tagma* birliklerinin savaşlarda birlikte mücadele ettikleri görülmektedir. Bu mücadelelerde beş *bandon*'un birleştirilmesiyle oluşturulan ve *droungarios*'un emrine verilen 1.000 askerlik *banda* kuvvetlerinin de kullanılmaya devam edildiği görülmektedir. Mücadeleler esnasında *tagma* birlikleri desteklendiği için *thema* birlikleri gibi onların emir zinciri içerisinde *bandonlar* oluşturulmasına fırsat verildi. Böylece onlar kendilerine ait az sayıda oluşan bir memur sınıfı oluşturdular. Özellikle askerî anlamda *tagma* komutanı, bir altında *topoteretes* olarak adlandırılan iki ast komutan ile küçük bir memur sınıfına sahipti. Bu *tagma* birliğinin birisi Trakya'da; birisi ise Bithynia'da oluşturuldu. Bu bölünmeden sonra *tagmanın* askerî kayıtlarını tutmak için bir *khartoularios* ve kâtiplerden sorumlu bir *protomandator* atandı. Daha çok yaya birliklerinden oluştuğu anlaşılan Bithynia'daki *tagmata* birliği, Optimaton adında küçük bir *thema* olarak düzenlendi ve yönetimde işlerliği kolaylaştırmak için çeşitli idarî görevleri yerine getiren memurların başı olarak *protokankellerios* adında bir yönetici atandı.⁹⁵⁶

Belirtildiği üzere hem imparatorluğu hem de kendi geleceğini güvence altına almak isteyen İmparator V. Konstantinos, *themalardaki* ilk idarî ve askerî bölünmeyi Opsikion *themasıyla* gerçekleştirmiştir. Bu *themanın* bölünmesiyle Boukellarion ve Optimaton adında iki yeni *thema* ortaya çıkmıştır.⁹⁵⁷ Bunlardan birincisi, Honorias ve Galatia I bölgelerini kapsayan ve *strategosunun* merkezi Ankyra olan Boukellarion; kuzeybatı Bithynia'da *strategosunun* merkezi Nikomedia olan bölgede ise Optimaton *theması* kurulmuştur. Bu bölünmeyle Opsikion *themasının* idarî ve askerî yönetim coğrafyası daralmış ve Honorias eyaleti, Bithynia'nın güneyi ve Phrygia Salutaris'in kuzeyi, bu *themanın* yönetiminde kalmıştır. Sınırları daralan bu yeni *thema* yönetiminin, en önemli şehri ve *strategosunun* merkezi ise Nikomedia olmuştur.⁹⁵⁸ Bu bölümde, V. Konstantinos döneminde başlayan ve kendisinden sonraki imparatorlarında takip ettiği büyük *themaların* bölünme süreci ve bu süreçte *themaların* değişimi ele alınacaktır.

⁹⁵⁶ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 102; Topoteretes hakkında ayrıca bkz. Haldon, *Byzantine Praetorians*, s. 283.

⁹⁵⁷ Lounghis, "Θεμα Οψικιον", s. 165.

⁹⁵⁸ Pertusi, *de them.* s. 128.

3.1. Optimaton *Theması*

Bu *thema*, Opsikion *themasının* bölünmesinden sonra kurulmakla birlikte idarî ve askerî coğrafyası, Geç Roma dönemindeki Bithynia eyaletinin kuzeyini kapsamaktadır. Dolayısıyla *thema*, kuzeyde Karadeniz, batıda İmparatorluk başkenti Konstantinopolis, doğuda Boukellarion ve güneyde ise Opsikion ile sınırdır.

3.1.1. Tarihi

Merkezî yönetim üzerindeki siyasî ve askerî baskılarından dolayı İmparator V. Konstantinos, özellikle de kendisine karşı Opsikion *komesi* Artabasdos'un girişmiş olduğu başarısız isyan girişiminden sonra hem kendi iktidarını hem de başkent Konstantinopolis'i siyasî ve askerî baskılardan korumak için çareyi Opsikion *themasını* bölmekte buldu. *Komes* Artabasdos isyanının, V. Konstantinos'un üzerinde ciddi bir endişe ve korku yarattığı açıktır. Bölünme sonucunda Opsikion *themasından*, Boukellarion ve Optimaton *thema* idarî ve askerî bölgeleri oluşturuldu. İmparator, adını VI. yüzyıldaki süvari birliğinden alan Optimates'i, daimî bir ikmal birliğine çevirdi. Dolayısıyla Optimates birliği, sefere çıkan ordularla birlikte ilerleyip ordunun ikmali, binek hayvanları ve silahlarını sağlamaktan sorumluydu.⁹⁵⁹ İmparator, her iki bölgeye de merkezî *tagma* süvari birliklerini yerleştirerek başkentten hemen yakınındaki Opsikion *themasını*, merkezî yönetim için bir tehdit olmaktan çıkarttı ve böylece Optimaton'u Opsikion'a karşı bir denge unsuru olarak kullandı. Bunun yanında V. Konstantinos, *tagma* ordusunda da bir takım düzenlemeler yaptı.⁹⁶⁰

Bu *themanın* V. Konstantinos tarafından Opsikion birliklerinin hem askerî gücünü kırmak hem de güvenilir bir imparatorluk birliğinin teşkil edilmek amacıyla kurulduğu anlaşılmaktadır. Buna bir örnek, İmparator V. Konstantinos'un, 772-3 yılında Bulgarlara karşı girişmiş olduğu sefer sırasında güvendiği Optimaton ve Thrakesion birliklerinin sefere katılımını sağlamasıdır. Bu konu hakkında Theophanes, "O [V. Konstantinos], *Thrakesionluları ve thema askerlerini topladı ve toplamı 80.000 olan Optimaton tagmatasına katıldı.*"⁹⁶¹ bilgisini vermektedir.

⁹⁵⁹ Decker, *Bizans Savaş Sanatı*, s. 112.

⁹⁶⁰ Haldon, *Byzantine Praetorians*, s. 159, 161-162.

⁹⁶¹ Theop. A.M. 6265.

Theophanes'in vermiş olduğu sayı, neredeyse bu dönemde hem *thema* hem de merkezî imparatorluk birlikleri olan *tagma* birliklerinin toplam sayısı kadardır ve dönem itibarıyla her iki birlik içinde 80.000 sayısı oldukça muazzamdır. Ancak V. Konstantinos'un, Bulgarlara karşı toplamış olduğu *thema* ve *tagma* asker sayısı, muhtemelen bu sayının 4'te 1'i kadar yani 20 bin civarındadır. Ayrıca Theophanes'in "*thema askerlerini topladı*" ifadesinin ucu açıktır ve katılanların hangi *thema* askerleri olduğu net değildir. Dolayısıyla bu dönemde V. Konstantinos'un Anadolu'daki bütün *thema* askerlerini toplayıp Balkanlara geçirmesi imkânsız olduğu tahmin edilebileceği gibi Theophanes, muhtemelen genel anlamıyla toplanan *thema* askerlerinden bahsetmektedir. Nitekim bu bahis, Theophanes'in, Optimaton *theması* hakkındaki ilk bahsidir ve bu *themanın*, siyasî ve askerî gelişmelerde göz önünde bulundurulduğunda elit ve denge unsuru olan bir birlik olarak İmparator V. Konstantinos döneminde kurulduğu ortadadır.

Bu seferden bir yıl sonra 773-4 yılında, "*Bulgarlar ile olan anlaşmayı bozan İmparator [V. Konstantinos], tekrar büyük bir donanma oluşturdu ve 12.000 süvariye gemilere bindirerek bütün deniz strategolarıyla beraber [Bulgarlara karşı] gönderdi.*"⁹⁶² bilgisini vermektedir. Bu dönemde toplanan ordunun, bir önceki seneki ordudan daha büyük olduğu tahmin edilebilir. Burada üzerinde durulması gereken nokta, Theophanes'in süvariler bazında 12.000 rakamını vermesidir ki önceki sene bu şekilde bir bilgi vermemiştir. Bizans ordusunda, piyade toplanırken süvari sayısının neredeyse iki katı olacak şekilde organize olup sefere çıkıldığı düşünülürse bu sene ki piyade 24-26.000 civarındayken süvariyle beraber toplam asker sayısının 36-38.000 civarında olduğu tahmin edilebilir. Nitekim XII. yüzyıl'ın "*Kronik*" yazarı Süryani Mikhail, bu seferden 64 yıl sonra İmparator Theophilos'un, Müslüman Araplar ile Anzes [Avçnçç]⁹⁶³ te yaptığı savaşta 30.000 kişilik bir ordu

⁹⁶² Theop. A.M. 6266.

⁹⁶³ İmparator III. Mikhael döneminde Anzes'ten kaynak Genesis, "*Anzes olarak adlandırılan erişilemez ve kayalık bir bölge*" olarak bahsetmektedir. Bk. Genes. IV.203; Yerin lokalizasyonu hakkında Ramsey tam bir tespit yapamamakla birlikte Bk. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 364; Codoñer, Yeşilirmak Nehrinin güneyi, Dazimon ovasının yakınına lokalize etmiştir. Bk. Codoñer, *The Emperor Theophilos and the East*, s. 290; *The Byzantine Wars* adlı eserinde J. Haldon, bu yerde yapılan savaştan, "*Anzes Savaşı*" adlı bölümde bahsetmekle birlikte Anzes'in tam olarak tanımlanamadığını; ancak bu yerin Dazimon yakınlarında olduğunu belirtmiştir. Bk. J. Haldon, *The Byzantine Wars*, The History Press 2009, s. 82-84.

hazırladığı bilgisini vermesi⁹⁶⁴, VIII. yüzyılın sonu ve IX. yüzyılın başlarında Bizans İmparatorluğu'nun yapmış olduğu seferlerdeki asker sayısının 30-40.000 civarında olabileceğini düşündürmektedir.

3.1.2. İdarî ve Askerî Yönetimi

Müslüman Arap saldırıları dolayısıyla Bithynia birlikleri, Konstantinopolis'i korumak amacıyla kuzeybatı Anadolu'ya kaydırılmıştır. Kaynaklarda seçkin süvari birlikleri olarak geçen *Optimaton* birlikleri, Müslüman Arap tehlikesinden dolayı V. Konstantinos döneminde Geç Antik Çağdaki Bithynia bölgesinin hemen kuzeyinde *thema* statüsüne yükseltilmiş ve tarihî Nikomedia şehri bu *themanın* merkezi olmuştur. Dolayısıyla VIII. yüzyılın ortasına kadar Anadolu *themaları* arasında idarî, askerî ve coğrafi olarak en küçük bölgeyi idare ettiği anlaşılan bu *themanın*, hem Anatolikon hem de Armeniakon *themalarına* destek vermek amacıyla sefere katıldığı anlaşılmaktadır.

Sistem dâhilinde görülen *thema* askerlerinden ziyade *Optimaton themasının*, İmparator V. Konstantinos tarafından merkezî-elit bir *tagma* birliği olarak teşkil edilmiş olduğu ve yöneticisine, diğer *themalarda* olduğu gibi *strategos* unvanı değil *domestikos* unvanı verildiği tespit edilmektedir.⁹⁶⁵ Nitekim kaynaklarımızda *Optimaton Domestikosu* olarak geçen bölgeye *tagma* birliklerinin yerleştirilmesinin nedeni, bölgenin coğrafi olarak Konstantinopolis'e yakın ve Anadolu'dan imparatorluk merkezini tehdit edebilecek olan herhangi bir tehdite karşı imparatora bağlı, güçlü ve savaşmayı bilen teçhizatlı askerlerin yerleştirilmek istenmesi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla İmparator V. Konstantinos, hem imparatorluğunu hem başşehri güvence altında tutmak için bu şekilde bir yönetime ihtiyaç duymuş olabilir.

Optimaton theması kaynaklarımızdan, Takt. Usp.'de, *Optimaton Domestikosu*, *Optimaton Topoteretesleri*⁹⁶⁶; Klet. Phil.'da, *Optimaton Domestikosu*, *Optimaton Domestikosu ve prokonsül patriği*, *Optimaton Domestikosu ve protospathariosu*, *Optimaton topoteretesisi ve spatakandidatosu*, *Optimaton komesleri*, *Optimaton*

⁹⁶⁴ Süry. Mikh. XII.20.

⁹⁶⁵ Haldon, *Byzantine Praetorians*, s. 199; Oikonomides, *Les Listes*, s. 339.

⁹⁶⁶ Takt. Usp., s. 53, 57.

*Khartoulariosu*⁹⁶⁷; Takt. Beneš.'te, *Optimaton strategosu ve protospathariosu*⁹⁶⁸; Takt. de L'Esc.'de ise *Optimaton Domestikosu*⁹⁶⁹; Konst. Porph.'un *de caer.* adlı eserinde *Thema Domestikosu*⁹⁷⁰ şeklinde geçmektedir.

Kaynaklarımızın vermiş olduğu bilgilerden de anlaşılacağı üzere bölge, genel olarak *Optimaton Domestikosu* olarak geçmekle birlikte bu *thema*yı yöneten kişi de diğer *themalarda* olduğu gibi *strategos* unvanıyla değil *domestikos* unvanıyla anılmaktadır. *Themanın* “*domestikosu*” diğer *thema strategos*larından idarî ve askerî mevkii olarak alt seviyededir.⁹⁷¹ Nitekim Oikonomides, imparatorluk ordusunun sefere hazırlıkları sırasında birliklerin ihtiyaç duyduğu katırların toplanmasının, bu *themanın* ve yöneticisinin sorumluluğunda olduğunu belirtmektedir.⁹⁷² Bu konu hakkında Haldon da, V. Konstantinos'tan sonra siyasî olaylarından dolayı *Optimaton themasının* öneminin düşürüldüğünü ancak bölgenin esasında sefer sırasında ordu için gerekli olan lojistik malzemelerin toplanması, yük katarı haline getirilmesi ve merkezî tagmata birliğine destek olması noktasında başrol oynayacak konuma getirildiğini ifade etmektedir.⁹⁷³

Tespit edilebilenlere göre kurulduğu VIII. yüzyılın ortalarından XI. yüzyıla kadar *Optimaton themasını*, 18 *domestikos* idare etmiştir.⁹⁷⁴ *Optimaton themasının* 773 ve 809'da asker sayısı 2.000; 840 ve 899'da ise 4.000'dir. 840 yılı itibariyle askerî ve idarî yönetici sayısı toplamda 4.125 kişidir ve *Optimaton domestikosu* bu yıl itibariyle 12 *libre* yani 864 *nomisma* roga almaktadır.⁹⁷⁵

Optimaton tagmasında kaynağımız Philotheos'ta yönetici *domestikos; topoteretes, khartoularios, kont, kentarkhos* ve *protokankellarios*la toplamda altı görevli listelenmiştir.⁹⁷⁶ Nitekim onun vermiş olduğu liste dâhilinde 899 yılı itibariyle

⁹⁶⁷ *Klet. Phil.*, s. 103, 141, 145, 151, 157; Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 2624.

⁹⁶⁸ *Takt. Beneš.*, s. 249.

⁹⁶⁹ *Takt. de l'Esc.*, s. 271.

⁹⁷⁰ Konst. Porph. *de caer.* II.44.5.

⁹⁷¹ A. Kazhdan, “Domestikon ton Optimaton”, *ODB*, I, s. 647.

⁹⁷² Oikonomides, *Les Listes*, s. 339.

⁹⁷³ Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World 565-1204*, s. 158.

⁹⁷⁴ T. Lounghis, “Θεμα Ὀπτιματων”, *Η Μικρά Ασία των Θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.)*, Αθήνα 1998, s. 425-427.

⁹⁷⁵ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 67, 122, 134.

⁹⁷⁶ *Phil. Klet.*, s. 119.

Optimaton *Domestikoslugu*nda görev yapanlar üstten-astta doğru ve *themadaki* toplam görevli sayısı aşağıdaki gibidir:

Domestikos	1
Topoteretes	2
Khartoularios	1
Kont	20
Kentarkhos	100
Protokankellarios	1
Toplam Kişi	125

Tagma Asker Sayısı	4.000 ⁹⁷⁷

(Tablo-10: Optimaton *Domestikoslugu*'na Bağlı Yöneticiler ve Asker Sayısı)

3.1.3. Coğrafyası ve Sınırları

Kurulduğu dönem itibariyle Optimaton, *themalar* arasında idarî ve askerî yönetim coğrafyası en küçük *themadır*. Bahsettiğimiz üzere bu *themanın* coğrafyası, kabaca Bithynia eyaletinin kuzey bölümünü kapsamaktadır.

Konst. Porph.'un *de them.* adlı eserinde Optimaton *theması* hakkında vermiş olduğu bilgiye göre, “*Optimaton teması, Sangarios Nehriyle sınırdır ve bu nehirde görülmeye değer olan bir köprü [Zampos/Beşköprü] vardır ki bu köprü, İmparator Iustinianos tarafından yaptırılmıştır.*”⁹⁷⁸

Konst. Porph.'un bahsetmiş olduğu bu köprüde yol ikiye ayrılır ve birisi kuzeye Paphlagonia diğeri ise güneye Anatolikon *themasına* ulaşır. Dolayısıyla bu bilgiden de anlaşılacağı üzere Sangarios [Sakarya] Nehri, Optimaton *themasının* doğu sınırını

⁹⁷⁷ Haldon, *Byzantine Praetorians*, s. 199.

⁹⁷⁸ Konst. Porph. *de them.*V.17-19; Konst. Porph., bu eserinde günümüzde kayıp olan köprünün, I. Iustinianos döneminin ünlü şair ve tarihçisi Agathias'ta geçen Grekçe epigramını da vermektedir. Bk. Konst. Porph. *de them.*V.20-26; I. Iustinianos'un yaptırmış olduğu bu köprüden birçok Geç Antikçağ ve Bizans dönemi kaynakları bahsetmektedir. Bu konu hakkında bkz. Sencer Şahin, “Iustinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri”, *Eskiçağ Yazıları 4 (Akron 6)*, Çev. N. E. Akyürek Şahin, Ed. N. E. Akyürek Şahin vd., İstanbul 2013, s. 1-30.

oluşturmaktadır. Konst. Porph.'un aynı eserinde *thema* dâhilinde beş şehrin adını vermektedir ki bunlar kaynaktaki ifadeyle, birinci Eski Nikomedia [İzmit] metropolisi/başşehir⁹⁷⁹, ikinci Helenopolis [Hersek], üçüncü Prainetos [Karamürsel], dördüncü Astakos [Baş İskele], beşinci Parthenopolis [Bartın]'tır.⁹⁸⁰ Ancak görüleceği üzere bu bilgilerde bir takım eksiklikler söz konusudur. Nitekim imparatorluk şehri Konstantinopolis'in doğusunda olan Bithynia bölgesi, Ermeni coğrafyacı Şiraklı Ananios'un vermiş olduğu bilgiye göre dağları, altı nehri, bir gölü ve Nikaea, Khalkedon ve Nikomedia adında üç önemli şehre de ev sahipliği yapmaktadır. Bu şehirlerin yanı sıra ticaretle ve denizcilikle uğraşan başka on üç şehir daha vardır.⁹⁸¹ Ayrıca oldukça küçük bir coğrafyanın idare edildiği Optimaton *themasının*, oldukça doğuya Parthenopolis yani Bartın'a kadar ulaşmış olması imkân dâhilinde görülmemektedir. Nitekim Parthenopolis'e ulaşmadan önce Prusias ad Hypium [Düzce] idarî ve askerî bölgesinin bahsedilmesi daha mantıklı görünmektedir. Ancak kaynağımızda, bu yerleşim yeri de kaydedilmemiştir.⁹⁸²

İbn Hurdazbih, “Göz ve Kulak olarak tanımlanan Ufti-Matî'nin içinde üç kale ve bugün harap olan Nikûmûdiyye'nin olduğu” bilgisini vermektedir.⁹⁸³ Kudâme b. Ca'fer, “... onu [Paphlagonia] *Obtimat* izler. Bu *Obtimat* lafzının açıklaması, göz ve kulaktır. Çünkü bu yer, Bilad-ı Rum'un göbeğidir. Burada yaşayanlar savaş ehli değildir. Çünkü Müslümanların gazaları buralara ulaşmamıştır. Müslümanların dışındakiler de bunları rahatsız etmemiştir. Onun batıda sınırı Haliç, kuzeyde sınırı Bahrü'l-Hazar, doğudan Eflagoniya, güneyden ise Ebsîktir. Ordusu 4.000 askerdir.”⁹⁸⁴ *et-Tenbîh ve'l-işrâf* adlı eserinde Mesûdî ise, “Göz ve kulak anlamını yüklediği “Birinci bölge olarak kısa bir şekilde “el-Eftamati⁹⁸⁵ [Optimaton] Bölgesine atıf yapar.⁹⁸⁶ Bilginin devamında, “Bu bölge, *en-Natalik*'tir. Ancak bu *themanın*, Nâtolik [Anatolikon] bendi olduğunu da yanlış bir şekilde belirtir. Bilginin

⁹⁷⁹ Nikomedia aynı zamanda bir başpiskoposluk statüsündedir. Bk. Notit., 1.12; Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im spätem Byzanz*, s. 324.

⁹⁸⁰ Konst. Porph. *de them.* V. 15-17.

⁹⁸¹ Hewsen, *The Geography of Ananias of Şirak*, s. 52.

⁹⁸² Konst. Porph. *de them.* V. 15-17.

⁹⁸³ Hurdazbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 156.

⁹⁸⁴ Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 257.

⁹⁸⁵ Farsça kaynağımız Anonim, *Hudûdü'l-Âlem* de Optimaton, “Ubtemât” şeklinde ifade edilmektedir. Bk. Anonim, *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, s. 184.

⁹⁸⁶ Mesûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, s. 150.

devamında aslında Optimaton'dan değil Anatolikon'dan bahsettiği anlaşılmaktadır ki Mesûdî, “*Ammûriye [Amorion] bu bölgededir ve Rum bölgelerinin en büyüğüdür.*” bilgisini vermektedir.⁹⁸⁷ Mesûdî, Optimatondan esasında “*El-Bend'üs-sâbi*” yani “yedinci bend” olarak bahsetmektedir. “*Yedinci bölge: Eftamat [Optimaton] bölgesidir. Burasının merkezi Nikomediyye [Nikomedia]'dir. Burası [Optimaton], Bûklar bölgesi ve Ubsik bölgesi arasında “kare” şeklinde kalan bir yerdir ve bu bölgenin sonu [batısı] Halic-i Kostantıniyye'dir.*”⁹⁸⁸ şeklindedir.

Mesûdî'nin vermiş olduğu bilgiye göre Optimaton, Boukellarion ve Opsikion *themaları* arasında “kare” şeklinde kalan bir coğrafyaya hâkimdir. Optimaton idarî ve askerî coğrafyası hakkında yapmış olduğu benzetmede, Anadolu *thema* coğrafyalarının hepsi dikkate alındığında Mesûdî, kısmen haklı olmakla birlikte Optimaton'un aslında Opsikion ve Boukellarion arasında kalan bir *thema* olduğu konusunda yanlış bilgi vermektedir. Çünkü Optimaton, coğrafi olarak Opsikion ve Boukellarion *themaları* arasında kalmamakla birlikte Opsikion'un kuzeyindedir. Bunun yanında Optimaton'un coğrafi konumu hakkında, Opsikion yerine “Kostantıniyye Halici” ifadesini kullanılmış olsa vermiş olduğu bilgi, coğrafi açıdan daha doğru olacaktı. Nitekim bilginin devamında Mesûdî, *themanın* batı sınırını belirlerken “Kostantıniyye Halici” ifadesini doğru bir şekilde kullanmıştır. Bunlar haricinde Mesûdî, Optimaton *themasına* ait herhangi bir idarî ve askerî garnizondan bahsetmemektedir.

Yâkût, “[Paphlagonia] yanında [batısında] Antimât [Optimaton] bölgesi yer alır ve sınırının başlangıcı Haliçtir. Ordusu 4.000 kişiliktir. Bu bölgenin yaşayanları, Melik'e hizmet etmek için görevlendirilmiştir. Bunlar savaş ehli değildir...” “...Rumlarla ilgili söylenenlerle ilgili bilgiler, Enmat yöneticisi olup Istartagus olarak isimlendirilen Melik tarafından atanan validendir. Bu yönetici, domestik olarak adlandırılır.”⁹⁸⁹

“...Rumlarla ilgili söylenenlerle ilgili bilgiler, Enmat yöneticisi olup Istartagus olarak isimlendirilen Melik tarafından atanan validendir. Bu yönetici, domestik olarak adlandırılır. Harşene ve Selûkiye yöneticilerinden her biri de Kılırc olarak isimlendirilir. Rum kalelerinden herbirinde sabit bir adam vardır. Bu adam, Beraklis

⁹⁸⁷ Mesûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, s. 151.

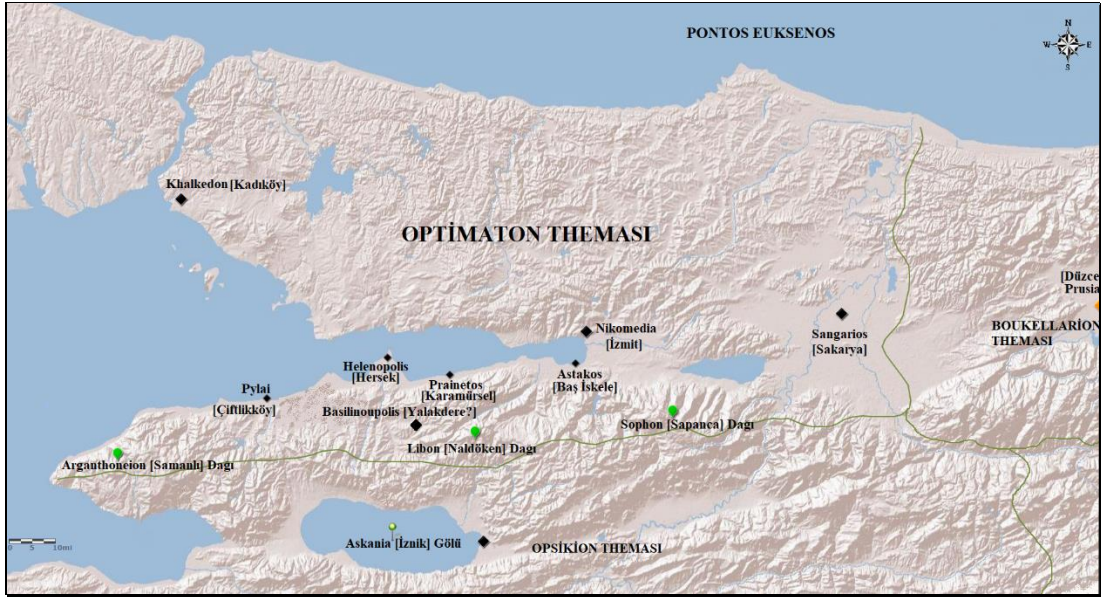
⁹⁸⁸ Mesûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, s. 152.

⁹⁸⁹ Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, s. 112.

şeklinde isimlendirilir. Halkı arasında hükmeder. Bu şehirlerin isimleri ve görüntüleri eskide kaldı. Şuan bakiyeleri yoktur, şehirlerin isimleri ve sınırları da değişti. Biliyoruz ki bugün Rumların meşhur şehirleri, Hıristiyanların ve Müslümanların ellerindedir. Hıristiyanların ve Müslümanların ellerinde olan Konya, Aksaray, Entakiye, Etrabzonde, Sivas gibi onların meşhur şehirlerinden bahsetmiyoruz. Ben anlatıldığı gibi anlattım. Allah en iyisini bilir.”⁹⁹⁰ bilgisini vermektedir.

Bithynia eyaletinin batı sınırını, Rhyndakos [Orhaneli] Nehri, doğusunu ise Sangarios [Sakarya] Nehri belirlemekteydi. *Thema* kuzeyde Karadeniz, doğuda Boukellarion *theması* ve güneyde ise Opsikion *theması* ile sınırdır. Opsikion ile olan güney sınırını, muhtemelen Kianos Sinus yani Gemlik Körfezinin kuzeyindeki Antikçağdaki adı Argantheion [Samanlı Dağı]’dan başlayarak doğuya doğru adları Libon [Naldöken Dağı] ve Sophon [Sapanca Dağı] olan dağlar oluşturmaktaydı. Dolayısıyla bu doğal sınır hattı, aynı zamanda iki *themanın* da merkezleri olan Nikeia ve Nikomedia’nın ortasından keserek batıdan doğuya doğru uzanmaktaydı ve imparatorluk donanması için oldukça önemli olan Pylai [Çiftlikköy] limanı Optimaton sınırları içerisinde kalmaktaydı.

⁹⁹⁰ Yâkût, *Mu’cemü’l-Büldân*, s. 112.

(Harita-12: VIII. Yüzyılın Ortalarından X. Yüzyıla Kadar Optimaton *Theması* İdarî ve Askerî Coğrafyası)

3.2. Boukellarion *Theması*

Bu *thema*, Opsikion *themasının* bölünmesinden sonra kurulmakla birlikte idarî ve askerî coğrafyası, Geç Roma dönemindeki Honorias, Galatia I-II eyaletleri ve bir müddet sonra kuzeyde kurulacak olan Paphlagonia *themasının* coğrafyasını kapsayacak olan Paphlagonia eyaletletini kapsamaktadır. Dolayısıyla *thema* kuzeyinde Karadeniz, batısında Optimaton ve Opsikion, doğusunda Armeniakon, güneyinde ise Anatolikon *theması* ile sınırdır.

3.2.1. Tarihi

Boukellarion⁹⁹¹ *theması*, bahsedildiği üzere İmparator V. Konstantinos'un saltanatı sırasında Opsikion *themasının* *komesi* ve Armeniakon *themasının* *strategosu* Artabasdos'un, başarısız isyan girişiminden sonra imparatorun, Opsikion *themasını* bölme girişimi sonucu ortaya çıkan bir *thema*dır.⁹⁹² Bu *themanın*, Opsikion *themasında* olduğu gibi çoğunlukla özel süvari birliklerinden oluştuğu belirtilmelidir. Bu birliklerin ortaya çıkışının, V. yüzyıla dayandığı ve bu yüzyıllarda “*boukellarioi*” adıyla anılan birliklerin, sahra komutanları tarafından kişisel korumaları ve taarruz kuvvetleri olarak özel olarak yetiştirildiği görülmektedir.⁹⁹³ İmparatorluk ordusundaki Boukellarioi askerleri, anlaşılan kısa bir süre içerisinde imparatorluktan maaş alan seçkin bir birliğe dönüştü. Nitekim I. Iustinianos döneminin en önemli şahsiyetlerinden birisi aynı zamanda *magister militum per Orientem* ordusunun komutanı olan Belisarios'un emrinde 7.000 Boukellarioi gücü bulunmaktaydı ve buradan anlaşılan VI. yüzyılda imparatorluk, hem koruma hem de yerel savunmaları güçlendirmek için Boukellarioi'leri emri altına almış ve Konstantinopolis çevresine yerleştirmiştir. Bu amaçla Boukellarion *theması* kurulana kadar bu birlikler, Opsikion *themasında* elit birlik olarak görev yapmışlardır. Nitekim Opsikion *themasından* ayrıldıktan sonra da Boukellarion *theması*, *strategosunun* merkezi Ankyra olmak üzere tamamen özel birliklerden oluşan bir *thema* haline

⁹⁹¹ Boukellarion isminin Latince olduğu anlaşılacakla birlikte esasında askerlere tayin amaçlı verilen kuru galeta yani Boukellaton/Lat. Bucellatum'u da ifade etmektedir. Nitekim Boukellaton, Bizans askeri için tipik bir yiyecek maddesiydi. Bk. S284; Pertusi, *de them.*, s. 133; Andrew Dalby, *Bizans'ın Damak Tadı*, Çev. Ali Özdamar, İstanbul 2014, s. 109.

⁹⁹² Gelzer, *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*, s. 79.

⁹⁹³ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-647*, s. 650.

getirilmiştir.⁹⁹⁴ Bu konuda Lounghis'in fikrine katılarak yeni kurulan bu süvari birliğinin, ikonakırcılığın karşısında bulunan Opsikion ve isyancı askerî birliklerinin, bu zamana kadar kontrol etmiş olduğu bölgeleri kontrol altına alarak tekrardan isyan etme ihtimalinin ortadan kaldırıldığı belirtilmelidir.⁹⁹⁵

Bu *themadan*, ilk defa 765-6 yılı olaylarını anlatırken Theophanes bahsetmektedir ve anlaşılan V. Konstantinos, tahta çıkışından kısa bir süre sonra Opsikion *themasının* bölünmesini gerçekleştirmiştir. Nitekim Opsikion *themasının* bölünmesi, tarihî süreç içerisinde, hem İmparatorun kendi hem de imparatorluğun geleceği için olumlu sonuçlanmıştır. Çünkü V. Konstantinos, saltanatının daha başında ciddi bir isyan hareketiyle karşılaşmış ve bunun devamının gelmemesi için çareyi *thema*yı bölmekte bulmuştur. Bölünme sonucu V. Konstantinos, 767'de Theophanes'in vermiş olduğu bilgiye göre, *themalara* özellikle hem kendi yönetimini hem de ikonakırcılığı destekleyen *strategoslar* atamış ve böylece kendisine karşı oluşabilecek bir *thema* isyan hareketinin önüne geçmiştir. Bu çerçevede ikonakırcı Mikhael Melissenos'u Anatolikon; Mikhael Lakhanodrakon'u⁹⁹⁶ Thrakesion ve Manes'i⁹⁹⁷ yeni kurulan Boukellarion *themasına* atamıştır.⁹⁹⁸ Nitekim Theophanes'in, Boukellarion'dan ilk defa bahsetmesi de bu atamalar nedeniyledir. Dolayısıyla Boukellarion *themasını* daha önceki dönemde kimin yönettiğine dair kaynaklarda herhangi bir atıf yoktur.

3.2.2. İdarî ve Askerî Yönetimi

Boukellarion *themasının* oluşturulmasından sonra V. Konstantinos, Theophanes'in vermiş olduğu bilgiye göre, Opsikion birliklerinin gücünü tam anlamıyla kırmak için süvarilerden oluşan iyi eğitilmiş yeni bir tagma birliği aynı zamanda bu tagma birliğini idare eden *Skholai Domestikosluğu* adında yeni bir askerî komutanlık

⁹⁹⁴ Eric McGeer, "Boukellarion", *ODB*, I, s. 316; Clive Foss, "Boukellarion", *ODB*, I, s. 316.

⁹⁹⁵ T. C. Lounghis, "The Decline of the Opsikian Domesticates and the Rise of the Domesticates of the Scholae", *Byzantina Symmeikta*, 10, 1996, s. 28.

⁹⁹⁶ Lakhanodrakon ailesinin üyesi olup 762'den 790'a kadar Thrakesion *themasının* strategosluğunu yapmış ve doğuda Müslüman Araplara karşı ciddi mücadeleler vermiştir.

⁹⁹⁷ Burada bahsedilen Boukellarion *theması* strategos'u Manes'in, net bir bilgi olmasa da 733 yılında İmparator III. Leo zamanında Kibyrraioton *themasının* strategosluğunu yapan ve Theophanes'in 6224 yılı olaylarını anlatırken Kibyrraioton *theması* için adını ilk kez andığı ikonakırcı Manes ile aynı aileden gelme ihtimali düşünülmelidir. Strategos Manes için bkz. Theop. A.M. 6224; *PbmZ* Manes 1 (#4690); Boukellarion *theması* strategos'u Manes için bkz. *PbmZ* Manes 2 (#4691).

⁹⁹⁸ Theop. A.M. 6258.

oluşturdu.⁹⁹⁹ Bu *tagma* birliği ve *domestikos*undan ilk kez Theophanes 6259 olaylarını anlatırken bahseder ve onun vermiş olduğu bilgiye göre, bu birliğin ilk komutanı Patrik Antonius'tur.¹⁰⁰⁰ Başkent Konstantinopolis'in yanı sıra yakın çevreden merkezî yönetime karşı gelebilecek saldırılara karşı koymak için oluşturulduğu anlaşılan bu birliğin ve yöneticisinin, *thema* yöneticileri olan *strategos* adıyla değil 766 yılına kadar *domestikos*; bu tarihten sonra ise *strategos* adıyla anıldığı görülmektedir.¹⁰⁰¹ Nitekim Anatolikon *strategos*unun rütbe olarak *domestikos*'tan üstün olduğu kaynaklardan tespit edilebilmektedir.¹⁰⁰² Nitekim bu *themanın* da katılacağı doğuya yönelik bir sefer yapılırsa Boukellarion birliklerinin *aplektion* alanı, “*Koloneia*” olarak tespit edilmektedir.¹⁰⁰³

Opsikion *themasının* bölünmesinden sonra kaynaklarda yöneticiler, Takt. Usp.'de, *Boukellarion strategosu ve patrikiosu, Boukellarion tourmarkhosu*¹⁰⁰⁴; Klet. Phil.'da *Boukellarion strategosu, Boukellarion Strategosu ve Prokonsül Patriği*¹⁰⁰⁵; IX. yüzyıla ait bir Bizans mühründe *Boukellarion strategosu ve imparatorluk protospathariosu*¹⁰⁰⁶; Takt. Beneš.'te, *Boukellarion strategosu*¹⁰⁰⁷; Konst. Porph. *de caer.*'de *Boukellarion strategosu*¹⁰⁰⁸ ve Takt. de L'Esc.' de ise *Boukellarion*¹⁰⁰⁹ şeklinde geçmektedir. Ancak 750-80 yılına tarihlendirilen bir mühründe *Boukellarion domestikosu ve imparatorluk mandatoru* unvanı da geçmektedir.¹⁰¹⁰

Boukellarion *themasının* kuzeyinin Karadeniz ile sınır olduğu görülmekle birlikte, her ne kadar X. yüzyıla ait Paphlagonia bölgesinde bir *katepanonun* varlığı

⁹⁹⁹ Kühn, *Die Byzantinische Armee im 10. Und 11. Jahrhundert Studien zur Organisation der Tagmata*, s. 67-68, 73.

¹⁰⁰⁰ Theop. A.M. 6259; VIII. yüzyılın ilk yarısına ait olan bir Bizans mühründe bu *themanın* ilk *domestikos*'u Theophilos adındaki bir kişidir ve unvanı Boukellarion Domestikos'u Theophilos şeklinde geçmektedir. Bkz. Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 1656.

¹⁰⁰¹ T. Lounghis, “Θεμα Βουκελλαρίων”, s. 431-32.

¹⁰⁰² A. Kazhdan, “Domestikos ton Scholon”, *ODB*, I, s. 647.

¹⁰⁰³ Konst. Porph. *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, s. 80.

¹⁰⁰⁴ *Takt. Usp.*, s. 49, 55; Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 2226.

¹⁰⁰⁵ *Phil. Klet.*, s. 101, 137.

¹⁰⁰⁶ Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 2226 B.

¹⁰⁰⁷ *Takt. Beneš.*, s. 247.

¹⁰⁰⁸ Konst. Porph. *de caer.* II.50.15-16.

¹⁰⁰⁹ *Takt. de l'Esc.*, s. 265.

¹⁰¹⁰ Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 2601.

kanıtlansa da¹⁰¹¹ Karadeniz'e sınırı olduğu için Boukellarion *themasının* da bir *katepanosunun* olduğu tahmin edilebilir. Çünkü bu kıyı bölgelerinin korunması gerektiği de ortadadır. Nitekim Boukellarion *theması* bölündükten sonra ortaya çıkan Paphlagonia *themasının* *katepano* merkezi Amastris idi. Amastris'in, Boukellarion *themasında* da önemli bir idarî ve askerî yerinin olduğu muhakkaktır. Denize sınırı olması dolayısıyla Amastris'in bir *katepano* tarafından yönetildiği düşünülebilir. Boukellarion *strategosunun* diğer *thema strategoslarında* da olduğu gibi *patrik*, *spatharios*, *protospatharios* ve *spatharokandidatos* gibi unvanlarının olduğu da anlaşılmaktadır.¹⁰¹² Örneğin *strategosun* bir alt yöneticisi olarak IX. yüzyılda Boukellarion *themasının* *tourmarkhos'u olan Georgios* aynı zamanda "imparatorluk *spatharios*" unvanını da taşımaktaydı.¹⁰¹³ Bu unvanlar genellikle coğrafi anlamda bölünen *themalarda* görevli olan idarî ve askerî yöneticilerin unvanlarıdır. 840 yılı itibariyle Boukellarion *themasında* görevli olanlar ve sayıları aşağıdaki gibidir:

<i>Strategos</i>	1
Tourmarkhos	2
Çadır Kontu	1
<i>Themanın</i> Khartoularios'u	1
<i>Themanın</i> Domestikos'u	1
Bandon'un Droungarios'u	8
Kont	40
Spatharios Kentarkhosu	1
Hetaeria Kontu	1
Protokankellarios	1
Protomandator	1
Kentarkhos	198
Toplam Kişi	256

¹⁰¹¹ Bu mühürde bölge yöneticisi, *Paphlagonia Katepanosu ve İmparatorluk Protospatharios'u Khristophoros* şeklinde bahsedilmektedir. Bk. G. Zacos, *Byzantine Lead Seals*, Vol. II, Ed. John W. Nesbitt, Benteli 1984, No. 798; Başka bir örnek için bkz. Zacos, *Byzantine Lead Seals*, No. 1060.

¹⁰¹² Örnekler için bkz. Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 2226; 2260.

¹⁰¹³ Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 1934.

Thema Asker Sayısı	8.000

(Tablo-11: Boukellarion *Strategos*luğu'na Bağlı Yöneticiler ve Asker Sayısı)

Tespit edilebilenlere göre XI. yüzyılda dâhil Boukellarion *themasını* 766 yılına kadar iki *domestikos*; 766 yılından sonra ise 23 *strategos* yönetmiştir.¹⁰¹⁴ Boukellarion *themasının* 773 ve 809 yılları arasındaki asker sayısı 6.000; 840 ve 899'da ise 8.000'dir. 842 yılı itibariyle askerî ve idarî yönetici sayısı toplamda 8.256 kişidir ve Boukellarion *strategosu* bu yıl itibariyle 36 *libre* yani 2.592 *nomisma* roga almaktadır.¹⁰¹⁵

3.2.3. Coğrafyası ve Sınırları

Bölünmeden sonra Boukellarion *theması*, Opsikion *themasının* hemen batısında kuruldu. Tarihi süreç içerisinde *themanın* merkezi olan Ankyra, erken dönemlerde de Galatia I Bölgesi'nin metropolitliğidir.¹⁰¹⁶ VIII. yüzyılın ortasında kurulan *themanın* coğrafyası, Geç Roma dönemindeki Honorias, Galatia I ve II ve bir müddet sonra kuzeyde kurulacak olan Paphlagonia *themasının* coğrafyasını kapsayacak olan Paphlagonia eyaletlerini kapsamaktadır. Nitekim Hierokles'te ve *Notitia*'larda Honorias eyaleti dâhilinde Klaudiopolis [Bolu], Prousia [Prusias ad Hypium/Konuralp/Üskübü]¹⁰¹⁷, Herakleia [Karadeniz Ereğlisi], Tios [Teion/Tium/Tion/Filyos]¹⁰¹⁸, Kratia [Gerede] ve Adrianoupolis [Viranşehir/Eskipazar] olmak üzere altı bölgeden bahsedilmektedir.¹⁰¹⁹

X. yüzyılın ortasına tarihlendirilen *de them.* adlı kaynağımızda ise bu *thema* dahilinde maddeler halinde beş yerleşim yeri sayılmaktadır: Bunlar, Galatia'nın metropolisliği Ankyra, *themanın* *tourması* ve en önemli idarî ve askerî yönetim

¹⁰¹⁴ T. Lounghis, "Θεμα Βουκελλαρίων", s. 431-32.

¹⁰¹⁵ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 67, 122, 134.

¹⁰¹⁶ *Notit.* 1.9; 2.4; 3.10; 4.9; Konst. Porph. *de them.* VI.10.

¹⁰¹⁷ N. Fıratlı, "Prusias ad Hypium", *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, Ed. R. Stillwell-W.L. Macdonald-M. H. Mcallister, Princeton University Press 1974, s. 741.

¹⁰¹⁸ Bugünkü Filyos [Çaycuma-Zonguldak] yakınlarında bulunan Tios kenti, imparatorlukta *thema* idarî ve askerî yapılanması ortaya çıktığı ilk dönemlerde Opsikion; VIII. yüzyılın ortalarından itibaren Boukellarion; IX. yüzyılın başlarından itibaren de Paphlagonia *theması* sınırları içerisinde görünmektedir.

¹⁰¹⁹ Hierokl. *Synekl.* 694.4-6; 695.1-3; *Notit.* 2.289-294; *Notit.* 3.332-337; *Notit.* 4.244-249; *Notit.* 7.309-314; *Notit.* 9.188-193; *Notit.* 10.230-236; *Notit.* 13.234-240.

merkezlerinden birisi olan Klaudiopolis [Bolu]¹⁰²⁰ ve Mariandynos [Herakleia?] metropolitliği¹⁰²¹, Herakleia, Prousia [Prusias ad Hypium/Konuralp/Üskübü] ve Teion [Filyos]'dur. Kaynakta verilen bilgiye göre *themanın* güney sınırının, “*Saniana* [Kesikköprü]¹⁰²² olarak adlandırılan kaleye” kadar ulaştığı anlaşılmaktadır.¹⁰²³ Kaynakta bu yerleşim yerleri sayıldıktan sonra Boukellarion *theması* sınırları içinde tam olarak nerede yaşadıkları hakkında bilgi verilmeyen ancak ayrı ayrı adlandırılmış Galatyalılar, Mariandyniler ve Bithyniler adında ethnoi [millet]lerin bulunduğu dair de bir bilgi bulunmaktadır.¹⁰²⁴ Kaynakta özellikle Mariandynos metropolitliği ve Mariandyniler'e etnik olarak atıf yapılması, bu bilgilerin eserin kaleme alındığı X. yüzyıl dönemine ait olmadığı¹⁰²⁵ dolayısıyla kaynaktaki bu bilgilerin anakronik olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak Boukellarion içerisinde coğrafi anlamda *de them.* de verilen bilgilerde eksiklikler söz konusudur. Nitekim X. yüzyılın ortalarına kadar hem Hierokles'ten hem de Notitia'dan elde ettiğimiz bilgilere göre bu bölgelerden Honorias'a bağlı olarak ayrıca Kratia [Gerede] ve Adrianoupolis [Viranşehir/Eskipazar] yerleşimlerinden bahsedilmelidir.¹⁰²⁶ Hem Adrianoupolis [Viranşehir/Eskipazar] hem de Kressa/Krateia [Gerede]¹⁰²⁷ özellikle imparatorluğun Nikomedia'dan hareketle Klaudiopolis'ten geçerek Gangra'ya ulaşımında önemli bir geçiş noktalarındandır.

¹⁰²⁰ Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 1905.

¹⁰²¹ Bölge dâhilinde kilise kayıtlarında Mariandynos adında bir metropolitlik tespit edememekle birlikte bu yer, muhtemelen Notit. 2'den itibaren tespitini yapabildiğimiz Klaudiopolis metropolitliğine bağlı Herakleia Pontus piskoposluğu olabilir. Bk. *Notit.* 2.289-294; *Notit.* 3.332-337; *Notit.* 4.244-249; *Notit.* 7.309-314; *Notit.* 9.188-193; *Notit.* 10.230-236; *Notit.* 13.234-240; Nitekim Vryonis'in de belirttiği gibi Mariandynos, çalıştığımız dönem çerçevesinde Bizans Anadolu'sunun dinî düzeniyle ilgili değildir. Bk. Speros Vryonis Jr., *The Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization From the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley 1971, s. 293.

¹⁰²² Belke-Restle, *Galatien und Lykaonien*, s. 222; Skylitzes'in vermiş olduğu bilgiye göre Kabala ve Saniana kaleleri, İmparator II. Mikhael'e karşı 821 yılında patlak veren ve 823 yılında sona eren Slav Thomas isyanının sonrasında da isyanın tam olarak sona ermediği bölgelerdir. Bk. Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, s. 44.

¹⁰²³ Konst. Porph. *de them.* VI.11-12.

¹⁰²⁴ Konst. Porph. *de them.* VI.19-24; Mariandyniler hakkında bkz. Texier, *Bithynia*, s. 44-45.

¹⁰²⁵ Strabon'un vermiş olduğu bilgilerden Mariandynler'in Antikçağ'da Herakleia bölgesinde yaşadıklarını tespit edebilmekteyiz. Bk. Strab. XII.3.4.

¹⁰²⁶ Hierokl. *Synek.* 695.2-3; *Notit.* 2.293-294; *Notit.* 3.336-337; *Notit.* 4.248-249; *Notit.* 7.313-314; *Notit.* 9.192-193; *Notit.* 10.235-236; *Notit.* 13.239-240; *Notit.* 1 de Honorias Eyaletine bağlı sadece metropolis *Κλαυδιουπόλεως* kaydedilmiş olup buna bağlı piskoposluklar kaydedilmemiştir. Dolayısıyla bu eyaletin piskoposluklarını Notit. 2'den takip edebiliyoruz. Bk. *Notit.* 1.232.

¹⁰²⁷ Jones, *Cities of the Eastern Roman Provinces*, s. 152.

Krateia'yı geçtikten sonra bu yolun devamında yer alan Anadynata [Kurşunlu yakınları/Karacaviran]'da muhtemelen bu dönemde güzergâh üzerindeki idarî ve askerî önemini korumaktaydı. Dolayısıyla *de them.*de verilen yerleşimler, sadece sadece idarî ve askerî anlamda önemli ancak büyük yerleşim merkezlerinin dikkate alındığını düşündürmektedir.

Boukellarion idarî ve askerî coğrafyası, 842 yılına kadar tamamıyla Paphlagonia coğrafyasını da içine aldığı için *de them.*'in Paphlagonia *theması* bölümünde verilen şehirlerde Boukellarion *theması*nın yönetimindedir. Nitekim Paphlagonia *theması* dâhilinde kaynağımızda, hem kıyı hem de iç bölgelerde önemli şehirler sayılmaktadır ki Antik Çağ'da Amastra/Amastris [Amasra]¹⁰²⁸ ve Teion şehirlerinin birer Grek kolonisi olduğu da belirtilmiştir. Sayılan şehirler, Gangra [Çankırı], Amastra¹⁰²⁹, Sora [Zora/Kaleköy/Akören]¹⁰³⁰, Dadybra [Devrek]¹⁰³¹, Ionopolis [İnebolu] ve Pompeiopolis [Taşköprü]'tir.¹⁰³²

Bu bilgiler çerçevesinde 842 yılına kadar Boukellarion *theması*nın diğer *themalara* olan sınırları şu şekildedir: Doğudaki Armeniakon *theması* ile olan sınırını Halys Nehri¹⁰³³; kuzeybatıdaki Optimaton *theması* ile olan sınırını, Sangarios [Sakarya] Nehri; batısındaki Opsikion ile olan sınırını, Opsikion bölümünde de bahsettiğimiz gibi Sangarios Nehri ile günümüzde Sündiken olarak adlandırılan dağlar oluşturmaktaydı. Bu doğal sınıra günümüzdeki Sivrihisar dağlarını da ilave ederek *themanın* merkezi Ankyra'nın hemen güneyinde bulunan Anatolikon ile olan güney sınırı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu doğal sınırın, hem Opsikion hem de Anatolikon *themalarını* kestiği ve böylece Boukellarion'dan ayrıldığı görülebilir. *Themanın*, Kappadokia *theması* ile olan sınırını, esas itibariyle Halys Nehri oluşturmakla beraber Ankyra ve Kaesarea arasında aynı zamanda stratejik önemi olduğu anlaşılan Semalouos'un güneyi yani Saniana [Kesikköprü] tourması; kuzeyini ise değişmeden kalan Karadeniz oluşturmaktaydı. 842 yılı itibariyle de

¹⁰²⁸ Prokop. VIII.2.2.

¹⁰²⁹ Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im späten Byzanz*, s. 27.

¹⁰³⁰ Zgusta, § 1276 Zora.

¹⁰³¹ Zgusta, § 227-6 Dadybra.

¹⁰³² Konst. Porph. *de them.* VII.13, 19-21; Nitekim *de them.* de verilen yerleşimler, Hierokles'in *Synekdemos* eserinde de geçmektedir. Bk. Hierok. *Synek.* 965.5-7; 696.1-3.

¹⁰³³ Konst. Porph. *de them.* VI.18-19; Nitekim Mesûdî de bu *themanın* doğu sınırının Halys Nehrinden başladığına dair bilgi vermektedir. Bk. Mesudî, *et-Tenbih ve'l-işraf*, s. 152; Bu sınır, aynı zamanda Paphlagonia *theması*nın doğu sınırını da teşkil etmekteydi. Bk. Konst. Porph. *de them.* VIII.14-15.

Paphlagonia *theması*, Boukellarion'un kuzeydoğu sınırını oluşturmuştur. Kurulduğu dönem itibariyle kabaca sınırları ise, kuzeyi Karadeniz; güneyi Anatolikon; doğuyu Armeniakon; batıyı Opsikion; kuzeybatıyı Optimaton; 842 yılından sonrada kuzeydoğuyu Paphlagonia *theması* oluşturmuştur.

Paphlagonia *theması* kurulduktan sonra [özellikle 842 yılından itibaren] Boukellarion *themasının* sınırları daraldı ve yeni sınırlar ortaya çıktı. Yukarıda da bahsedildiği üzere Gangra ve kuzeyindeki idarî ve askerî yerleşimler, Paphlagonia *themasının* yönetimine geçmiştir. Bu yeni sınırlar dolayısıyla *themanın* kuzeyini Paphlagonia; güneyini Anatolikon; güneydoğusunu Kappadokia; doğusunu Kharsianon ve Armeniakon *themaları* oluşturmuştur.

Bu değişiklik sonucunda Ankyra'dan daha da güneye Nyssa [Nevşehir/Büyükkale Tepe-Küçükale Tepe]'nin hemen kuzeyinde bulunan Semalouos müstahkeminin öneminin arttırdığı belirtilmelidir. Anlaşılan Semalouos, Boukellarion *theması* kurulmadan önce Armeniakon sınırları içerisinde¹⁰³⁴ ve muhtemelen Armeniakon'un en batıdaki müstahkemini oluşturmaktaydı. Boukellarion kurulduktan sonra ise bu *themanın* güneydoğu sınırını oluşturan en stratejik yerlerden birisinin Semalouos olduğu görülmektedir. Nitekim bu yer, Ankyra'dan sonra güneye doğru ulaşan geçiş güzergâhında bulunduğu için zaman zaman Müslüman Arapların saldırılarına maruz kalmıştır. Nitekim İmparator IV. Leo (775-780) dönemindeki 6272 yılı olaylarını anlatırken Theophanes, Müslüman Arapların Halifesi Mehdi (775-785)'nin Roma şehirlerine karşı oğlu Aaron [Harunü'r-reşid]'u gönderdiğini ve kendisinin büyük bir kuvvetle günümüzde Halep'in kuzeyinde bulunan Dabekon [Dabık]'a geldiğinden bahseder. Bilginin devamında Armeniakon *themasını* istila ettikten sonra¹⁰³⁵ Aaron [Hârûnürreşid]'un, Semalouos kalesini bütün yaz boyunca kuşattığını¹⁰³⁶ ve Eylül ayında şartlı teslim olmak şartıyla kaleyi aldığını

¹⁰³⁴ Hild-Restle, "Semalous Kastron", s. 267; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 307, 393.

¹⁰³⁵ Arap kaynaklarında bu saldırı sırasında Hârûnürreşid'in Armeniakon arazisine girip istila ettiğine dair herhangi bir atıf yoktur. Anlaşılan Hârûnürreşid, Messisa ve Tarsus'un da içinde bulunduğu stratejik Toros Dağlarında ve Semalouos şehrinde dolayı bu geçitlerin kuzeyinde faaliyetlerini sürdürdüğünü ileri sürebiliriz. Bk. İbn Hayyât, *Tarihi Halife b. Hayyât*, s. 521; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 197; Taberî, *The History of al-Tabari*, Vol. XXIX, s. 215.

¹⁰³⁶ Taberî'nin vermiş olduğu bilgiye göre Hârûnürreşid, Semalouos'u 38 gün boyunca kuşatmış ve güçlü bir müstahkem olduğu anlaşılan bu yeri almak için mancınık dahi kurdurmuştur. Nitekim Taberî'nin vermiş olduğu bilgilerden kuşatmanın şiddetli geçtiği anlaşılmaktadır. Bk. Taberî, *The History of al-Tabari*, Vol. XXIX, s. 215.

belirtir. Ayrıca onun önceden 50.000 kişilik bir kuvveti ile Thoumamas [Sümame]'ı¹⁰³⁷ Anadolu'nun içlerine gönderdiğini ve bu kuvvetin küçük yağma girişimine Thoumamas'ın kardeşini öldüren ve savaşan [Thrakesion *theması strategos'u*] Mikhael Lakhanodrakon tarafından karşı konulduğundan da bahseder.¹⁰³⁸

Dikkat çekilmek istenen nokta, Semalouos'un Bizans ve Müslüman Arap mücadelelerinde güçlü ve aynı zamanda *strategosun* merkezi Ankyra ile iletişimi sağlayan stratejik bir garnizon olduğudur. Nitekim halifenin oğlu Hârûnürreşîd'in bu yeri almak için ciddi anlamda mücadele etmesi bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla halifeliğin amacı, bu dönemde imparatorluğun İslâm topraklarına yoğunlaşan saldırıları dolayısıyla kuzey-güney yol bağlantısını kesmek ve bölgeyi nüfussuz bırakarak bölgede Bizans yönetimini sonlandırmak olarak düşünülebilir. Nitekim Semalouos'un alınmasından sonra Belâzurî'nin, muhtemelen Semalouos garnizonunun yöneticisi olan *el-Kumes* dediği kişi ve on ailenin birbirlerinden ayrılmamak şartıyla teslim olması ve Semalouos'tan alınarak Bağdat'a yerleştirilmesi bunu düşündürmektedir.¹⁰³⁹ Semalouos, Boukellarion *themasının* güneyinde önemli bir yer olup ancak *thema* sınırının imparatorluğun İslâm topraklarına doğru genişlediği veya Müslüman Arap saldırılarının kuzeye doğru devam ettiği dönemlerde, kuzey-güney yönünde daraldığını ya da genişlediği de göz önünde bulundurulmalıdır.

İbn Hurdazbih'in eserinde bölge, *Bûkûllar bölgesi* adıyla geçmekle birlikte¹⁰⁴⁰ onun vermiş olduğu bilgiye göre, "Ankira [Ankara] ve *Samâluh* [Semalouos] ile birlikte 13 başka kale bulunmaktadır."¹⁰⁴¹ Çalışma açısından İbn Hurdazbih'in vermiş olduğu en kıymetli bilgi, Boukellarion coğrafyasında *Samlûh* yani Semalouos garnizonundan bahsetmesidir ki bu garnizon, muhtemelen Boukellarion *themasının* güneydoğu

¹⁰³⁷ Halife Mehdî-Billâh (775-785)'in Anadolu seferlerine, 776'da amcası Abbas b. Muhammed'i; 777 ve 778'de Sümâme b. Velîd el-Absî'yi; 779'da Hasan b. Kahtabe'yi ve 781'de de Abdülkebîr b. Abdülhamîd b. Abdurrahman'ı görevlendirdiği bilinmektedir. Bk. Nahide Bozkurt, "Mehdî-Billâh", *DİA*, C. 28, s. 378

¹⁰³⁸ Theop. AM. 6272.

¹⁰³⁹ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 197; Ahmet Güzel, *Abbasi Halifesi Mehdî b. Mansûr*, Konya 2012, s. 238-39; André Clot, *Harun Reşîd ve Abbasiler Dönemi*, Çev. Nedim Demirtaş, İstanbul 2007, s. 130.

¹⁰⁴⁰ Farsça kaynağımız Anonim, *Hudûdü'l-Âlem* de Boukellarion, "Beklâr" şeklinde ifade edilmektedir. Bk. Anonim, *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, s. 184.

¹⁰⁴¹ İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 108.

sınırını oluşturmaktadır. Kudâme b. Ca'fer, "...sonra onu [Armeniakon] *Bûklar takip eder. Onun sınırları Natalik, Obtimat, ikincisi, Kabadok, üçüncüsü Harşene, dördüncüsü Armeniaktır. Ordusu 8.000 kişiliktir.*"¹⁰⁴²

İbnü'l-Fakih'in vermiş olduğu bilgiye göre, "*Boukellarion themasının ilk sınırı Anatolikon; ikincisi Kappadokia ve Kharsianon; Üçüncüsü Armeniakon; Dördüncüsü ise Paphlagonia themasıdır ve strategos'unun merkezi, Ankyra'dır. Bu bölgenin ordusu, 8.000 askerden oluşmaktadır ve bunlar iki tourmarkhos tarafından idare edilir. Ayrıca bölgede kaleler ve birçok mıntika vardır.*"¹⁰⁴³ Dolayısıyla her iki Arap kaynağının vermiş olduğu bilgiden de anlaşacağı üzere *thema* yönetiminde adları tam olarak verilmese de çok sayıda idarî ve askerî yerleşimin olduğu açıktır. Burada İbn Hurdazbih'in sadece Ankyra ile Semalouos şehirlerinden bahsetmesi, Semalouos şehrinin yukarıda da belirttiğimiz üzere onun idarî ve askerî önemine binaendir.

Mesûdî'nin vermiş olduğu bilgiye göre ise, "*El-Bend'üs-sâdis [Altıncı bölge], Bûklar [Boukellarion]dır. Bu bölge, Ankyra merkezlidir. Bu bölgenin başlangıcı, Kabazuk [Kappadokia]'un sonu olan nehr-ü Alys'den başlar ve diğer taraftan Bûklar bölgesi, Bahru'l-Maetis [Azak Denizi] olan Bahru'l-Hazar [Karadeniz]'in sonuna kadar uzanır. Şu ikisi, Bahru'l-Hazar boyunca uzanan Darü'l-İslâm'a bitişiktir. Uzunluğu 445 mildir. Başka hiçbir Rum bölgesi, Bûklar'dan daha geniş ve kalabalık değildir.*"¹⁰⁴⁴

Bu konu hakkında *et-Tenbih ve'l-işrâf* adlı eserinde Mesudî ise, bölgenin merkezinin doğru bir şekilde Ankyra ve *themanın* doğu sınırının Halys Nehri; kuzey sınırının ise Hazar Denizi [Karadeniz] ile çevrili olduğunu ifade etmektedir. Ancak bilginin devamında Mesudi, Boukellarion *themasının* diğer *themalara* göre daha geniş ve daha çok askeri olduğunu yanlış bir şekilde ifade etmektedir.¹⁰⁴⁵ Nitekim VIII. yüzyılın ortasında bir bölünme sonucunda kurulan Boukellarion *themasının*, *thema* idarî ve askerî coğrafyası içerisinde ne en geniş sınırlara ulaşan ne de en çok asker barındıran bir *thema* olmuştur.

¹⁰⁴² Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 258.

¹⁰⁴³ Brooks, "Arabic Lists of the Byzantine Themes", s. 76.

¹⁰⁴⁴ Mesudî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 152.

¹⁰⁴⁵ Mesudî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 152.

Yâkût, "...onunla bitişik olan Bûklara gelince sınırının başlangıcı birincisi Natilikus [Anatolikon] bölgesidir. İkincisi Kabazak [Kappadokia] ve Harşene [Kharsianon], üçüncüsü Armenyâk [Armeniakon], dördüncüsü Eflacûniye [Paphlagonia] bölgesidir ve Istartagus [Strategos]'un yeri, Enkara'dır ki burada el-Kîys'im emirlerinin kabri bulunur. Ordusu 8.000 kişiliktir. Burada sahibiyle beraber iki, Tarmuhan [Tourmarkhos] da vardır. Bu bölgede kaleler ve çeşitli şehirler vardır."¹⁰⁴⁶ bilgisini vermektedir.

Bu *thema* içerisinde iki önemli askerî güzergâhın geçtiği anlaşılmaktadır. Birincisi, Optimaton *theması* üzerinden Nikomedia'dan doğuya doğru Prusias ad Hypium [Konuralp]'tan geçerek Klaudiopolis [Bolu] ve Krateia'ya buradan güneye *thema*'nın merkezî Ankyra'ya uzanan yoldur. Ana güzergâh üzerindeki Krateia'dan sonra yol, doğuya doğru Anadynata aracılığıyla Amaseia'nın hemen kuzeyinde bulunan Neoklaudiopolis [Vezirköprü]'e ve buradan daha doğuya kadar uzanır. Yol aynı zamanda çeşitli talî yollarla kuzeye doğru Karadeniz kıyısında bulunan ve Paphlagonia *theması* kurulana kadar *themanın* önemli ticarî liman şehirleri olan Tios-Amastris-İonopolis ve Sinope'ye bağlanır. Bu güzergâhın Anadolu'daki başlangıç noktası Khrysopolis olup görüleceği üzere güzergâh, Optimaton arazisinden Boukellarion arazisine ulaşmaktadır. İkincisi, aynı şekilde başlangıç noktası Khrysopolis'ten Opsikion arazisinde bulunan ve bir kavşak noktası olan Nikaia'dan doğuya doğru Dablis [Çayköy]-Dadastana [Karahisar] ve Lagania Anastasiopolis [Beypazarı]'ten Ankyra'ya ulaşan yoldur. Bahsettiğimiz bu iki güzergâhın birincisi, Ankyra'nın kuzeyinden geçmekle birlikte bunun Ankyra ile doğrudan bağlantısı Krateia'dan talî yol ile sağlanırken; ikincisi, Nikaia üzerinden doğrudan Ankyra'ya bağlanmaktadır. Dolayısıyla Anadolu'nun kuzeyine doğru yapılacak olan seferlerde, birinci güzergâhın¹⁰⁴⁷; Anadolu'nun iç kesimlerine özellikle güneydoğusuna doğru yapılacak olan seferler de ise ikinci güzergâhın imparatorluk tarafından tercih edildiğini belirtebiliriz. Burada vurgulamamız gereken bir nokta vardır ki, her iki güzergâhta da hem imparatorluk hem de *thema* birliklerinin toplandıkları *apleka*

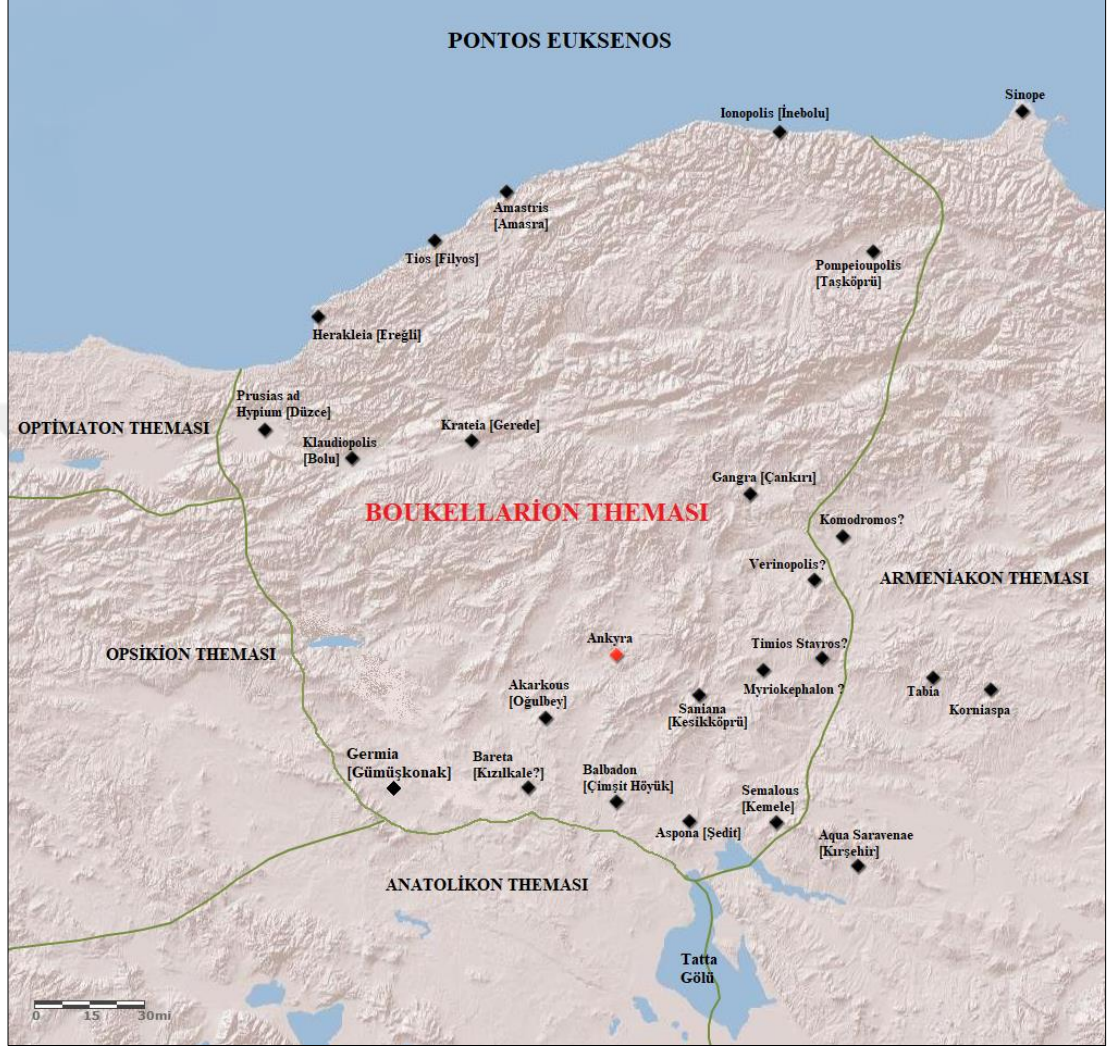
¹⁰⁴⁶ Yâkut, *Mu'cemü'l-Büldân*, s. 112.

¹⁰⁴⁷ Bu güzergâhın seferler sırasında çok fazla kullanılmadığını düşünebiliriz. Çünkü coğrafi olarak birliklerin hem sevk edilmesi oldukça zordur hem de bu güzergâhta imparatorluk birliklerinin toplanacağı *apleka* yoktur. Dolayısıyla doğuya yapılan seferlerde, merkez Ankyra'ya ulaşan ikinci güzergâhın daha sık kullanıldığını belirtebiliriz.

bulunmamasıdır. Bundaki sebepte, imparatorluk askerî yol sisteminde aplektaların, özellikle askerî birliklerin ve onların ihtiyaç duyduğu teçhizatlarının taşınmasında problem çıkarmayacak ve coğrafi ve yol şartları bakımından elverişli olan bölgelere yapılmasıdır. Nitekim bu *themadan* yola çıkan birlikler, Konst. Porph.'un vermiş olduğu bilgiye göre “...sefer...doğu bölgelerine yapılacaksa *Boukellarion*, *Kharsianon* ve *Kappodokia strategoları*, *Koloneia* [Aksaray]'da İmparator ile buluşmalıdır.” bilgisini vermektedir.¹⁰⁴⁸ Dolayısıyla sefere çıkılması durumunda ikinci güzergâhın daha yoğun olarak kullanıldığını ve *thema* birliklerinin *Koloneia*'da toplandıkları belirtilmelidir.

¹⁰⁴⁸ Konst. Porph. *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, s. 80.

(Harita-13: VIII. Yüzyılın Ortalarından 886 Yılına Kadar
Boukellarion *Themasi* İdarî ve Askerî Coğrafyası)

(Harita-14: VIII. Yüzyılın Ortalarından IX. yüzyılın Başlarına Kadar *Themalar*)

3.3. Paphlagonia *Theması*

Bu *thema*, Boukellarion *themasının* IX. yüzyılın başlarında bölünmesinden sonra kurulmakla birlikte idarî ve askerî coğrafyası, Geç Roma dönemindeki Paphlagonia eyaletini kapsamaktadır. Dolayısıyla *thema*, Halys ya da Sinope'ye kadar olan sınırının doğusunda Armeniakon; Billaios [Filyos]'un batısında ve Gangra'nın güneyinde Boukellarion; kuzeyinde ise Karadeniz ile sınırdır.

3.3.1. Tarihi

Paphlagonia *theması*, Anadolu'nun kuzey kıyısı boyunca Antik Çağda da Paphlagonia olarak adlandırılan [Paphlagonia eyaleti] bölgede kurulmuş olan bir *thema* olup *strategosluğundan* ilk defa 826 yılında bahsedilmektedir.¹⁰⁴⁹ Bu bahse göre, *themanın* kuruluşunu daha erken 819-820 tarihlerine götürülebilir ve bu tarihler, İmparator V. Leo (813-820)'nun yönetimine denk gelmektedir. Nitekim *thema* bölge yöneticisinin kaynağımız *Takt. Usp.* bahsedilmesi, *themanın* 842-3 yılından önce kurulduğunu kanıtlamaktadır.

Bu *themanın* Boukellarion ve Opsikion *themalarından* ayrılarak kurulduğuna dair görüşler olup özellikle Treadgold bu görüşe katılmamaktadır. Treadgold'a göre, Anadolu'nun kuzeyinde IX. yüzyılın başında iki *thema* görülmektedir. Bunlardan birincisi Boukellarion, ikincisi ise Armeniakon *themasıdır* ve Paphlagonia *theması*, Boukellarion *themasından* değil Armeniakon'dan ayrılarak kurulmuştur.¹⁰⁵⁰ Treadgold, bu düşüncesinin geçerli sebebi olarak, muhtemelen 818-819 tarihlerinde Karadeniz'de ortaya çıkmaya başlayan ve Karadeniz kıyılarını ve Konstantinopolis'i tehdit eden Rus saldırılarını göstermektedir. Devamı gelecek olan bu Rus saldırılarının da Armeniakon *themasından* ayrılarak iki yeni idarî ve askerî birimin, Paphlagonia *themasının* ve Khaldia *düklüğünün* kurulmasını zorunlu hale getirdiğini belirtmektedir.¹⁰⁵¹

¹⁰⁴⁹ *Catalogue of Byzantine Seals IV*, s. 25.

¹⁰⁵⁰ Treadgold, "Notes on the Numbers and Organization of the Ninth-Century Byzantine Army", s. 287; Nitekim Bury'de bu *themanın* VIII. yüzyılda Armeniakon *theması* sınırları içerisinde olduğunu belirtmektedir. Bk. J. B. Bury, *A History of the Later Roman Empire, from Arcadius to Irene (395 a. D. To 800 a. D.)*, Vol. 2, London 1889, s. 344.

¹⁰⁵¹ Warren Treadgold, "Three Byzantine Provinces and the First Byzantine Contacts with Rus", *HKS*, Vol. XII-XIII, 1988-89, s. 140.

Boukellarion *themasının* ilk dönemlerdeki idarî ve askerî coğrafyası göz önünde bulundurulduğunda Treadgold'un, Paphlagonia *themasının* Armeniakon'dan ayrılarak kurulduğu iddiasına şüphe ile yaklaşılmalıdır. Çünkü Paphlagonia *themasının* kurulduğu coğrafya, Boukellarion bölümünde de bahsedildiği üzere Boukellarion coğrafyasını kapsamaktadır ve bu *themadan* 826 yılında ilk defa bahsedilmesi, Boukellarion *themasına* bağlı olmasından dolayıdır. Dolayısıyla Paphlagonia *themasının*, Armeniakon coğrafyasıyla bir ilgisi yoktur. Ancak Treadgold'un, Paphlagonia ve Khaldia *themalarının* da bir tehdit sonucunda ortaya çıktığı tespiti oldukça yerindedir.¹⁰⁵² Nitekim Bizans hâkimiyet sınırları içerisinde, IX. yüzyılda da beş büyük *thema* bulunmakla birlikte bu *themaların* özellikle Müslüman Arap saldırılarına karşı daha ciddi ve teşkilatlı karşı koyabilmek amacıyla kurulduğu daha önceki bölümlerde bahsedilmişti. Dolayısıyla Anadolu'nun kuzeyinde kurulan Paphlagonia *theması* ve bir müddet sonra Armeniakon coğrafyasından ayrılarak *thema* statüsüne yükseltilecek olan Khaldia *düklüğünün* ise Karadeniz'den gelen Rus saldırılarını engellemek amacıyla kurulmuş olması dikkat çekicidir. Bu durum, imparatorluğu tehdit eden Müslüman Araplar'a karşı koymak amacıyla tesis edilmiş olan *thema* idarî ve askerî sisteminin, kuzeyden gelen Rus tehditlerine karşı Karadeniz'in kıyısında da tesis edildiğini göstermektedir ve bu durum, *themaların* kuruluşunun gerçekten bir tehdit vasıtasıyla olduğunu kanıtlamaktadır.

3.3.2. İdarî ve Askerî Yönetimi

Paphlagonia *themasının* idarî ve askerî yönetimine dair kaynaklarda ayrıntılı bilgi bulunmamakla beraber, Halicin doğusundaki *thema* bölgelerini sayarken 11 *themadan* bahseden ve bu *themanın* asker sayısı hakkında bilgi veren Kûdame b. Ca'fer, Paphlagonia bölgesinde 10.000 kişilik¹⁰⁵³ bir askerî kuvvetin bulunduğu ve Optimaton ile sınır olduğu bilgisini vermektedir. Ancak bu rakam abartılıdır. Çünkü bölünmelerden sonra büyük *themalar* hariç hiçbir küçük *themada* asker sayısı bu sayıya ulaşamamıştır.

¹⁰⁵² Treadgold, "Notes on the Numbers and Organization of the Ninth-Century Byzantine Army", s. 287.

¹⁰⁵³ Kûdame b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 257.

Belirtmiş olduğu on bir eyalet dâhilinde İbnü'l-Fakih el-Hemezanî'den nakille Ya'kût, bu *thema* hakkında: "...Bunlardan ilki, Bahru'l-Hazar'a sınır olup Halic-i Kostantiniyye'ye kadar uzanan Eflacuniye [Paphlagonia] bölgesidir. Onun ilk sınırı, el-Antamât'a ulaşır; ikincisi Bahru'l-Hazar; üçüncüsü Ermenyak ve dördüncüsü Bûklar bölgesine ulaşır. Istartagus'un merkezi İylay'dır. Burası Nikûs olarak adlandırılan rustâk ve kariyyedir. Alanın sonu, Sivas olarak isimlendirilir. Onun ordusu, 5.000 kişiliktir."¹⁰⁵⁴

İbnü'l-Fakih'in Paphlagonia bölgesi hakkında vermiş olduğu bilgilerde yanlışlıklar söz konusudur. Birincisi, Paphlagonia *theması* idarî ve askerî sınırları dâhilinde Konstantinopolis'e ulaşan veya batıya doğru genişleyen bir *thema* bölgesi değildir. Verilen bilgiden anlaşıldığı kadarıyla bu *themanın* batı sınırı, Optimaton olarak belirlenmiştir ve bu bilgi yanlıştır. Çünkü dönem itibariyle bu iki *thema* arasında Boukellarion *theması* bulunmaktadır. Dolayısıyla Paphlagonia *themasının*, Optimaton *theması* ile sınır olması imkânsızdır. İkincisi, *Naikûs* olarak bahsedilen ve muhtemelen Nikopolis olan şehir, Paphlagonia *theması* sınırları içerisinde değil Koloneia *theması* sınırları içerisinde. Diğer bir husus ise *strategos*'un ikinci bir merkezi için Sivas şehrinin verilmesidir. Bu şehrin, tarihi Sebasteia [Sivas] şehri olup olmadığı net değildir. Eğer tarihi Sebasteia kastediliyorsa bu *themadan* oldukça uzakta olduğu bilinen Sebasteia, hiçbir zaman Paphlagonia *themasının* sınırları içerisinde yer almamıştır. Bu *themayla* ilgili olarak doğu bölgelerine sefer yapılırken, Paphlagonia birlikleri de katılacaksa bu birliğin toplanma alanı Kaisareia olarak görülmektedir.¹⁰⁵⁵

842-843 yılları arasındaki Takt. Usp.'de Paphlagonia *theması* yönetimi; *Paphlagonia patriği ve strategosu* ve aynı kaynakta *Paphlagonia tourmarkosları*¹⁰⁵⁶; Klet. Phil.'da *Paphlagonia strategosu, Paphlagonia prokonsül patriği ve strategosu*¹⁰⁵⁷; Takt. Beneš.'te, *Paphlagonia strategosu*¹⁰⁵⁸; Konst. Porph. de caer.'de *Paphlagonia strategosu*¹⁰⁵⁹ ve Takt. de L'Esc.'de *Paphlagonia*¹⁰⁶⁰ olarak geçmektedir. 773 ve 809

¹⁰⁵⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, s. 111-12.

¹⁰⁵⁵ Konst. Porph. *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, s. 80.

¹⁰⁵⁶ *Takt. Usp.*, s. 49, 57.

¹⁰⁵⁷ Phil. *Klet.*, s. 101, 105, 139.

¹⁰⁵⁸ *Takt. Beneš.*, s. 247.

¹⁰⁵⁹ Konst. Porph. *de caer.* II.50.15-17.

¹⁰⁶⁰ *Takt. de l'Esc.*, s. 265.

yıllarında Armeniakon *themasına* bağlı olan bölgede, 840 ve 899 yılları itibariyle 5.000 askerin ve idarecileriyle birlikte toplamda 5.162 kişinin bulunduğu ve *strategosunun* 842 yılı itibariyle 24 *libre* yani 1.728 *nomisma* roga aldığı görülmektedir.¹⁰⁶¹

3.3.3. Coğrafyası ve Sınırları

Paphlagonia *theması*, coğrafi ve stratejik anlamda çok önemli üç yol güzergâhına sahiptir. Bunlardan birincisi, Konstantinopolis'in doğusundaki Boukellarion *themasına* dâhil olan Herakleia Pontike'den başlayarak Sinope'ye kadar uzanan kıyı güzergâh; ikincisi, Klaudiopolis'in ardından kuzeye yönelen ve Sora'yı takip ederek günümüzdeki Kastamonu'dan doğuya doğru Pompeiopolis'e ulaşan güzergâh; üçüncüsü ise Nikomedia'dan hareketle Klaudiopolis'ten geçerek Krateia ve Anadynata'dan Gangra'ya ulaşan güzergâhtır. Bu üç güzergâh, imparatorluk ordularının kıyı ve iç bölgelere sevk edildiği ve günümüzde dahi çeşitli sebeplerle önemini koruduğu önemli yol güzergâhları arasında bulunmaktadır. Stratejik idarî ve askerî öneminin yanı sıra Paphlagonia *theması*, Müslüman Arapların Anadolu'nun doğusundan hareketle iç bölgelere ulaştıkları güzergâhın ve Konstantinopolis çerçevesinde gerçekleştirmiş oldukları deniz saldırılarının dışında kaldığı ve özellikle *themanın* kıyı bölgelerinin, ulaşımı zor yüksek dağlar nedeniyle saldırılardan korunduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁶²

Önemli yol güzergâhlarının yanı sıra Paphlagonia *themasında* da özellikle kuzeyden gelen tehlikelere karşı kıyı bölgelerini korumak ve deniz saldırılarını engellemek için merkezi Amastris'te olan deniz komutanlığının yani *katepanoluk*¹⁰⁶³ makamının ve bu komutanlığın emrinde bir deniz filosunun olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁶⁴ Amastris'in doğusunda yer alan Kidros'da muhtemelen bu *katepano*'nun emrindedir. İmparatorluk, özellikle Amastris'e *katepano* atayarak Konstantinopolis'e doğrudan bir deniz saldırısının önüne geçme ihtimalini düşünmüş olmalıdır. Nitekim Amastris, Konstantinopolis'in doğusu için idarî, askerî ve iktisadî olarak çok önemli bir

¹⁰⁶¹ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 67, 122, 134.

¹⁰⁶² Zavagno, *Cities in Transition Urbanism in Byzantium between Late Antiquity and the Early Middle Ages (500-900)*, s. 136.

¹⁰⁶³ A. Kazhdan, "Katepano", *ODB*, II, s. 1115.

¹⁰⁶⁴ Oikonomidés, *Les Listes*, s. 349; Pertusi, *de them.*, s. 136-137; Nitekim Geç Roma döneminde de Amastris'te Karadeniz kıyılarını korumak için bir deniz idaresinin olduğu bilinmektedir. Bk. Zavagno, *Cities in Transition Urbanism in Byzantium between Late Antiquity and the Early Middle Ages (500-900)*, s. 27.

stratejik bölge mahiyetindedir. Dolayısıyla imparatorluk, kuzeyden gelen özellikle Rusların, hem Karadeniz'in batısına yerleşmesini hem de Konstantinopolis'e saldırma ihtimalini düşünerek bölgeye *katapano* atamış ve emrine filo tahsis etmiştir. Kıyı bölgelerinin korunmasının yanı sıra *thema* dâhilinde kıyıdan uzakta, özellikle Anadolu içlerinden gelebilecek olan saldırılara karşı da iç bölgeleri korumak amacıyla bir *strategosun* atandığı ve *themanın*, deniz *theması* olan Kibyrraioton *themasının* bölünmesi sonucunda ortaya çıkan Seleukeia *themasında* olduğu gibi ikili yönetimle idare edildiği anlaşılmaktadır.

Paphlagonia *theması* bölümünde kaynağımız *de them.*'de geçen bilgiye göre bu *themanın* sınırları, doğuya doğru Halys Nehri ve batıya doğru ise Billaios [Filyos Çayı] denilen yer ile sınırdır.¹⁰⁶⁵ Dolayısıyla doğu sınırını, bu dönemde de önemli bir liman şehri olan Sinope'ye kadar¹⁰⁶⁶; batı sınırı ise *Helenlerin kenti Teion'a*¹⁰⁶⁷ kadar uzanması mümkündür ki Billaios, hem tarihî hem de coğrafî olarak bu kentin kurulduğu yere tekabül etmektedir.

Kaynakta verilen diğer bilgilere göre, *thema* bölgesinin Metropolitliği Gangra [Çankırı]¹⁰⁶⁸ olup ayrıca *thema*, Amastra/Amastris [Amasra]¹⁰⁶⁹, Teion [Tios/Tium/Tion]¹⁰⁷⁰, Sora [Zora/Kaleköy/Akören]¹⁰⁷¹, Dadybra [Devrek]¹⁰⁷², Ionopolis [İnebolu] ve Pompeiopolis [Taşköprü]'ten oluşmaktadır.¹⁰⁷³ Nitekim Hierokles de, Konst. Porph.'un vermiş olduğu Teion kenti hariç diğer kentleri Paphlagonia eyaleti dâhilinde saymaktadır.¹⁰⁷⁴ Dolayısıyla özellikle Batı Karadeniz'in kıyı bölgesinin bir kısmı, Paphlagonia *themasının* idarî ve askerî

¹⁰⁶⁵ Konst. Porph. *de them.* VII.14-15.

¹⁰⁶⁶ *Catalogue of Byzantine Seals IV*, s. 25.

¹⁰⁶⁷ Konst. Porph. *de them.* VII.13.

¹⁰⁶⁸ *Notit.* 1.20; *Notit.* 2.19; *Notit.* 3.24; *Notit.* 4.20; *Notit.* 5.15; *Notit.* 7.15; *Notit.* 8.16; *Notit.* 9.178; *Notit.* 10.211; *Notit.* 11.16; *Notit.* 13.218; Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im spätem Byzanz*, s. 124.

¹⁰⁶⁹ *Notit.* 1. 228; *Notit.* 2.80; *Notit.* 3.329; *Notit.* 4.76; *Notit.* 5.79; *Notit.* 7.79; *Notit.* 8.93; *Notit.* 11.113; Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im spätem Byzanz*, s. 27.

¹⁰⁷⁰ Bugünkü Filyos yakınlarında bulunan Tios kenti, imparatorlukta *thema* idarî ve askerî yapılanması ortaya çıktığı ilk dönemlerde Opsikon; VIII. yüzyılın ortalarından itibaren Boukellarion; IX. yüzyılın başlarından itibaren de Paphlagonia *theması* sınırları içerisinde görünmektedir.

¹⁰⁷¹ Zgusta, § 1276 Zora.

¹⁰⁷² Zgusta, § 227-6 Dadybra.

¹⁰⁷³ Konst. Porph. *de them.* VII.19-22; Jones'un vermiş olduğu bilgiye göre Paphlagonia bölgesinde bulunan Dadybra ve Sora, Bizans döneminde de iki farklı kent olarak değerlendirilmiştir. Bk. Jones, *Cities of the Eastern Roman Provinces*, s. 169.

¹⁰⁷⁴ Hierok. *Synekeia*. 695.5-7; 696.1-3.

sorumluluğu altındadır. Verilen bilgiden anlaşılan, denize kıyısı olan *themaların* lokalizasyon sürecinde özellikle kıyılardaki şehirlerin tespit edilebilmesi daha kolay olurken -ki bu aynı zamanda sosyo-ekonomik olarak kıyı bölgelerinin önemini de gösterir- iç bölgelerdeki şehirlerin dağlık coğrafî şartlardan dolayı lokalizasyonunu yapmak oldukça zor olmaktadır. Nitekim Paphlagonia'nın iç bölgeleri, imparatorluk için oldukça stratejik ve savunulması gereken bölgeler olup bölgenin *thema* statüsüne yükseltilmesiyle önemlerini daha da artırmışlardır.¹⁰⁷⁵

Paphlagonia *theması* hakkında Arap coğrafyacısı İbn Hurdazbih, *Eflacûniye'nin beş kalesi vardır* bilgisini vermekle birlikte bunların adlarını zikretmemektedir.¹⁰⁷⁶ Daha önce de belirtildiği gibi kıyı ve iç bölgelerdeki garnizonlarla beraber bu sayının *themadaki* idarî ve askerî yapıyı tam olarak vermediği anlaşılacaktır. Bu *thema* hakkında Mesûdî, “*Dokuzuncu Bölge: Felagoniah [Paphlagonia]¹⁰⁷⁷ bölgesidir. Burası Armeniyak [Armeniakon]'ın sağında [doğusunda]dır. Diğer tarafında Koloneia vardır. Bu dokuz bölge, Halic'ten Sugûruş-Şam ve el-Cezire ve diğerleri İslam ülkelerine kadar uzanır.*”¹⁰⁷⁸ bilgisini vermektedir. Verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Mesûdî, Bizans *themalarından* dokuzu hakkında bilgi vermektedir. Burada Paphlagonia hakkında özellikle bu *themanın*, Armeniakon'un sağında ve diğer tarafında Koloneia bendi bulunduğu bilgisi yanlıştır. Haritadan da anlaşılacağı üzere Paphlagonia, Armeniakon'un sağında değil solunda yani batısındadır; ayrıca Koloneia, coğrafî olarak Paphlagonia ile sınır değildir. Koloneia yine haritadan da görüleceği üzere Armeniakon, doğuda Koloneia ile sınırdır.

XII. yüzyılda bir dünya haritası oluşturan İdrisî'nin yapmış olduğu lokalizasyonda, Paphlagonia bölgesi içerisinde deniz kaleleri olan Amastra ve Kidros

¹⁰⁷⁵ Nitekim VII. yüzyılın başında Sâsâni saldırılarının Paphlagonia bölgesine kadar ulaştığı anlaşılmaktadır. Bk. Theop. AM. 6100.

¹⁰⁷⁶ İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 105.

¹⁰⁷⁷ Farsça kaynağımız Anonim, *Hudûdü'l-Âlem* de Paphlagonia, “Eflâkûniye” şeklinde ifade edilmektedir. Bk. Anonim, *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, s. 184.

¹⁰⁷⁸ Mesûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 152.

[Kytoros/Sütlüce]¹⁰⁷⁹ da dâhil birçok yerleşimin olduğu tespit edilebilmektedir. Nitekim Komnenos Hanedanlığı dönemini kapsayan 1153 yılında İmparator I. Manuel Komnenos zamanında Bizans İmparatorluğu arazilerini ziyaret eden İdrisî, haritasında imparatorluğa ait önemli kasaba ve ana şehirlerin yanı sıra askerî bölgelerin de yerini belirtmiştir. Bu tespitler, imparatorluk arazisine dışarıdan gelen bir kişi tarafından yapıldığı için çalışma açısından geç dönem de olsa önemlidir. Bu doğrultuda İdrisî, sadece İslâm tarihi için değil aynı zamanda Anadolu'nun Bizans tarihi için de önemli bir kaynaktır.¹⁰⁸⁰

Paphlagonia bölgesi, *thema* olduktan sonra özellikle bölgenin en önemli kenti Gangra [Çankırı], *metropolitlik* statüsüne yükseltilmiş¹⁰⁸¹ ve *themanın* merkezi olmuştur; ayrıca Gangra'nın kuzeyinde bulunan ve kilise kayıtlarında da geçen Sora, Dadybra, Ionopolis, Pompeiopolis ve Amastra, Paphlagonia *themasına* dâhil edilmişlerdir. Bu kayıtlarda Gangra, bölgenin metropolitliği; Pompeiopolis ve Amastra ise başpiskoposluğu konumundadır.¹⁰⁸² Burada vurgulanması gereken bir nokta daha vardır ki, *themalar* dâhilinde bulunan metropolitliklerin sayısının, yerleşim yerinin stratejik konumu da dikkate alınarak arttığıdır. Nitekim diğer *themalarda* da olduğu gibi bu *themada* da konumu dolayısıyla birden fazla idarî ve askerî birimin metropolitlik statüsüne yükseltildiği göz önünde bulundurulmalıdır.

¹⁰⁷⁹ Ramsay, İdrisî'ye atıf yaparak onun Kedrea bölgesini Kidros olarak bahsettiğini belirterek aslında bir yanlışla düşmüştür. Ramsay, esasında bugünkü Afyon ve Ankara güzergâhında bulunan Bayat'ın iki mil batısındaki Kedrea [Asar Kalesi]'den bahsederken Bk. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 256-257; İdrisî, Paphlagonia coğrafyasında Amastris'in batısında yine deniz kenarında bulunan Kytoros/Kidros bölgesinden bahsetmektedir. Bk. Miller, *Mappae Arabicae*, s. 4; Ramsay'in yapmış olduğu lokalizyonda Kedrea, Anatolikon *themasının* idarî ve askerî yönetimi altında bulunurken İdrisî'nin lokalizasyonun da Paphlagonia *theması* dâhilinde doğru şekilde görünmektedir. Dolayısıyla Ramsay'in yaptığı lokalizasyon sorunlu gözükmektedir, zira İdrisî'nin lokalizasyonunun doğru olduğunu *TIB* da kanıtlamaktadır. Bk. Belke, *Paphlagonien und Honorias*, s. 245; Anadolu'da özellikle birden çok "Asar Kale" adında yer bulunmakla birlikte bizim burada bahsettiğimiz Paphlagonia *themasındaki* ile karıştırılmamalıdır. Bu konuda hakkında bkz. H. Kiepert, *Formae Orbis Antiqui Bl. VIII: Asia Minor Imperatoris Traiani Tempore*, Berlin 1909, s. 13; Belke, *Paphlagonien und Honorias*, s. 174-175.

¹⁰⁸⁰ İdrisî ve onun önemi hakkında Savvides kısa bir makale kaleme almıştır. Bkz. Alexis G. K. Savvides, "Notes on al-İdrisî, Byzantium and the Balkans. On the Occasion of a New Publication Concerning the 'Kitab al-Rujar's' Balkan Section", *Byzantinoslavica*, LX, 1999, s. 447-451.

¹⁰⁸¹ *Notit.* 1.20; *Notit.* 2.19; *Notit.* 3.24; *Notit.* 4.20; *Notit.* 5.15; *Notit.* 6.15; *Notit.* 7.15; *Notit.* 8.16; *Notit.* 11.16; *Notit.* 12.15; *Notit.* 14.18; *Notit.* 15.15; *Notit.* 16.15.

¹⁰⁸² Pompeiopolis için bk. *Notit.* 1.42; *Notit.* 2.45; *Notit.* 3.59; *Notit.* 4.43; *Notit.* 5.47; *Notit.* 7.53; *Notit.* 8.67; *Notit.* 11.87; *Notit.* 12.59; *Notit.* 14.67; *Notit.* 15.59; *Notit.* 16.59; Amastra için bk. *Notit.* 2.80; *Notit.* 4.76; *Notit.* 5.79; *Notit.* 7.79; *Notit.* 8.93; *Notit.* 11.113; *Notit.* 12.52; *Notit.* 14.65; *Notit.* 15.52; *Notit.* 16.52.

Bu durum *thema* sisteminde, şehirlerin veya garnizonların idarî, askerî ve iktisadî niteliklerinin yanı sıra dinî niteliklerinin de ön planda tutulduğunu ve hatta bazı *themalarda* dinî niteliklerin ağır bastığını göstermektedir. Dolayısıyla bölgede piskoposlukların bulunması, kendilerine ait topraklarının olduğunu hatta onlara bağlı köylülerin bulunduğunu da düşündürmektedir.

(Harita-15: IX. Yüzyılda Paphlagonia *Theması* İdarî ve Askerî Coğrafyası)

3.4. Kappadokia *Theması*

IX. yüzyılda kurulan Kappadokia *theması*, batıda Anatolikon, kuzeybatıda Boukellarion, kuzeyde Armeniakon *themaları*, güneyde Toros Dağları, doğuda ise İmparatorluk ile İslâm devleti arasında “insansız bölge” olarak tanımlanan coğrafya ile sınırdır.

3.4.1. Tarihi

Konst. Porph.’un *de Adm. Imp.* adlı eserinde vermiş olduğu bilgiye göre Kappadokia Bölgesi¹⁰⁸³, *thema* statüsüne yükseltilmeden önce Anatolikon *themasının* bir *tourması* konumundadır.¹⁰⁸⁴ Özellikle Halys ve Euphrates nehirlerinin doğal sınır oluşturduğu stratejik öneminden dolayı bölgenin *tourma* statüsünden *thema* statüsüne çıkarıldığı, idarî ve askerî coğrafyasının genişlediği ve asker sayısının bu büyümeye paralel olarak arttığı anlaşılmaktadır. Bölge, *thema* olarak kurulduktan sonra Toros Dağları’ndan iç bölgelere ulaşımı sağlayan stratejik Kilikya Geçitleri olarak tanımlanan geçiş noktalarından Podandos¹⁰⁸⁵ ve kuzeyini takiben Tyana/Tyanitis arasındaki ovayı¹⁰⁸⁶ kontrol eden Kases [Kase/Bağyurdu] *tourması* ve Kaesarea dâhil Nyssa [Nevşehir/Büyük kale Tepe-Küçük kale Tepe]¹⁰⁸⁷ askerî arazileri, Kappadokia *theması* sınırları içerisine dâhil edilmiştir.¹⁰⁸⁸ *Thema* idarî ve askerî adlandırmasının yanı sıra bölgenin, *Kappadokia Topoteretesı* yani Kappadokia askerî bölgesi olarak da geçtiği görülmektedir.¹⁰⁸⁹ Bu bölgenin en doğudaki sınır hattını ise Mezopotamya

¹⁰⁸³ Strabon’un vermiş olduğu bilgiye göre Kappadokia bölgesi, güneyde Kilikia Tauros’ları olarak adlandırılan dağlar, doğuda Armenia ve Kolkhis [Gürcistan] ve kuzeyde Halys Irmağı’nın ağzına kadar Eukseinos [Karadeniz] ve batıda Paphlagonialı kabileler ve hem de Phrygia’da yerleşmiş olan Lykaonialılara kadar uzanan Galatialılar ve Kilikia Traheia [Dağlık Kilikia]’da oturan Kilikialılar tarafından çevrilmiştir. Bk. Strab. XII.1.1.

¹⁰⁸⁴ Konst. Porph. *de adm. imp.* 50.83-84.

¹⁰⁸⁵ Richard P. Harper, “Podandus and the via Tauri”, *AS*, Vol. 20, 1970, s. 149.

¹⁰⁸⁶ Ramsay, Kases *tourması*nın hem Tyana geçiş noktasını hem de Venasa [Avanos] Ovasını kapsamış olma ihtimali üzerinde durmaktadır. Ancak fikrimize göre Kases *tourması*, Tyana müstahkem bölgesinden ayrı bir *tourma* olup muhtemelen Podandos ve Tyana arasındaki ovayı kontrol etmek amacıyla kurulmuştur. Nitekim kaynaklarımızda da Tyana geçiş noktasına sık bir şekilde atıf yapılması, burasının Kases *tourması*ndan ayrı bir müstahkem *tourma* olduğunu düşündürmektedir; Nitekim Antikçağ’dan itibaren Strabon’un *Coğrafyasında* da verilen bilgiye göre bu şehir ve çevresinin, stratejik öneminden dolayı Roma İmparatorluğu tarafından bir valilik statüsüne dolayısıyla ayrı bir yönetim statüsüne kavuşturulduğu anlaşılmaktadır. Bk. Strab. XII.1.4.

¹⁰⁸⁷ Jones, *Cities of the Eastern Roman Provinces*, s. 176.

¹⁰⁸⁸ Honigmann, *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*, s. 41.

¹⁰⁸⁹ *Catalogue of Byzantine Seals IV*, s. 116.

ile Anadolu arasındaki yol güzergâhının tam kavşağında bulunan Melitene oluşturmaktaydı.¹⁰⁹⁰

646'da Müslüman Arapların, geçici bir süreliğine olsa da Kaesarea'yı ele geçirmesi bu akınların devamının geleceğinin ve bölgenin askerî anlamda yıpranacağına göstergesiydi. Nitekim bu tarihten sonra da saldırılar devam etmiş ve 708'de Müslüman Araplar, Tyana ve Anadolu'nun güneyi ile kuzeyini birbirine bağlayan önemli geçiş noktalarından birisi olan Kilikya Geçitlerini¹⁰⁹¹ kontrol altına almışlar ve bu bölgeyi *sugûr* sınırı yapmışlardır.¹⁰⁹² Nitekim 838'de Anadolu içlerine ulaşan Müslüman Arapların, Toroslardaki Kilikia Geçitlerini kullanarak Podandos yoluyla Tyana'ya ve Tyana'dan sonra batı yönünde ayrılan yolu takip ederek Koloneia'ya ulaştıkları görülmektedir.¹⁰⁹³ Dolayısıyla Müslüman Araplar, Torosların yüksek yaylalarından ve stratejik geçitlerinden geçerek Anadolu içlerine ulaşmaktaydılar. Nitekim IX. yüzyıldan itibaren Bizans İmparatorluğu ve İslâm Devleti arasındaki yıpratma savaşlarının, özellikle Anadolu'nun bu yüksek ve stratejik bölgelerinde geçtiğini belirtmeliyiz ki Müslüman Araplar için bu bölgelerden, imparatorluk topraklarına giriş çıkış yapmak artık sıradanlaşmış görünmektedir. Dolayısıyla Kappadokia *themasının*, bu saldırılar dolayısıyla varlığını hem idarî hem de askerî olarak devam ettirmesi, imparatorluğun Müslüman Arap saldırılarına karşı koymak için oldukça önemlidir.

Bölgedeki şehirlerin çoğu kilise kayıtlarında listelenmesine rağmen¹⁰⁹⁴, Müslüman Arap saldırıları dolayısıyla eski önemini yitirdiler. Bölgedeki diğer yerleşim yerleri de Müslüman Arap saldırılarına maruz kaldılar ve özellikle Faustianopolis ve Loulon kalesi gibi bölgelerin, piskoposları ve nüfusu yüksek yerlere kaçmak ve Koron gibi müstahkem mevkilere sığınmak zorunda kaldılar.¹⁰⁹⁵ Nitekim son zamanlarda

¹⁰⁹⁰ Clive Foss, "Melitene", *ODB*, II, s. 1336; Decker, "Frontier Settlement and Economy in the Byzantine East", s. 245.

¹⁰⁹¹ Silvia Panichi, "Zwischen Kappadokien und Kilikien (6.-V. Jh. V. Chr.), *Räume und Grenzen*, Ed. Rainer Albertz-Anke Blöbaum und Peter Funke, München 2007, s. 74-76.

¹⁰⁹² Clive Foss, "Cappadokia", *ODB*, I, s. 378.

¹⁰⁹³ Cooper-Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadokia*, s. 23.

¹⁰⁹⁴ *Notit.* 1.73-78; *Notit.* 2.88-93; *Notit.* 3.95-100; *Notit.* 4.82-87; *Notit.* 7.103-118; *Notit.* 9.1-10; *Notit.* 10.1-9; *Notit.* 13.1-10.

¹⁰⁹⁵ Cooper-Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadokia*, s. 23.

Tyana’da yapılan arkeolojik kazı sonuçları da buradaki nüfusun yüksek yerlere kaçtığını desteklemektedir.¹⁰⁹⁶

Bu çerçevede Kappadokia *themasının* merkezinin Koron yapılması, tamamen stratejik bir düşüncenin ürünüdür. Çünkü Koron, Kappadokia’ya ulaşan ana yolların keşişme noktasında bulunmasının yanı sıra birbiri ardına sıralanmış olan iyi tahkim edilmiş *kastron*lara da ev sahipliği yapmaktaydı. Nitekim Cooper ve Decker’in vermiş olduğu bilgiye göre Balcı, Loulon ve Koçak *kastron*ları, bu bölgenin üç önemli *kastronunu* oluşturmaktadır.¹⁰⁹⁷ Dolayısıyla Anadolu’nun iç bölgelerine ulaşmak isteyen Müslüman Arapların, bu *kastron*ların mukavemetiyle karşılaşması olağan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Batılıların “*Karanlık Çağ*” olarak tanımladıkları dönemde Bizans İmparatorluğu’nun özellikle Anadolu’daki kentlerinin çöktüğü ve esasında bir müddet sonrada bir dönüşümü yaşadığı düşünülmektedir. Geç Antikçağ’dan Karanlık Çağa ve Ortaçağ’a uzanan yerleşimlerdeki değişim, başka yerde yaşananlardan daha az köktenciydi. Buna bir örnek vermek gerekirse, Kappadokia *theması* dâhilinde bulunan Tyana’nın Müslüman Araplar tarafından yıkılması ve hemen doğusundaki sınırını oluşturan Melitene’nin Müslüman Araplar tarafından ele geçirilmesi, Kappadokia’nın maddi ve manevi dokusunu bozmuştur. Ancak Kappadokia’nın tarihi geçmişinin vermiş olduğu zenginlikten dolayı toparlanması kısa sürede gerçekleşmiş ve eski dönemlerdeki sosyo-ekonomik yapısına kavuşmuştur. Bunun yanı sıra kendine özgü kentsel yapısına sahip olan dört kent merkezinden ikisi, bu saldırılardan dolayı hinterlandlarını kaybetmiş ve iki tarafında geri çekilirken arazilerin tahrip edilmesi stratejisinden dolayı bu merkezlerin nüfuslarının azaldığı ve zamanla önemlerini yitirdikleri görülmektedir. Nitekim imparatorluğun doğu bölgelerinde ardı arkası kesilmeyen saldırıların yoğunlaşması, özellikle yerleşik kırsal nüfusun imparatorluğun iç bölgelerine kaçmasına neden olmuş ve bunun sonucunda da Kaesarea’nın doğusunda İslâm devleti ile Bizans İmparatorluğu arasında “*insansız bölge*” oluşmuştur.¹⁰⁹⁸ Dolayısıyla “*insansız bölge*”, savaş şartları altında

¹⁰⁹⁶ Lorenzo D’Alfonso, “Archaeological Survey in Northern Tyanitis and the Ancient History of Southern Cappadocia”, *Geo-Archaeological Activities in Southern Cappadocia, Turkey*, Ed. L. D’Alfonso-M. E. Balza-C. Mora, Pavia 2010, s. 32.

¹⁰⁹⁷ Cooper-Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, s. 25.

¹⁰⁹⁸ Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey II*, s. 509; Cooper-Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, s. 25.

coğrafyanın da zorlamasıyla kendiliğinden oluşan bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu saldırılar sonucunda bölgenin idarî ve askerî sınırlarının değiştiği malumdur. Nitekim “*insansız bölge*”nin oluşmasıyla imparatorluk, doğu sınırını Melitene’den batıya’ya yani Kaesarea’ya çekmek zorunda kalmış ve Kaesarea’nın doğusundaki stratejik noktaları ise yeni *kleisoura* ve *kastronlar* inşa ederek korumaya çalışmıştır. Dolayısıyla *themaların* sınırları, İslâm Devleti’nin tehditleri dolayısıyla değişmek zorunda kalmıştır. Burada özellikle Kappadokia *theması* dâhilinde *themanın* merkezinin Koron ve Kharsianon yerleşmelerinin ortaya çıkması örnek gösterilebilir. Kharsianon *themasının* oluşturulmasıyla da bu *thema* dâhilinde yeni *kleisouralar* oluşturulmuştur. Cooper ve Decker’in fikrine katılmak gerekirse, Müslüman Arapların Hisn-ı Safsaf gibi ve muhtemelen küçük yerleşim yerleri gibi hizmet eden Balcı, Gedelli ve Koçak, aynı zamanda yeni oluşturulan *kastronlar* olarak görülmektedir. Bu yeni kurulan *kastronların*, Kybistra gibi daha büyük müstahkem yerleşmelerin etrafında özellikle stratejik geçiş noktalarını korudukları anlaşılmaktadır. Buldukları bölgelerden tahliye, göç veya zorla göç ettirme olsun ya da olmasın insanların bir sebep dolayısıyla arazilerinden ayrılması idarî, askerî ve sosyo-ekonomik birçok problemi ortaya çıkarmış olup esasında *thema* yönetiminin, bu gelenleri merkezden ziyade *thema* içerisinde daha çok stratejik ve boş bölgelere yerleştirme eğiliminde oldukları anlaşılmaktadır. Bir çözüm olarak gelen bu nüfusların yerleştirilmesi için yeni *kastronlar* ve *kleisouralar* tahkim edilmesine rağmen bir şekilde merkeze ulaşan bu imparatorluk halkının ulaştıkları bölgeleri kırsallaştırdıkları görülmektedir.¹⁰⁹⁹

İmparatorluğun, bu saldırılara karşı koymak amacıyla *sugûr* sınırına ve aynı zamanda Müslüman Arapların kullandıkları iki önemli geçiş noktası, Kilikya Geçidi ile Germanikeia [Maraş]¹¹⁰⁰ ve Arabissos [Afşin] arasındaki stratejik bölgelere ilk başta *kleisouralar* inşa ettiği görülmektedir. Bu iki önemli geçiş noktasının dağlık coğrafyası dikkate alındığında, Müslüman Arap saldırılarını engellemek için bölgede, iç bölgelerdeki gibi çok sayıda asker bulundurulamayacağından dolayı *kleisouraların* inşa edilmiş olması idarî ve askerî açıdan stratejik görünmektedir.

¹⁰⁹⁹ Cooper-Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadokia*, s. 26.

¹¹⁰⁰ Lykandos, Kilikia ve Kappadokia bölgeleri için *DV*’de Germanikeia, en önemli geçitler arasında görülmektedir. Bk. *DV*. XXIII.10.

Ayrıca imparatorluğun sınır bölgelerindeki taktiksel değişiklikleriyle, Müslüman Arap saldırılarının nüfus üzerindeki olumsuz etkisinin ortadan kaldırılması için askeri birliklerin, şehir merkezlerinden daha savunulabilir ve ulaşımı zor karargâhlara sevk edildikleri düşünülebilir. Bu karargâhlar, belirtildiği üzere kleisouralar olup bunlar daha *thema* merkezine ulaşmadan Müslüman Araplara kayıp verilmeyi amaçlamaktaydı. Uygulamadaki bu değişim, kuşkusuz imparatorluğun en savunmasız bölümünde hala Bizans kontrolünde olan büyük şehirlerin korunmasına şüphesiz yardımcı olmuştur. Dolayısıyla birliklerin kaydırılması, merkezlerin savunmasız bırakıldığı anlamına gelmemekle *kleisouralar* esasında bir kalkan vazifesi görmüştür.

Kappadokia *theması* dâhilinde, Müslüman Arap birliklerinin, Kilikya Geçitleri vasıtasıyla kolay bir şekilde Kappadokia bölgesine ulaşması dikkate alındığında imparatorluk tarafından bu *themanın* oluşturulmasında geç kalındığını da belirtmek gerekir. Nitekim elimizde bulunan bir bilgiye göre Kappadokia *strategosundan* ilk defa 830 yılında bahsedilmekte¹¹⁰¹ olup Müslüman Arap tehdidi düşünüldüğünde bu geç bir tarihtir. *Themanın* bu tarihten önce kurulma ihtimali oldukça yüksektir. Çünkü İbn Hayyât, 681-2’de Kaesarea üzerine yürünüldüğü ve 725-6 da Mesleme bin Abdümelik tarafından şehrin yağmalandığı ve şehre saldırdığı bilgisini vermektedir.¹¹⁰² İmparatorluğun Anadolu’daki arazilerinin merkezine yapılan bu saldırılar düşünüldüğünde, bu stratejik bölgenin ve imparatorluk iç bölgelerinin hatta başşehrin korunması için Kappadokia *themasının* 830 tarihinden önce kurulmuş olma ihtimali oldukça yüksektir.

3.4.2. İdarî ve Askerî Yönetimi

Daha öncede bahsettiğimiz gibi Kappadokia bölgesi, *thema* statüsüne yükseltilmeden önce Anatolikon *themasının* bir *tourması* konumundaydı ve stratejik öneminden dolayı geçte olsa *thema* statüsüne çıkarıldığı anlaşılmaktadır. 842-3 yılına tarihlendirilen *Takt. Usp.*’de, bölgenin yöneticisi ve yöneticileri, *Kappadokia patriği ve strategosu ve Kappadokia tourmarkhosları*¹¹⁰³ şeklinde geçmekle birlikte bu kaynaktaki bilgi, bölgenin 842 yılından önce *thema* statüsüne yükseltildiğini ve

¹¹⁰¹ *Catalogue of Byzantine Seals IV*, s. 116; Foss, “Cappadokia”, s. 378.

¹¹⁰² İbn Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 290, 403.

¹¹⁰³ *Takt. Usp.* s. 49, 55.

tourma alt idarî birimlerine ayrıldığını göstermektedir. 899 yılına tarihlendirilen Klet. Phil.'da, bölgenin yöneticisi *Kappadokia strategos* ve *Kappadokia prokonsül patriği ve strategos*¹¹⁰⁴; Takt. Beneš.'de *Kappadokia strategos*¹¹⁰⁵; Konst. Porph. *de caer.*'de de aynı şekilde *Kappadokia strategos*¹¹⁰⁶ ve Takt. de L'Esc. de *Kappadokia*¹¹⁰⁷ şeklinde geçmektedir.

773 ve 809 yıllarında Anatolikon *themasına* bağlı olan Kappadokia *tourmasında*, 840 ve 899 yılları itibariyle 4.000; asker ve idarecileriyle birlikte toplamda 4.131 kişinin bulunduğu ve *strategosunun* 842 yılı itibariyle 24 *libre* yani 1.728 nomisma roga almaktadır.¹¹⁰⁸

Themanın önemli geçiş noktalarından, özellikle Müslüman Arapların Podandos ve Loulon geçitlerinden İç Anadolu'ya veya aynı yol üzerinden Kaesarea ve Kharsianon *themasına* ulaştıkları önemli geçitlerden birisi olan Tyana, İbnü'l-Fakih'in belirttiği üzere, IX. yüzyılın ilk yarısında *strategos'un* merkezi haline getirilen Koron ile bağlantılıdır. Çünkü *strategos'un* merkezi ile Tyana birbirine oldukça yakın konumdadır ki bundan dolayı Tyana'nın hem idarî hem de askerî önemi oldukça önemlidir. Bu öneminin yanı sıra Mokissos ile birlikte Tyana'nın dinî merkezlerden birisi olduğu da görülmektedir.¹¹⁰⁹

Kappadokia *themasının* özelliği, birçoğu şehir statüsüne dâhi yükseltilmemiş varlığını *kleisoura* olarak devam ettiren çok sayıda piskoposluğu barındırmasıdır. Nitekim piskoposluk merkezlerindeki VI. yüzyıldan itibaren başlayan artış daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. Bu artış, Kappadokia *themasının* özellikle Hıristiyanlığa dair önemini göstermektedir. Ayrıca bu piskoposlukların bazılarının stratejik askerî güzergâhlar üzerinde yer aldığını ve bazılarının ilk başta *kleisoura* olduğunu daha sonra piskoposluk niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Bunun bir örneği Konstantinopolis'ten Ankyra'ya giden askerî yol güzergâhı üzerinde bulunan ve stratejik açıdan oldukça önemli ve Basilika Therma'nın hemen kuzeyinde bulunan

¹¹⁰⁴ Klet. Phil. Listes, s. 101, 137.

¹¹⁰⁵ Takt. Beneš., s. 249.

¹¹⁰⁶ Konst. Porph. *de caer.* II.50.16; DV. XX.45-46.

¹¹⁰⁷ Takt. de l'Esc., s. 265.

¹¹⁰⁸ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 67, 122, 134.

¹¹⁰⁹ Pertusi, *de them.* s. 122.

Sibora [Kara Mağara]¹¹¹⁰ kalesinin sonraki piskoposluk listelerinde yer almasıdır.¹¹¹¹ Böylece ilk başta askerî karakterde olan Sibora kalesine bir müddet sonra piskoposluk verilmiş ve kaleye askerî özelliğinin yanı sıra dinî özelliği de eklenmiştir. Bazı garnizonların dinî niteliklerinin de ön plana çıkarılması, bir müddet sonra bu tarz garnizonlarda, yeni bir aziz kültürünün ortaya çıkmasına da ortam hazırlamış olabilir.

de them.'da Armeniakon *themasının* Kappodokia I bölümünde, *themanın* en önemli ve birinci şehri Kaesarea; ikinci şehri, Nyssa; üçüncü şehri ise Rhegepodandos/Podandos [Pozantı]¹¹¹²'dur. *de them.*'de Kappodokia II bölümünde dokuz kent sayılmakta olup bunlar: Tyana [Kemerhisar]¹¹¹³, Faustinopolis [Başmakçı], Kybistra [Ereğli], Nazianzos [Bekarlar]¹¹¹⁴, Sasima [Hasanköy], Parnassos

¹¹¹⁰ Genes. IV.36; Zgusta, § 1210; Hild, Sibora'yı bugünkü Yozgat ili sınırlarındaki Kara Mağara olarak belirlemiştir. Bk. Hild, *Das Byzantinische Strassensystem in Kappadokien*, s. 107. Sibora, ilk dönemlerinde Kappadokia *theması* içerisinde yer alırken Kharsianon *themasının* kurulmasından sonra bu themaya dâhil edilmiştir.

¹¹¹¹ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 336.

¹¹¹² Podandos, hem Geç Roma hem de Erken ve Orta Dönem Bizans tarihinde ciddi bir öneme sahiptir. Hierokles tarafından coğrafi olarak Kappadokia II bölgesiyle ilişkilendirilmesine rağmen esasında Kappadokia I bölgesine dâhildir. Podandos, bir piskoposluk değildir. Dolayısıyla herhangi bir konsilde temsil edilmeyip kilise kayıtlarında kaydedilmemiştir. Ancak imparatorluk arazilerinin tesisi bakımından önemli bir coğrafyadır. Podandos, Stratejik bir geçiş noktası olmasından dolayı Müslüman Arap saldırılarından dolayı Arap coğrafyacılarının sık sık bahsettiği şehirlerden birisidir. Bk. Mesûdî, *et-Tenbih ve'l-işraf*, s. 260.

¹¹¹³ Strabon, Tyana hakkında, "Kilikia'yla Syria'ya en kolay geçit veren ve en çok kullanılan Taurosların altındaki Kilikia Kapılarında bulunan Tyanitis'te Tyana kenti. Buna "Tauros yakınında Eusebeia" da denir. Toprakları genellikle düz ve verimlidir. Tyana, iyi bir şekilde tahkim edilmiş bulunan Semiramis Tepeleri'nden birinde kurulmuştur." bilgisini vermektedir. Bk. Strab. XII.2.7; Philostratus'da Kappadokia eyaleti içerisinde yer alan Tyana kentinin Grek ve nüfuslu bir şehir olduğundan bahseder. Bk. Philostr. *The Life*. I.4; Sâsâni ve ardından Müslüman Arapların saldırılarından sonra Tyana'nın, Orta Bizans dönemindeki tarihi kronolojisini takip etmek oldukça zor görünmektedir. Nitekim şehir, 831 yılında bir Müslüman saldırısına maruz kalmıştır ancak Müslümanların geri çekilmesinden sonra Bizans yönetimi tarafından sosyo-ekonomik yapısı iyileştirilmiştir. Tyana kenti, Kappadokia II bölgesinin merkezi aynı zamanda piskoposluğu olarak görülmektedir. Bk. Jones, *Cities of the Eastern Roman Provinces*, s. 184; Decker, "Frontier Settlement and Economy in the Byzantine East", s. 242; Bu merkezde ele geçen Bizans dönemine ait bir mühür için bk. Schlumberger, *Sigillographie de l'Empire Byzantin*, s. 280; Tyana için bkz. Hild-Restle, *Kappadokien*, s. 298; Notit. 1.19; Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im späten Byzanz*, s. 475; Zgusta, § 1377 Tyana; İbn Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 350; Taberî, *The History of Al-Tabari*, Vol. XXIII, Trans. Martin Hinds, The State University of New York 1990, s. 151.

¹¹¹⁴ Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im späten Byzanz*, s. 312.

[Değirmenyolu], Regedora [?]¹¹¹⁵, Mokissos [Helvadere]¹¹¹⁶ ve φρούριον τὸ καλούμενον Κόρον [Koron olarak adlandırılan kale]'dur.¹¹¹⁷

Mokissos gibi yerleşimlerin kalıntıları, Kappadokia'nın VII. ve VIII. yüzyıl boyunca Müslüman Arap akınlarının saldırılarına karşı koyamadığını kanıtlamaktadır. Ancak bu bölgenin nüfus olarak azaldığı anlamına gelmemekle birlikte esasında bu yüzyıllar arasındaki kilise inşaatının devam etmesi ve Ortaçağ yerli kalıntılarının bulunması, kötü savunulsa bile Müslüman Arap tehditleriyle yüz yüze kalan yerleşim yerlerinin terk edilmesine neden olmadığını kanıtlamaktadır. Bunun yanında önemli sayıda küçük kırsal yerleşimin bulunması, Kappadokia'da bir nüfus düşmesinin olduğunu ancak bunun ya önemsiz ya da geçici olduğunu göstermektedir.¹¹¹⁸

Geç Roma kentleri üzerine çalışan Jones ise *metropolis* olarak Tyana, Kybistra, Faustinopolis, Kolonia Arkhelais, Nazianzus, Nyssa, Parnasos ve Kappadokia I bölgesine ait, muhtemelen dinî bir piskoposluğun merkezi olan Sasima'yı saymaktadır. Bizans coğrafyacısı Hierokles'e göre, onun zamanında Sasima bir şehir konumundadır ve muhtemelen bir piskoposluk merkezidir. Kappadokia II bölgesine dair Hierokles aynı zamanda piskoposluk olan Doara ve I. Iustinianos'un saltanatına kadar sivil veya dini tarihe dönük herhangi bir maddî kalıntısı bulunmayan Mokissos şehirlerini de eklemektedir.¹¹¹⁹ Nitekim *de them.* de geçen

¹¹¹⁵ Bu bölgeyi tam olarak tespit edilememekle birlikte Adana ve Kayseri arasında bulunan Zamantı Irmağı vadisinde bulunan Rodandos [Çamlıca] olması muhtemeldir.

¹¹¹⁶ Koloneia [Kırşehir]'nin güneybatısında bulunan Hasan Dağın kuzey eteğinde Batı Kappadokia'daki şehirdir. VI. yüzyılda, I. Iustinianos zamanında kurulan ve Iustinianopolis olarak adlandırılan şehre, dinî metropolitlik rütbesi verilmiş ve bölgeye Doğu Roma Kiliselerindeki hiyerarşiyi de gösteren *eparkhia* atanmıştır. Bk. Clive Foss, "Mokissos", *ODB*, II, s. 1390; *Notit.* 1. 31; Bu şehrin Helvadere'nin üstünde bulunduğu dair fikirler vardır. Bk. Hild-Restle, *Kappadokien*, s. 238; Preiser-Kapellerf, *Der Episkopat im spätem Byzanz*, s. 279; Prokopios, *Binalar Üzerine* adlı eserinde Mokissos'tan özellikle bahseder, "*Kappadokia'da düz yerde bulunan Mokissos adında güvenilir bir kale vardı. Bakımsız olduğu için bir kısmı çökmüştü ve geri kalanı sadece sol kısmıydı. İmparator Iustinianos kalenin hepsini yıktı ve çok dik bir yamaç üzerine eski kalenin batısına çok güçlü bir kale inşa etti. Bu kaleye birisi saldırmaya çalışırsa ulaşması oldukça imkânsızdır. [Mokissos'ta] İmparator ayrıca birçok kilise, imarethane, hamam ve müreffeh bir şehir olduğunu gösteren diğer birçok yapı inşa etti. Sonuç olarak bölgeyi metropolitlik rütbesine yükseltti. Böylece Romalılar, bir eyaletin önde gelen şehri olarak adlandırırlar.*" Bk. Prokop. *Aedi.* V. 4.15-18; Decker, Mokissos kalıntılarının Koloneia'dan Tyana'ya giden yol üzerinde birbirine komşu olan dört tepeye yayıldığını ve şehre ait ev ve kilise gibi mimariye ait birçok kalıntının bulunduğu belirtir. Bk. Decker, "Frontier Settlement and Economy in the Byzantine East", s. 242-245.

¹¹¹⁷ Konst. Porph. *de them.* II. 59-65.

¹¹¹⁸ Decker, "Frontier Settlement and Economy in the Byzantine East", s. 253.

¹¹¹⁹ Jones, *Cities of the Eastern Roman Provinces*, s. 186-88.

Regedora¹¹²⁰ kentinin, Hierokles'teki Doara şehri olma ihtimali yüksektir. Çünkü Hierokles kaydında “*Regedoara*” adında bir kentten bahsettikten sonra arkasından Regemokisos/Regemokissos kentinden bahsetmektedir.¹¹²¹ Dolayısıyla bu iki kent birbirine yakın görünmektedir ve nitekim bugün bildiğimiz Doara, Mokissos şehrinin hemen güneydoğusundadır ve Doara şehri, çok muhtemelen Mokissos şehrine bağlı bir piskoposluktu.¹¹²²

3.4.3. Coğrafyası ve Sınırları

371-2'de Roma İmparatoru Valens döneminde bölge, Kappadokia Prima ve Secunda olmak üzere ikiye bölünmüş; Kappadokia I bölgesinin merkezi Kaesarea; Kappadokia II bölgesinin merkezi ise Tyana olarak belirlenmiştir. Bu bölgeler, aynı zamanda birer metropolislik bölgesi olup özellikle Kaesarea ve çevresi, kentleşmenin yüksek olduğu ve yoğun nüfuslu olan bir bölgeydi. Geç Roma döneminde, her iki idarî bölgenin büyük bir kısmında özellikle Kaesarea ve Podandos'ta imparatorluk arazileri tesis edilmiştir ki İmparator I. Iustinianos zamanında bölgenin büyük bir çoğunluğunun imparatorluk arazisi olarak kullanıldığı görülmektedir.¹¹²³ Nitekim Kaesarea da bölgenin merkezi sarayı bulunmaktaydı ve bölge, aynı zamanda bir iletişim ve ticaret merkeziydi.¹¹²⁴

Thema dâhilinde Kaesarea şehri önemini, Orta Bizans döneminde de devam ettirdi. Kaesarea'nın askeri önemi, bir *apleton* olarak konumunu ve sosyal iletişimini korumuştur. Nitekim birinci bölümde de bahsedildiği gibi özellikle Sâsâniler üzerine yapılan saldırılarda İmparator Herakleios bu şehri askerî üs olarak kullanmıştır. Dolayısıyla Anadolu çevresinden ciddi yoğunlukta askerî alımlar bu bölgeden yapılmaktaydı. Bunun yanı sıra Kaesarea, coğrafi olarak imparatorluğun kuzey-güney; doğu-batı şehirleri arasındaki bağlantıyı sağladığı, dolayısıyla geniş bir art

¹¹²⁰ Hierokles'te bu kent, “*Regedoara*” şeklinde geçmektedir. Hierok. *Synek.* 37.

¹¹²¹ Hierok. *Synek.* 37.

¹¹²² Nitekim Doara'nın Mokissos kentinin bir piskoposluğu olduğunu Ramsay de belirtmektedir. Bk. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 296.

¹¹²³ Jones, *Cities of the Eastern Roman Provinces*, s. 184-85, 188; Cooper-Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadokia*, s. 17.

¹¹²⁴ Prokopios, “Kaesarea şehri, eski zamanlardan beri çok büyük ve nüfusluydu. Şehrin etrafı tek bir sur ile çevrili olduğu için saldırı yapmak kolay olup ve şehri savunması imkânsızdır... İmparator Iustinianos... güvenli bir garnizon ekleyerek şehri güçlü hale getirdi. Böylece Kappadokia Kaesarasında yaşayanların güvenliğini kontrol altına aldı.” bilgisini vermektedir. Bk. Prokop. *Aedi.* V. 4.7, 14.

bölgesinin olduğu ve özellikle doğuya çıkılacak olan bir seferde, askerî üssün yanı sıra ikmallerin ulaştırıldığı ve taşındığı en önemli kentlerden birisi olmuştur. Bu niteliklerinin yanı sıra imparatorluk mülklerinin de bu bölgede bulunması, Kaesarea'yı Anadolu'daki en önemli imparatorluk şehri konumuna getirmiştir diyebiliriz. Bu niteliklerinden dolayı tarihsel süreçten gelen bir kentleşme merkezi olduğu dolayısıyla en üst düzeyde iktisadi olarak varlığını devam ettirdiği ve iktisadî yapısının çok iyi olduğu anlaşılmaktadır. Şehir, Müslüman saldırılarına rağmen ticaret merkeziydi ki Müslüman tüccarlarla sık sık Kaesarea da bir araya gelinirdi.¹¹²⁵ Kappadokia bölgesinin coğrafi sınırlarının oluşmasında, Halys ve Euphrates nehirlerinin rolü oldukça önemlidir. Özellikle Euphrates Nehri, Roma İmparatorluğu'nun olduğu gibi Bizans İmparatorluğu'nun da Müslüman Araplar arasında doğal bir sınır oluşturmasını sağlamıştır. Dolayısıyla *thema* dâhilinde Kappadokia bölgesi, kendi içerisinde Müslüman Araplara karşı koymak amacıyla birçok önemli *bandon* ve *tourma* barındırmaktaydı ki genellikle eski Diokletianus dönemine ait Kappadokia I-II ve Armenia I eyaletlerini kapsayan *TIB* (Tabula Imperii Byzantini) de belirttiğimiz eyaletlerde, 330'dan fazla yerleşim yeri tespit edildiği görülmektedir. Geç Antik Çağ'da bu eyaletler birkaç şehre ev sahipliği yapmaktaydı. Jones, doğu şehirleri üzerinde yapmış olduğu çalışmasında 21 şehir tespit etmiş ve bunların 3'ü Bizans coğrafyacısı Hierokleste *regiones* olarak geçen yerleşimlerdir. Nitekim Jones, Hierokleste bu eyalete ait olan Podantus, Doara [Duvarlı] ve Mokissos yerleşimlerini tespit etmiştir. Jones, ayrıca Kamoulia¹¹²⁶ [Develi/Kemer] ve Kiskissos [Kayserinin güneyinde Yaylacık]¹¹²⁷ ve diğer küçük yerleşimlerden bahseder.¹¹²⁸ Geç Antikçağdan Orta Bizans dönemine kadar hem Kamoulia'nın hem de Kiskissos'un dini merkezler olduğu açıktır.

¹¹²⁵ Decker, "Frontier Settlement and Economy in the Byzantine East", s. 40.

¹¹²⁶ II. ve III. Konstantinopolis kilise konsillerine piskopos gönderen Kamoulia, aynı zamanda dini bir merkezdir. Bk. Decker, "Frontier Settlement and Economy in the Byzantine East", s. 240.

¹¹²⁷ Cooper-Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadokia*, s. 216; Kiskissos, 692'de oldukça dindar olan II. Iustinianos tarafından Konstantinopolis'te toplanan ve çoğunlukla imparatorluk sarayının kubbeli Trullo salonuna nispetle ancak orijinal adı Quinisext Konsiline (Yedinci Ekümenik Konsil) ve II. Nikea Konsiline temsilci gönderdiği görülmektedir. Kiskissos aynı zamanda, birçok dini ve toplumsal yapıyı içerisinde barındıran önemli bir yerleşim yeridir. Bk. Decker, "Frontier Settlement and Economy in the Byzantine East", s. 240.

¹¹²⁸ Decker, "Frontier Settlement and Economy in the Byzantine East", s. 240.

Bu tezimizin birkaç dayanağı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, ilk *themaların* kurulduğu dönemde Kappadokia Bölgesi'nin bir kısmının Anatolikon; bir kısmının ise Armeniakon *themasına* bağlı olmasıdır.¹¹²⁹ Dolayısıyla bu *thema* merkezlerinin, Müslüman Arapların doğrudan İç Anadolu bölgesine ulaştıkları Kilikya Geçitlerine oldukça uzakta bulunduğu görülmektedir. Ayrıca Müslüman Arapların tehdidi dolayısıyla bu merkezlerden gelecek olan askerî birliklerin uzun bir yolculuk ve ikmal sonucunda bölgeye ulaşması saldırılara tam anlamıyla yanıt verilememesini göstermektedir. İkincisi ise Anatolikon ve Armeniakon *themaları* dâhilinde Kappadokia bölgesinin uzak bölgelerinde bulunan *kleisouralarda* yeterli miktarda donanımlı askerinin bulunmaması dolayısıyla nüfus azlığı göze çarpmaktadır. Üçüncüsü ise coğrafyanın genişliği ve Toroslar ile dağlık sınırı göz önünde bulundurulduğunda *kleisoura* sayısının yetersiz olmasıdır. Kappadokia ve Toros sınırında yeterli sayıda özellikle donanımlı *kleisouraların* bulunmaması, Müslüman saldırılarına anında karşılık verme anlamında yetersiz kalmıştır. Bu bölgeden Anadolu'nun iç kısımlarına ulaşan saldırılar göz önünde bulundurulduğunda, bu stratejik coğrafyanın *thema* statüsüne yükseltilmesinde geç kalındığı dolayısıyla İmparatorluğun Müslüman Arap saldırılarını ciddiye almadığını kanıtlamaktadır. Kappadokia bölgesine yakın Bizans merkezî ordusu ve *thema* birliklerinin seferler esnasında toplandıkları üç önemli imparatorluk *apleton'u* bulunmaktadır. Bunlar, Koloneia¹¹³⁰, Kaesarea ve Bathyrryaks¹¹³¹ bölgeleridir. Nitekim Konst. Porph.'un *de ceremoniis* adlı eserinin bir kısmını oluşturan ve imparatorluk askerî seferlerinin teknik ayrıntılarını anlattığı bölümde, "...Eğer Tarsos üzerine sefer yapılacaksa *thema* birlikleri Koloneia [Aksaray]'da toplanmalı, ancak doğu bölgelerine yapılacaksa Boukellarion, Kharsianon ve Kappadokia strategoları, Koloneia'da

¹¹²⁹ Foss, "Cappadokia", s. 378.

¹¹³⁰ Aynı zamanda dinî bir merkez konumundadır. Bk. Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im spätem Byzanz*, s. 192.

¹¹³¹ Haldon, bu bölgenin Sivas'ın batısında Ak Dağ'ın kuzeydoğu yamacındaki Kalınırnak geçidinde olduğunu belirtmektedir. Bk. Haldon, *The Byzantine Wars*, s. 89; Nitekim imparatorluk ordularının toplandığı bu *aplekte*, ilk başta Armeniakon arazisinde bulunurken Kharsianon *theması* kurulduktan sonra bu *themanın* en önemli askerî bölgesi olmuştur. Bu bölgenin lokalizasyonu hakkında bkz. Hild-Restle, *Kappadokien (Kappadokia, Kharsianon, Sebasteia und Lykandos)*, s. 157-158.

İmparator ile buluşmalıdır. Tephrike [Divriği] üzerine bir sefer yapılacaksa Armeniakon themaları, Bathyrryaks'ta toplanmalıdır." bilgisini vermektedir.¹¹³²

Bu bilgiden de anlaşılacağı üzere Bizans kuvvetlerinin, dolayısıyla etraftan katılacak olan *thema* birlikleri, doğu ve civarına sefer düzenleyecekleri zaman bu stratejik bölgelerde toplandıkları anlaşılmaktadır. Nitekim bu dönemde Tephrike [Divriği] dolayısıyla Paulikanlar üzerine yapılan seferlerin toplanma yeri, tarihî kayıta geçen tabiriyle ἄπληκτον/*aplēktonu* Bathyrryaks bölgesiydi; Günümüze ulaşan tek Bizans destanı olan Digenēs Akritēs'te de, Digenēs'in ölümünden sonra, "...*Podandos'un ünlü adamları, Tarsoslular ve Kara Dağlılar, Bathyrryakslılarla birlikte Bağdat'tan seçkin adamlar... Uç Beyi Akritēs'in cenazesinde bulunmak için hemen hareket etmişler.*"¹¹³³ Destandan verilen bu bilgi göstermektedir ki bahsi geçen Bathyrryaks bölgesinde yerli veya artık yerlileşmiş, muhtemelen *thema* bölgesi dâhilinde oturan ve Bathyrryakslı olarak adlandırılan bir halkın olduğu anlaşılmaktadır.

Konst. Porph.'un *de Adm. Imp.* adlı eserinde, "*Kappadokia theması, eskiden Anatolikon themasının bir tourması*"¹¹³⁴ olarak bahsedilmektedir. Bilginin devamında, "*Bilinmelidir ki Mesihsever Hükümdar Leo zamanında, şu bandalar Boukellarion themasından Kappadokia themasına taşındılar: Yani Baretā topoteresia'sı*¹¹³⁵, *Balbadona [Çimşit Höyük/Bala] topoteresia'sı*¹¹³⁶, *Aspona [Şedit/Sarıhöyük] topoteresia'sı*¹¹³⁷ ve *Akarkous [Oğulbey]*¹¹³⁸ *topoteresia'sı*¹¹³⁹ ve

¹¹³² Konst. Porph. *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, s. 80.

¹¹³³ *Digenis Akritis The Grottaferrata and Escorial Versions*, Ed. and Trans. Elizabeth Jeffreys, Cambridge University Press 1998, s. 229; *Digenēs Akritēs Günümüze Ulaşan Tek Bizans Destanı*, Haz. Richard C. Dietrich, İstanbul 2009, s. 145-146.

¹¹³⁴ Konst. Porph. *de adm. imp.* 50.83-84.

¹¹³⁵ *TIB*'in "Baretā" maddesinde bu yerin tam tespiti yapılamamakla beraber R. Kiepert, ihtimal dâhilinde "Baratta" adındaki bölgeyi, bugün Karaman ili sınırları içerisinde bulunan ve çalıştığımız dönemde de "dini" önemini bildiğimiz "Binbir Kilise" bölgesine lokalize etmektedir. Nitekim Boukellarion'dan Kappadokia themasına devredilen diğer "topoteresia" bölgelerini dikkate aldığımızda Baretā topoteresia'sı da çok muhtemelen merkez Ankyra'nın güneyinde yer almış olmalıdır. Ancak Boukellarion idarî ve askerî coğrafyasının, bu bölgeye kadar ulaşıp ulaşmadığı net değildir. Dolayısıyla Kiepert'in tespiti kesin olmamakla beraber sadece ihtimal dâhilindedir. Bk. Belke-Restle, *Galatien und Lykaonien*, s. 143; Kiepert, *Karte von Kleinasien CIII. Konia*; Nitekim kilise kayıtlarında bölge, "Barata" olarak geçmektedir. Bölgenin kilise kaydı için bkz. *Notit.* 1.362; *Notit.* 2.426; *Notit.* 3.499; *Notit.* 4.378; *Notit.* 7.445; *Notit.* 9.227; *Notit.* 10.384; *Notit.* 13.390.

¹¹³⁶ Pertusi'nin yapmış olduğu tespite göre Balbadon, Aspona'nın 3-4 km. güneybatısındadır. Bk. Pertusi, *de them.* s. 121; Ayrıca Kiepert'in İç Anadolu haritasında da Balbadon, aynı şekilde "Çimşit Höyük" olarak tespit edilmiştir. Bk. Kiepert, *Karte von Kleinasien BIII. Angora*.

¹¹³⁷ Belke-Restle, *Galatien und Lykaonien*, s. 135; Miller, *Itineraria Romana*, s. 660; Bulut, *Eski Çağ'da Kappadokia Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası*, s. 9.

şu bandalar Anatolikon themasından Kappadokia themasına taşındılar: Yani Eudokias [Hamamkarahisar] *topoteresia'si*¹¹⁴⁰, Aziz Agapetos [Yeşilyurt/Kadıköy] *topoteresia'si*¹¹⁴¹, Aphrazeia [Kızıl Hisar] *topoteresia'si*¹¹⁴² ve bu yedi banda, yani dört tane Bukellarion'dan ve üç tane Anatolikon'dan [taşınanlar] bugün Kommata diye adlandırılan bir *tourma* oluşturdular.”¹¹⁴³

Konst. Porph.'un *de Adm. Imp.* adlı eserinde vermiş olduğu bu bilgiler konumuz açısından oldukça değerlidir. Çünkü verilen bilgiler, özellikle IX. yüzyılda üç *themanın* coğrafi sınırlarının ne olduğu ve nasıl değiştiği hakkında çeşitli fikirler ileri sürebileceğimiz bilgilerdir. İlk başta, metinden de anlaşılacağı üzere Kappadokia *tourması*, *thema* statüsüne yükseltilmeden önce Anatolikon *themasının* bir *tourması* mahiyetindedir. Bu statü, bölgede idarî ve askerî yetkili *tourmarkhes*'in emrinde belli bir sayıda askerî kuvvetin olduğunu kanıtlamaktadır. IX. yüzyılın sonu ve X. yüzyılın başında yani VI. Leo dönemi öncesi *thema* statüsüne yükseltilecek Kappadokia *themasına* VI. Leo döneminde, Bukellarion *themasından* özellikle Didymus günümüzde Sivrihisar/Günyüzü Dağlarının batısında, Haymana ve Haymana Platosu coğrafyasında bulunan Baretta [?], Balbadona, Aspona ve Akarkous/Gorbeus *topoteretesleri*; yine aynı coğrafyada ancak Anatolikon *theması* dâhilinde bulunan Eudokias, Aziz Agapetos ve Aphrazeia *topoteretesleri*, Kappadokia *themasının* idarî ve askerî yönetimine dâhil edilmiştir. Böylece kaynakta, dördü Bukellarion üçü Anatolikon *themasından* olmak üzere toplamda yedi *topoteretes* olduğu belirtilen bu askerî mevkilerin birleşimiyle Ankyra'nın hemen güneyinde “Kommata” adı verilen bir *tourma* teşkil edilmiş ve böylece Kappadokia *themasının* sınırları, VI. Leo döneminde özellikle batıya doğru genişletilmiştir. Anlaşılacağı üzere, Kappadokia *themasına* devredilen bu *topotereteslerin*, Ankyra'nın güneyinden Kaesarea'ya ulaşan ve imparatorluğun bu

¹¹³⁸ Çok muhtemelen Ankyra'nın güneyinden Kaesarea'ya ulaşan Roma askerî yolunun üzerindeki Gorbeus yerleşimidir. Nitekim Ramsay de Gorbeus kelimesinin, Akarkous kelimesinin diğer ismi olma ihtimali üzerinde durmuştur ve bu düşüncesinde de haklı olma ihtimali vardır. Bk. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 238; Belke-Restle, *Galatien und Lykaonien*, s. 118.

¹¹³⁹ Belke-Restle, *Galatien und Lykaonien*, s. 171.

¹¹⁴⁰ Belke-Restle, *Galatien und Lykaonien*, s. 163.

¹¹⁴¹ Kiepert, *Karte von Kleinasien BIII. Angora*; Belke-Restle, *Galatien und Lykaonien*, s. 208-9.

¹¹⁴² Kiepert, *Karte von Kleinasien BIII. Angora*; Belke-Restle, *Galatien und Lykaonien*, s. 131.

¹¹⁴³ Konst. Porph. *de adm. imp.* 50.92-100; Kommata için bkz. Belke-Restle, *Galatien und Lykaonien*, s. 193.

yolunu koruyan askerî bölgeler olduğu açıktır. Diğer bir yorumumuz ise, VI. Leo dönemine kadar Boukellarion *themasının* güneydoğu sınırının, Aspona *topoteretesi* olduğu hatta biraz daha güneyinde bulunan Parnasos'a kadar ulaştığı dolayısıyla Aspona ve Parnasos arasındaki coğrafi bölgenin, Boukellarion ile Kappadokia *themalarının* sınır hattını oluşturduğunu belirtebiliriz. Dolayısıyla Kappadokia *themasının* batı sınırının en uç noktasını Parnasos müstahkemi oluşturmaktadır ki *de them.* de Tuz Gölü'nün hemen doğusunda bulunan Parnasos, Kappadokia *themasının* müstahkemleri arasında sayılmıştır.¹¹⁴⁴ Yine aynı kaynakta sınırlar belirtilirken Kappadokia *themasının*, özellikle batısını Lykaonia aynı zamanda bu sınırın Boukellarion olduğu; kuzeydoğusunu Kaesarea; güneyini ise Loulon olarak adlandırılan müstahkeme hatta Podandos'a kadar ulaştığı bilgisi verilmektedir.¹¹⁴⁵

İdarî ve askerî garnizonların, bir *thema*dan yeni bir *thema* yönetimine devredilmesinde, yeni kurulan *themanın* asker ve garnizon sayısını artırmak, yeni *themanın* ve bağlı garnizonların stratejik önemini artırmak ve Müslüman Araplara karşı daha etkili mücadele etmek olduğu düşünülebilir. Nitekim bu durum imparatorluğun, bazı dönemlerde uygulamış olduğu nüfus yer değiştirmelerine örnek verilebilir ancak bu örnek, mevcut Anadolu içindeki garnizonların ve askerlerinin nakledilmesi şeklindedir. Dolayısıyla kaynaklarda, bu garnizolara, Anadolu dışından nüfus nakillerinin yapıldığına dair bilgiler mevcut değildir. VI. Leo döneminde, kaynaklara yansımamakla beraber göçlerin yapılmaması, Anadolu'nun bu dönemde nüfuslanmaya başladığını ve imparatorluğun, *themalarda* asker sıkıntısı yaşamadığını ve artık yerleşen bir sistemle *themaların*, kendi asker ihtiyacını karşıladığını düşündürmektedir.

Bu ifadeye göre Pertusi'nin vermiş olduğu bilgide bizim yapmış olduğumuz çıkarımı desteklemektedir. Ona göre devredilen bu yerleşimler, Tuz Gölü'nün batısında ancak *themanın* yakınında bulunan garnizonlardır: Aspona, Balbadona [Çemşit Höyük] ve Kinna [Yaraşlı] bu şekildedir.¹¹⁴⁶ Dolayısıyla yerini tam tespit edemediğimiz Baretta *topoteretiasını*, Tuz Gölü'nün batısında aramak daha mantıklı görünmektedir.

¹¹⁴⁴ Konst. Porph. *de them.* II.65.

¹¹⁴⁵ Konst. Porph. *de them.* II.36-40.

¹¹⁴⁶ Pertusi, *de them.* s. 121.

de them.'de Armeniakon II *theması* dâhilinde bulunan Kaesareia¹¹⁴⁷, Loulon Kalesi ve Podandos şehirlerinden kaynağın tabiriyle *Küçük Kappadokia*'nın sınırları olarak bahsedilmektedir.¹¹⁴⁸

Themanın kuzeybatı sınırını Boukellarion; batı sınırını Anatolikon sınırları içerisinde bulunan ve oldukça geniş bir kurak coğrafyayı kapsayan içerisinde Tatta Limne [Tuz Gölü]'yi de barındıran Lykaonia antik bölgesi; kuzeydoğu üst sınırını Kaesarea ve güney alt sınırını Podandos garnizonları¹¹⁴⁹; kuzey sınırını Kharsianon; güneybatı sınırını Kybistra [Ereğli]¹¹⁵⁰ garnizonuyla birlikte Seleukeia; güneydoğu sınırını ise İslâm devletinin *sûgûr*'u oluşturmaktadır.¹¹⁵¹ Kaynaklardan anlaşılan bu *themanın* en güney noktasını, önemli bir geçit bölgesi olan Podandos oluşturmaktaydı ki Podandos, aynı zamanda bir müddet sonra kurulacak olan Seleukeia *themasının* kuzey sınırının yanı sıra İslâm Devleti'nin kuzeybatı sınırını da belirlemektedir. *Themanın* kuzey sınırını ise, Korniaspa [Yozgat] şehri oluşturmaktaydı.¹¹⁵²

Bahsi geçen şehirlerin bazıları ilk dönemlerde Anatolikon *themasının* doğu sınır bölgelerini, özellikle Müslüman Arap saldırılarına karşı Toros geçitlerini koruyan müstahkem *kleisouraların* olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu şehirler, ilk başta Anatolikon ve Armeniakon *themaları* dâhilinde olup IX. yüzyılın ortalarında, batıda

¹¹⁴⁷ Aynı zamanda Kappadokia I bölgesinin *metropolitliği* konumundadır. Bk. *Notit.* 1.6; *Notit.* 2.1; *Notit.* 3.6; *Notit.* 4.6; *Notit.* 5.1; *Notit.* 6.1; *Notit.* 7.1; *Notit.* 8.1; *Notit.* 11.1; *Notit.* 12.1; Preisler-Kapeller, *Der Episkopat im späten Byzanz*, s. 169.

¹¹⁴⁸ Konst. Porph. *de them.* II.38-40; Bu bilgide ancak karışıklık söz konusudur. Bu yüzyıllarda Ποδενδοῦ adında ve bugünkü Pozantıya denk gelen bir kent vardır. Dolayısıyla 'Ποδεντόν adında bir kent olmamakla beraber Konst. Porph. da aynı yerin hem doğru hem de yanlış şekilleri yazılmıştır. Bk. Ramsay, *Anadolunun Tarihi Coğrafyası*, s. 498.

¹¹⁴⁹ X. yüzyıla ait *Takt. de l'Esc.* de Kappadokia strategosluğundan hariç ayrıca ó Ποδανδοῦ [Podandos] idarî ve askerî biriminden bahsedilmesi, burasının aynı yüzyılın muhtemelen ortalarında; kesin olarak da X. yüzyılın ikinci çeyreğinde ayrı bir idarî ve askerî birim olduğunu kanıtlamaktadır. Dolayısıyla bölgeye ayrı bir strategosun atanmış olma ihtimali söz konusudur. Bk. *Takt. de l'Esc.*, s. 267.

¹¹⁵⁰ Kybistra şehri, Müslüman Araplar tarafından ilk defa 708 yılında yağmalanmıştır. 714-15'te tekrar saldırıya uğradı. Harunü'r-reşid tarafından 806 yılında yıkıldı ve 831'de bölge yeniden yağmalandı fakat şehir, bir kez daha yeniden inşa edildi ve elli yıl sonra bölgede, Bizans ve Müslüman Araplar arasında ciddi bir çatışma yaşandı. Bk. Cooper-Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadokia*, s. 24.

¹¹⁵¹ Pertusi, *de them.* s. 121; *Themanın* bu dönemdeki sınırlarının, Antikçağ'daki Kappadokia Bölgesi'nin yaklaşık sınırlarına tekabül etmesi oldukça dikkat çekicidir. Kappadokia Bölgesi'nin Antikçağ'daki sınırları için bkz. Bulut, *Eski Çağ'da Kappadokia Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası*, s. 9-10.

¹¹⁵² J. Eric Cooper-Michael J. Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadokia*, Palgrave 2012, s. 14.

Boukellarion, kuzeyde Armeniakon, güneybatıda Kappodokia, doğuda Sebasteia, güneyde ise Lykandos *themaları* ile çevrili *Kharsianon theması* kurularak *kleisouralar* bu *themaya* dâhil edildiği anlaşılmaktadır.

Abbasi Halifesi Harunürreşid tarafından 806 yılında Rum topraklarına karşı başlatılan fetih sonucunda alınan bütün kalelerin Kappodokia *kleisourasına* ait olmaları şüpheli görünmektedir ki bu kalelerin bazıları daha öncede bahsedildiği üzere Anatolikon *theması* sınırları içerisindedir.¹¹⁵³

Coğrafyaya atıf yapılarak bahsedilen bu *themanın*, Halys Nehri'nden Toros hududuna kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Bu *themanın* bahsedilen ilk Arap coğrafyacısı İbn Hurdazbih, Kappadokia bölgesi kalelerinden birçoğunu zikretmektedir. İbn Hurdazbih'nin vermiş olduğu bilgilere göre; “*Kabâduk*¹¹⁵⁴ Bölgesi, sınırı Tarsus dağlarından [Toros], Ezene [Adana]¹¹⁵⁵ ve Massisa [Mopsuestia/Misis/el-Ma'mure]¹¹⁵⁶'ya kadar olan bölgedir. İçerisinde Kurra kalesi

¹¹⁵³ Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s. 45; Alınan kaleler için bkz. Taberî, *The History of al-Tabari*, Vol. XXX, Trans. C. E. Bosworth, The State University of New York Press 1989, s. 262.

¹¹⁵⁴ Farsça kaynağımız Anonim, *Hudûdü'l-Âlem de Kappadokia*, aynı şekilde “Kabâduk” şeklinde ifade edilmektedir. Bk. Anonim, *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, s. 184.

¹¹⁵⁵ Belâzûri'nin Ezene hakkındaki kayda göre, “*Ezene, 141 veya 142 yılında kuruldu. Horasan'dan gelen askerler Mesleme b. Yahya el-Beceli, Şam'dan gelenler ise Mâlik b. Edhem el-Bâhilî kumandanlığında bu şehrin etrafında ordugâh kurdular.*” bilgisini vermektedir. Bk. Belâzûri, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 194-95; Adana için bkz. Zgusta, § 14 Adana; DV. XX.23, 25.

¹¹⁵⁶ Steph. Byz. *Ethnika*. s. v. *Mopsu Hestia*; Edwards, *The Fortifications of Armenian Cilicia*, s.198-200; Jones, *Cities of the Eastern Roman Provinces*, s. 201; Prokopios, Kilikia'da, Mopsuestia olarak adlandırılan bir şehrin var olduğunu ve İmparator I. Iustinianos'un, Pyramus [Ceyhan] Nehri üzerinde bulunan ve tek geçiş noktasını oluşturan köprüyü tamir ettirip köprüyü güvenli hale getirdiğinden bahseder. Bk. Prokop. V. 5.4-7; Zgusta, § 855 Mopsu Hestia; Bu şehrin, Helenler arasında ruhani bir lider olan Mopsos tarafından kurulduğuna dair görüşler de vardır. Bkz. Muzaffer Demir, *Lidyalılar Mythos'tan Logos'a*, Ankara 2014, s. 32-33; Abbasiler döneminde, Massisa, Adhana ve Mar'aş, Şam sugûrunun önemli üç şehri; Sınır hattı kaleleri içerisinde Tarsus ise en önemli sınır kalesi olarak görülmektedir. Nitekim Ceyhan nehri boyunda bulunan Massisa ve Seyhan nehri boyunda bulunan Adhana, coğrafi olarak birbirine çok yakındır; Belâzûri'nin Massisa hakkındaki kaydına göre, “*İslâmiyet çağında el-Massîsa kalesini eski temelleri üzerine ilk defa yapan kimse, 84 yılında oğlu Abdullah b. Abdülmelik eliyle Abdülmelik b. Mervan olmuştur; kalenin inşaatı ve oraya asker yerleştirilmesi 85 yılında tamamlandı. Kaledeki kilise ambar yapıldı. Her yıl Antalya'dan kale muhafızları buraya gelirler; kışı geçirdikten sonra geri dönerlerdi; bunların sayısı, bin beş yüz ile iki bin arasındaydı.*” Bk. Belâzûri, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 191-92; Belâzûri'nin kaydından anlaşıldığına göre özellikle Massisa, Bizans kuvvetlerinin sürekli saldırısı altında olup Emevîli yöneticiler de artık bundan usanmış durumdadırlar: “*Ömer b. Abdülaziz el-Massîsa'ya kadar geldi; “Rumların buranın halkını muhasara etmesinden nefret ediyorum” diyerek bu kale ve Antakya ile el-Massîsa arasındaki diğer kaleleri yıkmak istedi. Bu kalenin, şehirde olanlarla Antakya'nın Rumlara karşı korunması için tamir edildiğini; eğer bu kaleyi yıkarsa, Antakya dışında düşmana karşı başka bir engelin kalmayacağını ona bildirdi...*” bilginin devamında ise, “*Ebu'l-Abbas, halife olunca, eski muhafızlara*

[Koron=Çömlekçi]¹¹⁵⁷ ve kaleler ve Antîgû ve Ecrab [el-Ahrab] ve “Zü’l-Kilâg”¹¹⁵⁸ vardır. Burası üzerinde bacalar bulunan bir dağdır ve Araplar bu dağı “Ze’l-Kılag” olarak adlandırmaktadır.¹¹⁵⁹ Bu isimde bozularak “Zi’l-Kilag” olmuştur. Buranın ismi “Cusestarûn” [Kyzistra/Yeşilhisar]¹¹⁶⁰ dur... İçinde 14 kale vardır ve Metâmîr [Matmüre/Nakida], Mâcide¹¹⁶¹, Belnese¹¹⁶² [Yeniköy/Eski Andaval], Melendise [Melendiz], Kûniye [Karbala/Güzelyurt], Melekûbiye [Derinkuyu], Beddâle, Bârenû [Kumluca] ve Sâlimûn [Selime] bunlardan bazılarıdır.”¹¹⁶³

Kudâme b. Ca’fer, “...sonra onu [Seleukeia] Kabaduk takip eder. Onun sınırları güneyden Cebel-i Tarsus, Azene, Massisa’dır. Batıdan Seleukeia’dır. Kuzeyden Natlıktır. Doğudan da Harşenedir. Askeri, 4.000 kişidir.”¹¹⁶⁴ bilgisini vermektedir.

ek olarak, el-Massîsa’ya dört yüz kişi daha gönderdi. 139 yılı gelince o, el-Massîsa şehrinin tamir edilmesini emretti; çünkü duvarları depremden yıkılmış; şehirde oturanların sayısı da azalmıştı. O, şehrin surlarını yaptırdı ve halkını 140 yılında oraya iskan etti; şehre de el-Ma’mure adını verdi.” Bk. Belâzurî, *Fütûhu’l-Büldân*, s. 192.

¹¹⁵⁷ Honigmann, Kiepert’a atıf yaparak Kurra’nın, Kappadokia’daki Orta Köy’den 30 km. kuzeydoğuda bugünkü Küre’de bulunduğunu iddia etmektedir. Bk. Honigmann, *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*, s. 42. Dipnot 9; Ramsay ise Koron adını doğru bir şekilde belirterek Koron’un Kappadokia kalelerinden birisi olduğunu ve kuvvetli ihtimal olarak Hasan Dağı eteklerinde şimdiki Viranşehir denilen kale harabelerinin olduğu yerde bulunması gerektiğini belirtir. Bk. Ramsay, s. 394; Ancak günümüzde ortaya konulan sonuçlar çerçevesinde bu bilginin de yanlış olma ihtimali vardır ki bahsedilen yerde Mokissos kenti bulunmaktadır; Nitekim çok muhtemel Koron olarak bahsedilen yer *TIB 2*’de belirtildiği üzere Kappadokia II bölgesinde bulunan Çömlekçi’dir. Bk. Hild-Restle, *Kappadokien*, s. 216.

¹¹⁵⁸ Nitekim Mesûdî de buradan Zü’l-Kilâ ve diğer bir adının Kybistra olduğu şeklinde bahsetmektedir. Bk. Mesûdî, *et-Tenbîh ve’l-işrâf*, s. 151.

¹¹⁵⁹ Belâzurî’nin vermiş olduğu bilgiye göre, “[Araplar arasında] Zü’l-Kilâ olarak bilinen kale, Zu’l-Kilâ’ kalesidir; Bu kale, üç büyük kaleden meydana gelmekteydi ve ismi değiştirilmiştir. Bu ismin Rumcadaki manası, “yıldızlarla beraber olan kale” demektir.” Bk. Belâzurî, *Fütûhu’l-Büldân*, s. 197.

¹¹⁶⁰ Kaynaklarda Κύζιστρα [Kizistra] şeklinde geçmekte olup şuan ki Zengibar Kalesidir. Bk. Hild-Restle, *Kappadokien*, s. 219; Bu bölgedeki piskoposluk için bkz. Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im spätem Byzanz*, s. 209.

¹¹⁶¹ Mesûdî, Matmüre ile Mâcide’yi aynı aynı yer olarak zikretmektedir. Bk. Mesûdî, *et-Tenbîh ve’l-işrâf*, s. 151.

¹¹⁶² Kaynaklarda Andabalis, Andavilis, Addaualis, Ambavalis olarak da geçmektedir. Bk. Hild-Restle, *Kappadokien*, s. 140; Andabalis yakınında bulunan muhtemelen bir imparatorluk çiftliği olan *Villa Palmati*’den bahsedilmektedir. Burası, Geç Roma döneminden itibaren Kappadokia bölgesinde imparatorluk, özellikle posta atlarının yetiştirildiği bir bölge olmuştur. At yetiştiriciliğinden dolayı bölgenin, imparatorluk mülkleriyle rekabet edebilecek kadar zenginleştiği tahmin edilmektedir. Bk. Cooper-Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadokia*, s. 78. Bk. Ramsay, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, s. 503-4.

¹¹⁶³ İbn Hurdazbîh, *el-Mesâlik ve’l-memâlik*, s. 84.

¹¹⁶⁴ Kûdame b. Ca’fer, *Kitâbü’l-Harâc*, s. 258.

Diğer *themaların* özellikle coğrafyaları hakkında ayrıntılı bilgiler vermeyen Mesûdî'nin, Kappadokia bölgesi hakkında ayrıntılı bilgiler verdiği görülmektedir. Bunun sebebi, muhtemelen Müslüman Arapların, Toros geçitlerini geçtikten sonra çok kısa bir süre içerisinde bu bölgeye ulaşması ve akıncıların, imparatorluk kuvvetleri ile sık sık bu coğrafyada karşılaşmalarıdır. Dolayısıyla Müslüman Araplar, bu coğrafya hakkında ayrıntılı bilgiye sahiplerdi. Nitekim Mesûdî, “beşinci bölge” olarak *Kabadok* [Kappadokia] Bölgesi'nden bahsetmektedir ve verilen bilgiye göre, “*Bu bölge, Ammûriye'nin sağında [doğusunda]dır. Onun içinde Kuratûn [Kurra] ve Yedaksi, Selandu, Rumca adı Kybistra olan Zü'l-Kılâ kaleleri ve Kûniya ve Vadi-i Salamon ve Vadi-i Tamisa bulunur. Bu bölgenin merkezi, Sugûruş-Şam'a kadar uzanan ve Mâcide olarak bilinen Matmûredir. Lü'lüe [Hısn-ı Sâfsâf/Loulon] kalesine 20 mil uzaklıktadır. Sınırı [kuzey] Arapçada “Nehr'ül-Milh” [Tuz Nehri] bilinen Alys [Halys/Kızılırmak] Nehrine uzanır...*”¹¹⁶⁵

Yâkût, “[Seleukeia] sonra Kabazûk [Kappadokia] bölgesine bitişir ve onun sınırlarının ilki *Cebel-i Tarsus ve Azene [Adana] ve Massisa'dır. İkincisi Selevkiye [Seleukeia], üçüncüsü Talagûs, dördüncüsü, Semlâr [Semalous] ve Harşene [Kharsianon] bölgeleridir ve Kilirc [Kleisourarkhes]'in menzili, Kurra [Koron] kalesidir ve ordusu 4.000dir. Kûriye yahut Kûniye ve Melkûniye [Malakopea/Derinkuyu]*¹¹⁶⁶ ve *Cerdiliye [Hardala/Karbala] ve diğer bölgelere göre bu bölgede daha güçlü kaleler vardır. Harşene onunla bitişiktir.*”¹¹⁶⁷ bilgisini vermektedir.

Belâzurî ve Taberî, Herakleios'un Mopsuestia ve Antiokheia arasındaki araziye nüfus yerleştirdiğini ve Müslüman Arapların gelişiyle, bu bölgelerdeki garnizonları geri çektiğini belirtir. Özellikle Mardaitler, iki devlet arasındaki “*insansız bölge*”yi sürekli yağmaladılar. Bununla beraber Emeviler ve Erken dönem Abbasileri, bölgeyi

¹¹⁶⁵ Mesûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 151.

¹¹⁶⁶ Tyana kentinin hemen kuzeyindedir. Bk. Hild-Restle, *Kappadokien*, s. 297; Malakopeia kenti, Geç Roma döneminde 20.000 bin kişilik nispeten büyük bir nüfusa, geniş özel iktisadî kaynaklara ve geleneksel etkinliklere ev sahipliği yapmasına rağmen asla idarî ya da resmî kilise yönetim ağına dâhil edilmedi. Bu konuda Malakopeia, sıradışı değildir. Nitekim birçok köşesine çekilmiş yerleşmeler, muhtemelen kendilerinin bağlı olduğu yönetimlerden daha büyüktüler. Sivil statüleri eksik olmasına rağmen bu tarz şehirler, yerel önemli iktisadî yapısı ve nüfusuyla diğer şehirlerle benzer özellikleri taşımaktaydılar. Bk. Cooper-Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadokia*, s. 19; Digenes Akrites destanında bu bölgede geçen bir olayda anlatılmaktadır. Bk. Digenes Akrites, III.65-76.

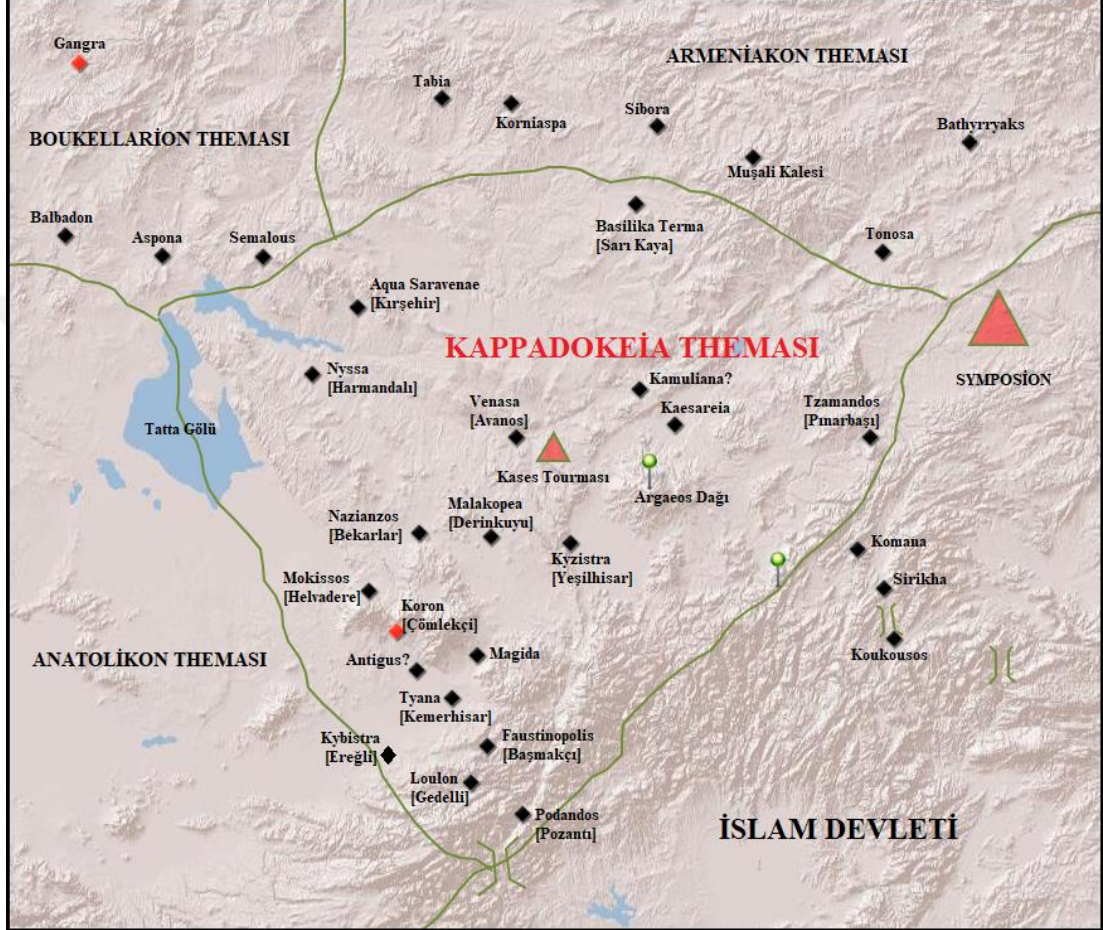
¹¹⁶⁷ Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, s. 112.

güçlendirmek için yoğun çaba içerisine girdiler ve yüksek bölgeleri ellerinde tutan Bizanslılara karşı Müslüman akınlarının bir basamak noktası olan Mopsuestia'yı hâkimiyetlerine aldılar. 965'de John Tzimiskes son olarak bölgeyi ele geçirdi.¹¹⁶⁸ 840 ve 899 yıllarında bu *themanın* asker sayısının Arap kaynaklarında verilen bilgilerle aynı yani 4.000 kişi olduğu ve bu dönemde *strategos*'unun, 24 *libre* yani 1.728 *nomisma* roga aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim *themanın* 842 yılı itibariyle askerler ve yöneticilerle birlikte *themada* 4.131 kişinin bulunduğu görülmektedir.¹¹⁶⁹

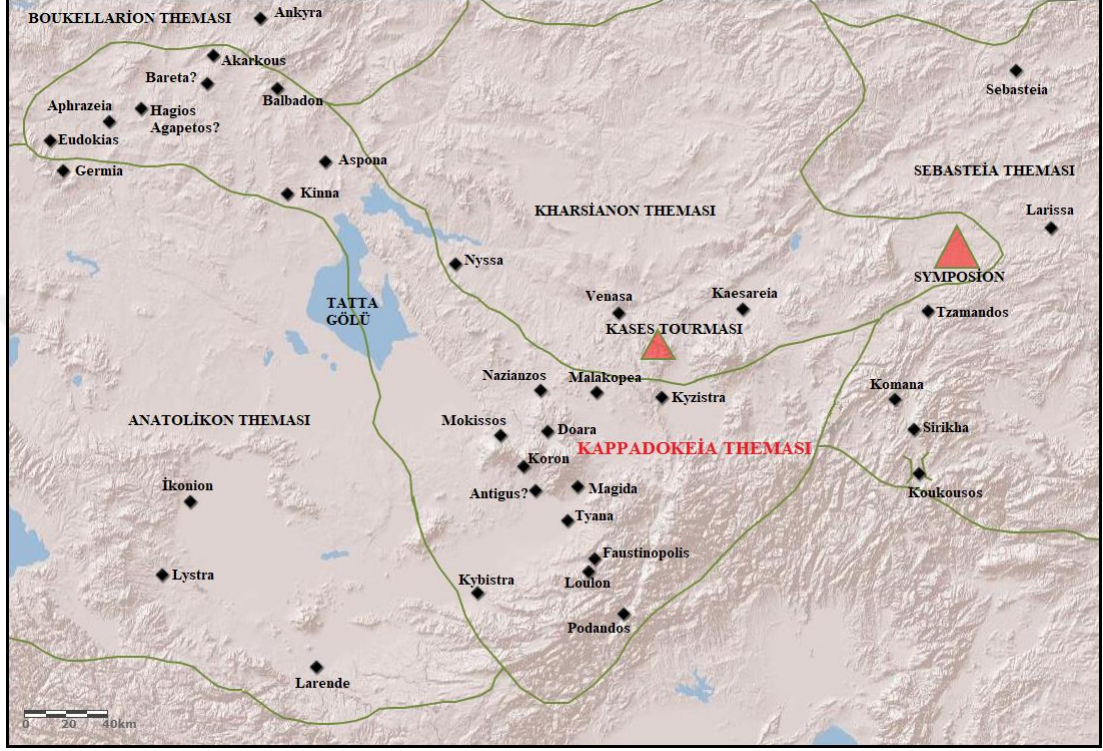

¹¹⁶⁸ Decker, "Frontier Settlement and Economy in the Byzantine East", s. 246.

¹¹⁶⁹ Treadgold, *Byzantium and Its Army 284-1081*, s. 67, 130, 134.

(Harita-16: IX. Yüzyılın Başlarından İmparator VI. Leo Dönemine Kadar
Kappadokia Themasi İdarî ve Askerî Coğrafyası)

(Harita-17: İmparator VI. Leo Döneminde Kappadokia *Themasi* İdarî ve Askerî Coğrafyası)

3.5. Khaldia *Theması*

Doğu Karadeniz'in hem iç hem de kıyı bölgelerindeki tarihî coğrafyayı kapsayan Khaldia, eskiçağlardan itibaren özellikle Anadolu'nun en önemli coğrafyalarından birisi olmuş ve birçok yerleşime ev sahipliği yapmıştır. Dönem itibariyle Khaldia, kuzeyde Karadeniz, güneyde Koloneia; batıda Armeniakon *theması* ve doğuda ise İslam devleti ile sınırdır.

3.5.1. Tarihi

Armeniakon *themasına* bağlı bir coğrafya olmasından dolayı kaynaklarda tarihi hakkında ayrıntılı bilgi olmamakla beraber *thema* sistemi dâhilinde günümüzde Doğu Karadeniz olarak adlandırılan bölgede, IX. yüzyılın başlarındaki Rus saldırılarına karşı koymak için Khaldia adında bir *themanın* kurulduğu görülmektedir. Konst. Porph. *de them.* adlı eserinin Khaldia bölümünde *thema* adının, “*Khaldaniler*” olarak adlandırılan isimden türediğini belirtirken¹¹⁷⁰; Trabzon tarihine dair değerli çalışmaları olan Bryer, bu *thema* adının, “*Urartuların Güneş Tanrısı*” olan “*Haldi*”den dolayısıyla Urartucadan geldiğini; günümüzde bu bölgedeki bazı köylerin hala “*Halt*” olarak isimlendirildiğini ifade etmektedir.¹¹⁷¹ Bu bilgilerinde gösterdiği gibi bazı *themaların* adlandırılmasında, daha önceden kullanılan tarihî isimlerin tercih edildiği ve bu isimlendirmelerde tarihî bir sürekliliği devam ettirme amacının taşındığı düşünülebilir.

Konst. Porph. *de them.*'un Khaldia bölümünün girişinde, Ksenophon'un *Anabasis* adlı eserine atıfta bulunularak Hellen yerleşimi olan Trapezous'un bir *metropolis* [şehir] olduğu ve bu şehrin *Khaldia theması* olarak adlandırıldığı belirtilmektedir.¹¹⁷² Dolayısıyla bu *thema* merkezinin “*Trebizond*” olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Polemonion=Pontus Polemoniakus ve Keltzene=Erzincan¹¹⁷³ olarak bilinen bölgeler, *thema* kurulmadan önce 800 yılında Armenia I idarî ve askerî bölgesinin bir

¹¹⁷⁰ Konst. Porph. *de them.* VIII.10-11.

¹¹⁷¹ A. Bryer-D. Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Vol. I, DO 1985, s. 1; Anthony Bryer, “Greek and Türkmens: The Pontic Exception”, *DOP*, Vol. 29, 1975, s. 116-117; Türkçesi için bkz. Anthony Bryer, “Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası”, *KİD*, Çev. M. Sibel Dinçel-Murat Keçiş, S. 16, Bahar 2014, s. 180.

¹¹⁷² Konst. Porph. *de them.* VIII. I-II.

¹¹⁷³ Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im spätem Byzanz*, s. 183.

tourmasıdır.¹¹⁷⁴ 824 yılında bölge, aynı şekilde Armeniakon *themasına* bağlı bir *dukatus*=düklük statüsüne getirildi. Bu durumda Khaldia Bölgesi, *thema* haline getirilmeden önce Armeniakon *themasının* bir parçası olarak görülmekle birlikte bölgenin, Karadeniz kıyılarına ulaşan Rus saldırılarını engellemek amacıyla VIII. yüzyılın ilk yarısında *düklük* statüsünde olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁷⁵ Dolayısıyla Khaldia *themasını*, kuzeydoğu Anadolu'nun bir sınır *theması* olarak tanımlayabilmekle birlikte coğrafi olarak *themanın* kuzeyinde Pontos Eukseinos=Karadeniz, doğusunda Arap sınırı, güneyinde Koloneia ve batısında ise Armeniakon *themaları* bulunmaktaydı.¹¹⁷⁶

3.5.2. İdarî ve Askerî Yönetimi

Khaldia *thema strategosunun* ve *metropolitliğinin* merkezi Trebizond olup Trebizond, hem kıyı hem de iç bölgeleri özellikle de doğuyu kıyı bölgelerine bağlayan ticarî yolların geçtiği bir güzergâhta¹¹⁷⁷ fakat Bryer'in deyişiyle "Anadolu'dan izole edilmiş" bir bölge de yer almaktadır.¹¹⁷⁸ Doğu Karadeniz'in yüksek dağlarla çevrili¹¹⁷⁹, dik kıyılar boyunca uzanması ve doğal limanı dolayısıyla ticarî [kıyı ve iç bölge] öneminden dolayı Khaldia *dukatus* yönetiminin¹¹⁸⁰, 840 yılına kadar *thema* statüsüne yükseltildiği anlaşılmaktadır.¹¹⁸¹

Nitekim 842-3 yılları arasındaki Takt. Usp.'de Khaldia *theması* yönetimi; *Khaldia patriği ve strategosu*, *Khaldia düklüğü* ve *Khaldia arkhonu*¹¹⁸² olarak üç farklı şekilde bahsedilmektedir. Bu da Khaldia *themasının* idarî ve askerî önemini göstermektedir. Bilindiği üzere Doğu Karadeniz bölgesi diğer adıyla Pontus,

¹¹⁷⁴ C. Foss, "Chaldia", *ODB*, I, s. 404.

¹¹⁷⁵ Konst. Porph. *de them.* VIII.III; Treadgold, "Three Byzantine Provinces and the First Byzantine Contacts with Rus", s. 142.

¹¹⁷⁶ Pertusi, *de them.*, s. 138.

¹¹⁷⁷ Konst. Porph. *de Adm. Imp.* 53.524-525; Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 182.

¹¹⁷⁸ Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 180; Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey II*, s. 50.

¹¹⁷⁹ Bölgenin 4000m.'ye kadar ulaşan yüksek sıradağlar ile korunaklı ve ulaşımın oldukça zahmetli olması dolayısıyla bu sıradağların İslâm devleti ile adeta sınır teşkil etmesini sağlamıştır.

¹¹⁸⁰ Winfield, "The Northern Routes across Anatolia", s. 155.

¹¹⁸¹ Oikonomidés, *Listes*, s. 349.

¹¹⁸² *Takt. Usp. Listes*, s. 49, 53, 55; IX. yüzyıla ait olan bir sikkede bölgenin yöneticisi, *Khaldia dükü ve imparatorluk protospatharios'u* şeklinde geçmektedir. Bk. Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/3, No. 3226 A.

doğuşundan itibaren Hıristiyanlığın tahribata uğramadan kaldığı ancak civar kültürler ile gerekli etkileşimlerin olduğu önemli coğrafyalardan birisi olmuştur. Dolayısıyla *thema* dâhilinde idarî, askerî ve ticarî niteliklerinin yanı sıra dinî niteliği de ön plandaydı. IX. yüzyılda Philotheos'un *Klētologion*¹¹⁸³ adlı eserinde bölge ve yöneticisi, *Khaldia strategosu*, *Khaldia prokonsül patriği ve strategosu*¹¹⁸⁴; Tak. Beneš.'de *Khaldia strategosu*¹¹⁸⁵; Konst. Porph. *de caer.*'de *Khaldia strategosu*¹¹⁸⁶ ve Takt. de L'Esc.'de *Khaldia düklüğü* ve *Khaldia*¹¹⁸⁷ şeklinde bahsedilmektedir.

Khaldia birliklerinin, *thema* statüsüne çıkarıldıktan sonra bu *themanın* güney sınırını oluşturan Koloneia *thema* yönetici ve birlikleriyle, özellikle isyancı hareketleri bilinen Paulikianlar üzerine yapılacak olan seferlere Koloneiayla beraber katıldıkları¹¹⁸⁸; bu seferler sırasında bazen iki *themanın* tek bir *strategos* [monostrategos]un emrine verildiği görülmektedir.¹¹⁸⁹ İki *thema* birlik yönetiminin tek bir *strategosun* emrine verilmesi, sistem içerisinde herhangi bir sorun çıkarmamakla birlikte sefere çıkan asker sayısının az olduğu zamanlarda birliklerin tek bir *strategos/dük* tarafından idare edilmesi, idarî ve askerî açıdan daha olumlu görünmektedir.

“Trabzon İmparatorluğu'nun Tarihi” adlı ünlü eserinde Fallmerayer, “...Trabzon sahillerindeki yerlerin adlandırılması ve düzenlenmesi, Khaldia valisi ve düklerinin Bizans'tan ayrılmanın çaresini aradıkları ve kendilerine “Trabzon Dükleri” adını verdikleri XI. asra kadar devam etmiş, bölgeye ise Khora Trapezousia diye isimlendirmeye başlamışlardı.”¹¹⁹⁰ iddiasını ileri sürmektedir. Ancak yukarıdaki kaynaklarımızda da görüleceği üzere, dönem itibarıyla bölgenin idarî ve askerî teşkilatlanmasına dair bilgiler, bölge yöneticisinin *strategos* veya *dük* olarak adlandırıldığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim dönemin tanığı Skylitzes'in *Synopsis Historiarum* adlı eserinde, “*Khaldia ve Koloneia dükleri*”¹¹⁹¹

¹¹⁸³ Kazhdan, “Philotheos, Kletologion of”, s. 1661-1662.

¹¹⁸⁴ Phil. *Klet.*, s. 101, 139.

¹¹⁸⁵ Takt. Beneš., s. 247.

¹¹⁸⁶ Konst. Porph. *de caer.* II.50.1.

¹¹⁸⁷ Takt. de l'Esc., s. 263, 265.

¹¹⁸⁸ Sklit. Kont. I. s. 379, 625.

¹¹⁸⁹ Theop. Kont. *Vita Basilii.* 40.17.

¹¹⁹⁰ Jakop P. Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, Çev. Ahmet Cevat Eren, Ankara 2011, s. 15.

¹¹⁹¹ Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 272.

aynı yönetici adıyla anılmaktadır. Ayrıca bölge yöneticisinin “*dük*” olarak adlandırılması, *thema* dâhilinde bölgenin tarihi bir sürecini göstermekle birlikte aynı zamanda idarî ve askerî bir sistemin varlığını dolayısıyla varolan bu sistemin işlediğini de göstermektedir. Fallmerayer’in iddia ettiği gibi bölge yöneticisi/lerinin “*dük*” veya coğrafyasının “*khora*” olarak adlandırılması -ki kaynaklarımızda kırsal bölge “*khora*” olarak adlandırılmaktadır- bölge yöneticilerinin, merkezî yönetimden ayrılmak gibi bir düşüncesinin olduğunu ifade etmemektedir.

Vermiş olduğu bilginin devamında Fallmerayer, “*Kedrenos* [ya da Skylitzes], 1054 tarihlerinde *Isaak Komnenus* [İsaakios Komnenos] zamanındaki *Koloneia* ve *Khaldiya* lejyonlarını bize “*Khaldiya* ve *Kolonialıların lejyonları diye bahsediyor*”¹¹⁹² şeklinde yanlış bir bilgi vermektedir. Bu bilgi esasında şu şekilde olmalıdır: 1054 tarihinde imparatorluğun yönetiminde, İsaakios Komnenos değil IX. Konstantinos Monomakhos vardır ve Skylitzes’in burada vermiş olduğu bilgi, esasında VI. Mikhail Bringas dönemine yani 1056-1057 tarihlerine ait bir bilgidir ve dönem itibariyle hem merkezî hem de *thema* birlikleri için *lejyon* tabiri kullanılmaz. Metnin Grekçesinde Skylitzes bilgiyi, “...τῶν συμμάχων τρία τάγματα καὶ τοὺς δύο τῶν τε Κολωνειατῶν καὶ τῶν Χαλδίων.../...iki *Koloneia* ve *Khaldia* [*thema* birlikleri] ve üç müttefik tagmata [Frank ve Rus] birlikleri...”¹¹⁹³ şeklinde vermektedir.

773 ve 809 yıllarında Armeniakon *themasına* bağlı olan *Khaldia* düklüğünde, 840 ve 899 yılları itibariyle *themanın* askerî gücü, 4.000 askerin ve idarecileriyle birlikte toplamda 4.131 kişinin bulunduğu ve *strategosunun* 842 yılı itibariyle 24 *litrai* yani 1.728 *nomisma* roga aldığı görülmektedir.¹¹⁹⁴

Themalar konusunun en önemli kaynağı olan Konst. Porph.’un *de them.* adlı eserinde, stratejik önemine rağmen *Khaldia themasının* coğrafyası ve garnizonları hakkında ayrıntılı bilgi verilmemesi oldukça dikkat çekicidir. Ancak bu eksikliği gidermek için *Khaldia* hakkında bilgi veren diğer Bizans ve Arap kaynaklarına bakmakta fayda vardır.

¹¹⁹² Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, s. 15-16; Ayrıca dpnt 51.

¹¹⁹³ Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 457.

¹¹⁹⁴ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 67, 122, 134.

Themanın önemli iki merkezi, Kerasous [Giresun]¹¹⁹⁵ ve özellikle de Trebizond'un hem deniz hem de kara ticaret yollarının kesiştiği stratejik bir bölgede bulunması, bölge *thema* idaresinin gelirlerinin yüksek olmasını sağlamıştır. Nitekim 911-912 yılında yazıldığı ve İmparator VI. Leo (886-912) tarafından yürürlüğe konulduğu tahmin edilen *Tò éparchikòn βιβλίον*/Eparkhos Kitabı¹¹⁹⁶ adlı kitabın IX. yani “*Keten Tüccarları*” adlı bölümünde, “*Keten tüccarları, ithal edilebilen her türlü kaynaktan, Strymon [Struma] ya da Pontus ya da Kerasous [Giresun] ya da diğer şehirler olsun dokuma ketenleri serbestçe satın alabilirler. Bambakinos¹¹⁹⁷ olarak adlandırılan keten tunikleri, bestiopratailer¹¹⁹⁸ de tedarik edebilirler.*”¹¹⁹⁹ bilgisi verilmektedir. Bilgiden de anlaşılacağı üzere Pontus¹²⁰⁰ ve Kerasous, X. yüzyılda keten ve ürünlerinin üretildiği ve ticaretinin yapıldığı önemli ticarî merkezlerdir. Keten üreticileri ve satıcılarının yanı sıra bölgede, ipek tüccarlarının da bulunduğu ve ihtiyaç duymaları halinde dokuma keten satın almalarında herhangi bir engel olmadığı metinde ayrıca vurgulanmaktadır.

X. yüzyılın önemli coğrafyacılardan birisi olan İstahrî de *el-mesâlik vel-memâlik* adlı eserinde, “*İrmeniye, Rum topraklarına komşudur... Yöreye hâkim olanların Tarâbzünde [Trabzon] denilen yerden Rum topraklarına giriş yeri vardır. Burada tüccarlar toplanır ve ticaret için Rum ülkesine girerler. Rum giysileri ve ipek*

¹¹⁹⁵ Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im späten Byzanz*, s. 185; Kerasous, özellikle iç bölgeler ile olan iletişimini, Koloneia themasının merkezî olan Koloneia [Şebinkarahisar] ile sağlamaktaydı. Dolayısıyla aynı durum Koloneia'nın Kerasous vasıtasıyla denize ulaşması anlamında da geçerlidir ve anlaşılacağı üzere iki merkez, birbirine hem idarî ve askerî hem de sosyo-ekonomik olarak bağlı konumdadır.

¹¹⁹⁶ *Eparkhos Kitabı*, bir derleme ve aynı zamanda Konstantinopolis'deki en önemli loncaları ve bu loncaların görevlerini içeren bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tarihe kadar Konstantinopolis'in kent yönetimi hakkındaki kaynakların yetersizliği göz önünde bulundurulduğunda kaynağın, başşehirdeki ticaret ve esnaf organizasyonu hakkında bilgiler vermesi başşehirin kent yönetim tarihi açısından oldukça kıymetlidir. Bu kıymetli eser, 1891-2'de İsviçreli Profesör Jules Nicole tarafından Cenevre Üniversitesi kütüphanesinde bulunan 14. yüzyıla ait bir elyazmasında tesadüfen keşfedilmiş ve 1894'te basılmıştır. Bk. A. E. R. Boak, “Notes and Documents the Book of the Perfect”, *Journal of Economic and Business History I*, (Basım Yersiz), 1929, s. 597; Cüneyt Güneş, “Hıristiyan İdeolojisi ve Otarşi Bağlamında Bizans Ekonomisi”, *History Studies*, Vol. 7/2, Haziran 2015, s. 58.

¹¹⁹⁷ Kökeni Βάμβαξ olup pamuk anlamına gelmektedir. Bk. Liddell-Scott, “Βάμβαξ”, s. 274.

¹¹⁹⁸ İpek kumaş tüccarları. Eparkhos Kitabının, IV. bölümü doğrudan bu ipek kumaş tüccarlarıyla ilgilidir. Bk. *EB*. IV.1-9.

¹¹⁹⁹ *EB*. IX.1.

¹²⁰⁰ Pontus ile vurgulanmak istenen, muhtemelen themanın merkezi Trebizond'dur.

kumaşlar Tarâbzünde'den bu civara dağılır."¹²⁰¹ bilgisi verilmektedir. Burada Trabzon ve çevresinin, Kafkasya-Orta Asya-Uzakdoğu ticarî mallarının giriş aynı zamanda XV. yüzyıl seyyahı Clavijo'nun da belirttiği gibi "*bütün malların toplandığı ve satıldığı yer*"¹²⁰² olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bununla beraber kaynakta, muhtemelen ketenden yapılan Rum giysilerinin ve Trabzon'a getirilen ipek kumaş ticaretinin vurgulanması, Eparkhos kitabında verilen bilgiler ile de örtüşmektedir.

Diğer bir kaynağımız Konst. Porph.'un *de caer.* adlı eserinde, bölgenin ticarî gelirlerinin yüksek olması ve imparatorluğun ticarî olarak almış olduğu *kommerkion* vergisini, Khaldia *strategosunun* toplaması ve bu vergiden kendisine pay almasından dolayı bölge *strategosunun rogasının* 10 *litrai* olduğu; 10 *litrai* de topladığı *kommerkion* vergisinden aldığı toplamda ise *rogasının* 20 *litrai*'ye denk geldiği bilgisi verilmektedir.¹²⁰³ Dolayısıyla X. yüzyılın başında verilen bu bilgiden, bölge *strategosunun rogasının*, 10 *litrainin* imparatorluk hazinesinden karşılandığı *strategosun*, toplamda 20 *litrai* yani 1.440 *nomisma roga* aldığı anlaşılmaktadır.

Bölgedeki ticarî faaliyetlerin sadece imparatorluk için değil komşu milletler içinde hayatî önem taşıdığı Konst. Porph.'un diğer eseri, *de Adm. Imp.*'da özellikle vurgulanmaktadır:

"Kherson şehri adamları isyan eserse ya da imparatorluk emirlerine karşı bir faaliyete girişilirse, Konstantinopolisteki bütün Khersonluların gemileri, ürünleriyle el konulmalı ve Khersonlu gemiciler ve yolcuları, tutuklanmalı ve hapse atılmalı, sonra üç imparatorluk temsilci, birisi Armeniakon themasının kıyısına, birisi Paphlagonia themasının kıyısına diğeri de Boukellarion themasının kıyısına bütün Khersonluların gemilerine ve mallarına el koymak için gönderilmelidir. Buradaki Khersonlular tutuklanmalı ve hapishaneye atılmalıdırlar. Onlara talimat verildiği

¹²⁰¹ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, Çev. Murat Ağarı, İstanbul 2015, s. 179; Trabzon'un ticarî önemine dair Mesudî de bilgi vermektedir: "*Bu deniz sahilinde Trabezunda bulunmaktadır. Burası, deniz sahilinde bir şehirdir. Şehrin, her yıl ticaret maksadıyla Müslüman, Rum, Ermeni vs. tacirlerden başka Keşek diyarından da birçok tacirin geldiği pazarları vardır.*" Bk. Mesudî, *Murûc Ez-Zehab*, Çev. D. Ahsen Batur, İstanbul 2011, s. 133; X. yüzyıl İslâm coğrafyacısı İbn Havkal da bu yüzyılda imparatorluk coğrafyasında en büyük vergilerin Trabzon ve Antalya'dan alındığından bahseder. Bk. İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2014, s. 168.

¹²⁰² Ruy Gonzâlez de Clavijo, *Timur Devreinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 2016, s. 79.

¹²⁰³ Konst. Porph. *de caer.* 50.1-2.

gibi rapor vermelidirler. Dahası bu üç imparatorluk temsilcisi, Paphlagonia ve Boukellarion ticarî gemilerini yasaklamalı ve şarap ve tahıl ya da diğer faydalı ürünler ve ticarî ürünlerle Kherson'a geçmek isteyen Pontus'un kıyı gemilerini de yasaklamalı. Sonra Strategos'a Kherson şehrine hazineden verilen 10 litrai'ye ve verginin 2 litraisine de el koyması talimatı verilmeli ve sonra Strategos, Kherson'dan çekilmeli ve başka bir şehre gitmeli ve orada kalmalıdır. Khersonlular Romanya'ya seyahat edemezler ve Peçeneklerden ticaret aracılığıyla almış oldukları balmumu ve işlenmiş deriyi satamazlarsa yaşayamazlar. Eğer tahıl, Armeniakon'un her iki tarafından ve Boukellarion ve Paphlagonia'dan ve Aminsos [Samsun]'dan geçmezse Khersonlular yaşayamazlar [yani açlıktan ölürlər].”¹²⁰⁴

Bu bilgidən, hem Khersonluların hem de Bizanslıların ticarî anlamda birbirlerine bağlı oldukları; Khersonluların, özellikle Karadeniz'in kıyısında bulunan şehirler ile ciddi ticarî faaliyetlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu ticarî faaliyetlerin temelinde, buğday, arpa ve yulaf gibi temel besin ürünleri bulunmaktaydı. Görüleceği üzere herhangi bir isyan dolayısıyla imparatorluğun Khersonlular adına yaptırımları oldukça ağır olup bölgeye gerekli malların gitmemesi durumunda sonuçlarının daha da ağırlaşacağı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla imparatorluk ticarî merkezleriyle herhangi bir olumsuz durum sonucunda ticaretin gerçekleştirilememesi, sadece Kherson'u ve Khersonluları değil onların vasıtasıyla başka bölgeler ile olan ticarî ilişkileri ve yaşantıları da etkileyeceği aşikârdır.

Bizans kaynaklarının yanı sıra bu *thema* hakkında Arap kaynakları da bilgi vermektedir. Khaldia *strategos*unun merkezini Araplar, Akrita, İkrita ve bazen de Akritiya şeklinde adlandırmışlardır.¹²⁰⁵ İbn Hurdazbih, “*Haldiye [Khaldia] bölgesinin sınırı Erminiye'ye kadar uzanır ve içinde altı kale bulunmaktadır.*”¹²⁰⁶ bilgisini vermektedir. Kudâme b. Ca'fer, “[Armeniakondan] sonra *Haldiye [Khaldia] uzanır. Onun sınırları, Ermeniye şehri, ikincisi Bahrü'l-Hazar, üçüncüsü Armenyâk, dördüncüsü de aynı şekilde Armenyâktır. Ordusu 4.000 askerdir.*” bilgisini vermektedir.¹²⁰⁷; Khaldia hakkında İbnü'l-Fakih ise “...*Istartagus [Strategos]'un merkezi, İkrita/Akrita'dır ve ordusu 10.000 kişiliktir ve iki tarmuhan*

¹²⁰⁴ Konst. Porph. *de Adm. Imp.* 53.512-535.

¹²⁰⁵ Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s. 50.

¹²⁰⁶ İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 108.

¹²⁰⁷ Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 258.

[Tourmarkhos]'ı vardır. Burada çok sayıda kale ve şehir vardır."¹²⁰⁸ bilgisini vermektedir. *Thema* bağlamında Kudâme b. Ca'fer'in vermiş olduğu sayısı makul görülmekle birlikte İbnü'l-Fakih'in vermiş olduğu sayı abartılıdır. Nitekim bilgide verilen, *strategosun* altındaki iki *tourmarkhos*, *thema* asker sayısının 10.000'e ulaşamayacağını da kanıtlamaktadır. Küçük *themalardaki* bir *tourmarkhos*'un emrinde, 2000-3000 arasında bir asker sayısının olduğu bilinmekle birlikte bu sayısı, *thema* dâhilinde 4000-6.000 arasında düşünölmelidir.

3.5.3. Coğrafyası ve Sınırları

Doğu Karadeniz'in özellikle güneyden yüksek dağlarla çevrili ve dik kıyıları boyunca uzanması, bölgenin Anadolu'dan izole bir halde kalmasını sağlamıştır. Ancak bu coğrafi şartlar, yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere bölgenin özellikle ticarî potansiyelini etkilememiştir. Nitekim *themanın* merkezi Trebizond, Çoruh Vadisi vasıtasıyla Anadolu'nun içlerine hatta Doğu Anadolu üzerinden Güney Kafkasya ve İran'a ulaşan geniş bir ticarî hinterland'a sahiptir. Nitekim Orta Asya'dan ve İran'dan gelen ticarî mallar, Trebizond limanına ulaştıktan sonra kuzeyde bulunan Kherson [Kırım]'a, Sinope [Sinop] vasıtasıyla Amastris [Amasra], Herakleia [Karadeniz Ereğlisi] ve buradan da Konstantinopolis'e ulaşmaktaydı.¹²⁰⁹ Dolayısıyla *thema* yönetimi dâhilinde özellikle VIII. ve XI. yüzyıllar arasında Trebizond, her yönden bir kavşak noktası vazifesi görmekte ve canlı bir ticarî hayata ev sahipliği yapmaktaydı. Nitekim özellikle iktisadî gelirlerinin yüksek olmasından dolayı bölgenin *thema* statüsüne yükseltilmesi, idarî, askerî ve sosyo-ekonomik olarak imparatorluğun yararına olmuştur.

Strategosluk merkezinin bulunduğu kıyı bölgelerinin, özellikle Lykos [Kelkit], İris [Yeşilirmak] ve Akampsis [Çoruh] nehir vadileri aracılığıyla iç bölgelerde bulunan *bandon* ve *tourmaların* hatta Lazika bölgesinde bulunan *kleisouralar* ile birbirine bağlandığı görölmektedir.¹²¹⁰ Bölge için oldukça önemli olduğu anlaşılan bu nehirler ve vadileri aracılığıyla, hem kıyı hem de iç bölgelerin, idarî, askerî ve ticarî anlamda bir bütünlük arz ettiği görölmektedir. Dağlık coğrafyasından dolayı özellikle kıyı bölgelerinin *thema* için önem kazandığı ortadır. Nitekim coğrafi olarak *themanın*

¹²⁰⁸ Yâkut, *Mu'cemü'l-Büldân*, s. 112.

¹²⁰⁹ Murat Keçiş, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Ankara 2013, s. 1-5.

¹²¹⁰ Prokop. *Aedi*. III. 7.5.

merkezî Trebizond'u çevreyen yedi merkezî vadi vardır ve bu vadiler, aynı zamanda savunma amaçlı ulaşımı oldukça zor bandonlara ve dinî amaçlarının yanı sıra askerî bölge niteliği de kazanan kilise bölgelerine ve piskoposluklara da ev sahipliği yapmaktaydı. Bunlar batıdan doğuya doğru, Philabonites [Harşit Dere], Trikomia [Akçaabad-Kalenima Dere], Trebizond [Trabzon], Matzouka-Palaiomatzouka [Matça-Hamsiköy], Gemora [Yomra], Sourmaina [Sürmene] ve Rhizaion [Rize]'dur. *Thema* dâhilinde oluşturulan bu bandon-kleisoura ve tourma idarî ve askerî savunma hattı arasından, Philabonites hariç diğerleri ki burası daha sonra Türkmenlerin kontrolüne geçmiştir, bölgedeki idarî ve askerî varlıklarını 1461'e kadar muhafaza ettirdikleri anlaşılmaktadır.¹²¹¹

Bu sistem dâhilinde Trebizond ve Kerasous [Giresun]'un yanı sıra Sourmeniana [Sürmene], Platana [Akçaabat], Tripolis [Tirebolu], Hysos/Herakleia [Araklı], Tzanikha [Canca Kale], Mesokhaldia [Orta Khaldia/Keçi Kalesi/Kavans]¹²¹², Oinaion [Ünye], Ardasa [Torul], Polemonion/Phadisane [Fatsa], Kotyora [Ordu] ve Rhizainon [Rize]¹²¹³ önem kazanan yerlerin en başında gelmektedir. Kıyıda hariç dağlık iç bölgelerdeki, sayıları çok olduğu anlaşılan bandon, kleisoura ve tourmaların, *dük-arkhon-tourmarkhos* gibi tek bir yöneticilerinin olduğu ve bu küçük ancak stratejik anlamda önemli olan idarî ve askerî bölgelerde, küçük toprak aristokrasisinin de ortaya çıktığı tahmin edilebilir.

Lazike ve Khaldia *theması* kurulduktan sonra iç bölgeleri korumak amacıyla *düklük* statüsü verilen Prokopios'un adlandırmasıyla Tzanzakon veya Agyropolis [Gümüşhane]¹²¹⁴ ve Keltzene¹²¹⁵, *themanın* önemli idarî ve askerî merkezleri konumundadır. Nitekim Agyropolis [Gümüşhane] ve Paiper [Bayburt] coğrafyaları, Khaldia *themasının* kavşak noktaları konumundadır ki bu coğrafyalar sayesinde kuzey-güney; doğu-batı yönünde iletişim sağlanmıştır. Özellikle Koloneia [Şebinkarahisar], Lykos [Kelkit] ve Amaseia boyunca *thema* dâhilinde bulunan iç bölgelerdeki güçlü *thema bandonları*, XI. yüzyılın ortalarından itibaren Türklerin

¹²¹¹ Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 180.

¹²¹² Bryer'a göre Tzanikha [Canca Kale] ve Kavans, eski Bizans yerleşimleri olmalıdır. Bk. Bryer-Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, s. 14.

¹²¹³ Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im spätem Byzanz*, s. 385;

¹²¹⁴ Prokop. *Aedi*. III. 6.29.

¹²¹⁵ Konst. Porph. *de Adm. Imp.* 50.117; Nitekim Keltzene, bir müddet sonra VI. Leo döneminde kurulacak olan Mesopotamia *themasına* dahil edilmiştir.

eline geçerken kıyı bölgelerine yakın *bandonlar* dolayısıyla *Khaldia theması*nın merkezi, imparatorluğun arazisi olarak kaldı.

Khaldia theması, Antik Çağ'daki adı Akampsis olan Çoruh Nehri, küçük bir bölgede olmasına rağmen imparatorluğun özellikle X. yüzyılda Kafkasya'ya açılan askerî bir bölgesi olan Morthoula [Borçka]¹²¹⁶ ve onun bir kolu olan Murgul çayı üzerinde bulunan Murgul *tourmalarına* ev sahipliği yapmakla birlikte¹²¹⁷ bu tahkimatlar aynı zamanda *Khaldia theması*nın da muhtemelen en doğu sınırını oluşturmaktaydı. Bunun yanı sıra yine Akampsis [Çoruh] nehri üzerinde bulunan Sper [İspir] ve daha güneydeki Haltoyariç [Kağdariç], *themanın* iç bölgelerini kontrol etmek amacıyla *kleisoura* statüsüne yükseltilmiştir. Anlaşılacağı üzere Akampsis [Çoruh] Nehri, İmparatorluğun bu *themadaki* idarî ve askerî yapılanmasında ve nehir boyunca kıyı bölgelerine ulaşabilecek olan saldırılarda önemli bir rol üstlenmektedir. Çoruh Nehri'nin yanı sıra oldukça yüksek Kuzeydoğu Anadolu dağları, özellikle kuzey-güney bağlantısını oldukça zorlaştıran stratejik bir hat/duvar olarak görünmektedir. Dolayısıyla *themanın* güney sınırını oluşturduğu Kuzeydoğu Anadolu dağları; iç bölgelere ulaşımı kontrol etmek amacıyla da en uç güney noktasını Haltoyariç *kleisourası* oluşturmaktaydı. *Themanın* batısı ise Armeniakon *theması* ile sınır olmakla beraber güneybatı sınırını Koloneia *theması* oluşturmaktadır. *Themanın* batı sınırı, muhtemelen, Koloneia *theması*nın merkezi olan Koloneia'nın kuzeyinden batıya doğru Neokaesarea'nın kuzeyine bir yay çizmekle birlikte Thermodon [Terme] Nehri'nin döküldüğü hattan oluşmaktadır. Dolayısıyla Thermodon Nehri üzerindeki Themiskyra [Terme] müstahkeminin, *Khaldia theması*nın en batı müstahkemini oluşturduğunu belirtebiliriz. Dolayısıyla *Khaldia theması*, Ortaçağ Trabzonu'nun tarihî coğrafyasının batı sınırı olarak düşünülen Cape Carambis/Kerembe Burnu [Doğanyurt]'na kadar ulaşmamaktaydı.¹²¹⁸ Dolayısıyla *thema* coğrafyası, kabaca Themiskyra [Terme]'dan başlayarak Kelkit vadisi boyunca bir yay şeklinde inişli çıkışlı dağlık ve nehir vadisi bölgeleriyle Doğu Karadeniz

¹²¹⁶ Morthoula'nın IX. yüzyılda imparatorluğun bir piskoposluk bölgesi olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bölge, sadece askerî değil bölgedeki Lazları ve Gürcüleri de dinî anlamda bir arada tutan ve birbirlerini idare ettikleri bir yönetime de ev sahipliği yapmaktaydı. Bk. A. Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey I*, London 1987, s. 171.

¹²¹⁷ Honigmann eserinde Murgul şehrine atıf yapmakla birlikte bölgede stratejik bir önemi olduğu anlaşılan Morthoula *tourmasından* bahsetmemektedir. Bak. Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s. 52.

¹²¹⁸ Bryer-Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, s. 2.

Bölgesinin en uç noktalarından birisi olan Apsaros [Gönye]'a ulaşmaktadır ve bu bölgede yükselti 4.000 m.'ye ulaşır. Dolayısıyla burada esas belirleyici unsur, coğrafi topografyadır.

Mesopotamia *themasına* dâhil edilmeden önce Keltzene, Müslüman Araplara karşı yapılan bir mücadelede ele geçirilen Sper [İspir] ve Goizanon [Tercan] Bölgeleri, Konst. Porph.'un vermiş olduğu bilgiye göre, Khaldia *themasına* dâhil bulunmaktaydı¹²¹⁹ ve Theodosiopolis [Erzurum]'daki İslâm Devleti arasındaki sınırı Bizans'ın kontrolündeki Pekerîç ve Vican ovaları belirlemekteydi. Nitekim 837 yılında Bizanslıların, Basean [Pasinler Ovası] ve Vanand [Kars Ovası] içlerine yani Müslüman Araplar'a karşı bir mücadeleye daha çok yağma saldırısına giriştikleri ve sonrasında da Sper Bölgesi'ni Bagratlı bir prensese verdikleri bilinmektedir.¹²²⁰ Dolayısıyla Müslüman Arapların, Khaldia *theması* dâhilinde bulunan *bandon* ve *kleisouralara*, yani imparatorluğun idarî ve askerî yapısına coğrafi topoğrafyasından dolayı ciddi anlamda nüfuz edemedikleri anlaşılmaktadır.

X. yüzyılın ortasında *thema* sınırlarının, imparatorluğun dinî politikası doğrultusunda genişlediği anlaşılmaktadır. Nitekim Keltzene, Mesopotamia *themasına* dâhil edildikten sonra Kherianon [Şiran], Khamatzour [?]¹²²¹ Χαλίου [Kelkit], Paiper [Bayburt], Keramos [?]¹²²², Lerion [Leri/Kale Bucağı]¹²²³ ve Bizana [Derksene/Tercan]¹²²⁴ piskoposluklarından *themanın* genişlediği anlaşılmaktadır.¹²²⁵

¹²¹⁹ Konst. Porph. *de them.* VIII. 4-5.

¹²²⁰ Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey II*, s. 276.

¹²²¹ XI. yüzyılda bu bölgenin piskoposluk statüsünde olduğu ve bir kayda göre bölgedeki dinî yetkili, “Khamatzour piskoposu Ioannes'in başyardımcısı Aziz Stephanos” adı ile anıldığı anlaşılmaktadır. Bk. Vitalien Laurent, *Le Corpus des Sceaux de l'Empire Byzantin*, Vol. I, Paris 1963, No. 666.

¹²²² Mikhael Attaleiates'in vermiş olduğu bilgiye göre Keramos, Fırat kıyısında bulunan bir kasabadır. Bk. Mikh. Attal. *Tarih*, s. 142.

¹²²³ Seyran Nehrinin sol vadisinde bulunan Lerion, İmparatorluğun bir piskoposluk merkeziydi. Lerion'un hafif yamaçlarla oluşan tepeler arasındaki coğrafi konumu, sahil şeridinin iç kesiminde, akarsu havzalarının diğer tarafında kalan orta büyüklükteki iç bölge şehirleri ile karşılaştırılabilir. Bk. Bryer-Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, s. 14.

¹²²⁴ Ramsay, Isauria bölgesindeki Bidana veya Bidane isminin, Doğu Anadolu'daki “Bizana” ismi ile aynı olduğunu vurgulamaktadır. Bk. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 17; Prokopius'un vermiş olduğu bilgiye göre Bizana, “...Bu şehir düz bir yerdedir, büyük-geniş mesafede ovalara sahip olduğu için süvarilerin hareketleri için uygundur ve birçok su kaynağı mevcuttur. Dolayısıyla düşman saldırılarına oldukça açık ve yerleşikler için uygun değildir.” Bk. Prokop. *Aedi.* III. 5.13-14; Honigmann'ın Khaldia *themasının* sınırlarını Bizana'ya kadar genişletmesi, yukarıda vurgulanan coğrafi sınırların oldukça güneyinde kalmaktadır. Ancak Khaldia *themasının* sınırları, hiçbir dönemde özellikle X. yüzyılda güneydoğudan kuzeye ulaşımı sağlayan Khaldia geçitlerinin bulunduğu Haltoyarıç *kleisoura* bölgesinin güneyindeki Eregia [Aşkale]'yi geçmemiştir.

Bu dönemde Akampsis [Çoruh] Nehri üzerindeki Paipert, Trapezous metropolitliğine bağlı yardımcı bir piskoposluk olarak görülmektedir.¹²²⁶ İmparatorluğun hem dinî hem de askerî müstahkemi olan Paipert'in yanı sıra biraz önce piskoposluk olarak bahsedilen bölgeler, *Khaldia themasının* sınırlarının özellikle X. yüzyılda küçülmediğini aksine genişlediğini kanıtlamaktadır.

Themanın kuruluşunda itibaren özellikle fizikî yapısından [doğal barikat] dolayı herhangi bir saldırıya maruz kalmadığı görülmekle birlikte bu özelliğinden dolayı kronolojik olarak Anadolu'da en uzun süre varlığını devam ettiren *thema* olduğu düşünülebilir. Nitekim Müslüman Arap saldırılarının Anadolu'yu yerle bir ettiği dönemlerde Müslüman Araplar, *Khaldia* bölgesine ciddi bir saldırı gerçekleştirememiştir. Bu da bölgenin tahrip edilmesini engellemiştir. Bu doğal yalıtılmışlığından dolayı 1204 yılında Konstantinopolis'in Latinler tarafından işgali sonrasında bu bölgeye kaçan Bizans Komnenos Hanedanından Aleksios ve David kardeşlerin¹²²⁷, uzun yıllardır organize olmuş bir idarî ve askerî, dolayısıyla sistematik bir *thema* yapısıyla karşılaştıkları¹²²⁸ ve bölgede hâkimiyetlerini sürdüren yerel ve bölgesel idarecilerin idarî ve özellikle de askerî destekleriyle Trabzon Rum İmparatorluğunu kurdukları görülmektedir. Dolayısıyla *Khaldia themasının*, bu zamana kadar doğrudan herhangi bir saldırıya maruz kalmamasından dolayı Trabzon Rum İmparatorluğu'nun ortadan kalktığı 1461 yılına kadar götürmek mantıklı görülmektedir.

Khaldia theması hakkında Yâkût, “*Celediye [Khaldia]'nin sınırın birincisi Ermeniyedir. Burada yaşayanlar yani Celediye halkı, Rumlara karşıdır ve Ermenilere yakındır. Sınırların ikincisi Bahru'l-Hazar, üçüncüsü Ermenyâk, dördüncüsü yine Ermenyâk bölgesidir. Istartagus [Strategos]'un yeri, İkrita/Akrita'dır ve ordusu 10.000 kişiliktir ve iki tarmuhan [Tourmarkhos]'ı vardır. Bu bölgede çok sayıda kale ve şehirler vardır.*”¹²²⁹ bilgisini vermektedir. Farsça

¹²²⁵ Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s. 51;

¹²²⁶ *Catalogue of Byzantine Seals IV*, s. 103.

¹²²⁷ Keçiş, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler*, s. 17.

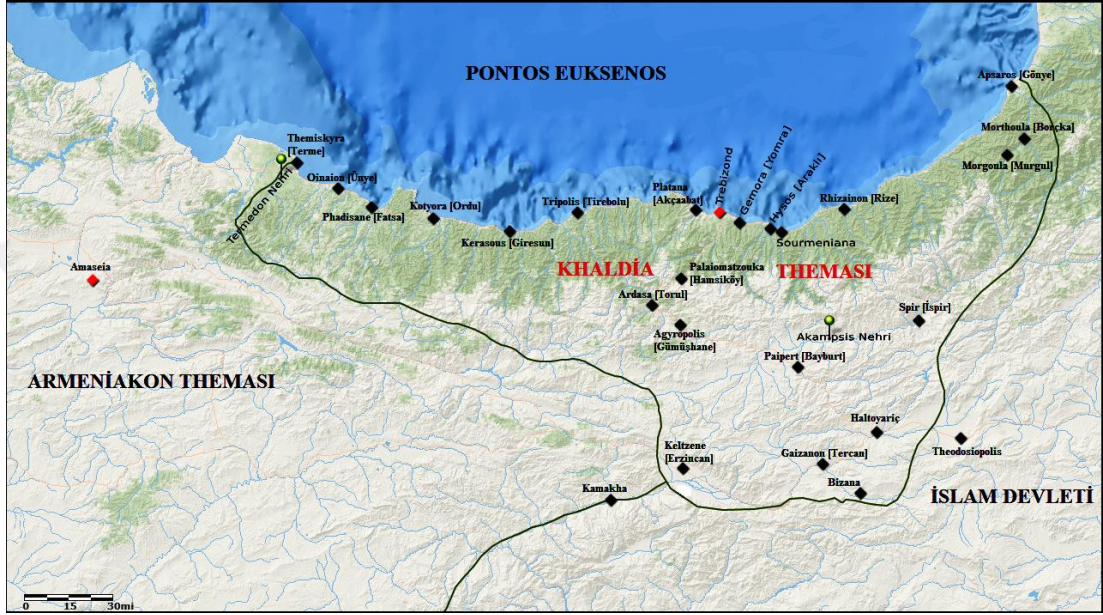
¹²²⁸ Nitekim Trabzon Rum İmparatorluğu kurulduktan sonrada bölgede *thema* sistemi ile temelleri sağlamlştırılan *kleisoura* yapılanmasının, imparatorluk ortadan kalkıncaya kadar etkin bir şekilde işlevini devam ettirdiği tahmin edilebilir ki bu çerçevede bölgedeki Matzouka [Maçka] ve Palaiomatzouka *bandonları* iyi bir örnek teşkil etmektedirler. Bu konu hakkında bkz. Bryer-Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, s. 251-265.

¹²²⁹ Yâkut, *Mu'cemü'l-Büldân*, s. 112.

kaynağımız Anonim, *Hudûdü'l-Âlem* de Khaldia, “Haldiye” şeklinde bahsedilmektedir.¹²³⁰

¹²³⁰ Anonim, *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, s. 184.

(Harita-18: IX. Yüzyılda Khaldia *Theması* İdarî ve Askerî Coğrafyası)

3.6. Koloneia *Theması*

Kaynaklarda ilk defa 863 yılında bahsedilen Koloneia *theması*, Armeniakon'un bölünmesi sonucu Lykos vadisinde bulunan Roma döneminde de varlığı bilinen Koloneia [Şebinkarahisar] merkezli olarak kurulan *thema*dır. *Thema* olduğu dönemde *themanın* batısında Armeniakon; kuzeyinde Khaldia; güneyinde ise “insansız bölge” bulunmaktadır.

3.6.1. Tarihi

İmparatorluk ordularının konaklayabileceği ve doğudaki geçitlerinin korunabileceği stratejik bir coğrafyaya hâkim olmasından dolayı Koloneia, doğuda imparatorluğa yönelik sapkın hareketlerin ortaya çıkışını engellemek ve bölgede merkezî yönetimi tesis etmek için *thema* statüsüne çıkarılmıştır.¹²³¹ Nitekim *thema* statüsüne yükseltilmeden önce bölgenin Armeniakon *themasının* bir *kleisourası* olduğu anlaşılmaktadır.¹²³²

Kaynaklardan hem Genesisios'un¹²³³ hem de Skylitzes'in ayrıntılarla bahsettiği ve Paulikian bir aileye mensup olan Karbeas [Καρβαίαζ] adında birisinin, İmparator III. Mikhaıl (842-867) döneminde, Anatolikon *themasının* *strategosu* olan Theodotos Melissenos'un bir *protomandatoru* olarak Bizans askeriyesindeki hayatına başladığı görülmektedir. Bu kişinin önemi, bölgede bulunan ve İmparatorluğa karşı Paulikianları ilk ayaklandıran ve kendisinin İslâm devletine sığınmasıyla bu ayaklanmayı körükleyen, imparatorluğa karşı koymak için Paulikianlara, imparatorluk sınırları içerisinde şehirler ve tahkimâtlar inşa ederek merkezî otoriteyi tehdit eden bir kişi olmasından ileri gelmektedir. Doğuda, Kraliçe Naip Theodora'nın Paulikianlara karşı başlatmış olduğu kıyım sonrasında Karbeas, 843 yılında imparatorluğa hizmet etmekten vazgeçerek yanındaki 5.000 kişiyle İslam devletinin Melitene Emirliğine sığınmış ve bu emirin yardımcılarıyla Argaoun [Arguvan] ve Abara/Amara [Emirköy?] sonrasında da Paulikianların merkezi olacak olan Tephrike¹²³⁴ şehirlerini inşâ etmiştir. Karbeas, bu şehirler vasıtasıyla Tarsus Emiri

¹²³¹ Pantelis Charalampakis, “Short Notes on the Prosopography of the Byzantine Theme of Koloneia (Part I), *KAED*, C. 2, S. 2, 2016, s. 3.

¹²³² Oikonomides, *Les Listes*, s. 349.

¹²³³ Genes. IV.35.

¹²³⁴ Guy Le Strange, “Al-Abrik, Tephrikē, the Capital of the Paulicians”, *JRAS*, 1896, s. 733; Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey II*, s. 394; Guy Le Strange, *The Lands of*

Âlim ve Melitene Emiri Amr'ın kuvvetlerine katılmıştır.¹²³⁵ Aynı zamanda Ortodoks Hıristiyanlığın kırk iki Amorion şehitlerinden birisi, *spatharios*¹²³⁶ ve bir müddet sonrada Koloneia bölgesinin *dükü* olan Kallistos'un¹²³⁷ Koloneia Paulikianları tarafından kaçırıldığı ve Karbeas'a teslim edildiği iddia edilmektedir.¹²³⁸ Anlaşılacağı üzere Karbeas'ın faaliyetleri, bölgede Koloneia *themasının* kurulmasına ve imparatorluk hâkimiyetinin ciddi bir şekilde tesis edilmesinin başlangıç noktasını oluşturmaktadır.

İmparatorluk sınırları içerisinde bu haliyle Karbeas, Müslüman Arapların desteğiyle özerk bir yönetim kurmuş ve imparatorluk için ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Paulikianları, hem heretik hem de askerî anlamda teşkilatlandıran Tephrike Kalesindeki Karbeas'ın, tam olarak neden öldüğü bilinmemekle birlikte 863 yılında tarih sahnesinden çekildiği anlaşılmaktadır. Karbeas'ın ölümünden sonra yerine yeğeni ve Paulikianların son lideri aynı zamanda *spatharios* Ioannes Khrysokheir¹²³⁹ geçmiş ve Tephrike ve etrafında bulunan Abara, Spatha ve diğer kaleleri¹²⁴⁰, muhtemelen Tephrike'nin güneyinde bulunan Skylitzes'in Taras¹²⁴¹ ve Theophanes'in Taranta [Darende]¹²⁴² olarak bahsettiği kaleyi de kuşatarak

the Eastern Caliphate, Cambridge University Press 1905, s. 119; Türkçesi için Bk. Guy Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, Çev. Adnan Eskikurt-Cengiz Tomar, İstanbul 2015, s. 164.

¹²³⁵ Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 93; Nina. G. Garsoïan, "Karbeas", *ODB*, II, s. 1107; *PmbZ*, Karbeas (#3625); Nina G. Garsoïan, *The Paulician Heresy: A Study of the Origin and Development of Paulicianism in Armenia and the Eastern Provinces of the Byzantine Empire*, Paris 1967, s. 126; Janet Hamilton-Bernard Hamilton-Yuri Stoyanov, *Bizans Döneminde (650-1405) Hristiyan Düalist Heretikler*, Çev. Leyla Kuzucular, Ankara 2010, s. 65-66.

¹²³⁶ Yüksek bir askerî memur rütbesidir. Aynı zamanda çeşitli askerî ve sivil memurların başı konumundadır. Bk. Haldon, *Byzantine Praetorians*, s. 189.

¹²³⁷ *PmbZ*, Kallistos (#3606); Codoñer, *The Emperor Theophilos and the East*, s. 129.

¹²³⁸ Hamilton, *Bizans Döneminde (650-1405) Hristiyan Düalist Heretikler*, s. 65.

¹²³⁹ Theop. Kont. *Vita Basilii*. 37.7-8; Photius, "Epistolarum liber tertius", in *Epistolarum Libri Tres, Patrologia Graeca*, 1860, 933/4; Garsoïan, *The Paulician Heresy*, s. 31.

¹²⁴⁰ Theop. Kont. *Vita Basilii*. 37.27; Skylitzes, bu kalelerin yanına *Koptos* adında bir kale daha ilave etmektedir. Bk. Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 133.

¹²⁴¹ Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 134; Oikonomidés'in vermiş olduğu bilgiye göre Melitene'nin batısında bulunan Taranta, askerî bir yöneticinin merkezi konumundaydı. Bk. Oikonomidés, *Les Listes*, s. 359.

¹²⁴² Theop. Kont. *Vita Basilii*. 38.1; Darende, VIII. yüzyılda Arapların hâkim olduğu önemli bir yerleşimdir. 702-718-719 yıllarında Arapların ileri askerî karargâhlarından birisiydi. Gelecek yüzyıl boyunca da Melitene gibi aynı fonksiyona sahip olmuştur. Nitekim Melitene, Anti-Toros sınırında Arap askerî operasyonlarının ana karargâhı olduğunda Darende, Anadolunun iç bölgelerine yapılan saldırılarda geçiş noktası olarak kullanılmıştır. Bk. Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey II*, s. 511.

imparatorluğa karşı mücadeleye devam etmiştir. Skylitzes'in vermiş olduğu bilgiye göre Khrysokheir, ilk önce Tephrike'ye, daha sonra ordusuyla muhtemelen İslâm emirliğinden de yardım alabilme ümidiyle güneye doğru yönelerek Abara, yerleri tam olarak tespit edilemeyen Koptos, Spatha ve diğer kalelere saldırmıştır. Taranta'nın, Melitene Emirliği'nin en batısında dolayısıyla Tephrike'nin güneyinde olduğu bilinmekle beraber bahsedilen Abara, Koptos ve Spatha kalelerinin Tephrike ve Taranta şehirleri arasında kalan kaleler olduğu anlaşılacaktır. Nitekim Honigmann da Abara kalesini bu iki yerleşim biriminin arasında muhtemelen bugünkü Emirköy olarak tespit etmektedir.¹²⁴³

Khrysokheir'in faaliyetleri üzerine bölgeye imparatorluk birlikleri gönderilmiş ve İmparatorluk sınırlarını sık sık yağmalayan ve Lokana'nın yöneticisi Ermeni Kourtikios, imparatorluğa şehri teslim etmiştir. Bunun yanı sıra İmparator, Sozopetra/Zapetra olarak adlandırılan şehre seçkin bir askerî birlik gönderdi ve bu birlik, dar bir boğazdan geçtikten sonra ani bir saldırı yaparak Samosata¹²⁴⁴'yı alıp yağmaladılar. Aynı kuvvet, Euphrates'e geçti. İmparator, kampını toplattı ve bütün ordusuyla Melitene'ye yöneldi. Euphrates'e ulaştığında, nehrin yaz taşkımindan dolayı aşılabilir olduğunu gördü ve geçebilmek için bir köprü inşa ettirdi. Kırsal bölgeler yağmalandı. Rhapsakion adındaki korunaklı bir şehir inşa etti. Bundan sonra İmparator, ordusunun bir kısmını Arsenias [Murat Nehri] ve Euphrates arasındaki

¹²⁴³ Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s. 53; Abara'nın lokalizasyonunu Sinclair, günümüzde Kangal Ovasının güneydoğusunda bulunan Eymir/Ağcakale ile ilişkilendirmektedir. Bk. *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey II*, s. 510.

¹²⁴⁴ Samosata/Sümeysat, günümüzde Adıyaman iline bağlı Samsat ilçesine denk gelmektedir. Yerleşim, Aşağı Fırat Karababa havzasının ortasında bulunup oldukça verimli bir araziye ve bu arazide tarımın yapılabilmesi için uygun bir iklime ve yakın su kaynaklarına sahiptir. Fırat nehrinin özellikle bahar aylarında debisinin yükselmesiyle biriken alüvyon toprak, bu vadi boyunca verimli bir tarımın yapılmasını sağlamıştır. Hem geç Antikçağda hem de erken Bizans döneminde şehrin bir iletişim merkezi olduğu dolayısıyla önemi belirtilmelidir. Nitekim şehrin Müslümanlar tarafından ele geçirilmesinden sonra Sümeysat olarak adlandırmışlar ve İslâm coğrafyacıları da bu ad ile anmışlardır. Nitekim bu coğrafya eserlerinde, Samosata'nın verimli bir araziye sahip olduğu ve sugûr bölgesi içerisinde bahsedildiği görülmektedir. Şehir, 639-40 da Müslümanlar tarafından fethedilmiş ve 958 de John Tzimiskes'in almasıyla tekrar Bizans hâkimiyetine girmiştir. Bundan sonra bölge, "Fıratteki şehirler" temasının parçası ve Bizans idari merkezi ve doğudaki kontrolün güçlendirilmesi ve genişletilmesi için garnizon noktası oldu. 1031 de imparatorluk güçleri, Samosata'dan Edessa'yı ele geçirmek üzere harekete geçtiler. Bk. Decker, "Frontier Settlement and Economy in the Byzantine East", s. 232; Mustafa Alican-Taner Yıldırım, "Ortaçağda Sümeysat (Samsat)", *CAHIJ*, Vol. 2, 2014, s. 54-55.

bölgelere saldırmak için böldü.¹²⁴⁵ Ayrılan bu birlik hızlı bir şekilde Karkikion [Kurtikion], Khakhon [Aşağı Huh]¹²⁴⁶, Aman [Amer]¹²⁴⁷, Murenik [Dalbık]¹²⁴⁸ ve Abdela¹²⁴⁹ olarak adlandırılan birçok şehri yağmaladı. İmparator, bu zamanda oldukça kalabalık ve ünlü olan Melitene'ye de baskın yaptı.¹²⁵⁰ Boş yere uzun bir süre Melitene'yi kuşatan İmparator, bunda başarısız oldu.¹²⁵¹ Nitekim bu başarısızlıktan sonra İmparator, kuzeye doğru gerçekleştirmiş olduğu dönüş yolu üzerinde bulunan Argouth [muhtemelen Arguvan], Koutakios, Stephanos ve Arakhakh olarak adlandırılan kaleleri yakıp yıkmıştır.¹²⁵²

İmparator I. Basileios (867-886) döneminde, Khrysokheir'in bu tehlikeli faaliyetleri ve durumun ciddiyeti, imparatorluk tarafından Armeniakon ve Kharsianon *themaların* üst düzey askerî yetkililerine bildirildi. Nitekim Bathyrryaks olarak adlandırılan ve Bizans askerî kuvvetlerinin toplanma yerine yani aplekton'una kadar bu askerî yetkililerin kuvvetleriyle Khrysokheir'i takip etmeleri belirtildi. Bu bildiri de “...eğer Khrysokheir, İmparatorluk sınır bölgelerine ordularını gönderirse [saldırırsa], askerî yetkililer bu durumu [İmparatora] bildirmek; Eğer düşman, doğrudan topraklarına dönerse ordu ana birlikleriyle geri dönmek zorundaydı.” Nihayetinde akşam oldu ve “...Bathyrryaks'da bulunan düşman ordusu dağın eteğine konuşlanmıştı. Geleceğin ne getireceğini beklerken üst düzey konumda bulunan iki thema ordusu arasında hangisinin daha cesur olduğuna dair bir çekişme

¹²⁴⁵ Theop. Kont.'da geçen bu birlikler hakkında I. Basileios'un Khaldia ve Koloneia *thema*'ları ordularının Fırat ile Arsinos arasındaki bölgelere saldırttığı bilgisi, olayların çok kısa süre gerçekleşmesi dikkate alındığında mantıklı görünmemektedir. Bk. Theop. Kont. *Vita Basilii*. 40.16-17. Çünkü olayın gerçekleştiği bölgeye oldukça uzakta olan Khaldia ve Koloneia *themaların* bölgeye intikal etmeleri oldukça zor görünmekle birlikte, yakın bölgelerde bulunan *thema* birliklerinin müdahaleleri daha mantıklı görünmektedir. Nitekim bu zamana kadar da olayın cereyan ettiği bölgenin hemen kuzeyinde Kharsianon teması kurulmuş ve özellikle Paulikanlar ile olan mücadelelerde etkin bir şekilde imparatorluk askerî mücadelelerindeki yerini almıştır.

¹²⁴⁶ Harput'un güneyinde bugünkü Khōkh'tur. Bk. Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s. 57.

¹²⁴⁷ Honigmann'a göre belki de herhangi bir emirin çiftliğidir. Emirler adında bir mahal Fırat kenarında, Murat suyunun güneyinde mevcuttur. Bk. Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s. 57.

¹²⁴⁸ Harput yanında bugünkü Murenik, Mōreniktir. Bk. Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s. 57.

¹²⁴⁹ Peri suyunun Murat suyuna karıştığı yerde kuzey kıyısında bulunan Abdulı veya Abdallidir.

¹²⁵⁰ Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 134; Theop. Kont. *Vita Basilii*. 38-40.

¹²⁵¹ Nitekim Melitene, 934 yılında Kourkuas tarafından Bizans topraklarına dâhil edilecektir.

¹²⁵² Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 135; Bu kalelerin isimlerini aynen Theop. Kont. da da görmekteyiz. Ancak Teophanes, Arachach kalesini Rachat olarak adlandırmaktadır. Bk. Theop. *Vita Basilii*. 40.44-45.

ve rekabet ortaya çıktı. Armeniakon temasından çıkan birisi, tabiri caizse orduların gazını alarak mücadeleye girişmek için komutanlarının emriyle saldırı pozisyonu aldılar ve her bir thema ikiye bölündü. Her bölümde yaklaşık altı yüz asker bulunmaktaydı ve bu bölünme tamamlandıktan sonra imparatorluğun birliklerinin büyük bir çoğunluğu tepelere yerleştirilerek saldırıya başlandı. Bu saldırı esnasında isyankâr Khrysokheir'in başı kesildi. Raporlar ile Khrysokheir'in başı İmparatora gönderildi ve Tephrike'de büyümekte olan bütün erkekler ortadan kaldırıldı. Bu da Tephrike'nin sonuydu ve [Paulikianlar] duman gibi dağıtıldılar.”¹²⁵³

Skylitzes'in vermiş olduğu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Paulikanlar, imparatorluğun siyasî otoritesini ciddi anlamda tehdit etmiş ve imparatorluk bu tehdidi ortadan kaldırmak için Paulikianlar üzerine sefer düzenlemek zorunda kalmış ve bu tehditten dolayı *Bathyrriaks Savaşı* vukû bulmuştur. Bu savaşın ne zaman vukû bulduğu hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüş olup araştırmacılar arasında 872 ve 878 tarihleri ön plana çıkmaktadır.¹²⁵⁴

Bu tehdidin ortadan kaldırılması için imparatorluğun, Tephrike'ye en yakın *thema* orduları olan Armeniakon ve Kharsianon *themalarını* görevlendirdiği anlaşılmaktadır. Khrysokheir üzerine yapılacak olan saldırı öncesinde *thema* birliklerinin sayısı net olmamakla birlikte Skylitzes, yaklaşık altı yüz kişi olarak *themaların* ikiye bölünmesinden ve 1500-1800 kişilik bir ana kuvvetin tepelerde kaldığından [dolayısıyla esas mücadeleye girmediklerinden] bahsetmektedir. Skylitzes'in vermiş olduğu bilgiden de anlaşılacağı üzere, bu sefer esnasında Armeniakon ve Kharsianon *thema* ordusunun her biri, yaklaşık 1000-1200 ve toplamda da yaklaşık 2000-2400 *thema* askerinden oluşmaktadır.¹²⁵⁵ Aynı zamanda esas kuvvetin tepelerde konuşlandığı dikkate alınır, Khrysokheir ile mücadele eden muhtemelen beş yüz veya altı yüz *thema* askeriydi.

¹²⁵³ Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 136-137.

¹²⁵⁴ Treadgold, tam bir tarih vermemekle birlikte 870 ve 872 yılları arasında bahsetmektedir. Bk. Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press 1997, s. 457; M. Whittow, 872. Bk. Whittow, *The Making of Byzantium, 600-1025*, s. 314; N. Garsoïan ve J. Haldon, 878 tarihini vermektedirler. Bk. Garsoïan, *The Paulician Heresy*, s. 39, 128; Haldon, *The Byzantine Wars*, s. 87; Bizce, Garsoïan ve Haldon'ın vermiş olduğu 878 tarihi uzak görünmekle birlikte İmparatorun, Melitene'deki ve İmparatorluk birliklerinin Euphrates ve Arsinos bölgesindeki faaliyetlerinin 872 yılında gerçekleştiği bilgisini kesinleştirdiğimizde, bu savaşın çok muhtemelen 873 yılında yapıldığını tahmin edebiliriz.

¹²⁵⁵ Haldon'un tahminine göre ise Kharsianon ve Armeniakon *thema* kuvvetlerinin toplamı yaklaşık 4000-5000 civarındadır. Bk. Haldon, *The Byzantine Wars*, s. 90.

Paulikanlar hakkında Arap kaynağı Me'sudi'de bilgi vermektedir: “*Samimi şekilde Müslüman olan Rumlardan birisinin bana anlattığına göre, Rumlar Hıristiyanlardan ve Müslümanlardan savaşta hile usullerini iyi bilen, zorlu ve güçlü kişilerden beş kişinin resimlerini bazı kiliselerine koymuşlar. Bunlar arasında Muâviye tarafından gönderilen ve patriği tuzağa düşürüp, Konstantiniyye'den esir alarak dövülmek suretiyle intikam alındıktan sonra tekrar Konstantiniyye'ye getiren kişi, Abdullah el-Battâl, Ömer b. Ubeydullah, Ali b. Yahya el-Ermeni, Uzeyl b. Bekâr, Ahmed b. Ebû Katîfe, Kurbiyas el-Baylakânî vardı. Bu Kurbiyas, bugün Bizans sınırları dâhilinde kalan İbrîk [Tephrike] şehrinin hâkimidir. Daha önce Beyâlika patriği idi ve 249 [863-864] yılında ölmüştü. Yine bunlar arasında Kurbiyas'ın kız kardeşi Haris b. Hâris, Yazman el-Hadim ve adamları ve Ebu'l Kasım ibn el-Bâkî vardı. Biz daha önce Ahbaru'z-Zaman adlı eserimizde bu Bayâlika mezhebi ve inançları hakkında bilgi vermiştik. Bu mezhep, Hıristiyanlık ve Mecusîlik arasında bir mezheptir. Onlar 232 [846-847] yılında Rumların bünyesine katıldılar.*”¹²⁵⁶

Yapılan mücadele sonucunda, Paulikianların lideri Khrysokheir ortadan kaldırılmış ancak bu heretik mezhep, Bizans İmparatorluğu'nun hem siyasî hem de dinî yaşantısını uzun yıllar etkileyen bir mezhep olmuştur. İmparatorluğun uzak doğu sınırında, hem Müslüman Arap hem de Paulikian tehlikesinin ortaya çıkması, İmparatorluğun bu bölgede bir müddet sonra kurulacak olan Koloneia *themasının* teşkil edilmesini hızlandıran sebepler olarak görülmektedir. Koloneia *theması* kurulmadan önce, kaynaklarda verilen bilgilere göre muhtemelen 878'de imparatorluk sınırlarına dâhil edilen merkez Tephrike [Divriği] Kalesi, Arguvan, Abara ve Spatha gibi birbirine yakın kaleler de Paulikianların önemli yerleşim yerleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ortaya çıkışları dikkate alındığında, Paulikianların merkezden uzak ve coğrafi olarak oldukça zor bir bölgede oldukları; aynı zamanda Koloneia *themasının* da bu zorlu coğrafyada teşkilatlandırıldığı ve böylece Bizans Anadolu'sunun idarî ve askerî sistemine dâhil edildiği anlaşılmaktadır. Koloneia *theması* kuruluncaya kadar Paulikianlar, aslında bu bölgeye kadar etkisini gösteremeyen bir Bizans siyasî ve askerî otoritesi ile karşı karşıyadır. Siyasî ve askerî zayıflık, hem Müslüman Araplar'ın bu bölgede daha rahat akın yapmasına hem Paulikianlar gibi

¹²⁵⁶ Mesûdî, *Murûc ez-Zeheb*, s. 429.

imparatorluğu uğraştıracak olan heretik bir grubun doğmasına hem de Paulikanların, Bizans İmparatorluğu'na karşı Müslüman Araplarla işbirliği içerisinde bulunmalarına neden olmuştur. Bu sebeplerden dolayı bu tehditler, bazen bizzat imparatorlar bazen de bu bölgeye yakın *themaların* yöneticileri tarafından seferler düzenlenerek ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Nitekim bu tehdit ortadan kaldırıldıktan sonra imparatorluğun doğu seferlerinin daha organize ve düzenli olduğu aşikârdır.

838 yılındaki Amorion saldırısından sonra burada bulunan 42 soylu üst düzey Bizans yöneticisi yakalanmış ve 845 yılında bu kişiler idam edilmiştir. İdam edilen bu soylu kişilerden birisi de muhtemelen Melissenos ailesinin de bir üyesi olan Kallistos adındaki kişidir. Bu kişi hakkında kaynaklarda detaylı bilgi bulunmamakla beraber kısmen verilen bilgilere göre, Müslüman Araplar'ın eline geçmeden önce bu kişi, imparatorluk spathariosluğundan Skholai *komesliğine* ve son olarak da Koloneia *düklüğüne* yükseltildi. Bunun yanı sıra Kallistos'un ya Koloneia *dükü* ya da Koloneia *tourmarkhos'u* ve *patrikios'u* olduğu yönünde bir bilgi de vardır.¹²⁵⁷ Bu kişi Kallistos olsun ya da olmasın IX. yüzyılın ortalarında Koloneia bölgesinin bir yöneticisinin olduğu ve bu yöneticinin Bizans soylusu olduğu ortadadır.

3.6.2. İdarî ve Askerî Yönetimi

Bölgedeki ayrılıkçı hareketleri ortaya çıkan Paulikanların bertaraf edilmesinden sonra IX. yüzyılın ikinci yarısında kurulduğu düşünülen Koloneia *theması*, idarî ve askerî yönetim coğrafyası olarak en küçük *themalardan* birisidir. Dolayısıyla bu yönetim coğrafyasındaki idarî ve askerî bölgeler, genel itibariyle Paulikianların faaliyetlerini sürdürdükleri bölgelerdir. İmparatorluğa karşı ayrılıkçı hareketlerin çıkmasını engellemek ve bölgedeki hâkimiyeti sağlamak amacıyla bölge, Koloneia adında *thema* statüsüne kavuşturulmuş ve Paulikianlara ait olan bölgeler *thema* idarî ve askerî bölgeleri olmuştur. Dolayısıyla anlaşılan bölgede, imparatorluk için küçük ancak stratejik bir *thema* yönetimi tesis edilmiştir.

Koloneia *strategosundan*¹²⁵⁸, ilk defa Theop. Konst.'da 863 yılında Khaldia *strategosu* ile birlikte bahsedilmekte olup¹²⁵⁹ *themanın* bu tarihten önce kurulma

¹²⁵⁷ PmbZ, Kallistos (#3606)

¹²⁵⁸ Theop. Kont. bu bilgide, Koloneia *thema strategosunun* adından bahsetmemektedir.

¹²⁵⁹ Theop. Kont. *Vita Basilii*. 40.16-17; Pertusi, *de them.* s. 141; Oikonomidés, *Les Listes*, s. 349; C. Foss, "Koloneia", *ODB*, II, s. 1138.

ihtimali oldukça güçlüdür.¹²⁶⁰ Nitekim 863 yılında Bizans İmparatoru III. Mikhail (842-867), imparatorluğun doğu sınırında Müslüman Araplar'ı ve isyancı Paulikianlar'ı¹²⁶¹ ortadan kaldırmak için bir sefer gerçekleştirmiştir. Kaynağın vermiş olduğu bilgiye göre bu sefer sırasında İmparator, *Koloneia ve Khaldia bölgelerindeki*, dolayısıyla bu iki *themada* bulunan birlikleri, tek bir *strategos*'un emrine vermiştir.¹²⁶² Ayrıca bu yüzyıl içerisinde merkezî yönetimden uzak olmasından dolayı Koloneia da çok çeşitli etnik grupların yanı sıra yoğun bir şekilde Paulikian nüfusunun olduğu da bilinmektedir.¹²⁶³ Dolayısıyla Koloneia bölgesi, heretik düşüncelerin yayılıp geliştiği bölgelerden birisi olarak görülmektedir.

Dikkat çekicidir ki, Arap müellifleri diğer *themalardan* müstakil olarak bahsederken, İslâm devletine sınır olmasına rağmen Koloneia *theması* hakkında ayrıntılı bilgi vermezler. Nitekim İbn Hürdazbih, sadece Armeniakon *themasından* bahsederken “...*Kulûniyye* [Koloneia]’yle birlikte 16 başka kale bulunmaktadır.”¹²⁶⁴ bilgisini vermektedir ki İbn Hürdazbih’e kadar onun bahsetmiş olduğu *Kulûniyye kalesi*, Koloneia *themasının* merkezî konumundadır. el-Makdisi’de bu coğrafyadan bahsederken “*başşehirin Kaluniyat al-‘Avfi*” olduğunu belirtirken¹²⁶⁵ aslında Koloneia dolayısıyla *themanın* merkezinden bahsetmektedir. Nitekim bu kaynaklardan farklı olarak diğer Arap kaynaklarında da bu *themanın* idarî ve askerî yapısı ve coğrafyası hakkında ayrıntılı bilgiler mevcut değildir.

Kaynaklardaki bu *thema* hakkındaki bilgi azlığı, sadece Arap kaynaklarında mevcut olmayıp aynı zamanda imparatorluğun 842-3 yıllarını kapsayan idarî ve askerî yönetim birimlerinin yer aldığı *Takt. Usp.*’de de mevcuttur. Nitekim bu kaynaktan, Koloneia *themasının* *dük*, *arkhon* veya *tourma* gibi alt idarî ve askerî birimlerinden bahsedilmemektedir. Bunun nedeni büyük ihtimalle bu dönemde bölgede ortaya çıkan ve imparatorluğa ait olan bazı bölgeleri ele geçiren Paulikianlardır. Ancak

¹²⁶⁰ Treadgold bu *themanın* kuruluş tarihini yaklaşık 861 yılı olarak vermektedir. Bk. Treadgold, *Byzantium and Its Army 284-1081*, s. 33.

¹²⁶¹ Paulikianların ortaya çıkışıyla alakalı çeşitli görüşler ileri sürülmüş olup kelimenin kökeni, Hıristiyan din adamı Paul’a atfedilir. Bizans kaynaklarında, *Paulikan* olarak; Arap kaynaklarında ise *Bayâlika* olarak geçmektedir. Bk. Mesudî, *Murûz ez-Zeheb*, s. 429; Mehmet Çog, “İslam-Bizans İlişkileri Bağlamında “Pavlikanlar” Üzerine Bir Değerlendirme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/2, 2008, s. 74.

¹²⁶² Theop. Kont. *Vita Basilii*. 40.17.

¹²⁶³ Bryer-Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, s. 147.

¹²⁶⁴ İbn Hurdazbih, *el-Mesâlik ve’l-memâlik*, s. 84.

¹²⁶⁵ Honigmann, *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*, s. 49.

ayrıntılı bilgi verilmese de bazı Arap kaynaklarının Koloneia kalesinden bahsetmesi, burasının özellikle İmparator Theophilos (829-842) döneminde en azından idarî ve askerî güçlü bir *düklük* olduğu ihtimalini düşündürmektedir.¹²⁶⁶

Koloneia, ilk zamanlarda Armenia II’de Nikopolis piskoposluğunun yardımcı bir piskoposluğu olarak görülür. Nitekim IX. yüzyılda başpiskoposluk ve 968’den sonra da bir metropolitlik merkezi olmuştur. Aynı zamanda bölgede *thema* dâhilinde asker temin edilmesi anlamında da görevi bulunan *protonotarios* ve malî denetçi olan *khrysoteles*’in bulunduğu anlaşılmaktadır.¹²⁶⁷ *Thema* yönetimine dair yapılan en son atıf, 1057-59 yılları arasında hem *strategos* hem de *kouropalates* unvanıyla görev yapan ve adı “*Katakalon Kekaumenos*” olan kişi olarak tespit edilmektedir.¹²⁶⁸

IX. yüzyılın ikinci yarısından hemen sonra Koloneia *themasının* merkezi, Lykos [Kelkit] vadisindeki, Koloneia [Şebinkarahisar] olduğu bilinmekte olup¹²⁶⁹ *themanın* içerisindeki diğer önemli şehir, Suşehri ovasındaki Nikopolis [Suşehri]¹²⁷⁰’tir. Nitekim Koloneia ve Nikopolis, Bizans döneminde Khaldia ile Koloneia *themalarını* birbirine bağlayan iki önemli idarî ve askerî bölge olup *thema* dâhilinde ikisi de birbirine karıştırılmakta ve bu durum Koloneia *themasının* merkezi hakkında net bir şey söylemeye imkân tanımamaktadır. Nitekim *de them.*’de, “*Koloneia kalesi, oldukça güçlendirilmiş ve sarp bir kaledir.*”¹²⁷¹ bilgisi verilmektedir. Bu bilgi çerçevesinde, bugünkü mevcut sarp ve ulaşılamaz coğrafi ve kale yapısı göz önünde

¹²⁶⁶ *Catalogue of Byzantine Seals IV*, s. 125.

¹²⁶⁷ *Catalogue of Byzantine Seals IV*, s. 125.

¹²⁶⁸ Charalampakis, “Short Notes on the Prosopography of the Byzantine Theme of Koloneia”, s. 13; Koloneia *themasında*, IX. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar idarî ve askerî anlamda görev yapanların prosopografileri, son araştırmalara dayanarak kısmî olarak Pantelis Charalampakis tarafından tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Pantelis Charalampakis, “Short Notes on the Prosopography of the Byzantine Theme of Koloneia (Part I)”, *KAED*, C. 2, S. 2, 2016, s. 1-17.

¹²⁶⁹ Bryer-Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, s. 145; Winfield, “The Northern Routes across Anatolia”, s. 155; Foss-Winfield, *Byzantine Fortifications*, s. 20; Prokopios’un vermiş olduğu bilgiye göre, Romalı General Pompeios tarafından ele geçirilen ve son derece yüksek bir tepeye eski zamanın erkekleri tarafından inşa edilen bir kale de vardı. Pompeios, şehri genişleterek ona Koloneia adını verdi. I. Iustinianos’a kadar şehir, uzun zaman saldırılara maruz kalarak çok zarar gördü ve İmparator, kaynaklarının hepsiyle bölgeyi yeniden canlandırdı. Bölge yerleşiklerine büyük ücretler ödeyerek ya yeni savunmalar inşa ederek ya da yıkılanları restore ederek onların arazilerinin hemen her yerine bunu götürdü. Bk. Prokop. *Aedi*. III. 3.4.6.

¹²⁷⁰ Winfield, “The Northern Routes across Anatolia”, s. 159; Bazı araştırmalarda Şebinkarahisar için Nikopolis adının da kullanıldığını belirtmek gerekmektedir.

¹²⁷¹ Konst. Porph. *de them.* X. 1.

bulundurulduğunda, Şebinkarahisar'ın bu tanıma daha çok uyduğu ve Koloneia olarak tanımlanan kalenin ve Koloneia *themasının* merkezinin Şebinkarahisar olabileceği tahmin edilebilir. Ancak aynı imparatorun *de Adm. Imp.* adlı diğer kaynağında, “...İmparator İsa sever Leo, Nikopolis'e Iakhnoukas'ı *strategos* olarak atamıştır.”¹²⁷² bilgisinin de verilmesi, Nikopolis'in VI. Leo zamanında, bir dönem Koloneia *themasının* merkezi olduğu ve *strategos*'una idarî ve askerî ev sahipliği yaptığı da anlaşılmaktadır. Dolayısıyla *themanın* adını almış olduğu Koloneia'nın merkezi, günümüzde Şebinkarahisar coğrafyasını kapsamakla birlikte dönem itibariyle *thema* sınırları içerisinde iki *strategosluk* merkezinin ya da iki önemli idarî ve askerî bölgesinin bulunduğu fikri ileri sürülebilir.

Thema statüsüne yükseltildikten sonra *thema* idarî ve askerî sınırlarının, Khaldia'ya doğru genişlediği ve bu *themanın*, özellikle Karadeniz'i iç bölgelere bağlayan stratejik *bandonları* kontrol ettiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde Koloneia'ya ait Nikopolis'te bir başpiskopos bulunmaktaydı ve bölge, X. yüzyılda *thema* sisteminin alt idarî ve askerî birimlerine bölündü. Bu nedenle imparatorluğun doğu sınırında *dük* unvanı yaygınlaştı.¹²⁷³

Daha öncede bahsedildiği üzere IX. yüzyılın ortasında kurulduğu için 842-43 yıllarını kapsayan Takt. Usp.'de, Koloneia *theması* hakkında bilgi bulunmamakla birlikte bu kaynaktan sonraki kaynaklarda, Klet. Phil.'da *Koloneia strategosu*, *Koloneia prokonsül patriği* ve *strategosu*¹²⁷⁴; Takt. Beneš.'te *Koloneia strategosu*¹²⁷⁵, Konst. Porph. *de caer.*'de *Koloneia strategosu*¹²⁷⁶ ve Takt. de L'Esc.'de de aynı şekilde *Koloneia*¹²⁷⁷ şeklinde bilgiler mevcuttur. Verilen IX. ve X. yüzyıl kaynaklarından da anlaşılacağı üzere müstakil olarak bir *thema* yönetiminden bahsedilmesi, 842-43 yılından sonraki bir tarihe işaret etmektedir.

773, 809 ve 840 yıllarında Armeniakon *themasına* *kleisoura* olarak bağlı olan Koloneia bölgesi, *thema* olduktan sonra 899 yılı itibariyle 3.000 askerin ve

¹²⁷² Konst. Porph. *de adm. imp.* 50.116,123-124; Ayrıca bkz. Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey II*, s. 323.

¹²⁷³ Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey II*, s. 372-373.

¹²⁷⁴ Phil. Klet., s. 101, 137.

¹²⁷⁵ Takt. Beneš., s. 247.

¹²⁷⁶ Konst. Porph. *de caer.* II.50.2.

¹²⁷⁷ Takt. de l'Esc., s. 265.

idarecileriyle birlikte toplamda 4.131 kişinin bulunduğu ve *strategosunun* 24 *libre* yani 1.728 *nomisma* yıllık roga aldığı tahmin edilmektedir.¹²⁷⁸

3.6.3. Coğrafyası ve Sınırları

Thema coğrafyasının özellikle kuzeyinin yüksek Kuzey Anadolu Dağları tarafından çevrilmiş olması, bu *themadan* geçen Bizans Kuzey Anadolu yol ağı ulaşımının Kelkit vadisi boyunca *thema* merkezi Koloneia'dan batıya doğru Nikopolis ve Neokaesareia'ya; doğuya doğrudan ise Satala ve *themanın* en uç doğu noktası Kamakha'ya¹²⁷⁹ ulaşmasını sağlamıştır. Bu yol, imparatorluk için sadece askerî bir yol değil aynı zamanda ticarî bir yoldur. Özellikle VII. ve VIII. yüzyıldaki Müslüman Arap saldırılarının bu bölgelere ulaşmasıyla imparatorluk, Roma döneminde düz arazilere inşa edilen müstahkemleri, coğrafi şartlara uygun olarak ele geçirilmesi zor-stratejik bölgelere inşa etmiş ya da merkeze taşımıştır.

Askerî ve ticarî niteliklerinden dolayı *thema* ve coğrafyası, imparatorluk ve İslam Devleti arasında devam edecek olan mücadelelerde çok önemli bir rol üstlenmiştir. Nitekim İslam saldırıları ve heretik grupların bu bölgede yoğunlaşması nedeniyle bölgenin stratejik konumu da düşünüldüğünde imparatorluğun, tehditleri ortadan kaldırıp bu coğrafyayı *thema* statüsüne yükseltmesi ve imparatorluk arazisi olarak elde tutmak istemesi oldukça önemlidir.

Thema topografyası olarak bölge, Konst. Porph.'un *de them.* adlı eserinde, "...yöneticisi küçük Armenia'da bulunmakta olup Koloneia, Koloneia dışında doğuda Neokaesareia [Niksar]¹²⁸⁰, Arabraka şehri [Aşağı Akçalı/Aşağı Haydürük]¹²⁸¹, Phalakros Dağı¹²⁸², Nikopolis [Suşehri] ve Tephrike tarafından sınırlı

¹²⁷⁸ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 67, 122, 134.

¹²⁷⁹ Mesopotamia teması bölümünde de bahsedileceği üzere Mesopotamia teması kurulana kadar yani X. yüzyılın başlarına kadar Kamakha, Koloneia temasının en doğu noktasını oluşturmuştur. Mesopotamia teması kurulduktan sonra Kamakha, bu themanın idarî ve askerî bölgesi olmuştur.

¹²⁸⁰ Notit. 1.22; Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im spätem Byzanz*, s. 315; Foss-Winfield, *Byzantine Fortifications*, s. 20.

¹²⁸¹ Ramsay, Konst. Porph.'un *de thematibus* adlı eserinde Arabraka olarak geçen yerin yazılışını Arauraca olarak düşünmüş ve bölgeye askerî bir sevkiyatın yapılmadığını belirtmiştir. Aynı zamanda Arabraka'nın yerini tam olarak tespit edememiştir. Bk. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 305, 316; Nitekim mevcut kaynaklarımızda verilen bilgiler çerçevesinde bu yerin tam tespitini yapmak zor görünmekle birlikte Antikçağ'dan itibaren Koloneia ve Satala arasında bulunan özellikle Lykos [Kelkit] nehri güzergâhında yer alan Arauraka [Aşağı Akçalı/Aşağı Haydürük]'nin olma ihtimali yüksektir. Bk. Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey II*, s.

çizilen küçük bir thema bölgesi”¹²⁸³ olarak tanımlanmakta olup anlaşılan bu bölgelerin nüfus yoğunluğunu Paulikianlar ve Ermeniler oluşturmaktaydı.

Konst. Porph.’un *de Adm. Imp.*’ adlı diğer eserinde, Koloneia coğrafyası hakkında kıymetli bir bilgi vermektedir. Bu eserinde İslam devletinin kontrolünde bulunan bölgelerden bahsedildikten sonra Koloneia hakkında *Kamakha* [Kemah]¹²⁸⁴, “*Koloneia bölgesinin en uç tourmasıydı...*”¹²⁸⁵ bilgisi verilmektedir.

Bu bilgiler çerçevesinde Koloneia *themasının* merkezi, Koloneia olup bu *themanın* güneydoğudaki en uç sınırını, Bizans ve İslam Devletleri arasındaki sınırda stratejik bir rol üstlenen Kamakha’nın oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ancak ilerleyen bölümlerde de bahsedileceği üzere Kamakha, 899-901 yılları arasında ya da en geç 911’de kurulan Mesopotamia *themasına* dâhil edilmiş ve böylece Mesopotamia *themasının* en uç kuzeydoğu *tourmasını* oluşturmuştur. Burada dikkat çekici bir nokta vardır ki, Roma döneminde oldukça stratejik görünen ve bu doğrultuda imparatorluk lejyonlarının yerleştirilmiş olduğu Satala’nın bu dönemde önemini yitirmiş olması¹²⁸⁶ ve kaynaklarda adından hiç bahsedilmemesidir.

İmparatorluğun doğuya ve güneydoğuya doğru genişlemesine imkân veren Euphrates Nehri kenarındaki en mühim iki müstahkem mevki, sürekli saldırılara maruz kalan nehrin sol kıyısındaki Kamakha ve sağ kıyıya pek uzak olmayan ancak İbn Hurdazbih’in vermiş olduğu bilgiye göre, Kemah’a dört fersah uzaklıkta bulunan Melitene’ydi.¹²⁸⁷

329; Ayrıca bkz. Bilge Umar, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993, s. 91; Bryer-Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, s. 169.

¹²⁸² Pertusis, Koloneia *theması* dâhilinde vermiş olduğu notlarda bu bölgeyi günümüzde Sivas ilinin ilçesi Zara ile Kelkit Nehri arasında yer alan Karaçam Dağı olarak göstermiştir. Bk. Pertusis, *de them.*, s. 142; Ayrıca bkz. Bryer-Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, s. 147.

¹²⁸³ Konst. Porph. *de them.* X. 4-8.

¹²⁸⁴ Kemah, Bizans kaynaklarında *Κάμαχα* şeklinde geçmektedir. Bk. Konst. Porph. *de adm. imp.* 50.116; Theop. A.M. 6203; Ayrıca bkz. Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im spätem Byzanz*, s. 175; Eger, *The Spacae Between the Teeth: A Gazetteer of Towns on the Islamic-Byzantine Frontier*, s. 80.

¹²⁸⁵ Konst. Porph. *de adm. imp.* 50.116, 123-124.

¹²⁸⁶ Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey II*, s. 373.

¹²⁸⁷ İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 97; Honigmann, *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*, s. 53; Nitekim Melitene’yi, 656-57 de Muâviye, Suriye valisi iken fethetmiş ve şehir, Müslümanların Anadolu içlerine yıllık olarak düzenlemiş oldukları seferlerin ana merkezi olmuştur. Ayrıca önemli etnik değişimlerin olduğu bir şehirdir. İmparator Philippikos ve Melitene’yi, geçici olarak yeniden ele geçiren V. Konstantine tarafından bölgeye Ermeniler yerleştirildi. Ayrıca, bölgeden Trakya’ya Suriyeliler ve Ermeniler gönderildi. 934’de John Kourkouas tarafından yıkılıp yeniden alındıktan sonra Melitene, İmparatorluk mülkü haline getirilerek Mesopotamia düklüğü emrinde bir *kouratoreia*

Her iki mevki de hem Bizanslılar hem de Müslüman Araplar için oldukça önemli görünmektedir ki bu bölgeler, Bizanslılar ve Müslüman Araplar arasında şiddetli mücadelelerin yaşandığı bir coğrafya olmuştur. Özellikle doğudaki önemli askerî güzergâhların birisinde bulunan Kamakha, Bizans İmparatorluğu ve İslâm Devleti arasındaki mücadelelerde önemli bir sınır vazifesi görmesinin yanı sıra Müslüman Arapların özellikle kuzeye; Bizanslıların ise doğuya yapacağı seferlerde önemli bir geçiş noktası olarak görülmektedir. Nitekim Belâzurî'nin Kemh [Kemah]'in fethine dair vermiş olduğu bilgileri dikkate alacak olursak Kamakha, oldukça müstahkem ve güçlü bir sur yapısına sahiptir ki Müslümanların kuşatması sırasında mancınıkların kullanılması da bunu desteklemektedir.¹²⁸⁸ Öneminden dolayı Kamakha, Bizans ve İslam Devleti arasında sürekli el değiştiren stratejik bir bölge olmuştur.¹²⁸⁹ Bundan dolayı Bizans İmparatorluğu'nun elinde bulunduğu süre içerisinde, *de Adm. Imp.*'da geçen bilgi dâhilinde Kamakha, Koloneia bölgesinin dolayısıyla *themasının* en uç *tourması*¹²⁹⁰; VI. Leon'dan itibaren de Mesopotamia *themasının* *tourması* dolayısıyla stratejik önemini koruyan bir bölge olarak görülmektedir.¹²⁹¹

Bunların yanı sıra Koloneia *theması*, Kheriana ve Arauraka/Arabraka piskoposluklarına da ev sahipliği yapmakta¹²⁹² ve *themanın* kuzeydoğu uç noktasını, muhtemelen bu iki piskoposluk bölgesi oluşturmaktaydı. Nitekim Sinclair'e göre Kheriana piskoposunun merkezi Uluşirvandır ve Arauraka piskoposununki ise muhtemelen Aşağı Haydürük'ten ziyade Kalur'daki kalelerin birindeydi. Koloneia *theması* için Arauraka, önemli bir şehir olarak görünmektedir ki Arauraka piskoposu

oldu. 971'e kadar bir strategos sonra bir katepano Melitene de görünür. Nitekim İmparator II. Nikephoros Phokas, Suriyelilerle bölgeyi yağmaladı ve yeniden nüfuslandırdı. Bk. Foss, "Melitene", s. 1336; Melitene, Abbasiler döneminde İslâm devletinin kuzey sugûru, yani el-Cezire sınırını oluşturan en önemli şehri konumundadır. Emevilerin elinde olan şehir, İmparator V. Konstantinos tarafından 752 de alınarak kalesi yıkılmıştır. Bk. Bonner, *The Emergence of the "Thughūr"*, s. 44; İstahri, "Malatya, büyük bir şehirdir. Lukâm dağlarının ötesinde, sugûr şehirlerinin en büyüklerinden birisidir. Çevresi dağlar tarafından kuşatılmıştır... Rum ülkesine 1 merhalelik [yakl. 45.5 km.] bir uzaklıktadır." Bu konu hakkında bk. İstahri, *Ülkelerin Yolları*, s. 70; ayrıca bkz. Eger, *The Spacaes Between the Teeth*, s. 101-107.

¹²⁸⁸ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 215.

¹²⁸⁹ Grousset'in vermiş olduğu bilgiye göre, bölgede yaşayan Ermeniler, 793-795 yılları arasında Kamakha'yı Müslüman Araplara terk etmişlerdir. Bk. Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, s. 324.

¹²⁹⁰ Konst. Porph. *de adm. imp.* 50.116.

¹²⁹¹ Clive Foss, "Kamacha", *ODB*, II, s. 1097.

¹²⁹² Kheriana için bk. *Notit.* 7.557; *Notit.* 9.417; *Notit.* 10.499; *Notit.* 13.545; Arauraka için bkz. *Notit.* 7.662; *Notit.* 9.536; *Notit.* 10.642; *Notit.* 13.707.

muhtemelen yukarı Kelkit Vadisinin bütün ana kısmını idare etmekteydi.¹²⁹³ Bölgenin oldukça dağlık olması, iç bölgelerinin kontrolünün sağlanmasını zorlaştırdığı gibi *thema* sınırlarının nereye kadar uzandığı hakkında da net bir bilgi edinilmesini de zorlaştırmıştır.

878'de özellikle Tephrike'nin ele geçirilmesinden sonra Koloneia *themasının* güneyini korumak amacıyla bölgenin ilk önce *kleisoura* daha sonra da Tephrike/Leontokomes adında bir *thema* olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır.¹²⁹⁴ Dolayısıyla imparatorluğun özellikle doğuda sınırlarının genişlemesinin, bir sebebi de Paulikian tehlikesinin ortadan kaldırılması ve onların hâkim olduğu bölgelerde imparatorluk idarî ve askerî düzeninin tesis edilmesidir. Nitekim IX. yüzyılın sonuna doğru *thema* statüsü kavuşturulan bölgenin kaydı, *Takt. Beneš.*'te, *Leontokomes strategosu*¹²⁹⁵ ve bu *Taktikon*'un yazıldığı dönemle aynı döneme denk gelen ve imparatorluk *thema* isimlerinin toplamını bulabileceğimiz Konst. Porph.'un *de caer.* eserinde de *Leontokomes strategosu* şeklinde geçmektedir.¹²⁹⁶ *Takt. de L'Esc.*'de *themanın* merkezinin neresi olduğuna dair bilgi bulabileceğimiz bir ayrıntı da söz konusudur ki bölge, kaynakta ó Τεφρικῆς ἦτοι Λεοντοκώμης=*Tephrike şuan Leontokomes* şeklinde geçmektedir.¹²⁹⁷

Honigmann, bölgenin yerinin tespit edilemediğini ayrıca *themanın* geçici bir *thema* olduğunu belirtmiştir.¹²⁹⁸ Ancak *Takt. de L'Esc.*'de verilen bilgiden de anlaşılacağı üzere *themanın* bugünkü merkezi Tephrike'dir. Bölgede yapılan mücadeleler sonucu nüfus kaybı yaşandığı için hem *kleisoura* hem de *thema* döneminde bölgenin gelişmeye açık olmadığı anlaşılmakla birlikte bu durum, bölgenin idarî ve askerî işleyişi hakkında ayrıntılı bilgi edinmeyi de zorlaştırmıştır. Nitekim Honigmann da muhtemelen *themanın* bu durumunu dikkate alarak yerinin tespit edilemediği ve geçici nitelikte olduğu kanısına varmıştır.

Stratejik Kamakha *tourmasından* sonra özellikle iç bölge *themalarını* doğrudan Karadeniz'e dolayısıyla Khaldia *themasına* bağlayan *bandon*, *kleisoura* ve *tourmalar*, Khaldia *themasının* idarî ve askerî sorumluluğunda görülmektedir. *Themanın* Konst.

¹²⁹³ Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey II*, s. 373.

¹²⁹⁴ *Catalogue of Byzantine Seals IV*, s. 161-162.

¹²⁹⁵ *Takt. Beneš.*, s. 247.

¹²⁹⁶ Konst. Porph. *de caer.* II.50.7.

¹²⁹⁷ *Takt. de l'Esc.*, s. 267.

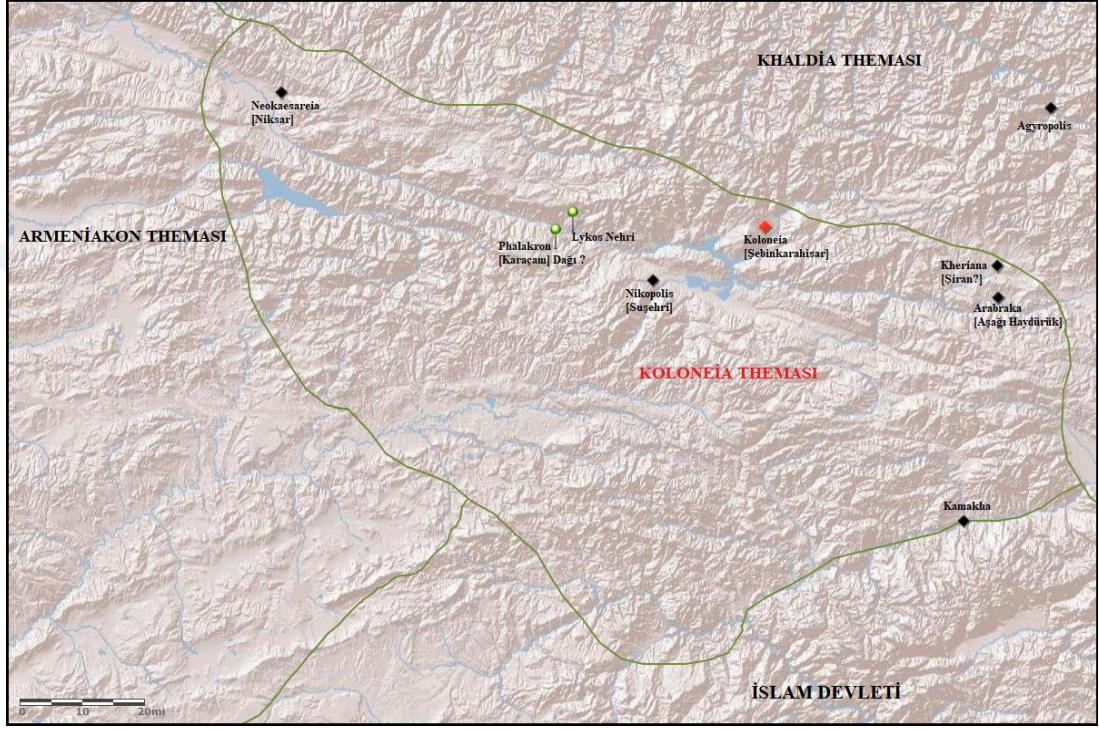
¹²⁹⁸ Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 49.

Porph.'un vermiş olduğu bilgiye göre kuzeybatı sınırını, muhtemelen Phalakron olarak tanımlanan dağ oluşturmaktaydı. Nitekim bu dağın, *themanın* kuzeybatı sınırını oluşturması oldukça büyük bir ihtimaldir ki kuzeyinden Lykos Nehri geçmektedir. Dolayısıyla iki *thema* arasındaki en mantıklı sınır, bu dağdır. *Themanın* muhtemelen doğudaki sınırını, kilise kayıtlarımızdan Notit. 7, 9, 10 ve 13'te karşımıza çıkan ve piskoposluk olarak da kaydedilen Arabraka¹²⁹⁹ ve Kheriana piskoposlukları ve güneydoğu sınırını ise Kamakha oluşturmaktaydı. Güneydoğu sınırını, Kamakha; güney sınırının Sebasteia *theması* kurulduktan sonra bu *themaya* bırakılacak olan Tephrike; doğu sınırını ise Neokaesareia oluşturmaktaydı. *Themanın* coğrafyasına baktığımızda kuzeydoğusunda Khaldia, güneydoğusunda Mesopotamia, güneybatısında Sebasteia, batısında ise Armeniakon *theması* ve güney sınırının bir kısmını da İslam Devleti oluşturmaktadır.¹³⁰⁰ *Themanın* kuzey sınırını ise hem merkezi hem de en önemli şehri olan Koloneia oluşturmaktaydı. Koloneia, Armeniakon *themasının* bir *kleisourası* olan ve 911'e kadar *thema* statüsüne yükseltildiği anlaşılan Sebasteia *themasının* kuzeydoğusunda; Khaldia *themasının* ise güneyinde olan bir *thema*dır.¹³⁰¹

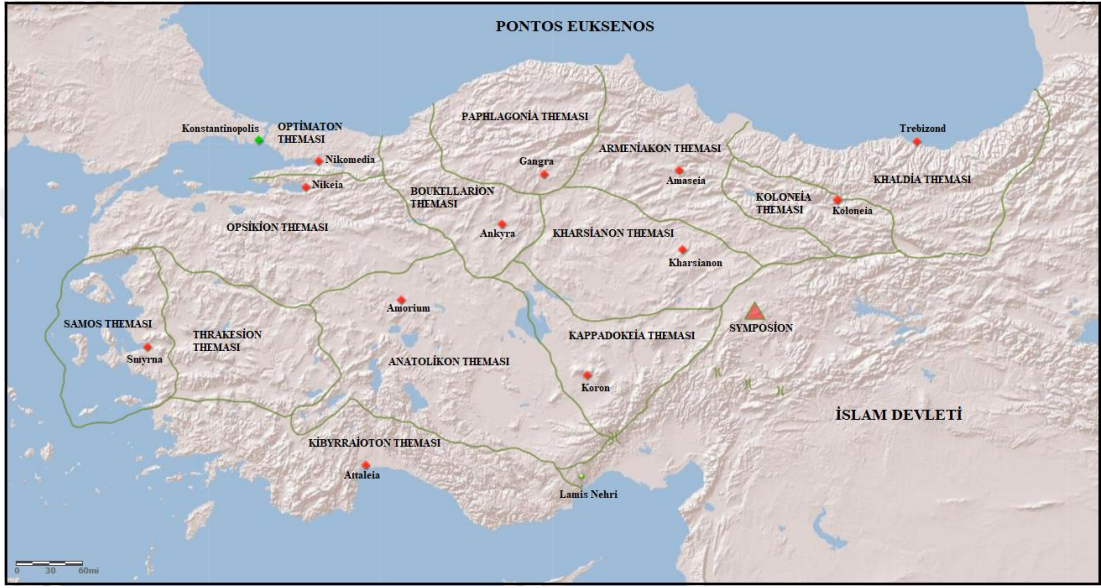
¹²⁹⁹ Notit. 7.662; Notit. 9.536; Notit. 10.642; Notit. 13.707.

¹³⁰⁰ Pertusi, *de them.* s. 141.

¹³⁰¹ Konst. Porph. *de them.* X.1-6.

(Harita-19: IX. yüzyılda Koloneia *Theması* İdarî ve Askerî Coğrafyası)

(Harita-20: VIII. Yüzyılın Ortalarından 873 yılına kadar Anadolu *Themaları*)

3.7. Kharsianon *Themasi*

863'te bir *kleisoura* olan ve 873'te *thema* statüsüne yükseltelen Kharsianon *themasi* kuzeyde, Armeniakon; batıda Boukellarion; güneyde Kappadokia *themaları*; doğuda ise Lykandos *themasi* kuruluncaya kadar Anti-Toroslar ile sınırdır.

3.7.1. Tarihi

Kharsianon adının, İmparator I. Iustinianos döneminde Sâsânilere karşı mücadele eden Komutan Kharsios'dan geldiği düşünülmele birlikte¹³⁰² esasında bölgeye adını veren muhtemelen Halys ve Kaesarea arasında Kappodokia'nın bir garnizonu olan Kharsianon'dur. Nitekim Kappadokia *themasi*nin hemen kuzeyinde Halys Nehrinin yakınında kurulan *thema* adının, aynı isimdeki *Kharsianon Kastron*'dan geldiği görülmekle birlikte Arap coğrafyacısı İbn Hurdazbih, bu müstahkemden “*Harsiyûn*” adı ile bahsetmektedir ve “*Harsiyûn ve Meletiyye geçidi birbirine yakındır ve burada Harsiyûn ile birlikte dört kale daha bulunmaktadır.*”¹³⁰³ bilgisini vermektedir.

Kaynak Theophanes, 730 yılında Müslüman Arapların Anadolu'ya yapmış olduğu sefer sırasında Kappodokia'yı istila ederek Kharsianon kalesini bir ihanet sonucunda ele geçirdiğini belirtmektedir.¹³⁰⁴ Bu dönemde Kharsianon Bölgesi, henüz daha *thema* statüsüne yükseltilecek kadar güçlü ve aynı zamanda nüfus olarak da yoğun görünmemektedir. Bu saldırının da gösterdiği gibi bu dönemde Kharsianon, ana geçiş güzergâhlarını birbirine bağlayan, Bizans ve Müslüman Arap kuvvetlerinin karşılaştığı, özellikle de Müslüman Arapların, hem batı hem de kuzey bölgelerine ulaştıkları önemli bir geçiş noktası; Bizans için de ciddi bir savunma vazifesi gören Armeniakon *themasi*na bağlı bir garnizon muhtemelen bir *tourma* statüsündeydi.¹³⁰⁵

Nitekim Müslüman Arapların 730 seferinden sonra bölge, yaklaşık iki yüzyıl boyunca Bizans-Arap mücadelelerinin merkezinde yer aldı. Nitekim Toros ve Anti-Toros geçitlerini geçen Müslüman Araplar, kısa bir süre içerisinde bu bölgeye ulaşmaktaydı. Armeniakon *themasi*na ait olan Kharsianon *tourması*, İmparator I. Basileios (867-886) tarafından 863 yılında bağımsız bir *kleisoura* haline getirilerek

¹³⁰² Ramsay, bu isimlendirmenin bir tahmin olduğunu ismin Garsı veya Karissa şehrinden geldiğini belirtmektedir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 274.

¹³⁰³ İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 108.

¹³⁰⁴ Theop. A.M. 6222; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 274.

¹³⁰⁵ Dejanira Potache, “Le Thème et la Forteresse, de Charsianon: Recherches dans la région D'Akdagmadeni,” *Geographica Byzantina*, Ed. Hélène Ahrweiler, Sorbonne 1981, s. 107.

bu *thema*dan ayrıldı ve bölgeye bir *kleisourarkhes* atandı.¹³⁰⁶ *Thema* statüsüne yükseltilirken oldukça genişletilen eski *tourmanın* idarî ve askerî genişliği tam olarak tespit edilememekle birlikte *thema*lığa yükseltilmesi, yine aynı imparator tarafından gerçekleştirilmiştir. Nitekim bu *thema strategosundan*, Armeniakon *strategosu* ile beraber Kharsianon *strategosu* şeklinde bahsedilmekte ve bu bahis, 873 yılına denk gelmektedir.¹³⁰⁷ Dolayısıyla bölgenin, stratejik önemine binaen 863 yılında *kleisoura*; 873 yılında da *thema* statüsüne yükseltildiği anlaşılmaktadır.

Foss'a göre Kharsianon, Boukellarion, Armeniakon ve Kappadokia *thema* bölgelerinden ayrılarak *thema* statüsüne yükseltilmiş ve bundan sonra Bizans toprak aristokrasilerinin önemli bir bölgesi haline getirilmiştir. İmparatorluğun Argyros ve Maleinos soylu ailelerinin, yurtları burasıydı ve bu aileler, burada geniş mülklere sahipti.¹³⁰⁸ Foss'un iddia ettiği bölünme, özellikle İmparator VI. Leo zamanında Boukellarion ve Kappadokia *themalarından* Kharsianon *themasına* bağlanan garnizonları ifade etmektedir. Dolayısıyla IX. yüzyılın sonları ile X. yüzyılın başlarını kapsamaktadır.

3.7.2. İdarî ve Askerî Yönetimi

Kaynağımız Konst. Porph.'un *de Adm. Imp.* adlı eserinde, “*Kharsianon tourması, Armeniakon eyaletinin eski bir şehri*” olarak bahsedilmektedir.¹³⁰⁹ Kharsianon ile ilgili vermiş olduğu bilginin devamında, “*Bilinmelidir ki Mesihsever Hükümdar Leo zamanında, şu bandalar Boukellarion temasından Kharsianon temasına taşındılar: Yani Myriokephalon topoteresia'sı, Timios Stauros topoteresia'sı ve Verinoupolis [?] topoteresia'sı ve burada bugün Saniana [Kesikköprü] diye adlandırılan bir tourma oluşturdular. Aynı şekilde şu bandalar Armeniakon temasından Kharsianon temasına taşındılar: Yani Komodromos [?] topoteresia'sı, Tabia [Büyüknefes] topoteresia'sı; şu bandalar Kappadokia temasından Kharsianon temasına taşındılar: Yani Kaesarea ile Nyssa topoteresia'ları ve bütünüyle Kases tourması.*”¹³¹⁰ bilgisini vermektedir.

¹³⁰⁶ Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 2599.

¹³⁰⁷ Genes. IV.36.

¹³⁰⁸ Clive Foss, “Charsianon”, *ODB*, I, s. 415.

¹³⁰⁹ Konst. Porph. *de adm. imp.* 50.90-91.

¹³¹⁰ Konst. Porph. *de adm. imp.* 50.101-110.

Konst. Porph.'un *de Adm. Imp.* adlı eserinde vermiş olduğu bu bilgiler, konumuz açısından oldukça değerlidir. Çünkü verilen bilgiler, özellikle IX. yüzyılda dört *themanın* idarî ve coğrafi sınırlarının ne olduğu ve nasıl değiştiği hakkında çeşitli fikirler ileri sürebileceğimiz ve ancak bazı cevapların yetersiz kaldığı bilgilerdir. Metinden de anlaşılacağı üzere birincisi Kharsianon *tourması*, *thema* statüsüne yükseltilmeden önce Armeniakon *themasının* bir *tourması* mahiyetindedir ve kaynağımızın vermiş olduğu bilgiye göre bir müddet sonra *kleisoura* statüsüne kavuşturulmuştur. İkincisi, VI. Leo döneminde yapıldığı anlaşılan bu idarî ve askerî değişikliklerin tam tarihi belli değildir. Dolayısıyla bu değişiklikler, 886 yılından yani VI. Leo'nun saltanatının başlangıcından bitişine 912 yılına kadar yapılmış olmalıdır ve bu değişikliklerin neden yapıldığına dair herhangi bir bilgi yoktur. Bu konu hakkında birkaç fikir ileri sürülebilir ki en önemlisi, *themanın* konumundan dolayı stratejik olup daha öncede bahsettiğimiz üzere Müslüman Arap saldırılarına karşı koyabilecek yeterli sayıda garnizonu ve nüfusunun olmamasıdır. Nitekim yeni *thema* statüsüne kavuşturulan bölgelerde bu tarz problemlerle karşılaşmakta olup imparatorluk çözümü, garnizonları ve nüfusu, yeni oluşturulan *thema* bölgelerine kaydırma şeklinde bulmuştur. Diğerleri ise imparatorluk sınırlarının genişlemesiyle ilgilidir. Elbette ki idarî ve askerî anlamda bu garnizonların yönetim olarak aktarılan *themalarda* olduğu tahmin edilmekle birlikte bu idarî ve askerî bölgelerin, tam olarak sınırlarının kesin çizgilerle çizilmesi pek de mümkün görünmemektedir. Nitekim bu değişikliklerden önce Kharsianon'un sınırları, Kaesareia'ya ulaşmamaktaydı ve yukarıda bahsedilen bölgeler kendi *themalarındaydı*.

Belirtildiği üzere Kappadokia *themasına* bu *themalardan* kaç kişinin gönderildiği bilinmekle birlikte ancak Kharsianon *themasına* gönderilenlerin sayısı bilinmemektedir. Kharsianon *themasına* Boukellarion, Armeniakon ve Kappadokia *themalarından* nakil yapılmış olduğu görülmekle birlikte bu *themaya* yerleştirilen yurttaşların sayısı muhtemelen 1000 civarındaydı. Tek tek düşünüldüğünde, kendi müstahkem mevkisinde en az 200 askeri barındıran *bandonlardan* oluşan garnizonların, Müslüman Arap tehlikesi sonucunda imparatorluğun uygulamış olduğu göç politikası, askerî nüfus yoğunluğunun artması ve bölgenin stratejik önemi dolayısıyla ilk aşamada bir araya getirilerek *bandon*, daha sonrasında *tourma* ve en son aşamada ise *thema* statüsüne yükseltildikleri anlaşılmaktadır. Bahsedilen

nedenlerin en önemlisi olarak görülen askerî nüfus yoğunluğunun artması, *tourma* ve *thema* statüsünde, yeni askerî müstahkemlerin oluşturulmasına da olanak sağladığı belirtilebilir.

842-3 yılına tarihlendirilen kaynağımız *Takt. Usp.*'de bölgenin, daha *thema* statüsünde olmadığı ancak *kleisoura* statüsünde olduğu anlaşılmaktadır ki bu kaynakta bölgenin *kleisourarkhesi*, Kharsianon *kleisourarkhesi* olarak geçmektedir.¹³¹¹ *Thema*, Klet. Phil.'da *Kharsianon strategosu*, *Kharsianon prokonsül patriği* ve *strategosu*¹³¹²; *Takt. Beneš.*'de *Kharsianon strategosu*¹³¹³; Konst. Porph. de caer.'de *Kharsianon strategosu*¹³¹⁴; IX. yüzyılın ikinci yarısına ait olan bir mühürde, *Kharsianon strategosu* ve *imparatorluk spatharokandidatosu*¹³¹⁵; *Takt. de L'Esc.*'de *Kharsianon* ve *Kharsianon Khartoularios'u*¹³¹⁶ olarak bahsedilmektedir. Nitekim Pertusi'de bölgenin, önce *kleisoura* olduğunu 863 yılından sonra *thema* statüsüne yükseltildiği ve bu tarihte bölgenin yönetiminden sorumlu olan *strategostan* bahsedildiğini belirtmektedir¹³¹⁷ ki kaynaklarımızda bu bilgiyi desteklemektedir.

773 ve 809 yıllarında Armeniakon *themasına* bağlı olan Kharsianonda, 840 ve 899 yılları itibariyle 4.000 askerinin ve idarecileriyle birlikte toplamda 4.131 kişinin bulunduğu ve *strategosunun* 842 yılı itibariyle 6 *libre* yani 432 *nomisma* roga aldığı anlaşılmaktadır.¹³¹⁸

3.7.3. Coğrafyası ve Sınırları

Bölgenin ilk dönemlerde Armeniakon *themasına* bağlı özellikle de Müslüman Arapların sürekli saldırılarına maruz kalan bir *kleisoura* olması, bu *kleisouranın* idarî ve askerî coğrafyasının belirlenmesini de olumsuz anlamda etkilemiştir. Nitekim bölgenin *thema* statüsüne çıkarılmasından sonra da bu olumsuzluk devam etmiştir.

Themanın ilk başta büyük bir kısmını Kappadokia I ve stratejik sayılabilecek bir kısmını da Armenia II bölgesi teşkil etmektedir. Bu niteliğinden dolayı Kharsianon

¹³¹¹ *Takt. Usp.*, s. 55.

¹³¹² Phil. Klet., s. 101, 137.

¹³¹³ *Takt. Beneš.*, s. 247.

¹³¹⁴ Konst. Porph. de caer. II.50.17.

¹³¹⁵ Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/3, No. 3198.

¹³¹⁶ *Takt. de l'Esc.*, s. 265, 273.

¹³¹⁷ Pertusi, *de them.*, s. 124.

¹³¹⁸ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 67, 122, 134.

kleisoura'sı, *tourma* statüsüne yükseltilmiş ve bundan dolayı Boukellarion *themasına* doğru kısmen bir sınır genişlemesi gerçekleşmiştir.¹³¹⁹

Bahsedildiği üzere Kharsianon Bölgesi, ilk dönemlerde Armeniakon *themasının* idarî ve askerî bölgesidir. Sınırları oldukça geniş olan Armeniakon, Kappadokia, Kharsianon *themaları* olarak üç idarî bölgeye bölünmüştür. Bu bölünme sonucunda kaynağımızın vermiş olduğu bilgiye göre, Kharsianon bölgesini *thema* statüsüne çıkarmak için bir takım idarî ve askerî düzenlemeler yapılmıştır. Nitekim yapılan bu düzenlemeler, *thema* idarî ve askerî coğrafyasının tespit edilmesinde bir takım kolaylıklar sağlamaktadır.

Bu düzenlemeler çerçevesinde imparatorluk, Boukellarion, Armeniakon ve Kappadokia *themalarından* alınan sekiz *topoteresia* ve Kappadokia *themasının* orta kısımlarında bulunduğu düşünülen Kases *tourması*, Kappadokia *themasından* Kharsianon *themasına* dâhil edilmiştir. Dolayısıyla IX. yüzyılın ilk yarısındaki Kappadokia *thema* idarî ve askerî sınırları özellikle kuzey yönünde daralmış; batı yönünde ise genişlemiştir. Bu düzenlemeden sonra idarî ve askerî olarak sınırları daralan Kappadokia *themasının*, Sivrihisarın yanındaki dağlardan Orta Toroslara kadar olan coğrafyayı; Kharsianon *themasının* ise doğuda Halys'ten itibaren güneyde Kases *tourması*; batıda Saniana'ya; kuzeyde ise muhtemelen Komodromos'a kadar olan coğrafyayı kapsamaktaydı. Dolayısıyla dönem itibariyle *themalar* dâhilinde bulunan *topoteresia*'ların Kharsianon'a nakledilmesiyle bu *themanın* sınırları da genişlemiştir

Kharsianon *themasına* dâhil edilen ve I. Iustinianos zamanında şehir statüsü kazandırılan Kamouliana [Iustinianoupolis/Develi] müstahkem mevkiisi, günümüzde Kayseri'nin kuzeyinde bulunan Kemer ile ilişkilendirilmektedir.¹³²⁰ Bunun yanı sıra *Notit. Epis.*'da Kamouliana, Kappadokia I eyaletinin bir piskoposluğu olarak kaydedilmiştir.¹³²¹ Kamouliana'nın, Kharsianon *strategosunun* merkezi olmadan önce X. yüzyılda bu *themanın* bir *tourması* olan Kymbalaïos ile aynı yer olduğuna dair görüşler vardır¹³²² ve bu görüşler muhtemelen doğrudur. Nitekim Ramsay'e göre

¹³¹⁹ Pertusis, *de them.*, s. 123.

¹³²⁰ Cooper-Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadokia*, s. 216.

¹³²¹ *Notit.* 1.77; *Notit.* 2.92; *Notit.* 3.99; *Notit.* 4.86; *Notit.* 7.104, 108; *Notit.* 9.5; *Notit.* 10.4; *Notit.* 13.5.

¹³²² *Catalogue of Byzantine Seals IV*, s. 115; Hild, *Kappadokien*, s. 117; Ayrıca bilgi için bkz. A. Kazhdan, "Kamoulianai", *ODB*, II, s. 1099.

Kymbalaios, Kharsianon *themasının* ayrı bir *tourması* olup Kırşehir'in doğu ve kuzeyine denk düşmektedir.¹³²³ Ancak günümüzde tespit edilebilen Kymbalaios/Kamuliana, Kaesareia'nın hemen kuzeyinde bulunmaktadır.¹³²⁴

Aynı şekilde ilk başta Kappadokia *themasının* *tourması* olan ve en az üç ya da dört müstahkemi içerisinde barındıran Kases *tourması*, sadece bir müstahkem değil aynı zamanda yeri tam belli olmamakla beraber muhtemelen Kappadokia ile Kharsianon arasındaki idarî ve askerî bölgeyi ifade etmekteydi. Nitekim Kases *tourması*, Kharsianon *themasının* kurulması ile Kappadokia *themasından* Kharsianon *themasına* dâhil edilmiştir.¹³²⁵ Kases idarî ve askerî yönetimi hakkında, ikisi *strategosa* birisi de *tourmarkhosa* ait olmak üzere üç mühür tespit edilmiştir.¹³²⁶ Ayrıca Kases için, kilise kayıtlarından sadece X. yüzyıla tarihlendirilen *Notit. 7*'de Kappadokia bölgesi, Kaesareia metropolitliğine bağlı olarak ó Ἀριαραθείας ἤτοι Κάσσης/*Ariaratheia yani Kases* piskoposluğuna atıf yapılmaktadır.¹³²⁷ Bunun yanı sıra Armenia II bölgesi dâhilinde Hierokles, altı kent saymaktadır ve bunlardan bir tanesi de *Notit. 7*'de zikredilen Ariaratheia'dır.¹³²⁸

Kaynaklarda bahsedilen Kases'in, sistem dâhilindeki Kases *tourması* olup olmadığı belli değildir ki kayıтта, tek bir yere atıf yapılmıştır. Eğer burası ise bu *tourmanın* Kaesareia'nın doğusunda aranması gerektiği de ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla Kases *tourmasının* idarî ve askerî coğrafyasının tespit edilmesinde belirsizlik söz konusudur. Dönem itibariyle anlaşılan Kases *tourması*, en az 3-4 garnizonun bulunduğu bir bölgeyi ifade etmektedir. Bu bölge, Müslüman Arapların sık sık geçiş güzergâhı olarak kullandıkları Toros ve Anti-Toros geçitlerine yakın yani ya Kaesareia'nın doğusunda ya da batısında bu geçitleri koruyan bir konumda bulunuyor olmalıdır.

Kaynaklarda Ariaratheia olarak bahsedilen yerin bugün Şerefiye olduğu bilinmektedir¹³²⁹ ve ilerleyen bölümlerde de bahsedileceği üzere X. yüzyılda kurulan

¹³²³ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 276.

¹³²⁴ Cooper-Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadokia*, s. 216.

¹³²⁵ Hild-Restle, *Kappadokien*, s. 202.

¹³²⁶ Pantelis Charalampakis, "On the Toponymy and Prosopography of Some Minor Military-Administrative District in Byzantium: Kas(s)e, Vindaion, Mauron Oros", *KAED*, C. 3, S. 3, 2017, s. 27.

¹³²⁷ *Notit. 7.112.*

¹³²⁸ Hierok. *Synek.*703.12.

¹³²⁹ Bulut, *Eski Çağ'da Kappadokia Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası*, s. 19.

Lykandos *themasına* dâhil edilmiştir ve Tzamandos olarak da adlandırılmaktadır. Kayıttan anlaşılan daha önceden Ariaratheia olarak bahsedilen piskoposluğun, X. yüzyılda muhtemelen eski adına atıf yaparak Kases ile bir tutulduğu anlaşılmaktadır¹³³⁰ ki bölgeler birbirine yakındır. Nitekim bu listeleri kaydedenlerin, muhtemelen piskoposlukların eski isimlerini unutmamak ya da piskoposlukları karışmamak için böyle bir yola başvurdukları tahmin edilebilir. Dolayısıyla burada bahsedilen Kases'in bir piskoposluk merkezi olduğu da anlaşılmaktadır.

Kharsianon *kleisourasını* Sebastea'nın kuzeydoğusunda olduğunu kanıtlamaya çalışan iddialar da vardır.¹³³¹ Ancak Kharsianon *kleisourası* şüphesiz Sebasteia'dan daha batıda olup yöneticisinin merkezî olan *kleisoura* günümüzde Yozgat-Akdağmadeni ilçesinin Muşali Kalesidir.¹³³² Honigmann, Vita Maleini'den alıntılanmış olduğu bilgide bu bölgenin, *erişilemez ve barbar hücumlarından masun çorak bir yer* olarak tanımlanabileceğini belirtmektedir.¹³³³

Honigmann'ın fikrine katılmak gerekirse, İbn Hurdazbih'nin bahsetmiş olduğu dört kale muhtemelen Konstantinos Porphyrogennetos'un *de thematibus*'un da geçen ve Kappodokia I bölgesi dâhilinde bahsetmiş olduğu Kaesareia, Nyssa, Therma [Basilika] ve Regepodandos şehirleri değildir.¹³³⁴

Bunlarla birlikte 873 yılı içerisinde Genesios, *Kharsianon themasında bulunan Άγρᾶναι* [Agrane/Agriane] ve *Σιβόρον* [Siboron/Sibora] *yakınlarında ordugâh kurulduğunu* belirtmektedir.¹³³⁵ Dolayısıyla bu iki kale, Kharsianon *theması* dâhilindeydi ve Bizans ordularının doğuya sefer yaptıkları dönemlerde, askerî güzergâh noktasında ordugâh kurdukları askerî bölgelerdi.

İlk başta Kappadokia *theması* sınırları içerisinde yer alan Kaesarea ve Nyssa, sonra Kharsianon *themasına* dâhil edilmiş ve *themanın* güneyinde bulunan iki önemli garnizon olmuşlardır.¹³³⁶ Nitekim İmparator VI. Leo döneminde komutan Ioannes

¹³³⁰ *Notit.* 7.112.

¹³³¹ Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 166, dipnot. 13.

¹³³² Potache, "Le thème et la Forteresse de Charsianon: Recherches dans la Région d'Akdagmadeni", s. 115; Hild-Restle, *Kappadokien*, s. 241-242; Oikonomidés, *Les Listes*, s. 348.

¹³³³ Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 47.

¹³³⁴ Konst. Porph. *de them.* II-61-62; Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s. 48.

¹³³⁵ *Genes.* IV.36.

¹³³⁶ Nitekim Nyssa'nın 838 de Müslüman Araplar tarafından yağmalandığı görülmektedir. Bu yağmalama sonucu Nyssa şehri toparlanamamış ve Koron müstahkemi, Kappadokia *themasının* merkezi haline getirilmiştir. *Themanın* yeni merkezi, IX. yüzyıl boyunca Müslüman Arapların sürekli

Kourkouas, doğu sınırında faaliyetlerine başladığı zaman Kharsia [Kharsianon] Kalesi, Hypsela [İpsala] şehri ve Halys nehri, İslâm devleti ile olan sınırı teşkil etmekteydi.¹³³⁷

Arap kaynaklarında bölge, “*Harşene*” olarak geçen bu bölge, Müslüman Arapların sürekli saldırılarına maruz kalan önemli bir bölge olarak görülmektedir. Nitekim Kilikya Geçitlerini geçen Müslüman Arap akıncıları, kısa sürede Kappadokia ve Kharsianon bölgesine ulaşmaktaydı. Dolayısıyla verilen bilgilerden anlaşılan her iki bölgede, Müslüman Arapların tanıdığı ve bildiği bölgelerdir. Nitekim Kudâme b. Ca’fer, “...sonra onu [Kappadokia] *Harşene* [Kharsianon] takip eder. Onun sınırı tektir. O da güneydendir. Bu sınır Kabadok’u takip eder. Doğudan Malatiyye Geçidi takip eder. Ondan sonra Armenyak gelir. Onu batıdan Bûklar takip eder. Ordusu 4.000 askerdir.”¹³³⁸ Nitekim IX. yüzyıl Arap coğrafyacılardan olan Ya’kubî, *Harşene* [Kharsianon]’de 500 fâris [atlı] bulunduğ; toplamda ise Rum ülkesinde fâris yani atlı sayısının 40.000 olduğu bilgisini vermektedir.¹³³⁹ Kharsianon için Yâkût, “*Harşene* sınırın başlangıcı el-Kayâr bölgesidir, ikincisi, *derb-u Malatiye* ve üçüncüsü *Armenyâk*, dördüncüsü, *Bûklar* bölgesidir ve *Kılırc* [Kleisourarkhes]’in yeri de *Harşene* Kalesi’dir. Ordusu 4.000 kişiliktir. Buradaki kaleler, *Harşene*, *Saruha*, *Ramahsu*, *Barukta* ve *Maksiri*’dir.”¹³⁴⁰ XII. yüzyılın önemli Arap coğrafyacısı olan el-İdrisî¹³⁴¹, Malatiyye geçidine sınır olan ve içinde *Harşene* kalesi de dâhil 40 kalenin olduğu “*Harsiyûn*” dolayısıyla Kharsianon Bölgesi’nden bahsetmektedir.¹³⁴²

Kurulduğu 873 yılından itibaren *thema*, kuzeyinde ve doğusunda Armeniakon; güneydoğusunda “insansız” bölge dolayısıyla İslam Devleti; güneyinde Kappadokia; batısında Boukellarion; kuzeybatısında ise Paphlagonia *themaları* ile sınırdır. Bu sınırın doğusu, X. yüzyılda yeni *thema* bölgelerinin ortaya çıkmasıyla değişmiş ve böylece *themanın* doğu sınırını, *Sebasteia theması* oluşturmuştur. Nitekim kurulduğu

saldırılarına maruz kalmasına rağmen ayakta kalmayı başarmıştır. Bk. Cooper-Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadokia*, s. 22.

¹³³⁷ Ramsay, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, s. 274.

¹³³⁸ Kudâme b. Ca’fer, *Kitâbü’l-Harâc*, s. 258.

¹³³⁹ Ya’kubî, *Kitâbü’l-Büldân*, s. 110.

¹³⁴⁰ Yâkût, *Mu’cemü’l-Büldân*, s. 112.

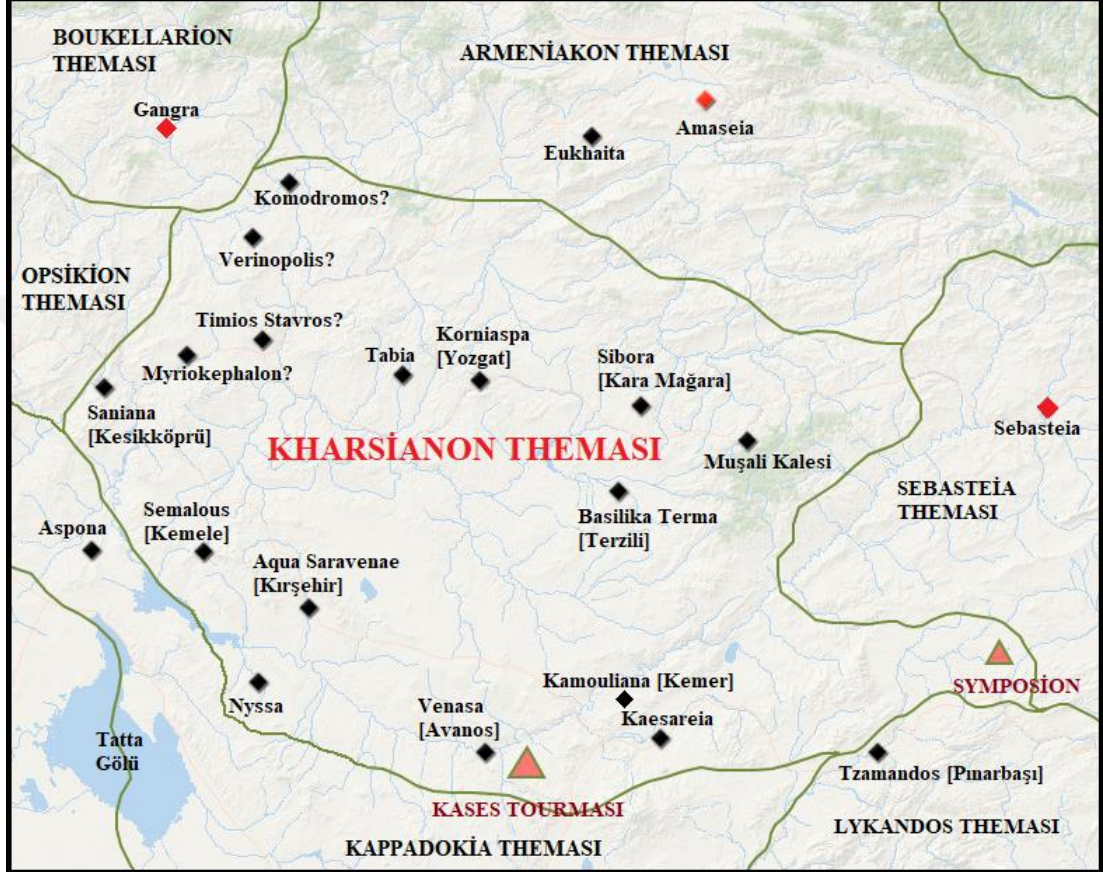
¹³⁴¹ Hakkında bk. Ramazan Şeşen, “İdrisî, Şerîf”, *DİA*, C. 21, s. 493-495.

¹³⁴² el-İdrisî, *Nuzhetu’l-Muštâk fi İhtirâki’l-Âfâk*, Vol. II, Beyrut 1409/1989, s. 803.

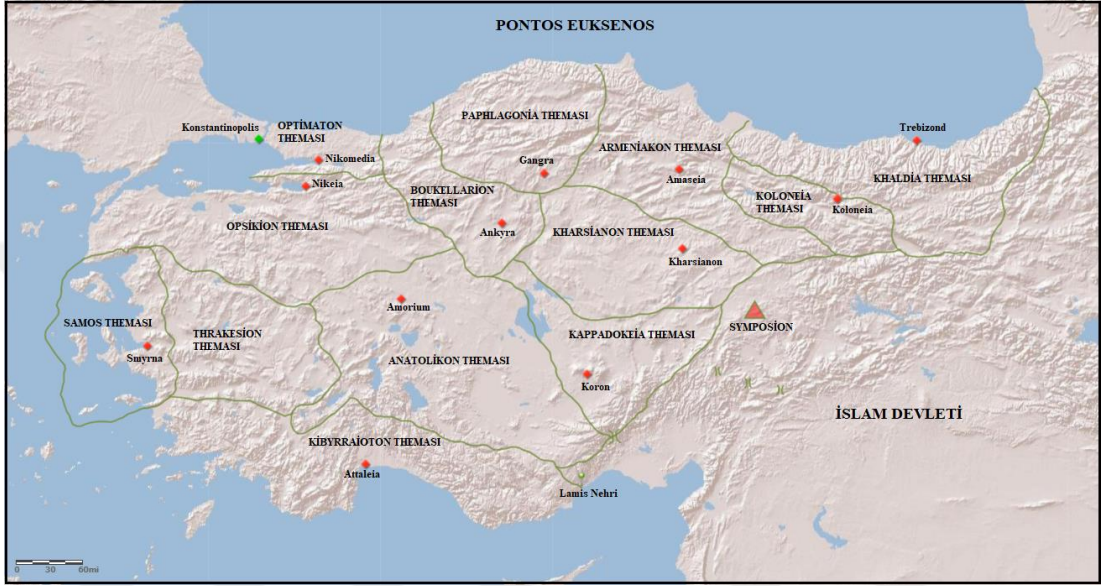
dönemden itibaren de Kaesareia, bu *themanın* muhtemelen dinî metropolitliği konumundaydı.¹³⁴³

¹³⁴³ Pertusis, *de them.*, s. 124.

(Harita-21: 873 Yılından X. Yüzyılın Başlarına Kadar Kharsianon *Themasi* İdarî ve Askerî Coğrafyası)

(Harita-22: 873 yılından X. yüzyılın başlarına Kadar Anadolu *Themaları*)

3.8. Sebasteia *Theması*

908 yılında *kleisoura* statüsünde olduğu anlaşılan Sebasteia, 911 yılında *thema* statüsüne yükseltilmiştir. Nitekim Sebasteia *kleisourasının* *thema* olduktan sonra diğer *themalara* olan sınırları şu şekildedir: Batıda Kharsianon; kuzeybatıda Armeniakon; kuzeydoğuda Koloneia; güneyde Lykandos ve doğuda ise kurulduktan sonra Mesopotamia *theması* vardır.

3.8.1. Tarihi

Önemli askerî yolların kesiştiği ve Halys Nehri'nin korunmasında oldukça stratejik bir öneme sahip olan Sebasteia *theması* hakkında kaynaklarımızda ayrıntılı bilgi bulunmamakla birlikte bölgenin, VII. yüzyılın ortasından itibaren Armeniakon *themasının* yönetiminde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Konst. Porph.'un *de them.* adlı eserinde verilen bilgiye göre Sebasteia, Armenia II bölgesindedir.¹³⁴⁴ Bu durum, VII. yüzyılın sonlarına doğru Müslüman Arap saldırıları sırasında bölge, Armeniakon *themasına* bağlıdır ve kaynaklarda, bu süreç dâhilinde herhangi bir idarî bölge olarak tanımlanmamaktadır. İdarî ve askerî bölge olarak tanımlanması, Armeniakon *themasından* ayrılarak X. yüzyılın başına denk gelmektedir. Nitekim VI. Leo zamanında 908 yılında bölgenin *kleisoura* statüsünde olduğu 911'de *thema* statüsüne yükseltildiği¹³⁴⁵ ve *thema* sınırlarının özellikle güneye doğru yani Lykandos *theması* kurulmadan önce “*insansız bölge*” olarak tanımlanan Symposion'a kadar genişlediği anlaşılmaktadır.

Sebasteia *theması* hakkında *de Adm. Imp.* verilen bilgiye göre, Mesihsever İmparator VI. Leo zamanında, günümüzde Kara Seki Yazı'da bulunan ve birçok garnizonu bir arada bulundurduğu düşünülen Larissa [Mancılık]¹³⁴⁶ ve 871'den sonra ele geçirilen Abara [Ağcakale], *tourma* olarak geçerken İmparator Romanos zamanında Abara, önemli bir *kleisoura* haline getirilmiştir.¹³⁴⁷

Bu iki bölge, bir müddet sonra kurulacak olan Sebasteia *themasının* önemli iki *tourması* olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Larissa'nın VI. Leo döneminde

¹³⁴⁴ Konst. Porph. *de them.* XI.1-2.

¹³⁴⁵ Konst. Porph. *de adm. imp.* 50.133-134, 167-168.

¹³⁴⁶ Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey II*, s. 510; Hild, *Kappadokien*, s. 136.

¹³⁴⁷ Konst. Porph. *de adm. imp.* 50.133-134, 167-168.

önemli bir yerinin olduğu, [nitekim bölge, 986-87'ye kadar bir Ermeni piskoposluğuna da ev sahipliği yapmaktaydı¹³⁴⁸] buraya *arkhon*=sınır yöneticisi olarak atanıp¹³⁴⁹ Larissa'da dolayısıyla imparatorluğun doğu sınırında güçlenmek isteyen Ermeni Baasakios'un¹³⁵⁰ faaliyetlerinden anlaşılmaktadır.

Kaynakta verilen bilgiye göre, Larissa, güçlendirildikten sonra Baasakios ve kardeşleri, Larissa'ya yerleşebilecek ve Baasakios Larissa'nın *kleisourarkhesi* olabilecekti. Bu gelişmeler Larissa'nın, Baasakios yönetiminde müstakil bir *kleisoura* haline getirilmeye çalışıldığını düşündürmektedir. Bilginin devamında, Baasakios'un imparatorluğa karşı ihanet içerisine girmesi ve bunun sonucunda sürgün edilmesi, Larissa'nın tekrardan Sebasteia'nın *tourmasi* haline getirilmesine neden olmuştur. Nitekim imparatorluk, bölgedeki hâkimiyetini yeniden tesis etmek için Mesihsever Leo zamanında, Kharsianon *themasının strategosu* olan Eustathios Argyros'un¹³⁵¹ oğlu ve bir müddet sonra *magister* ve *skholon domestikos'u*¹³⁵² olacak olan Leo Argyros'u atamıştır.¹³⁵³

Argyros ailesi, İmparator VI. Leo döneminin önemli ailelerindedir ve kurucusu muhtemelen Kharsianon *themasının da tourmarkhosu* olan Leo Argyros'tu. Argyros ailesi, VIII. yüzyılın ortalarından XI. yüzyılın ortalarına kadar imparatorluğun önemli soylu ailelerinden birisi olarak varlığını devam ettirdi. Bu aile üyeleri, içinde Anatolikon *themasının strategosluğu* da dâhil bazı önemli *themaların* yöneticileri olarak da atandılar.¹³⁵⁴

Bu gelişmeler, özellikle Larissa'nın imparatorluk açısından önemli bir idarî ve askerî mevkii de olduğunu göstermesi bakımından değerlidir ve Ermeni yöneticilerin bu bölgede faaliyetlere girişmeleri, bölgede Ermeni yoğunluğunun olduğunu da kanıtlamaktadır. Bunların yanı sıra Treadgold'un iddiasına göre, bir müddet sonra Teselya olarak adlandırılan bölgede, Larissa adında bir *themanın* kurulması ve Batı

¹³⁴⁸ Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey II*, s. 513.

¹³⁴⁹ Konst. Porph. *de Adm. Imp.* 50.143-144.

¹³⁵⁰ Cooper-Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadokia*, s. 235.

¹³⁵¹ *PmbZ*, Eustathios (#1799).

¹³⁵² Merkezî tagma birlikleri komutanı.

¹³⁵³ Konst. Porph. *de Adm. Imp.* 50.133-134, 143-152.

¹³⁵⁴ A. Kazhdan, "Argyros", *ODB*, I, s. 165; J. C. Cheynet-J. F. Vannier, "Les Argyroi", *Zbornik Radova Vizantoloskog*, XL, 2003, s. 58-59.

Mezopotamya'dan Tuna'daki donanmaya emretmek için *strategos*'un gönderilmesi Anadolu'daki bu Larissa ile bağlantılıdır.¹³⁵⁵

3.8.2. İdarî ve Askerî Yönetimi

Daha öncede bahsedildiği üzere IX. yüzyılın ortasında *kleisourarkhes* yöneticileri, büyük *themalardan* ayrıldılar ve onların yönettikleri *kleisouralar*, yeni *thema* bölgeleri oluşturdular. Sebasteia bölgesinde, iki *tourma* mevcuttu. Bunlar Larissa [muhtemelen yukarı Balıklı Su vadisindeki Kariseki Düzü'ndeki kalelerini kapsamaktaydı] ve 871'den sonra ele geçirilen Kangal Ovası'ndaki Abara'ydı. Halys Nehri vadisindeki Sebasteia, *themanın* ve aynı zamanda *metropolitliğin* merkezi konumundaydı. Sebasteia'nın kuzeybatısında, doğu seferlerine çıkarken kullanılan güzergâhta imparatorluğun en önemli askerî toplanma yeri Bathyryaks *aplekton*'u bulunmaktaydı.¹³⁵⁶

İmparatorluğun doğal olarak doğu sınırını oluşturan Halys Nehri'nin bir bölümü, Sebasteia şehri tarafından kontrol edilmekteydi. X. yüzyılın sonu ile XI. yüzyılın ortalarına kadar bölgenin sınırlarının genişlediği ve zenginleştiği tahmin edilebilir. Nitekim Sebasteia'daki genişleme ve zenginleşme, muhtemelen hem bölgenin *thema* statüsüne çıkarılması hem X. yüzyılda bölgeye, Melitene ve Kharput'tan yapılan Ermeni göçüyle yakından ilgilidir. Bu stratejik bölgenin yönetimi, Ermeni nüfus yoğunluğuna bağlı olarak imparatorluğun vermiş olduğu *magistros* unvanıyla Ermeni aristokratlara bırakıldı ve bölgede yeni bir toprak aristokrasisi yaratıldı. Bu durum, bölgedeki Ermeni yöneticilerin, imparatorluğun doğu sınırında yeni bir krallık oluşturması için bulunmaz bir fırsat olarak görülmektedir.¹³⁵⁷

Takt. Usp. ve Klet. Phil. adlı kaynaklarda, bölgenin *thema* olmadan önce bir *kleisoura* veya *tourma* olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bölgenin stratejik öneminden dolayı ilk başta *tourma* bir müddet sonra da *kleisoura* statüsünde olduğu dolayısıyla statüsünün düşürüldüğü anlaşılmaktadır.¹³⁵⁸ Bu kaynaklardan hariç 934-944 yıllarını kapsayan *Takt. Beneš.*'de, bölgenin *thema*

¹³⁵⁵ Treadgold, *Byzantium and Its Army 284-1081*, Dipnot: 47; ayrıca bu isimdeki metropolitlik için de aynı isim kullanılmaktadır. Bk. Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im spätem Byzanz*, s. 229.

¹³⁵⁶ Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey II*, s. 372.

¹³⁵⁷ Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey II*, s. 373-374.

¹³⁵⁸ Konst. Porph. *de adm. imp.* 50.133-134.

statüsünde olduğu anlaşılmaktadır. Bu kaynakta, bölge idarî ve askerî yönetimi, *Sebasteia Strategosu*¹³⁵⁹; ondan sonra kaydedilen Konst. Porph.'un *de caer.* adlı eserinde aynı şekilde *Sebasteia Strategosu*¹³⁶⁰ ve *Takt. de L'Esc.*'de de *Sebasteia*¹³⁶¹ şeklinde geçmektedir. Bunların yanı sıra *Sebasteia*'nın bir *kleisourarkhes* yöneticisinin ve *Sebasteia patriği ve strategosu* olduğuna dair bilgi de vardır.¹³⁶² Burada tarihi olarak dikkat çekilmesi gereken husus, *Sebasteia*'nın ilk başta *tourma* iken *kleisoura* statüsüne düşürülmesi; 908-911 yılları arasında da *kleisoura* iken 911'de *thema* statüsüne yükseltilmesidir.

Sebasteia themasının kurulmasıyla Tephrike, Abara ve Larissa *tourma* ve *kleisouralarının* coğrafi olarak bir bütünlük aynı zamanda stratejik bir savunma hattı oluşturdukları görülmektedir. *Tourmalar* içerisinde özellikle Larissa önemli olup burası aynı zamanda *themanın* en uç güney noktasıyla yani Symposion olarak adlandırılan bölge ile sınır oluşturmaktaydı. X. yüzyılın ortalarından sonra *themanın* kapsadığı coğrafi alan yeni küçük *themaların* ortaya çıkmasıyla küçülmüştür. Nitekim aynı yüzyılda bölge, Ermeni nüfusun akınına maruz kalmış ve *Sebasteia*, 986'dan itibaren bir Ermeni piskoposluğuna sahip olmuştur.¹³⁶³

3.8.3. Coğrafyası ve Sınırları

Sebasteia'nın *tourma* ve *kleisoura* statüsündeyken coğrafyası tam olarak tespit edilememekle birlikte esasında *thema* olduktan sonra da kaynaklarda, bu bölgenin idarî ve askerî yönetim coğrafyasına dair yeterli bilgi de yoktur. *Thema dâhilinde*, Konst. Porph.'un *de Adm. Imp.* adlı eserinde kısmen ancak önemli bilgiler vardır. Bu kaynakta verilen bilgiler, *Sebasteia thema* sınırları içerisinde olduğu anlaşılan Larissa ve Abara garnizonlarıyla ilgilidir. Verilen bilgiye göre,

“*Larissa, Sebasteia tourmasının bir şehriydi... Abara, eskiden Sebasteia themasının yönetimi altında bir tourma iken İmparator Romanus döneminde kleisoura oldu.*”¹³⁶⁴

Bu bilgiden de anlaşılacağı üzere *Sebasteia theması*, bir dönem *tourma* statüsündedir ve bu *tourmaya* bağlı önemli garnizonlar bulunmaktaydı. *Sebasteia*'nın *tourma*

¹³⁵⁹ *Takt. Beneš.*, s. 247.

¹³⁶⁰ Konst. Porph. *de caer.* II.50.4.

¹³⁶¹ *Takt. de l'Esc.*, s. 265.

¹³⁶² Pertusi, *de them.*, s. 142.

¹³⁶³ Clive Foss, “*Sebasteia*”, *ODB*, III, s. 1861-1862.

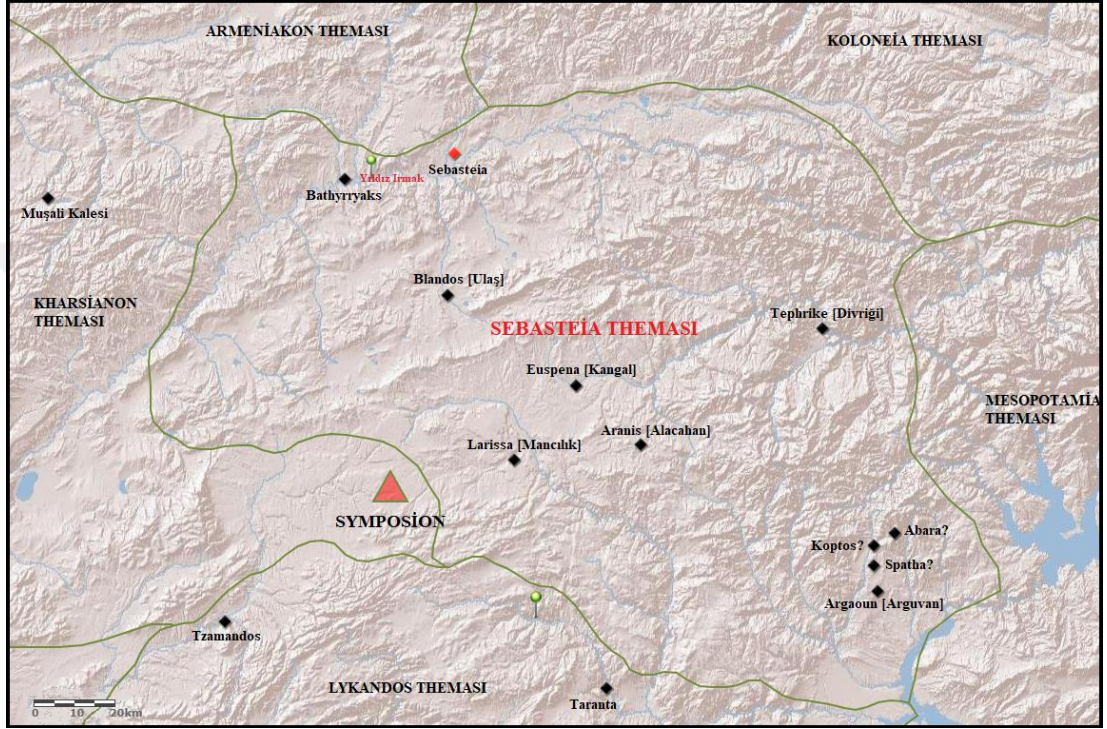
¹³⁶⁴ Konst. Porph. *de adm. imp.* 50.133-134, 167-168.

statüsü, muhtemelen *kleisoura* statüsüne düşürülmeden yani 908 yılından önce olmalıdır. Hem Larissa hem de Abara şehirleri, bu *themanın* idarî ve askerî bölgesi dâhilindedir. Hatta Abara, ilk başta *tourma* iken daha sonra sınır güvenliğinin artması dolayısıyla muhtemelen hâkimiyet alanı daraltılarak *kleisoura* haline getirilmiştir.

Themanın kuzey sınırını, muhtemelen Yıldız Irmağı oluşturmaktaydı.¹³⁶⁵ Kuzeydoğusunda Koloneia, doğusunda Mesopotamia, güneyinde Lykandos ve batısında ise Kharsianon *thema* bölgeleriyle sınırdır. Ancak belirtmek gerekir ki bu dönemde Lykandos'un, Sebasteia *themasının* sınırları içerisinde olup olmadığı belli değildir. Bu *themanın* merkezi hakkında herhangi bir mühür bulunmadığı ve ordunun merkezî olarak toplandıkları yeri bilinmediği için *themanın* adını veren Sebasteia muhtemelen *strategos*'un merkezî konumundaydı.¹³⁶⁶

¹³⁶⁵ Hild, *Das Byzantinische Strassensystem in Kappadokien*, s. 109-110.

¹³⁶⁶ Pertusi, *de them.*, s. 143-144.

(Harita-23: X. Yüzyılda Sebasteia Themasi İdarî ve Askerî Coğrafyası)

3.9. Mesopotamia *Theması*

899-901 yılları arasında ya da en geç 911'de kurulduğu düşünülen Mesopotamia *theması*, bu statüye yükseltilmeden önce bir *düklük*tü. *Thema* olduktan sonra bölge, kuzeyde ve batıda Koloneia *theması*; doğuda ve güneyde ise İslam devleti ile sınırdır.¹³⁶⁷

3.9.1. Tarihi

Konst. Porph.'un *de them.* adlı eserinde, Mesopotamia *theması* ve hâkim olduğu idarî ve askerî coğrafya hakkında kısa ancak çalışma için çok kıymetli bir bilgi verilmektedir. Bu bilgiye göre coğrafya *thema* statüsüne yükseltilmeden önce “...κλεισοῦρα τις ἀνόνομος καὶ ἀκατονόμαστος [Adı meçhul ve isimsiz *kleisoura*]” ve “ἐπλατόνθη ὁ τόπος [geniş yer]” olarak tanımlanmaktadır.¹³⁶⁸

Bu tanım, Mesopotamia *theması*nın ilk dönemlerinde, *kleisoura* statüsü haline getirilmediğini¹³⁶⁹ ancak stratejik geçiş noktası aynı zamanda dağlık fizikî coğrafyası nedeniyle İslâm Devleti arasında bir sınır teşkil ettiğini ve muhtemelen sık sık el değiştirdiğini göstermektedir. Ayrıca bu durum bölgenin, imparatorluk yönetimindeyken imparatorluğa bağlı olmak şartıyla soylu Ermeni ailelerine verilmiş olabileceğini de düşündürmektedir. Nitekim bölgenin, *thema* statüsüne yükseltilmeden önce Ermeni ailelerinin elinde bulunması, imparatorluğun burayı ayrıca idarî ve askerî bir bölge haline getirilmesini zorunlu kılmadığını düşündürmektedir. Dolayısıyla imparatorluktaiken bölgenin *düklük* statüsünde yönetildiği düşünülebilir.

Konst. Porph.'un diğer bir eseri, *de Adm. Imp.* da verilen bilgiye göre, İmparator VI. Leo, muhtemelen Ermeni olan önceki Manuel'e dokunulmazlık sözü vererek onu *protospatharios* yaptı ve dört oğluna¹³⁷⁰ çeşitli askerî unvanlar ve araziler tevcih etti. VI. Leo, çoğunlukla Ermenilerin yaşadığı Khaldia *themasına* bağlı Keltzene ve Koloneia *themasına* bağlı Kamakha *tourmalarını*, Mesopotamia *themasına* dâhil ederek imparatorluğun en doğu ucunda Mesopotamia *themasını* kurdu. Kharsianite

¹³⁶⁷ Pertusi, *de them.*, s. 140.

¹³⁶⁸ Konst. Porph. *de them.* IX.2,5.

¹³⁶⁹ Nitekim *de caer.* de bu themanın yöneticisi doğrudan strategos olarak geçmektedir. Bk. Konst. Porph. *de caer.* II.50,3-4.

¹³⁷⁰ *de them.* de de bu dört kardeşten bahsedilmektedir. Bk. Konst. Porph. *de them.* IX.3-6.

[Kharsianon] *strategos*u olan eski Orestes ise *thema strategos*'u olarak atandı. Böylece kaynağımızın tabiriyle bu yerler, Romalıların hâkimiyetine girdi. Bilgide bir ayrıntı söz konusudur ki, Kharsianon *strategos*unun Mesopotamia *strategos*luğu görevine getirilmesidir. Bu görevlendirme, sistem dâhilinde *themalar* arasında *strategos*ların görev yerlerinin değiştirildiğini ya da eskiden *strategos*luk görevi yapanların tekrardan *strategos* olarak atandığını göstermektedir.

İmparator Romanos döneminde, Bizans sınırının genişlemesine paralel olarak Romanos tarafından inşa edilen ve muhtemelen onun adına izafeten Romanopolis *kleisourası* [Balouos/Palu]¹³⁷¹ ve Melitene'nin doğusunda kalan coğrafyayı ifade eden ve imparatorluğun doğudaki önemli *kleisouralarından* birisi de olan Khanzit¹³⁷², Mesopotamia *themasına* dâhil edildi.¹³⁷³ Nitekim *de Adm. Imp.*'da verilen bilgiye göre, Romanopolis ve Khanzit, Müslümanların önemli geçiş noktaları arasında bulunmakla beraber¹³⁷⁴ imparatorluğun, sınırların genişlemesine paralel olarak da elde tutulmak istenmesinden dolayı bölgenin *thema* statüsüne yükseltildiği tahmin edilebilir. Nitekim *DV* adlı *Taktikon* kaynağımızda, Romanopolis'ten Khanzit'e buradan Melitene'ye yani Euphrates'in aşağısındaki bölgeler düşman bölgeleri olarak geçmektedir ve bu bölgelerde kurulan *themaların* hepsinin, coğrafi olarak düşman geçişlerine müsait olduğu, imparatorluk arazilerine bu bölgelerden giriş çıkış

¹³⁷¹ Konst. Porph., bu eserinde, Romanopolis'in ne zaman kurulduğu hakkında net bir bilgi vermemekle birlikte Melitene'ye yakın bir komşu *kleisoura* olduğunu belirtmektedir. Bk. Konst. Porph. *de adm. imp.* 50. 113-114; Steven Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus and His Reign: A Study of Tenth Century Byzantium*, Cambridge University Press 1995, s. 147.

¹³⁷² Khanzit, bu dönemde kaynaklarımızda Anzitene olarak tanımlanan günümüzde ise Harput ve çevresine denk gelen bölgeyi ifade etmektedir. Bk. Claude Cahen, "Khanzit", *El²*, Vol. IV, s. 1029; J. G. C. Anderson, "The Road-System of Eastern Asia Minor with the Evidence of Byzantine Campaigns", *JHS*, Vol. XVII, 1897, s. 25; *DV*. XXIII.12; Eger, *The Spacae Between the Teeth: A Gazetteer of Towns on the Islamic-Byzantine Frontier*, s. 88; Nitekim bölge, Arap kaynaklarında Hinzit veya Hısn-ı Ziyad olarak geçmektedir. Bk. Besim Darkot, "Harput", *İA*, C. V. 1. Kısım, s. 296; Verilen bilgiler dikkate alındığında kaynağımızda Khanzit olarak geçen *kleisoura* bölgesinin, günümüzde Harput olma ihtimali oldukça güçlüdür; Nitekim "Bizans Anzitenesi" hakkında kapsamlı bir çalışma ortaya koyan Howard-Johnston da Hamdaniler Hükümdarı Seyfüddeve'nin 956 yılında Anzitene bölgesine yapmış olduğu akın sırasında bu bölgedeki en güçlü kalelerden birisinin Ziyad kalesi yani Harput olduğu tespitini yapmaktadır. Bk. J. D. Howard-Johnston, "Byzantine Anzitene", *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*, Ed. Stephen Mitchell, BAR 1983, s. 249.

¹³⁷³ Konst. Porph. *de adm. imp.* 50.117-132.

¹³⁷⁴ Konst. Porph. *de adm. imp.* 50.113-114.

yapıldığı, bu bölgelerin mutlaka korunması ve ihmal edilmemesi gerektiği bilgisi verilmektedir.¹³⁷⁵

Bunların yanı sıra *thema* statüsüne yükseltilmeden önce bölgenin yakınındaki bir *themaya* bağlı *tourma* olduğunu düşündürecek kayıtlar da mevcuttur. IX. yüzyılda *Mesopotamia* imparatorluk *tourmarkhes'i* ve *spatharokandidatos'u* *Moussilikes'e* ait; aynı zamanda bölgenin erken bir idarî bölge olduğunu kanıtlayan ve 810 yılına tarihlendirilen *Mesopotamia strategosu* ve *spatharios* unvanını taşıyan *thema* dâhilinde bir sikkenin varlığı görülmektedir.¹³⁷⁶ Bu bilgiler, İmparator VI. Leo tarafından *thema* statüsüne yükseltilmeden önce bölgede, idarî ve askerî bir yönetimin kurulduğunu kanıtlamaktadır.

Bölge yönetimine ait mührün varlığı ve özellikle de Konst. Porph.'un *de caer.* adlı eserinin II.50'de vermiş olduğu bilgede, Mesopotomia *strategosunun* bölgenin *kommerkion* ticarî vergisini toplayıp bundan gelir elde ettiği için imparatorluğa idarî ve askerî görevinin karşılığı olarak bölge *strategosuna roga* verilmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bölgenin ve *strategosunun* *kommerkion* ticarî gelirinin oldukça yüksek olduğu ve esasında *themanın*, idarî ve askerî birimden ziyade daha çok iktisadî bir *thema* olarak kurulduğunu kanıtlamaktadır. Bu durum, her ne kadar imparatorluk ile İslam devleti arasında mücadeleler olsa dahi iki devlet arasındaki ticarî ilişkilerin devam ettiğini de kanıtlamaktadır. Bilginin de gösterdiği gibi bölge, stratejik özellikle de ticarî öneminden dolayı kısa bir sürede *thema* sistemi içerisine dâhil edilmiş fakat daha sonra bölgenin yönetimi soylu Ermeni ailelerine bırakılmıştır. Ayrıca *thema*, hem İslam Devleti hem de doğu bölgeleri ile yapılacak olan ticaretin bir kapısı aynı zamanda imparatorluk müstahkemlerinin dolayısıyla askerî yollarının kuzey ve batı bölümü arasındaki bağlantıyı sağlayan bir kavşak mahiyetindedir. Dolayısıyla *thema* statüsüne yükseltilerek bölgenin elde tutulmasının, imparatorluğun X. yüzyıldaki genişleme politikasına uygun olduğu ve imparatorluğun idarî ve askerî stratejisinin, uzak doğuda yeni *thema* bölgeleri oluşturma şeklinde değiştiğini düşündürmektedir.

¹³⁷⁵ DV. XXIII.10-16.

¹³⁷⁶ *Catalogue of Byzantine Seals IV*, s. 140-141.

3.9.2. İdarî ve Askerî Yönetimi

Arap kaynaklarının yanı sıra *themaların* idarî ve askerî kuruluş tarihleri hakkında ciddi fikirler edindiğimiz ancak erken dönem bilgilerini kapsayan IX. yüzyıl kaynakları *Takt. Usp. ve Klet. Phil.*'da, bu *thema* hakkında bilgi bulunmamaktadır. Nitekim İslam Devleti'nin hemen kuzeyinde geniş bir imparatorluk coğrafyasının bulunmasından dolayı *themanın*, *Takt. de L'Esc.*'de geçtiği şekliyle *Mesopotamia Düklüğü* ve *Mesopotamia Katepanoluğu* olarak idarî ve askerî bir birime ayrıldığı¹³⁷⁷ ve İmparator VI. Leo döneminde Keltzene ve Kamakha gibi imparatorluk için oldukça stratejik olan *tourmaların*, Mesopotamia Bölgesi'ne dahil edilerek bölgenin *thema* statüsüne yükseltildiği anlaşılmaktadır.¹³⁷⁸ Nitekim bölge, 899-901 yılları arasında ya da en geç 911'de *thema* olarak düzenlenmiştir.¹³⁷⁹ Nitekim *strategosun* emrinde, 2.000-4.000 arasında değişen bir asker sayısı vardı ve Treadgold'a göre bu askerî kuvvetlerin çoğunluğu süvarilerden oluşmaktaydı.¹³⁸⁰

İmparator II. Nikephoros Phokas'ın meşhur komutanlarından birisi olan ve imparatorun ölümünden sonra tahta çıkan I. Ioannes Tzimiskes (969-976), 971 yılında Antiokheia'ya bir saldırı düzenlemiş ve kaynağımız Skylitzes'in vermiş olduğu bilgiye göre, bu saldırının oldukça uzun sürmesinden dolayı İmparator, Mesopotamia *strategosuna*, imparatorluk birliklerine destek vermesi için haber göndermiştir.¹³⁸¹ Bu bilginin de gösterdiği gibi her ne kadar imparatorluğun uzak sınırında yer alsa da Mesopotamia *themasının*, imparatorluk birliklerine askerî destek vermek amacıyla çağrıldığı anlaşılmaktadır.

Themanın, X. yüzyılın başında kurulduğunun en ciddi kanıtı, *Takt. Beneš.*'te ve Konst. Porph. *de caer.*'de *Mesopotamia strategosu*¹³⁸² şeklinde bahsedilmesidir ki bu iki kaynağımızda, X. yüzyılın yarısına kadar kaleme alındığı dikkate alınırsa *themanın* 934'ten önce kurulduğu ve *Takt. de l'Esc.*'da da *Mesopotamia*

¹³⁷⁷ *Takt. de l'Esc.*, s. 263; Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 81.

¹³⁷⁸ Norman Tobias, *Basil I Founder of the Macedonian Dynasty: A Study of the Political and Military History of the Byzantine Empire in the Ninth Century*, The Edwin Mellen Press 2007, s. 207.

¹³⁷⁹ Oikonomidés, *Les Listes*, s. 349.

¹³⁸⁰ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 81, 83, 115.

¹³⁸¹ Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 274.

¹³⁸² *Takt. Beneš.*, s. 247; Konst. Porph. *de caer.* II.50.3.

*strategosu*¹³⁸³ adının geçmesi, bu *themanın* X. yüzyılın sonuna kadar idarî, askerî ve ticarî varlığını devam ettirdiğini kanıtlamaktadır.

Daha öncede bahsedildiği gibi bölgenin *thema* statüsüne yükseltilmesinden sonra *strategosunun* bölgeden elde edilen vergileri, merkeze göndermediği ve maaşını, imparatorluk hazinesinden değil bölgede toplanan vergilerden aldığı görülmektedir.¹³⁸⁴ Bunun sebebi, bölge ticarî gelirlerinin hem yüksek olması hem de bölge yönetiminin doğrudan Ermeni idarecilere bırakılmış olmasından ileri gelmektedir.

Bölge bazında *Taktikonda* verilen bilgiler çerçevesinde *thema* dâhilinde *dük* ve *katepano*'dan bahsedilmesi, idarî ve askerî hiyerarşinin yani *strategos*, *dük* ve *katepano*'nun bölgelerinde sorumlu oldukları ve aynı dönemde görev yaptıklarını düşündürmektedir. Nitekim bu dönemde, özellikle doğu sınırında Müslüman Arap tehlikesine karşı imparatorluk arazilerinin, Ermeni idarecilerine, *dük* ve *katepano* unvanı karşılığında verildiği bilinmekle birlikte bu durumun *thema* içerisinde dolayısıyla imparatorluğun doğu sınırında yerel idarecilerin sayısında artışa ve bu coğrafyadaki arazilerinin parçalanmasına neden olduğu aşikârdır. Nitekim bir müddet sonra Taron, Melitene¹³⁸⁵, Samosata, Romanopolis ve Khozanon [Ulu Kale] gibi¹³⁸⁶ sadece tek bir kaleden oluşan birçok askerî bölgenin ortaya çıkması da bu bölünmenin kanıtıdır.

¹³⁸³ *Takt. de l'Esc.*, s. 265.

¹³⁸⁴ *Catalogue of Byzantine Seals IV*, s. 134.

¹³⁸⁵ 934-935 yılında bölgenin Bizans hâkimiyetine geçmesiyle, bölgede kaynakta geçtiği şekliyle Θεματος τοῦ Χαρπεζικίου [Kharpezikion *theması*] ve ó στρατηγός Χαρπεζικίου [Kharpezikion *strategosu*] *theması* da kurulmuştur. Bk. Konst. Porph. *de caer.* II.44.18, II.45.22; II.45.7; II.46.6; Ayrıca Honigmann, bu *themanın* X. yüzyılın ortasına kadar varlığını devam ettirdiğini ve sadece Konst. Porph.'un eserinde kaydının olduğunu belirterek bir yanlışa düşmüştür. Bk. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 73; Çünkü bu eserden sonraki idarî ve askerî bölgeleri takip ettiğimiz *Takt. de l'Esc.*'de bu *thema*'nın adı, ó Χαρπεζικίου şekliyle açıkça geçmektedir. Bk. *Takt. de l'Esc.* s. 267; Görüleceği üzere Honigmann'ın iddia ettiği gibi *thema* eğer ortadan kalktıysa bu X. yüzyılın ortalarında değil X. yüzyılın sonlarında olmalıdır; Ayrıca imparatorluk topraklarına dâhil edilince bölgede metropolitlik de kurulmuştur. Bk. *Notit.* 1.18; Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im spätem Byzanz*, s. 262.

¹³⁸⁶ *Takt. de l'Esc.*, s.267-268; Nitekim sarp bir kaleye sahip ve su kaynaklarına oldukça yakın olan Khozanon, küçük bir şehirken Bizans'ın toprak kazanımlarından sonra hızlı bir şekilde gelişmiş ve kısa süre sonra da bir *themanın* merkezi olmuştur. Bk. T. A. Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*, Vol. III, London 1989, s. 148.

3.9.3. Coğrafyası ve Sınırları

X. yüzyılda imparatorluk için Mesopotamia *themasının*, idarî ve askerî yönetim coğrafyasının hayatî bir öneminin olduğu ortadadır. Nitekim VII. yüzyıldan itibaren İslâm devletine kaybedilen toprakları dikkate aldığımızda, X. yüzyıl imparatorluk doğu sınırının ciddi bir dönüşüm yaşadığı yüzyıldır. Doğu sınır hattının İslâm devletinden alınan topraklarla birlikte genişlemesi, alınan bölgeleri kontrol altında tutmak için yeni *kleisoura*, *tourma* ve *themaların* teşkil edilmesini zorunlu kılmıştır. Makedon Hanedanlığının başlangıcından itibaren İmparatorluğun, idarî ve özellikle de iktisadî anlamda güçlendiği bilinmekle birlikte bu güçlenme, askerî faaliyetlere de sirayet etmiş ve İslâm devletinin içinde bulunduğu siyasî buhrandan iyi faydalanan imparatorluk, doğu sınırında askerî faaliyetlerini güçlü bir şekilde devam ettirmiştir. İmparatorluğun III. yüzyıldan itibaren özellikle Sâsâniler ve VII. yüzyıldan itibaren de İslâm devleti ile olan mücadelelerinde, askerî önlemleri de dikkate aldığımızda, genellikle savunma durumundayken X. yüzyıldan itibaren artık saldırı konumuna geçmiştir.

Bir politika çerçevesinde imparatorluk, sınırlarının genişlemesine paralel olarak mevcut küçük idarî ve askerî birimleri coğrafyasına göre genişleterek *thema* statüsüne kavuşturmuştur. Bu çerçevede imparatorluğun en doğu ucunda, Mesopotamia *theması* kurulmuştur. Burada Mesopotamia *thema* coğrafyasının, eski Roma ve erken dönem Bizans “Mesopotamia eyaletleri” ile karıştırılmaması gerektiği belirtilmelidir. Çünkü bu *thema*, bilinen Mezopotamya eyaletinin kuzeybatısında kurulmuş¹³⁸⁷ ve aynı zamanda sistem dâhilinde bölgenin askerî yöneticisi bir *dük* değil *strategos*'tur.

Bahsedilen *thema*, tarihî Armenia IV sınırlarının içinde yani Yukarı Euphrates coğrafyasında kurulmuş olan bir *thema*dır.¹³⁸⁸ *Themanın* en kuzey ucundaki *tourmasını*, Mouzoron Dağı olarak bilinen Munzur/Mercan Dağlarının hemen kuzeydoğusunda yer alan Keltzene; doğusunu Arsanius Nehri'nin hemen kıyısında bulunan ve aynı zamanda bir *kleisoura* olan Boulous/Palu; güneyini Konst. Porph.'un vermiş olduğu bilgiye göre Khanzit *tourması* ve Arsamosata'dan Melitene'ye yani

¹³⁸⁷ A. Kazhdan, “Theme of Mesopotamia”, *ODB*, II, s. 1348; Geç Roma İmparatorluğu, Mesopotamia eyaleti ve idarî ve askerî coğrafi sınırları hakkında detaylı bilgi almak için bkz. Konuk, *Roma-Sasani Mücadelesinde Yukarı Dicle Havzası (MS. 298-591)*, s. 46-48.

¹³⁸⁸ *Catalogue of Byzantine Seals IV*, s. 134.

doğudan batıya doğru geçişi engelleyen Dadima [Tadım] *kleisourası* oluşturmaktaydı. Nitekim Dadima, dönem itibariyle Khanzit'ten sonra Anzitene bölgesinin en güçlü garnizonlarından birisidir ve Hamdanilerin bölgeye yapmış olduğu 956'daki meşhur akınında saldırıya uğramıştır.¹³⁸⁹

Dolayısıyla sınır, doğuda Palu'nun hemen güneyinden geçen Arsanias [Murat] Nehrini geçmemekteydi. Batıda, İmparatorluğun yer kazanımları sonucu inşa edildiği ve aynı zamanda *themanın* merkezi olduğu düşünülen Arapgir¹³⁹⁰; yer tespitini yapamadığımız ancak Konst. Porph.'un vermiş olduğu bilgiye göre "...ötesindeki bütün yerlerin Araplara ait olduğu" Phatılanos Dağı muhtemelen *themanın* güney sınırını oluşturmaktaydı. Burada Phatılanos Dağı'nın, *thema* coğrafyası açısından hangi coğrafi yönün sınırını oluşturduğu net değildir. Dolayısıyla yoruma açıktır. Phatılanos Dağı'nın neresi olabileceği hakkındaki düşüncemiz, bu dönemde Kolkhis olarak geçen günümüzde ise Hazar olarak tanımlanan gölün, güneybatısına doğru uzanan ve yüksekliği 2.374m. olan Hazar Dağı veya 2.414m. yüksekliği olan Saksak Dağı olması şeklindedir. Nitekim bu dağların güneyindeki bölgeler, Müslüman Araplara aitti.

Konst. Porph.'un *de Adm. Imp.* adlı eserinde *thema* dahilinde, Tekis [Τεκίς], adında bir bölgeden ve bu bölgenin muhtemelen Ermeni yöneticisi olan Manuel'in kontrolünde olduğu bilgisi verilmektedir.¹³⁹¹ Metinde "Tekis" olarak bahsedilen bölge, muhtemelen günümüzde Çemişgezek ile Fırat'ın Kemaliye'ye doğru uzanan batı kolunun arasında kalan bölgeyi tanımlamış olmalıdır. Nitekim Honigmann'a göre Mesopotamia *themasının* idarî ve askerî coğrafyası, bu "Tekis" bölgesini kapsamaktaydı.¹³⁹² Ancak bu sınırın, Honigmann'ın iddia ettiğinin aksine doğuda Boulous; batıda Arapgir; güneyde ise Dadima'yı dikkate aldığımızda daha geniş bir bölgeyi kapsadığı tahmin edilebilir.

Bunlar haricinde *thema* dâhilinde stratejik öneminden dolayı önemli garnizonların olduğu düşünülmektedir. Bu garnizonlar aynı zamanda Roma-Sâsâni

¹³⁸⁹ Howard-Johnston, "Byzantine Anzitene", s. 250.

¹³⁹⁰ Arapgir, Yukarı Euphrates ile Melitene'yi birbirine bağlayan güzergâhın ortasında bulunmaktadır ki bu güzergâh, Roma ve Geç Roma döneminde de kullanılan bir güzergâhtır. Dolayısıyla imparatorluk, bu yolun kontrolünü sağlamak için Arapgir garnizonunu inşa etmiştir. Ancak Arapgir'in idarî ve askerî yönetiminin coğrafi olarak nereye kadar uzandığı tam olarak net değildir. Bk. Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey III*, s. 148.

¹³⁹¹ Konst. Porph. *de Adm. Imp.* 50.115.

¹³⁹² Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 67.

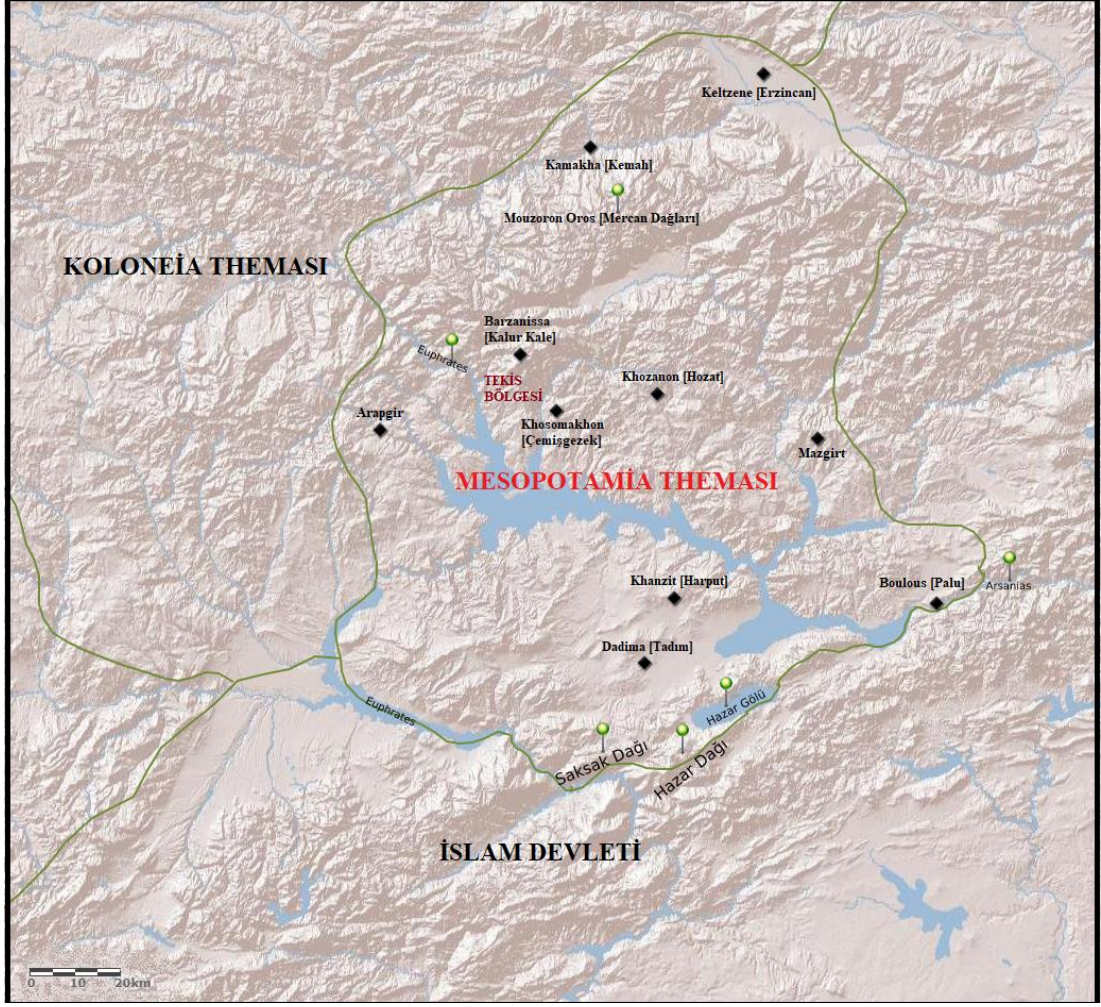
mücadelelerinde varlığı bilinen garnizonlardır. Nitekim Barzanissa [Kalur Kale]¹³⁹³, Khosomakhon olarak geçen ve günümüzde Çemişgezek ve Khozanon/Ulu Kale olarak bilinen yerler *themanın* önemli garnizonları olarak düşünülmelidir. Bu garnizonlar, aynı zamanda *themanın* idarî ve askerî sınırlarının belirlenmesi açısından da oldukça önemlidir. Mesopotamia *theması* kurulduktan sonra bölgeye özellikle Süryani Ortodoksların göç ettirildiği, böylece bölgedeki demografik yapının daha da heterojen bir yapıya kavuştuğu ve bu nüfus hareketlerinin, şehirlerin dönüşümünde önemli bir rolünün olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁹⁴

Mesopotamia *theması* dâhilinde görülen Khosomakhon ve Khozanon garnizonlarının bir müddet sonra Euphrates'in batısında merkezi Khozanon olan "Khozanon" adında yeni bir *thema* bölgesi oluşturdukları görülmektedir. Bu garnizonlara ayrıca *themaya* çok da önemli yeri olmadıkları anlaşılan Başpınar ve Mazgirt garnizonları eklenmiştir. Günümüzde Dersim bölgesi olarak tanımlanan bu bölge, su kaynaklarına oldukça yakın bir bölgeydi ve Khozanon, bu bölgenin tamamına idarî ve askerî olarak hâkimdi.¹³⁹⁵

¹³⁹³ Bir Arap kaynağında bu yerin bir şehir olarak tanımlandığı ve 956 yılında Hamdani hükümdarı Seyfûddeve'nin yağmasına uğradığı belirtilmektedir. Bk. Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey III*, s. 149.

¹³⁹⁴ Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey III*, s. 148.

¹³⁹⁵ Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey III*, s. 148.

(Harita-24: X. Yüzyılda Mesopotamia *Themasi* İdarî ve Askerî Coğrafyası)

3.10. Seleukeia *Theması*

X. yüzyılın ortalarına yani İmparator I. Romanos Lakapenos (913-944) dönemine kadar *thema* sistemi dâhilinde bir *kleisoura* olarak görülen Seleukeia *kleisourası*, bu imparator döneminde *thema* statüsüne yükseltilmiştir. Seleukeia *theması*, batıda Kibyrraioton; kuzeyde Anatolikon *theması*; doğuda İslam devleti; güneyde ise Akdeniz ile sınırdır.¹³⁹⁶

3.10.1. Tarihi

Geç Roma İmparatorluğu döneminde, Lykaonia ve Kilikia bölgeleri arasında özellikle Toros dağlarının eteklerini koruyan bir eyalet olan Isauria eyaleti¹³⁹⁷, ilk başta Sâsânilere; sonra da Bizans İmparatorluğu döneminde Müslüman Araplar'a karşı koymak için önemli idarî ve askerî bir bölgeydi. Yaklaşık 420'ye tarihlendirilen *Notit. Dign.* da verilen bilgiye göre Isauria, ilk başta *Komes Orientis*'in alt bölgesi olarak görülürken¹³⁹⁸ daha sonrasında *komeslik* statüsüne yükseltilmiş ve bundan sonra bölge yönetimi, *komes per Isauriam* olarak adlandırılmıştır.¹³⁹⁹ Nitekim *Notit. Dign.* da bu başlığın altında yer alan coğrafi çizime göre, güneyde Akdeniz, Akdeniz'in kıyısında büyük bir kale olarak tasvir edilen Tarsus, Toros Dağları ve Torosların eteklerinde bu *komesliğe* bağlı ancak Tarsus kadar büyük olmayan kaleler tasvir edilmiştir. Dolayısıyla bu tasvir, Isauria *komesliğinin* merkezinin Tarsus olduğunu; idarî ve askerî sınırlarının Orta Toros Dağlarıyla beraber iç kesimlere kadar uzandığını ifade etmektedir. Bu bilgiler, bölgede Geç Roma idarî ve askerî yapısının olduğuna dair en önemli kanıt olarak görünmektedir. Bir müddet sonra bölgede kurulacak olan Seleukeia *themasının* aynı zamanda Isauria Bölgesi'nin bir kısmını da kapsadığı ilerleyen bölümlerde görülecektir. Geç Antik Çağ'da Hierokles'in kaydında ise bölge, *Isauria Eyaleti* olarak geçmekle birlikte *Isauria metropolisliğine* bağlı olarak yirmi üç polis/şehir sayılmaktadır.¹⁴⁰⁰

İmparator Herakleios döneminde, Sâsâni saldırıları sırasında 616-17 yılında Seleukeia da; 618 yılında da Isauriadaki müstahkem yerlerde sikke darp edildiği

¹³⁹⁶ Pertusi, *de them.*, s. 148.

¹³⁹⁷ Steph. Byz. *Ethnika. s.v. Isauria*; Mehmet Kurt, "MS 4. Yüzyılda Isauria Eyaleti'nin Siyasal ve İdari Yapısı", *Belleten*, C. LXXXII, S. 295, 2018, s. 803.

¹³⁹⁸ *Notit. Dign.* XXII.31.

¹³⁹⁹ *Notit. Dign.* XXXI.

¹⁴⁰⁰ Hierok.708.1-4; 709.1.11; 710.1-9.

bilinmektedir.¹⁴⁰¹ Nitekim bu saldırılar sırasında muhtemelen Sâsânilerin Kıbrıs'ı işgal etmelerinin bir sonucu olarak Foss, Seleukeia'nın 617 yılında Isauria'dan alındığını ve Karabisianon deniz kuvvetlerinin bir *droungarios*'luğu haline getirildiğini belirtmektedir.¹⁴⁰² Dolayısıyla ilk başta Sâsâni; bir müddet sonrada Müslüman Arap saldırılarına karşı koymak için, bölgede hem kara hem de deniz kuvvetlerinin bir arada bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bölge, *thema* statüsüne kavuşturulmadan önce kıyı bölgelerinin deniz *theması* olan Kibyrraioton idarî ve askerî sınırlarının içerisinde ve bölgenin, bu *thema* donanmasının koruması altında olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁰³

Bu doğrultuda özellikle VII. yüzyılın sonuna doğru gerçekleşen siyasî, askerî ve sosyal olaylar oldukça dikkat çekici ve Bizans yönetimi için oldukça bunalımlıdır. Nitekim Theophanes 697-8 tarihi için, “...*Bu yılda Araplar Afrika'ya karşı bir sefer düzenlediler. Burayı işgal ettiler ve ordularına garnizon yaptılar. Bunun haberini alan [İmparator] Leontios, Romalı donanmasının başına yetenekli patrik Ioannes'i gönderdi. Ioannes, Kartaca'ya ulaştığında gemilerini buraya zincirledi ve birliklerini karaya çıkartarak ilerledi ve düşmanları kovdu. Afrika'nın bütün kalelerini kurtardı. Kendi garnizonunu kurduktan sonra İmparatoru bilgilendirdi ve burada kışladı. Bu durumdan haberdar olan Halife, bölgeye çok sayıda ve daha kuvvetli bir donanma gönderdi ve adı geçen Ioannes'i bölgeden çıkarttı... Bundan sonra Ioannes ve donanması, merkeze gitmek için Roma şehirlerine yöneldi. Fakat birlikleri, merkeze dönmek için isteksizce davrandılar... [Süreç içerisinde] Durum şeytani bir plana döndü. [Donanma birlikleri] İmparator [Leontios]'a bağlılıklarından vazgeçtiklerine dair yemin ettiler ve adı yeniden adlandırılan Tiberios ve Korkykos [Kızkalesi]'da küçük gemi filosu olan Kibyraiots *droungarios*'u Apsimaros'u onun yerine [İmparator] seçtiklerini bildirdiler.*¹⁴⁰⁴

Theophanes'in belirttiği üzere Kibyrraioton *theması*'nın *droungarios*'u olan Apsimaros, Leontios'un yerine imparator ilan edilmiştir. Burada dikkat çeken nokta, 697-8 yıllarında Seleukeia bölgesinin, Kibyrraioton *theması* dâhilinde olduğu ve bölgede özellikle Korkykos'da bulunan donanmanın başında *droungarios* rütbeli

¹⁴⁰¹ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-647*, s. 617.

¹⁴⁰² Clive Foss, “Seleukeia”, *ODB*, III, s. 1866.

¹⁴⁰³ Pertusi, *de them.*, s. 147.

¹⁴⁰⁴ Theop. A. M. 6190; Aynı bilgi için bkz. Nikep. *Brev. Hist.* 41.1-31.

Apsimaros adında bir yöneticinin bulunmasıdır.¹⁴⁰⁵ Nitekim VIII. yüzyıla ait olan bir mühürde, *Seleukeia droungarios'u, imparatorluk spatharios'u ve hypatos'u* unvanıyla *Sisinnios* adında bir yöneticiden bahsedilmesi, bu yüzyılda bölgenin idarî ve askerî teşkilatının olduğunu dolayısıyla bölgenin deniz *themasının* yönetiminde olduğunu göstermektedir.

Bunalımlı dönemlerdeki bu gelişmeler, Bizans İmparatorluk yönetiminin ne kadar kırılabilir olduğunu ve *droungarios* rütbesine sahip bir yöneticinin arkasında askerî bir gücün olması durumunda kolayca yönetimi ele geçirebileceği kanıtlamaktadır. Daha önceden de bahsedildiği üzere, özellikle *themaların* askerî gücünün farkında olan yöneticilerin, merkezî yönetimi ele geçirmek için harekete geçtikleri, birlik içerisinde merkezî yönetime karşı isyan hareketleri başlattıkları ve bunda da başarılı oldukları anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Müslüman Araplar'ın bölgeye ulaşması ve iki gücün bölgede sürekli çatışması, hem siyasî istikrarsızlığı artırmış hem de bölgede yaşamını sürdüren nüfusu tehdit etmiştir. Mevcut kayıtlar, İslâm ve Bizans arasındaki bu bölgenin ve kuzeyinin en fazla terk edilen yerler olduğunu göstermektedir. Özellikle Sâsânilerle başlayan ve Müslüman Araplarla devam eden saldırılardan sonra bölgedeki yerleşim sayısının önemli ölçüde azaldığı; dolayısıyla bölgedeki nüfusun varlığının, ya Müslüman Araplar'ın bölgeyi nüfuslandırma çabalarına ya da imparatorluğun askeri faaliyetlerine bağlı olarak değiştiği anlaşılmaktadır. Müslüman Arap saldırılarının, bu bölge ile sınırlı kalmayıp Anadolu boyunca da devam etmesi, diğer bölgelerde de olduğu gibi bu bölgedeki nüfusun da güvenli bölgelere göç etmelerine neden olmuştur.¹⁴⁰⁶ Nitekim bölgede tam bir yerleşik nüfusun bulundurulamaması, her iki devlet açısından da idarî ve askerî bir takım sorunları beraberinde getirmiştir ki bunun en net örneği, bölgedeki yerleşim yerlerinin iki devlet arasında sürekli el değiştirmesidir.

3.10.2. İdarî ve Askerî Yönetimi

Daha öncede belirtildiği üzere *thema*, VIII. yüzyıla kadar bir *tourma* olmadan önce deniz *theması* Kıbrıraioton'nun idarî ve askerî bir bölgesidir. *Tourma* statüsüne kavuşturulduktan sonra bölgenin, özellikle Müslüman Arap sınıрыyla *hemhudut*

¹⁴⁰⁵ Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/3, No. 1773.

¹⁴⁰⁶ Decker, "Frontier Settlement and Economy in the Byzantine East", s. 252-53.

olmasından dolayı VIII. yüzyıldan X. yüzyıla kadar *kleisoura* olarak teşkil edildiği anlaşılmaktadır. Sugûr sınırında bulunmasından dolayı Seleukeia *themasının*, Bizans İmparatorluğu ve İslâm Devleti arasındaki özellikle askerî ilişkilerde belirleyeceği rol oynadığı görülmektedir. Nitekim Müslüman Araplar, özellikle Toros geçitleri vasıtasıyla Anadolu içlerine gerçekleştireceği akınlar sırasında bu bölgeye ait *kleisoura*'lardan geçmek zorundaydılar. Bu nitelikleriyle Seleukeia coğrafyası, Bizans-İslâm siyasî ve askerî ilişkilerinde önemli bir yere sahiptir. Bu stratejik öneminden dolayı imparatorluk, bölgeyi *thema* statüsüne yükseltmiş ancak bölgenin coğrafi şartları ve doğal geçitleri göz önünde bulundurarak stratejik noktaları *kleisoura* olarak yönetmiştir.

Konumundan dolayı stratejik bir öneme sahip olan Seleukeia *theması*, el-Lamis [Lamos/Limonlu Çayı] Irmağı¹⁴⁰⁷ kenarında İslâm devletinin kontrolünde olan Tarsus emirinin arazisiyle de sınırdı. Müslüman Araplar'ın, 838 yılındaki Amorion saldırısı öncesinde Taberî'nin vermiş olduğu bilgiye göre, Halife el-Mu'tasım, "Nehrü'l-Lemis" yani Lamis Irmağı çevresinde ordugâhını kurmuştur. Nitekim bu ırmağın, Bizans ve İslâm Devletleri arasında çeşitli zamanlarda gerçekleştirilen esir değişiminin yapıldığı yer olduğu Arap kaynaklarında sık sık bahsedilmektedir.¹⁴⁰⁸ Dolayısıyla Lamis Nehri'nin kıyısında müstahkem bir yerin/naahiyye'nin olduğu anlaşılmalı birlikte¹⁴⁰⁹ burası Seleukeia *themasının* hem idarî ve askerî; hem de İslâm devleti ile olan sınırı belirlemekteydi. Bu sınırın doğusundaki en önemli garnizon ise bölgenin en önemli şehri olan Tarsus'tur.

İmparator I. Romanos Lakapenos (913-944) döneminde, Seleukeia *kleisourası*, *thema* statüsüne yükseltilmiştir. Lakapenos döneminden önce kaleme alınan IX. yüzyıldaki askerî ve idarî bilgileri içeren *Takt. Usp. ve Klet. Phil.*'de bu *thema* hakkında bilgi bulunmamasıyla beraber X. yüzyılda kaleme alınan kaynaklarımızda *themanın* yöneticisi, *Takt. Beneş.*'de *Seleukeia Strategosu*¹⁴¹⁰; Konst. Porph. *de*

¹⁴⁰⁷ Hellenkemper-Hild, *Kilikien und Isaurien*, s. 330; Kiepert, *Formae Orbis Antiqui Bl. VIII*, s. 18; Edwards, *The Fortifications of Armenian Cilicia*, s. 175-176.

¹⁴⁰⁸ Taberî, *The History of al-Tabari*, Vol. XXXIII, s. 98; Mesûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, s. 151; İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, s. 76; İbnü'l-Esir, *El Kâmil-Fi't-Târih*, C. V, s. 608; Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 180.

¹⁴⁰⁹ Nitekim Yakût, *Mu'cemü'l-Büldân* adlı eserinde Seleukeia bölgesinden bahsederken Lâmis adında bir naahiyyeden de bahsetmektedir. Yakût, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, s. 112.

¹⁴¹⁰ *Takt. Beneş.*, s. 247.

caer.'de aynı şekilde *Seleukeia Strategosu*¹⁴¹¹ ve *Takt. de L'Esc.*'da *Seleukeia*¹⁴¹² şeklinde geçmektedir. Nitekim *Takt. Beneş.*'in, 934-944 yıllarını kapsadığı bilinmekle beraber bu kaynaktan yola çıkarak *Seleukeia themasının* kuruluşu, kesin olarak İmparator I. Romanos Lakapenos dönemindedir.

Treadgold'un yapmış olduğu tahmine göre, 842 yılı itibariyle "*kleisoura*" olarak adlandırılan *Seleukeia*'da, muhtemelen geniş sınırlara sahip olmasından dolayı 5.000 asker; yöneticilerle beraber toplamda 5.162 kişi bulunmaktadır ve *kleisourarkhesi* 6 *libre nomisma* maaş almaktadır.¹⁴¹³ Nitekim IX. yüzyıl Arap coğrafyacılarından olan Ya'kubî, *Selûkıyye [Seleukeia]'de 500 fâris [atlı]* bulunduğu bilgisini vermektedir.¹⁴¹⁴

Themanın coğrafî yapısının özellikle kuzeyinin dağlık; güneyinin sahil olması, Toros Dağları'nın iç kesimini *tourmarkhes* veya *kleisourarkhes*; sahil kesimini ise *droungarios* adında iki farklı yöneticinin idare etmesini sağlamış olmalıdır. X. yüzyıl *Taktikon*larının da vermiş olduğu bilgilere göre Müslüman Araplar, stratejiye göre bölgeye sadece karadan değil denizden de saldırı yapmaktaydılar ve dolayısıyla bölge yöneticisinin ve askerî birliklerin durumlarından haberdar olarak karadan mı denizden mi saldıracıklarına karar vermekteydiler. Bu durum, ya bölge dâhilinde hem karada hem de denizde savaşabilecek yöneticilerin atanmasına ya da iç ve kıyı kesimlerde savaşmayı bilen ayrı ayrı iki yöneticinin atanmasına sebebiyet vermiş olmalıdır. Nitekim denizde savaşan bir yöneticinin, ani bir kara saldırısı sonrası saldırı alanına gitmesi, bölgenin de dağlık coğrafyası dikkate alındığında oldukça zor bir ihtimaldir. Dolayısıyla dağlık-iç ve kıyı kesim yönetimlerinin ayrı ayrı yöneticilere verilmiş ve emirlerindeki asker niteliklerinin de farklı olması ihtimal dâhilindedir.

3.10.3. Coğrafyası ve Sınırları

Themanın coğrafyası, günümüzde *Seleukeia [Silifke]* ve çevresini ve Orta Torosların bir bölümünü kapsamakta olup *thema* sisteminden önce *Seleukeia* şehri, stratejik öneminden dolayı bölgenin *kontluğu* konumundadır. *Thema* sistemine dahil

¹⁴¹¹ Konst. Porph. *de caer.* II.50.6.

¹⁴¹² *Takt. de l'Esc.*, s. 267.

¹⁴¹³ Treadgold, *Byzantium and Its Army 284-1081*, s. 134.

¹⁴¹⁴ Ya'kubî, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 110.

edilmeden önce bölgede *kontluk* makamının olması, bu sisteme entegre edilecek olan idarî ve askerî bir altyapının olduğunu kanıtlamaktadır. Nitekim Antik Çağ'dan itibaren bölgedeki özellikle kıyıdaki şehirler, oldukça refah aynı zamanda ticaret yolu olarak da kullanılan Kilikia Geçitleri'nin kontrolünün sağlanmasından dolayı ticarî anlamda zengin¹⁴¹⁵ ve hem ordu hem de donanma için gerekli olan asker teminin sağlandığı önemli şehirlerdi.¹⁴¹⁶ Dolayısıyla geçmişten beri bölgede, kıyı bölgelerini iç bölgelere bağlayan önemli askerî ve ticarî yollar mevcuttur: Bunlar, merkez Seleukeia'dan kıyıyı takip eden ve *themanın* doğu kıyılarını kontrol altında tutan Tarsus'a bağlanan yol; Tarsus'tan Kilikya Kapısı denilen Gülek Boğazı aracılığıyla Tyana'ya bağlanan yol ve İkonium [Konya] ile ulaşımı sağlayan Dümbelek Boğazıdır.¹⁴¹⁷

Stratejik bir sınır eyaleti olarak tanımlayabileceğimiz bu *themanın*, Müslüman Araplar ile hemhudut olan Anadolu'nun güney sahillerinin bir kısmını kapsadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Konst. Porph.'un *de them.* adlı eserinde verilen bilgiye göre, Seleukeia *themasının*, Isauria'nın bir parçası aynı zamanda küçük bir kısmının da sınırlarının genişletilerek Kilikya bölgesine dahil olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴¹⁸

Bu sınırlarıyla görüleceği üzere *thema*, Kilikya bölgesinin tamamını değil, Mesûdî'nin de belirttiği gibi dar bir bölgeyi¹⁴¹⁹ ancak Müslüman Araplar ile hemhudut olan stratejik bir kısmını oluşturmaktadır. Nitekim *thema* bu niteliğini, İmparator II. Basileios dönemine kadar da devam ettirmiştir.¹⁴²⁰ İbn Hurdazbih, Seleukeia bölgesi dâhilinde *Selûkiyye bölgesi*¹⁴²¹, *Bahrü'ş-Şam tarafından Tarsus'a ve Lâmis'e uzanır. Geçitler yöneticisi buralara nezaret eder. Burada Selûkiyye kalesi ile birlikte 10 başka kale bulunmaktadır.*¹⁴²² bilgisini vermektedir.

¹⁴¹⁵ Jones, *Cities of the Eastern Roman Provinces*, s. 207.

¹⁴¹⁶ J. Russell, "The Persian Invasion of Syria/Palestine and Asia Minor in the Reign of Heraclius: Archaeological, Numismatic and Epigraphic Evidence", Ed. E. Kountoura-Galake, *The Dark Centuries of Byzantium (7th-9th Centuries)*, Atina 2001, s. 60.

¹⁴¹⁷ Pertusi, *de them.*, s. 148.

¹⁴¹⁸ Konst. Porph. *de them.* XIII.1-3; Kiepert, *Formae Orbis Antiqui Bl. VIII*, s. 18-19.

¹⁴¹⁹ Mesûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, s. 151.

¹⁴²⁰ Pertusi, *de them.*, s. 147.

¹⁴²¹ Farsça kaynağımız Anonim, *Hudûdü'l-Âlem de Seleukeia*, "Selûkiyye" şeklinde ifade edilmektedir. Bk. Anonim, *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, s. 184.

¹⁴²² Hurdazbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, s. 108.

Oldukça dar bir alanda kurulduğu anlaşılan Seleukeia *themasında*, kaynak *de them.*'de verilen bilgiye göre ise on garnizon [Dekapolis] bulunmaktadır¹⁴²³ ve bu garnizonlar, İslâm devletine karşı imparatorluk sınırlarını ve Torosları koruyan *kleisoura* vazifesi görmekteydiler. Kaynağımıza göre bunlar, Germanikoupolis [Ermenek], Titiupolis [Kalinören], Dometiupolis [Katranlı/Dindebol], Zenonopolis [İznebol], Neapolis [Başyayla], Klaudiupolis [Mut], Eirenopolis [Çatalbadem]¹⁴²⁴, Kaesarea [Diokaesarea/Uzuncaburç], Lauzados [Lavzat/Kirazlıyayla] ve Dalisandos/Polisandos [Sinobiç]'dir.¹⁴²⁵

Bunların yanı sıra *themanın* Dağlık Kilikya bölgesinde Roma döneminde Doğu Akdeniz'in önemli limanlarından birisi olan Soli-Pompeipolis [Mezitli/Viranşehir]¹⁴²⁶ şehri de bulunmaktaydı. Şehrin, Müslüman Araplar gelinceye kadar Bizans İmparatorluğu'nun önemli limanlarından birisi olduğu, Müslüman Arapların gelmesiyle limanın öneminin azaldığı anlaşılmaktadır. Ramsey, Seleukeia şehirlerini batı kıyısından doğuya doğru Selinous [Gazipaşa], Anemourion [Anamur], Arsinoe [Maraş Harabeleri], Kelenderis [Aydıncık], Seleukeia [Silifke], Korykos [Kızkalesi], Pompeiopolis, Soloi [Viranşehir], Zephyrion [Mersin], Mallos [Kızıtahta] ve Aigaii olarak saymaktadır.¹⁴²⁷ Bu yerleşimlerden, özellikle Lamis Nehri'nin doğusunda bulunan Pompeiopolis, Soloi, Zephyrion, Mallos ve Aigaii [Yumurtalık] yerleşimleri *themanın* idarî ve askerî bölgeleri değildir. Ancak bölgede Antikçağ'dan itibaren yerleşimin bulunması ve bu yerleşimlerin Bizans İmparatorluğu'na intikal etmesi, imparatorluğun çeşitli nedenlerle bölgeye ayrıca önem vermesini gerektirmiştir. Bu doğrultuda yukarıda belirtmiş olduğumuz müstahkemlerin, hem kıyı hem de Toros Dağları'nın eteklerinde yerlerini tespit ettiklerimiz dâhilinde daha fazlasının Seleukeia *themasının* yönetiminde olduğu tahmin edilebilir.

İslâm fetihlerinin bölgeye ulaşması ve bölgeye İslâm ordularının yerleşmesiyle günümüzde Mersin'in hemen güneybatısında Tarsus'un hemen yakınında yer alan

¹⁴²³ Konst. Porph. *de them.* XIII.16-17.

¹⁴²⁴ *Notit. Dign.* geçen bilgiye göre Eirenopolis aynı zamanda geç Roma döneminde silah üretim merkezidir. Bk. *Notit. Dign.* XI.24.

¹⁴²⁵ Konst. Porph. *de them.* XIII.16-20.

¹⁴²⁶ Remzi Yağcı, "Mersin'in Antik Dönem Ticaret Tarihinde Soli Pompeipolis Limanı", *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu III Mersin ve Doğu Akdeniz (7-8 Nisan 2011) Bildiriler*, Ed. Fevzi Demir, Mersin 2011, s. 56.

¹⁴²⁷ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 397.

Lamos Nehri¹⁴²⁸, dolayısıyla bu nehrin daha doğusunda bulunan ve iki devlet içinde oldukça önemli olan Tarsus¹⁴²⁹ Bizans-İslâm devleti dolayısıyla Seleukeia *themasının* sınırını teşkil etmiştir. Genel itibariyle nehrin batısı Bizans İmparatorluğu'nun; doğusu ise İslâm devletinin arazilerini oluşturmuştur. Böylece Lamos Nehri, bir sınır hattından çok Bizans-İslâm Devleti arasında yapılacak olan barış görüşmeleri, esir değişimi ve fidye anlaşmalarında iki devlet yetkililerinin buluşup görüştüğü bir bölge konumundaydı.¹⁴³⁰ Bu ikili görüşmeler dolayısıyla hem Bizans İmparatorluğu'nun hem de İslâm devletinin, bu coğrafyayı iyi bildiklerini ve coğrafyanın stratejik önemini farkında oldukları görülmektedir.

İki devlet arasında stratejik bir sınır olmasından dolayı bölge hakkında Arap kaynaklarında da bilgiler mevcuttur. Nitekim bu kaynaklardan Kudâme b. Ca'fer, "...Selevkiye, onu [Anatolikon] takip eder. Bahrü'ş-Şam'ın tek bölgesidir. Sınırları batıdan Natlık [Anatolikon], güneyden Bahr [Akdeniz], kuzeyden Teraksis [Thrakesion], doğudan Lamis ve Kalemiye'nin nahiyyesi olan Tarsus Geçidi ve bu geçite kadar uzanır. Ordusu 5.000 askerdir."¹⁴³¹ bilgisini vermektedir.

Yâkût, "... deniz tarafından Selûkiye [Seleukeia] bölgesi vardır. Sınırının başlangıcı, Bahru'ş-Şam'dır ve ikincisi, Teraksis [Thrakesion], üçüncüsü Natlıkûs [Anatolikon] ve dördüncüsü Tarsus Geçitidir ki burası Lâmis ve Kalemiye [Zephyrion] nahiyyesindedir. Bu bölgenin sahibinin adı da Kılırc [Kleisourarkhes]'tir ve onun rütbesi Istartagus [Strategos]'un rütbesinin altındadır. Onun açıklaması da "Sahib-ı Dürûb" [Geçit Yöneticisi]'tur. Denildi ki onun açıklaması "Melikin Yüzü/Vekili"dir. Onun yeri, Antakûye Selûkiyesidir..."¹⁴³² bilgisini vermektedir.

İbnü'l-Fâkih'ten nakille Yâkût'un vermiş olduğu bu bilgide kısmen yanlışlık vardır. İbnü'l-Fâkih, coğrafi olarak Seleukeia *themasının* muhtemelen batı sınırlarını belirtirken, *Teraksis* dolayısıyla Thrakesion *themasından* bahsetmektedir. Ancak

¹⁴²⁸ Pertusi, *de them.*, s. 147-148.

¹⁴²⁹ Steph. Byz. *Ethnika*. s. v. *Tarsos*; Tarsus, Bizans İmparatorluğu ile İslâm devleti arasında önemli bir sınır teşkil etmiştir. Bu konu hakkında bkz. Mesudî, *Murûc ez-Zeheb*, s. 142; C. E. Bosworth, "Tarsûs", *EL*, X, 306-307; Eger, *The Spacaes Between the Teeth*, s. 156-169; Besim Darkot, "Tarsus", *İA*, XII/1, s. 18-24; Kazım Paydaş, "Emevîler ve Abbasiler Döneminde Önemli Bir Sugûr Şehri Tarsus", *AÛTAD*, C. XXXI, S. 51, 2013, s. 165-199.

¹⁴³⁰ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 231; *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 96; Casim Avcı, "Sugur", *DİA*, C. 37, s. 474. Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi IV*, İstanbul 2015, s. 251

¹⁴³¹ Kûdame b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 258.

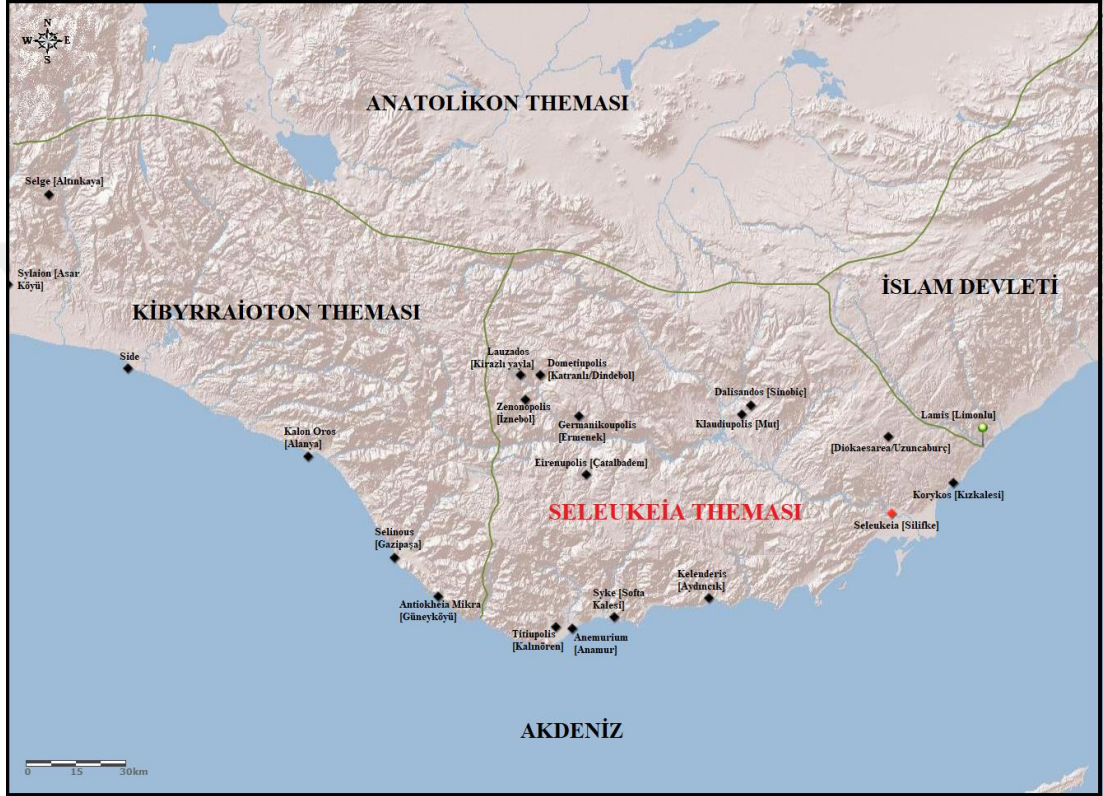
¹⁴³² Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, s. 112.

Seleukeia'nın, Thrakesion *themasına* sınırı bulunmamakla beraber imparatorluğun deniz *theması* Kibyrraioton *theması* batı sınırını oluşturmaktadır.

Pamphylia hakkında bilgi verirken Mesûdî, "... *Bu bendin sonunda* [yani Kibyrraioton *themasının* doğusunda] *Selevkiye a'mâlliği, Bukye ve Lamis kaleleri vardır. Burada Müslümanlarla Rumlar arasında esir değişimi yapılır. Buradan* [muhtemelen Lamis'ten] *Tarsus'a 35 mildir. [Burası] Dar bir benddir. Bu bende, Müslümanlar karadan ve denizden sefer yaparlar. Bu iki bendân, Bahru'l-Rum'dan Darü'l-İslâm'a bitişerek Halici Kostantiniyye'ye kadar uzanır ve uzunluğu 365 mildir.*"¹⁴³³ bilgisini vermektedir.

Yukarıda da bahsedildiği üzere Seleukeia *theması*, batıda Kibyrraioton; kuzeyde Anatolikon *theması*; doğuda İslam devleti; güneyde ise Akdeniz ile sınır olan küçük ancak stratejik bir *thema*dır.

¹⁴³³ Mesûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 151.

(Harita-25: X. yüzyılda Seleukeia *Theması* İdarî ve Askerî Coğrafyası)

3.11. Lykandos *Themasi*

908 yılında *kleisoura* 916 yılında da *thema* statüsüne çıkarılan Lykandos *themasi*, kuzeyde Sebasteia; kuzeybatıda Kharsianon; batıda Kappadokia; doğuda ve güneyde İslam Devleti ile sınırdır.¹⁴³⁴

3.11.1. Tarihi

İmparatorluğun batıdaki egemenliğinin çöktüğü ve evrensel imparatorluk fikrinin ciddi bir şekilde gerilediği İkonaklazm döneminde, imparatorluktaki siyasî görüş alanının hissedilir derecede daraldığı görülmektedir. Nitekim bu daralmanın sadece siyasî görüş boyutunda değil imparatorluğun hem batı hem de doğu yönetimindeki bölgelerde idarî, askerî ve ekonomik olarak da gerçekleştiği tespit edilebilir. Bu dönemden sonra Makedon hanedanlığı dönemi (843-1025) imparatorluk için yeni bir devrin başlangıcı olmuştur. Bu devir, sadece tek bir imparatorun değil siyasî ve askerî anlamda güçlü birkaç imparatorun ve güçlü komutanların dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Devrin güçlü imparatorları ve komutanları sayesinde imparatorluğun idarî ve askerî sınırlarının özellikle doğu yönünde genişlediği bilinmektedir.

Makedon hanedanlığı döneminde imparatorluğu siyasî, idarî, askerî ve dinî boyutlarda ciddi anlamda bunalıma sokan ikonaklazm hareketinin sona ermesi ve merkezî bir yönetimin tesis edilmeye başlanması, askerî hareketliliğin artmasına ve bunun sonucunda da imparatorluğun doğuda hilâfete karşı sınırlarının genişlemesine önayak olmuştur. Nitekim İmparator I. Basileios (867-886) döneminde imparatorluğun doğuda planlı bir şekilde ilerlemeye başladığı görülmektedir. Özellikle 871-882 yılları arasında gerçekleştirilen Bizans saldırıları sonucunda Toros ve Anti-Toroslarda Müslüman Araplar'ın elinde bulunan geçitlerle Tarsus, Samosata, Zapetra, Tephrike ve Melitene, imparatorluğun eline geçmiş ve sınırları İslâm Devletine karşı genişlemiştir.¹⁴³⁵

Nitekim I. Basileios'un bu faaliyetleri hakkında *Vita Basilii*'de fazla bilgi bulunmamakla birlikte bu kaynağımızda, “*Basileios, Kaesareia'ya yakın olan*

¹⁴³⁴ Oikonomides, *Les Listes*, s. 350; Clive Foss, “Lykandos”, *ODB*, II, s. 1258.

¹⁴³⁵ Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 140-141; Tobias, *Basil I Founder of the Macedonian Dynasty*, s. 129-141; Whittow, *The Making of Byzantium, 600-1025*, s. 314; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 62.

*Argaeus Dağı'ndan*¹⁴³⁶ geçti ve *Koloneia'dan Loulon'a* kadar olan bölgede *hâkimiyetini duyurdu.*¹⁴³⁷ bilgisi verilmektedir. Bu hanedanlığının ilk dönemlerinde Bizans-Abbâsî ilişkilerinin dostça başladığı fakat daha sonra gerginleştiği anlaşılmaktadır.¹⁴³⁸

Bu dönemde Armenia Bölgesi'ne hâkim olan Bagratuni kralı I. Aşot (885-890), Bizans İmparatoru tarafından kral olarak tanınmış ve ona İmparator I. Basileios tarafından bir taç gönderilmiştir. Bu suretle yerli Bagratuni kral hanedanı idaresinde Ermenilerin yükseliş devri başlamıştır.¹⁴³⁹ Nitekim imparatorluk bölge yöneticilerini, kendisine tabi kılmak için imparatorluk unvanlarıyla taltif etmiştir.

Nitekim sadece *themalar* hakkında değil aynı zamanda Balkan, Kuzey, Doğu milletleri ve Müslüman Araplar hakkında da önemli bilgiler veren İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos'a ait *de Adm. Imp.* adlı kaynağımız da Armenia ve İberia bölgelerinde hâkimiyet kurmuş olan I. Aşot¹⁴⁴⁰, I. Simbat¹⁴⁴¹ ve II. Aşot¹⁴⁴² Bagratuni'ye *arkhonların arkhonu/prensler prensi* unvanının verildiği görülmektedir. Bu unvanın sadece bu bölgelerde imparatorluğa bağlı olarak hâkimiyet kuran aile üyelerine değil aynı zamanda bir bölgeyi yöneten kişilere de verildiği muhakkaktır.¹⁴⁴³

İmparatorluğa ait bu unvanların verilmesi, hem Armenia hem de İberia yöneticileri açısından oldukça önemlidir ki bu unvanlar sayesinde yöneticiler, siyasî ve askerî bir

¹⁴³⁶ Dönemin kaynaklarında Argaeus, hem Erciyes hem de Hasan Dağı için kullanılmakla beraber bu iki geçiş noktası da, Kilikya geçitleri vasıtasıyla Anadolu'nun iç kesimleri ile güney bölgelerini, özellikle Kappadokia ile Koloneia themalarını birbirine bağlayan önemli geçiş güzergâhları arasında görülmektedir. Nitekim I. Basileios'un güneye yapmış olduğu seferlerde Argaeus geçitini ve bu bölgeden akan Tzamos [Zamantı] nehrini kullandığı görülmektedir. Bk. Theop. Kons. *Vita Basilii*. 46. 20-21; 49. 15-16; Antik Çağ'da da Argaeus'un eteklerinde birçok kent kurulduğu anlaşılmakla birlikte Coğrafyacı Strabon, "...tepesinde hiçbir zaman kar eksik olmayan dağların en yükseği Argaios...; Bütün Kappadokia'da hiç kereste olmadığı halde Argaios'un bütün çevresi ormanlarla kaplıdır." bilgisini vermektedir. Bk. Strab. XII.2.7; Hild-Restle, *Kappadokien*, s. 149; Ancak bahsedilen bu dağın günümüzdeki Erciyes Dağı olduğu açıktır. Bk. Decker, "Frontier Settlement and Economy in the Byzantine East", s. 241; Bulut, *Eski Çağ'da Kappadokia Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası*, s. 11-13.

¹⁴³⁷ Theop. Kons. *Vita Basilii*. 49. 15-16; Ayrıca bkz. Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 140.

¹⁴³⁸ Cyril Toumanoff, "Caucasia and Byzantium", *Traditio*, 27, 1971, s. 126.

¹⁴³⁹ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 221.

¹⁴⁴⁰ Konst. Porph. *de adm. imp.* 44.6, 13, 18, 20.

¹⁴⁴¹ Konst. Porph. *de adm. imp.* 43.30, 34-35.

¹⁴⁴² Konst. Porph. *de adm. imp.* 43.112, 44. 9, 37.

¹⁴⁴³ Konst. Porph. *de adm. imp.* 44.38, 39, 42, 45.

kimliğin yanı sıra merkezî bir güçte kazanmışlardır. İmparatorluk açısından baktığımızda unvan ve makamların taltif edilmesi, askerî ittifakın yanı sıra imparatorluğun doğu sınırında, kendisine bağlı olarak idarî ve sosyo-ekonomik bir yapının oluşmasının temelini de oluşturmuştur. Dolayısıyla Armenia ve İberia prenslerine kadar sivil veya askerî olsun bu unvan ve makamların taltif edilmesi, salt askerî bir destekten fazlasını ifade etmektedir.¹⁴⁴⁴

Themanın kuruluş sürecine bakacak olursak temelinin bir Ermeni idareci tarafından atıldığı ve *themanın* kurulmasından sonra kendisine *magistros* unvanının verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Ermeni bir *nakharar* ailesinden olan Melias [Mleh], İmparator VI. Leon'a karşı yapılan başarısız aristokrat Andronikos Doukas ve Kharsianon *themasının strategosu* Eustathios Argyros isyanına katılmış ancak bu isyanın başarısız olmasından sonra Melias, birçok Ermeni soylusuyla beraber doğuya İslam devleti sınırına kaçmıştır. Merkezi yönetimin kontrolünden uzakta bulunan Melias, burada Müslüman Arap saldırılarına karşı koymak için bir üs vazifesi görecek olan Lykandos *kleisourasını* inşa etmiş (908) ve Müslüman Araplara karşı göstermiş olduğu başarılı saldırılar ve imparatorluk tarafından affedilmesinden sonra İmparator VI. Leo tarafından bu bölgenin *kleisourarkhes*'i olarak atanmıştır. Böylece Melias, Lykandos Bölgesi'nin hâkimi olmuş ve burada yarı-özerk bir yönetim tesis etmiştir.¹⁴⁴⁵ Nitekim bu dönemde Melias'ın sadece Lykandos olarak adlandırılan kaleye ve çevresine hâkim olduğu tahmin edilebilir. Bu konu hakkında kaynağımız *de Adm. Imp.*'da verilen bilgiye göre,

“...*Melias sürgündeyken... affedilmesi durumunda Euphrateia ve Trypia'ya*¹⁴⁴⁶ *kleisourarkhes olabilecekti... Nitekim onun merkezi Euphrateia'daydı.* [Affedilen]

¹⁴⁴⁴ Özellikle Kafkasya coğrafyasının yönetimi bağlamında imparatorluk tarafından verilen bu unvanların idarî, askerî ve dinî birçok anlamının olduğu anlaşılmaktadır. Bu konu hakkında bkz. Murat Keçiş-Cüneyt Güneş, “Bizans Kafkasyası'nın Yönetimine Dair Bazı Tespitler”, *KİD*, S. 23, 2017, s. 9-28.

¹⁴⁴⁵ A. Kazhdan, “Melias”, *ODB*, II, s. 1334; Whittow, *The Making of Byzantium*, s. 315-316.

¹⁴⁴⁶ Trypia/Tyropoion bölgesine Müslüman Araplar, “Bilad ad-Dürub/Geçitler Bölgesi” adını vermişlerdir. Bk. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 62; Tyropoion'un yeri tam belli olmamakla birlikte *Tabula 2*'de verilen bilgiye göre, Melitene'den Kaesareia'ya ulaşan Karahan Geçidi civarında olduğu ifade edilmiştir. Bk. Hild, *Das Byzantinische Strassensystem in Kappadokien*, s. 98-99; Nitekim muhtemelen bu bölge, X. yüzyıl coğrafyacısı İbn Havkal tarafından “Vâdi'l-Hicâra” olarak adlandırılmıştır. Bk. İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, s. 167; Kaynaklarımızda Tyropoion adının tek bir kale için kullanıldığı görülmekle birlikte yerinin Kappadokia da olabileceğine dair atıflar vardır. Bk. Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 17, 140; Mikh. Attal. *Tarih*, s. 177;

Melias, eski Lykandos şehrini alarak, kastron inşa etmiş ve makamını buraya taşımıştır. VI. Leo zamanında Lykandos, kleisoura olarak düzenlenmiştir. VI. Leo daha sonra Lykandos'tan Tzamandos dağına [Kuşkalesi]¹⁴⁴⁷ geçtikten sonra burada şimdi bulunan şehri inşa etti ve burası da kleisoura olarak belirlendi. Ayrıca Symposion [Kaleköy]'ü alarak içine bir tourmarkhon inşa etti ve VII. Konstantinos'un annesi naip Zoe'yle görüşmesi sonucu Lykandos thema oldu ve buraya atanan ilk askerî yönetici ise o dönemde Lykandos'un kleisourarkhes'i olan Patrik Melias olmuş ve Roma İmparatoruna karşı olan sadakati ve Araplara karşı çok sayıda zaferinden sonra magister unvanıyla onurlandırılmıştır.¹⁴⁴⁸

Yukarıda Konst. Porph.'un vermiş olduğu bilgiler konumuz açısından oldukça kıymetlidir. Şöyle ki, sürgündeyken cezasının affedilmesinden sonra Melias'ın özellikle Bizans ve İslâm ordularının, Anti-Toros Dağları aracılığıyla kuzey-güney yönünde, özellikle İslâm ordularının Melitene'ye geçişlerinin kilit geçiş noktasında buldukları anlaşılan *Euphrateia* ve *Trypia*¹⁴⁴⁹ bölgelerinde hâkimiyetini kurarak eski Lykandos şehrini canlandırmış ve kendisini bu bölgenin *kleisourarkhes*'i ilan etmiştir. Melias'ın bu bölgeye gelmesinde kendisinin köken itibariyle Ermeni olmasının yanı sıra Sebasteia *themas*ının sınırlarının Melitene'ye kadar genişlediği

Anlaşılan dönem itibariyle Trypia/Tyropoion olarak adlandırılan yerin, Melitene-Kaesareia güzergâhında bulunan muhtemelen bu yolu koruyan bir garnizon'u aynı zamanda da bu güzergâhın bulunduğu stratejik bir bölgeyi ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bk. A. Daniel Beihammer, *Byzantium and the Emergence of Muslim-Turkish Anatolia, ca. 1040-1130*, Routledge 2017, s. 159.

¹⁴⁴⁷ Lykandos theması dâhilinde Melias tarafından inşa edilen Tzamandos bu themanın *kleisourası* olarak kullanılmıştır. Tzamandos, 1022'de Ermeni Senekerim'in oğlu David'e 1065'te de Karslı Gagik'e verilmiş ve bir müddet sonra Ermeni piskoposluğu olmuştur. Bk. Clive Foss, "Tzamandos", *ODB*, III, s. 2134-2135; Hild-Restle, *Kappadokien*, s. 300; Theop. Konst., İmparatorun Kaesarea'dan Koukousos [Göksun]'a ilerleyişi hakkında, "...bu olaylardan sonra İmparator ve ordusu *Onopniktes* ve *Saros* olarak adlandırılan nehirleri geçti ve *Koukousos*'a geldi." bilgisini vermektedir. Bk. Theop. Konst. *Vita Basilii*. 48. 1.2; Theop. Konst. vermiş olduğu iki nehirden birisi olan *Onopniktes* çok muhtemelen Kappadokia'nın kuzeyinden doğan, doğuya ve güneye yapılan seferler sırasında geçiş güzergâhı olarak kullanılan Tzamandos/Zamanti Nehri olarak anlaşılmaktadır. Nitekim Ramsey'de aynı düşüncededir hatta bu nehrin adını, Tzamandos *kleisouras*ından aldığını belirtmiştir. Bk. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s. 319; Hild-Restle, "Kappadokien", s. 248; Saros Nehri de günümüzde Seyhan Nehri'nin kuzeydeki önemli kollarından birisi yani Göksudur. Bk. Hild-Restle, *Kappadokien*, s. 271-272; Umar'ın vermiş olduğu bilgiye göre Tzamandos, 1069 yılında Türklerin Amorium saldırısından sonra dönüşte saldırdıkları ve günümüzde yöre halkının Kuşkalesi olarak adlandırdıkları Zamanti/Samanti kalesidir. Bk. Mikh. Attal. *Tarih*, s. 128, dipnot. 73; Ayrıca bkz. Hild-Restle, *Kappadokien*, s. 218.

¹⁴⁴⁸ Konst. Porph. *de adm. imp.* 50. 138, 145-146, 152-166.

¹⁴⁴⁹ Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey II*, s. 511; Hild-Restle, *Kappadokien*, s. 297-298.

dönemde, bu *thema* dâhilinde Ermenilerin yoğunluğunun olmasının ciddi bir payının olduğu düşünülebilir. Nitekim Melias'ın da bu yoğunluğu dikkate aldığı ve bahsedilen çevrelerde hâkimiyet kurmak istediği anlaşılmaktadır. Bölgede Melias'ın yönetimiyle ciddi boyutlara ulaşan Ermeni yoğunluğu, vassal Ermeni imparatorlukların kurulmasıyla daha da artmış ve Sebasteia, Mesopotamia, Lykandos ve Melitene çevresi, imparatorluk tarafından heretik grupların yaşadığı bölgeler olarak görülmüştür. Nitekim imparatorluk bir yandan dış saldırılara maruz kalırken bir yandan da sapkın olarak görülenlerin kıyımıyla uğramıştır.

Biraz önce bahsettiğimiz bu bölgelerin yanı sıra özellikle doğuda, Bizans ve İslâm Devleti'nin sınırını oluşturan *thema* ve *sugûr* arasında insansız bir bölgenin olduğu bilinmekle beraber bu bölge kaynakta *Symposion* olarak adlandırılmaktadır ve Konst. Porph.'un vermiş olduğu bilgiye göre *Symposion*, Lykandos ile sınırdır.¹⁴⁵⁰ Dolayısıyla *Symposion* olarak adlandırılan bölge, muhtemelen hem Lykandos'un olduğu coğrafyayı hem de X. yüzyılda Lykandos'un hemen kuzeyinde kalan bölgeyi ifade etmekteydi. Nitekim *kleisourarkhes* Melias, İslâm Devleti'ne karşı yapmış olduğu mücadeleler sonucunda bu bölgeyi de ele geçirmiş ve bölgede *kastron* inşa ederek bölgenin hem imparatorlukta hem de kendisinde kalmasını sağlamıştır. Böylece *Symposion* bölgesi *tourma* statüsüne çıkarılmıştır. İmparatorluk ve İslâm Devleti arasında oldukça stratejik bir konumda bulunan bu yerlerin imparatorluğun idarî ve askerî yapılanmasına dâhil edilmesi sonucu bölge, Naip Zoe'nin kararıyla Lykandos adıyla *thema* statüsüne çıkarılmıştır. Verilen bilgiler çerçevesinde Lykandos, İmparator VII. Konstantinos'un annesi Naip Zoe ile imparatorluğu yönetmeye başladığı 913 yılından sonra muhtemelen 916 yılında¹⁴⁵¹ *kleisoura* statüsünden *thema* statüsüne yükseltilmiştir.¹⁴⁵²

Böylece *kleisourarkhes* Melias, Müslüman Araplara karşı yapmış olduğu başarılı mücadeleler sonucu, hem daha küçük alanda sürmüş olduğu hâkimiyetinin sınırlarını genişletmiş ve Lykandos *themasının strategosu* olmuş hem de imparatorluk

¹⁴⁵⁰ Konst. Porph. *de Adm. Imp.* 50.135.

¹⁴⁵¹ Oikonomidés, Melias'ın Tzamandos'u yönetimine dâhil ettikten sonra 916 yılında Lykandos *themasının* oluşturulduğunu belirtmektedir. Bk. Oikonomidés, *Les Listes*, s. 350.

¹⁴⁵² Pertusi, 911-914 arasında bölgenin *kleisoura* olduğunu 914'ten sonra *thema* statüsüne yükseltildiğini ve Melias'ın 914-934 (?) yılları arasında Lykandos *themasının strategos'u* olduğunu belirtmektedir. Bk. Pertusi, *de them.*, s. 145; Themanın kuruluşuyla ilgili net bir tarih olmamakla beraber muhtemelen 916 yılıdır.

tarafından kendisine imparatorluk ailelerine verilen önemli unvanlardan birisi olan *magister* unvanı verilmiştir. *Themanın* merkezi muhtemelen Elbistan Ovası'nın batısında yer alan Hurman Çay vadisindeki Hurman Kaledir ki bölgenin askerî tahkimatları dikkate alındığında en güçlü ve merkez olabilecek müstahkem burasıdır.¹⁴⁵³

Bölgenin *thema* statüsüne yükseltilmesinden sonra Bizans yönetiminin göç politikası çerçevesinde diğer *themalarda* olduğu gibi Müslüman Arap hâkimiyetinde bulunan doğu bölgelerindeki Melitene ve Aşağı Euphrates'ten Ermeniler; güneyden ise Samsat ve Adıyaman bölgelerinde yerleşik olan muhtemelen Süryani nüfus, bölgeye yerleştirilmiştir. Bunun amacı sınırdaki, hem bu grupları özellikle dinî anlamda kontrol altında tutmak hem de yeni saldırılara kolay bir şekilde karşı koyan yerleşik bir hat oluşturarak bölgeyi *thema* sistemine adapte etmek ve bölgedeki nüfusu arttırmaktır. Nitekim bu düzenlemeler ile imparatorluğun düşüncesi gerçekleşti ve mevcut *themadaki* nüfus arttı. Tzamandos'da ciddi bir nüfus artışı gerçekleştiği için bir Süryani Ortodoks Piskoposluğu kuruldu ve Sinclair'e göre bu nüfus muhtemelen kalenin kuzey yamacında yaşamaktaydı.¹⁴⁵⁴

Lykandos bölgesinin, İmparatorluk tarafından ele geçirilmeden önce Bizans-İslâm sınırı arasında “*insansız-boş*” hatta Bizans kaynaklarında, *ἐρημία-ἐρημη=İssiz/Çöl/İnsansız* olarak tanımlanmaktadır.¹⁴⁵⁵ Bölgenin bu şekilde tanımlanmasında birçok neden olabileceği gibi esas unsur, her iki devletinde bu bölgeyi kendi aralarında tampon vazifesi olarak görmesi ve ele geçirmek istememesidir. Dolayısıyla bölgedeki müstahkemler sık sık iki devlet arasında yer değiştirmiş olsa da genel anlamda bölge, Bizans ve İslâm Devleti arasında doğu sınırını oluşturması bakımından oldukça stratejik görünmektedir. “*İnsansız*” bölge olarak tanımlanmasından dolayı Lykandos bölgesini, Bizans-İslâm siyasî ve askerî ilişkilerinde, her iki tarafında ciddi anlamda bu coğrafyayı ele geçirmek istemedikleri, ancak mücadelelerin yanı sıra iki taraf içinde sosyal, kültürel ve ticarî etkileşimlerin mutlaka vukû bulduğu kalıcı bir şekilde yerleşilmemiş bir bölge olarak tanımlayabiliriz. Dolayısıyla dönemin iki büyük gücü, *thema* ve *sugûr* sınır hatlarının

¹⁴⁵³ Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey II*, s. 479.

¹⁴⁵⁴ Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey II*, s. 512-513.

¹⁴⁵⁵ Nitekim *de Adm. Imp.*'da verilen bilgiye göre Symposium, Lykandos bölgesinin yakınında ıssız bir yer olarak geçmektedir. Bk. Konst. Porph. *de adm. imp.* 50.135.

arasında doğal bir tampon bölge oluşmasına müsaade etmiş ve gerek duymadıkça bu tampon bölgeyi ele geçirmek için ciddi bir mücadele vermemişlerdir.

Kaynağımız Skylitzes, İmparator II. Basileios'un ünlü komutanlarından birisi olan Bardas Skleros'un 976 yılında imparatorluk birliklerine karşı yapmış olduğu Lapara Savaşı'nda Lykandos hakkında, "...Skleros, üç günde şimdi Lykandos olarak adlandırılan Kappadokia'nın bir bölümü olan Lapara'ya ulaştı."¹⁴⁵⁶ bilgisini vermektedir. Dolayısıyla Lapara, bir garnizonla birlikte bir bölgenin adını ifade etmiş olmalıdır. Worthley'e göre Lykandos, Grekçe verimli ve bereketli anlamına gelen "liparion" kelimesinden türetilmiş olup bölge, özellikle *thema* statüsüne kavuşturulduktan sonra imparatorluk süvarilerinin yem ihtiyaçlarının karşılandığı bir bölge olmuştur ve bu yüzden de "Lykandos" olarak adlandırılmıştır.¹⁴⁵⁷

Nitekim X. yüzyılın önemli Arap coğrafyacılarından birisi olan İstahrî de Hades ve Maraş arazileri hakkında bilgi verirken arazilerinin bereketli olduğu ve arazide bol miktarda su kaynağının olduğundan bahsetmiştir.¹⁴⁵⁸ Ramsay, "verimli" olarak adlandırılan bu bölgenin, yukarı Göksu vadisi dolayısıyla Lapara'nın, Tzamandos'tan Koukoussos'a ulaşan mühim geçitin ortasında bulunan Koduzabala olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır.¹⁴⁵⁹ Ancak bölgenin topografik durumu göz önünde bulundurulduğunda Koukousos, Arabissos ve Plasta ovalarının ayrı ayrı bereketli ovalar olduğu net bir şekilde görülecektir ve üç bölgenin de Lapara'ya uygun olabileceği ifade edilmelidir.

Burada Ramsay, muhtemelen yanlış bir tercüme yaparak VI. Leo'nun Lykandos şehri ile Tzamandos arasında bir kleisoura inşa ettiğini belirtmektedir.¹⁴⁶⁰ Ancak *de Adm. Imp.* adlı eserinde Konst. Porph. net bir şekilde VI. Leo'nun Lykandos'u

¹⁴⁵⁶ Georg. Kedr. II, s. 422; Leon Diakanos'da Lapara'nın Armeniakon bölgesinde olduğuna dair bilgi de mevcuttur. Bk. Leo Diak. *Hist.* X.7.23-24; Ancak bu bilgi dönem itibarıyla yanlıştır. Ramsay'e göre Lapara olarak adlandırılan yer, Komana civarındır. Bk. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 322; Bardas Skleros'un 976'daki Lapara Savaşından sonra Tzamandos'a doğru ilerlemesi, bu bölgenin Tzamandos'un güneyinde olduğunu kanıtlamaktadır. Nitekim bu mücadeleden önce Skleros, Lykandos'tadır ve Tzamandos'a ulaşabilmesi için Koukoussos geçidini kullanmıştır. Skleros, bu güzergâhı takip ederek Tzamandos'a ulaşmıştır. Dolayısıyla Lapara Savaşı, Lykandos'un da içinde bulunduğu ovada yapılmış olmalıdır.

¹⁴⁵⁷ Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 303, Dpnt. 24; Nitekim Roma döneminde bölgede "Lykandos" adında bir müstahkem olduğu da belirtilmelidir.

¹⁴⁵⁸ İstahrî, *Ülkenin Yolları*, s. 70.

¹⁴⁵⁹ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 322.

¹⁴⁶⁰ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 322.

kleisoura haline getirdikten sonra buradan muhtemelen Koukousos geçidini takip ederek Tzamandos dağına geçtiğini ifade etmektedir:

“...İmparator daha sonra Lykandos'tan Tzamandos Dağı'na geçerek burada şimdi bulunan şehri inşa ederek burayı benzer şekilde kleisoura olarak düzenledi...”¹⁴⁶¹

Bu bilgide Konst. Porph., VI. Leo'nun Tzamandos Dağı'na geçtiğini belirtmekle beraber muhtemelen eskiden Ariaratheia olarak adlandırılan bölgede Tzamandos *kleisourasını* kurmuştur. Nitekim buraya inşa edilecek olan kleisoura dolayısıyla Tzamandos, güney ile kuzey yol bağlantısına hâkim olabilecek ve bu güzergâhı koruyabilecek bir konumda olmalıydı. Dolayısıyla Tzamandos, imparator tarafından bir *kleisoura* olarak düşünülmüştür.

Nitekim *themanın* coğrafyası hakkında bilgiler edinebileceğimiz çok önemli bir sefer de vardır. Malazgirt Savaşı'ndan önce 1068'de Bizans İmparatoru Romanos Diogenes, Kilikia ve Suriye arazilerini hedef alan seferinden önce Sebasteia ve Koloneia'ya ulaşan güzergâhı takip ederek muhtemelen anayol güzergâhı üzerinde bulunan Kharsianon yolundan güneye inmiş ve böylece Lykandos *themasına* ulaşmıştır. Ordusunu güney bölgelerinin aşırı sıcağından ve özellikle hastalıktan zarar görmesini engellemek için İmparator'un, yazı bu *themada* geçirmeye karar verdiği; birliklerin yazı burada geçirmesinden sonra sonbaharda özellikle Anti-Toros'ların önemli geçitlerinden birisi olan Bizans kaynaklarında *Koukousos* olarak adlandırılan Göksun geçidinden ve birliklerin yürümesi zor olan yollardan geçerek Germanikeia'a ulaştığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁶²

Nitekim bu güzergâh, Koloneia *themasının* hemen güneyinde bulunan Tzamandos'dan Anti-Torosların önemli geçitlerinden birisi olan Koukousos'a ve buradan Germanikeia'ya ulaşan güzergâhtır ve bu güzergâh, Lykandos *themasının* içinden güneye ulaşan güzergâh olarak görülmektedir. Nitekim 1068 seferinde ordunun bu *thema* bölgesinde konaklaması, imparatorluk birliklerinin iâşe ihtiyaçlarının karşılanabileceği bir coğrafyaya sahip olduğunu, *themanın* güneye yapılan seferlerde üs vazifesi gördüğü dolayısıyla stratejik konumunu göstermesinin yanı sıra Anti-Toros geçitleri vasıtasıyla güney bölgelerine açılan bir kapı olarak görülmesi bakımından oldukça kıymetlidir.

¹⁴⁶¹ Konst. Porph. *de Adm. Imp.* 50.156-58.

¹⁴⁶² Skylit. Kont. I, s. 670-671.

3.11.2. İdarî ve Askerî Yönetimi

Kaynaklarımızda Lykandos olarak adlandırılan *thema* bölgesi, yukarıda da bahsettiğimiz üzere *thema* statüsüne yükseltilmeden önce de hem Bizans hem de İslâm Devleti için çok önemli bir bölge statüsündedir. Her iki devlette bölgede, tam olarak hâkimiyet sağlamamakla beraber bu bölgenin kendi aralarında bir sınır oluşturmasına izin verdikleri anlaşılmaktadır. Her ne kadar kaynaklarımızda bölge, “İssız/İnsansız/Çöl” olarak geçse de iki devlet arasında oldukça stratejik geçitlere ve garnizonlara ev sahipliği yapmaktaydı. Nitekim bu geçitlerden, her iki devlet birlikleri de rahat bir şekilde giriş çıkış yapabilmekte ve kendilerine tehdit olarak görünen garnizonları da yıkarak tekrar kendi bölgelerine dönebilmekteydiler.

Dolayısıyla Lykandos *theması* dâhilinde imparatorluğun güneye; Müslüman Arapların ise imparatorluk iç bölgelerine ulaşmak için geçiş güzergâhı olarak kullanmış oldukları Anti-Toros geçitleri Tzamandos’tan Koukousos’u; Koukousos’u da Germanikeia’ya bağlayan; Germanikeia’dan Arabissos’u bağlayan geçitlere ev sahipliği yapmaktaydı. Bu güzergâhta, öneminden dolayı birçok kleisoura olabileceği tahmin edilmelidir. Nitekim güzergâh üzerinde güneyden Komana’ya gelmeden Sirikha/Sirika adında ve muhtemelen bir kleisoura olan garnizondan karşımıza çıkmaktadır. Kilise kayıtlarımızdan sadece *Notit. 7*’de Kappadokia Kaesareası *metropolitliğine* bağlı olarak liste sırasına göre Tzamandos’tan sonra “*Sirikha*” adında bir piskoposluktan bahsedilmektedir.¹⁴⁶³ Bu bahsedilen Sirikha, Tzamandos’tan Koukousos’a ulaşan güzergâhın tam ortasında yer almaktadır ve anlaşılan geçidin hem kuzeyine hem de güneyine hâkim konumdadır. Kleisoura olarak düşündüğümüz Sirikha, günümüzde Keklikoluk bölgesine denk gelmektedir.¹⁴⁶⁴

Bu önemli geçitlerin yanı sıra Plasta [Elbistan] Ovası ve Hurman Kale, Lykandos *themasının* idarî, askerî ve coğrafi sınırları içerisindedir. Bu stratejik ve fizikî şartlarından dolayı bölgenin *thema* statüsüne yükseltildiği ve idarî ve askerî öneminin arttığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu bölgenin ve bir müddet sonra imparatorluğun doğu sınırında, özellikle Ermeni *nakharar*lara verilen araziler sayesinde *thema* sayısının ciddi anlamda arttığı tespit edilebilmektedir. Bu

¹⁴⁶³ *Notit. 7.118.*

¹⁴⁶⁴ Nitekim Hild, bu yerden Siricis olarak bahsetmekle birlikte adını yanlış bir şekilde “Keklikoğlu” şeklinde yazmıştır. Bk. Hild, *Das Byzantinische Strassensystem in Kappadokien*, 134.

doğrultuda 971-975 yılları arasındaki idarî ve askerî bölgeleri tespit ettiğimiz Bizans kaynağı, *Takt. de L'Esc.*'de, özellikle Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırında neredeyse her bir şehrin hatta kalenin idarî ve askerî yönetim birimi haline getirildiği görülmektedir.¹⁴⁶⁵ Bu *Taktikon*'da geçen şehirleri dikkate aldığımızda imparatorluk, doğudaki sınırlarını artık *thema* idaresi ile değil mevcut *themaları* bölerek dolayısıyla bölgenin idarî ve askerî bütünlüğünü parçalayarak küçük bölgeler halinde yönetmeyi tercih etmiştir. Böylece yerel idareciler tarafından kontrol edilen ve idarî ve askerî bütünlük arz etmeyen aynı zamanda askerî bakımdan yetersiz bir iki garnizondan oluşan askerî hâkimiyet alanları ortaya çıkmıştır. Bu idarî ve askerî bölünmüşlüğü, imparatorluğun hem iç hem de dış politikasında birçok olumsuz etkisi olmuş ve yaklaşık yüzyıl sonra karşı konulamayıp geri dönülemeyecek şekilde imparatorluğun doğu sınırı elden çıkmıştır.

Lykandos *theması* ile başlayan bu arazi tevcihlerinin imparatorluk için olumlu ve olumsuz yanları söz konusudur. Belirttiğimiz üzere Bizans-İslâm sınırı arasında “*İssiz/İnsansız*” bir bölge mevcuttu ve imparatorluğun sınırlarını İslâm Devleti'nin aksine genişletmesi sonucu, alınan bölgelerde özellikle yeni *themaların* kurulduğu ve yönetiminin *strategos* veya imparatorluğa bağlı olduğunu belirtmek üzere verilen *kouropalates/magistros* unvanlı Ermeni ailelerine bırakıldığı görülmektedir. Doğu sınırında, küçük çaplı ancak stratejik *themaların* kurulması sonucu, *nakhhar*lara bağlı Ermenilerin *themalara* göç ettiği ve bu göçlerin, *themaların* toprak, idarî ve özellikle de askerî niteliklerinin gelişmesine ciddi katkı sağladığı görülmektedir. Bu doğrultuda yüzyıllardır Ermenilerin askerî yetenekleri imparatorluk tarafından bilinmekte olup¹⁴⁶⁶ birçok Ermeni, imparatorluk yönetimi de dâhil olmak üzere Bizans ordusunda stratejik askerî mevkilere getirilmiş ve orduda ağır-hafif süvari ya da piyade olarak da görev almışlardır. Bu yönüyle imparatorluk, sınır hatlarında kurulan *themalarda*, Ermeni yöneticileri ve halkını, yanında bulunması için Müslüman Arap saldırılarına karşı idarî ve askerî anlamda desteklemiş ve Ermenilerin kontrolünde bulunan bu *themaları* bir tampon vazifesi olarak kullanmıştır.

¹⁴⁶⁵ *Takt. de L'Esc.*, s. 263-267.

¹⁴⁶⁶ Strab. XI.4.4.

Ancak doğu bölgelerinde özellikle X. yüzyıldan itibaren *thema* sayısının artması, imparatorluk için bir takım problemleri de beraberinde getirmiştir. Bu *themalar* bahsedildiği üzere genellikle Ermeni *nakhararlar* verilmiş ve bu durum bölgede bir Ermeni toprak aristokrasisinin doğmasına neden olmuştur. Ayrıca kendisini askerî anlamda güçlü hissederek *nakhararlar*, özellikle imparatorluğun uygulamış olduğu dinî politika çerçevesinde nüfuslarının desteğiyle isyan hareketlerine girişmiş ve imparatorluk tarafından ayrılarak İslâm devleti tarafına geçmişlerdir. Bu durumda gösterdiği gibi ciddi bir siyasî, idarî ve askerî gücün olmadığı bu coğrafyada imparatorluk, bölgedeki varlığını her anlamda devam ettirmek için *nakhararlar* gerekmedikçe müdahale etmemiş ancak bazı dönemlerde özellikle imparatorluğun benimsemiş olduğu dinî politika çerçevesinde halka ciddi baskılar, zulümler ve sürgün politikası uygulamıştır. Merkezden uzak doğu bölgelerinde *themalar* dâhilinde idarî ve askerî niteliklerini güçlendiren Ermeni aristokratlara, imparatorluğa sadakatleri, askerî nitelikleri ve hâkim oldukları bölgelerde tampon vazifesi olarak düşünüldüklerinden dolayı imparatorluk unvanlarının verilmesi de dâhil her anlamda destek verilmiştir.

Lykandos *themasının* idarî ve askerî yönetimine dair ne Arap kaynaklarında ne de VIII. ve IX. yüzyıl kaynakları olan *Takt. Usp.* ve *Klet. Phil.*'de bilgi vardır. Ancak X. yüzyıla gelindiğinde Lykandos *theması* hakkında kaynaklarımızda bilgiler mevcuttur. Nitekim *themanın* kurulduğu döneme denk gelen *Takt. Beneş.*'de bölgenin yöneticisi, *Lykandos strategosu*¹⁴⁶⁷; Konst. Porph.'un *de caer.*: de aynı şekilde *Lykandos strategosu*¹⁴⁶⁸; DV'de bölge, sınır *themalarından* birisi olan *Lykandos*¹⁴⁶⁹; *Takt. de l'Esc.* 'da ise *Lykandos*¹⁴⁷⁰ şeklinde geçmektedir. Pertusi, kaynaklarımızda geçmemekle birlikte bu bölgeden ayrıca Lykandos yöneticisinin, *Lykandos prokonsül patriği* ve *strategosu* şeklinde geçtiği bilgisini de vermektedir.¹⁴⁷¹

¹⁴⁶⁷ *Takt. Beneş.*, s. 247.

¹⁴⁶⁸ Konst. Porph. *de caer.* II.50.5.

¹⁴⁶⁹ DV. XX.50.

¹⁴⁷⁰ *Takt. de l'Esc.*, s. 265.

¹⁴⁷¹ Pertusi, *de them.*, s. 143.

3.11.3. Coğrafyası ve Sınırları

Kurulduğu dönem itibariyle *themanın* idarî ve askerî coğrafyası, özellikle bu *themanın* güneyinde bulunan Hamdanilere sınır olması bakımından oldukça önemlidir. Dolayısıyla doğuda kurulan diğer *themalarda* olduğu gibi Lykandos *theması* da stratejik bir öneme sahiptir ve idarî ve askerî coğrafyasının tespit edilmesi, hem Anadolu tarihi hem de imparatorluk yönetimi açısından ayrı bir önem arz etmektedir.

Themanın daha öncede bahsettiğimiz üzere X. yüzyıla gelinceye kadar imparatorluk ile İslâm Devleti arasında “*insansız bir bölgeyi*” ifade ettiği anlaşılan “*Symposion*” coğrafyasının bir kısmında teşekkül ettiği ifade edilmelidir. Dolayısıyla bu bölge, mücadeleler esnasında sugûr hattına yakın olmasından dolayı daha çok İslâm Devletine hizmet etmekteydi. Nitekim Müslüman Araplar, bu bölgede bulunan özellikle Anti-Toros geçitlerinden Arabissos ve Koukousos *kleisouralarını* kullanarak çok rahat bir şekilde Anadolu’nun iç bölgelerine ulaşabilmekteydiler. İmparatorluk için ise bu bölgelere ulaşması ancak *kleisouralar* ve bu bölgelerdeki güçler ile mümkün olabiliyordu. Dolayısıyla bölge, her iki taraf içinde belli zorlukları barındırmakla birlikte onbinlerce sayıya ulaşan askerî kuvvetlerle sefer yapmak ciddi bir hazırlığı gerektirmekteydi ve neredeyse imkânsızdı.

Bölge coğrafyasının tespit edilmesinde kilise kayıtlarında çok kıymetli bilgiler vardır. Nitekim Melitene *metropolitliğine* bağlı olarak Arka, Koukousos, Arabissos, Ariaratheia/Tzamandos, Komana, Aromane [Hurman Kale], Taranta, Zerbe ve İberon¹⁴⁷² piskoposluklarından bahsedilmektedir¹⁴⁷³ ve bu piskoposlukların dönem itibariyle Lykandos *themasına* ait olduğu anlaşılmaktadır. Bunlara ayrıca Sozopetra

¹⁴⁷² Honigmann, hem Zerbe hem de İberon için net bir şey söyleyememekle birlikte bu yerlerin Ermenicelerinden yola çıkarak birisinin Plasta [Elbistan]’a; birisinin ise Honin [Khonion/Hunu/Arıtış] şehirlerine tekabül ettiğini ve bunların hepsinin Euphrates’e yakın olduğunu ifade etmektedir. Bk. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 73; İberon’un, kilise kayıtlarında aynı zamanda Helenopontus bölgesinde bulunan İbora [İverönü]’yı çağrıştırdığı da belirtilmelidir. Ancak kayıtlarda belirtilen iki yerinde, farklı iki yer olduğu fikri ağır basmaktadır. Çünkü Helenopontus bölgesindeki dinî önemi bilinen İbora’nın, kayıtlarda kesintisiz bir şekilde varlığı tespit edilebildiği de ifade edilmelidir. Bk. *Notit.* 1.212; *Notit.* 2. 269; *Notit.* 3.316; *Notit.* 4.226; *Notit.* 7.265; *Notit.* 9.164; *Notit.* 10.181; *Notit.* 13.181; Nitekim piskoposlukların birbirine yakın coğrafi konumlarına baktığımızda Zerbe’nin günümüzde Elbistan’a; İberon’un da Hunu/Arıtış’a tesadüf ettiği tahmin edilebilir; Khonion için bkz. Hild, *Das Byzantinische Strassensystem in Kappadokien*, s. 93.

¹⁴⁷³ *Notit.* 1.218-222; *Notit.* 2.275-279; *Notit.* 4.231-235; *Notit.* 7.269-273; *Notit.* 9.169-173; *Notit.* 13.189-197.

[Zabatra, Zapetra, Zibatra: Doğanşehir]¹⁴⁷⁴, Samosata¹⁴⁷⁵ ve Adata/Hades [İneklı]¹⁴⁷⁶ garnizonları da eklenmelidir. Bunlar içerisinde Adata, Taranta ve Samosata'nın X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ayrıca idarî ve askerî bir birim olduğu görülmektedir.¹⁴⁷⁷

Kaynağımız *de them.* de Lykandos *themasının* şehirlerinden birisi olarak Tzamandos'tan bahsedilmesi, *thema* kuzeybatı sınırının bu şehirden oluştuğunu göstermektedir. Burada, Kappadokia *theması* ile Lykandos *themasını* idarî ve askerî olarak birbirinden ayrılması problemi ortaya çıkmaktadır. İki *thema* arasında sınırı belirleyen en önemli unsurun, Anti-Toros dağlarının günümüzde ise Tahtalı Dağları'nın olduğu muhakkaktır. Ancak X. yüzyılın ortası itibarıyla sınırların genişlemesine paralel olarak özellikle Lykandos *themasının*, Koukousos ve Arabissos *kleisouraları* vasıtasıyla sınırlarının kuzeye ve güneye doğru uzandığı ve bu geçitler vasıtasıyla iletişiminin sağlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Koukousos Geçiti vasıtasıyla Germanikeia'ya buradan da Syria'ya ulaşan bir hat kurulmaktaydı. Dolayısıyla bu güzergâh, Lykandos *themasından* Kappadokia; Kappadokia'dan Anatolikon ve Seleukeia *themalarını* birbirine bağlayan çok önemli bir güzergâh olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁷⁸

Themanın coğrafî sınırlarına baktığımızda kuzeyde Sebasteia *theması* ile olan sınırı muhtemelen, Euphrates Nehrine dökülen ve Anti-Torosların kuzeyinde bulunan Tohma Nehri; kuzeybatı sınırını Tzamandos; güney sınırını Adata; doğu sınırını Samosata; batı sınırını ise Anti-Toros Sıradağlarıyla birlikte Kappadokia *theması*

¹⁴⁷⁴ *Takt. Usp.*'de geçen *κλεισουράρχης Σωζοπόλεως* [Sozopolis kleisourarkhes] kaydı oldukça değerlidir. IX. yüzyılın ortalarına denk gelen bu kayıt, imparatorluğun, bölgede stratejik bir savunma hattı kurduğunu kanıtlamaktadır. Bk. *Takt. Usp.* s. 55; Ayrıca Honigmann'ın aynı kaydı kullandığı fakat Sozopolis'in yerini tespit edemediği görülmektedir. Bk. Honigmann, *Bizans İmparatorluğunun Doğu Sınırı*, s. 50; İstahri, "Zabatra, bir kaledir. Sugûr bölgesinin Rum topraklarına en yakın olduğu yerdir. Rumlar tarafından harabeye çevrilmiştir." bilgisini vererek aslında bu bölgenin Bizans-İslâm sınır hattının, önemli ve en yakın şehri olduğunu kanıtlamaktadır. Bk. İstahri, *Ülkelerin Yolları*, s. 70.

¹⁴⁷⁵ Pertusi, *de them.*, s. 145.

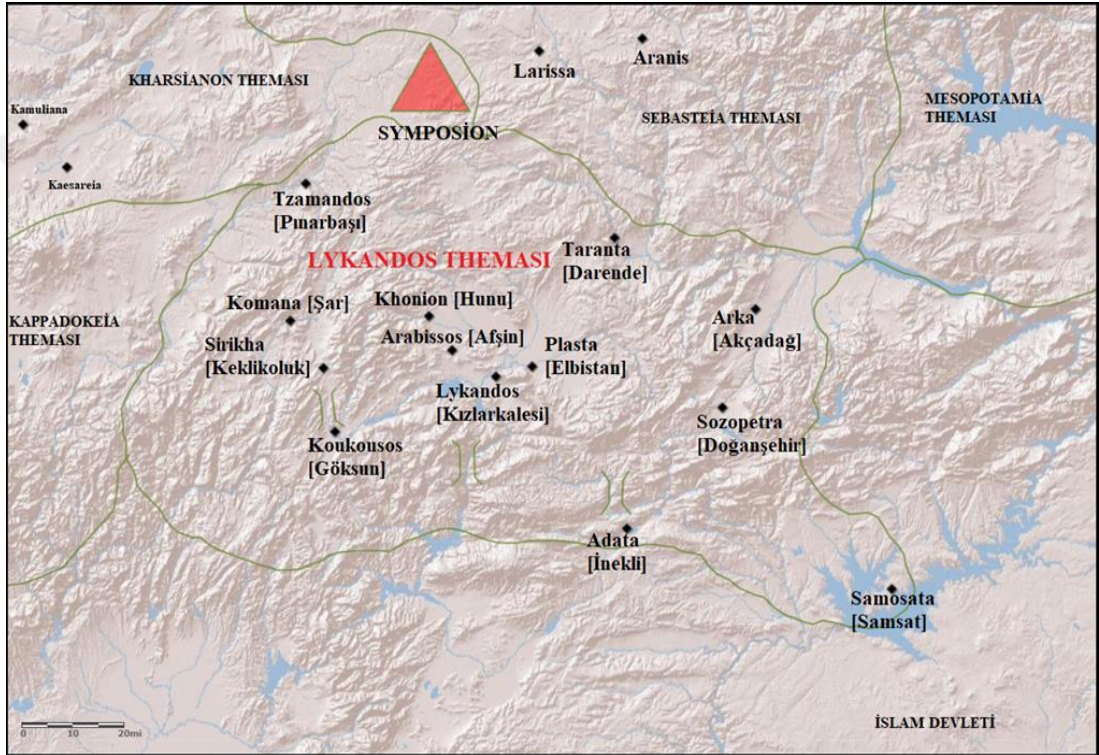
¹⁴⁷⁶ Belâzuri'nin vermiş olduğu bilgiye göre, el-Hades Kalesi, Halife Ömer'in zamanında Habîb b. Mesleme tarafından fethedildi. Bundan sonra Muâviye, bu kalenin korunmasına dikkat etti. Emeviler, uğursuzluğundan dolayı el-Hades geçidini, "Selamet=Esenlik Geçidi/Derbü's-Selâme" olarak adlandırmışlardır. Bunun nedeni ise söylenene göre Müslümanlar orada öldürülmüşlerdi. Bk. Belâzuri, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 220; İbnü'l-Esir, *El Kâmil fi't-Tarih*, C. II, s. 433; Nitekim Adata, 946 da İmparator VII. Konstantinos'un komutanlarından Bardas Phokas tarafından alınmaya kadar Müslüman Arapların elinde kalmıştır. Bk. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 308.

¹⁴⁷⁷ *Takt. de l'Esc.*, s. 267.

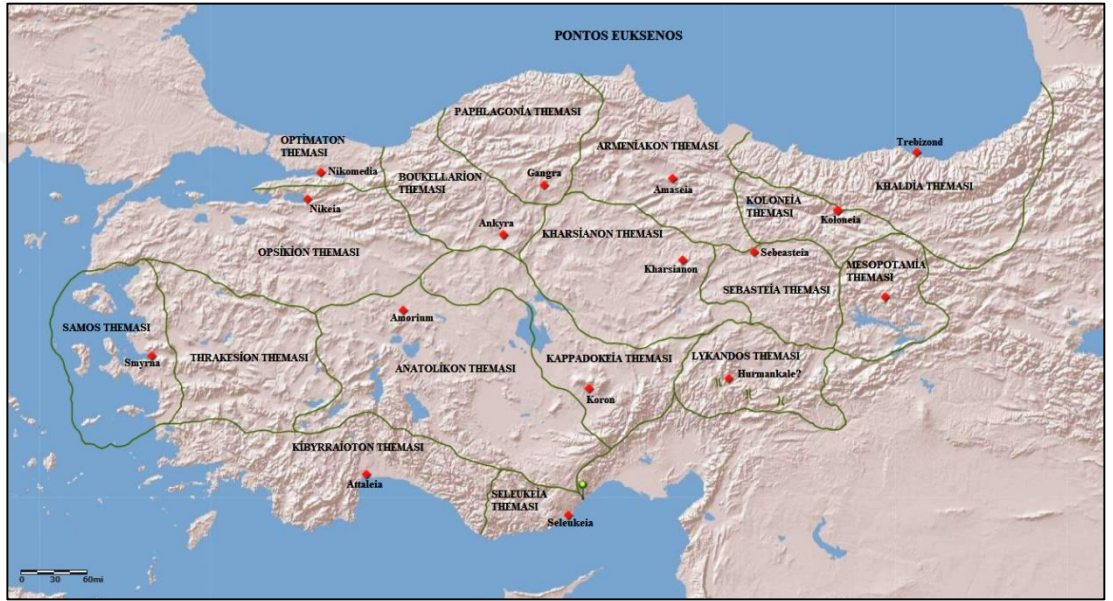
¹⁴⁷⁸ *DV. XXIII.*

belirlemektedir. Dolayısıyla *thema*, kuzeyinde Sebasteia, batısında Kharsianon *themaları* ve güneyinde ise Hamdani Hanedanlığı ile sınırdır.

(Harita-26: X. Yüzyılda Lykandos *Themasi* İdarî ve Askerî Coğrafyası)

(Harita-27: XI. Yüzyılın Ortalarına Kadar Anadolu *Themaları*)

4. Thema Sistemi'nin Zayıflaması ve Çöküşü

Müslüman Arap saldırılarının bertaraf edilip doğuya doğru genişlemeye başladığı X. yüzyılda imparatorluğun, ele geçirmiş olduğu arazilerde “yeni *thema*” bölgeleri oluşturduğu görülmektedir. Daha öncede bahsedildiği üzere bu bölgeler, hem askerî hem de idarî yetkiyi bir arada tutan ve doğrudan imparatora karşı sorumlu olan bir *strategosun* ve onun emrinde olan “*thema birliklerinin*” idarî, askerî ve sosyo-ekonomik yönetimini ifade etmektedir. Nitekim bu yönetimin, özellikle iktisadî anlamda merkezden görevlendirilen memurlar tarafından denetlendiği özellikle malî konularda başı buyruk hareket edemedikleri daha önceki bölümlerde bahsedilmiştir. İmparatorluğun özellikle uzak bölgelerde, VI. yüzyıldan itibaren başlattığı askerî yönetim anlayışı, VII. yüzyılda da devam etmiş ve bir süreç dâhilinde gelişen eyaletlerdeki askerîleşme, imparatorluğun Anadolu’daki arazilerinde de yeni bir yönetim anlayışının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede “*thema sistemi*”, muhtemelen IX. ve X. yüzyılda tam olarak bir sistemi ifade etmiş ve bu sistem varlığını, XI. yüzyılın başlarına kadar yani İmparator II. Basileios’un ölümüne kadar devam ettirmiştir. Nitekim onun ölümünden sonra tahta çıkan kardeşi VIII. Konstantinos (1025-1028) ve II. Basileios’tan 17 yıl sonra tahta çıkan IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055) ve dönemi, anlaşılan sistem için bir çöküş dönemini ifade etmektedir.

Merkezî yönetim politikalarındaki süreklilik ve bu sürekliliğe bağlı olarak imparatorluğun IX. ve X. yüzyıldaki başarıları ve düşmanlara karşı koyma direnci, iyi yapılandırılmış siyasî, askerî ve sosyo-ekonomik bir örgütlenme olmadan gerçekleştirilemezdi.¹⁴⁷⁹ Nitekim Konstantinopolis sarayındaki sivil aristokrasi ile Anadolu’nun orduya komutanlar veren ama aynı zamanda doğudaki genişlemeden ekonomik çıkar sağlayan büyük toprak sahipleri arasındaki çatışmayla durum daha da kötüye gitti. II. Basileios’un ölümünden sonra, söz konusu toprak sahiplerinin hem toprakları hem de küçük mülk sahiplerini yutma güdüsü engel tanımaksızın sürüp gitti. Bunlara ek olarak IX. Konstantinos Monomakhos’un (1042-1055) başlattığı doğudaki merkezileşme, imparatorluğun özellikle bu bölgedeki

¹⁴⁷⁹ Julian Chrysostomides, “11. Yüzyıldan 15. Yüzyıla Kadar Bizans İmparatorluğu”, *Türkiye Tarihi Bizans’tan Türkiye’ye*, C. I, Çev. Ali Özdamar, İstanbul 2012, s. 28-29.

kuvvetlerini daha da zayıflattı.¹⁴⁸⁰ Nitekim bu tarih öncesinde *Takt. Esc.*'den, imparatorluğun doğu arazilerinin çeşitli sebeplerden dolayı bölündüğü; bu bölünmeyle birlikte artık tek bir garnizondan idare edilen idarî ve askerî bölgeler ortaya çıktığı da anlaşılmaktadır. Bu durum, imparatorluğun doğu sınırının, merkezî bir yönetim anlayışından ziyade bölgenin idare edilmesinde, yerel yöneticilerin ve aristokratların desteklendiğini kanıtlamaktadır.

Bu konu hakkında Skylitzes'in vermiş olduğu bilgiler oldukça kıymetlidir. Onun vermiş olduğu bilgilerden, önceki dönemlerde bir şekilde işleyen yerel yönetim politikasının artık sona erdiği; buna bağlı olarak da imparatorluğun bu bölgedeki askerî ve ekonomik gücünün zayıfladığı anlaşılmaktadır. Nitekim Skylitzes'in özellikle İmparator IX. Konstantinos dönemi hakkında verdiği bilgiler, Türklerin bölgeye gelmeden önceki imparatorluğun siyasî, ekonomik, idarî ve askerî durumunu tespit edebilmemiz açısından oldukça kıymetlidir.

Skylitzes, imparatorluğa karşı herhangi bir olumsuz davranışı olmayan ve barışçıl bir şekilde yaşayan Ani Krallığına, bu imparatorun saltanatının onüçüncü yılında bir savaş başlattığı bilgisini vermektedir. Skylitzes, imparatorun bu krallığa karşı neden böyle bir mücadeleye giriştiğine anlam verememekle birlikte bu mücadeleyi kendince anlamlandırmaya çalışmıştır. Verilen bilgiden, İberyalıların bu dönemdeki lideri Georgios, ordusunu imparatorluğa karşı ayaklandırmış ve bu ayaklanmaya, Ani yöneticisi Iovanesikes de İberya yöneticisinin yanında yer alarak destek vermiştir. İmparator Konstantinos, İberya'ya giderek Georgios ile savaşmış ve savaş sonucunda Georgios devrilmiştir. Bu mücadele sonrasında imparatorluk güçlerinin kendi üzerine geleceğinden korkan Ani yöneticisi Iovanesikes, şehrin anahtarını imparatora teslim etmiştir. Bu davranışından dolayı imparator, ona *magistros* unvanı vererek "Büyük Armenia" olarak adlandırılan coğrafyanın ve Ani yönetiminin, yaşamı boyunca bu yönetici de kalmasını sağlamıştır. Iovanesikes'in ölümünden sonra oğlu Kakikios¹⁴⁸¹ yönetime geçti. Iovanesikes'in ölümünden sonra İmparator, Kakikios'a bölge topraklarının imparatorluğa teslim edilmesini bildirdi. Ancak imparatorluk ile babası arasında yapılan yazılı sözleşmeyi dikkate almayan Kakikios, toprakların kendi

¹⁴⁸⁰ Chrysostomides, "11. Yüzyıldan 15. Yüzyıla Kadar Bizans İmparatorluğu", s. 28-29.

¹⁴⁸¹ II. Gagik'tir ve Gagik tahta çıktığında 18 yaşındaydı.

yönetiminde olduğunu belirterek imparatorluğa terkinin gerçekleştirmedi.¹⁴⁸² Bu durum imparatorluk ile Kakikios yönetimi arasında bir mücadeleye yol açtı. Bu mücadele sonucunda ümidini yitiren Kakikios, imparatorluğa bağlılığını bildirdi ve kendisine *magistros* unvanının yanı sıra Kappadokia, Kharsianon ve Lykandos'da geliri yüksek mülkler verilerek yaşamını idame ettirmesi sağlandı.¹⁴⁸³

Bu mücadeleden sonra İmparator Konstantinos, Ani'nin bir kısmını ele geçirmiş olan Tivion [Dvin/Erivan] yöneticisi Aplesphares'in elinde bulunan kalelerin ve köylerin tesliminin yapılmasını istedi. Nitekim Aplesphares, bölgede Kakikios'a karşı mücadele eden ve bu mücadeleye girişmeden önce Kakikios'un elinde bulunan arazileri ele geçirmesi durumunda, arazilerin kendisinde kalmasını sağlayan bir *khrysobullos* yazılması sonrasında mücadeleye girişeceğini imparatora bildiren yöneticidir. Kakikios'a karşı başarılı bir mücadele yürüten Aplesphares, mücadele öncesinde yazılan *khrysobullos*'a göre hareket etmiş ve ele geçirmiş olduğu Ani'nin bir kısmı ve civar kale ve köylerin yönetimini kendisine almıştır. Muhtemelen Aplesphares'in, bölgede imparatorluğa karşı güçleneceğinden endişelenen İmparator Konstantinos, *khrysobullos*la garanti etmesine rağmen Aplesphares'in elinde bulunan arazilerin imparatorluğa intikalini istemiştir. Bu emre karşı çıkan Aplesphares'e karşı imparator bir savaş başlatmıştır.¹⁴⁸⁴

İmparatorun bölgeye müdahaleleri, imparatorluk için ciddi sıkıntıları günyüzüne çıkarmıştır. Nitekim bölgeye ilk yapılan müdahalenin sebebi, İberya yöneticisinin imparatorluğa karşı bir ayaklanma girişimine teşebbüs etmesi ve Ani Kralının bu ayaklanmayı desteklemesi; ikinci müdahalenin sebebi ise aslında imparatorluğun bölge yöneticisine vermiş olduğu sözü tutmaması ve bölgede imparatorluğa karşı bir tehdidin oluşabileceği ihtimali olarak görülmektedir. Doğrudan İberya ve Armenia coğrafyalarında gerçekleşen bu iki savaş, imparator IX. Konstantinos'un, bölgeyi merkezileştirmek adına girişmiş olduğu savaşlar olarak görünmektedir. Ancak bu iki savaş, sadece bölgeyi değil genel olarak imparatorluğun ekonomik, idarî ve askerî yapısını da olumsuz etkilemiştir. Şöyle ki bu savaşlar, bölgesel olarak merkezîleşmekten çok bölgeyi daha çok kaos ve siyasî bölünmüşlüğe itmiştir. Ancak

¹⁴⁸² Nitekim IX. Konstantinos ile Ani yöneticisi Iovanesikes arasında yapılan anlaşmanın, sonraki bilgilerden yazılı olarak teminat altına alındığı anlaşılmaktadır.

¹⁴⁸³ Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 409-411.

¹⁴⁸⁴ Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 410-13.

İmparator IX. Konstantinos bununla da yetinmemiştir. Bilginin devamında Skylitzes, imparatorluğun bölgedeki siyasî, idarî ve askerî kaderinin artık düzeltilemeyecek şekilde bozulmasına yol açacak olan ve yine IX. Konstantinos dönemindeki bir düzenlemeden bahsetmektedir. Düzenlemeye göre İmparator, hazinedeki parayı tükettince alışılmadık vergiler koydu ve bu vergileri toplama işini de suçlu ve dinsiz kişilere bıraktı. Ayrıca sayısı yaklaşık elli bin kişiyi bulan İberyaya ordusunu, Leo Serblios vasıtasıyla dağıttı ve bölgeden asker değil vergi toplamaya başladı.¹⁴⁸⁵ İmparator Konstantinos'un saltanatının son dönemlerine denk geldiği anlaşılan bu düzenlemeler, bölgedeki halka ayrıca bir vergi yükü getirmekle kalmamış aynı zamanda İberyaya ordusunun ilgası, imparatorluğun doğudaki idarî ve özellikle de askerî yapısının bozulmasına yol açmıştır.

Psellos'un vermiş olduğu bilgi ise, İmparator IX. Konstantinos'un imparatorluk yönetimi hakkında ne kadar bilgi sahibi olduğuna yönelik bir fikir vermektedir:

*"...Konstantinos, imparatorluk idarî sistemini anlamakta zorluk çekmekle birlikte esasında ülkesinin yönetimini kontrol edip sağlam temeller üzerinde gelişmesini sağlaması gerektiğini kavrayamıyordu. Ona göre hükümdarlık gücü demek, dinlenmek, zevklerini yerine getirmek ve mücadeleden kaçmak demektir."*¹⁴⁸⁶

Daha sonraki bölümlerde ise Psellos, karşılaşılan iç ve dış tehditler dolayısıyla imparatorluğun idarî ve askerî durumu hakkında ciddi tespitler yapmaktadır:

*"...İmparator'un durumu ise tamamen başkaydı. Yerli bir ordu yoktu; yakında hiçbir yerde yardımcı birlikler bulunmuyordu. Sadece saray törenlerinde refakatçi olarak görev yapan bir grup paralı asker vardı. Doğudaki ordu, ordugâhını kendi topraklarımızda bile kurmamıştı. [Bu ordu] Acil bir durumda emir verildiği takdirde İmparator'a yardıma gelecek ve onu tehlikeden kurtaracak halde değildi. Bu askerler İberyaya içlerinde karargâh kurmuşlar, saldırgan barbarları dışarı sürüp atmakla meşguldüler. Dışarıdan yardım ümidi yoktu."*¹⁴⁸⁷ Bu anektot, İmparator II.

Basileios'tan sonra imparatorluğun sadece idarî ve askerî değil aynı zamanda ciddi anlamda dibe vuran siyasî güçsüzlüğünü de göstermesi bakımından oldukça kıymetlidir.

¹⁴⁸⁵ Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 444; Mikh. Attal. *Tarih*, s. 61.

¹⁴⁸⁶ Psellos, *Mikhail Psellos'un Khronographiası*, s. 108.

¹⁴⁸⁷ Psellos, *Mikhail Psellos'un Khronographiası*, s. 129.

1034'ten 1080'e kadar hem imparatorluk hem de Anadolu tarihi hakkında kıymetli bilgiler veren dolayısıyla dönem itibariyle IX. Konstantinos ile çağdaş olan Mikhael Attaleiates'in *Historia/Tarih* adlı eserinde, İberya bölgesinin mevcut durumu hakkında şu bilgiler verilmektedir:

“[Selçuklular]...Böylece İberya ülkesinin tümünde korkusuzca bir boydan öte yana at koşturuyorlar, köyleri ve kasabaları talan ediyorlar, büyük yerleşimleri yakıp yıkıyorlar ve yörenin altını üstüne getiriyorlardı. Bütün bu haller, işin sonrasında İmparatorun izlediği tamahkâr tutum nedeniyle kendini gösteriyordu. Daha önceleri İberya'da savaş değeri yüksek bir ordu konuşlandırılmıştı ve bu ordu, kamu hazinesine ait olan, yakınlardaki belli yörelerin gelirleriyle elde tutuluyordu. Ne var ki hükümdar onların bu gelirlerini kaldırdı ve onları bu çeşit bir ayrıcalıktan yoksun etmekle mütteliklerinin arasından onları kaybetmekle kalmadı, bir de onları kendine düşman etti, bunu yapmakla da hasımlarına önemli ölçüde güç kazandırmış oldu.”¹⁴⁸⁸

Attaleiates'in vermiş olduğu bu bilgi, hem imparatorluk hem de Anadolu tarihi açısından irdelenmeye değerdir. Bu bilgide Attaleiates, IX. Konstantinos'un düzenlemelerine herhangi bir eleştiri getirmemekle birlikte imparatorun, aslında bir imparator gibi davranmadığını ve bu davranış yoksunluğundan dolayı stratejik bir imparatorluk arazisinin, idarî ve askerî anlamda nasıl elden çıktığını neden-sonuç ilişkisi içerisinde net bir şekilde açıklamıştır. Nitekim Attaleiates, IX. Konstantinos'un tamahkâr dolayısıyla gündelik hayatın peşine düşmüş, imparatorluğun geleceğine odaklanmayan idarî ve askerî politikalar takip ettiğini ve almış olduğu kararlar sonrasında da yakınlarını güçlendirdiğini özellikle vurgulamaktadır.

¹⁴⁸⁸ Mikh. Attal. *Tarih*, s. 56; Bu konu hakkında kendisinden önceki tarihî kaynakları inceleyerek bir eser kaleme alan Zonaras'ta, “...Hükümdar hazinelerini, diğer söyleyişle kamusal hazineleri tüketip bitirdi; o sırada, paraya gereksinim olduğundan vergilendirmeme ilkelerine de saygı göstermedi. Dahası, bazı iller vardı ki bunlar imparatora vergi vermezler ama kendilerine tanınmış bulunan vergiden tam bağımsızlığa karşılık olarak, dar geçitlerin [kleisouraların] korunması yükümlülüğünü üstlenmiş olurlardı, böylece de İmparatorluk arazisini istila etmeye kalkışan Barbarlara [Selçuklu Türkleri] karşı bir sur oluşturlardı; işte böyle, İmparator söz konusu bu illere de vergi yükleyip askerî muhafız birliklerini kaldırdı; bunun üzerine Barbarlar, Rum egemenliği arazisini en büyük kolaylıkla istila ettiler. O nedenle bu kişi [IX. Konstantinos], yansız hüküm verildiğinde, Anadolu'nun Barbarlara bağımlı hale düşmesinin sorumlusu olarak görülmektedir.” Bk. Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 96.

Esasında İberyâ, bu dönemde çeşitli unvanlar ile siyasî, idarî ve askerî anlamda imparatorluğa bağıllık yemini eden yerel idarecilerin kontrolü altında bulunmakla beraber bölgenin stratejik öneminden dolayı imparatorluğun her daim idarî ve askerî anlamda gözetiminde olan bir *thema* bölgesiydi. Bundan dolayı yerel yöneticilerin birliklerinin yanı sıra *thema* birliklerinin maaşları da sistem dâhilinde çevre arazi gelirlerinden karşılanmaktaydı. İmparator IX. Konstantinos, imparatorluk açısından olumsuz yönde merkezîleşmenin bir sonucu olarak bölgenin yönetimini, bu bölgedeki *thema* arazilerinden iktisadî olarak ciddi kâr sağlayan ancak çoğu zaman yerel idare ve askerî yöneticiler ile sürekli problem çıkaran büyük toprak aristokrasisine bırakmıştır. Bu durum, imparatorluk için birçok ciddi problemi gün yüzüne çıkardığı gibi esasında bölgedeki mevcut arazilerin parçalanmasına dolayısıyla imparatorluk hazine gelirlerinin azalmasına ve bölgede bulunan birlik maaşlarının ödenememesine neden olmuştur.

Attaleiates'in vermiş olduğu bilgiden de anlaşıldığı üzere İmparator IX. Konstantinos'un, çevre arazilerden gelir elde eden askerlerin, gelirlerini ve maaşlarını kaldırdığı görülmektedir. Bölgede bulunan ve yerel *stratiotes*ler olarak tanımlanan bu birliklerin gelirlerinin kaldırılması, imparatorun asker temin etme politikasında *thema* askerlerinin yerine merkezî hazineye ciddi bir yük getiren ve masrafları hazine gelirlerinden karşılanan yabancı paralı asker temin etme olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra yabancı paralı askerlik ile imparator, muhtemelen kendisine karşı isyan hareketine kalkışmayacak daha sadık ve tecrübeli bir ordu oluşturmak istemiştir. Ayrıca İmparator, merkezdeki aristokratik aileler de dâhil yerel güçlü aristokrasi ailelerinin varlığını daha da güçlendirmeye ve paralı askerlik ile imparatorluk arazilerinin parçalanmasına karşı görünmemektedir. Ancak imparatorun, yüzyıllardır devam eden ve yerli unsurlarıyla askerî birlikliklerin oluşturulmasına ve idarî ve sosyo-ekonomik olarak imparatorluğu ayakta tutanan toprak sistemine karşı olduğu düşünülebilir. Toprak sisteminin bozulmasının, varolan yerel anlaşmazlıklara ayrıca merkezde bulunan aristokrat aileleri de ekleyerek hem *themalarda* hem de imparatorluğa bağıllı yerel aristokrasi arasındaki anlaşmazlığı daha da derinleştirdiği tahmin edilebilir.

İmparator IX. Konstantinos'un, bölgeyi siyasî, ekonomik, idarî ve askerî olarak sağlamlaştırmaktan ziyade bölgenin neredeyse imparatorluğun kontrolünden çıkışına

varacak kadar kontrolsüz bir doğu politikası izlediği aşikârdır. Bu müdahalelerin, imparatorluğa bağlı bölge hakkında bıkkınlık yarattığı ve imparatorluğa olan sadakatlerini azalttığı düşünülebilir. Nitekim İmparator Konstantinos, İberyaya ve Armenia bölgelerinin ilhakıyla zorunlu askerlik hizmetini kaldırmış böylece imparatorluğun doğu sınırlarının savunmasını zayıflatmakla kalmamış aynı zamanda *thema* sisteminin bölgedeki en önemli unsurları olan *stratiotes*leri, çiftçi-asker görevlerinden men ederek onları doğrudan vergiye bağlamıştır. Dolayısıyla bölgede büyük toprak aristokratların önü açılmış; yerli olarak bulunan ve imparatorluğa hizmet eden *stratiotes* gücü yerini artık yabancı paralı bir orduya bırakmıştır. Anlaşılacağı üzere imparatorluğun bundan sonraki asker temin etme politikası, *thema* sisteminden dolayısıyla topraktan değil yabancı paralı asker temin etme şeklinde gerçekleşmiştir. Türkler, bölgeye gelmeden önce imparatorluğun doğudaki idarî ve askerî varlığı, IX. Konstantinos'un uygulamış olduğu bu politikalar nedeniyle çökme noktasına gelmiştir. Özellikle bölge *stratiotes*lerinin askerlik görevini terk etmeleri ve vergiye bağlanmaları, imparatorluğun daha önceden düzenli olarak almış olduğu verginin ve askerî hizmetin alınamamasına ayrıca ekonomik yapının bozulmasına da neden olmuştur.

Attaleiates'in vurgulamış olduğu neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde anlaşılmaktadır ki imparatorluk toprak sistemine dayanan *thema* idarî ve askerî sistemi, IX. Konstantinos'un yapmış olduğu idarî ve askerî düzenlemeler sonucunda Türklerin de bölgeye saldırmalarıyla özellikle İberyaya ve Doğu Anadolu bölgesinde çökmüştür. Bu düzenlemelerin, imparatorluğun özellikle dış tehditlere direnememesi açısından ciddi sonuçları olmuştur. Bu noktada en önemlisi, bahsetmiş olduğumuz bölgede Selçukluların herhangi bir ciddi müdahaleye maruz kalmadan imparatorluk arazilerine müdahale etmesidir. Nitekim bölgeye ulaştıkları zaman Selçuklular, imparatorluğun doğudaki arazileri parçalanmış ve bu tehdiye karşı koyabilecek sadece belli bölgelerde bir garnizon içinde sıkışıp kalmış çok az sayıda *thema* askerinin ve yerel idarecilere bağlı birliklerin bulunduğu bir coğrafya ile karşılaşmışlardır.

IX. Konstantinos'un özellikle *stratiotes*leri hedef alan askerî ve vergi düzenlemesi, bölgesel olarak kalmadı ve bu düzenleme, imparatorluğun bütün *thema* bölgelerinde de uygulandı. Bu karar, imparatorluğun idarî, askerî ve ekonomik yapısının temelini

oluşturan *thema* sisteminin ortadan kalkmasına, topraklarının parçalanmasına ve en önemlisi de bu örgütlenmeye dayanan *thema* asker sayısının ciddi oranda düşmesine neden oldu. Ayrıca sadece merkezî hükümetin organlarını değil bu organların yaşamasına vesile olan toplumsal yapının da bozulmasına yol açtı. Sistem dâhilinde bir şekilde temin edilen askerler, artık para vasıtasıyla temin edilmeye başlandı ve bu zaten çökmüş olan imparatorluk hazinesine ek bir külfet getirdi. Ayrıca imparatorluk arazileri, önceden devam eden yabancı saldırılarına daha açık bir hale geldi ki imparatorluk, yerel de bu güçlere karşı koyacak kuvvet bulamadı. Dolayısıyla İmparator IX. Konstantinos'un kararları, yabancı saldırıları dolayısıyla zaten zor nefes alan imparatorluğun, can damarlarının kesilmesine ve adeta imparatorluğu neredeyse yok olma noktasına getirdi. Bu olumsuzluklarla beraber sistemin alt idarî ve askerî birimleri ve bu birimlere bağlı olan unvanlar da zamanla ortadan kalktı.

Makedon hanedanlığı döneminden sonra Komnenos hanedanlığı; özellikle 1204'te başşehir Konstantinopolis'in Latinler tarafından işgal edilmesinden sonra Nikaia'da I. Theodoros Laskaris tarafından kurulan Nikaia İmparatorluğu (1204-1261) ve başşehirden Latinlerin çıkarılmasından sonra yönetimi ele alan Palaiologos (1259-1453) dönemlerinde özellikle sınır bölgelerini Türklere karşı korumak için *thema* bölgelerinin oluşturulduğu görülmektedir. Bu bölgeler, *katepanikon* olarak adlandırılmakla birlikte yöneticisinin de merkezi olan bir *kastron*dan idare edilmekteydi¹⁴⁸⁹ ve genel olarak Türklere karşı sınır bölgelerini koruma amacı taşımaktaydı. Dolayısıyla bu yönetim coğrafyası, *thema* bölgeleri kadar geniş değildi ve binlerce sayıya ulaşan askerî kuvvetlere sahip değildi. Adı *thema* olan ancak işleyiş bakımından sistemle herhangi bir bağlantısı olmayan bu idarî ve askerî düzen, mevcut Türk tehlikesinden dolayı hiçbir zaman imparatorluğun bütün arazilerini kapsayan bir sistem haline getirilemedi. Nitekim açık bir şekilde bölgesel ve isimsel de olsa eski *thema* düzeninin ve adının canlandırılması olarak görülebilecek bu girişimler, çökmeden önce *thema* sisteminin varlığının imparatorluk için ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından oldukça değerlidir.

Her ne kadar XI. yüzyılda *themalar*, sistem olarak ortadan kalkmış olsa da tarihî kaynaklarda *thema* coğrafya adlarının kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Niketas

¹⁴⁸⁹ Decker, *Bizans Savaş Sanatı*, s. 117; Nitekim İmparator I. Aleksios Komnenos'un hayatını anlatan *Aleksiad* adlı kaynağımızda *themalar* coğrafi terim olarak geçmektedir. Bk. Anna Komnena, *Aleksiad*, s. 20, 346, 347, 358.

Khoniates, “*İmparatorun [IV. Mikhail] planı Armeniakon themasına sızmış olan barbarların [Danişmend Türkmenleri] üzerine yürümek ve bu arada uzunca bir süre önce Trabzon şehrini ele geçirerek burada başına buyruk hüküm sürmeye başlamış olan Konstantinos Gabras’ın hakkından gelmek idi...*”¹⁴⁹⁰ bilgisini vermekle beraber burada coğrafi tanımlamak yapmak için *Armeniakon* tabirini kullanmaktadır.

¹⁴⁹⁰ Niket. Khon. *Hist.*I.9.

SONUÇ

Bizans İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu'ndan birçok kurumunu miras aldığı gibi idarî ve askerî yönetim yapısını da miras almıştır. Başlangıçta İmparator Diokletianus dönemini temsil eden *tetrarşi* ile başlayan ve İmparator I. Konstantinos ile devam eden imparatorluğun idarî ve askerî yönetim yapısı, dönem dönem değişikliklere uğramakla birlikte özellikle İmparator I. Iustinianos (525-565) ve İmparator Mavrikios dönemlerinde önemli değişikliklere uğramıştır. Bu değişikliğin esas sebebi, özellikle doğuda imparatorluğu idarî ve askerî olarak daha radikal kararlar almaya zorlayan Sâsâni tehlikesiydi ve bu değişiklikler, esas itibariyle iki önemli amacı taşımaktaydı. Birincisi, imparatorluğun doğu sınırlarını daha merkezî bir yönetim anlayışıyla idare etmek; ikincisi ise, imparatorluğu tehdit eden düşmanlara karşı daha etkili ve organize şekilde mücadele etmektir.

627'de Ninova Zaferiyle Sâsâni tehlikesini büyük ölçüde bertaraf etmesinden sonra İmparator Herakleios, hızlı bir şekilde devletleşen İslâm Devleti'nin tehdidiyle karşılaşmıştır. Bu tehdit dolayısıyla Bizans ve İslâm devleti arasında 636 yılında yapılan Yermük Savaşı, iki devlet için de bir kırılma noktası olmuş, bu savaştan çok kısa bir süre sonra Bizans İmparatorluğu, Yakındoğu'daki hâkimiyetini bir daha geri dönülemeyecek şekilde kaybetmiştir. Böylece çok kısa bir süre sonra akınlarını, Anadolu coğrafyasına ulaştıran iki devlet arasındaki mücadeleler farklı bir boyut kazanmış ve imparatorlukta yüzyıllardır devam eden kaotik ortam, bu sefer Müslüman Arap tehdidiyle baskısını artırarak devam ettirmiştir. Nitekim imparatorluk yönetimi de bu baskıyı ortadan kaldırmak ve bozulan idarî, askerî ve sosyo-ekonomik yapısını tekrar canlandırabilmek için Anadolu'da, hem bir "*sistemi*" hem de "*idarî, askerî ve malî*" bölgeleri ifade eden "*thema*" yönetim modeli kurmuştur.

Anadolu ile bağlantılı olmasına rağmen *themaların* ve sisteminin, ülkemizde müstakil bir çalışma haline getirilmemiş olması ciddi bir eksikliklerdir. Bizans ve İslâm Devleti ilişkileri dâhilinde yapılan çalışmaların satır aralarında *themalara* değinen araştırmacılar bulunmakla beraber çoğunluğu, bu konuya neredeyse hiç değinmemektedir. Bu bilgilerde, Anadolu'da güçlü bir siyasî, idarî, askerî ve sosyo-ekonomik durumu olmayan ve Müslüman Araplara karşı müdahale etmeyen "*hayaletvâri*" bir imparatorluğun olduğu izlenimi ön plandadır. Bu izlenimde kısmen

haklılık payı olmakla beraber bütüncül olarak bakıldığında aslında durum bu şekilde değildir. Buradaki esas sorun, hem doğudan hem de batıdan gelen saldırılar dolayısıyla imparatorluğun ve Anadolu'nun kaotik bir duruma düşmesi ve bu kaotik ortamın, kaynaklara yansımamasından dolayı birçok problemi ortaya çıkarmasıdır.

Themalar ve sistemi, imparatorluğun VII. yüzyılda elinde kalan en önemli coğrafyası olan Anadolu'da İmparator Herakleios'un, 636 yılında yapılan Yermük Savaşı'ndan sonra İslâm Devleti'ne karşı mücadele eden ve hayatta kalan birliklerin geri çekilmesini emretmesinden sonra, bugünkü Toroslar ve Anti-Toros Dağları'nın batısını ve kuzeyini kapsayan coğrafyada kurulmuştur. Böylece yeniden güçlenebilmek için imparatorluk, zaman zaman İslâm Devleti'ne karşı mücadelelere girişmiş olsa da esasında savunma pozisyonunda kalmıştır.

Bu yönetim modeli, imparatorluğun Müslüman Arap saldırılarına yeniden güçlenerek karşı koymasının yanı sıra imparatorlukta, idarî, askerî ve malî olarak birçok değişimin yaşanmasına ön ayak olmuştur. Nitekim bu değişimlerin ve gelişmelerin yaşandığı coğrafya, Anadolu olmuş ve imparatorluk, mücadeleler sırasında nüfussuz kalmış olan *themalara* bir politika çerçevesinde sık sık iskânlar gerçekleştirmiştir. Bu nakilleri gerçekleştirirken imparatorluk, özellikle Müslüman Araplara karşı doğu sınırının korunmasını ve etkili mücadele edilmesini göz önünde bulundurmuş ve bu nakillerin, sınır *themalarına* ve bu sınır *themalarındaki* stratejik bölgeler olarak tanımlanabilecek olan *kleisouralara* yapılmasına büyük özen göstermiştir.

Yapılan son çalışmalar, sistemin ortaya çıkışını imparatorluk topraklarındaki askerleşme "*süreciyle*" ele almakla birlikte *themaların* bir "*sistemi*" ifade etmesinin, İmparator Herakleios'tan sonraki dönemlere tekabül ettiğini de belirtmektedir. Bu doğrultuda, hem *thema* bölgelerinin oluşturulması hem de bu *themaların*, bir sistemi ifade etmesiyle ilgili net bir tarih vermek zordur. Bununla birlikte İmparator Herakleios'un, 621-22 yılında Sâsâniler'e karşı sefere çıkarken özellikle Anadolu'da bulunan birliklerde bir takım düzenlemeler yaptığı da aşikârdır. Ancak Yermük Savaşı'ndan sonra birliklerin Anadolu'nun iç bölgelerine çekilmesi, sağ kalanlarının yeniden düzenlenmesi, toprak düzeninin oluşturulması, nüfussuz kalan bölgelere özellikle Balkanlardan nüfus nakillerinin yapılması ve bunların düzene oturtulması bir süreci ifade etmektedir. Dolayısıyla bunlar, büyük ölçüde İmparator Herakleios'tan sonraki dönemlerde gerçekleşmiştir.

Bu çerçevede araştırma esnasında sorulan başlıca sorulardan birisi, *thema* sisteminin temellerinin neye dayandığı sorusudur. İdarî, askerî ve malî bir sistem olduğu kadar *themaların*, sağlam bir toprak sisteminin de olduğu ve bu toprak sistemi sayesinde hem imparatorluğun hem de *themaların* varlığını yüzyıllar boyunca sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim bu *themaların* oluşturulabilmesi için imparatorluğun elinde imparatorluk arazisinin olması gerekmektedir ve bu araziler olmadan bir *themadan* bahsedilmesi imkânsızdı. Dolayısıyla *themaların* oluşturulabilmesi için temel unsurun toprak olduğu ve toprağın sistemli şekilde işlenmesi gerektiği muhakkaktır.

“Toprağa” dayalı *thema* sistemiyle imparatorluk, asker-çiftçiler olan *stratiotesler* aracılığıyla hem asker yetiştirmeyi hem de gerektiğinde yerli bir askerî kuvvet oluşturmayı hazinesine yük olmadan karşılamıştır. Bunun yanı sıra yine *stratiotesler* ve bağımsız köylüler vasıtasıyla özellikle düşman saldırılarının olmadığı zamanlarda, arazilerin düzenli ekilip biçilmesi de sağlanmıştır. *Stratiotesler*, askerî görevlerini yerine getirdikleri için *thema* sistemi dâhilinde alınan vergilerden muaf tutulmuşlardır. Dolayısıyla imparatorluğun, Ortaçağ’da kurulan diğer devletlerde olduğu gibi idarî, askerî ve malî temeli toprağa dayanmaktaydı ve bu temelin sarsılmaması için toprağın ve sistemin düzenli bir şekilde işlenmesi ve hem toprağı ekip biçen hem de askerlik görevini yerine getiren *stratioteslere* ayrıcalıklar da verilmiştir. Ayrıca bu sistemin bozulmaması için IX. ve X. yüzyıldaki bazı Bizans İmparatorları, askerî arazilerin bölünmesini ve *stratioteslerin* arazilerini terk etmelerini engellemek için ciddi kanunlar hazırlamışlar ve bu kanunlar vasıtasıyla araziler ve *stratiotesler*, büyük toprak aristokratlarına karşı korunmaya çalışılmıştır. İmparatorların almış olduğu bu kararlar, sistem dâhilinde X. yüzyıla kadar yeni bir toprak aristokrasisinin çıkmasını engellemiştir.

VII. yüzyılın ortalarından İmparator V. Konstantinos’un saltanatının ortalarına kadar Anadolu’da, birisi deniz *theması* dördü kara *theması* olmak üzere beş büyük *thema* kurulmuştur. *Themalar* ile imparatorluk, bu bölgelere merkezden atamış olduğu, olağanüstü idarî ve askerî yetkilere sahip *strategoslar* ile merkezî bir yönetim takip etmiştir. Nitekim imparatorluk, *themaların* özellikle malî olarak denetlenmesi ve vergilerin düzenli bir şekilde toplanması için her bir *themada* malî memurlar görevlendirmiştir. Vergilerin düzenli toplanması başta olmak üzere imparatorluk, bölgesel birçok sorunun çözümünde sorumluluğu, merkezî yönetime ve memurlara

sorumlu olmak şartıyla *thema* yöneticileri olan *strategos*lara bırakmıştır. Dolayısıyla imparatorluk, *themalarda* vergi kaybı yaşamamak için sıkı bir malî politika uygulamıştır.

Thema yöneticileri olan *strategos*ların en önemli görevi askerîdir. Bu görevlerinden birisi, özellikle *bandon*, *tourma* ve *kleisoura* gibi stratejik mevkilerde az sayıda donanımlı birliğiyle Müslüman Araplara olabildiğince zarar vermeye çalışmaktı. Bu doğrultuda, *strategos*un emrinde, *themalara* göre sayıları değişmekle birlikte 4000-18.000 arasında bir askerî kuvvet bulunmaktaydı ve bütün *themaların* piyade ve süvari asker sayısı, yüzyıllara göre değişmekle birlikte 90.000'i bulmamaktaydı. Bu noktada, *themaların* özellikle asker sayıları hakkında Arap kaynaklarının vermiş olduğu bilgiler önemlidir.

Asker sayısı bakımından bazı büyük ve güçlü *themaların* merkezî yönetim için bir tehdit unsuru haline gelmesi ve bunların bölünmesi, bir değişimin başlangıcıdır. Nitekim İmparator V. Konstantinos, askerî ve idarî olarak Anadolu'da merkezî yönetime karşı güçlenen *strategos*ların, gücünü kırmak ve yerelde daha da merkezileşmek için büyük *themaları* bölme politikası takip etmiş ve böylece V. Konstantinos, özellikle Konstantinopolis'e yakın olan Opsikion *themasını* bölüp asker sayısını azaltarak Opsikion'u bir tehdit olmaktan çıkarmıştır. Nitekim V. Konstantinos'un başlatmış olduğu *themaları* bölme politikası, kendisinden sonraki bazı imparatorlar tarafından bir tehdit oldukları için değil imparatorluğun düzelen idarî, askerî ve ekonomik durumuna bağlı olarak da devam ettirilmiştir.

Bu noktada, ilk *themaların* kurulmasında ve sistemin temellerinin atılmasında, büyük ölçüde Müslüman Arap saldırılarının; İmparator V. Konstantinos döneminde gerçekleştirilen Opsikion *themasının* bölünmesinde ve Boukellarion ve Optimaton adında iki yeni *themanın* ortaya çıkmasında bir isyanın; IX. yüzyılın ilk yarısında Paphlagonia ve Khaldia *themalarının* ortaya çıkmasında, Karadeniz kıyılarına ulaşan Rus tehditlerinin; Koloneia *themasının* ortaya çıkmasında Paulikian tehdidinin ortadan kaldırılması ve IX. yüzyılın ikinci yarısından X. yüzyılın sonuna kadar ortaya çıkan *themalarda* da imparatorluk sınırlarının doğuya doğru genişlemesinin etkili olduğu görülmektedir.

Kaynaklarda *thema* atıf sayıları, yüzyıllarına göre değişmekle birlikte X. yüzyılın sonu itibariyle Anadolu'da toplamda hakkında ayrıntılı bilgiler edinilen 16 *themanın*

mevcut olduğudur. Bu noktada, özellikle X. yüzyılın sonuna doğru imparatorluğun doğuda genişlemesiyle Samosata, Kharpezikion ve Taron gibi aslında tam anlamıyla bir *thema* bölgesini ifade etmeyen, yöneticisinin bir garnizonda ancak dönemin *taktikon*larında *thema* olarak adlandırılan küçük idarî ve askerî yönetim merkezlerinin oluşturulduğu da görülmektedir.

Her *themada*, bir *strategos* olup asker sayısına göre değişmekle birlikte *themanın*, bazen imparator bazen de *strategos* tarafından atanan idarî ve askerî yönetici hiyerarşi mevcuttur. Dolayısıyla *strategosun* hem merkezde hem de yerelde ciddi bir saygınlığının olduğu, maiyetini kendisi seçtiği ve kendisine özgü teçhizatlandırılmış koruma birliğinin olduğu da anlaşılmaktadır. Nitekim hem kendi hem de maiyetinin giderleri, doğrudan imparatorluk hazinesinden değil *strategosun* kendi yıllık maaşından karşılanmıştır. Bu noktada yüzyıllara göre değişmekle birlikte sayıları 10.000-18.000 arasında değişen bir *thema* askerî birliği olan ve oldukça geniş bir coğrafi sınırı idare eden Anatolikon, Armeniakon ve Thrakesion gibi *themaların* *strategosları*, yıllık 40 *libre* maaş ile *strategoslar* arasında en yüksek maaşı alan *strategoslardır*.

Sistem için İmparator II. Basileios (976-1025) dönemi oldukça önemlidir. Onun döneminde toprak aristokrasisi ciddi anlamda güçlenmiş ve bu aristokrasi, köylü sınıfını tehdit etmeye başlamıştır. Ayrıca her ne kadar sistem dâhilinde *thema* askerleri, IX. yüzyılın ikinci yarısına ve bir müddet sonrasına kadar *strategosun* etrafında güçlü bir şekilde varlıklarını devam ettirmiş olsalar bile bu tarihten sonra bu birliklerin, eskisi kadar seferlere katılmadıkları anlaşılmaktadır. Bundaki esas sebep, imparatorluğun yabancı paralı askerlere yönelmiş olmasıdır.

Sistemde, maddî olarak istedikleri güce erişemeyen *stratiotesler*, her ne kadar kendilerini korumak için, imparatorlar tarafından bir takım toprak düzenlemeleri yapılmış olsa da, arazilerini aristokratlara karşı koruyamamışlar ve eskiye oranla daha az sefere çıktıkları için de gelirlerinde ciddi düşüş yaşamışlardır. Bu durum, özellikle yerli asker temin etme, askerlik mesleğinin eskiye göre çekiciliğini yitirmesine ve aristokratlara karşı *stratioteslerin* askerlik görevini bırakarak topraklarını terk etmeleri gibi idarî, askerî ve sosyo-iktisadî bir takım ciddi problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çerçevede imparatorluğun yüksek maliyetli yabancı paralı askerlere yönelmesi, hem merkezî hazinenin sıkıntıya

düşmesine hem de yüzyıllardır işleyen bir sistemin temellerinin sarsılmasına neden olmuştur.

Bu doğrultuda *thema* arazilerinin toprak aristokratları vasıtasıyla bölünmesi, yabancı paralı askerlik uygulamasının genişlemesi, İberya *themasının* ilgası, *stratiotes*lerin vergiye bağlanması ve *thema* askerlerinin gelirlerinin düşürülmesi gibi çeşitli sebeplerden dolayı imparatorluk ciddi problemlerle yüz yüze kalmıştır. Bunun en önemli sonucu ise, VII. yüzyılın ortalarından itibaren bir süreç dâhilinde imparatorluğun toparlanmasını sağlayan *thema* sisteminin, 1071 Malazgirt Savaşı öncesinde büyük ölçüde bozulmasıdır. Nitekim bu savaş öncesinde Türklerin, Doğu Anadolu'ya yapmış oldukları saldırılarda, çok az sayıda kaldığı düşünülen *thema* birliklerinin, *thema* bölgelerinde olduğu gibi geniş bir coğrafyada değil bir müstahkemde sıkışıp kaldığı dolayısıyla organize bir şekilde Türk saldırılarına karşı koyamadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim bunun kanıtı da X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren imparatorluğun idarî ve askerî yapısını gösteren *Taktikon*larda, imparatorluk sınırlarının genişlemesi sonucu içerisinde yeterince teçhizatlandırılmış askerin bulunmadığı garnizon sayısının artmasından anlaşılmaktadır.

1081 yılından sonra imparatorlar, özellikle İmparator I. Aleksios Komnenos, Türklerin saldırılarına karşı koymak ve bölgesel kalkınmayı hızlandırmak için her ne kadar klasik *thema* yöneticisi “*strategos*”un aksine “*dük*” adı altında yeniden *thema* bölgelerini oluşturmaya çalışmış olsalar da *dük*ler de bir “*garnizon*” içinde sıkışıp kalmış aynı zamanda imparatorlar, *thema* toprak ve vergi sisteminden tamamen farklı bir sistemi yani “*pronoia*” sistemini benimsemişlerdir.¹⁴⁹¹ Nitekim bu sistem, *themaların*kinden oldukça farklıdır ve 1081'den sonra oluşturulan *themaların*, araştırma konusu edilen “*thema sistemi*” gibi bir sistemi ifade edip etmediği tartışmalıdır. Bunun yanı sıra 1081'den sonra kaynaklarda, çoğu zaman ismen atıf yapılan *thema* bölge isimlerinin, “*thema sistemi*”ne değil “*tarihî-coğrafi bir geçmişe*” atıf yapmayı amaç edindiği ifade edilmelidir.

¹⁴⁹¹ Pronoia sistemi hakkında son zamanlarda yapılan en kapsamlı çalışma için bkz. Mark C. Bartusis, *Land and Privilege in Byzantium-The Institution of Pronoia*, Cambridge University Press 2012.

EKLER

Ek-1: IX. ve X. Yüzyıl Bizans Kaynakları'nda Geçen Anadolu *Themaları*
[Kısım 1]

Theophanes (284-813)	Takt. Usp. (842-843)	VI. Leon (886-911)	Philotheos (899)	De <i>Thematibus</i> (912-959)
Anatolikon	Anatolikon	Anatolikon	Anatolikon	Anatolikon
Armeniakon	Armeniakon	Armeniakon	Armeniakon	Armeniakon
Thrakesion	Thrakesion	Thrakesion	Thrakesion	<Kappadokia>
Opsikion	Opsikion	Opsikion	Opsikion	<Kharsianon>
Kibyrraioton	Boukellarion	Boukellarion	Boukellarion	Thrakesion
Optimatton	Paphlagonia	Kappadokia	Kappadokia	Opsikion
Boukellarion	Khaldia	Kharsianon	Kharsianon	Optimatton
	Kibyrraioton	Paphlagonia	Koloneia	Boukellarion
		Khaldia	Paphlagonia	Paphlagonia
		Koloneia	Khaldia	Khaldia
		Mesopotamia	Kibyrraioton	Mesopotamia
		Sebasteia		Sebasteia
		Lykandos		Lykandos
		Seleukeia		Seleukeia
		Kibyrraioton		Kibyrraioton

Ek-2: IX. ve X. Yüzyıl Bizans Kaynakları'nda Geçen Anadolu *Themaları*
[Kısım 1]

De Ceremoniis II.50. (912-959)	Tak. Beneş. (934-944)	Tak. L'Esc. (971-975)
Anatolikon	Anatolikon	Anatolikon
Armeniakon	Armeniakon	Armeniakon
Thrakesion	Thrakesion	Thrakesion
Opsikion	Opsikion	Opsikion
Boukellarion	Boukellarion	Boukellarion
Kappadokia	Kappadokia	Kappadokia
Kharsianon	Kharsianon	Kharsianon
Paphlagonia	Koloneia	Koloneia
Khaldia	Paphlagonia	Paphlagonia
Koloneia	Khaldia	Khaldia
Mesopotamia	Mesopotamia	Mesopotamia
Sebasteia	Lykandos	Sebasteia
Lykandos	Sebasteia	Lykandos
Seleukeia	Seleukeia	Tarsou
Leontokomes	Kibyrraioton	Taron
Kibyrraioton		Melitene
		Kibyrraioton

Ek-3: 773'ten 899'a kadar Anadolu *Themalarındaki* Asker Sayısı

Thema Adı	773	809	842	899
Anatolikon	18.000	18.000	15.000	15.000
Armeniakon	14.000	14.000	9.000	6.000
Boukellarion	6.000	6.000	8.000	8.000
Kappadokia	-	-	4.000	4.000
Khaldia	-	-	4.000	4.000
Kharsianon	-	-	4.000	4.000
Kibyrraioton	2.000	2.000	2.000	1.000
Koloneia	-	-	-	3.000
Opsikion	4.000	4.000	6.000	6.000
Paphlagonia	-	-	5.000	5.000
Seleukeia	-	-	5.000	5.000
Thrakesion	8.000	8.000	10.000	10.000
Toplam	54.000	54.000	72.000	71.000 ¹⁴⁹²

Tagma Adı	773	809	842	899
Optimatton	2.000	2.000	4.000	4.000 ¹⁴⁹³

¹⁴⁹² Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 67.

¹⁴⁹³ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 67.

Ek-4: 840 yılı itibariyle *Themalardaki* Piyade-Süvari Sayısı

<i>Themalardaki</i> Süvari Sayısı	18.000
<i>Themalardaki</i> Piyade Sayısı	64.000
Toplam	82.000 ¹⁴⁹⁴

¹⁴⁹⁴ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 178.

Ek-5: Arapça Kaynaklarda Geçen *Themalar*

İbn Hurdazbih	İbnü'l-Fâkih	Kûdame b.	Mesûdî	Anonim	Yâkut
Anatolikon	Anatolikon	Anatolikon	Anatolikon	Anatolikon	Anatolikon
Armeniakon	Armeniakon	Armeniakon	Armeniakon	Armeniakon	Armeniakon
Boukellarion	Boukellarion	Boukellarion	Boukellarion	Boukellarion	Boukellarion
Kappadokia	Kappadokia	Kappadokia	Kappadokia	Kappadokia	Kappadokia
Khaldia	Khaldia	Khaldia	Kibyrraioton	Khaldia	Khaldia
Kharsianon	Kharsianon	Kharsianon	Opsikion	Kharsianon	Kharsianon
Opsikion	Opsikion	Opsikion	Optimaton	Opsikion	Opsikion
Optimaton	Optimaton	Optimaton	Paphlagonia	Optimaton	Optimaton
Paphlagonia	Paphlagonia	Paphlagonia	Thrakesion	Paphlagonia	Paphlagonia
Thrakesion	Thrakesion	Thrakesion		Thrakesion	Thrakesion
Seleukeia	Seleukeia	Seleukeia		Seleukeia ¹⁴⁹⁵	Seleukeia

¹⁴⁹⁵ Anonim, *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, s. 184.

Ek-6: Arapça Kaynaklarda Geçen *Thema* Asker Sayıları

Thema Adı	İbn'ül-Fâkih	Kudâme Ca'fer	b. Yâkut
Paphlagonia	5.000	10.000	5.000
Optimaton	4.000	4.000	4.000
Opsikion	6.000	6.000	6.000
Thrakesion	10.000	6.000	10.000
Anatolikon	15.000	15.000	15.000
Kharsianon	4.000	4.000	4.000
Boukellarion	8.000	8.000	8.000
Armeniakon	9.000	4.000	9.000
Khaldia	10.000	4.000	10.000
Seleukeia	-	5.000	4.000
Kappadokia	4.000	4.000	4.000
Toplam	75.000	70.000	79.000

Ek-7: *Strategoslara Yapılan Yıllık Maaş Ödemeleri*
(X. yüzyılın Ortasında)

<i>Themalar</i>	<i>Libre/Nomisma</i>
Anatolikon	40 libre /2.880 nom.
Armeniakon	40 libre /2.880 nom.
Boukellarion	36 libre /2.592 nom.
Thrakesion	40 libre /2.880 nom.
Opsikion	36 libre /2.592 nom.
Kibyrraioton	12 libre /864 nom.
Paphlagonia	24 libre /1.728 nom.
Kappadokia	24 libre /1.728 nom.
Kharsianon	6 libre /432 nom.
Khaldia	10 libre /720 nom.
Seleukeia	6 libr. /432 nom.
Optimaton [Droungarios]	12 libr. /864 nom. ¹⁴⁹⁶

¹⁴⁹⁶ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 129-131.

Ek-8: 842 yılı itibariyle *Themalar*daki Asker
Askerî ve İdarî Yönetici Sayıları

<i>Themalar</i>	Asker Sayısı	Yönetici Sayısı
Anatolikon	15.000	15.474
Armeniakon	9.000	9.288
Boukellarion	8.000	8.256
Thrakesion	10.000	10.318
Opsikion	6.000	6.193
Kibyrraioton	2.000/12.300	14.570
Paphlagonia	5.000	5.162
Kappadokia	4.000	4.131
Kharsianon	4.000	4.131
Khaldia	4.000	4.131
Seleukeia	5.000	5.162
Optimaton	4.000	4.125 ¹⁴⁹⁷

¹⁴⁹⁷ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 134.

**I. Konstantinos'tan I. Aleksios Komnenos'a Kadar
Bizans İmparatorları Listesi**

I. Konstantinos	306-337
Konstantios	337-361
Iulianos	361-363
Iovianos	363-364
Valens	364-378
I. Theodosios	379-395
Honoros [Bati'da İmparator]	395-423
Arkadios [Doğu'da İmparator]	395-408
II. Theodosios [Doğu'da İmparator]	408-450
III. Valentinian	425-455
Markianos	450-457
Zenon	474-491
I. Anastasios	491-518
I. Iustinos	518-527
I. Iustinianos	527-565
Mavrikios	582-602
Phokas	602-610
Herakleios	610-641
II. Konstans	641-668
IV. Konstantinos	668-685
II. Iustinianos	685-695
Leontios	695-698
II. Iustinianos [İkinci Saltanatı]	705-711
Philippikos	711-713
II. Anastasios	713-715

III. Theodosios	715-717
III. Leo	714-741
V. Konstantinos	741-775
IV. Leo	775-780
VI. Konstantinos [Annesi Eirene ile]	780-790
VI. Konstantinos [Tek Başına]	791-797
Eirene [Tek Başına]	797-802
I. Nikephoros	802-811
I. Mikhael Rangabe	811-813
V. Leo	813-820
II. Mikhael	820-829
Theophilos	829-842
III. Mikhael [Annesi Theodora ile]	842-856
III. Mikhael [Tek Başına]	856-867
I. Basileios	867-886
VI. Leo	886-912
Aleksandros	912-913
VII. Konstantinos Porphyrogennetos [Naiple]	913-920
I. Romanos Lakapenos	920-944
VII. Konstantinos Porphyrogennetos [Tek Başına]	945-959
II. Romanos	959-963
II. Basileios [Naiple]	963-976
II. Nikephoros Phokas	963-969
I. Ioannes Tsimiskes	969-976
II. Basileios [Tek Başına]	976-1025
VIII. Konstantinos	1025-1028
III. Romanos Argyros	1028-1034
IV. Mikhael	1034-1041

Zoe ve Theodora	1042
IX. Konstantinos	1042-1055
Theodora [Tek Başına]	1055-1056
VI. Mikhael	1056-1057
I. Isaakios Komnenos	1057-1059
X. Konstantinos Dukas	1059-1067
IV. Romanos Diogenes	1067-1071
VII. Mikhael Dukas	1071-1078
I. Aleksios Komnenos	1081-1118

KAYNAKÇA

ANA KAYNAKLAR

Abû'l-Farac (=Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhne*)

Kullanılan Metin: *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999.

Akrop. (=Georgios Akropolites, *Khroniki Singrafi*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Gregorii Acropolitae Opera I: Historiam*, Recensuit Augustus Heisenberg, Leipzig 1903; *The History*, Trans. Ruth Macrides, Oxford 2007.

Amm. Marc. (=Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *XIV-XIX, I Books*, Trans. John C. Rolfe, LOEB 1935.

Anna Kom. (=Anna Komnena, *Aleksiad*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Alexiad*, Çev. Bilge Umar, İstanbul 1996.

Anonim (=Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, Neşr. Minuçihr Sotudeh, Tahran 1983; *Hudûd al-Âlam/The Regions of the World*, Trans. V. Minorsky, London 1937; Anonim, *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib*, Haz. V. Minorsky, Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı, İstanbul 2008.

App. Civ. (=Appianus, *Bella Civilia*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Civil Wars*, Trans. Horace White, Vol. III-IV, London 1913-1961.

App. Mith. (=Appianus, *Mithridateios*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Mithradatic Wars*, Trans. Horace White, Vol. II, London 1913.

Belâzurî (=Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Fütûhu'l-Büldân*, Terc. Mustafa Fayda, İstanbul 2013.

Cic. *de Imp.* (=Cicero, *Oratio de Imperio Cn. Pompei*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *de Imperio Cn. Pompei*, Trans. C. D. Yonge, London: H.G. Bonn 1856.

Digenis Akritis (=Akritika Tragoudia)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Grottaferrata and Escorial Versions*, Ed. and Trans. Elizabeth Jeffreys, Cambridge University Press 1998; *Günümüze Ulaşan Tek Bizans Destanı*, Haz. Richard C. Dietrich, İstanbul 2009.

De Re Militari (=Incerti Scriptoris Saeculi IX Liber De Re Militari)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Incerti Scriptoris Saeculi IX Liber De Re Militari*, Ed. Rudolfus Vâri, Leipzig 1901; *Three Byzantine Military Treatises*, Text, Trans. George T. Dennis, DO 1985, s. 247-335.

Diod. *Hist.* (=Diodorus Siculus, *Bibliothèque Historique*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Library of History*, Vol. XII, Trans. Francis R. Walton, Cambridge 1967.

DV (=De velitatione)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Three Byzantine Military Treatises*, Text, Translation and Notes by George T. Dennis, DO 1985, s. 137-239.

EB (=Eparkion Biblion, *Eparkhos Kitabı*)

Kullanılan Metin: *Das Eparchenbuch Leons Des Weisen*, Einführung, Edition, Übersetzung, und Indices von Johannes Koder, Verlag Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna 1991.

el-İdrîsî, (=Nuzhetu'l-Muštâk fi İhtirâki'l-Âfâk)

Kullanılan Metin: *Nuzhetu'l-Muštâk fi İhtirâki'l-Âfâk*, Vol. II, Beyrut 1409/1989.

Eutr. *Bre.* (=Eutropius, *Brevarium ab urbe condita*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Abridgement of Roman History*, Trans. J. S. Watson, London 1853.

Gai. *Inst.* (=Gaius, *Institutionum Juris Civilis*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Institutes of Gaius and Rules of Ulpian*, Trans. J. Muirhead, Edinburgh 1880.

- Georg. Kedr. (=George Cedrenos, *Compendium Historiarum*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Compendium Historiarum*, Vol. I-II, Ed. I. Bekker, Bonn 1838.
- Georg. Pisid. (=George of Pisidia, *De Expeditione Persica*)
Exp. Pers. Kullanılan Metin: *De Expeditione Persica*, Ed. I. Bekker, Bonn 1836.
- Genes. (=Genesios, *Vita Basilii*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *De Rebus Constantinopolitanis a Leone Armenio ad Basilium Macedonem Libri Quatuor*, Venetiis 1733; *On the Reigns of the Emperors*, Trans. Anthony Kaldellis, Canberra 1998.
- Greg. Nyssa (=Gregorios of Nyssa, *Epistle*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Gregory of Nyssa: The Letters, Trans. Anna M. Silvas, Leiden 2007.
- İbn Hayyât (=Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Tarihu Halife b. Hayyât*, Çev. Abdulhalik Bakır, Ankara 2001.
- Hierok. (=Hierokles, *Synekdemos*)
Synek. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Synekdemos*, Comm. Petrus Wessling, Bonnae 1840.
- Hdt. (=Herodotos, *Historiae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Tarih*, Çev. Müntekim Ökmen, İstanbul 2006.
- Ioan. Lydos (=Ioannes Lydos, *De Magistratibus Rei Publicae Romanae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Romalıların Devletinin İdari Makamları Hakkında*, C. I, Çev. Fatih Onur, İstanbul 2013.
- Iust. Epit. (=Marcus Iustinus, *M. Iuliani Iustini Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, Trans. J. S. Watson-Henry G., London 1853.
- Iust. Dig. (=I. Iustinianus, *Digest*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Digest of Justinian*, Vol. I, Trans. C. Henry Monro, Cambridge 1904.

- İbn Battuta (=Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *Rihlet-ü İbn Battûta*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*,
Çev. A. Sait Aykut, İstanbul 2013.
- İbn Havkal (= Ebû'l Kasım İbn Havkal, *Sûrat el-Arz*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: İbn Hauqal, *Configuration de la Terre*
(*Kitab Surat al-ard*), Trans. J. H. Krames-G. Wiet, Tome I, Editions
Maisonneuve et Larose, Beyrout-Paris 1964; Türkçesi için *10. Asırda*
İslâm Coğrafyası, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2014.
- İbn Hurdazbih (=Ebü'l-Kasım Ubeydullah İbn Hurdazbih, *el-Memâlik ve'l-Mesâlik*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Kitâb al-masâlik wa'l-mamâlik*, Ed. M. J.
Goeje, Brill 1889; *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, Leiden 1889; *el-*
Mesâlik ve'l-memâlik, Ed. Huseyn Karaçanlu, Tahran 1370; *Yollar ve*
Ülkeler, Çev. Murat Ağarı, İstanbul 2008.
- İbnü'l-Fakih (=Muhtasar Kitâbü'l-Büldân)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Muhtasar Kitâbü'l-Büldân*, Neşr. M. J.
Goeje, Leiden 1885.
- İbnü'l-Esir (=El Kâmil-Fi't-Târih)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *İslâm Tarihi: El Kâmil-Fi't-Târih*
Tercümesi, C. II, IV, V, Terc. A. Ağırakça- B. Eryarsoy vd., İstanbul
2008.
- İstahrî (=Ebû İshak İbrahim b. Muhammed İstahri, *Mesâliku'l-Memâlik*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Ülkelerin Yolları*, Çev. Murat Ağarı,
Ayışığıkitapları, İstanbul 2015.
- Konst. Porph. (=Konstantinus Porphyrogenitus, *De thematibus et De administrando*
imperio)
de them. Kullanılan Metin ve Çeviri: *De thematibus et De administrando*
imperio, Ed. I. Bekker, Bonn 1840; *De thematibus*, Ed. A. Pertusi,
Città del Vaticano 1952.
- de Adm. Imp.* (=Konstantinus Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *De Administrando Imperio*, Ed. G.
Moravcsik and trans. R. J. H. Jenkins, Dumbarton Oaks 1967.

- de caer.* (=Konstantinus Porphyrogenitus, *De Cerimoniis Aulae Byzantinae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *De Cerimoniis Aulae Byzantinae*, Ed. J.J. Reiske, Vol. I-II, Bonn 1829-30; *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, Ed. John F. Haldon, Wien 1990.
- Kudâme (=Kitâbü'l-Harâc ve Sinâ'ati'l-Kitâbe)
b. Ca'fer Kullanılan Metin ve Çeviri: *Kitâbü'l-Harâc ve Sinâ'ati'l-Kitâbe*, Leiden 1889; *Kitâb al-Kharâdj*, Ed. M. J. Goeje, Brill 1889; *Kitâbü'l-Harac*, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2018.
- Ksen. (=Ksenophon, *Anabasis*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Anabasis*, Çev. Oğuz Yarılgâş, İstanbul 2011.
- Lak. *DMP* (=Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *De Mortibus Persecutorum*, Trans. G. A. Williamson, New York University Press 1966.
- Leo. *Corres.* (=Leo Correspondence)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Correspondence of Leo, Metropolitan of Synada and Syncellus*, Trans. Martha Pollard Vinson, DO 1985.
- Leo Diak. (=Leon Deaconus)
Leonis Diaconi, *Historiae*, ed. Charles Benedict Hasius, Bonn 1828.
- Livy. *Per.* (=Livius, *Ab urbe condita librorum periochae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *From the founding of the city*, Trans. A. C. Schlesinger, Vol. I-XIV, London 1967; Titus Livius, *Roma Tarihi: Şehrin Kuruluşundan İtibaren*, Çev. S. Şenbark, İstanbul 1992.
- Malalas (=Ioannis Malalas, *Chronographia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Chronographia*, ex recensione Ludovici Dindorfii Bonnae 1831.
- Mavrikios (=Mavrikios, *Strategikon*)
Strategikon Kullanılan Metin ve Çeviri: *Strategikon*, Haz. George T. Dennis, Çev. Volkan Atmaca.
- Mesûdî (=Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin el-Mesûdî, *Murûz ez-Zeheb*)

- Kullanılan Metin ve Çeviri: *Murûc ez-Zeheb*, Çev. D. Ahsen Batur, İstanbul 2011.
(=Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin el-Mesûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, Neşr. Abdullah İsmail es-Sâvî, Kahire 1938; *Le Livre de L'Avertissement*, Trans. B. Carra de Vaux, Paris 1896; *Kitâbü't- Tenbîh ve'l-İşrâf*, Terc. Ramazan Şeşen, İstanbul 2018.
- Mikh. Attal. (=Mikhael Attaleiates, *Historia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Tarih*, Çev. Bilge Umar, İstanbul 2008.
- Mukaddesî (=Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî, *Ahsenü't-Takâsîm*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)*, Çev. D. Ahsen Batur, İstanbul 2015.
- Nikep. (=Nikephoros Patriarch of Constantinople, *Historia Syntomos*)
Brev. Hist. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Short History*, Texts, Trans. Comm. by Cyril Mango, DO 1990.
- Nikep. Our. (=Nikephoros Ouranos, *Taktika*)
Takt. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*, Texts, Trans. Comm. by Eric, McGeer, DO 1995, s. 88-163.
- Niket. Khon. (=Niketas Khoniates, *Historia*)
Hist. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Historia*, Ed. I. Bekker, Bonn 1835; *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Çev. Fikret İşıltan, Ankara 1995.
- Notit. Dign. (=Notitia Dignitatum Accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et Laterculi Proinciarum)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Notitia Dignitatum Accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et Laterculi Prouinciarum*, Ed. Otto Seeck, Berolini 1876.
- Notit. (=Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Geographie Ecclesiastique de l'Empire Byzantin: Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Texte Critique, Introduction et Notes par Jean Darrouzès, Paris 1981.

- Pakhy. (=Georgii Pachymeres, *de Michaelae et Andronico Palaeologis*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Relations Historiques*, IV, Ed. Albert Failler, Paris 1999.
- Phil. *Bios*. (=Philaretos, *Bios kai Politeia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Life of St. Philaretos the Merciful Written by His Grandson Niketas*, Ed. Lennart Rydén, Uppsala 2002.
- Phil. *Klet*. (= Philotheos, *Kletorologion*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siècles*, Introduction, Texte, Traduction et Commentaire par Nicolas Oikonomidés, Paris 1972, s. 65-235.
- Philostr. (=Philostratus, *Tà êç τὸν Τρανέα Ἀπολλώνιον*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Life of Apollonius of Tyana*, Vol. I, Trans. F. C. Conybeare, LOEB 1912.
- Plin. *nat*. (=G. Plinus Secundus “Yaşlı”, *Naturalis Historia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Natural History of Pliny*, Trans. John Bostock, Vol. VI, London 1857.
- Plin. *Ep*. (=G. Plinus Caecilius Secundus “Genç”, *Naturalis Epistulae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Letters of the Younger Pliny*, Trans. J. D. Lewis, London 1879.
- Plut. (=Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*)
- Sull*. (=Sulla)
- Tib. Gracch*. (=Tiberius Gracchus)
- Pomp*. (=Pompeius)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Lives*, Trans. Bernadotte Perrin, Cambridge 1916.
- PM* (=Nikephoros II Phokas, *Praecepta Militaria*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*, Texts, Trans. by Eric, McGEER, DO 1995, s. 12-59.

- Prokop. *Anec.* (=Procopius, *Anecdota*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Anecdota or Secret History VI*, Trans. H. B. Dewing, Harvard University Press 2004.
- Aedi.* (=Procopius, *de aedificiis*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Buildings VII*, Trans. H. B. Dewing, Harvard University Press 1954.
- de Bellis* (=Procopius, *de Bellis*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Wars*, Vol. V. Trans. H. B. Dewing, Harvard University Press 1962.
- Psellos (=Psellos, *Khronographia*)
Khronog. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, Çev. Işın Demirkent, Ankara 1992.
- Sebeos (=Sebeos, *Badmutyun Sebeosi*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Armenian History Attributed to Sebeos*, Part. I, Trans. And notes R. W. Thomson, Liverpool University Press 1999.
- Skylitzes (=Skylitzes, *Synopsis Historiarum*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Compendium Historiarum*, Vol. I, Ed. I. Bekker, Bonn 1838; *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, Trans. John Wortley, Cambridge University Press 2010.
- Süry. Mikh. (=Süryani Mikhail, *Chronicle*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)*, Vol. I-III, Ed. and Trans. J.B. Chabot, Paris 1899, 1901, 1905.
- Steph. Byz. (=Stephani Byzantii, *Ethnica*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Ethnicorum Quae Supersunt*, Ed. A. Meineke, Berlin 1849.
- Strab. (=Strabon, *Geographika*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Geography of Strabo*, LOEB London, 1917-1932; *Coğrafya Anadolu XII-XIV*, Çev. Adnan Pekman, İstanbul 2009.

Syn. Eccl. (=Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae)

Const. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Ed. H. Delehay, Brussels 1902.

Taberî (=Ebu Cafer el-Taberî, *Târîhu 'r-Rusûl ve 'l-Mülûk*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *The History of al-Tabari*, Vol. V, Trans. C. E. Bosworth, State University of New York Press 1999; Vol. XXIII, Trans. Martin Hinds; The State University of New York Press 1990; Vol. XXIX, Trans. Hugh Kennedy, State University of New York Press 1990; Vol. XXX, Trans. C. E. Bosworth, The State University of New York Press 1989; Vol. XXXIII, Trans. C. E. Bosworth, State University of New York Press 1991; *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi I*, Çev. Z. Kadiri Ugan-Ahmet Temir, İstanbul 1991.

Takt. Beneš. (=Taktikon Beneševič)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siècles*, Introduction, Texte, Traduction et Commentaire par Nicolas Oikonomidés, Paris 1972, s. 237-253.

Takt. de L'Esc. (=Le Taktikon de l'Escorial)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siècles*, Introduction, Texte, Traduction et Commentaire par Nicolas Oikonomidés, Paris 1972, s. 255-277.

Takt. Usp. (=Taktikon Uspensky)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siècles*, Introduction, Texte, Traduction et Commentaire par Nicolas Oikonomidés, Paris 1972, s. 41-63.

Theop. Kons. (=Theophanes Continuatus, *Vita Basilii*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Chronographiae Quae Theophanis Continuati Nomine Fertur Liber Quo Vita Basilii Imperatoris Amplectitur*, Ed. Ihor Ševčenko, de Gruyter 2011.

Theop. (=Theophanis Confessor, *Chronographia*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Chronographia*, Ed. Ioannis Classeni, Bonnae 1839; *Chronographia*, Trans. Cyril Mango-Roger Scott, Oxford 1997.

Theop. Sim. (=Theophylacti Simocattae, *Historiae*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Historiae*, Ed. Carolus de Boor, Lipsiae 1887.

Vell. (=Vallesius Paterculius, *Res Gestae divi Augusti*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Compendium of Roman History*, Trans. Frederick W. Shipley, London 1924.

Ya'kubî (=Ahmed İbn Ebû Ya'kub, *Kitabu'l-Buldân*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Kitabu'l-Buldân*, Neşr. T. G. J. Juynboll, Leiden 1860.

Yâkût (Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Mu'cemü'l-Büldân*, III, Neşr. Ferîd Abdülazîz el-Cündî, Beyrut 1410.

Zonar. *Epit.* (=Zonaras, *Epitome Historiarum*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Epitome Historiarum Libri XIII-XVIII*, Ed. Theodorus Büttner, Bonnae 1897; *Tarihlerin Özeti*, Çev. Bilge Umar, İstanbul, 2008.

VI. Leo *Takt.* (=VI. Leo, *Taktika*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Taktika of Leo VI*, Text, Trans and Comm. George Dennis, Dumbarton Oaks 2010.

ARAŞTIRMA ESERLER

AHMAD, Maqbul Sayyid, “İbn Hurdazbih”, *DİA*, C. XX, İstanbul 2000, s. 78-79.

AKDERE, Mevlüt, *Bizans Devleti'nin Anadolu'da İzlediği Nüfus Politikaları (VII.-X. Yüzyıllar)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Antalya 2017.

_____, “Bizans Devleti'nin VII. Yüzyılda Anadolu'da İskân Faaliyetleri”, *Prof. Dr. Feda Şamil Arık'a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar III*, Ed. A. Demir-T. Tombuloğlu vd. Ankara 2018, s. 357-382.

AKKUŞ, Duygu, *Isauria Hanedanı Döneminde Bizans (717-802)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2018.

AĞARI, Murat, “Ya'kubî”, *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, s. 287-288.

ALİCAN Mustafa, YILDIRIM Taner, “Ortaçağda Sümeysat (Samsat)”, *CAHIJ*, Vol. 2, 2014, s. 52-67.

ALTUNGÖK, Ahmet, *İslâm Öncesi İnan'da Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2015.

ANDERSON, C. G. J., “The Road-System of Eastern Asia Minor with the Evidence of Byzantine Campaigns”, *JHS*, Vol. XVII, 1897, s. 22-44.

APAK, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi IV*, İstanbul 2015.

_____, “Emevîler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi”, *UÜİFD*, C. 18, S. 2, 2009, s. 95-122.

ARENDONK van, C., “İbn Hurdazbih”, *İA*, C. 5/2, İstanbul 1987, s. 755.

ARSLAN, Murat, *Mithradates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*, İstanbul 2007.

_____, “Sulla'nın Küçük Asya Politikası”, *Arkeoloji ve Sanat*, S. 94, (Ocak-Şubat) 2000, s. 32-42.

_____, *İstanbul'un Antikçağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler*, İstanbul 2010.

ARVITES, A. James, “Eirene'nin Saltanatı Döneminde Bizans Anadolu'sunun Savunması”, *İÜEF Tarih Dergisi*, Çev. Murat Keçiş-Cüneyt Güneş, S. 64, 2016/2, İstanbul, s. 125-140.

AVCI, Casim, *İslâm-Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003.

_____, “Mesudi”, *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 353-355.

_____, “Sugur”, *DİA*, C. XXXVII, s. 473-474.

_____, “Yâkût el-Hamevî”, *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, s. 288-291.

AYÖNÜ, Yusuf, *Katalanların Anadolu ve Trakya'daki Faaliyetleri (1302-1311)*, İzmir 2009.

BACHRACH, S., Bernard “Roma'nın Surları'nda (300-1300)”, *Cambridge Savaş Tarihi*, Ed. Geoffrey Parker, Çev. Füsun Tayanç-Tunç Tayanç, İstanbul 2014, s. 69-92.

BALL, Warwick, *Rome in the East The Transformation of an Empire*, London 2001.

BARRINGTON ATLASI, Ed. Richard J. A. Talbert, Princeton University 2000.

BARTUSIS, C. Mark, *Land and Privilege in Byzantium-The Institution of Pronoia*, Cambridge University Press 2012.

_____, “Episkepsis” *ODB*, I, s. 717.

_____, “Aerikon”, *ODB*, I, s. 28.

_____, “Ennomion”, *ODB*, II, s. 701.

_____, “Kapnikon”, *ODB*, II, s. 1105.

_____, “Protimesis”, *ODB*, III, s. 1743-44.

BAUER, Wise, Susan, *Antik Dünya: İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına*, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul 2013.

BAYNES, H. Norman, “The Emperor Heraclius and the Military Theme System”, *EHR*, Vol. 67, No. 264, 1952, s. 380-381.

BEIHAMMER, Daniel, A., *Byzantium and the Emergence of Muslim-Turkish Anatolia, ca. 1040-1130*, Routledge 2017.

BELKE, Klaus, *Paphlagonien und Honorias*, *TIB*, Vol. 9, Wien 1996.

BELKE, K.-RESTLE, M., *Galatien und Lykaonien*, *TIB*, Vol. 4, Wien 1984.

BELKE, K.- MERSICH, N., *Phrygien und Pisidien*, *TIB*, Vol. 7, Wien 1990.

BENEDIKZ, S. B., “The Evolution of the Varangian Regiment in the Byzantine Army”, *BZ*, 62, 1969, s. 20-24.

BLISIDOU, Basilike, “Θεμα Ανατολικον”, *Η Μικρά Ασία των θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.)*, Αθήνα 1998, s. 69-111; 351-360.

_____, “Θεμα Θρακησιων”, *Η Μικρά Ασία των θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.)*, Αθήνα 1998, s. 407-414.

BLÖNDAL, Sigfús, *The Varangians of Byzantium*, Trans. B. Benedikz, Cambridge University Press 1981.

BOAK, R. E. A., “The Roman Magistri in the Civil and Military Service of the Empire”, *HSCP*, Vol. 26, 1915, s. 73-164.

_____, “Notes and Documents the Book of the Perfect”, *Journal of Economic and Business History I*, (Basım Yersiz) 1929, s. 597-619.

BONNER, D. Michael, *The Emergence of the “Thughūr”*: *The Arab-Byzantine Frontier in the ‘Early Abbasid Age* (Basılmamış Doktora Tezi), Princeton University 1987.

_____, “The Naming of the Frontier: ‘Awāsim, Thughūr, and the Arab Geographers”, *SOAS*, Vol. 57, No. 1, 1994, s. 17-24.

BOSWORTH, E. C., “The Byzantine Defence System in Asia Minor and the First Arab Incursions”, *The Arabs, Byzantium and Iran Studies in Early Islamic History and Culture*, Ashgate Variorum, England 1996, s. 116-124.

_____, “Byzantium and The Syrian Frontier in the Early Abbasid Period”, *The Arabs, Byzantium and Iran*, Ashgate Variorum 1996, s. 54-62.

_____, “The City of Tarsus and the Arab-Byzantine Frontiers in Early and Middle Abbasid Times”, *The Arabs, Byzantium and Iran*, Ashgate Variorum 1996, s. 268-286.

_____, “Byzantium and The Arabs: War and Peace Between Two World Civilisations”, *The Arabs, Byzantium and Iran*, Ashgate Variorum 1996, s. 1-23.

_____, “Tarsūs”, *El²*, Vol. X, 306-307.

BOURNOUTIAN, A. George, *Ermeni Tarihi*, Çev. Ender Abadoğlu-Ohannes Kılıçdağı, İstanbul 2011.

BOZKURT, Nahide, “Mehdî-Billâh”, *DİA*, C. XXVIII, s. 377-379.

BRAND, M. Charles, “The Turkish Element in Byzantium Eleventh-Twelfth Centuries”, *DOP*, Vol. 43, 1989, s. 1-25.

- BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz: Mekân, Tarih, İnsanlar ve Miras*, Çev. Necati Erkut-Aykut Derman, İstanbul 2013.
- BROCK, P. Sebastian, “Süryanî Literatürü Çalışmaları-Kısa Bir Çerçeve”, *Süryanî Literatürü*, Ed. Kutlu Akalın-Zafer Duygu, Mardin 2017, s. 83-205.
- BROOKS, W. E., “Arabic Lists of the Byzantine Themes”, *JHS*, Vol. XXI, 1901, s. 67-77.
- BROUGHTON S., R. Thomas, *The Magistrates of the Roman Republic*, Vol. I (509 B.C.-100 B.C.), New York 1951.
- BRYER, Anthony, “Greek and Türkmens: The Pontic Exception”, *DOP*, Vol. 29, 1975, s. 113-148; Türkçesi için, “Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Çev. M. Sibel Dinçel-Murat Keçiş, S. 16, Bahar 2014, s. 177-232.
- BRYER, A.,-WINFIELD, D., *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Vol. I, DO 1985.
- BULUT, Esra, *Eski Çağ'da Kappadokia Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2018.
- BURGMANN, L.-McGEER, E., “Nomos Stratiotikos”, *ODB*, Vol. III, s. 1492.
- BURY, J. B., *The Imperial Administrative System in the Ninth Century, with a revised text of the Kletorologion of Philotheos*, London 1911.
- _____, *A History of the Later Roman Empire, from Arcadius to Irene (395 a. D. To 800 a. D.)*, Vol. II, London 1889.
- _____, “The ΑΠΛΗΚΤΑ of Asia Minor”, *Byzantis II*, 1911-1912, Athena, s. 216-224.
- CAHEN, C., “Khanzit”, *El²*, Vol. IV, Leiden 1986, s. 1029.
- CAMERON, Avril, *Bizanslılar*, Çev. Özkan Akpınar, İstanbul 2015.
- CANARD, M., “Armīniya”, *El²*, Vol. I, Leiden 1986, s. 634-638.
- _____, “Ammūriya”, *El²*, Vol. I, Leiden 1986, s. 449.
- _____, “Djaradjima”, *El²*, Vol. II, Leiden 1991, s. 456.
- CAPPEL, J. Andrew, “Roga”, *ODB*, III, s. 1801.
- _____, “Synone”, *ODB*, III, s. 1994-5.

CASABONNE, Oliver, “Akamenid İmparatorluğu Büyük Kral ve Persler”, *Son Tunç Çağı'ndan Helenistik Döneme: Anadolu'nun Arkeoloji Atlası 2*, Ed. Necmi Karul, 2012, s. 184-199.

CASCIO, Lo Elio, “The New State of Diocletian and Constantine: from the Tetrarchy to the Reunification of the Empire”, *CAH*, XII, s. 170-184.

CASSIMATIS, G., “La Dixième “Vexation” de l’Empereur Nicéphore”, *Byzantion*, Vol. 7, S. 1, 1932, s. 149-160.

CATALOGUE OF BYZANTINE SEALS at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, Vol. IV: The East, Ed. Eric McGeer-J. Nesbitt-N. Oikonomides, Dumbarton Oaks 2001.

CELALİ, İrec, “Elkab ve Menasıb-e Nizamiye der Asr-e Sasaniyan”, *Amuzeug-e Tarih*, Dovre-e Şeşom, Şomar-e 2, 1383, s. 17-23.

CHARALAMPAKIS, Peter, “Short Notes on the Prosopography of the Byzantine Theme of Koloneia (Part I)”, *KAED*, C. 2, S. 2, 2016, s. 1-17.

_____, “On the Toponymy and Prosopography of Some Minor Military-Administrative District in Byzantium: Kas(s)e, Vindaion, Mauron Oros”, *KAED*, C. 3, S. 3, 2017, s. 27-49.

CHARANIS, Peter, “The Slavic Element in Byzantine Asia Minor in the Thirteenth Century”, *Studies on the Demography of the Byzantine Empire*, London 1972, s. 69-83.

_____, “Bizans İmparatorluğu’nda Bir Devlet Politikası Olarak Tehcir”, *TİD*, Çev. Mustafa Alican, C. XXVI, S. I, Temmuz 2011, s. 259-275.

_____, “Yedinci Yüzyılda Bizans İmparatorluğu’ndaki Etnik Değişimler”, *Tarih Okulu Dergisi*, Çev. İlcan Bihter Barlas, S. XVIII, Haziran 2014, s. 713-738.

CHEYNET, Jean-Claude, *Bizans Dünyası: Bizans İmparatorluğu (641-1204)*, İstanbul 2018.

CHEYNET, Jean Claude-DREW BEAR, Thomas, “La Forteresse de Soublaion en Phrygie (1070-1071)”, *Revue des Études Byzantines*, 70, Paris 2012, s. 209-220.

CHEYNET. J. C-VANNIER, J. F., “Les Argyroi”, *Zbornik Radova Vizantologog*, XL, 2003, s. 57-90.

CHRISTOPHILOPOULOU, A., *Byzantine History: 610-867*, Vol. II, Trans. T. Cullen, Amsterdam 1993.

CHRYSOSTOMIDES, Julian “11. Yüzyıldan 15. Yüzyıla Kadar Bizans İmparatorluğu”, *Türkiye Tarihi Bizans’tan Türkiye’ye*, C. I, Çev. Ali Özdamar, İstanbul 2012, s. 27-78.

CLAVIJO Gonzâlez de Ruy, *Timur Devreinde Kadis’ten Semerkand’a Seyahat*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 2016.

CLOT, André, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, Çev. Nedim Demirtaş, İstanbul 2007.

CODOÑER, S. Juan, *The Emperor Theophilos and the East, 829-842: Court and Frontier in Byzantium during the Last Phase of Iconoclasm*, Ashgate 2014.

COOPER, Eric, J.- DECKER, J. Michael, *Life and Society in Byzantine Cappadokia*, Palgrave 2012.

ÇİL, Halit, “Halife Ömer’in Askerî Şehirleri (Ordugâhlar)”, *Dinî Araştırmalar*, C. 12, S. 35, s. 87-106.

ÇOĞ, Mehmet, “İslam-Bizans İlişkileri Bağlamında “Pavlikanlar” Üzerine Bir Değerlendirme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/2, 2008, s. 73-87.

DALBY, Andrew, *Bizans’ın Damak Tadı*, Çev. Ali Özdamar, İstanbul 2014.

D’ALFONSO, Lorenzo, “Archaeological Survey in Northern Tyanitis and the Ancient History of Southern Cappadocia”, *Geo-Archaeological Activities in Southern Cappadocia, Turkey*, Ed. L. D’Alfonso-M. E. Balza-C. Mora, Pavia 2010, s. 27-54.

DARKOT, Besim, “Anadolu”, *İA*, C. I, s. 428-430.

_____, “Harput”, *İA*, C. V. 1. Kısım, s. 296-299.

DAWSON, Timothy-McBRIDE, Angus, *Bizans Piyadesi*, Çev. Gürkan Ergin, İstanbul 2011.

DECKER, Michael, “Frontier Settlement and Economy in the Byzantine East”, *DOP*, Vol. 61, 2007, s. 217-267.

_____, *Bizans Savaş Sanatı*, Çev. A. Tunçer Büyükonat, İstanbul 2016.

DEMİR, Muzaffer-KEÇİŞ, Murat, “Nisibis at the Border of Romans and Sasanians Between The Third and Fifth Centuries AD.”, *TAD*, C. 36, S. 62, 2017, s. 1-29.

DEMİR, Muzaffer, “Antik Kaynaklar Işığında III. Attalos’un Vasiyeti”, *Uluslararası Bergama Sempozyumu Bildiriler*, C. I, İzmir 2011, s. 179-199.

_____, *Lidyalılar Mythos’tan Logos’a*, Ankara 2014.

DEMİRCİ, Mustafa, *İslamın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, İstanbul 2003.

_____, “İslam-Bizans Mücadelesinde Bir Serhat Şehri: Maraş”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, C. I, İstanbul 2005, s. 319-331.

DIEHL, Charles, *L’Afrique Byzantine*, Paris 1896.

_____, *Études sur l’Administration Byzantine dans l’Exarchat de Ravenne (568-751)*, Paris 1888.

_____, “L’origine de régime des thèmes dans l’Empire Byzantin”, *Revue des Études Byzantines*, Paris 1905, s. 289-290.

DİA, “Kiepert”, *DİA*, C. 25, Ankara 2002, s. 563-64.

DÖLGER, Franz, “Zur Ableitung des byzantinischen Verwaltungsterminus Θ ema”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 4, 1955, s. 189-198.

DÖNMEZ-ÖZTÜRK, Filiz “Likya Örneğinde Romalılaştırma ve Romalılaştırma”, *Doğu-Batı Romalılar I*, S. 49, 2009, s. 277-285.

DRINKWATER John, “Maximinus to Diocletian and the ‘crisis’”, *CAH*, XII, s. 28-66.

DUBOIS, S. Michael, *Legio*, Vol. II, Lulu Enterprises 2015.

DUMAN, Abdullah “Halife Mu’tasım’ın Amorion/Ammûriye Seferi”, *Van Yüztüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 38, 2017, s. 439-467.

DURAK, Koray, “Traffic across the Cilician Frontier: Movement of People between Byzantium and the Islamic Near East in the Early Middle Ages”, *Byzantium and the Arab World, Encounter of Civilizations*, Ed. A. Kralidis vd., Thessaloniki 2013, s. 141-154.

_____, “The Cilician Frontier: A Case Study of Byzantine-Islamic Trade in the Ninth and Tenth Centuries”, *Center, Province and Periphery in the Age of Constantine VII Porphyrogenetos: From de Ceremoniis to de Administrando*

Imperio, Ed. Volker Menze-Niels Gaul, Mainzer Veröffentlichungen zur Byzantinistik 2018, s. 168-183.

DURAN, Muzaffer “Satraplık Sisteminin Pers Yönetim Teşkilatındaki Yeri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan 2015, S. 34, s. 61-86.

DUSINBERRE, M. R. Elspeth, *Aspect of Empire in Achaemenid Sardis*, Cambridge University Press, 2003.

DUYGU, Zafer, *Süryanî Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ*, İstanbul 2016.

EDWARDS, W. Robert, *The Fortifications of Armenian Cilicia*, *Dumbarton Oaks* 1987.

EL CHEIKH, M. Nadia, *Arapların Gözüyle Bizans*, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul 2012.

EGER, Asa, *The Spacaes Between the Teeth: A Gazetteer of Towns on the Islamic-Byzantine Frontier*, İstanbul 2012.

_____, *The Islamic-Byzantine Frontier: Interaction and Exchange Among Muslim and Christian Communities*, I. B. Tauris 2015.

EKKEBUS, Bob, “Heraclius and the Evolution of Byzantine Strategy”, *Constructing the Past*, Vol. 10, 2009, s. 73-96.

ENSSLIN, E., “Der Kaiser Herakleios und die Themenverfassung”, *BZ*, 46, 1953, s. 362-368.

ERGİN, Gürkan, *Anadolu’da Roma Hakimiyeti Direniş ve Düzen*, İstanbul 2013.

ERSÖZ, İsmet, “Ashâbü’l-Kehf”, *DİA*, C. 3, s. 465-467.

ESKİKURT, Adnan, “7. Ve 12. Yüzyıllar Arasında Anadolu’yu Kateden Bazı Askerî Seferler ve Güzergâhlar”, *TOD*, S. XX, Aralık 2014, s. 33-79.

FALLMERAYER, P. Jakob, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, Çev. Ahmet Cevat Eren, Ankara 2011.

FAULKNER, Neil, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, Çev. Çağdaş Sümer, İstanbul 2015.

FAYDA, Mustafa, “Cerâcime”, *DİA*, C. VII, s. 389-390.

_____, “Taberî”, *DİA*, C. 39, s. 314-18.

FILIPCZAK, Pawel *An Introduction to the Byzantine Administration in Syro-Palestine on the Eve of the Arab Conquest*, Trans. Artur Mękarski, University of Lodz 2015.

FIRATLI, N., "Prusias ad Hypium", *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, Ed. R. Stillwell-W.L. Macdonald-M. H. Mcallister, Princeton University Press 1974, s. 741.

FISHER Grey, LEWIN Ariel, WHATELY Conor, "Arabs and Empires before the Sixth Century", *Arabs and Empires before Islam*, Ed. Grey Fisher, Oxford University Press 2015, s. 11-89.

FRESHFIELD, H. E., *A Manual of Roman Law, the Ecloga*, Cambridge 1926.

FOSS, C.-KAZHDAN, A., "Dazimon", *ODB*, I, s. 592.

FOSS, C.-WINFIELD, D., *Byzantine Fortifications an Introduction*, University of South Afrika 1986.

FOSS, Clive, "Amorion", *ODB*, I, s. 79-80.

_____, "Anatolikon", *ODB*, I, s. 89-90.

_____, "Asia Minor", *ODB*, I, s. 206-207.

_____, "Boukellarion", *ODB*, I, s. 316-317.

_____, "Cappadokia", *ODB*, I, s. 378-379.

_____, "Chaldia", *ODB*, I, s. 404.

_____, "Charsianon", *ODB*, I, s. 415.

_____, "Choma", *ODB*, I, s. 426.

_____, "Dioiketes", *ODB*, I, s. 627-628.

_____, "Kamacha", *ODB*, II, s. 1097.

_____, "Karabisianoï", *ODB*, II, s. 1105-6.

_____, "Lopadion", *ODB*, II, s. 1250-51.

_____, "Melitene", *ODB*, II, s. 1336.

_____, "Mokissos", *ODB*, II, s. 1390.

_____, "Opsikion", *ODB*, III, s. 1528.

_____, "Sebasteia", *ODB*, III, s. 1861-1862.

_____, "Seleukeia", *ODB*, III, s. 1866.

_____, “Tzamandos”, *ODB*, III, s. 2134-2135.

_____, “Dorylaion: Bulwark of the Byzantine Frontier”, *GOTR*, 41, 1996, s. 39-55.

_____, *Anadolu'daki Ortaçağ Kalelerinin İncelenmesi II Nikomedia*, Çev. F. Yavuz Ulugün, Kocaeli 2002.

GARSOÏAN, G. Nina, *The Paulician Heresy: A Study of the Origin and Development of Paulicianism in Armenia and the Eastern Provinces of the Byzantine Empire*, Paris 1967.

_____, “Marzpanate (428-652)”, *The Armenian People From Ancient to Modern Times*, Vol. I, Ed. R. G. Hovannisian, University of California 1997, s. 95-115.

_____, “Karbeas”, *ODB*, II, s. 1107.

GEANAKOPOLOS, J. Deno, *Byzantium: Church, Society and Civilization Seen through Contemporary Eyes*, Chicago 1984.

GELZER, Heinrich, *Die Genesis der Byzantinischen Themenverfassung*, Leipzig 1899.

GEORGACAS, J., Demetrius, *The Names for the Asia Minor Peninsula and A Register of Surviving Anatolian Pre-Turkish Placenames*, Heidelberg 1971.

GERO, Stephen, *Byzantine Iconoclasm during the Reign of Leo III*, Louvain 1973.

_____, *Byzantine Iconoclasm during the Reign of Constantine V*, Louvain 1977.

GIRVÉS, V. Margarita-HENARES de Alcalá, “Byzantine Spain and the African Exarchate an Administrative Perspective”, *JÖB*, 49. Band, Wien 1999, s. 13-23.

GLYKATZI-AHRWEILER, Hélène, “Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IX-XIème siècles”, *BCH*, Vol. 84, 1960, s. 1-111.

GRABAR, André, “Resim Düşmanlığı”, *Sanat Dünyamız Bizans Özel Sayısı*, Çev. Sema Rifat, S. 69-70, İstanbul 1998, s. 229-241.

GRAHAM, F. Hugh, “Digenis Akritas as an a Source for Frontier History”, *Actes du XIVe Congrès International des Etudes Byzantines*, Vol. II, Romanya 1975, s. 321-329.

GRIFFITH, Sidney, “Christian Lore and The Arabic Qur'an”, *The Qur'an in Its Historical Context*, Ed. G. Said Reynolds, Routledge 2007, s. 109-137.

GRIGORIOU-IOANNIDOU, Martha, “Un probleme de L’Institution de Thèmes Pendant les X et XIe Siècles”, *BF*, Band XIX, Amsterdam 1993, s. 35-41.

GROTOWSKI, L. Piotr. *Arms and Armour of the Warrior Saints*, Brill 2010.

GÜNEŞ, Cüneyt, *Avrupa Hun İmparatorluğu’nda Ordu ve Savaş*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2012.

_____, “Hıristiyan İdeolojisi ve Otarşi Bağlamında Bizans Ekonomisi”, *History Studies*, Vol. 7/2, Haziran 2015, s. 47-66.

GÜRBÜZ, Osman, “Kalıkala-Erzen İsimlerinin Menşei ve Erzurum’un Fethine Dair Bazı Değerlendirmeler”, *İLTED*, S. 46, Erzurum 2016, s. 131-143.

GÜZEL, Ahmet, *Abbasî Halifesi Mehdî b. Mansûr*, Konya 2012.

HALDON, John, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950: A Study on the Origins of the Stratotika Ktemata*, Wien 1979.

_____, *Byzantine Praetorians*, Bonn 1984.

_____, *Bizans Tarih Atlası*, Çev. Ali Özdamar, İstanbul 2006.

_____, “A Context for Two “Evil Deeds”: Nikephoros I and the Origins of the *Themata*”, *Le saint, le moine et le paysan*, Mélanges d'histoire byzantine offerts à Michel Kaplan, Ed. Olivier Delouis vd., Sorbonne 2016, s. 245-264.

_____, “Theory and Practice in Tenth-Century Military Administration: Chapters II, 44 and 45 of the Book of Ceremonies”, *Travaux et Mémoires*, 13, Paris 2000, s. 201-352.

_____, “Trouble with the Opsikion: Some Issues on the First *Themata*”, *Kletorion in memory of Nikolas Oikonomides*, Ed. Florentia E. Notara-Triantafyllitsa M. Kokkini, Athena 2005, s. 111-136.

_____, “Seventh-Century Continuities and Transformations: the Ajnâd and the “Thematic Myth”, *The Byzantine and Early Islamic Near East III*, Ed. A. Cameron, The Darwin Press 1995, s. 379-423.

_____, “Economy and Society: How did the Empire Work?” *Companion to the Age of Justinian*, Ed. M. Mass, Cambridge 2005, s. 28-59.

_____, “Military Service, Military Lands, and the Status of Soldiers: Current Problems and Interpretations”, *DOP*, Vol. 47, 1993, s. 1-67.

_____, “The Army”, *OHBS*, Edited by Elizabeth Jeffreys, John Haldon and Robin Cormack, Oxford 2008, s. 554-561.

_____, *Byzantium in the Seventh Century*, Cambridge University Press 1990.

_____, *The Byzantine Wars*, The History Press 2009.

_____, “The Byzantine World”, *War and Society in the Ancient and Medieval Worlds*, Ed. Kurt A. Raaflaub-Nathan Rosenstein, Harvard University Press 1999, s. 241-270.

_____, *Warfare, State and Society in the Byzantine World 565-1204*, UCL Press 1999.

_____, “Ideology and Social Change in the Seventh Century Military Discontent as a Barometer”, *Klio*, 68, 1986, s. 139-190.

_____, “More Questions about the Origins of the Imperial Opsikion”, *Proson Rhomaikon*, Band 68, 2017, s. 31-42.

_____, “Aerikon/Aerika: A Re-Interpretation”, *JÖB*, 44. Band, Wien 1994, s. 135-142.

_____, *A Tale of Two Saints, The Martyrdoms and Miracles of Saints Theodore “the Recruit” and “the General”*, Liverpool University Press 2016.

_____, *A Critical Commentary on the Taktika of Leo VI*, Dumbarton Oaks 2014.

HALDON, F. JOHN-KENNEDY, H., “The Arab-Byzantine Frontier in the Eighth and Ninth Centuries: Military Organisation and Society in the Borderlands”, *Zbornik Radova*, 19, 1980, s. 79-116.

HALDON, J., GAFFNEY, V., THEODOROPOULOS, G., MURGATROYD, P., “Marching across Anatolia: Medieval Logistics and Modeling the Mantzikert Campaign” *DOP*, Vol. 65/66, s. 209-235.

HAMILTON Janet, HAMILTON Bernard, STOYANOV Yuri, *Bizans Döneminde (650-1405) Hristiyan Düalist Heretikler*, Çev. Leyla Kuzucular, Ankara 2010.

HANSON, D., Victor, “Roma Tarzı Savaş (MÖ 250-300)”, *Cambridge Savaş Bridge*, Ed. Geoffrey Parker, İstanbul 2014, s. 51-65.

HARPER, P., Richard, “Podandus and the via Tauri”, *AS*, Vol. 20, 1970, s. 149-153.

- HARRISON, M. Richard, "Emirdağ (Afyon)'da Amorium Birinci Kazı Raporu", *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara 1990, s. 155-165.
- _____, "Amorium Excavations 1989: The Second Preliminary Report", *AS*, Vol. 40, 1990, s. 205-218.
- HARVEY, Alan, *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*, Cambridge University Press 2002.
- HEATHER, J. Peter, "Goths and Huns c. 320-425", *CAH*, Vol. XIII, Cambridge 2008, s. 487-515.
- HELLENKEMPER, H., HILD, F., *Kilikien und Isaurien*, *TIB*, Vol. 5, Wien 1990.
- _____, *Lykien und Pamphylien*, *TIB*, Vol. 8, Wien 2004.
- HENDY, F. Michael, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, s. Cambridge University Press 1985.
- HEWSEN, H. Robert, *The Geography of Ananias of Širak (Ašxarhac'oyc')*. *The Long and the Short Recensions*, Wiesbaden 1992.
- HILD, Friedrich, *Das Byzantinische Strassensystem in Kappadokien*, Wien 1977.
- HILD, F., RESTLE, M., *Kappadokien (Kappadokia, Kharsianon, Sebasteia und Lykandos)*, *TIB*, Vol. 2, Wien 1981.
- _____, "Semalous Kastron", *JÖB*, Vol. 23, 1974, s. 263-270.
- HOLLINGSWORTH, A. P.-CUTLER, A., "Thomas the Slav", *ODB*, III, s. 2079.
- HOLLINGSWORTH, A. Paul, "Mardaites", *ODB*, II, s. 1297.
- HONIGMANN, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı, Terc. Fikret Işıltan, İstanbul 1970*.
- HOWARD-JOHNSTON, D. J., "Thema", in Maistor, *Classical, Byzantine and Renaissance Studies for Robert Browning*, Ed. A. Moffatt, Canberra 1984, s. 189-196.
- _____, "Mardaites", *Arab-Byzantine Coins and History*, Ed. Tony Goodwin, London 2012, s. 27-38.
- _____, "Byzantine Anzitene", *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*, Ed. Stephen Mitchell, BAR 1983, s. 239-261.

ISAAC, Benjamin, "The Meaning of the Terms Limes and Limitanei", *JRS*, Vol. 78, 1988, s. 125-147.

_____, *The Limits of Empire: The Roman Army in the East*, Clarendon Press 1990.

IVISON, A. Eric, "Amorion in the Byzantine Dark Ages (seventh to ninth century)", *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium*, Ed. J. Henning, Vol. 2, Walter de Gruyter 2007, s. 26-58.

_____, "Urban Renewal and Imperial Revival in Byzantium (730-1025)", *Byzantinische Forschungen*, Band XXVI, s. 1-46.

JONES, M. H. A., *Constantine and the Conversion of Europe*, London 1965.

_____, *Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford University Press 1998.

İZNİK, Erkan, "Pagan Bir İmparatorluğun Hıristiyan İmparatorluğa Dönüşümü: Geç Antikçağ'da Roma İmparatorluğu", *Doğu-Batı Romalılar I*, S. 49, 2009, s. 41-76.

KAÇAR, Turhan, "Eskiçağ Akdeniz Dünyasında Siyasal Birliğin Sonu: Romalılar ve Kuzey Komşuları", *Doğu-Batı-Akdeniz*, S. 34, 2005, s. 203-222.

KAEGI, E. Walter, *Heraclius: Emperor of Byzantium*, Cambridge University Press 2003.

_____, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, Çev. Mehmet Özay, İstanbul 2000.

_____, "Some Reconsiderations on the Themes (Seventh-Ninth Centuries)", *JÖB*, XVI, 1967, s. 39-53.

_____, "Al-Balâdhuri and the Armeniak Theme", *Byzantion*, Tome XXXVIII, 1968, s. 273-277.

_____, "The Byzantine Armies and Iconoclasm", *Byzantinoslavica*, XXVII, Prague 1966, s. 48-70.

KALLEK, Cengiz, "Kudâme b. Ca'fer", *DİA*, C. XXVI, Ankara 2002, s. 311-12.

KAPELLER-PREISER Johannes, *Der Episkopat im späten Byzanz*, Verlag 2008.

_____, "Magister Militum Per Armeniam", *Wiener Byzantinistik und Neograzistik*, Ed. W. Hörandner vd., Vienna 2004, s. 348-365.

KAPLAN, Michel, *Les hommes et la terre à Byzance du VIe au XIe siècle: propriété et exploitation du sol*, Paris 1992.

KARAGIORGOU, Olga-CHARALAMPAKIS, P.,-MALATRAS, C., “State Officials in the Themes of Opsikion, the Anatolikoi and the Kibyrraiotai: New and Recently Revisited Sigillographic Evidence”, *BYZANTINA SYMMEIKTA*, 26, Athena 2016, s. 247-308.

KARAYANNOPULOS, Johannes, *Die Entstehung Der Byzantinischen Themenordnung*, München 1959.

KAYA, Ali Mehmet, “Anadolu’da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi”, *TİD*, 35, 2005, s. 11-30.

_____, “Anadolu’da Roma Egemenliği ve Pompeius’un Siyasal Düzenlemeleri”, *TİD*, XIII, 1998, s. 163-173.

_____, “Roma Lejyonerleri ve Anadolu”, *TİD*, XXII/36, 2005, s. 87-96.

KAZHDAN, Alexander, “Latins and Franks in Byzantium: Perceptron and Realisty from the Eleventh to the Twelfth Centuries”, *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, Ed. Angeliki E. Laiou-Roy Parviz Mottahedeh, DO 2001, s. 83-100.

_____, “Argyros”, *ODB*, I, s. 165.

_____, “Bandon”, *ODB*, I, s. 250.

_____, “Chartoularios”, *ODB*, I, s. 416.

_____, “De Ceremoniis”, *ODB*, I, s. 595-98.

_____, “Domestikon ton Optimaton”, *ODB*, I, s. 647.

_____, “Domestikos ton Scholon”, *ODB*, I, s. 647-648.

_____, “Demosios”, *ODB*, I, s. 610.

_____, “Episkeptites”, *ODB*, I, s. 717.

_____, “Exarchate”, *ODB*, II, s. 767.

_____, “Kamoulianai”, *ODB*, II, s. 1099.

_____, “Katepano”, *ODB*, II, s. 1115.

_____, “Kleisoura”, *ODB*, II, s. 1132.

_____, “Komes tes Kortas”, *ODB*, II, s. 1139.

_____, “Kouratoreia”, *ODB*, II, s. 1156.

- _____, “Lazaros of Mount Galesion”, *ODB*, II, s. 1198.
- _____, “Mandator”, *ODB*, II, s. 1281.
- _____, “Melias”, *ODB*, II, s. 1334-1335.
- _____, “Melissenos”, *ODB*, II, s. 1335.
- _____, “Philotheos, Kletorologion of”, *ODB*, III, s. 1661-1662.
- _____, “Protonotarios”, *ODB*, III, s. 1746.
- _____, “Protostrator”, *ODB*, III, s. 1748-49.
- _____, “Spatharokandidatos”, *ODB*, III, s. 1936.
- _____, “*Strategos*”, *ODB*, III, s. 1964.
- _____, “Strator”, *ODB*, III, s. 1967.
- _____, “Tagma”, *ODB*, III, s. 2007.
- _____, “Theme”, *ODB*, III, s. 2034-2035.
- _____, “Theme of Mesopotamia”, *ODB*, II, s. 1348.
- _____, “Tourma”, *ODB*, III, s. 2100.
- KAZHDAN, A. – ŠEVČENKO, P. N., “Forty-two Martyrs of Amorion”, *ODB*, II, s. 800-801.
- KAZHDAN, A. – McGEER, E., “Merarches”, *ODB*, II, s. 1343.
- KAZHDAN, A. – OIKONOMIDÉS, N., “Kommerkiarios”, *ODB*, II, s. 1141.
- KAZHDAN, A. – MAGDALINO, P., “Sakellerios”, *ODB*, III, s. 1828-9.
- KAZHDAN, A. – CUTLER, A., “Magister Militum”, *ODB*, II, s. 1266-1267.
- _____, “Protospatharios”, *ODB*, III, s. 1748.
- KEÇİŞ, Murat, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Ankara 2013.
- _____, “Georgios Akropolites ve “Tarih” Adlı Eseri”, *TAD*, C. XXVIII, S. 45, Ankara 2009, s. 191-205.
- _____, “Sakarya Boyunda Bizans-Türk Mücadelesinde Önemli Bir Geçit Malagina”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*, Ed. Haluk Selvi vd., C. I, Kocaeli 2016, s. 105-113.
- KEÇİŞ, Murat-GÜNEŞ, Cüneyt, “Bizans Kafkasyası’nın Yönetimine Dair Bazı Tespitler”, *KİD*, S. 23, 2017, s. 9-28.
- LES LISTES de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siècles*, Trans. Nicolas Oikonomidés, Paris 1972.

KIEPERT, Heinrich, *Formae Orbis Antiqui Bl. VIII: Asia Minor Imperatoris Traiani Tempore*, Berlin 1909.

_____, *Spezialkarte von Westlichen Kleinasien*, Berlin 1890.

KIEPERT, Richard, *Karte von Kleinasien*, Berlin 1908.

KOÇ, Kemalettin, *Afşin Ashabü'l-Kehf'in Tarihsel Süreci (Ana Kaynaklar ve Arşiv Belgelerine Göre)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2017.

KOÇAK, Talat, *Arkeolojik Veriler ve Yazılı Kaynaklar Işığında Amorium Kentinin Tarihi (En Eski Çağlardan Bizans Yerleşiminin Sonuna Kadar)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2018.

_____, "Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu'nda Türk Kökenli Bir Komutan: Bardanes Turkos ve İsyanı", *History Studies*, Vol. 7/2, 2015, s. 67-76.

_____, "The Struggle between the Caliphate and Byzantium for the City of Amorium (Amorion)", *Porphyra*, Anno XIII, N. 25, 2017, s. 70-87.

KODER, Johannes, "Zur Bedeutungsentwicklung des byzantinischen Terminus Thema", *JÖB*, 40. Band, 1990, s. 155-165.

_____, "Historical Geography", *The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks*, Ed. Philipp Niewöhner, Oxford University Press 2017, s. 9-27.

KODER, J.- HILD, F., *Hellas und Thessalia, TIB*, Vol. I, Wien 1976.

KOLIA-DERMITZAKI, Athina, "The Execution of the Forty-two Martyrs of Amorion: proposing an interpretation", *Al-Masaq: Islam and the Medieval Mediterranean*, Vol. 14, No. 2, 2002, s. 141-162.

KONUK, Süha, *Roma-Sasani Mücadelesinde Yukarı Dicle Havzası (MS. 298-591)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2017.

KOROBENIKOV, Dimitri, *Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century*, Oxford Press 2014.

KOUNTOURA-GALAKE, Eleonora, "Θεμα Αρμενιακων", *Η Μικρά Ασία των θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.)*, Αθήνα 1998, s. 113-161; 373-278.

- KRAMERS, H. J., “Merzübân”, *IA*, C. VII, s. 787.
- KÜÇÜKAŞCI, S. Mustafa, “Anadolu’da Arap-Bizans Mücadelesi ve “Saife” Seferleri”, *TKİD*, S. 2, İstanbul 2000, s. 1-22.
- KUHN JOACHIM-Hans, *Die Byzantinische Armee im 10. Und 11. Jahrhundert Studien zur Organisation der Tagmata*, Wien 1991.
- KURT, Mehmet, “MS 4. Yüzyılda Isauria Eyaleti’nin Siyasal ve İdari Yapısı”, *Belleten*, C. LXXXII, S. 295, 2018, s. 803-829.
- LAMMENS, H. “Habib b. Mesleme”, *IA*, C. V, s. 9.
- LAURENT, Vitalien, *Le Corpus des Sceaux de l’Empire Byzantin*, Vol. I, Paris 1963.
- LE STRANGE, Guy, “Al-Abrik, Tephrikē, the Capital of the Paulicians”, *JRAS*, 1896, s. 733-741.
- _____, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge University Press 1905. Türkçesi için, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, Çev. Adnan Eskikurt-Cengiz Tomar, İstanbul 2015.
- LIDDELL, G. H.–SCOTT, R., *Greek-English Lexicon*, New York 1883.
- LIGHTFOOT, S. C., “Doukas and Amorium: A Note”, *JÖB*, 46. Band, Wien 1996, s. 339-342.
- _____, “Amorium and the Afyon Region in Byzantine Times”, *Ancient Anatolia*, Ed. Roger Matthews, London 1998, s. 301-314.
- LIGHTFOOT, Chris–LIGHTFOOT, Mücahide, *Amorium*, İstanbul 2007.
- LILIE, Johannes-Ralph, “Thrakien und Thrakesion”, *JÖB*, 26. Band, 1977, Wien, s. 7-47.
- LIND, H. John, “Scandinavian Nemtsy and Repaganized Russians: The Expansion of the Latin West during the Baltic Crusades and Its Confessional Repercussions”, *The Crusades and the Military Orders Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Ed. Zsolt Hunyadi-József Laszlovszky, Budapest 2001, s. 481-497.
- LINTOTT, Andrew, “The Roman Empire and Its Problems in the Late Second Century”, *CAH*, IX, s. 16-39.
- LONG, George, “Magister Militum”, *DGRA*, Ed. William Smith, Boston 1859, s. 723.

- LOUNGHIS, T., “Θεμα Οψίκιον”, *Η Μικρά Ασία των θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.)*, Αθήνα 1998, s. 163-200; 391-405/431-440.
- _____, “Θεμα Όπιματων”, *Η Μικρά Ασία των θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.)*, Αθήνα 1998, s. 425-430.
- _____, “Θεμα Βουκελλαρίων”, *Η Μικρά Ασία των θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.)*, Αθήνα 1998, s. 431-440.
- _____, “The Decline of the Opsikian Domesticates and the Rise of the Domesticate of the Scholae”, *Byzantina Symmeikta*, 10, 1996, s. 27-36.
- _____, “Sur la date du *De Thematibus*”, *Revue des Études Byzantines*, Vol. 31, Paris 1973, s. 299-305.
- LUTTWAK, N. Edward, *Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi*, Çev. M. Efe Tuzcu, İstanbul 2012.
- MACDOWELL, M. D., “Stratēgoi”, *OCD*, Ed. Simon Hornblower-Antony Spawforth, Oxford University Press 2003, s. 1447-1448.
- MACMULLEN, Ramsay, “The Legion as a Society”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Vol. 33, No. 4, 1984, s. 440-456.
- MAGIE, David, *Anadolu'da Romalılar I Attalos'un Vasiyeti*, Çev. Nezih Başgelen-Ömer Çapar, İstanbul 2001.
- MAJESKA, P. George, *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, DO 1984.
- MAKSYMIUK, Katarzyna *Geography of Roman-Iranian Wars*, Siedlce 2015.
- MALAY, Hasan, “Batı Anadolu'da Aristonikos Ayaklanması (İ.Ö. 133-129)”, *TİD*, S. III, 1987, s. 13-48.
- MANGO, C., “Galata”, *ODB*, II, s. 815-16.
- MANIMANIS, V.-THEODOSIOU, E.-DIMITRIJEVIC, S. M., “The Geographers of the Early Byzantine Empire”, *EJST*, Vol. 8, No. 4, 2012, s. 23-40.
- MANSI, D. Joannes, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, Vol. XI, Florentia 1765.

McGEER, Eric, *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*, DO 1995.

_____, "Boukellarioi", *ODB*, Vol. I, s. 316.

_____, "De Re Militari", *ODB*, Vol. I, s. 612.

_____, "Droungarios", *ODB*, Vol. I, s. 663.

_____, "Stratiotes", *ODB*, Vol. III, s. 1965-1966.

McGEER, E.-CUTLER, A., "Dromon", *ODB*, Vol. I, s. 662.

MILLER, Konrad, *Mappae Arabicae: Arabische Welt-und Länderkarten des 9.-13. Jahrhunderts in Arabischer Urschrift, Lateinischer Transkription und Übertragung in Neuzeitliche Kartenskizzen*, Stuttgart 1927.

_____, *Itineraria Romana: Romische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Stuttgart 1916.

MITCHELL, Stephen, "The Balkans, Anatolia, and Roman Armies across Asia Minor", *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*, Ed. Stephen Mitchell, Oxford 1983, s. 131-150.

_____, *Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor*, Vol. I, Oxford 1993.

_____, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-647*, Çev. Turhan Kaçar, Ankara 2016.

_____, "İ.Ö. I. Yüzyılda Likya'nın Kuzey Sınırı: İ.Ö. 46'da Roma-Likya Anlaşması", Çev. Turhan Kaçar, *III. Likya Sempozyumu (Sempozyum Bildirileri)*, Vol. II, Ed. Kayhan Dörtlük vd., Antalya 2006, s. 471-488.

MITEVA, Neli, "Ethnocultural Characteristics of the Population in the Thracian Lands in the 4th-6th cc.", *Byzantino Bulgarica*, VIII, Sofia 1986, s. 241-252.

MOOSA, Matti, "The Relation of the Maronites of Lebanon to the Mardaites and Al-Jarājima", *Speculum*, Vol. 44, No. 4, 1969, s. 597-608.

MUHAMMED, M. Tarek, "Had the Arabs Military Skills or Tactics during their Early Conquests of Bilād al-Shām?", *East and West: Essays on Byzantine and the Arab Worlds in the Middle Ages*, Ed. Juan. P. Monferrer Sala, V. Christides, T. Papadopoullos, New Jersey 2009, s. 83-96.

MUNN, H. Mark, *The Defense of Attica: The Dema Wall and the Boiotian War of 378-375*, University of California Press 1993.

NERSESSIAN, Sirarpie, *Armenia and the Byzantine Empire*, Harvard University Press 1945.

NICOL, David, *A Biographical Dictionary of the Byzantine Empire*, London 1991.

OIKONOMIDES, N., “L’ “Épopée” de Digénis et la Frontière Orientale de Byzance aux Xe et XIe Siècles”, *Byzantium from the Ninth Century to the Fourth Crusade*, Variorum 1992, s. 375-397.

_____, “Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century: The Seals of Kommerkiarioi”, *DOP*, Vol. 40, 1986, s. 33-53.

_____, “Bizans Sarayında Unvan ve Gelir”, *Bizans Saray Kültürü*, Çev. Müfit Günay, İstanbul 2017, s. 304-324.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 2011.

_____, “Sur la date de la composition du Livre des Thèmes et sur l’époque de la constitution des premiers thèmes d’Asie Mineure”, *Byzantion*, 23, 1953, s. 31-66.

_____, “Bizans İmparatoru ve Hiyerarşik Dünya Düzeni”, *Cogito Bizans Özel Sayısı*, S. 17, 1999, s. 51-67.

OTSUKI, Yasuhiro, “Monastic Property and the Imperial Taxation System-As Seen in Iviron Documents”, *Mediterranean World*, No: XIX, s. 263-296.

ÖZCAN SONNUR, Emine, *İslâm Tarih Yazımında Gerçeklik ve El-Mes’ûdî*, İstanbul 2014.

ÖZTÜRK, Yücel, “Timar-*Thema* Teriminin Ortaya Çıkması, Bizans Uygulaması ve Osmanlı İle Mukayesesi”, *OTAM*, 31, 2012, s. 157-208.

PANICHI, Silvia, “Zwischen Kappadokien und Kilikien (6.-V. Jh. V. Chr.), *Räume und Grenzen*, Ed. Rainer Albertz-Anke Blöbaum und Peter Funke, München 2007.

PAPAGIANNI, E., “Protimesis (Preemption) in Byzantium”, *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, Ed. A. E. Laiou, DO 2002, s. 1071-1082.

PARKER, Thomas, “Preliminary Report on the 1980 Season of the Central “Limes Arabicus” Project”, *ASOR*, No. 247, 1982, s. 1-26.

PARNELL, A. David, *Justinian’s Men: The Ethnic and Regional Origins of Byzantine Officers and Officials, CA. 518-610*, M.A., Saint Louis University 2010.

- PAYDAŞ, Kazım “Emevîler ve Abbasiler Döneminde Önemli Bir Sugûr Şehri Tarsus”, *AÜTAD*, C. XXXI, S. 51, 2013, s. 165-199.
- PERTUSI, A., “La Formation des Thèmes Byzantins”, in *Berichte zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongreß*, München 1958, s. 1-40.
- _____, “Nuova ipotesi sull’origine dei «Temi» bizantini”, *Aeum*, 28, 1954, s. 126-150.
- PHOTIUS, “Epistolarum liber tertius”, in *Epistolarum Libri Tres, Patrologia Graeca*, 1860.
- POTACHE, Dejanira, “Le Thème et la Forteresse, de Charsianon: Recherches dans la région D'Akdagmadeni,” *Geographica Byzantina*, Ed. Hélène Ahrweiler, Sorbonne 1981, s. 107-117.
- PRINGLE, Denys *The Defence of Byzantine Africa from Justinian to the Arab Conquest*, Part I, BAR 1981.
- PROSOPOGRAPHIE DER MITTELBYZANTINISCHEN ZEIT*, Ed. R. Johannes Lilie vd. Vol. I-V, New York 1999-2001.
- PRYOR, H. John-JEFFREYS, M. E., *The Age of The Dromon: The Byzantine Navy ca 500-1204*, Leiden 2006.
- RAGIA, Efi, “The Geography of the Provincial Administration of the Byzantine Empire (C.A. 600-1200): I.1. The Apothekai of Asia Minor”, *BYZANTINA SYMMEIKTA*, Vol. 19, 2009, Athena, s. 195-245.
- _____, “The Geography of The Provincial Administration of the Byzantine Empire (CA. 600-1200): I.3. Apothekai of Africa and Sicily, Final Notes and Conclusions”, *Ἐῶνα καὶ ἑσπέρια*, 8, 2012, s. 113-144.
- RAMSAY, M. W., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul 1960.
- ROSTOVTZEFF, M., *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Vol. I, Oxford 1957.
- RUNCIMAN, Steven, *The Emperor Romanus Lecapenus and His Reign: A Study of Tenth Century Byzantium*, Cambridge University Press 1995.
- RUSSELL, J., “The Persian Invasion of Syria/Palestine and Asia Minor in the Reign of Heraclius: Archaeological, Numismatic and Epigraphic Evidence”, Ed. E.

- Kountoura-Galake, *The Dark Centuries of Byzantium (7th-9th Centuries)*, Atina 2001, s. 41-71.
- SAKARYA BOZALIOĞLU, M. Tuğçe *İki Anonim Bizans Kaynağına Göre X. Yüzyılda Bizans Ordusu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.
- SARIKAYA, Sevgi, “Anadolu’da Pers Satraplık Sistemi”, *Cedrus*, Vol. IV, 2016, s. 75-90.
- SAVVIDES, G. K. Alexios, “On the Prosopography of the Byzantine Maritime Theme of Samos”, *Byzantina*, Vol. 18, 1995, s. 261-275.
- _____, “Notes on al-İdrīsī, Byzantium and the Balkans. On the Occasion of a New Publication Concerning the ‘Kitab al-Rujar’s’ Balkan Section”, *Byzantinoslavica*, LX, 1999, s. 447-451.
- SAYAR, H. Mustafa, “Geç Antik Devir”, *Doğu-Batı Romalılar I*, S. 49, 2009, s. 235-261.
- SCHILBACH, E., “Litra”, *ODB*, II, s. 1238.
- _____, “Kentenarion”, *ODB*, II, s. 1121.
- SCHLUMBERGER, Gustave, *Sigillographie de l’Empire Byzantin*, Paris 1884.
- SEVİM, Ali, *Anadolu’nun Fethi: Selçuklular Dönemi*, Ankara 2014.
- SHAHID, Irfan, “Heraclius and the Theme System: Nem Light From the Arabic”, *Byzantion*, LVII, 1987, s. 391-406.
- _____, “Heraclius and the Theme System: Further Observations”, *Byzantion*, LIX, 1989, s. 208-243.
- _____, “Heraclius and the Unfinished Themes of Oriens”, *Byzantion*, LXIV, 1994, s. 352-376.
- SHLOSSER, E. Franziska, “The Exarchates of Africa and Italy”, *JÖB*, 53. Band, Wien 2003, s. 27-45.
- SINCLAIR, A. T., *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*, Vol. I-II-III, London 1987-1989.
- SPEIDEL, P. Michael, “The Roman Army in Asia Minor: Recent Epigraphical Discoveries and Researches”, *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*, Ed. Stephen Mitchell, Oxford 1983, s. 7-34.
- STANKOVIĆ, Emilija, “Diocletian’s Military Reforms”, *Legal Studies*, Vol. I, No. I, 2012, s. 129-141.

- STONE, F., Andrew, "Manuel I Komnenos and the Refortification of Dorylaion and Soublaion in 1175", *Revue des Études Byzantines*, Vol. 61, 2003, s. 183-199.
- STRATOS, N. Andreas, *Byzantium in the Seventh Century*, Vol. I: 602-634, Trans. Marc Ogilvie-Grant, Amsterdam 1968.
- SUMNER, V. Graham, "Philippicus, Anastasius II and Theodosius III", *GRBS*, Vol. 17, 1976, s. 287-294.
- SÜMER, Faruk, *Eshabü'l-Kehf*, İstanbul 1989.
- ŞAHİN, Sencer, "İustinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri", *Eskiçağ Yazıları 4 (Akron 6)*, Çev. N. E. Akyürek Şahin, Ed. N. E. Akyürek Şahin vd., İstanbul 2013, s. 1-30.
- _____, "Malagina/Melagina am Sangarios", *Epigraphica Anatolica*, 7, 1986, s. 153-166.
- ŞEŞEN, Ramazan "İdrîsî, Şerîf", *DİA*, C. 21, s. 493-495.
- TAESCHNER, F., "Anadolu", *El²*, Vol. I, Leiden 1986, s. 461-462.
- TEXIER, Charles *Bithynia*, Haz. Raif Kaplanoğlu, İstanbul 1997.
- Theophilus of Edessa's Chronicle*, Trans. Robert G. Hoyland, Liverpool University Press 2011.
- The Life of Lazaros of Mt. Galesion: An Eleventh-Century Pillar Saint*, Trans. Richard P. H. Greenfield, *DO* 2000.
- TRITTE, A. Lawrence, "Tatzates' Flight and The Byzantine-Arap Peace Treaty of 782", *Byzantion*, Vol. 47, 1977, s. 279-300.
- TOBIAS Norman, *Basil I Founder of the Macedonian Dynasty: A Study of the Political and Military History of the Byzantine Empire in the Ninth Century*, The Edwin Mellen Press 2007.
- TOUMANOFF, Cyril, "Caucasia and Byzantium", *Traditio*, 27, 1971, s. 111-158.
- TOYNBEE, Arnold, *Constantine Porphyrogenitus and His World*, London 1973.
- TOZAN, Murat *Roma'nın Anadolu'daki Egemenlik Politikası: Kentler ve Bağımlı Krallıklar (İ.Ö. 133-İ.Ö. 89)*, İstanbul 2017.
- TREADGOLD, Warren, "Notes on the Numbers and Organization of the Ninth-Century Byzantine Army", *GRBS*, Vol. XXI, 1980, s. 269-288.
- _____, *The Byzantine Revival 780-842*, Standford University Press 1988.

_____, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press 1997.

_____, “Three Byzantine Provinces and the First Byzantine Contacts with Rus”, *HKS*, Vol. XII-XIII, 1988-89, s. 132-144.

_____, “The Military Lands and the Imperial Estates in the Middle Byzantine Empire”, *HUS*, Vol. VII, 1983, s. 619-631.

_____, “The Missing Year in the Revolt of Artavasdos”, *JÖB*, 42. Band, Wien 1992, s. 87-93.

_____, *Byzantium and Its Army 284-1081*, Stanford University Press 1995.

TROMBLEY, R. F. - ŠEVČENKO, P. N., “Synaxarion”, *ODB*, III, s. 1991.

TUNCEL, Metin, “Türkiye Haritacılığında Dönüm Noktası: Kiepert Haritaları”, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul 2008, s. 733-737.

TURAN, Osman *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 2003.

TÜRKİYE COĞRAFYA ATLASI, Doğan-Burda-Rizzoli Yay., İstanbul 2004.

UÇAR, Şahin, *Araplar'ın Anadolu Seferleri*, İstanbul 2012.

ULUGÜN, Yavuz, F., *Bizans, Selçuklu ve Haçlılar Dönemi Bithynia*, Kocaeli 2010.

UMAR, Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993.

VARONA, Patricia-PRIETO, Oscar, “Three Clergymen against Nikephoros I: Remarks on Theophanes' Chronicle (AM 6295-6303)”, *Byzantion*, January 2014, s. 485-509.

VASILIEV, A. Alexander, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tevabil Alkaç, İstanbul 2015.

VRYONIS JR., Speros, *The Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization From the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley 1971.

WHITBY, Mary, “On the Omission of a Ceremony in mid-sixth Century Constantinople”, *Historia*, 36, 1987, s. 462-488.

WHITE, Monica, “Military Saints in Byzantium and Rus, 900-1200”, Cambridge University Press 2013.

WHITTOW, Mark, *The Making of Byzantium, 600-1025*, California University Press 1996.

_____, *Social and Political Structures in the Maender REgion of Western Asia Minor on the Eve of the Turkish Invasion* (Basılmamış Doktora Tezi), Oxford Üniversitesi, Oxford 1987.

WIERZBIŃSKI, Szymon, “Normans and Other Franks in 11th Century Byzantium: the Careers of the Adventurers before the Rule of Alexius I Comnenus”, *Studia Ceranea*, 4, 2014, s. 277-288.

WINFIELD, David, “The Northern Routes across Anatolia”, *Anatolian Studies*, Vol. 27, 1997, s. 151-166.

YAĞCI, Remzi, “Mersin’in Antik Dönem Ticaret Tarihinde Soli Pompeipolis Limanı”, *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu III Mersin ve Doğu Akdeniz (7-8 Nisan 2011) Bildiriler*, Ed. Fevzi Demir, Mersin 2011, s. 56-64.

YILDIZ, Dursun, Hakkı, “Avâsım”, *DİA*, C. IV, s. 111-112.

_____, “Bermekîler”, *DİA*, C. V, s. 517-520.

YILMAZ, Saim, *Anadolu’da Abbâsî-Bizans Mücadelesi (132-193/750-809)*, İstanbul 2015.

YOUNG, Cuyler, T., “The Consolidation of the Empire and its Limits of Growth under Darius and Xerxes”, *CAH*, IV, s. 53-111.

ZACOS, G.–VEGLERY, A., *Byzantine Lead Seals*, Vol. I, Part: 1,2,3, Basel 1972.

ZACOS, G., *Byzantine Lead Seals*, Ed. John W. Nesbitt, Vol. II, Benteli 1984.

ZADEH, Travis, *Mapping Frontiers Across Medieval Islam*, I. B. Tauris 2011.

ZAVAGNO, Luca, *Cities in Transition Urbanism in Byzantium between Late Antiquity and the Early Middle Ages (500-900)*, BAR 2009.

_____, “At the Edge of Two Empires: The Economy of Cyprus between Late Antiquity and the Early Middle Ages (650s-800s CE)”, *DOP*, Vol. 65/66, s. 121-155.

ZGUSTA, Ladislav, *Kleinasiatische Ortsnamen*, Heidelberg 1984.

ZUCKERMAN, Constantin, “Learning from Enemy and More: Studies in “Dark Centuries” Byzantium”, *Millennium*, 2, 2005, s. 79-135.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı: Cüneyt GÜNEŞ

Doğum Yeri: Bursa/Osmangazi

Doğum Tarihi: 21.06.1985.

Medeni Hali: Evli

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lisans: Atatürk Üniversitesi (2005-2009)

Yüksek Lisans: Ders dönemini Atatürk Üniversitesi'nde tamamlayıp tez aşamasında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'ne Araştırma Görevlisi olarak atandığı için tezini bu üniversitede tamamladı. (2009-2011)

Doktora: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi (2012-2018)

ÇALIŞMA BİLGİLERİ

2011'den itibaren Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır ve akademik çalışmalarını Ortaçağ tarihi alanında yapmaktadır.